

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 9 (73) вересень 2019 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки

Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки

Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки

Бернацька Н.І. – д-р. юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки

Наумкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки

Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.Л. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Психологічні науки

Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Філологічні науки

Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Філософські науки

Лебедева Н.А. – д-р філос.
в галузі культурології

Технічні науки

Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідур В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки

Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки

Нетюхайло Л.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки

Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство

Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Соціологічні науки

Шапошникова І.В. – д-р соц. наук

Хімічні науки

Козьма А.А. – кандидат хімічних наук

Військові науки

Можаровський В.М. – доктор військових наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці ELibrary.ru

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
GoogleScholar, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ**ТЕХНІЧНІ НАУКИ**

- Безвесільна О.М., Петренко О.В., Ільченко М.В.**
Визначення смуги пропускання електромеханічних гіротахometrів..... 219
- Юрченко С.А., Колеснікова М.Б.**
Обґрунтування параметрів обробки курячого філе за технології Sous Vide.....227

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

- Окрушко С.Є.**
Вплив регулятора росту Марс EL на формування врожайності гібридів буряка столового..... 232

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Крайнюков О.М., Кривицька І.А., Крайнюков О.О.**
Екологічна оцінка якості атмосферного повітря (на прикладі Шевченківського району м. Харкова).....236

МЕДИЧНІ НАУКИ

- Ждан В.М., Іваницький І.В., Шилкіна А.М.**
Показники жорсткості менісків колінних суглобів за даними зсувнохвильової еластометрії в залежності від стадії первинного остеоартриту.....244
- Тимошук О.В.**
Особливості вивчення психофізіологічних функцій юнаків і дівчат сучасних закладів освіти різних типів за результатами показників критичної частоти світлових мерехтінь247

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

- Бондаренко Т.В., Міщенко А.О., Бондаренко О.Є., Новак А.О., Побережець Т.В.**
Аналіз можливостей застосування технології Р2Р-МСU в телекомунікаційних мережах спеціального призначення при реалізації багатоточечної відеоконференції.....251

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

- Пиж'янова Н.В., Куценко С.В., Опацький І.Ю.**
Етнографічні дослідження Уманщини Петром Курінним.....257
- Скрипниченко Ю.Ф.**
Чоловіки-остарбайтери з Харківщини в роки Другої світової війни..... 261

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

- Дротенко В.І.**
Методологія стилістики художніх форм культури 265
- Коваль М.О.**
Вибір як філософська проблема..... 269

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Ічанська О.М., Закревська А.І.**
Емоційний інтелект та емпатія як ресурси професійної підготовки студентів-психологів.....272
- Свинаренко Ю.В.**
Стратегії психотерапевтичної роботи з шизоїдною проблематикою..... 277
- Свинаренко Ю.В.**
Особливості психологічного захисту жінок з різними типами прихильності..... 281

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

- Бородіна Г.Г., Прус А.М.**
Роль та значення Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я. Франка в соціокультурному просторі регіону.....285

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

- Пічугіна Ю.О.**
Теоретико-методологічні передумови дослідження мережевої творчості в контексті формування нового типу культури.....289

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Філіппова О.Н.**
Плєс в творчестві І.И. Левитана (1860-1900)..... 293
- Філіппова О.Н.**
Тема русской старины и национального наследия в творчестві К.Е. Маковского (1839-1915).....302
- Коваль М.О.**
Вибір крізь призму національного танцювального мистецтва.....312
- Муляр Н.М.**
Особливості розвитку архітектури в контексті художньої культури України ХХ-ХХІ ст.....318
- Фриз П.І.**
Соціалізація молодшого школяра в процесі занять хореографією..... 322

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Білас А.А., Семенченко О.В.**
Відтворення розмовних засобів вираження повідомлення, контакту та узагальнення в українському перекладі роману А. Мартен Люган..... 326

Величко І.Г. Проблеми когнітивної лінгвістики та психології та їх змістовна роль у викладанні іноземних мов в Україні.....	330
Мельник І.В. Особливості ситуативного контексту провокаційного мовлення.....	334
Теслицька Г.І. Морфологічні засоби вираження валентно зумовлених об'єктних синтаксем у напівпредикативних ад'єктивних конструкціях.....	338
Тіміна А.О., Лазебна О.А. Теоретичні засади вивчення граматичного освоєння запозичень у сучасній німецькій мові.....	343
Шмельова Р.І., Квітка А.С. Жіноча проза як літературознавча проблема: художньо-прагматичний аспект.....	347
ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ	
Баклашова Т.М., Шейкаш А.О. Зміст курсу історії України у вищій школі в умовах сучасної методології історіописання.....	351
Баліка М.В. Методичні аспекти використання інтерактивних методів навчання на уроках української мови у початковій школі.....	355
Бачієва А.О. Модель застосування кейс-технології у процесі підготовки операторів комп'ютерного набору з дисципліни «Документознавство».....	359
Герашенко Я.М. Підготовка фахівців туристознавства до організації молодіжного туризму: понятійно-термінологічний аспект.....	363
Грачова Т.М., Врублівська О.О. Впровадження інтерактивних методів навчання у практику роботи студентів філологічних спеціальностей.....	367
Жабенко О.В. Практика організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників на науковому рівні: вітчизняний та зарубіжний досвід.....	372
Івершинь А.Г. Художньо-творчий потенціал майбутніх вихователів як педагогічна проблема.....	379
Колодіна А.С., Лакша К.К. Види мовленнєвої діяльності студентів на заняттях з іноземної мови, спрямовані на розвиток навичок говоріння.....	384
Малинка М.М. Ефективна комунікація як засіб вирішення міжособистісних конфліктів у педагогічному середовищі.....	387
Межуєва І.Ю. Особливості навчання майбутніх інженерів англійської мови як мови для спеціальних цілей.....	392
Муромець В.Г. Управлінська діяльність здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти: огляд розвитку загальних компетентностей.....	396
Тимофєєв В.А. Класична мова як засіб формування професійно-правової компетентності майбутніх юристів у вищих професійних навчальних закладах.....	401
Шалашна Н.М., Дегтяр К.О. Змістовні аспекти викладання історії Другої світової війни у вищій школі.....	406
ЮРИДИЧНІ НАУКИ	
Батухтин А.В. Товарний знак и его охрана в условиях развивающихся информационных технологий.....	410
Зубцова А.С., Русова О.Л. Особливості експертного дослідження анонімних листів.....	414
Литовський О.Г., Шевченко С.М. Розвиток дактилоскопічних систем.....	419
Микитюк Н.С. Антидопінгова політика та її регулювання у спорті. Проблематика застосування.....	422
Стрілець С.О. Проблеми взаємодії експертної служби МВС зі слідчими підрозділами у сфері криміналістичного забезпечення їх діяльності.....	427
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	
Вареник І.В. Оцінка економічної інформації відповідно вимогам обліку на мікро- та макрорівнях.....	432
Воробей Р.Є., Долженко І.І. Оцінка фіскальної ефективності та регулюючого потенціалу оподаткування ЗЕД в Україні.....	436
Гречко А.В., Пономарьова Т.В. Автоматизація обліку фінансових результатів.....	442
Гудзь О.І. Аналізування збутової стратегії підприємства-дилера (на прикладі ТзОВ «Ілта Львів»).....	446
Жінчин В.П. Удосконалення митного регулювання непрямих податків.....	455
Зінгаєва Н.Є., Ротко Д.О., Бройко В.А. Ефективність системи управління на ПСП «Чапаєвське» Березанського району в сучасних умовах господарювання.....	459

Кисляк Г.М., Стільник В.В. Професійне навчання сільськогосподарських працівників на дистанційній основі.....464	Томчук О.Ф., Левчук М.С. Критерії оцінювання і прогнозування фінансового стану та результатів діяльності підприємства.....480
Кузь В.І., Кіцен Т.О. Удосконалення обліку грошових коштів в контексті забезпечення платоспроможності суб'єкта господарювання.....468	Царинний Є.О., Канівець П.П. Якість продукції та методи її оцінювання.....487
Марценюк Р.А. Облік консигнаційних операцій: практичний аспект.....475	Черкас Т.С., Долженко І.І. Податкове планування як складова системи фінансового управління підприємства.....491

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

- Bezvesilna Olena, Petrenko Oleksii, Ilchenko Mykola**
Determination of electromechanical transmission threes gyrotachometers219
- Iurchenko Svitlana, Kolesnikova Marina**
Substantiation of processing parameters chicken fillet Sous Vide technology..... 227

AGRICULTURAL SCIENCES

- Okrushko Svetlana**
The effect of growth regulator Mars EL on the formation of the yield of red beet hybrids.....232

BIOLOGICAL SCIENCES

- Krainsukov Oleksii, Krivicka Ivetta, Krainsukov Oleksandr**
Ecological assessment of the quality of the atmospheric air (on the example of the Shevchenkivskiy district of Kharkiv).....236

MEDICAL SCIENCES

- Zhdan Vjacheslav, Ivanitsky Igor, Shilkina Ludmila**
Rigid indicators of knee meniscus strength on data of shear-wave elasticity imaging depending on the stage of primary osteoarthritis.....244
- Tymoshchuk Oksana**
Peculiarities of studying psychophysiological functions of young people and girls of modern institutions of education of different types by results of status.....247

MILITARY SCIENCES

- Bondarenko Tetiana, Mishchenko Anatoly, Bondarenko Oleg, Novak Alina, Poberezhets Tetiana**
Analysis of possibilities of application of technology P2P-MCU of in tens of the special setting during realization of videoconference of suspension points.....251

HISTORICAL SCIENCES

- Pyzhianova Nataliia, Kutsenko Serhii, Opatskyi Ihor**
Ethnographic studies of the Uman region by Petro Kurinnyi.....257
- Skrypnichenko Yuri**
Men-ostarbayers from Kharkiv region years the Second World War.....261

PHILOSOPHICAL SCIENCES

- Drotenko Valentyna**
Methodology of stylistics of artistic cultures.....265

- Koval Mariana**
Choice as a philosophical problem..... 269

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

- Ichanska Olena, Zakrevska Anna**
Emotional intellect and empathy as resources of professional training of students-psychologists.....272
- Svynarenko Yulia**
Strategies of psychotherapeutical working with schizoid problems.....277
- Svynarenko Yulia**
Features of psychological protection of women with different types of attachment.....281

SOCIAL COMMUNICATIONS

- Borodina Galina, Prus Lyudmila**
The role and importance of the Vinnytsa regional library for children named after I. Franko in the socio-cultural space of the region.....285

CULTURAL STUDIES

- Pichugina Yulia**
Theoretical and methodological background of research of network creativity in the context of the new type culture formation..... 289

HISTORY OF ART

- Filippova Olga**
Ples in the creative work of I.I. Levitan (1860-1900)..... 293
- Filippova Olga**
The theme of Russian antiquity and national heritage in the creative work of K.E. Makovsky (1839-1915).....302
- Koval Mariana**
Choice through national dancing arts.....312
- Mulyar Nataliya**
The peculiarities of the development of architecture in the context of Ukrainian artistic culture of XX-XXI centuries..... 318
- Fryz Petro**
Socialization of primary school pupil in the process of choreography teaching.....322

PHILOLOGICAL SCIENCES

- Bilas Andriy, Semenchenko Oksana**
Rendering the colloquial units expressing the language functions of message, contact and generalization in the Ukrainian translation of the novel by A. Martin-Lugand..... 326
- Velichko Irina**
Problems of cognitive linguistics and psychology and their meaningful role in teaching foreign languages in Ukraine.....330
- Melnyk Iryna**
The peculiarities of the communicative context within provocative speech..... 334

Teslitskaya Galina
Morphological means of expression
of valentially considered object syntaxes
in semi-predictive adjective structures.....338

Timina Alyona, Lazebna Olena
Theoretical principles of studying
borrowing's grammatical adaptation
in modern German.....343

Shmelova Rimma, Kvitka Alina
Women's prose as a literary problem:
the artistic-pragmatic aspect.....347

PEDAGOGICAL SCIENCES

Bakhlashova Tamara, Sheykash Alina
Contents of the Ukrainian history
course in higher school in the modern
methodology of historical description.....351

Balika Marina
Methodical aspects of using
interactive methods of learning
in Ukrainian language
in primary school.....355

Bachieva Larisa
Model of application of case technology
in the process of preparation of computer
set in the «Documentology» discipline.....359

Herashchenko Yaryna
Experts training for youth tourism
organization: conceptual
and terminological aspects.....363

Hrachova Tetjana, Vrublivsjka Oksana
Implementation of interactive
methods of learning in the practice
of work of the students
in philological specialties.....367

Zhabenko Oleksandr
Practice of organization
of professional development
of scientific and pedagogical
workers at the scientific level:
native and foreign experience372

Ivershin Angelika
Artistic-creative potential of future
teachers as a pedagogical problem.....379

Kolodina Larysa, Laksha Kateryna
Types of students' speaking activities
in foreign language classes
to develop speaking skills.....384

Malynka Mykola
Effective communication as a means
of solving inter-personal conflicts
in the pedagogical environment.....387

Mezhuyeva Iryna
Peculiarities of teaching English
as a language for special purposes
for future engineers.....392

Muromets Viktoriia
Management practices of PhD students:
overview of the development
for generic competences.....396

Timofeev Vladimir
Classical language as a tool
of forming the professional
and legal competency at higher
professional educational establishments.....401

Shalashna Nataliia, Dehtyar Kateryna
Contents aspects of teaching history
of the Second World War in higher school.....406

LAW SCIENCES

Batukhtin Andrey
Trademark and its legal protection
in conditions of developing technologies.....410

Zubtsova Lyudmila, Rusova Oksana
Features of expert research
of anonymous letters.....414

Lytovskiy Oleksandr, Shevchenko Sergiy
Development of fingerprint systems.....419

Mykytiuk Nataliia
Anti-doping policy and regulation in sport.
Application issues.....422

Strilets Serhii
Problems of interaction between
the forensic department
of the Ministry of In-ternal Affairs
and investigative units in the field
of forensic provision of their activity.....427

ECONOMIC SCIENCES

Varenik Irina
Estimation of economic information
according to the requirements
of accounting on micro-
and macro-levels.....432

Vorobei Ruslan, Dolzhenko Inna
Evaluation of fiscal efficiency
and regulative potential of taxation
of foreign trade activities in Ukraine.....436

Hrechko Anna, Ponomarova Tetiana
Automation of financial
results accounting.....442

Hudz Olha
Analysis of dealer's sales strategy
(for example of Iltta Lviv LLC).....446

Zhinchyn Veronika
Improvement of customs regulation
of indirect taxes.....455

Zinhaieva Natalia, Rotko Dmytro,
Broiko Vladislav
Efficiency of the management
system on the PAE «Chapaevske»
of the Berezan region
in modern economic conditions.....459

Kislyak Anna, Stylnik Vita
Professional training of agricultural
employees on the remote basis.....464

Kuz Vasyl, Kitsen Tetiana
Improving cash accounting in the context
of the providing enterprise's solvency.....468

Martsenyuk Roman Accounting of consignment transactions: practical aspect..... 475	Tsarinnyy Yevgeniy, Kanivec Pavlo Product quality and methods of assessment 487
Tomchuk Olena, Levchuk Marina Criteria for evaluation and forecasting of financial status and results of enterprise activity.....480	Cherkas Tetiana, Dolzhenko Inna Tax planning as a component of the enterprise financial management system.....491

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-48>

УДК 62-97

Безвесільна О.М.Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**Петренко О.В., Ільченко М.В.**Публічне акціонерне товариство
«Науково-виробниче об'єднання «Київський завод автоматики»

ВИЗНАЧЕННЯ СМУГИ ПРОПУСКАННЯ ЕЛЕКТРОМЕХАНІЧНИХ ГІРОТАХОМЕТРІВ

Анотація. Аналіз приладового складу, структури та динамічних параметрів блоків відомих цифрових стабілізаторів показав, що для підвищення точності стабілізації та швидкодії резервів немає. Збільшити смугу пропускання чутливих елементів стабілізатора, електромеханічних гіротахometrів, не можливо. Огляд технічної літератури наводить приклади розширення зони пропускання. Аналіз технічних характеристик електромеханічних гіротахometrів провідних підприємств надає, як довідковий параметр значення «смуги частот» – 30 Гц. Враховуючи те, що смуга пропускання частот ГТ46 приймалась як довідковий матеріал та не перевірялась раніше, виникла необхідність експериментального підтвердження наведеного значення до проведення робіт щодо її розширення. В роботі надається методика та результати експериментального дослідження смуги пропускання гіротахometrа.

Ключові слова: стабілізатор, смуга частот, гіротахometr, гіроскоп.

Bezvesilna Olena

National Technical University of Ukraine of the "Kyiv Polytechnic Institute"

Petrenko Oleksii, Ilchenko Mykola

Public Joint Stock Company

«Research-and-Production Association «Kyiv Avtomatics Plant»

DETERMINATION OF ELECTROMECHANICAL TRANSMISSION THRUES GYRO TACHOMETERS

Summary. The current state of domestic production of light armored vehicles is characterized by a significant increase in the requirements for accuracy, speed of control systems and weapon stabilization, including when operating in complex conditions. Modern moving objects have much higher speeds, are subject to much greater overloads and uncontrolled mechanical perturbations (shocks, vibrations). Therefore, the requirements for the accuracy of the means and methods of measuring the above mechanical values of armament stabilizers have become much higher. Scientific and technological progress in the field of weapon stabilizer instrumentation complexes requires the improvement of components, the elemental base of the control system, the use of modern digital instruments for measuring angular velocities to improve the tactical and technical characteristics of weapons stabilizers, which should be replaced by analog devices. An analysis of the instrument composition, structure and dynamic parameters of the known digital stabilizers units revealed that there is no reserve to improve the accuracy of stabilization and performance. The use of electromechanical gyro tachometers as sensitive elements today is in many cases justified due to the low noise level, good dynamic characteristics, satisfactory accuracy characteristics, advanced manufacturing processes. But mechanical gyro tachometers have a number of disadvantages: the ready time to work is determined by the acceleration time of the gyro tachometer, low frequency band, the output signals are given in analog form, unsatisfactory resistance to mechanical shock factors, the need for an additional energy converter to power the gyromotors. To increase the bandwidth of the sensing elements of the stabilizer, electromechanical gyrotachometers, it is not possible, based on the principle of preserving its principle of action – compensation of the gyroscopic moment by the spring of the torsion. Increasing the speed of electromechanical gyro-tachometers is possible when using gyro-tachometers of the compensating type, in which the compensation of gyroscopic torque is performed by a special electric torque sensor – an electric spring. However, a review of the technical literature on the unquestionable assertion that bandwidth extension of electromechanical gyro tachometers is not possible provides examples of bandwidth expansion. Examples include those obtained from patent research, where an electromechanical gyro tachometer covered by an analog negative link that provides stability is further covered by a digital negative feedback link that provides broadening of the bandwidth. Additionally, it is suggested to consider the possibility of widening the bandwidth by increasing the rigidity of the torsion on which the outer frame of the two-stage gyro tachometer is fixed in the device, and to switch from analog to digital output information of the gyro tachometer. Problem analysis and analysis of publications of technical characteristics of electromechanical gyrotachometers GT46 of leading enterprises provides as a reference parameter the value of the "frequency band" – 30 Hz. Considering that the bandwidth of the GT46 was accepted as a reference material and not checked before, there was a need for experimental confirmation of the above value before carrying out works on its extension. The paper presents the methodology and results of an experimental study of the bandwidth of a GT46 gyrotachometer.

Keywords: stabilizer, frequency band, gyro tachometer, gyro.

Постановка проблеми. Сучасний стан вітчизняного виробництва легких броньованих машин характеризується значним підвищенням вимог до точності, швидкодії систем керування та стабілізації озброєння, у тому числі, при експлуатації у складних умовах. Тому вимоги до точності засобів та методів вимірювання визначених вище механічних величин стабілізаторів озброєння стали значно вищими. Науково-технічний прогрес у галузі приладових комплексів стабілізаторів озброєння потребує удосконалення компонентів, елементної бази системи керування, використання сучасних цифрових приладів вимірювання кутових швидкостей для покращення тактико-технічних характеристик системи озброєння (СО).

Швидкодія СО характеризується смугою пропускання частот, часом швидкодії електродвигунів і підсилювачів, моментом навантаження на електроприводи, а також, дискретністю за часом цифрового обчислювача.

Аналіз приладового складу, структури та динамічних параметрів блоків відомих цифрових стабілізаторів [1] показав, що для підвищення точності стабілізації та швидкодії резервів немає.

Розширення смуги пропускання частот для чутливих елементів стабілізатора електромеханічних гіротахометрів, не можливо, виходячи з умови збереження його принципу дії – компенсації гіроскопічного моменту пружиною торсіону. Підвищення швидкодії можливо лише при застосуванні гіротахометрів компенсаційного типу, в яких компенсація гіроскопічного моменту виконується спеціальним електричним датчиком моменту – електричною пружиною. З іншого боку використання елементів електромеханічних гіротахометрів, як чутливих елементів на сьогодні, у багатьох випадках виправдано в зв'язку з низьким рівнем шумів, гарними динамічними характеристиками, задовільними характеристиками по точності, напрацьованими технологічними процесами виготовлення. Але механічні гіротахometri мають ряд недоліків: час готовності до роботи ви-значається часом розгону гіромотору, низька смуга частот пропускання, вихідні сигнали видаються в аналоговому вигляді, незадовільна стійкість до механічних ударних факторів, необхідність додаткового перетворювача енергії для живлення гіромоторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Огляд технічної літератури на беззаперечні твердження, що розширення смуги пропускання електромеханічних гіротахометрів не можливо, наводить приклади розширення зони пропускання. До таких прикладів можна віднести дані, що отримані з [2], де електромеханічний гіротахометр охоплений аналоговим негативним зв'язком, який забезпечує стійкість, додатково

охоплюється цифровим негативним зворотнім зв'язком, що забезпечує розширення полоси пропускання та збільшення точності. Додатково пропонується розглянути можливість розширення смуги пропускання за рахунок збільшення жорсткості торсіону, на якому закріплена в приладі зовнішня рамка двоступеневого гіротахометра та виконати перехід з аналогової на цифрову вихідну інформацію гіротахометра.

Проблему статті досліджували та брали активну участь у її вирішенні Возненко В.В., Хазанович Л.А., Сайфетдінов Р.А.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Аналіз поставленої проблеми та аналіз публікацій технічних характеристик електромеханічних гіротахометрів ГТ46 провідних підприємств [3] надає як довідковий параметр значення «смуги частот» – 30 Гц. Враховуючи те, що смуга пропускання частот ГТ46 приймалась, як довідковий матеріал та не перевірялась раніше, виникла необхідність експериментального підтвердження наведеного значення до проведення робіт щодо її розширення.

Мета статті. Мета проведених випробувань – експериментально визначити фактичну полосу пропускання електромеханічних гіротахометрів ГТ46 та навести методуку її визначення.

Викладення основного матеріалу. Роботи щодо експериментального дослідження смуги пропускання виконувались на одному з зразків ГТ46 у два етапи.

На першому етапі за результатами досліджень перехідних процесів гіротахометра ГТ46 були отримані передатні функції ГТ46.

Дослідження проводились при таких наступних початкових умовах. Сигнал з датчика кута ГТ46 при вимкненому гіромоторі склав: по змінному струму 36,33 мВ, по постійному струму 25 мВ. Обмежувачі кута повороту підвісу знаходились на кутах повороту $(3 \pm 0,5)$ град в обидві сторони, що відповідають напрузі 11,85 В. Проводились відхилення підвісу до упору спочатку в одну, а потім в іншу сторону. Сигнал с датчика кута ГТ46 у процесі його приведення у нуль, записувався на осцилограф GDS2204.

Для отримання параметрів передатної функції гіротахометрів, були записані осцилограми (рис. 1-7) перехідних процесів, які були піддані математичній обробці у відповідності з формулами [4]. За результатами робіт, які виконані на першому етапі отримані передатні функції ГТ46 (формули 1-7).

На другому етапі робіт за передатними функціями побудовані логарифмічні амплітудно-частотні та фазово-частотні характеристики (рис. 1.2–7.2). За амплітудно-частотними та фазово-частотними характеристиками визначили смугу пропускання, яка дорівнює частоті, на якій падіння коефіцієнта підсилення становить 3 Дб.

$$T = (17229 - 16165) \cdot 4 \cdot 10^{-5} = 0,04256c; \quad f = \frac{1}{T} = 23,4962 \text{ Гц};$$

$$\lambda = \frac{2\pi}{T} = 147,6312 \text{ рад} / c; \quad \gamma = \frac{\lambda}{\pi} \ln \frac{B_1}{B_2} = \frac{2}{T} \ln \frac{41}{16} = 44,21914; \quad q = \sqrt{\gamma^2 + \lambda^2} = 154,1114; \quad \xi = \frac{\lambda}{\sqrt{\gamma^2 + \lambda^2}} = 0,28693.$$

Передатна функція гіротахометра:

$$W(p) = \frac{U(p)}{\omega(p)} = \frac{K_{ГТ}}{1 + \frac{2\xi}{q} \cdot p + \frac{p^2}{q^2}} = \frac{K_{ГТ}}{1 + 0,003724p + 4,21047 \cdot 10^{-5} \cdot p^2};$$

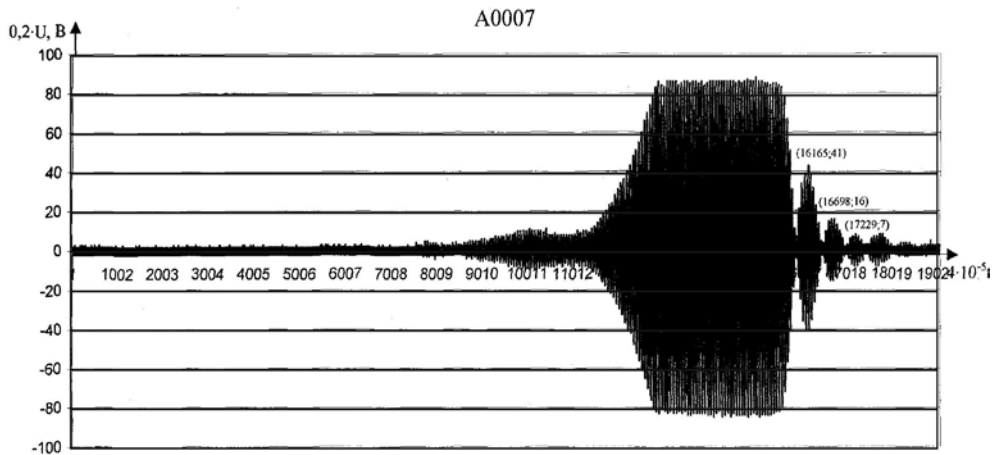

Рис. 1.1. Сигнал ГТ46. Варіант 1

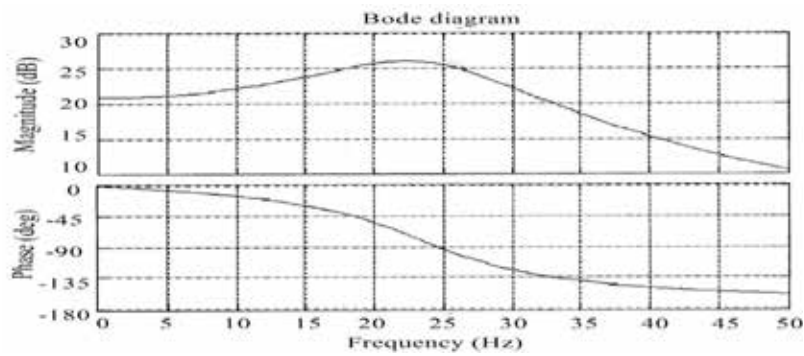

Рис. 1.2. Амплітудно-частотна та фазо-частотна характеристики ГТ46 по варіанту 1, зі смугою пропускання 35,9 Гц

де: U – вихідна напруга гіротахометра, В;
 ω – вимірювана кутова швидкість, rad / c ;

$$K_{IT} = \frac{H \cdot K_{дв}}{C} = 11,04 \frac{B \cdot c}{rad} \text{ – статичний коефіцієнт передачі;}$$

$$T_0 = \sqrt{\frac{I_n}{C}} = 0,006736c \text{ – постійна часу;}$$

$\xi = 0,5 \div 0,75$ – відносний коефіцієнт демпфірування

$H = 0,359 \text{ Нмс}$ – кінетичний момент;

$C = 7,45 \text{ Нм/рад}$ – жорсткість торсіону;

$K_{дк} = 229,2 \text{ В/рад}$ – крутість вихідної характеристики датчика кута;

$I_n = 3,38 \cdot 10^{-4} \text{ Нмс}$ – момент інерції підвісу.

Передатна функція гіротахометра $W_1(p) = \frac{11,04}{4,21 \cdot 10^{-5} p^2 + 0,003724 p + 1} \quad (1)$

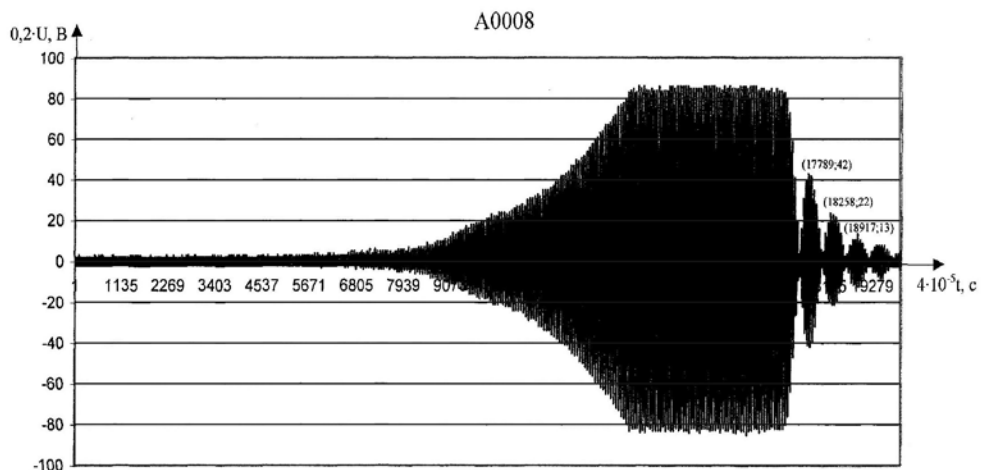

Рис. 2.1. Сигнал ГТ46. Варіант 2

$$T=(18917-177890 \cdot 4 \cdot 10^{-5} = 0,04512c; \quad f = \frac{1}{T} = 22,16312 \Gamma u;$$

$$\lambda = \frac{2\pi}{T} = 139,255 \text{ рад} / c; \quad \gamma = \frac{\lambda}{\pi} \ln \frac{B_1}{B_2} = \frac{2}{T} \ln \frac{41}{42} = 28,66255; \quad q = \sqrt{\gamma^2 + \lambda^2} = 142,1742; \quad \xi = \frac{\lambda}{\sqrt{\gamma^2 + \lambda^2}} = 0,2016;$$

$$W(p) = \frac{K_{\Gamma m}}{1 + \frac{2\xi}{q} \cdot p + \frac{p^2}{q^2}} = \frac{K_{\Gamma m}}{1 + 0,002836p + 4,94719 \cdot 10^{-5} \cdot p^2}$$

Передатна функція гіротахметра $W_1(p) = \frac{11,04}{4,947 \cdot 10^{-5} p^2 + 0,002836p + 1}$ (2)

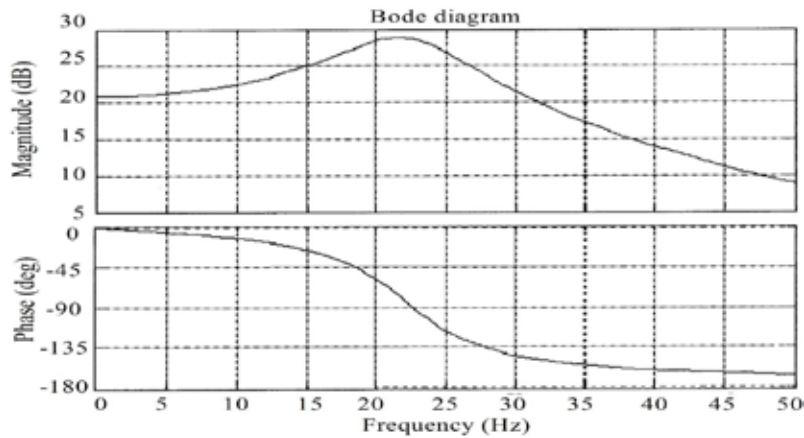

Рис. 2.2. Амплітудно-частотна та фазо-частотна характеристики ГТ46 по варіанту 2 зі смугою пропускання 33 Гц

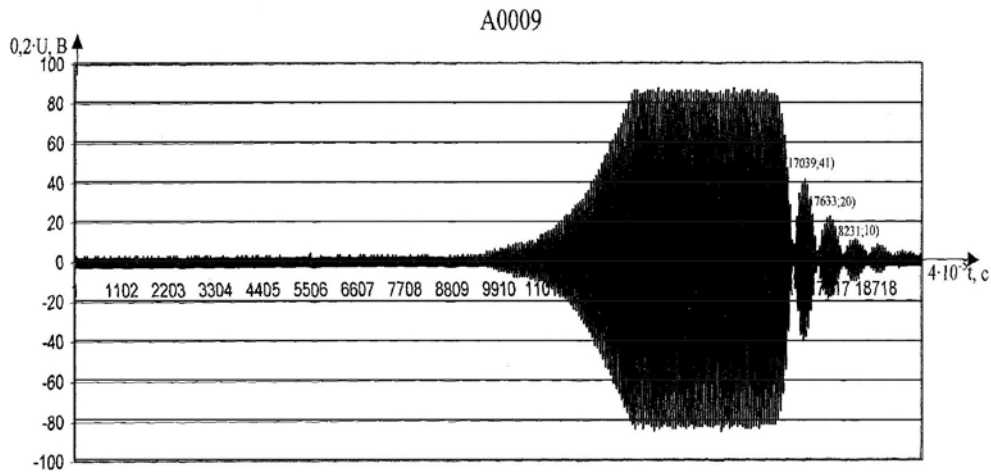

Рис. 3.1. Сигнал ГТ46. Варіант 3

$$T=(18231-17039) \cdot 4 \cdot 10^{-5} = 0,04768c; \quad f = \frac{1}{T} = \frac{1}{0,04768} = 20,973 \Gamma u;$$

$$\lambda = \frac{2\pi}{T} = 131,778 \text{ рад} / c; \quad \gamma = \frac{\lambda}{\pi} \ln \frac{B_1}{B_2} = \frac{2}{T} \ln \frac{41}{20} = 30,1107; \quad q = \sqrt{\gamma^2 + \lambda^2} = 135,1745; \quad \xi = \frac{\lambda}{\sqrt{\gamma^2 + \lambda^2}} = 0,222754;$$

$$W(p) = \frac{K_{\Gamma T}}{1 + \frac{2\xi}{q} \cdot p + \frac{p^2}{q^2}} = \frac{K_{\Gamma T}}{1 + 0,003296p + 5,47281 \cdot 10^{-5} \cdot p^2}$$

Передатна функція гіротахметра $W(p) = \frac{11,04}{5,473 \cdot 10^{-5} p^2 + 0,003296p + 1}$ (3)

$$T=(18917-17789) \cdot 4 \cdot 10^{-5} = 0,04512c; \quad f = \frac{1}{T} = \frac{1}{0,04512} = 22,16312 \Gamma u;$$

$$\lambda = \frac{2\pi}{T} = 139,255 \text{ рад} / c; \quad \gamma = \frac{\lambda}{\pi} \ln \frac{B_1}{B_2} = \frac{2}{T} \ln \frac{43}{21} = 31,7676; \quad q = \sqrt{\gamma^2 + \lambda^2} = 142,8325; \quad \xi = \frac{\lambda}{\sqrt{\gamma^2 + \lambda^2}} = 0,222412;$$

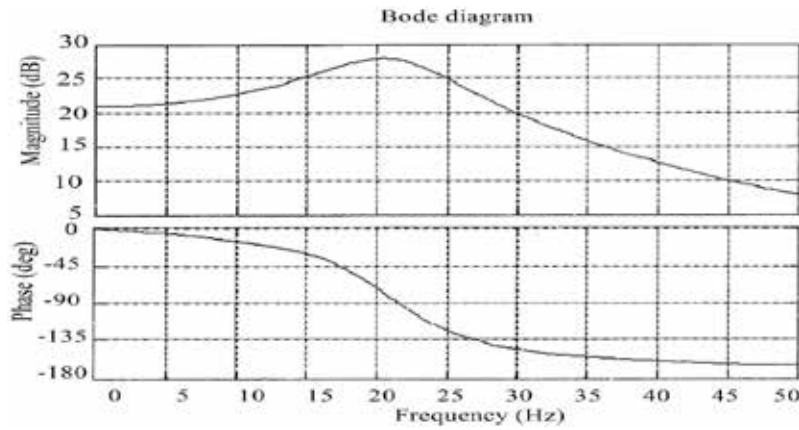

Рис. 3.2. Амплітудно-частотна та фазо-частотна характеристики ГТ46 по варіанту 3 зі смугою пропускання 32,2 Гц

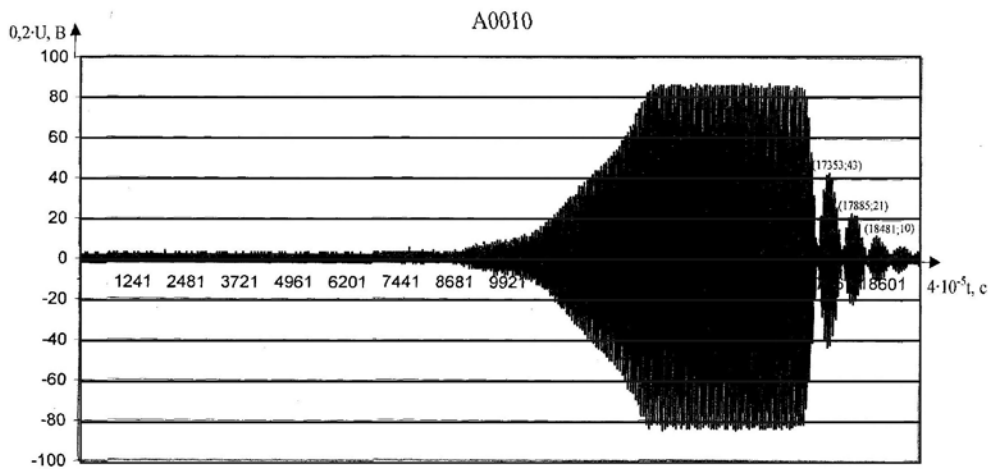

Рис. 4.1. Сигнал ГТ46. Варіант 4

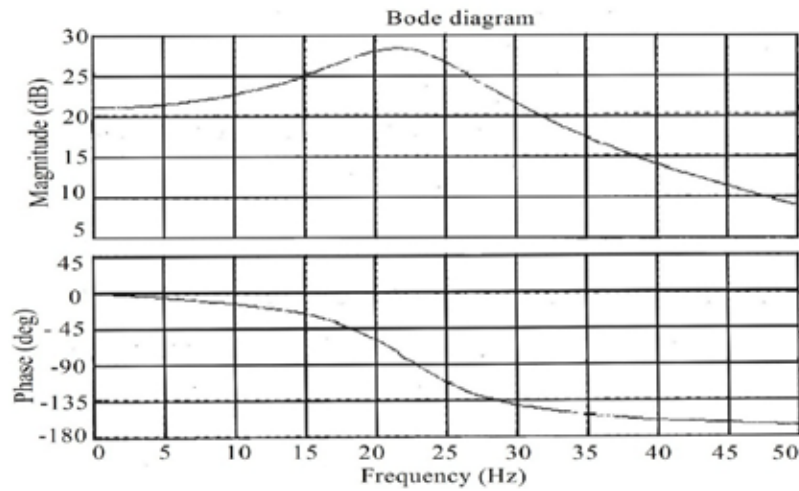

Рис. 4.2. Амплітудно-частотна та фазо-частотна характеристики ГТ46 по варіанту 4 зі смугою пропускання 34,1 Гц

$$W(p) = \frac{K_{ГТ}}{1 + \frac{2\xi}{q} \cdot p + \frac{p^2}{q^2}} = \frac{K_{ГТ}}{1 + 0,0031143p + 4,90169 \cdot 10^{-5} \cdot p^2}$$

Передатна функція гіротахометра $W(p) = \frac{11,04}{4,902 \cdot 10^{-5} p^2 + 0,003114 p + 1}$ (4)

$$T = (16539 - 15414) \cdot 4 \cdot 10^{-5} = 0,045 c; \quad f = \frac{1}{T} = \frac{1}{0,045} = 22,2222 Гц;$$

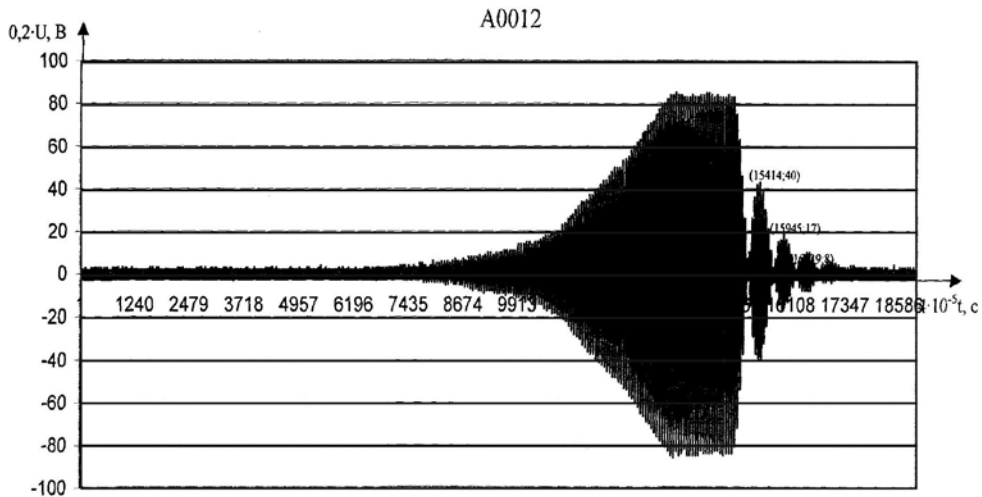

Рис. 5.1. Сигнал ГТ46. Варіант 5

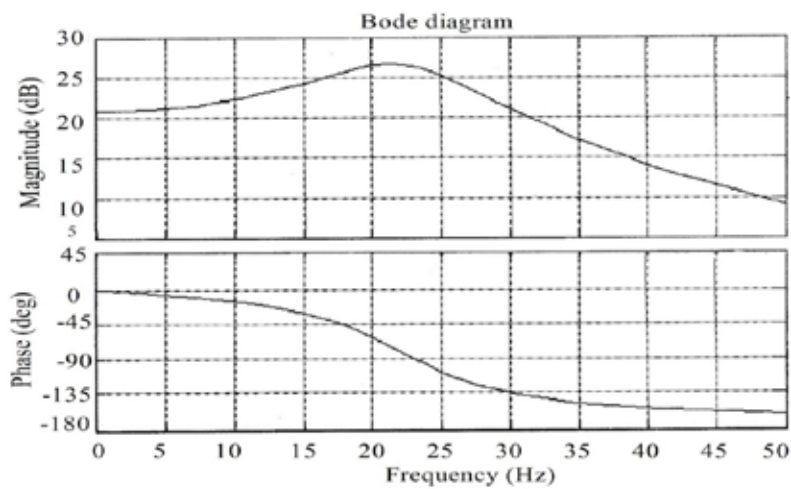

Рис. 5.2. Амплітудно-частотна та фазо-частотна характеристики ГТ46 по варіанту 5 зі смугою пропускання 34 Гц

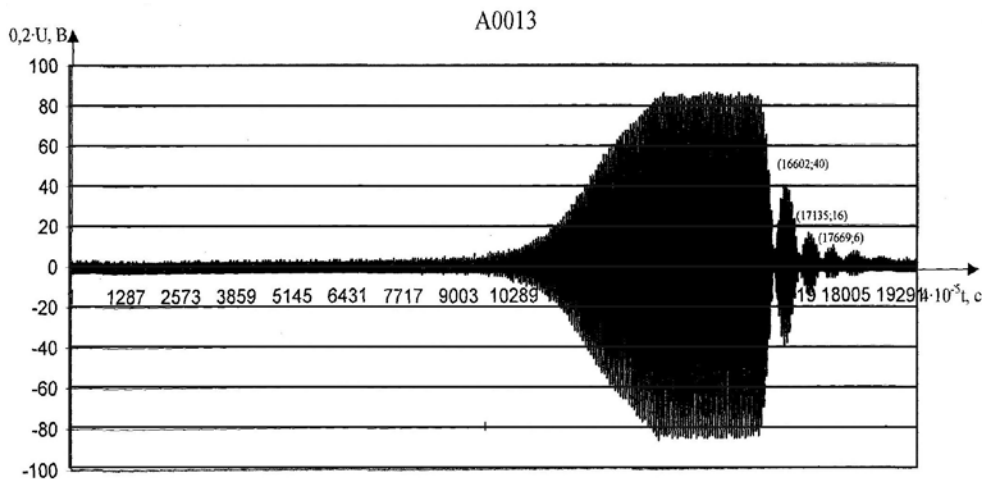

Рис. 6.1. Сигнал ГТ46. Варіант 6

$$\lambda = \frac{2\pi}{T} = 139,6263 \text{ рад / с}; \gamma = \frac{\lambda}{\pi} \ln \frac{B_1}{B_2} = \frac{2}{T} \ln \frac{40}{17} = 38,0296; q = \sqrt{\gamma^2 + \lambda^2} = 1447127; \xi = \frac{\lambda}{\sqrt{\gamma^2 + \lambda^2}} = 0,26279;$$

$$W(p) = \frac{K_{ГТ}}{1 + \frac{2\xi}{q} \cdot p + \frac{p^2}{q^2}} = \frac{K_{ГТ}}{1 + 0,0036319p + 4,7752 \cdot 10^{-5} \cdot p^2}$$

$$\text{Передатна функція гіротахметра } W(p) = \frac{11,04}{4,775 \cdot 10^{-5} p^2 + 0,003632p + 1} \quad (5)$$

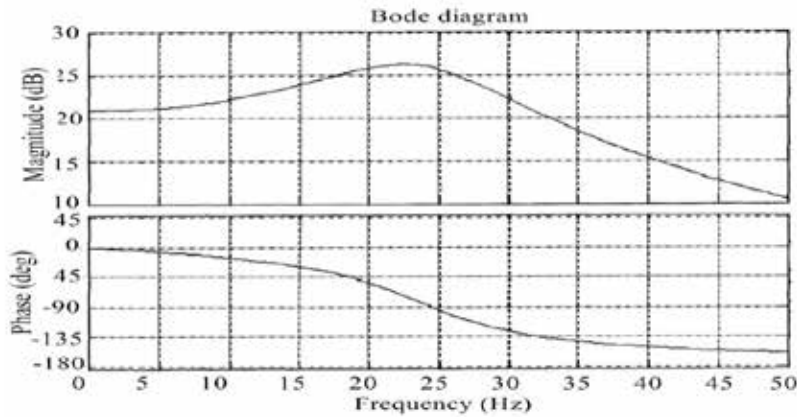

Рис. 6.2. Амплітудно-частотна та фазо-частотна характеристики ГТ46 по варіанту 6 зі смугою пропускання 35,8 Гц

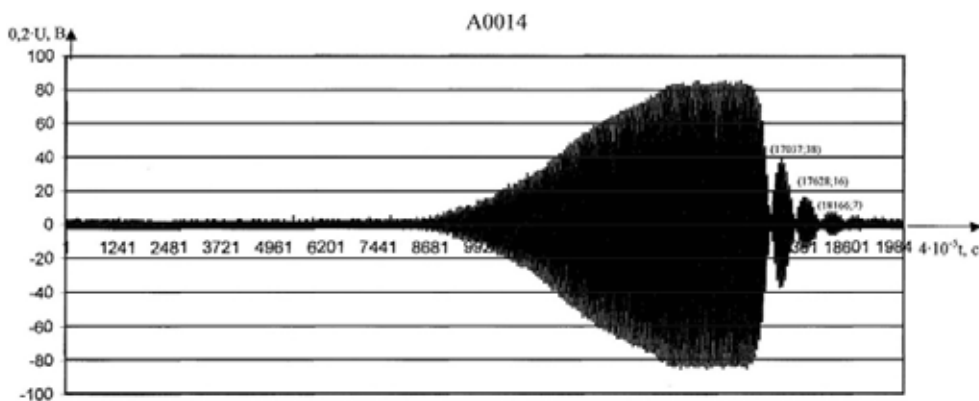

Рис. 7.1. Сигнал ГТ46. Варіант 7

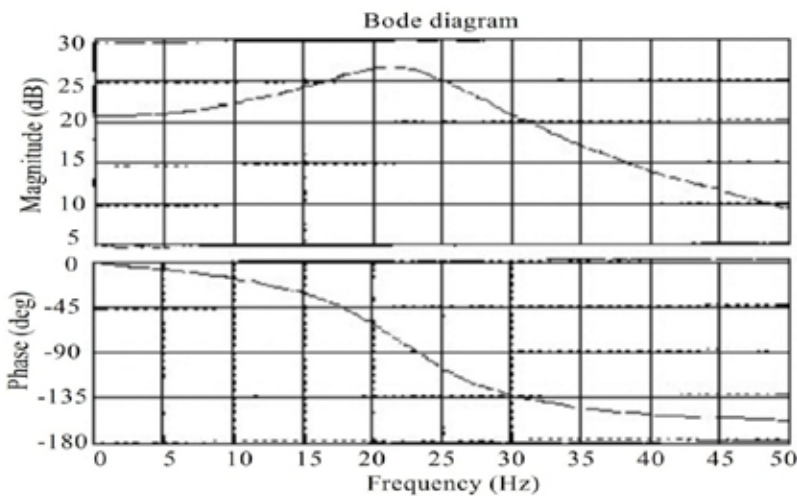

Рис. 7.2. Амплітудно-частотна та фазо-частотна характеристики ГТ46 по варіанту 7 зі смугою пропускання 33,9 Гц

$$T = (17669 - 16602) \cdot 4 \cdot 10^{-5} = 0,04268 c; \quad f = \frac{1}{T} = \frac{1}{0,04268} = 23,43018 \text{ Гц};$$

$$\lambda = \frac{2\pi}{T} = 147,2162 \text{ рад} / c; \quad \gamma = \frac{\lambda}{\pi} \ln \frac{B_1}{B_2} = \frac{2}{T} \ln \frac{40}{16} = 42,93771; \quad q = \sqrt{\gamma^2 + \lambda^2} = 153,3501; \quad \xi = \frac{\lambda}{\sqrt{\gamma^2 + \lambda^2}} = 0,279998;$$

$$W(p) = \frac{K_{IT}}{1 + \frac{2\xi}{q} \cdot p + \frac{p^2}{q^2}} = \frac{K_{IT}}{1 + 0,0036517p + 4,25238 \cdot 10^{-5} \cdot p^2}$$

$$\text{Передатна функція гірогахометра } W(p) = \frac{11,04}{4,252 \cdot 10^{-5} p^2 + 0,003652 p + 1} \quad (6)$$

$$T = (18166 - 17037) \cdot 4 \cdot 10^{-5} = 0,04516 \text{ с}; \quad f = \frac{1}{T} = \frac{1}{0,04516} = 22,14 \text{ Гц};$$

$$\lambda = \frac{2\pi}{T} = 139,1316 \text{ рад} / \text{с}; \gamma = \frac{\lambda}{\pi} \ln \frac{B_1}{B_2} = \frac{2}{T} \ln \frac{38}{16} = 38,30812; \quad q = \sqrt{\gamma^2 + \lambda^2} = 144,3091; \quad \xi = \frac{\lambda}{\sqrt{\gamma^2 + \lambda^2}} = 0,265459;$$

$$W(p) = \frac{K_{ГТ}}{1 + \frac{2\xi}{q} \cdot p + \frac{p^2}{q^2}} = \frac{K_{ГТ}}{1 + 0,003679p + 4,80189 \cdot 10^{-5} \cdot p^2}$$

$$\text{Передатна функція гіротахметра } W_7(p) = \frac{11,04}{4,802 \cdot 10^{-5} p^2 + 0,003679 p + 1} \quad (7)$$

Висновки.

1. Смуга пропускання ГТ46 для різних варіантів передатних функцій знаходиться у діапазоні 31-36 Гц. Найбільша смуга пропускання для гіротахметра з передатною функцією (по варіанту 1)

$$W_1(p) = \frac{11,04}{4,21 \cdot 10^{-5} p^2 + 0,003724 p + 1}$$

2. Результати експериментальних досліджень смуги пропускання ГТ46 фактично підтверджують данні, які наведені у технічних довідниках – 30 Гц.

Список літератури:

1. Безвесільна О.М., Цірук В.Г., Квасников В.П., Чіковані В.В. Системи наведення та стабілізації озброєння : монографія. Київ : ЖДТУ, 2014. 176 с.
2. Кулешов В.В. Использование вращательных гироскопов. Патент. Собственник патента RU2325659. URL: <https://findpatent.ru/patent/232/2325659.html> (дата звернення: 25.09.2019).
3. Гиротахметри ГТ46-01. URL: <https://zelaz.ru/girotahometr-gt46-gt46-01.html> (дата звернення: 20.06.2019).
4. Бесекерский В.А., Попов Е.Н. Теория систем автоматического регулирования. Москва : Издательство «Наука», Главная редакция физико-математической литературы, 1975. 768 с.

References:

1. Bezvesil'na, O.M., Tsiruk, V.H., Kvasnykov, V.P., & Chikovani, V.V. (2014). *Systemy navedennya ta stabilizatsiyi ozbroynnyya : monohrafiya* [Systems of aiming and stabilizing of armament : monograph]. Kyiv : ZhDTU. (in Ukrainian)
2. Kuleshov, V.V. *Ispolzovanie vraschatelnyih giroskopov. Patent. Sobstvennik Patenta 2325659* [Use of rotatory gyroscopes. Patent. Owner of patent RU2325659]. URL: <https://findpatent.ru/patent/232/2325659.html> (accessed 25.09.2019).
3. Gyrotakhometry GT46-01 [Gyrotahometers GT46-01]. Available at: <https://zelaz.ru/girotahometr-gt46-gt46-01.html> (accessed 20.06.2019).
4. Besekersky, V.A., & Popov, E.N. (1975). *Teoriya system avtomaticheskoho rehulyrovanyya* [Theory of automatic control systems]. Moscow : «Nauka». (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-49>

УДК 664.8.037.5:637.521.47

Юрченко С.Л., Колеснікова М.Б.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

ОБГРУНТУВАННЯ ПАРАМЕТРІВ ОБРОБКИ КУРЯЧОГО ФІЛЕ ЗА ТЕХНОЛОГІЇ SOUS VIDE

Анотація. Зазначено, що в закладах ресторанного господарства (ЗРГ) активно впроваджуються інноваційні технології обробки сировини, однією з яких є Sous Vide технологія, яка дозволяє оптимізувати технологічні процеси виробництва харчової продукції. Досліджено вплив процесу маринування на властивості курячого філе, обробленого за технології Sous Vide, з метою надання йому нових споживчих характеристик. Встановлено доцільність використання в процесі маринування курячого філе вакуумного маринатора, який сприяє зменшенню величини теплових втрат залежно від часу маринування. Обґрунтовано раціональні параметри теплової обробки курячого філе за технології Sous Vide з метою його реалізації в закладах ресторанного господарства різних форматів. Отримані дані покладено до основи розробки рецептурного складу та технологічного процесу виробництва других страв з м'яса птиці за технологією Sous Vide.

Ключові слова: Sous Vide технологія, вакуумна обробка, куряче філе, маринад, маринатор, втрати.

Iurchenko Svitlana, Kolesnikova Marina

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

SUBSTANTIATION OF PROCESSING PARAMETERS CHICKEN FILLET SOUS VIDE TECHNOLOGY

Summary. It is noted that a significant role in the production of food belongs to restaurants that are in a state of intensive development and use progressive equipment. They are actively introducing innovative raw material processing technologies, one of which is Sous Vide technology, which allows for optimization of food production processes. The processing of poultry semi-finished products with the use of this technology prevents evaporation of moisture and volatile aromatic substances, which allows to obtain a food juicy consistency with improved consumer characteristics, as well as to increase nutritional value and prolong the shelf life, avoiding the risk of re-contamination in the process of contamination. The influence of the marinating process on the properties of chicken fillet processed with Sous Vide technology was investigated in order to give it new consumer characteristics. The amount of chicken fillet loss by Sous Vide technology under different temperature regimes and pre-marinating was determined. The obtained data indicate that with increasing processing temperature of the semi-finished product, the heat losses increase. The expediency of use in the process of marinating chicken fillet in vacuum marinator, which helps to reduce the amount of heat losses depending on the time of marinating, organoleptic evaluation of chicken fillet using Sous Vide technology. It is noted that the best indicator is characterized by chicken fillet with the following processing parameters: temperature – 70°C, duration of marinating in the marinator – 9 min and duration of heat treatment 40 min. Experimental studies have substantiated the rational parameters of heat treatment of chicken fillet using Sous Vide technology with the purpose of its implementation in restaurants of different formats. The obtained data is the basis for the development of the recipe composition and technological process of production of second dishes of poultry meat using the technology Sous Vide, which will allow to obtain dishes with new consumer characteristics and to obtain products that meet the requirements of the present.

Keywords: Sous Vide technology, vacuum processing, chicken fillet, mari-nade, marinator, losses.

Постановка проблеми. Головним завданням державної політики в галузі забезпечення населення України якісною продукцією є покращення харчового статусу населення, який суттєво впливає на всі види діяльності виробничої сфери та торгівлі. Це виявляється, перш за все, у вимогах до харчової продукції, показники якої повинні відповідати українським та європейським стандартам, а технології виробництва – бути інвестиційно привабливими та конкурентоспроможними.

Значна роль у виробництві харчової продукції належить закладам ресторанного господарства. На даний час ЗРГ знаходяться в стані інтенсивного розвитку; вони широко використовують технологічні інновації, застосовують прогресивне обладнання з метою оптимізації технологічних процесів, розширення асортименту, збільшення випуску напівфабрикатів різного ступеня готовності та кулінарної продукції з покращеними споживчими характеристиками.

Слід зауважити, що тепла обробка сировини як рослинного, так і тваринного походження супроводжується суттєвими змінами органолептичних показників, харчової та біологічної цінності, а також технологічними втратами маси. У зв'язку з цим, пріоритетним завданням розвитку харчових виробництв та ЗРГ є зведення до мінімуму вищезазначених недоліків за рахунок вдосконалення технологій з одночасним покращенням показників якості та безпечності.

Перспективним напрямом вирішення даних проблем є обробка сировини за знижених сприятливих температурних режимів з попередньою вакуумною упаковкою в полімерну термостійку плівку, відома як Sous Vide технологія, що дозволяє отримати харчову продукцію з високою харчовою цінністю та пролонгованим терміном зберігання при збереженні маси [1; 2]. Однак, наукові аспекти застосування даної технології ще недостатньо вивчені, тому обґрунтування та розробка страв з птиці за технологією Sous Vide є ак-

туальною. Це дозволить одержати страви з новими споживчими характеристиками та отримати продукцію, яка відповідає сучасним вимогам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в даному напрямі проводяться наукові дослідження, які спрямовані на широке впровадження сучасних і популярних методів приготування їжі (вакуумне маринування CookVak, Sous Vide, Stefan-гриль, термоміксинг, PacoJetting та ін.) в ЗРГ. Вирішення різних аспектів, пов'язаних із застосуванням технології Sous Vide в ЗРГ, знайшли своє відображення у роботах таких вчених, як Арпуль О.В., Дішкантьок О.В., Ряшко В.М. та ін.

Відомо, що Sous Vide технологію було апробовано в кращих ресторанах світу ще в 1970 році, однак її детальне дослідження науковцями розпочалося лише в 1990-х роках. Нині Sous Vide технологію впроваджено у закордонних ресторанах не лише з молекулярною гастрономією, але активно відбувається її інтеграція у вітчизняні заклади ресторанного господарства.

Аналіз літературних джерел та вивчення вітчизняного і закордонного практичного досвіду з виробництва напівфабрикатів, способів пакування, приготування та зберігання готової продукції показав, що сучасний стан розвитку технологічного забезпечення закладів ресторанного господарства створив передумови для розробки нових, ресурсозберігаючих технологій переробки традиційної сировини, однією з яких є технологія Sous Vide [1].

Так, авторами [3] здійснено дослідження з вивчення впливу імбирного соку, яким шприцювали куряче філе, одержане за технологією «Sous Vide». Результати дослідження дали можливість визначити оптимальні параметри технологічного процесу та отримати кінцевий продукт з покращеними органолептичними показниками, збільшеною харчовою цінністю та зменшити втрати напівфабрикату під час теплової обробки.

Огляд літератури щодо сучасних тенденцій виробництва харчової продукції, які використовуються в ЗРГ свідчить, що на даний час існують

різні способи теплової обробки сировини, використання яких дозволяє отримати кулінарну продукцію високої якості. Застосування інноваційних технологій ефективно для закладів ресторанного господарства так як спрямовано, перш за все, на зниження витрат виробництва. Таким чином, впровадження інноваційних технологій в ресторанний бізнес актуальне і затребуване та дозволяє оптимізувати технологічні процеси виробництва харчової продукції. Тому актуальним питанням є подальше дослідження впливу технології Sous Vide на властивості м'ясної сировини.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. ЗРГ з метою залучення споживачів використовують у своїй діяльності різні способи впливу на сировину, одним із яких є процес маринування, який сприяє зменшенню часу теплової обробки та змінює споживчі характеристики страв. Саме тому є необхідність у більш детальному вивченні процесу теплової обробки курячого філе, підданого маринуванню, та встановленні його оптимальних параметрів.

Мета статті. Метою роботи є обґрунтування параметрів обробки попередньо маринованого курячого філе, приготованого за технологією Sous Vide, та визначення впливу маринаду на споживчі характеристики кінцевої продукції.

Виклад основного матеріалу. Технологічні властивості м'яса птиці визначаються хімічним складом та морфологічною будовою, взаємозв'язком цих речовин в окремих структурних компонентах продуктів (клітках, тканинах) і виявляються за їх технологічної обробки під впливом різних чинників (рис. 1).

Істотний вплив на зміни технологічних властивостей м'яса птиці в технологічному потоці належить морфологічній будові. Харчова цінність різних частин тушки птиці неоднакова. Кращі частини – грудні та стегові, в яких міститься основна частина великих грудних і ножних м'язів і відповідно менше кісток (табл. 1).

Залежно від морфологічної будови та хімічного складу (табл. 2) частин тушок передбачається їх технологічне використання. А саме, через великий вміст м'язової тканини

в грудних і стегових частинах тушок птиці їх найчастіше використовують для приготування других, холодних страв та закусок.

Технологічні властивості білків м'яса також тісно пов'язані з їх хімічним і амінокислотним складом, структурою і фізико-хімічними властивостями, які визначають взаємодію «білок – білок» (гелеутворення); «білок – вода» (набрякання, вологозв'язуюча та вологотримуюча здатності, розчинність); «білок – ліпіди» (жиропоглинальна і жиротримуюча здатності), а також поверхнево-активні властивості (утворення емульсій).

Аналіз літературних даних [5; 6] свідчить, що з метою

Рис. 1. Модель формування технологічних властивостей м'яса птиці

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Морфологічний склад окремих частин тушки птиці

Частина тушки	Вміст, %		
	м'язової тканини	шкіри	кісток
Грудна (з кілем)	65,6	19,1	13,6
Стегнова	54,3	17,9	26,0
Спинно-лопаткова	35,6	20,6	43,8
Крила (відрізані по плечовому суглобу)	34,8	19,0	42,1

Джерело: [4]

Таблиця 2

Загальний хімічний склад різних м'язів птиці

Вид птиці	Вид м'язів	Вміст, %			
		води	білка	жиру	золи
Бройлери	Грудні	74...76	21...23	1...3	1,0...1,1
	Ножні	75...76	19...21	3...6	1,0...1,1
Кури	Грудні	73,0	24,9	1,4	1,1
	Ножні	74,5	21,6	3,4	1,0

Джерело: [4]

покращення технологічних властивостей м'ясної сировини та набуття нею нових органолептичних характеристик, в ЗРГ широко використовують процес маринування, на ефективність якого впливають наступні фактори (рис. 2).

Ефект, що досягається в процесі маринування полягає в:

- зменшенні часу теплової обробки;
- збільшенні виходу готової страви (зменшенні втрат за теплової обробки);
- отриманні нових споживчих характеристик;

- розширенні асортименту зазначеної групи продукції.

Також позитивним моментом при використанні маринадів є можливість застосування в їх складі різних інгредієнтів, які можна постійно варіювати з урахуванням тенденцій, що виникають і змінюються під впливом ринкових умов.

Слід зазначити, що маринади поділяють за:

- призначенням (для маринування м'яса, птиці, риби чи овочів);
- місцем виробництва (промислові та власні, які виготовлено безпосередньо у ЗРГ);
- особливостями рецептурного складу та технологічного процесу виробництва (масляні, емульсійні);
- консистенцією (рідкі та сухі);
- температурою використання (холодні, прогріті).

У межах даної роботи досліджено сукупність впливу маринування (маринад «Сливовий» для курки ТМ «Торчин» (за ТУ У 15.8-20134889-006:2012)) та низькотемпературної теплової обробки Sous Vide з метою надання курячому філе певних споживчих характеристик.

Відомо, що тривалість маринування здійснює суттєвий вплив на якість готової продукції, що обумовлено вмістом в м'ясній сировині сполучної тканини, особливостями її будови та концентрації в маринаді кислот. Під впливом кислот відбувається зміщення рН у той чи

Характеристика м'ясної сировини:

- вік та стать тварин
- порода тварин
- угодованість тварин
- умови вирощування
- хімічний склад сировини
- частина туші

Властивості базових компонентів маринадів:

- тривалість маринування
- температура маринаду
- рецептурний склад маринаду

Рис. 2. Фактори, що впливають на процес маринування

Джерело: розроблено авторами

інший бік від ізоелектричної точки білка, що приводить до збільшення показника розчинності білків м'язового волокна та підвищенню вологозв'язуючої здатності (ВЗЗ) У зв'язку з цим в процесі маринування слід враховувати ВЗЗ м'ясної сировини, так як від даного показника залежить тривалість витримки її у маринаді.

Літературні дані свідчать, що куряче філе характеризується незначним вмістом сполучної тканини, а тому процес маринування потрібен бути нетривалим у часі. З урахування вищезазначеного тривалість процесу маринування складала 30 хв. Зовнішній вигляд курячого філе, підданого вакуумній обробці представлено на рис. 3.

Аналіз літературних джерел показав [1; 2; 7], що температурна обробка м'ясної сировини за технології Sous Vide може коливатися від 54,4°C до 80°C. Такий температурний діапазон обумовлено показниками безпеки готових страв. Величину втрат за обраних температурних режимів надано на рис. 4.

Отримані результати свідчать, що з підвищенням температури обробки значення теплових втрат збільшуються. Так, втрати не маринованого філе за температури 60°C становлять 8,6%, а за температури 80°C вже 13,2%, що на 4,6% більше за початкову температуру обробки. Прямопропорційна залежність втрат з підвищенням температури теплової обробки характерна і для не маринованого філе. Встановлено, що величини

Рис. 3. Зовнішній вигляд курячого філе, підданого вакуумній обробці:
а – не мариноване, б – мариноване

Джерело: розроблено авторами

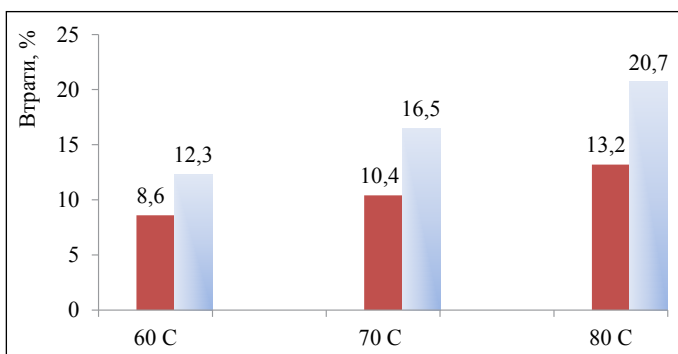

Рис. 4. Величина втрат курячого філе за технології Sous Vide, %:
■ – не мариноване, ■ – мариноване

Джерело: розроблено авторами

на втрат знаходиться в діапазоні 12,3...20,7%, максимальна величина втрат спостерігається за температури 80°C.

Отримані результати обумовлені денатураційними процесами, які відбуваються з білками за теплової обробки. В даному випадку на швидкість протікання процесів та величину втрат здійснюють вплив такі фактори, як температура (60...80°C), тривалість теплової обробки (50...30 хв) та попередня обробка сировини (маринування).

Кожний вид впливу супроводжується порушенням зв'язків, що приводять до зміни просторової структури білкової молекули. Тепловий фактор впливу на стан білків супроводжує розрив слабких внутрішньо молекулярних зв'язків (водневих, солеподібні тощо) і посилює реактивність функціональних груп, що входять до складу молекули білка. В результаті змінюється просторова конфігурація поліпептидних ланцюгів, відбувається розрив внутрішньо молекулярних зв'язків (водневих, дисульфідних, сольових), пептидні ланцюги частково розгортаються, у результаті чого функціональні групи стають активнішими або доступними для впливу різних факторів.

У результаті денатураційних процесів зменшується гідрофільність білків, утрачається їх стійкість (розчинність) і відбувається агрегація. Швидкість і ступінь теплової денатурації білків залежать від температури та тривалості нагрівання, вологості середовища [7].

Також слід зазначити, що у межах температур 40...60°C м'язові волокна скорочуються поперечно, що призводить до збільшення розриву між волокнами. За температури вище 65°C м'язові волокна скорочуються у поздовжньому напрямі й спричиняють істотні втрати вологи. Ступінь цього скорочення зростає із збільшенням температурних режимів теплової обробки [3].

Результати бальної оцінки курячого філе за технології Sous Vide свідчать, що найвищі бали отримали куряче філе не мариноване та мариноване за температури обробки 70°C та тривалістю 40 хв. За вказаних параметрів куряче філе характеризувалося приємним ароматом, достатньо вираженим смаком та консистенцією, соковитістю.

Як вже було зазначено вище, існує багато напрямів інноваційних техно-логій обробки сировини, які обумовлені, як виробничими так і організаційно-технологічними факторами. Одним із таких є використання нових видів обладнання, яке дозволяє інтенсифікувати технологічний процес виробництва, зменшити втрати та отримати готову продукцію зі зміненими споживчими характеристиками. У зв'язку з цим було використано вакуумний маринатор Astor 9 min. Куряче філе піддавали маринуванню в маринаторі (рис. 5), потім вакуумували та піддавали теплової обробці за визначених параметрів: температура – 70°C, тривалість обробки – 40 хв. Тривалість маринування складала 9 та 30 хв.

Отримані дані з визначення величини втрат за теплової обробки при застосуванні даного способу свідчать, що відсоток втрат при використанні маринатора складає 12,5 та 15,9%, в той час як без маринатора становлять 16,5%. Таким чином можна констатувати, що попередня обробка філе птиці шляхом обробки її в маринаторі сприяє зменшенню величини втрат на 4,0 та 0,9% залежно від часу маринування. Профілі органолептичної оцінки курячого філе за технології Sous Vide при обробці в маринаторі представлено на рис. 6.

Проведені дослідження дозволили визначити раціональні параметри обробки курячого філе за технології Sous Vide з метою його реалізації в закладах ресторанного господарства, що сприятиме підвищенню харчової цінності, зменшенню

Рис. 5. Обробка курячого філе в маринаторі

Джерело: розроблено авторами

втрата та отриманню кінцевої продукції з новими споживчими характеристиками.

Висновки і пропозиції. Досліджено вплив процесу маринування на куряче філе, отримане за технології Sous Vide, з метою надання йому нових споживчих характеристик. Визначено величину втрат курячого філе за технологією Sous Vide за різних температурних режимів та попереднього маринування. Доведено, що попередня обробка філе птиці в маринаторі сприяє змен-

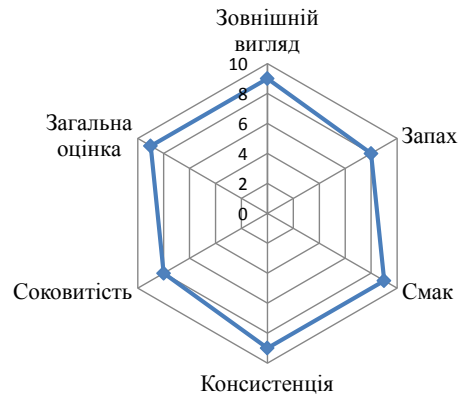

Рис. 6. Органолептичні профілі курячого філе за технології Sous Vide, обробленого в маринаторі

Джерело: розроблено авторами

шенню величини теплових втрат залежно від часу маринування.

Визначено спосіб та обґрунтовано раціональні параметри теплової обробки курячого філе за технології Sous Vide з метою його реалізації в закладах ресторанного господарства: температура обробки – 70°C, тривалість теплової обробки – 40 хв, тривалість маринування в маринаторі – 9...30 хв.

Список літератури:

1. Аркуль О.В., Усатюк О.М., Удовицький В.В. Перспективи впровадження «Sous Vide» технології у закладах ресторанного господарства. *Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій*. 2013. Вип. 44. Т. 1. С. 341–345.
2. Ряшко Г.М. Технология низкотемпературного приготовления продуктов питания на предприятиях ресторанного хозяйства. *Харчова наука і технологія*. 2013. № 1(22). С. 77–80.
3. Аркуль О., Слободян О., Макаров М., Матіяшук О. Приготування курячого філе, шприцьованого імбирним соком. *Продовольча індустрія АПК*. 2016. № 4. С. 33–37.
4. Винникова Л.Г. Технология мясных продуктов. Теоретические основы и практические рекомендации. Київ : Освіта України, 2017. 364 с.
5. Павлюченко О.С. Інноваційні технології в ресторанному господарстві [Електронний ресурс] : конспект лекцій для студ. спец. 7.14010101 «Готельна і ресторанна справа» денної форми навчання / Націон. ун-т харч. технол. Електрон. текст. дані. Київ, 2014. 1 електрон. опт. диск (CD-R).
6. Пивоваров П.П., Горальчук А.Б., Пивоваров Є.П., Трошій Т.В., Рябець О.Ю., Гринченко Н.Г. Теоретичні основи харчових технологій : навч. посібник. Харків : ХДУХТ, 2010. 363 с.
7. Аркуль О.В., Удовицький В.В. Сучасний метод кулінарного оброблення харчових продуктів. *Достигнення науки за последние годы. Новые разработки* : праці наук. конф. (Варшава, 28-30 грудня 2012 р.). Варшава, 2012. С. 45–47.

References:

1. Arpul, O.V., Usatiuk, O.M., & Udovytskyi, V.V. (2013). Perspektyvy vprovadzhenia «Sous Vide» tekhnologii u zakladakh restorannoho hospodarstva [Prospects for the introduction of “Sous Vide” technology in restaurants]. *Scientific works of the Odessa National Academy of Food Technologies*, vol. 44, no. 1, pp. 341–345. (in Ukrainian)
2. Ryashko, G.M. (2013). Tekhnologiya nizkotemperaturnogo prigotovleniya produktov pitaniya na predpriyatiyakh restorannogo khozyaystva [Technology of low-temperature cooking of foodstuffs at the enterprises of restaurant industry]. *Food Science and Technology*, no. 1(22), pp. 77–80. (in Russian)
3. Arpul, O., Slobodian, O., Makarov, M., & Matyashchuk, O. (2016). Pryhotuvannya kuriachoho file, shprytsovanoho imbyrnyim sokom [Preparation of chicken fillet injected with ginger juice]. *Food industry AIC*, no. 4, pp. 33–37. (in Ukrainian)
4. Vinnikova, L.G. (2017). *Tekhnologiya myasnyh produktov. Teoreticheskie osnovy i prakticheskie rekomendacii* [Technology of meat products. Theoretical foundations and practical recommendations]. Kiev : Education of Ukraine. (in Ukrainian)
5. Pavliuchenko, O.S. (2014). *Innovatsiini tekhnologii v restorannomu hospodarstvi* [Innovative technologies in the restaurant industry]. Kiev. (in Ukrainian)
6. Pyvovarov, P.P., Horalchuk, A.B., Pyvovarov, Ye.P., Troshchyi, T.V., Riabets, O.Iu., & Hrynchenko, N.H. (2010). *Teoretichni osnovy kharchovykh tekhnologii* [Theoretical foundations of food technology]. Kharkiv. (in Ukrainian)
7. Arpul, O.V., & Udovytskyi, V.V. (2012). Suchasnyi metod kulinarного obrobliannya kharchovykh produktiv [Modern method of culinary processing of food products]. *Advances in science in recent years. New developments* (Poland, Warsaw).

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-50>

УДК 631.811.98:631.559:635

Окрушко С.Є.

Вінницький національний аграрний університет

ВПЛИВ РЕГУЛЯТОРА РОСТУ MARS EL НА ФОРМУВАННЯ ВРОЖАЙНОСТІ ГІБРИДІВ БУРЯКА СТОЛОВОГО

Анотація. Представлено результати досліджень морфометричних параметрів, урожайності коренеплодів та їх товарності у гібридів буряка столового при передпосівній обробці насіння та позакореневому внесенні регулятора росту рослин Mars EL. Встановлено, що передпосівна обробка насіння буряка столового регулятором росту Mars EL сприяла підвищенню його польової схожості на 9,1-9,4%. Застосування препарату для обробки насіння та обприскування культурних рослин тричі протягом вегетації забезпечило збільшення кількості та площі листя, підвищення урожайності коренеплодів буряка столового на 12,0-12,3%, а товарність їх зростає на 4%.

Ключові слова: буряк столовий, гібрид, регулятор росту рослин, урожайність, товарність.

Okrushko Svetlana

Vinnytsia National Agrarian University

THE EFFECT OF GROWTH REGULATOR MARS EL ON THE FORMATION OF THE YIELD OF RED BEET HYBRIDS

Summary. Among the variety of vegetable plants, red beet is of great importance worldwide. Therefore, scientists and manufacturers are looking for opportunities to realize the genetic potential of modern varieties and hybrids in the field to obtain high yields of root crops and at the same time reduce the negative impact of adverse weather conditions on cultivated red beet plants. Growth regulators ensure the rapid growth and development of cultivated plants, as well as the growth of their resistance to the effects of adverse factors; do not increase the cost of production and do no harm to the environment. The results of research on the yield of root crops and their marketability in red beets treatment seed and foliar application of the plant growth regulator Mars EL are presented. During the experiment, it was found that the pre-sowing treatment of hybrid beet seeds by the growth regulator Mars EL helped to increase its field germination by 9,1-9,4%, and was 93,8-94,2%. Better synchronization of seedlings of cultivated plants was also noted. The leaves of the plants of both experimental hybrids of red beet treated during the vegetation with Mars EL had absolutely no signs of lesion of cerporosporosis unlike the plants in the control variant. They had about 4-6% of the area of the leaf surface affected by cerporosporosis. The use of growth regulator Mars EL for soaking seeds and three times during the growing season, spraying of cultivated plants provided higher yields of red beet in 12,0-12,3%, of marketability of root crops increased by 4%.

Keywords: red beets, a plant growth regulator, sort, the yield, marketability.

Постановка проблеми. Столовий буряк – смачний та поживний овоч. На території України він з'явився в десятому столітті й до нашого часу користується попитом у населення. Серед усього різноманіття овочевих рослин столовий буряк має велике значення в усьому світі. За площами вирощування та об'ємами споживання в Україні він серед усіх коренеплідних культур посідає друге місце після моркви.

Аналіз даних про площі, які відведені для вирощування овочів в Україні, показує їх зменшення із 489 тис. га у 1995 році до 447 тис. га у 2015 році. Урожайність овочів у 1995 році була 120 ц/га, а в 2015 році – 206 ц/га. Тобто, забезпеченість населення нашої країни овочевою продукцією реалізується за рахунок збільшення урожайності культури та експорту.

Характеристика динаміки урожайності вітчизняних овочів показує зростання цього показника за останні роки у всіх категоріях господарств нашої країни. Зокрема, урожайність

столових буряків зростає із 210,8 ц/га в 2012 р. до 213,6 ц/га в 2016 р. [8]. Але ж потенційні можливості цього показника у столових буряків є значно вищими. Тому науковці та виробничники шукають можливості для втілення генетичного потенціалу сучасних сортів та гібридів у польових умовах для одержання високої урожайності коренеплодів та одночасного зменшення негативного впливу несприятливих погодних умов на культурні рослини столового буряка.

При вирішенні цих проблем виникають певні труднощі, які обумовлені пошуком шляхів зростання кількості продукції й підвищення якості та одночасним дотриманням гігієнічних нормативів, убезпечення екологічних наслідків від застосування препаратів. Регулятори росту забезпечують швидкий ріст і розвиток культурних рослин, а також зростання їх стійкості до дії несприятливих факторів; не ведуть до зростання собівартості продукції і не завдають шкоди довкіллю.

Щороку внаслідок складних та мінливих кліматичних умов на культурні рослини дедалі сильніше впливають чинники, пом'якшити та нівелювати негативну дію яких можна за допомогою біостимуляторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підвищення врожайності та покращення якості й збереженості коренеплодів буряка столового є актуальною для галузі овочівництва України.

Реалізація і впровадження ефективних ресурсозберігаючих технологій у виробництво забезпечить конкурентоспроможність галузі овочівництва та підвищення ефективності виробництва овочів у перспективі [3].

Регулятори росту сучасне виробництво застосовує з метою оптимізації умов вирощування культурних рослин, також вони є важливим резервом збільшення урожайності овочевих культур без підвищення собівартості продукції.

Використання регуляторів росту рослин для вирощування овочевих культур дає змогу оптимізувати норми висіву насіння завдяки підвищенню його схожості; підвищити врожайність овочевих культур, якість та безпечність продукції, поліпшити фітосанітарний стан агроценозів [4].

Регулятори росту рослин застосовуються для передпосівної обробки насіння та рослин під час вегетації. За даними досліджень Коноваленко Л.І., Моргунова В.В., Петренко К.В найефективнішим виявилось сумісне застосування передпосівної обробки насіння із позакореневим підживленням рослин [2].

Урожайність столового буряка може змінюватися в широких межах. Насамперед це пов'язано із підбором сортів чи гібридів, строками сівби, удобренням, наявністю вологи в ґрунті та іншими чинниками.

Результатами досліджень Кецкало В.В. доведено, що вирощування гібридів дає змогу отримати більше товарної продукції з одиниці площі, порівняно з сортами [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попередньо проведені нами дослідження засвідчили, що застосування стимуляторів росту Біокомплекс БТУ та Вимпел ведуть до зростання врожайності й товарності коренеплодів столового буряка [6; 7].

Але важливо отримати інформацію про вплив регуляторів росту на врожайні та товарні характеристики коренеплодів не лише сортів, а й гібридів буряка столового, так як вони є більш урожайними.

Недостатньо вивченим є питання застосування регулятора росту Марс ЕЛ під час вирощування буряка столового. Так, у «Переліку...» вказується крім обробки насіння лише одноразове обприскування овочевих рослин шляхом позакореневого внесення [9]. А виробником ПП ВКФ «Імпортсервіс» рекомендовано в період вегетації рослин дві-три таких обробки.

Мета статті: вивчення впливу регулятора росту Марс ЕЛ на морфометричні параметри, врожайні та товарні характеристики коренеплодів буряка столового гібридів Водан та Пабло при обробці ним насіння та позакореневого внесення на рослини під час вегетації.

Об'єкт нашого дослідження – ростові процеси в рослинах буряка столового. Одночасно в ході

експерименту проводили комплексні дослідження застосовуючи такі загальноприйняті методи як: лабораторний, польовий, розрахунковий, аналітичний та метод системного узагальнення отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом все більшого значення набирає застосування групи препаратів під назвою регулятори росту рослин. Ці речовини синтетичного та природного походження є засобами оптимізації умов вирощування рослин та підвищення їхньої продуктивності. Вони підвищують польову схожість насіння, інтенсифікують розвиток кореневої системи, активізують утворення хлорофілу, підвищують стійкість до хвороб та стресів. Також вони активно впливають на ферментні системи, відповідальні за ріст коренеплоду, стимулюючи відтік поживних речовин до коренеплодів. Все це має кінцевим результатом забезпечити також і зростання урожайності культурних рослин.

Регулятори росту та розвитку приймають участь в метаболізмі та завдяки цьому активізують основні біохімічні процеси життєдіяльності в культурних рослинах. Внаслідок цього відбувається пришвидшення ростових процесів, зростає інтенсивність фотосинтезу, поліпшуються процеси дихання та живлення. Також краще відбувається транспортування поживних речовин і активізується їх нагромадження в органах рослин.

Ґрунтовий покрив дослідної ділянки сірий лісовий із вмістом гумусу 2,5%; міститься: азоту – 7,0 мг/100 г ґрунту; фосфору – 8,5 мг/100 г ґрунту; калію – 8,8 мг/100 г ґрунту; рН сольової витяжки – 5,5. Методика досліджень – загальноприйнята. Повторність – триразова. Збір врожаю проводили поділяючи, одночасно коренеплоди сортували на товарні та нетоварні.

Для дослідження впливу регулятора росту Марс ЕЛ на рослини буряка столового в дослід було взято ранньостиглий гібрид Водан (90-95 днів вегетації) та середньостиглий гібрид Пабло (90-110 днів вегетації). Технологія вирощування буряка столового в досліді була згідно ДСТУ 6014-2008 [5]. Дослідження проводили за схемою:

1. Контроль – насіння замочували у воді,
2. Марс ЕЛ (обробка насіння 0,2 мл/кг),
3. Марс ЕЛ (обробка насіння та 1-разове обприскування культурних рослин після появи сходів 5 мл/100 м²),
4. Марс ЕЛ (обробка насіння та 3-разове обприскування культурних рослин протягом вегетації по 3 мл/100 м² з інтервалом у 10 днів).

Погодні умови 2019 року в цілому були сприятливими для вирощування столових буряків. Хоча протягом вегетаційного сезону й були великі (близько 10°C) перепади температури, що, відповідно, викликало стрес у рослин. Квітень і травень характеризувалися помірною температурою й частими та рясними опадами. Червень був жарким (близько 30-32°C) із дрібними опадами. Липень та серпень були за погодними умовами складними: рослини страждали від нестачі вологи та різких змін температурного режиму.

В ході досліді було встановлено, що передпосівна обробка насіння гібридів буряка столового Водан та Пабло регулятором росту Марс ЕЛ сприяла підвищенню його польової схожості на 9,1-9,4%, і склала 93,8-94,2%. Також було від-

Таблиця 1

Параметри листків у гібридів буряка столового у фазі технічної стиглості залежно від застосування регулятора росту Марс ЕЛ, 2019 р.

Варіант досліджу	Морфометричні параметри		
	Кількість листків, шт./роsl.	Довжина листків, см	Ширина листків, см
Гібрид Водан			
1. Контроль (вода)	11	11,1	7,8
2. Марс ЕЛ (обробка насіння)	14	12,9	8,3
3. Марс ЕЛ (обробка насіння + 1-разове обприскування рослин протягом вегетації)	16	13,7	9,1
4. Марс ЕЛ (обробка насіння + 3-разове обприскування рослин протягом вегетації)	16	14,2	9,9
Гібрид Пабло			
1. Контроль (вода)	9	9,5	6,5
2. Марс ЕЛ (обробка насіння)	11	9,9	6,8
3. Марс ЕЛ (обробка насіння + 1-разове обприскування рослин протягом вегетації)	12	10,4	7,4
4. Марс ЕЛ (обробка насіння + 3-разове обприскування рослин протягом вегетації)	15	11,1	8,2

Таблиця 2

Врожайні та товарні характеристики у гібридів буряка столового залежно від застосування регулятора росту Марс ЕЛ, 2019 р.

Варіант досліджу	Урожайність, т/га	Прибавка врожаю		Товарність, %
		т/га	%	
Гібрид Водан				
1. Контроль (вода)	53,2	-	-	92
2. Марс ЕЛ (обробка насіння)	58,4	5,2	9,8	94
3. Марс ЕЛ (обробка насіння та 1-разове обприскування рослин протягом вегетації)	58,8	5,6	10,5	95
4. Марс ЕЛ (обробка насіння та 3-разове обприскування рослин протягом вегетації)	59,6	6,4	12,0	96
Гібрид Пабло				
1. Контроль (вода)	52,1	-	-	93
2. Марс ЕЛ (обробка насіння)	56,6	4,5	8,6	95
3. Марс ЕЛ (обробка насіння та 1-разове обприскування рослин протягом вегетації)	57,2	5,1	9,8	96
4. Марс ЕЛ (обробка насіння та 3-разове обприскування рослин протягом вегетації)	58,5	6,4	12,3	97

мічено й кращу синхронність сходів культурних рослин. Під час досліджу нам важливо було знати листову поверхню культурних рослин. Адже потужний листовий апарат ценозу може забезпечити високопродуктивне використання сонячної енергії в процесі фотосинтезу, і відповідно формування вищої урожайності коренеплодів. В результаті аналізу даних щодо параметрів та кількості листків у досліджуваних гібридів було встановлено, що обробка препаратом Марс ЕЛ забезпечила формування краще розвиненої листової поверхні в порівнянні з контрольним варіантом (табл. 1).

Регулятор росту Марс ЕЛ заявлено, як препарат, що має також і захисну дію від грибкових та бактеріальних збудників хвороб. В характеристиці гібриду Водан вказано, що він є сприйнятливим до інфекції. Листя рослин обох дослідних гібридів буряка столового, що оброблялися під час вегетації препаратом Марс ЕЛ, зовсім не мали ознак ураження церкоспорозом на відміну від рослин у контрольному варіанті. Вони мали близько 4-6% площі листової поверхні ураженої церкоспорозом. Препарат Марс ЕЛ характеризується анти-

стресовою дією, що було особливо актуальним впродовж нашого року досліджень. Також він стійкий до змивання опадами. Тому складнощі погодних умов вегетаційного періоду досліджень підтвердили його позитивну дію, яка забезпечила підвищення стійкості рослин гібридів буряка столового до перепадів температури та посухи. Із даних таблиці 2 видно, що врожайність гібридів буряка столового у нашому досліді знаходилась в межах 52,1-59,6 т/га. Використання регулятора росту Марс ЕЛ забезпечило прибавку врожаю коренеплодів від 4,5 до 6,4 т/га. Найвища урожайність гібридів буряка столового була на варіанті 4, де застосовано препарат Марс ЕЛ для обробки насіння та тричі протягом вегетації обприскувалися ним культурні рослини.

Внаслідок застосування препарату Марс ЕЛ товарність коренеплодів у гібридів буряка столового зросла на 4%. Великих нетоварних коренеплодів на дослідних ділянках не було (тобто вони не перевищували 14 см – максимально дозволений розмір за товарністю для другого сорту такої продукції). Лише 3-4% коренеплодів були дрібними або пошкодженими.

Висновки і пропозиції. На основі аналізу результатів проведених нами польових досліджень було встановлено, що застосування регулятора росту Марс ЕЛ забезпечує підвищення урожайності та товарності коренеплодів у гібридів буряка столового

Водан і Пабло. Найкращі результати отримано при використанні препарату Марс ЕЛ для замочування насіння та тричі протягом вегетації обприскування ним культурних рослин. Урожайність буряка столового зростає на 12,0-12,3%, а товарність – на 4%.

Список літератури:

1. Кецако В.В. Урожайність буряку столового в Правобережному Лісостепу України. *Агробіологія*. 2014. № 2. С. 90–93.
2. Коноваленко Л.І., Моргунов В.В., Петренко К.В. Ефективність різних регуляторів росту рослин та біопрепаратів в умовах Степу. *Агроекологічний журнал*. 2013. № 2. С. 51–56.
3. Корнієнко С.І., Терьохіна Л.А., Куц О.В., Могильний В.В. Сучасні енергоощадні технології вирощування маточних коренеплодів буряка столового. *Наукові праці інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків*. 2014. Випуск 21. С. 255–259
4. Михальська О.М., Бельдій Н.М., Дем'янюк О.С. Агроекологічна оцінка застосування регуляторів росту рослин для вирощування овочевих культур. *Агроекологічний журнал*. 2013. № 2. С. 71–74.
5. Морква і буряк столовий. Технологія вирощування. Загальні вимоги: ДСТУ 6014-2008. [Введ. в дію 2009-04-01]. Держспоживстандарт України, 2009. 18 с. (Національний стандарт України).
6. Окрушко С.Є. Вплив стимуляторів росту на врожайність столових буряків та моркви. *Вісник ХНАУ*. 2016. № 2. С. 109–114.
7. Окрушко С.Є., Пінчук Н.В., Голіук Ю.В. Вплив регулятора росту МАРС ЕЛ на врожайність буряка столового. *Сільське господарство та лісівництво*. 2018. № 11. С. 44–51
8. Пасічник В. Кон'юнктура ринку овочів та баштанних культур у 2015/16 МР. *Овощеводство*. 2017. № 6(147). С. 60–66.
9. Перелік пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні. Київ, 2018. 1034 с.

References:

1. Ketskalov, V.V. (2014). Urozhainist buriaku stolovoho v Pravoberezhnomu Lisostepu Ukrainy [Red beet yield in the Right-bank Forest Steppe of Ukraine]. *Ahrobiolohiia*, no. 2, pp. 90–93.
2. Konovalenko, L.I., Morhunov, V.V., & Petrenko, K.V. (2013). Efektyvnist riznykh rehuliatoriv rostu roslyn ta biopreparativ v umovakh Stepu [Efficiency of different regulators of height of plants and biologics is in the conditions of Steppe]. *Ahroekolohichni zhurnal*, no. 2, pp. 51–56.
3. Korniienko, S.I., Terokhina, L.A., Kuts, O.V., & Mohylnyi, V.V. (2014). Suchasni enerhooshchadni tekhnolohii vyroshchuvannya matochnykh koreneplodiv buriaka stolovoho [Modern energy-saving technologies for growing uterine root beet table]. *Naukovi pratsi instytutu bioenerhetychnykh kultur i tsukrovyykh buriakiv*, no. 21, pp. 255–259.
4. Mykhalska, O.M., Beldii, N.M., & Demianiuk, O.S. (2013). Ahroekolohichna otsinka zastosuvannya rehuliatoriv rostu roslyn dlia vyroshchuvannya ovochevykh kultur [Agroecological assessment of the use of plant growth regulators for growing vegetable crops]. *Ahroekolohichni zhurnal*, no. 2, pp. 71–74.
5. Morkva i buriak stolovyi. Tekhnolohiia vyroshchuvannya. [Carrots and beetroot. Growing technology]. Zahalni vymohy: DSTU 6014-2008 [Vved. v diiu 2009-04-01]. Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2009. (Natsionalnyi standart Ukrainy).
6. Okrushko, S.Ie. (2016). Vplyv stymuliatoriv rostu na vrozhainist stolovykh buriakiv ta morkvy [Effect of growth stimulants on the productivity of table beets and carrots]. *Visnyk KhNAU*, no. 2, pp. 109–114.
7. Okrushko, S.Ie., Pinchuk, N.V., & Holiuk, Yu.V. (2018). Vplyv rehuliatora rostu MARS EL na vrozhainist buriaka stolovoho [The effect of growth regulator mars el on yield of red beet]. *Sil'ske hospodarstvo ta lisivnytstvo*, no. 11, pp. 44–51.
8. Pasichnyk, V. (2017). Koniunktura rynku ovochiv ta bashtannykh kultur u 2015/16 MR [Konyuktura market vegetables and melons in 2015/16]. *Ovoshchevodstvo*, no. 6(147), pp. 60–66.
9. Perelik pestytsydiv i ahrokhimikativ, dozvolenykh do vykorystannia v Ukraini [List of pesticides and agrochemicals authorized for use in Ukraine]. Kyiv : Yunivest Media, 2018. 1034 p.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-51>

УДК 504.4.06(477.54):665.66

Крайнюков О.М., Кривицька І.А., Крайнюков О.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ (НА ПРИКЛАДІ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ М. ХАРКОВА)

Анотація. Представлено екологічну оцінку якості атмосферного повітря Шевченківського району м. Харків. Для розрахунку концентрації хлорофілів а і b в витяжці пігментів визначали оптичну щільність витяжки на спектрофотометрі ULAB-102 при довжинах хвиль, відповідних максимумів поглинання визначених пігментів в даному розчиннику: $\lambda = 663, 646$ і 470 нм. Дослідження якості атмосферного повітря Шевченківського району м. Харків було проведено улітку 2018 року. Було відібрано 12 тестових площадок на території Шевченківського району. Якість атмосферного повітря визначали за допомогою методу біоіндикації з використанням у якості тест-об'єкту кульбабу звичайну. У червні 2018 року з 12 точок відбору у 6 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 50% від загальної кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у двох точках відбору зразків (17%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 4 точках (33%). При дослідженні у липні 2018 року – з 12 точок відбору у 4 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 33% від загальної кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у 4 точках відбору зразків (33%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 4 точках (33%). У серпні 2018 року з 12 точок відбору у 3 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 25% від загальної кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у 4 точках відбору зразків (33%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 5 точках (42%).

Ключові слова: атмосферне повітря, забруднення, фітотоксичність, хлорофіли а і b

Krainiukov Oleksii, Krivicka Ivetta, Krainiukov Oleksandr
V.N. Karazin Kharkiv National University

ECOLOGICAL ASSESSMENT OF THE QUALITY OF THE ATMOSPHERIC AIR (ON THE EXAMPLE OF THE SHEVCHENKIVSKYI DISTRICT OF KHARKIV)

Summary. An ecological assessment of the air quality of the Shevchenkivskiy district of Kharkiv is presented. We determined the optical density of the extraction to calculate the concentration of chlorophylls a and b in the extraction of pigments on a spectrophotometer ULAB-102 at wavelengths corresponding to the maximum absorption of certain pigments in this solvent: $\lambda = 663, 646$ and 470 nm. The study of atmospheric air quality in the Shevchenkivskiy district of Kharkiv was conducted in the summer of 2018. 12 test sites were selected in the Shevchenkivskiy district. Ambient air quality was determined, using a bioindication method with a dandelion as a test object. In June 2018, a normal ratio of chlorophylls a and b (3.7-3.3) was observed in 6 sampling points out of 12, which is 50% of the total number of studied creatures. A lower value of the ratio of chlorophylls a and b (3.2-2.8), was observed at two sampling points (17%) and a low value of the ratio of chlorophylls a and b (2.7-2.3) was found at 4 points (33%). In July 2018, 4 sampling points out of 12 showed a normal ratio of chlorophylls a and b (3.7-3.3), which is 33% of the total number of studied creatures. The lower value of the ratio of chlorophylls a and b (3.2-2.8) was observed at 4 sampling points (33%) and the low value of the ratio of chlorophylls a and b (2.7-2.3) was found at 4 points (33%). In August 2018, 3 sampling points out of 12 showed a normal ratio of chlorophylls a and b (3.7-3.3), accounting for 25% of the total number of studied creatures. A lower value of the ratio of chlorophylls a and b (3.2-2.8) was observed at 4 sampling points (33%) and a low value of the ratio of chlorophylls a and b (2.7-2.3) was found at 5 points (42%). Stable poor air quality in the southern part of the Shevchenkivskiy district of Kharkiv is primarily related to air pollution by chemical compounds due to the operation of internal combustion engines of motor vehicles and the absence of rainfall, high average monthly temperature, and air entraining with light winds, which were observed in the city in July-August 2018.

Keywords: air, pollution, phytotoxicity, chlorophylls a and b.

Постановка проблеми. Забруднення навколишнього середовища є гострою екологічною проблемою особливо в міських і промислових районах. Вплив токсикантів призводить до значного погіршення стану навколишнього середовища на великих територіях. Тому актуальним завданням є пошук об'єктивних і оперативних методів ранньої діагностики техногенного забруднення природного середовища.

Проблема забруднення навколишнього середовища є надзвичайно актуальною і для міста Харкова в зв'язку з наявністю на території міста підприємств різних галузей промисловості та розгалуженої транспортної інфраструктурою.

Діяльність людини веде до незворотних змін природного середовища, до зміни природних процесів в біосфері, що регулюють перерозподіл і консервацію різних речовин, у тому числі і шкідливих.

Безпосередньої дії атмосферних забруднювачів піддаються наземні органи рослини. З них найбільше уражаються токсичними газами і аерозолями листя, хвоя і інші зелені пагони, які здійснюють інтенсивний газообмін.

Навколо та на території великих промислових районів серед функціональних порушень рослин часто згадують різке погіршення діяльності ферментних систем, інтенсивності фотосинтезу, підвищення транспірації, всихання і опадання листя і хвої, пошкодження бруньок і т.д. Подібні зміни можуть привести до загибелі окремих рослин або зникнення виду з забрудненого району. Різні дослідники спостерігали видимі зміни в фотосинтетичних структурах: набухання і руйнування хлоропластів, потовщення і зміна форми тилакоїдів, зниження вмісту хлорофілів, зміна співвідношення хлорофілів a/b , інші біохімічні зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шкідливий вплив забрудненого повітря на рослини відбувається як шляхом прямої дії газів на асиміляційний апарат, так і в результаті непрямого впливу через ґрунт. При чому пряма дія кислих газів призводить до відмирання окремих органів рослин, погіршення їх зростання і продуктивності. Важко дати повну характеристику всіх шкідливих полутантів, так як їх кількість і питома вага в забрудненому повітрі швидко змінюються. В результаті взаємодії речовин утворюються нові сполуки, нерідко навіть більш токсичні, ніж вихідні компоненти [1].

При впливі різних доз токсикантів на рослини можна виділити чотири типи ушкоджень, що відрізняються за характером і глибиною розладів метаболізму: гостре, крапельно-опікове, кумулятивне та приховане. Гострі ушкодження викликаються впливом високих концентрацій полутантів. Ураження розвивається протягом декількох годин (днів) і проявляється у вигляді хлорозу з подальшою некротизацією тканин. Кислий газ, вступаючи в клітку через продихи або кутикулу, в значних кількостях накопичується в хлоропластах і призводить до пригнічення фотосинтезу [2].

Крапельно-опікове на відміну від гострого ураження, охоплює всі листя і виникає по всій кроні або більшій її частині, проявляється у вигляді некротичних точок і більших плям, поступово розширюються, і найчастіше утворюється при високій вологості повітря [3].

Кумулятивне пошкодження розвивається при тривалій дії низьких концентрацій токсикантів. Для цього типу пошкоджень характерне стійке порушення основних метаболічних процесів, зовні виражається в зменшенні розмірів і маси листя, передчасному їх обпаданні, депресії зростання, раннім старінням. Кумулятивне пошкодження згодом призводить до надмірного накопичення токсикантів у асиміляційних органах і прояву некрозів. Вище перераховані типи пошкоджень визначаються візуально або за допомогою морфологічного аналізу [4].

Приховані пошкодження викликаються дуже низькими концентраціями токсикантів, що діють постійно або періодично. До таких пошкоджень відносяться порушення фізіолого-біохімічних процесів (збільшення проникності мембран, змі-

на активності ряду ферментів, інгібування фотосинтезу і так далі) накопичення прихованих ушкоджень призводить до зниження зростання і продуктивності рослин, втрати резистентності до кліматичних чинників, патогенних мікроорганізмів і комах. Саме на стадії прихованих пошкоджень необхідно налагодити контроль за станом рослин, схильних до дії промислового забруднення повітря, що може бути досягнуто за допомогою методів спектрального аналізу [5].

Підвищена чутливість хвойних пов'язана з тривалими термінами життя хвої і поглинання газу, слабким розвитком тканин і, відповідно, недостатніми накопиченнями резервних речовин, не високою регенеративної здатністю. Проте, різні види хвойних володіють різними біоіндикаційними можливостями. Одна з найбільш важливих характеристик – сезонний ритм ростових процесів, зокрема терміни початку і кінця вегетації. Древа і чагарники, рано починають і рано закінчують вегетаційний цикл особливо сильно пошкоджуються в умовах забруднення. Види, які починають вегетацію в більш пізні терміни і пізно закінчують вегетацію, найбільш стійкі до забруднення.

Сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) – одна з найважливіших лісоутворюючих порід, що займає за чисельністю третину хвойних. Своєрідність цього виду передбачає високу адаптацію до температурних умов [6].

Одним з переваг даного об'єкта дослідження є можливість використання його протягом всього року. Сосна зберігає фотосинтетичну активність при низьких температурах, квантовий вихід не змінюється.

Для хвойних характерні сезонні зміни вмісту і співвідношення хлорофілу, а так само каротиноїдів. Від початку формування молоді хвої, кількість хлорофілу a , хлорофілу b і сума каротиноїдів в ній, плавно наростає з досягненням максимуму в серпні-вересні. Слід зазначити, що більше знижується вміст хлорофілу b , що призводить до збільшення відносини хлорофілів a/b [6].

Ставлення хлорофілів a/b протягом більшої частини року змінюється в профазі з вмістом хлорофілу b , і тільки у вересні відбувається одночасне зниження як вмісту хлорофілу b , пов'язаного з компонентами фотосистеми і фотосистеми 2 значно перевищує таку ж для хлорофілу Світлозбиральні комплексу (ССК). Відомо, що хлорофіл b зосереджений переважно з ССК і ФС 2. Швидкість руйнування пігментів не однакова в різні періоди року. Починаючись восени, процес деградації хлорофілу розвивається до зими і загальмовується, не дивлячись на морози, в січні-лютому. Процес деградації у хвої протікає при встановленні холодної та сонячної погоди взимку. В кінці весни з початком нової вегетації [7].

Мета статті – здійснити екологічну оцінку якості атмосферного повітря Шевченківського району м. Харків.

Виклад основного матеріалу. Дослідження якості атмосферного повітря Шевченківського району м. Харків було проведено улітку 2018 року. Нами було відібрано 12 тестових площадок (рис. 1) на території Шевченківського району. Якість атмосферного повітря визначали за допомогою методу біоіндикації з використанням у якості тест-об'єкту кульбабу звичайну.

Кульбаба (*Taraxacum*) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини Айстрові (лат. *Asteraceae*). Кульбаба – рослина з гіллястим, стрижневим коренем завтовшки близько 2 см і завдовжки близько 60 см, яке у верхній частині переходить в коротке багатоголове кореневище. Листя голе, перисто-надрізане або цілісне, зібране в прикореневу розетку. Квітконос соковитий, циліндричної форми, порожнистий, несе поодинокі суцвіття-кошик язичкових яскраво-жовтих квіток. Всі частини рослини містять густий білий молочний сік. Квітне кульбаба в квітні, плодоносить сім'янками з білим чубком – з квітня по травень [8].

Насіння кульбаби утворюється без запліднення (явище апоміксису). Таким чином його генетичний матеріал ідентичний генетичному матеріалу батьківської рослини (за виключенням мутацій). Отже природний добір понизив варіативність популяції, що зменшує пристосованість її до середовища, тим не менше кульбаба досягла широкого розповсюдження.

Листя кульбаби збирали у першій половині з південної експозиції на зволоженому ґрунті. Маса зразків дорівнювала 5-6 грамів. У лабораторії еколого-токсикологічних досліджень екологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, стан системи вимірювань якої за результатами аудиту ДП «Харківстандартметрологія» відповідає вимогам ДСТУ ISO 10012:2005 на проведення вимірювань токсичності методом біотестування у сфері поширення державного метрологічного

нагляду (свідоцтво № 01-0132/2016 від 15 грудня 2016 р., чинно до 14 грудня 2019 року), було проведено спектральний аналіз спиртових витяжок листя бульбаби, де вимірювали вміст хлорофілів а і b.

Якісний і кількісний склад пігментів є (в фізіологічному сенсі) показником пристосованості рослини до умов навколишнього середовища. Так, кількість хлорофілу і каротиноїдів більше у тіньовитривалих рослин. Співвідношення хлорофілів а і b ($Chl\ a / Chl\ b$) також є показником хроматичної адаптації і змінюється в ряду рослин тіньовитривалих → світлолюбні → альпійські: 2,5 → 3,5-3,9 → до 5,5. Часто вміст хлорофілу в досліджуваному зразку необхідно знати, щоб розрахувати питому інтенсивність будь-якої фотосинтетичної реакції.

Для розрахунку концентрації хлорофілів а і b в витяжці пігментів визначали оптичну щільність витяжки на спектрофотометрі ULAB-102 при довжинах хвиль, відповідних максимумів поглинання визначених пігментів в даному розчиннику: $\lambda = 663, 646$ і 470 нм. Контроль – чистий розчинник (96% спирт етиловий), l кюв. = 1 см^3 .

На рисунку 1 наведені місця відбору зразків кульбаби звичайної та результати визначення концентрацій хлорофілів а і b з витяжки пігментів.

В результаті проведених досліджень визначення концентрації хлорофілів а і b в витяжці пігментів кульбаби упродовж трьох літніх місяців, було отримано наступні результати:

У червні 2018 року з 12 точок відбору у 6 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 50% від загальної

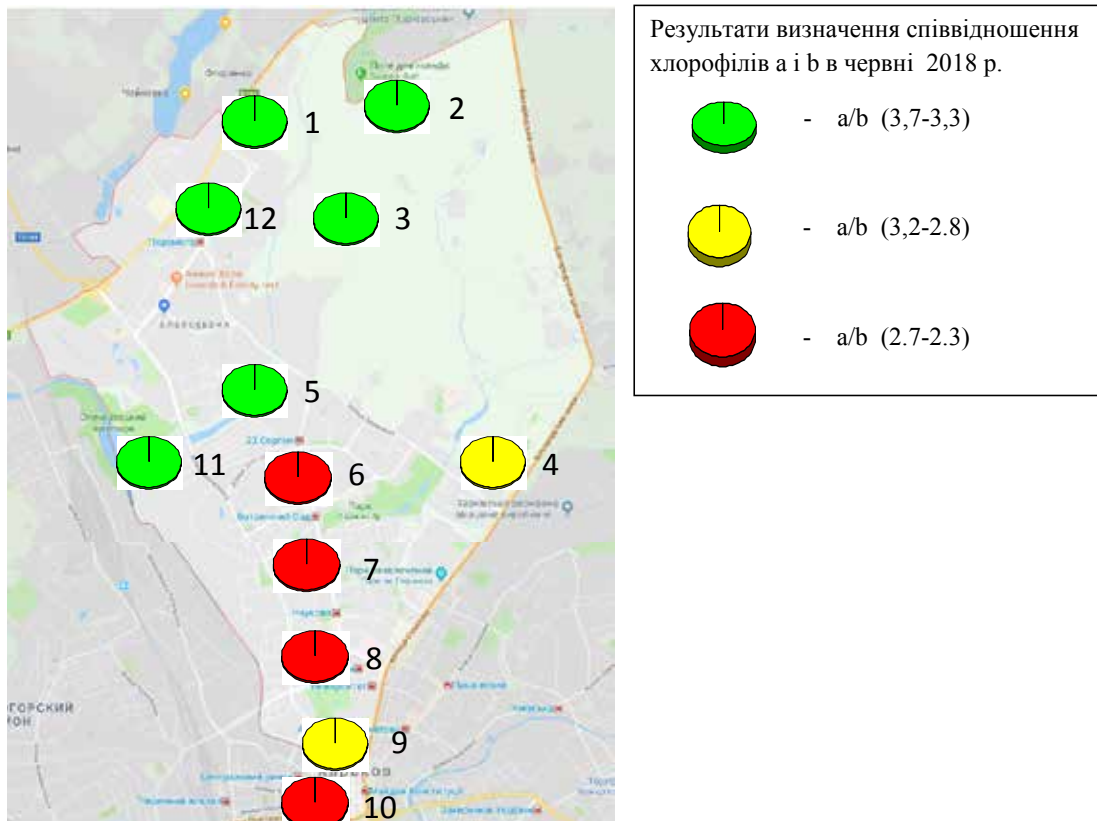

Рис. 1. Місця відбору зразків кульбаби звичайної та результати визначення концентрацій хлорофілів а і b з витяжки пігментів у червні 2018 р.

Джерело: розроблено автором

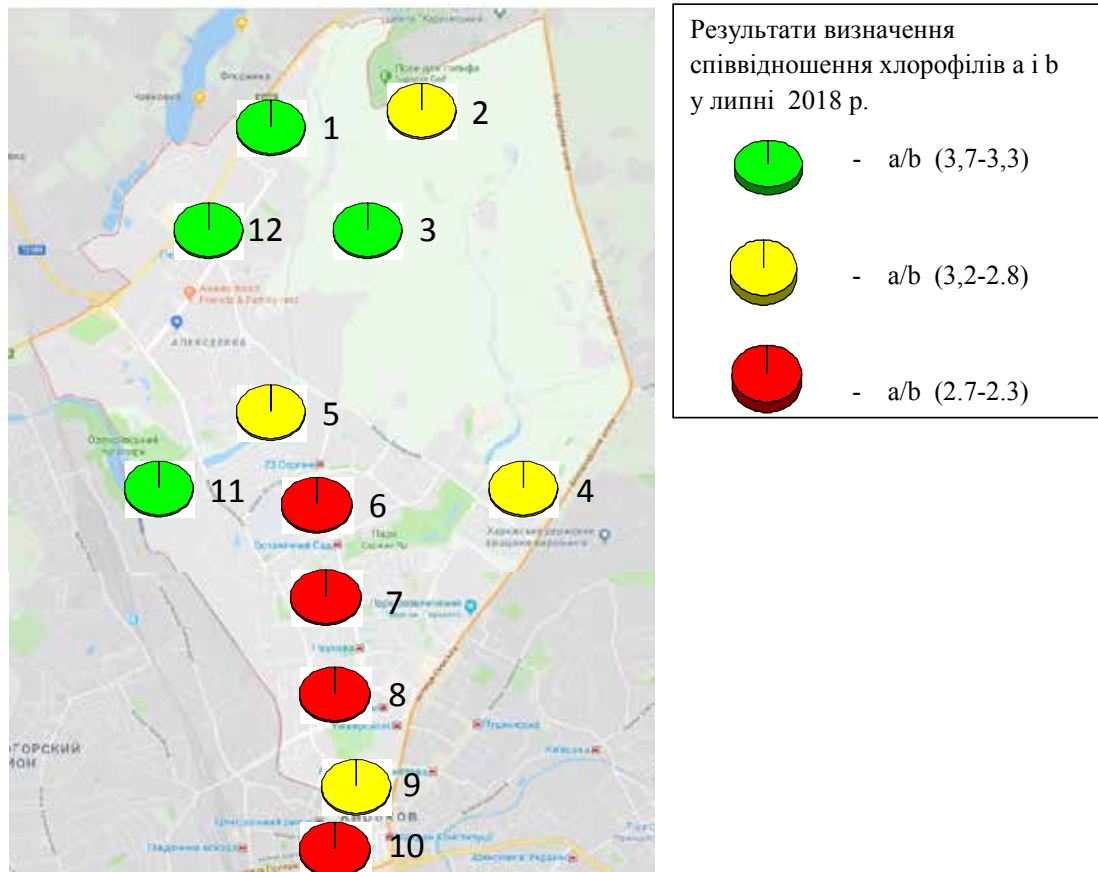

Рис. 2. Місця відбору зразків кульбаби звичайної та результати визначення концентрацій хлорофілів а і b з витяжки пігментів у липні 2018 р.

Джерело: розроблено автором

кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у двох точках відбору зразків (17%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 4 точках (33%).

Такі значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) визначені для південної частини Шевченківського району м. Харкова можуть бути обумовлені впливом хімічних сполук, які є результатом роботи двигунів внутрішнього згорання автотранспорту. Інтенсивність руху автотранспорту в південній частині району складає у середньому 1 300 машин на годину.

Північна та західна частини Шевченківського району м. Харкова менш підвернуті впливом автотранспорту та знаходяться в межах «зеленої» зони.

У липні 2018 року з 12 точок відбору у 4 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 33% від загальної кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у 4 точках відбору зразків (33%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 4 точках (33%).

Якість атмосферного повітря в Шевченківського району м. Харкова погіршилась у липні в порівнянні із червнем 2018 р. Зміна вмісту забруднюючих речовин, що надходять в повітря міста визначається в основному трьома метеорологічними чинниками: термічним і динамічним перемішуванням, впливом опадів. Частину мін-

ливості забруднення повітря визначають хімічні процеси в міській атмосфері; їх інтенсивність залежить від погодних умов – температурного і радіаційного фону, вмісту вологи, швидкості розсіювання, які мають виражені сезонні варіації [9].

У серпні 2018 року з 12 точок відбору у 3 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 25% від загальної кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у 4 точках відбору зразків (33%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 5 точках (42%).

Для стану атмосфери в містах велику небезпеку становить приземна інверсія температури в поєднанні зі слабкими вітрами, так звана ситуація застою повітря. Зазвичай вона пов'язана з великомасштабними атмосферними процесами, найчастіше з антициклонами, при яких в прикордонному шарі атмосфери спостерігаються слабкі вітри, формуються приземні радіаційні інверсії температури. Найбільш високі рівні забруднення створюються при поєднанні штильових умов з туманами і інверсіями.

Рівень забруднення повітря залежить і від наявності інших метеорологічних явищ. Найбільш істотним є вплив туманів і опадів. При виникненні туманів збільшується небезпека забруднення повітря. Краплі туману поглинають шкідливі домішки, причому не лише поблизу підстильної поверхні, але і з верхніх, найбільш забруднених

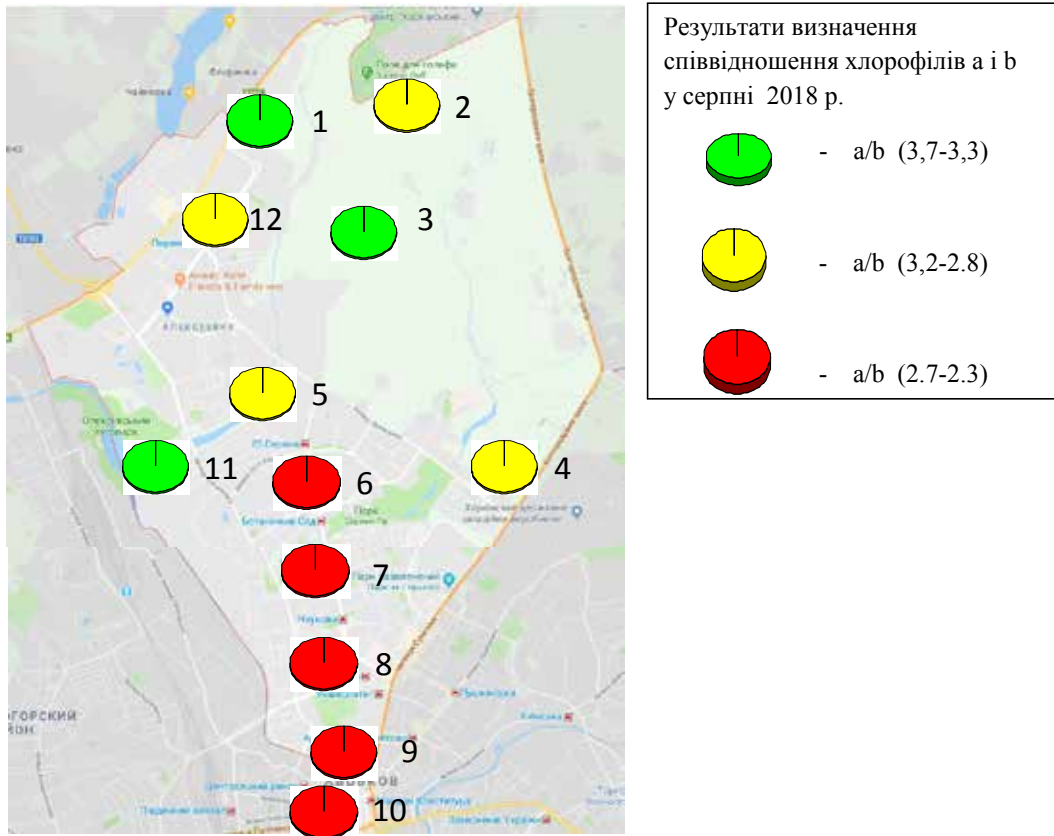

Рис. 3. Місця відбору зразків кульбаби звичайної та результати визначення концентрацій хлорофілів а і b з витяжки пігментів у серпні 2018 р.

Джерело: розроблено автором

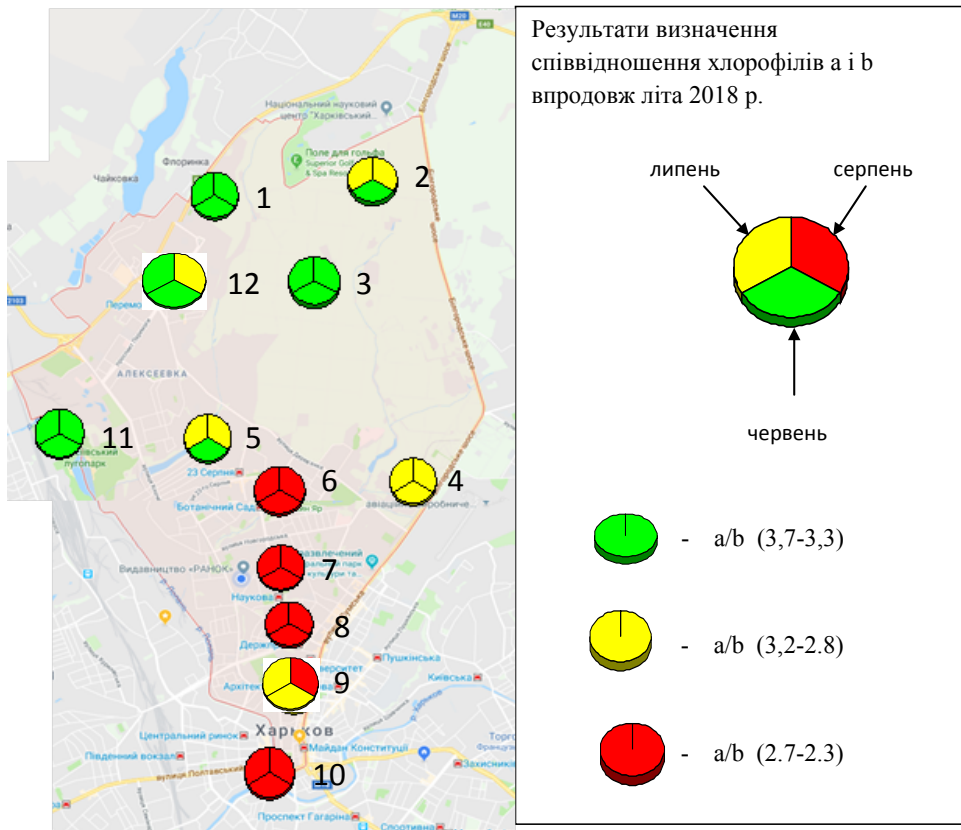

Рис. 4. Місця відбору зразків кульбаби звичайної та результати визначення концентрацій хлорофілів а і b з витяжки пігментів

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Результати визначення концентрацій та співвідношення хлорофілів а і в з витяжки пігментів

№	Назва точки відбору проб	Концентрація хлорофілів а і в, мг/л / Співвідношення а/в		
		Червень 2018	Липень 2018	Серпень 2018
1.	Окружна дорога, п. Флорінка	1,170 3,41 0,343	1,169 3,67 0,318	0,870 3,74 0,234
2.	Окружна дорога, гольф-клуб «Superior Golf»	0,745 3,45 0,215	0,861 3,18 0,27	0,704 3,18 0,221
3.	Лісний масив між районами «Олексіївка» та «Пятихатки»	0,863 3,31 0,262	0,733 3,75 0,179	0,683 3,72 0,175
4.	Белгородське шосе, район ХДАВП (ХАЗ)	0,893 3,28 0,273	0,880 3,21 0,275	0,709 3,14 0,225
5.	вул. 23 серпня, район кінотеатру ім. О. Довженко	0,721 3,40 0,211	0,71 3,30 0,216	0,713 3,30 0,216
6.	метро Ботанічний сад, район готелю «Мир»	0,789 2,78 0,283	0,781 2,66 0,293	1,001 2,71 0,369
7.	метро Наукова, район Шевченківської райдержадміністрації	0,870 2,55 0,340	0,855 2,45 0,349	0,699 2,42 0,288
8.	метро Університет, сад імені Т.Г. Шевченка	0,833 2,61 0,318	0,829 2,58 0,320	0,829 2,58 0,320
9.	вул. Сумська, район скверу «Дзеркальна струя»	1,007 2,99 0,335	1,007 2,91 0,343	1,203 2,58 0,415
10.	метро Майдан Конституції, район Історичного музею	0,817 2,34 0,348	0,792 2,18 0,362	0,630 2,34 0,247
11.	Олексіївський лугопарк	0,855 3,54 0,241	0,851 3,38 0,251	0,631 3,46 0,247
12.	метро Перемога, район магазину «Класс»	0,920 3,40 0,270	0,919 3,67 0,250	0,722 3,18 0,196

Джерело: розроблено автором

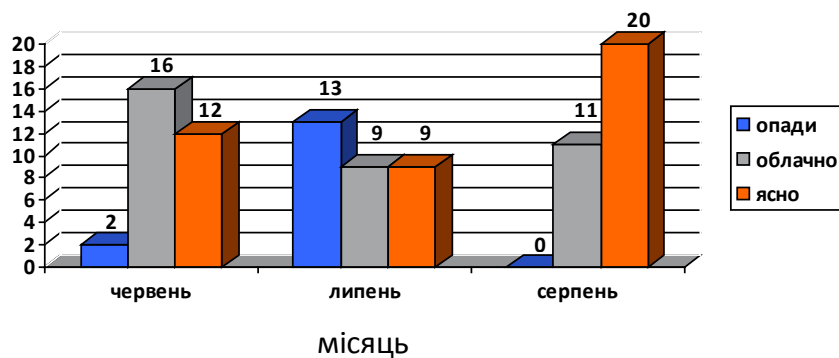

Рис. 5. Статистичні дані щодо погодних умов улітку 2018 р.

Джерело: розроблено автором

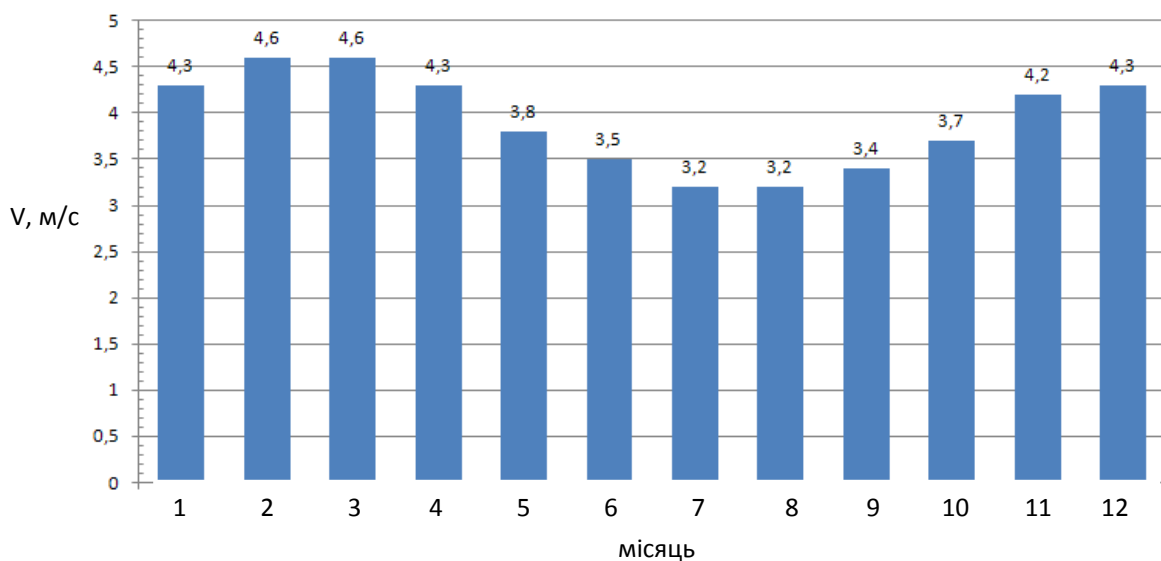

Рис. 6. Середня швидкість вітру в м. Харків

Джерело: розроблено автором

шарів повітря. Внаслідок цього концентрація домішок зростає в шарі туману і зменшується над ним. При цьому розчинення сірчистого газу, наприклад, в краплях туману приводить до утворення більш токсичною сірчаної кислоти [9].

Можливо припустити, що стабільно незадовільна якість атмосферного повітря у південній частині Шевченківського району м. Харкова, в першу чергу, пов'язана із забрудненням повітря хімічними сполуками, які є результатом роботи двигунів внутрішнього згорання автотранспорту та відсутністю опадів, підвищеною середньомісячною температурою, що призводить та застою повітря в поєднанні зі слабкими вітрами, які були характерні для міста у липні-серпні 2018 р. (рис. 5, 6).

Загалом слід зазначити, що якість атмосферного повітря за показником співвідношення хлорофілів а і b відповідає нормальному функціонуванню рослин, а саме ферментних систем, інтенсивності фотосинтезу в північній частині Шевченківського району.

Оптимальні показники якості атмосферного повітря у північній частині Шевченківського району за показником співвідношення хлорофілів а і b можливо пояснити більшою площею лісових насаджень та позитивним впливом водного середовища (точки 1, 3, 11).

Висновки. Проблема забруднення навколишнього середовища є надзвичайно актуальною і для міста Харкова в зв'язку з наявністю на території міста підприємств різних галузей промисловості та розгалуженої транспортної інфраструктурою.

Сьогодні ставиться завдання не стільки збільшення числа «живих приладів» або контрольованих параметрів екосистеми, скільки відбору декількох недорогих методів моніторингу (в тому числі біологічного), що дозволяють відслідковувати стан середовища.

Дослідження якості атмосферного повітря Шевченківського району м. Харків було проведено улітку 2018 року. Було відібрано 12 тестових площадок на території Шевченківського району. Якість атмосферного повітря визначали за допомогою методу біоіндикації з використанням у якості тест-об'єкту кульбабу звичайну.

У червні 2018 року з 12 точок відбору у 6 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 50% від загальної кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у двох точках відбору зразків (17%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 4 точках (33%).

При дослідженні у липні 2018 року – з 12 точок відбору у 4 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 33% від загальної кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у 4 точках відбору зразків (33%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 4 точках (33%). У серпні 2018 року з 12 точок відбору у 3 спостерігалось нормальне співвідношення хлорофілів а і b (3,7-3,3), що складає 25% від загальної кількості досліджуваних створів. Понижене значення співвідношення хлорофілів а і b (3,2-2,8), спостерігалось у 4 точках відбору зразків (33%) та низьке значення співвідношення хлорофілів а і b (2,7-2,3) було виявлено у 5 точках (42%).

Стабільно незадовільна якість атмосферного повітря у південній частині Шевченківського району м. Харкова, в першу чергу, пов'язана із забрудненням повітря хімічними сполуками, які є результатом роботи двигунів внутрішнього згорання автотранспорту та відсутністю опадів, підвищеною середньомісячною температурою, що призводить та застою повітря в поєднанні зі слабкими вітрами, які були характерні для міста у липні-серпні 2018 р.

Загалом слід зазначити, що якість атмосферного повітря за показником співвідношення хлорофілів а і b відповідає нормальному функціонуванню рослин, а саме ферментних систем, інтенсивності фотосинтезу в північній частині Шевченківського району. Оптимальні показники якості атмосферного повітря у північній частині Шевченківського району за показником співвідношення хлорофілів а і b можливо пояснити більшою площею лісових насаджень та позитивним впливом водного середовища (точки 1, 3, 11).

Список літератури:

1. Davies L., Bates J.W., Bell J.N.B. et al. Diversity and sensitivity of epiphytes to oxides of nitrogen in London. *Environmental Pollution*. 2007, no. 146, pp. 299–310.
2. Geebelen W., Hoffman M. Evaluation of bio-indication methods using epiphytes by correlating with SO₂-pollution parameters. *Lichenologist*. 2001, no. 33(3), pp. 249–260.
3. Giordani P. Is the diversity of epiphytic lichens a reliable indicator of air pollution? A case study from Italy. *Environmental Pollution*, 2007, no. 146, pp. 317–323.
4. Herben T., Liska J. A simulation study on the effect of flora composition, study design and index choice on the predictive power of lichen bioindication // *Lichenologist*, 1986, no. 18, pp. 349–362.
5. Отнюкова Т.Н., Дутбаева А.Т., Жижаев А.М. Особенности биоразнообразия эпифитного покрова и элементного состава древесного субстрата и мхов в условиях различного уровня загрязнения. *Вестник Красноярского государственного аграрного университета*. 2012. № 3. С. 85–90.
6. Бойчук Ю.Д. Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах : Матеріали IV Міжнародної наукової конференції. Дніпропетровськ : Видавництво ДНУ, 2007. С. 236–239.
7. Канарський Ю., Царик І. Біоіндикаційна роль денних лускокрилих (Lepidoptera, Papilionoidea) у дослідженні трансформаційних процесів рослинного покриву заповідних територій. *Вісник Львів. університету. Серія біологія*. 2002. Вип. 29. С. 85–92.
8. Кемп П., Армс К. *Введение в биологию*. Москва : Мир, 1988. 671 с.
9. Звягинцев А.М., Блюм О.Б., Глазкова А.А., Котельников С.Н. и др. Загрязнение воздуха на Европейской части России и в Украине в условиях жаркого лета 2010 года. *Известия РАН. ФАО*. 2011. Т. 47, № 6. С. 757–766.

References:

1. Davies, L., Bates, J.W., Bell, J.N.B. et al. (2007). Diversity and sensitivity of epiphytes to oxides of nitrogen in London. *Environmental Pollution*, no. 146, pp. 299–310.
2. Geebelen, W., & Hoffman, M. (2001). Evaluation of bio-indication methods using epiphytes by correlating with SO₂-pollution parameters. *Lichenologist*, no. 33(3), pp. 249–260.
3. Giordani, P. (2007). Is the diversity of epiphytic lichens a reliable indicator of air pollution? A case study from Italy. *Environmental Pollution*, no. 146, pp. 317–323.
4. Herben, T., & Liska, J. (1986). A simulation study on the effect of flora composition, study design and index choice on the predictive power of lichen bioindication. *Lichenologist*, no. 18, pp. 349–362.
5. Otnyukova, T.N., Dutbaeva, A.T., & Zhizhaev, A.M. (2012). Osobennosti bioraznoobraziya epifitnogo pokrova i elementnogo sostava drevesnogo substrata i mkhov v usloviyakh razlichnogo urovnya zagryazneniya [Features of the biodiversity of the epiphytic cover and the elemental composition of the wood substrate and mosses under conditions of various levels of pollution]. *Bulletin of the Krasnoyarsk State Agrarian University*, no. 3(71), pp. 85–90.
6. Boychuk, Yu.D. (2007). Bioriznomanittya ta rol' tvaryn v ekosystemakh [Biodiversity and the role of animals in ecosystems] Proceedings of the IV International Scientific Conference. Dnipropetrovsk (Ukraine. Dnepropetrovsk, May 17-20, 2007), DNU Publishing House.
7. Kanarsky, Y. (2002). Bioindykatsiyna rol' dennykh luskokrylykh (Lepidoptera, Papilionoidea) u doslidzhenni transformatsiynykh protsesiv roslynnoho pokryvu zapovidnykh terytoriy [Bioindication role of Lepidoptera, Papilionoidea in the study of transformation processes of vegetation of protected areas] *Herald of Lviv. the university. Series Biology*. Lviv, vol. 29, pp. 85–92.
8. Kemp, P., & Arms, K. (1988). *Vvedeniye v biologiyu* [Introduction to biology]. Moscow : Mir. (in Russian)
9. Zvyagintsev, A.M., Blum, O.B., Glazkova, A.A., Kotelnikov, S.N. et al. (2011). Zagryazneniye vozdukha na Yevropeyskoy chasti Rossii i v Ukraine v usloviyakh zharkogo leta 2010 goda [Air pollution in the European part of Russia and in Ukraine during the hot summer of 2010]. *Bulletin of the Russian Academy of Sciences. FAO*, vol. 47, no. 6, pp. 757–766.

МЕДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-52>

УДК 616.728.3-002:615.84

Ждан В.М., Іваницький І.В., Шилкіна Л.М.
Українська медична стоматологічна академія

ПОКАЗНИКИ ЖОРСТКОСТІ МЕНІСКІВ КОЛІННИХ СУГЛОБІВ ЗА ДАНИМИ ЗСУВНОХВИЛЬОВОЇ ЕЛАСТОМЕТРІЇ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СТАДІЇ ПЕРВИННОГО ОСТЕОАРТРИТУ

Анотація. Остеоартрит залишається одним із найбільш розповсюджених та інвалідізуючих захворювань сьогодення. Відомо, що колінні суглоби відносяться до місць із найбільшим ризиком розвитку остеоартриту серед інших суглобів організму людини. У той же час, відомо, що у розвитку та прогресуванню остеоартриту приймають участь як внутрішньосуглобові, так і позасуглобові структури, серед яких найбільшу увагу заслуговують меніски. Серед різноманітних методів дослідження на сьогодні тільки еластометрія дозволяє визначити стан менісків без зовнішніх ознак їх ураження. Метою нашого дослідження було визначення відмінностей показників пружності менісків у пацієнтів в залежності від стадії остеоартриту. Було виявлено, що у пацієнтів із ОА навіть І ст. присутня суттєва різниця по пружності менісків із пацієнтами контрольної групи, при чому відмічається статистично достовірна відмінність перш за все по пружності медіальних менісків. Показник щільності менісків збільшується із підвищенням ступеню артрозних змін та пов'язаний із ступенем дегенеративних змін менісків у суглобі. Еластометрія є високочутливим методом діагностики дегенеративних змін менісків колінних суглобів і може бути використаною для виявлення ранніх, доклінічних стадій патологічних змін менісків.

Ключові слова: остеоартрит, ураження менісків, ультразвукова діагностика, еластографія.

Zhdan Vjacheslav, Ivanitsky Igor, Shilkina Ludmila
Ukrainian Medical Stomatological Academy

RIGID INDICATORS OF KNEE MENISCUS STRENGTH ON DATA OF SHEAR-WAVE ELASTICITY IMAGING DEPENDING ON THE STAGE OF PRIMARY OSTEOARTHRITIS

Summary. Osteoarthritis is one of the most common and debilitating diseases of our time. Osteoarthritis of the knee is a complex peripheral joint disorder with multiple risk factors. The molecular basis of osteoarthritis has been generally accepted; however, the exact pathogenesis is still not known. Management of patients with osteoarthritis involves a comprehensive history, thorough physical examination and appropriate radiological investigation. Knee joints are known to be at the highest risk for developing osteoarthritis among other joints in the human body. At the same time, it is known that in the development and progression of osteoarthritis participate both intra-articular and extra-articular structures, among which menisci deserve the most attention. Among the various methods of investigation today, only elastometry can determine the status of menisci, provided there are no external signs of their lesion. The purpose of our study was to determine the differences in meniscus elasticity in patients depending on the stage of osteoarthritis by shear-wave elasticity imaging. It was found that in patients with minimal changes in the joints there is a significant difference in the shear-wave elasticity imaging of the meniscus with the patients of the control group, with a statistically significant difference noted primarily in the elasticity of the medial meniscus. The index of meniscus density increases with the degree of arthrosis changes in the joint and is associated with the degree of degenerative changes of the meniscus in the joint. Ultrasound elastometry has been used as a method of evaluating the stiffness of soft tissues, particularly abdominal tissues in which neoplastic or global organ diseases alter composition and increased stiffness. Elastometry may be an ideal tool to assess loss of stiffness in tissues such as diseased or damaged cartilage and damaged knee meniscus. The shear-wave elasticity imaging is a highly sensitive method of diagnosing degenerative changes in the meniscus of the knee joints and can be used to detect early, preclinical stages of pathological changes in the menisci.

Keywords: osteoarthritis, meniscus lesions, ultrasound, shear-wave elasticity imaging.

Постановка проблеми Остеоартрит залишається одним із найбільш розповсюджених та інвалідізуючих захворювань сьогодення [2]. Відомо, що колінні суглоби відносяться до місць із найбільшим ризиком розвитку остеоартриту серед інших суглобів організму людини. У той же час, відомо що у розвитку та прогресуванні остеоартриту приймають участь як внутрішньосуглобові, так і позасуглобові структури, серед яких найбільшу увагу заслуговують меніски.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Найявніші зміни у менісках зазвичай проявляються зменшенням їх висоти, вираженим пролабуванням, дегенеративними змінами у структурі меніска, зокрема розвитком ділянок фіброзу, кістозних змін [3].

У той же час, зміни менісків на сьогоднішній день розглядаються як один із ключових факторів прогресування остеоартриту, що підтверджується проспективними дослідженнями з використанням різноманітних візуалізаційних методів, зокрема МРТ колінних суглобів [5].

У той же час, питання визначення ступеня дегенеративних змін у менісках на момент звернення кожного пацієнта не може бути вирішене тільки шляхом їх візуалізації, оскільки накопичені дегенеративні зміни, які можуть призвести до виникнення ушкодження менісків зазвичай не виявляються до моменту ушкодження жодним візуалізаційним методом, включаючи МРТ [1].

Оскільки отримання біопсійного матеріалу менісків колінного суглобу для визначення ступеню дегенеративних змін пов'язане із значними труднощами як технічного, так і етичного характеру, ми звернули увагу на метод еластографії зсувною хвилею.

Еластографія зсувною хвилею (ЕЗХ) – це ультразвуковий метод діагностики, який використовує фронт зсувних хвиль, що дозволяє створювати двовимірне кольорове картирування щільності досліджуваних тканин. В цій технології з визначеною часовою затримкою утворюється декілька точок тиску по глибині, внаслідок чого зсувні хвилі формують фронт у вигляді так званого «конуса Маха». Просування цього фронту відслідковується за допомогою спеціального ультразвукового сканування, що дає можливість візуально виявляти ділянки різною швидкістю зсувних хвиль. Потім швидкість картується кольором. Окрім дослідження кольорових еластограм проводиться еластометрія за допомогою одного або декількох пробних об'ємів, які можуть вільно переміщатись та змінюватись у розмірі. Отримані цифрові дані можуть відображатись у вигляді показників швидкості зсувних хвиль (в м/с), або пружності (кПа) [4].

У той же час в літературі відсутні дані щодо результатів ЕЗХ менісків у пацієнтів з остеоартритом в залежності від стадії розвитку захворювання.

Метою нашого дослідження було визначення відмінностей показників пружності менісків у пацієнтів в залежності від стадії остеоартриту.

Виклад основного матеріалу Нами було обстежено 72 пацієнти (41 жінка та 31 чоловік) середнім віком 65,4±6,25 років із рентгенологічними стадіями остеоартриту I, II та III за Kellgren-Lawrence та контрольна група з 32 осіб середнім віком 45,4±3,28 без ознак остеоартриту.

Діагноз остеоартриту виставляли на основі загальноприйнятих критеріїв [2; 3] та підтверджували рентгенологічно та ультразвуковими методами. Із дослідження виключали пацієнтів із розривами менісків в анамнезі, кістозними змінами менісків, наявністю синдрому доброякісної гіпермобільності суглобів та наявністю синовіїту будь – якого ступеню вираженості.

Еластометричне дослідження менісків проводили на апараті Radmir Ultima Expert в режимі 2D еластометрії окремо для медіального та латерального менісків кожного колінного суглобу.

Для комп'ютерної статистичної обробки даних використовували табличний редактор "Microsoft Excel" та програму статистичного аналізу Analyst Soft Stat Plus, версії 6.7.1, 2018 року.

Для аналізу нормальності розподілу отриманих даних використовували критерії Ліллієфорса та Шапіро – Уїлка. Для визначення нормальності використовували рівень $p < 0,05$. У випадку нормального розподілу даних обчислювали значення середньої арифметичної величини (M) і середньої квадратичної помилки результату (m). Вірогідність різниці між показниками, які порівнювались, визначали за допомогою t-критерію Стьюдента. Для аналізу кореляційних зв'язків використовували метод Пірсона.

У випадку відсутності нормального розподілу досліджуваних даних центральні тенденції та дисперсії досліджуваних ознак описували за допомогою медіани (Me) та інтерквартильного розмаху (25 та 75 перцентилі). Для подільшого дослідження використовували критерії Манна – Уїтні, Вальда – Вольфовіца, Колмогорова – Смірнова. Статистично значимими вважались відмінності на рівні $p < 0,05$.

Після проведення обстежень нами був розрахований середній показник пружності медіальних та латеральних менісків колінних суглобів, середній показник максимальних та мінімальних значень в залежності від стадії остеоартриту. Отримані дані відображені в таблицях.

Отримані дані дозволяють зробити висновок, що у пацієнтів із ОА навіть I ст. пацієнтів присутня суттєва різниця по пружності менісків, при чому відмічається статистично достовірна

Таблиця 1

Середні, максимальні та мінімальні показники пружності менісків у пацієнтів із остеоартритом та у пацієнтів контрольної групи

Параметр значень пружності, кПа	Пацієнти із ОА I ст		Контрольна група		p
	Латеральний меніск	Медіальний меніск	Латеральний меніск	Медіальний меніск	
Середнє значення	6,7±0,95	7,9±0,95	4,2±0,87*	4,5±0,91	<0,001 0,078*
Максимум	6,9	8,5	5,9	5,6	
Мінімум	5,5	7,1	3,5	3,2	

Таблиця 2

Середні показники жорсткості менісків у пацієнтів з ОА колінних суглобів II та III ст.

Параметр значень пружності, кПа	Пацієнти із ОА II ст.		Пацієнти із ОА III ст.		p
	Латеральний меніск	Медіальний меніск	Латеральний меніск	Медіальний меніск	
Середнє значення	8,6±0,95	9,8±0,95	11,6±0,87	12,7±1,85	<0,001
Максимум	9,1	10,8	14,5	15,9	
Мінімум	7,6	8,1	8,9	9,2	

відмінність перш за все по пружності медіальних менісків, у той час, як різниця по пружності латеральних менісків у пацієнтів із ранніми стадіями остеоартиту є статистично недостовірною, що підтверджується даними літератури про переважне ураження остеоартритом передусім медіальної частини суглобу.

При порівняльному аналізі значень пружності менісків у пацієнтів з ОА II та III ст. нами були отримані результати, відображені у табл. 2.

Таким чином, на основі проведених досліджень, можна зробити наступні **висновки**:

- показник щільності менісків збільшується із підвищенням ступеню артрозних змін у суглобі та пов'язаний із ступенем дегенеративних змін менісків у суглобі;

- еластометрія є високочутливим методом діагностики дегенеративних змін менісків колінних суглобів і може бути використаною для виявлення ранніх, доклінічних стадій патологічних змін менісків.

Список літератури:

1. Бабаєв М.В., Волков Г.П., Семенова Н.О., Шумарин К.А. Диагностическая значимость методов лучевой диагностики в распознавании степени выраженности деформирующего гонартроза. *Вестник Национального медико-хирургического Центра им. Н.И. Пирогова*. 2015. № 4. С. 84–90.
2. Ждан В.М., Потяженко М.М., Хайменова Г.С., Люлька Н.О., Соколюк Н.Л., Дубровінська Т.В. Ефективність лікування пацієнтів із хронічним обструктивним захворюванням легень і остеоартритом. *Вісник наукових досліджень*. 2017. № 3. С. 18–20.
3. Ждан В.М., Хайменова Г.С., Іваницький І.В., Волченко Г.В., Ткаченко М.В. Оцінка динаміки клініко-лабораторних показників у лікуванні хворих на хронічне обструктивне захворювання легень у поєднанні з остеоартритом. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії*. 2017. № 2(58). С. 129–131.
4. Зькин Б.И., Постнова Н.А., Медведев М.Е. Эластография: анатомия метода. *Променева діагностика, променева терапія*. 2012. № 2-3. С. 107–113.
5. Семёнова В. А. Магнитно-резонансная томография в диагностике поврежденных менисков при остеоартрите коленного сустава. *Молодой ученый*. 2018. № 16. С. 73–77.

References:

1. Babaev, M.V., Volkov, G.P., Semenova, N.O., & Shumarin, K.A. (2015). Diagnosticheskaya znachimost metodov luchevoj diagnostiki v raspoznavanii stepeni vyrazhennosti deformiruyushhego gonartroza [The diagnostic significance of x-ray diagnostic methods in recognition of the severity of gonarthrosis deformans]. *Vestnik Natsionalnogo mediko-khirurgicheskogo Czentra im. N.I. Pirogova*, no. 4, pp. 84–90.
2. Zhdan, V.M., Potiazhenko, M.M., Khaimenova, H.S., Liulka, N.O., Sokoliuk, N.L., & Dubrovinska, T.V. (2017). Efektyvnist likuvannia patsiiientiv iz khronichnym obstruktyvnyym zakhvoriuvanniam lehen i osteoartrytom. [Effectiveness of treatment of chronic obstructive pulmonary disease and osteoarthritis]. *Visnyk naukovykh doslidzhen*, no. 3. 18–20.
3. Zhdan, V.M., Khaimenova, H.S., Ivanytskyi, I.V., Volchenko, H.V., & Tkachenko, M.V. (2017). Otsinka dynamiky kliniko-laboratornykh pokaznykiv u likuvanni khvorykh na khronichne obstruktyvne zakhvoriuvannia lehen u poiednanni z osteoartrytom [Assessment of dynamics of clinical and laboratory parameters through the treatment of patients with chronic obstructive pulmonary disease and comorbid osteoarthritis]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny: Visnyk ukrainskoi medychnoi stomatolohichnoi akademii*, no. 2(58), pp. 129–131.
4. Zysin, B.I., Postnova, N.A., & Medvedev, M.E. (2012). Elastografiya: anatomiya metoda [Elastography: anatomy of the method]. *Promeneva diagnostika, promeneva terapiya*, no. 2–3, pp. 107–113.
5. Semyonova, V.A. (2018). Magnitno-rezonansnaya tomografiya v diagnostike povrezhdenij meniskov pri osteoartrite kolennogo sustava [Magnetic resonance imaging in the diagnosis of meniscus damage in osteoarthritis of the knee]. *Molodoj uchenyj*, no. 16, pp. 73–77.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-53>

УДК 612.821+613.11+372.4

Тимошук О.В.¹

Івано-Франківський національний медичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ФУНКЦІЙ ЮНАКІВ І ДІВЧАТ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ РІЗНИХ ТИПІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПОКАЗНИКІВ КРИТИЧНОЇ ЧАСТОТИ СВІТЛОВИХ МЕРЕХТІНЬ

Анотація. З переходом юнаків і дівчат до підліткового періоду відбуваються зміни у функціонуванні усіх систем організму. Так, починають переважати процеси збудження, істотно погіршується рівень диференційованого гальмування, а умовно-рефлекторні реакції мають виражені яскраві прояви та стають менш адекватними до подразнюючих чинників. Психофізіологічні характеристики ЦНС відіграють важливе значення для успішного засвоєння навчальної програми та у подальшій професійній діяльності. Раціональний режим, достатній рівень рухової активності, заняття у спортивних секціях та гуртках, проведення вправ ранкової гімнастики та загартування, відповідні соціально-побутові умови у освітніх закладах та вдома сприяють збереженню та зміцненню соматичного та психічного здоров'я юнаків і дівчат, позитивно впливають на покращення розумової і фізичної працездатності та забезпечують формуванню підлітка, як особистості.

Ключові слова: критична частота світлових мерехтінь, психофізіологічні функції, юнаки, дівчата, сучасні заклади освіти.

Tymoshchuk Oksana

Ivano-Frankivsk National Medical University

PECULIARITIES OF STUDYING PSYCHOPHYSIOLOGICAL FUNCTIONS OF YOUNG PEOPLE AND GIRLS OF MODERN INSTITUTIONS OF EDUCATION OF DIFFERENT TYPES BY RESULTS OF STATUS

Summary. With the transition of boys and girls to adolescence, there are changes in the functioning of all body systems. Thus, the processes of excitation begin to prevail, the level of differentiated inhibition significantly deteriorates, and conditionally-reflex reactions have pronounced bright manifestations and become less adequate to irritating factors. Among adolescent boys and girls, various types of educational institutions are experiencing processes that result in significant changes in the physiological systems and in the central nervous system (CNS), inclusive. Functional features of the body of students and students determine the individual psychophysiological characteristics of the functional state of their body, which causes the development of phenomena of increased excitability and functional instability of nervous processes. The psychophysiological characteristics of the CNS are essential for successful adoption of the curriculum and further professional activity. The purpose of the research was to investigate the peculiarities of studying the psychophysiological functions of boys and girls based on the results of indicators of the critical frequency of light flashes of student and student youth on the basis of modern educational institutions. The best in terms of adaptation in terms of characteristics and, therefore, the highest values of CSFM among both boys and girls were recorded during college, the worst - were typical for boys and girls who were in school. Statistically significant differences were recorded when comparing the results of girls who studied respectively at school and university ($p(t)$ university level <0.01), school and college ($p(t)$ school level <0.01), schools and colleges ($p(t)$ high school <0.05), schools and lyceum ($p(t)$ high school <0.05). Gender-based differences were observed between boys and girls who were in school ($p(t) y - d <0.01$).

Keywords: critical frequency of light flashes, psychophysiological functions, boys, girls, modern educational establishments.

Постановка проблеми. Серед юнаків і дівчат підліткового віку у освітніх закладах різних типів спостерігаються процеси, що зумовлені значними змінами у фізіологічних системах і у центральній нервовій системі (ЦНС) включно [7]. Функціональні особливості організму учнів і студентів визначають індивідуальні психофізіологічні характеристики функціонального стану їх організму, що зумовлює розвиток явищ підвищеної збудливості і функціональної нестабільності нервових процесів. Психофізіологічні характеристики ЦНС відіграють важливе значення для успішного засвоєння навчальної програми та у подальшій професійній діяльності. Вродженими психофізіологічними властивостями

ЦНС є індивідуальні показники інтенсивності нервових процесів і їх лабільність та інертність, а такі показники як швидкість реакції, увага, втома зорового аналізатору, м'язова витривалість та інші, можуть змінюватись під впливом різних зовнішніх чинників [1; 9]. Факторами, які сприяють кращому засвоєнню навчальної програми, збереженню фізичного та психічного здоров'я а також покращують якість життя сучасної учнівської і студентської молоді є: раціональний режим, достатній рівень рухової активності, заняття у спортивних секціях та гуртках, проведення вправ ранкової гімнастики та загартування, відповідні соціально-побутові умови у освітніх закладах та вдома і ін. Усі перелічені

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9179-9951>

фактори сприяють збереженню та зміцненню соматичного та психічного здоров'я юнаків і дівчат, позитивно впливають на покращення розумової і фізичної працездатності та забезпечують формуванню підлітка, як особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерела сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури дають достатньо чітке та багатогранне уявлення про розвиток психофізіологічних функцій ЦНС та досліджень рівня їх прояву та впливу на організм людини [2; 6; 11; 12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, ще не до кінця вивченим залишається питання про розвиток психофізіологічних функцій ЦНС серед учнівської і студентської молоді сучасних закладів освіти та, зокрема, методики проведення, дослідження, вивчення і застосування у практичній роботі результатів дослідження КЧСМ. Враховуючи вищевказані процеси, слід відзначити, що умови навчання у сучасних освітніх закладах потребують забезпечення відповідних факторів для їх успішної реалізації та забезпечення позитивного впливу на організм юнаків і дівчат, які активно ростуть і розвиваються [4; 5; 10].

Мета дослідження: дослідити особливості вивчення психофізіологічних функцій юнаків і дівчат за результатами показників критичної частоти світлових мерехтіннь учнівської і студентської молоді на базі сучасних освітніх закладів.

Матеріали і методи дослідження. У процесі дослідження психофізіологічних функцій юнаків і дівчат за результатами показників КЧСМ, було обстежено 420 учнів та студентів (в тому числі 210 юнаків та 210 дівчат) у п'яťох освітніх закладах м. Івано-Франківська: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківський професійний ліцей автомобільного транспорту і будівництва №15, Івано-Франківське музичне училище імені Дениса Січинського, Івано-Франківський фінансово-комерційний кооперативний коледж імені С. Граната, Івано-Франківський ліцей-інтернат для обдарованих дітей з сільської місцевості.

З метою проведення об'єктивної і адекватної оцінки рівня розвитку основних ПФФ організму учнівської і студентської молоді, враховуючи існуючі вимоги, здійснювали дослідження провідних характеристик функціонального стану ВНД, ЗСС та ССА.

Особливості протікання нервових процесів серед юнаків і дівчат досліджували шляхом ви-

вчення параметрів діагностики зорово-моторної реакції. Сенсомоторна реакція індивідуума відповідає за чутливі та рухові шляхи периферичної нервової системи та ділянки ЦНС і відображає загальний стан усієї нервової системи [3; 8]. У процесі роботи використовували методику «Критична частота світлових миготінь», яка є суб'єктивним психофізіологічним методом, що представляє собою процес, коли досліджуваному послідовно пред'являють дискретні світлові стимули зростаючої або спадної частоти. Обстежуваним пропонували натиснути кнопку на зорово-моторному аналізаторі саме в той момент, коли частота світлових миготінь змінюється. Рівень достовірності відмінностей досліджуваних показників оцінювали шляхом використання непараметричного методу Вількоксона.

Досліджуючи основні характеристики розвитку одного з провідних показників функціонального стану зорово-сенсорної системи, як КЧСМ, який дає можливість чітко уявляти провідні особливості розвитку та формування зорового сприйняття основних типових візуальних подразнень, які формують узагальнене уявлення особистості про повсякденні пересічні ситуації і обставини, що виникають під час виникнення потреби у виконанні як простих елементарних щоденних завдань, так і дуже незвичних завдань, які можуть з'явитися раптово під час виконання молодими людьми особистих щоденних навчальних обов'язків, необхідно було, перш за все, звертати увагу на існування чітко вираженої тенденції до певного погіршення величин значень показників у динаміці проведення досліджень вікового відрізка показників у дівчат, а також наявну стабільну динаміку показників у юнаків. В цілому показники КЧСМ становили $37,20 \pm 0,45$ Гц серед юнаків та $35,85 \pm 0,61$ Гц ($p(t)_{\text{ю-д}} > 0,05$) серед дівчат університету, $36,97 \pm 0,47$ Гц серед юнаків та $35,37 \pm 0,75$ Гц ($p(t)_{\text{ю-д}} > 0,05$) серед дівчат ліцею, $37,04 \pm 0,61$ Гц серед юнаків та $35,74 \pm 0,62$ Гц ($p(t)_{\text{ю-д}} > 0,05$) серед дівчат училища, $36,97 \pm 0,47$ Гц серед юнаків та $35,37 \pm 0,75$ Гц ($p(t)_{\text{ю-д}} > 0,05$) серед дівчат коледжу, $36,87 \pm 0,56$ Гц серед юнаків та $30,04 \pm 0,65$ Гц ($p(t)_{\text{ю-д}} < 0,01$) серед дівчат школи (табл. 1).

Слід зауважити, що найкращі з адаптаційної точки зору характеристики і, отже, найбільші показники величини КЧСМ як і серед юнаків, так і серед дівчат були зафіксовані у коледжі. В той же час найгірші з адаптаційно-значущої точки зору показники величин КЧСМ були властиві для юнаків та дівчат школи. Найбільш суттєві показники змін значень досліджуваних величин,

Таблиця 1

Особливості формування показників провідних характеристик зорової сенсорної системи учнів та студентів сучасних закладів освіти різних типів

Показники	Заклад освіти	Групи учнів				$p(t)_{\text{ю-д}}$
		Юнаки		Дівчата		
		n	$M \pm m$	n	$M \pm m$	
КЧСМ, Гц	Університет	30	$37,20 \pm 0,45$	30	$35,85 \pm 0,61^{**}$	$> 0,05$
	Ліцей	30	$36,97 \pm 0,47$	30	$35,37 \pm 0,75^*$	$> 0,05$
	Училище	30	$37,04 \pm 0,61$	30	$35,74 \pm 0,62^*$	$> 0,05$
	Коледж	30	$37,21 \pm 0,55$	30	$36,62 \pm 0,57^{**}$	$> 0,05$
	Школа	30	$36,87 \pm 0,56$	30	$30,04 \pm 0,65^{**/*}$	$< 0,01$

Примітка: наявність статистично значущих відмінностей між учнями і студентами закладів освіти різних типів – $*p < 0,05$; $**p < 0,01$; $***p < 0,001$

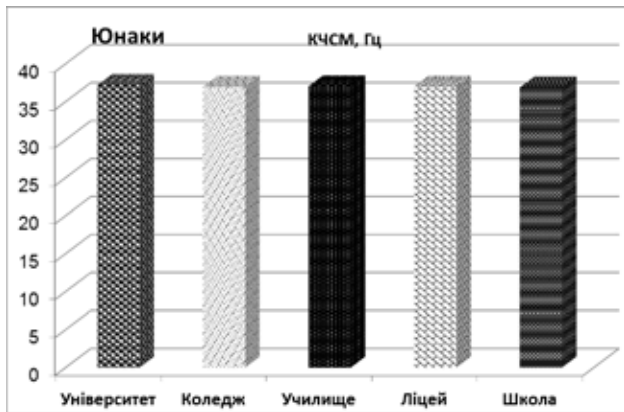

Рис. 1. Показники особливостей розвитку окремих характеристик розвитку провідних психофізіологічних функцій (КЧСМ), юнаки

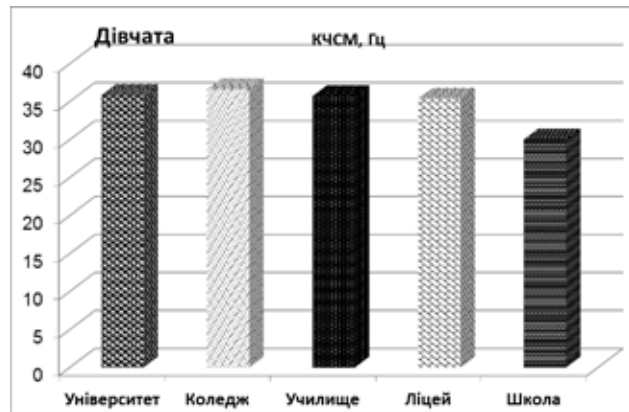

Рис. 2. Показники особливостей розвитку окремих характеристик розвитку провідних психофізіологічних функцій (КЧСМ), дівчата

які мали негативний характер, були виявлені серед юнаків училища та дівчат ліцею, а найбільш істотні темпи змін досліджуваних величин, які характеризувались позитивним змістом, були зафіксовані серед юнаків та дівчат університету. Потрібно відмітити і ту ситуацію, що при проведенні даного дослідження спостерігалась ціла низька статистично-значущих відмінностей між дівчатами школи та дівчатами університету ($p(t)_{ун-ш} < 0,01$), коледжу ($p(t)_{к-ш} < 0,01$), училища ($p(t)_{уч-ш} < 0,05$) і ліцею ($p(t)_{л-ш} < 0,05$), а також реєструвались статевозумовлені розбіжності між юнаками і дівчатами школи ($p(t)_{ю-д} < 0,01$) (рис. 1, 2).

Обговорення результатів дослідження. Для достовірного вивчення психофізіологічних функцій юнаків і дівчат сучасних закладів освіти різних типів за результатами показників критичної частоти світлових мерехтінгів і їх адекватної оцінки, необхідно звертати увагу на цілий ряд особливостей.

Так, період навчання в сучасних закладах освіти різних типів, є одним із найважливіших періодів у процесі становлення особистості людини та формування її соціального статусу, професійної спрямованості і, у разі необхідності рівня професійної придатності, розвитку адаптаційних можливостей організму та формування основних критеріїв ЯЖ. Тому, встановлення певного наявного рівня напруженості і оцінка глибини перетворень пристосувального характеру, мають надзвичайно важливе значення. Слід відмітити і той факт, що саме впродовж цього періоду відбувається становлення довільної уваги, логічної і образної пам'яті та вербально-логічного мислення, спостерігається активний розвиток пізнавальної діяльності,

творчих і розумових здібностей, фіксуються найважливіші особистісно-значущі адаптаційні зрушення провідних з боку провідних корелят ПФА та функціонального стану організму учнів і студентів, які виникають у процесі розвитку базових соціально- та навчально-значущих ПФФ.

Висновки.

1. В процесі проведених досліджень визначені особливості перебігу процесів ПФА і формування ПФФ організму учнів та студентів, що перебувають у закладах освіти різних типів. Виявлені достатньо стабільні за своїм змістом результати, які лише в окремих випадках відзначались наявністю статистично-значущих відмінностей. Таке становище переконливо засвідчує той факт, що сенситивні періоди розвитку більшості досліджуваних ПФФ припадають на більш ранні (у зіставленні часом проведених) періоди часу і не мають прямої залежності ані від профілю, ані від типу, ані від особливостей навчання.

2. Найкращі з адаптаційної точки зору характеристики і, отже, найбільші показники величини КЧСМ і серед юнаків, і серед дівчат були зафіксовані під час навчання в умовах коледжу, найгірші – були властиві для юнаків і дівчат, які перебували в умовах школи. Статистично-значущі відмінності реєструвались у разі порівняння результатів дівчат, які навчались відповідно в умовах школи та університету ($p(t)_{ун-ш} < 0,01$), школи та коледжу ($p(t)_{к-ш} < 0,01$), школи та училища ($p(t)_{уч-ш} < 0,05$), школи та ліцею ($p(t)_{л-ш} < 0,05$). Статевозумовлені розбіжності спостерігались між юнаками і дівчатами, які перебували в умовах школи ($p(t)_{ю-д} < 0,01$).

Список літератури:

- Афоншин В.Е. Способ оценки критической частоты слияния световых мельканий: пат. 2576781 Рос. Федерация. № 2015108089/14; заявл. 06.03.2015; опубл. 10.03.2016. Бюл. № 7. 5 с.
- Белоусова Н.А., Шибкова Д.З. Особенности психомоторных функций подростков с нарушением осанки. *Альманах «Новые исследования»*. Москва: Институт возрастной физиологии. 2013. № 2(35). С. 39–44.
- Ефимова Н.В., Мьельникова И.В. Особенности психофизиологического статуса подростков с различной интенсивностью спортивных занятий. *Физиология человека*. 2015. Т. 41, № 1. С.83–88.
- Денисова Л.В., Хмельницкая И.В., Харченко Л.А. Измерения и методы математической статистики в физическом воспитании и спорте: учебное пособие для вузов. Киев: Олимп. лит. 2008. 127 с.
- Коробейников Г.В., Коробейникова Л.Г., Мищенко В.С. Прояв нейродинамических функций та вегетативной регуляции ритма сердца у передстартовых реакциях спортсменов высокого класса. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2016. № 1. С. 241–245.
- Лоскутова Т.Д. Оценка функционального состояния центральной нервной системы человека по параметрам простой двигательной реакции. *Физиологический журнал СССР им. И.М. Сеченова*. 1975. Т. 61, № 1. С. 3.

7. Макаренко М.В., Лизогуб В.С. Онтогенез психофізіологічних функцій людини. Черкаси : Вертикаль, 2011. 255 с.
8. Мантрова И.Н. Методическое руководство по психофизиологической и психологической диагностике. Иваново : ООО «Нейрософт», 2007. 216 с.
9. Роженцов В.В. Обеспечение точности измерений критической частоты световых мельканий. *Медицинская техника*. 2008. № 1. С. 8–10.
10. Роженцов В.В. Критическая частота световых мельканий: применение, способы и устройства измерения : монография. Йошкар-Ола : МарГТУ, 2005. 156 с.
11. Korobeynikov G.V., Myshko V.V., Pastukhova V.A. Cognitive functions and success in choreography skills' formation in secondary school age dancers. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*. 2017. Vol. 21(1). P. 18–22.
12. Porciatti V., Bonanni P., Fiorentini A., Guerrini R. Lack of cortical contrast gain control in human photosensitive epilepsy. *Nat. Neurosci*. 2000. № 3(3). P. 259–263.

References:

1. Afonshyn, V.E. (2016). *Sposob otsenky krytycheskoi chastoty slyianyia svetovykh melkanyi* [Method for estimating critical fusion frequency of light flashes: pat]. 2576781 Ros. Federatsiya. № 2015108089/14: no 7, 5 p.
2. Belousova, N.A., & Shybko, D.Z. (2013). Osobennosti psikhomotornykh funktsyi podrostkov s narusheniyem osanky [Features of psychomotor functions of adolescents with impaired posture]. *Almanakh «New Research»*. Moscow : Ynstytut vozrastnoi fyziolohyy, no 2(35), pp. 39–44.
3. Efymova, N.V., & Mylnykova, Y.V. (2015). Osobennosti psikhofyziolohycheskogo statusa podrostkov s razlychnoi yntensyvnostiu sportyvnykh zaniaty [Features of psychophysiological status of teenagers with different intensity of sports activities]. *Human physiology*. T. 41, no 1, pp. 83–88.
4. Denysova, L.V., Khmelnytskaia, Y.V., & Kharchenko, L.A. (2008). Yzmereniya y metody matematycheskoi statystyky v fyzycheskom vospytany y sporte [Measurements and methods of mathematical statistics in physical education and sport]: a textbook for universities. Kiev : Olim. lit.
5. Korobeinikov, H.V., Korobeinikova, L.H., & Mishchenko, V.S. (2016). Proiv neirodynamichnykh funktsii ta vehetativnoi rehuliatcii rytmu sertsia u peredstartovykh reaktsiiakh sportsmeniv vysokoho klasu [Manifestation of neurodynamic functions and autonomic regulation of heart rhythm in pre-start reactions of high-end athletes]. *Ukrainian Journal of Medicine, Biology and Sport*, no 1, pp. 241–245.
6. Loskutova, T.D. (1975). Otsenka funktsionalnoho sostoiانيا tsentralnoi nervnoi systemy cheloveka po parametram prostoi dvyhatelnoi reaktsyy [Assessment of the functional state of the central nervous system of a person by the parameters of a simple motor response]. *Physiological Journal of the USSR I.M Sechenov*. T. 61, no 1, p. 3.
7. Makarenko, M.V., & Lyzohub, V.S. (2011). Ontohenez psikhofiziolohichnykh funktsii liudyny [Ontogeny of human psychophysiological functions]. Cherkasy : Vertical.
8. Mantrovam, Y.N. (2007). *Metodycheskoe rukovodstvo po psikhofyziolohycheskoi y psikholohycheskoi dyahnostyke* [Methodological guide to psychophysiological and psychological diagnostics]. Ivanovo : LLC «Neirosoft».
9. Rozhentsov, V.V. (2008). Obespechenye tochnosti yzmereni krytycheskoi chastoty svetovykh melkanyi [Ensuring the accuracy of measurements of the critical frequency of light flashes]. *Medical equipment*, no 1, p. 8–10.
10. Rozhentsov, V.V. (2005). *Krytycheskaia chastota svetovykh melkanyi: pryomenenye, sposoby y ustroistva yzmereniya* [Critical frequency of light flashes: application, methods and devices of measurement]. Yoshkar-Ola : MarSTU.
11. Korobeynikov, G.V., Myshko, V.V., & Pastukhova, V.A. (2017). Cognitive functions and success in choreography skills' formation in secondary school age dancers. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, vol. 21(1), pp. 18–22.
12. Porciatti, V., Bonanni, P., Fiorentini, A., & Guerrini, R. (2000). Lack of cortical contrast gain control in human photosensitive epilepsy. *Nat. Neurosci*, no 3(3), pp. 259–263.

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-54>

УДК 621.397

Бондаренко Т.В., Міщенко А.О., Бондаренко О.Є.,
Новак А.О., Побережець Т.В.

Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ P2P-MCU В ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ БАГАТОТОЧЕЧНОЇ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ

Анотація. WebRTC дозволяє веб-браузерам взаємодіяти в реальному часі через API – інтерфейси JavaScript. Але коли кількість учасників збільшується, вимоги до пропускної здатності та процесорів стають серйозною проблемою в комірчастій мережі на основі push. У цій статті ми пропонуємо підхід P2P-MCU для багатоточечної відеоконференції, який ілюструє різні моделі зв'язку з використанням технології P2P-MCU. У нашому підході модуль MCU інтегрований в браузер для поєднання і перекодування відео та аудіо потоків в режимі реального часу. І коли браузер діє як вузол MCU, який залишає сеанс конференції без повідомлення, інший браузер-кандидат може негайно взяти на себе управління, і поточна конференція WebRTC може бути легко відновлена за допомогою нашого алгоритму вибору MCU. Наше рішення P2P-MCU знижує використання ЦП на 64% і споживання смуги пропускання на 35% для кожного учасника в порівнянні з рішенням з комірчастою мережею в дослідах на восьмисторонніх конференціях WebRTC. Хоча модуль P2P-MCU може вводити деяку затримку (<500 мс), затримка стабільна і її сприйманням практично нехтуються.

Ключові слова: технологія P2P-MCU, багатоточечна відеоконференція, WebRTC, JavaScript, NAT.

Bondarenko Tetiana, Mishchenko Anatoly, Bondarenko Oleg,
Novak Alina, Poberezhets Tetiana

Military Institute of Telecommunications and Informatization

ANALYSIS OF POSSIBILITIES OF APPLICATION OF TECHNOLOGY P2P-MCU OF IN TCNS OF THE SPECIAL SETTING DURING REALIZATION OF VIDEOCONFERENCE OF SUSPENSION POINTS

Summary. WebRTC (short for Web Real Time Communication) stands for Real-Time Web Communication. It is an open standard for real-time multimedia communications that works directly in a web browser. An open standard platform eliminates the need to download additional programs, add-ons, and extensions. At the API level, WebRTC is standardized by the W3C, and at the protocol level, by the IETF. WebRTC [1] (Web Real-Time Communications) is of great interest because the API is inherently supported by many newer versions of popular browsers, ie Google Chrome and Mozilla Firefox. However, because WebRTC was originally designed to communicate between browsers, even for a small group, a multi-point conferencing model can be complicated or expensive. WebRTC is an evolving communication standard with a deep implementation in the browser system Firefox and Chrome. So far, this standard is supported only by three browsers: Opera, Mozilla Firefox and Google Chrome. WebRTC was created with the aim of quickly transmitting and protecting confidential information when using local network streams (organizing network meetings, remote conferences, etc.). WebRTC allows to the web-browsers to co-operate real-time through API are interfaces of JavaScript. But when the amount of participants increases, requirements to the carrying capacity and processors become a serious problem in a cellular network on the basis of push. In the real article we offer approach P2P – MCU for a multidrop videoconference, that illustrates the different models of connection with the use of technology of P2P – MCU. In our approach the module of MCU is integrated in a browser for combination and перекодування of video and audio streams real-time. And when a browser operates as a knot of MCU, that abandons the session of conference without a report, other browser-candidate can immediately undertake management, and current conference of WebRTC it can be easily renewed by means of our algorithm of choice of MCU. Our decision of P2P – MCU reduces the use of ЦП on 64% and consumption of stripe of key-in on 35% for every participant as compared to a decision with a cellular network in experiments on the eightextraneous conferences of WebRTC. Although module of P2P – MCU can enter some delay (<500 мс), a delay is stable and by her perception practically.

Keywords: technology of P2P-MCU, videoconference of suspension points, WebRTC, JavaScript, NAT.

Постановка проблеми. В наш час існує необхідність використовувати багатоточечну відеоконференцію в телекомунікаційних мережах спеціального призначення в реальному часі. Завдяки широко поширеним мережам фіксованого та мобільного широкосмугового зв'язку існує тенденція до проведення в будь-який час і в будь-якому місці багатоточечної відеокон-

ференцій в реальному часі. Щоб відповідати новим вимогам, WebRTC [1] (Web Real-Time Communications) викликаний великий інтерес, оскільки API за своєю природою підтримується багатьма новими версіями популярних браузерів, тобто Google Chrome і Mozilla Firefox. Однак, оскільки WebRTC спочатку був призначений для зв'язку між браузерами, навіть для невели-

кої групи, модель багатоточечної конференції може бути складною або дорогою. Зокрема, для підтримки N учасників конференції з чистою мобільною мережею буде $N * (N-1) / 2$ каналів. Вимоги до пропускної здатності / можливостей пристрою будуть збільшуватися в квадраті в порівнянні з кількістю учасників конференції. Відповідно, сервер MCU [2] (Multipoint Control Unit) введений для зменшення споживання смуги пропускання шляхом змішування мультимедіа, отриманого від користувачів в конференції, в один потік для кожного учасника. Однак MCU-сервер, зазвичай заснований на фіксованому та попередньо сконфігурованому обладнанні, часто досить дорогий і споживає значну частину смуги пропускання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз застосування та розвитку систем багатоточечного відеоконференцзв'язку здійснювався багатьма авторами. В [1] оцінюється час передачі відео пакетів та розраховується об'єм необхідної відеоінформації. В [14] представлені шляхи підвищення якості відеоконференцзв'язку в телекомунікаційних системах спеціального призначення. Недоліком проаналізованих матеріалів публікації за визначеною тематикою є відсутність врахування специфіки забезпечення багатоточечних відеоконференцій з використанням технології P2P – MCU. Розгорнута та функціонуюча на теперішній час у мережах спеціального зв'язку система ВКЗ обмежена застосуванням багатоточечних відео конференцій з використанням технології P2P – MCU.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженнями відомих авторів підтверджується актуальність досліджуваної проблеми. У цьому контексті актуальним залишається дослідження можливостей застосування технології P2P-MCU в телекомунікаційних мережах спеціального призначення за допомогою багатоточечної відеоконференції.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження можливостей застосування технології P2P-MCU в телекомунікаційних мережах спеціального призначення за допомогою багатоточечної відеоконференції.

Виклад основного матеріалу. Внесок цієї статті: по-перше, ми розробляємо архітектуру P2P-MCU, що працює з поточними протоколами WebRTC; по-друге, ми пропонуємо стратегію визначення хоста MCU для динамічного і оптимального розміщення хоста MCU в веб-браузерах; нарешті, ми реалізуємо ефективний метод пробивання UDP [3] для мобільних користувачів за брандмауером / NAT для участі в відео конференції. Проводяться експерименти з комбінацією мобільних користувачів і користувачів ПК в різних конфігураціях. Результати показують, що наш підхід дійсний і ефективний для проведення багатосторонніх конференцій через WebRTC. Розглянемо принципи взаємодії користувачів в відеоконференції. Браузери WebRTC, які хочуть приєднатися до відеоконференції, можуть бути підключені різними способами. Для простоти ми використовуємо централізований веб-сервер для обробки сигналів між браузерами, що підтримують WebRTC, як показано на рис. 1. З'єднання між сервером сигналізації і браузером засновані на WebSocket [4]. Однак XHR / JSONP опитування може замінити з'єднання WebSocket в обмеженому середовищі на середовище 3G.

У відеоконференції з повною сіткою однорангові з'єднання встановлюються між кожною парою учасників в відеоконференцзалі. У запропонованому нами рішенні тільки один учасник повинен встановити з'єднання з хостом MCU, який підтримує сеанс MCU. Отже, для інших браузерів-учасників немає необхідності запускати будь-які MCU. Максимальна кількість учасників залежить від обчислювальної потужності хоста MCU. Розглянемо функціональність і характеристики сервера сигналізації, сеанс відеоконференцзв'язку використовуваного в розрахованому відеочаті на багато користувачів. Сервер сигналізації забезпечує адміністрування окремого відеоконференцзалу. Відеоконференцзал має список учасників. Учасник може створити нове середовище, приєднатися до неї і покинути її. Кожен раз, коли змінюється кількість учасників, то всі учасники в середовищі будуть повідомлені про це повідомленням. Оскільки обидва браузера можуть перебувати за NAT,

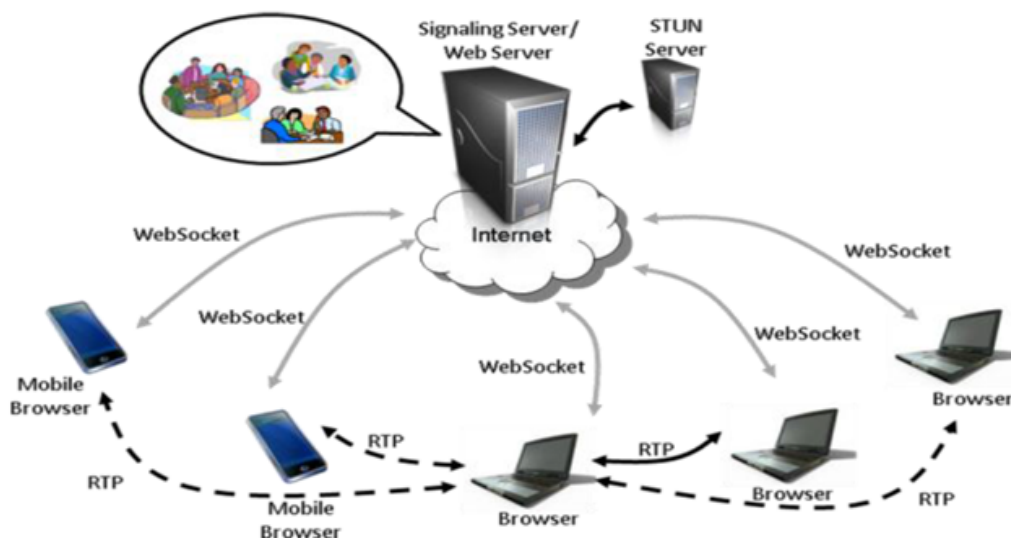

Рис. 1. З'єднання між сервером сигналізації і браузером засновані на WebSocket

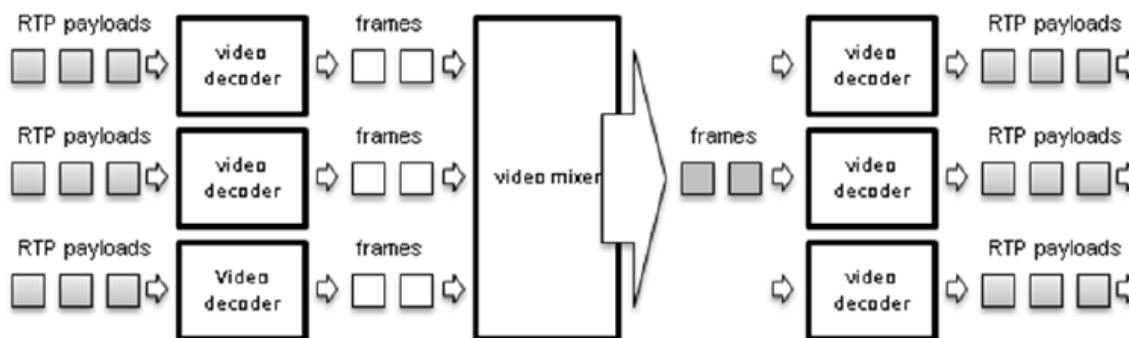

Рис. 2. Принцип об'єднання відеокадрів

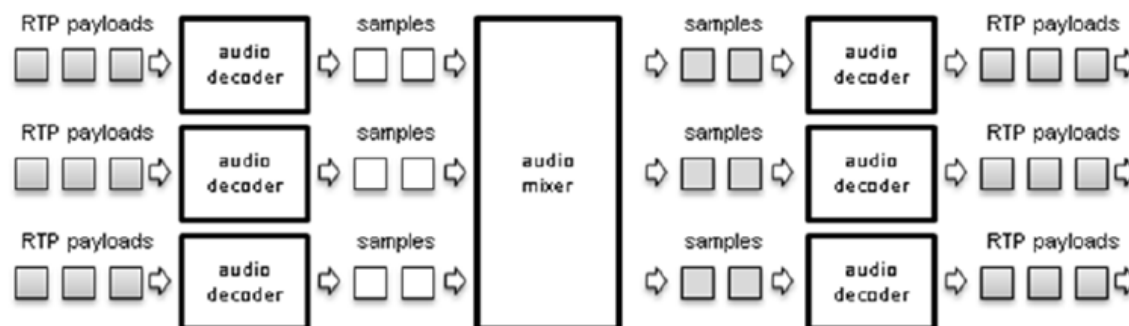

Рис. 3. Принцип об'єднання аудіокадрів

вони можуть не мати можливості спілкуватися безпосередньо. Сервер сигналізації працює шляхом маршрутизації повідомлень між учасниками в відеоконференцзалі. Прикладами таких повідомлень є можливості браузера, типу NAT, який він має, переваги частоти кадрів відео, повідомлення SDP [5] (протокол опису сеансу), кандидати WebRTCICE [6] і т.д. Кожне повідомлення містить у собі унікальну особистість учасника. Учасники можуть відправляти особисті повідомлення один одному або групі повідомлення всім учасникам в одному середовищі.

У нашому запропонованому підході ми представляємо P2P-MCU. P2P-MCU – це реалізація розподіленого MCU з використанням тимчасової (P2P) архітектури. P2P виключає централізовані медіа-сервери і складні інвестиції в інфраструктурі. На відміну від традиційного сервера відеоконференцій, MCU-хост працює в настільному браузері, який зазвичай знаходиться за NAT. Щоб подолати обмеження підключення NAT, модуль P2P-MCU використовує утиліти обходу сеансу для NAT (STUN) [7], щоб визначити правильну публічну адресу, яку NAT виділяє для трафіку UDP між локальним і зовнішнім хостами. MCU забезпечує кодування / декодування окремих потоків RTP [8] і змішування потоків RTP. MCU призначає аудіо / відео кодер і декодер, які здатні декодувати потоки RTP від учасника. У поєднанні відео, всі учасники будуть бачити одне й те саме комбіноване відео. Процес починається з декодування відео, яке декодує корисні дані RTP в відеокадри. Потім відео комбінатор змішує всі відеокадри від різних учасників в один потік відеокадрів, як показано на рис. 2. Нарешті, окремий відекодер кодує комбіновані відеокадри назад в корисне навантаження RTP для кожного учасника.

Комбінування всіх аудіозаписів учасників в один потік може привести до відлуння голосу у відповідь. Щоб уникнути цього, у кожного учасника буде свій власний комбінований аудіопотік, який не містить його власного аудіо. Спочатку аудіодекодер декодує корисне навантаження RTP в аудіозразки. Потім аудіокомбінатор змішує аудіозразки в окремі потоки аудіозразків, як показано на рис. 3. Нарешті, окремий аудіокодер кодує відповідні аудіозразки назад в корисні дані RTP.

Інтеграція з браузером.

У цьому пункті ми коротко описуємо інтеграцію MCU в архітектуру WebRTC, щоб забезпечити швидку розробку і розгортання додатків для відеоконференцій через JavaScript API. У запропонованому нами рішенні ми покажемо можливість використання клієнтської бібліотеки P2P-MCU і STUN для JavaScript для зручного управління веб-додатками (рис. 4). Це контролер сеансу MCU і детектор NAT.

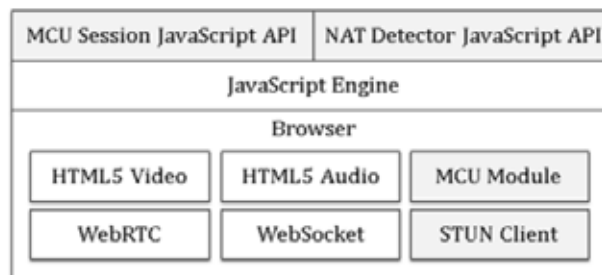

Рис. 4. Архітектура модифікованого браузера

Контролер сеансу MCU представлений у вигляді бібліотеки JavaScript API для полегшення розширення і модифікації логіки додатка. Він керує модулем P2P-MCU і включає в себе функ-

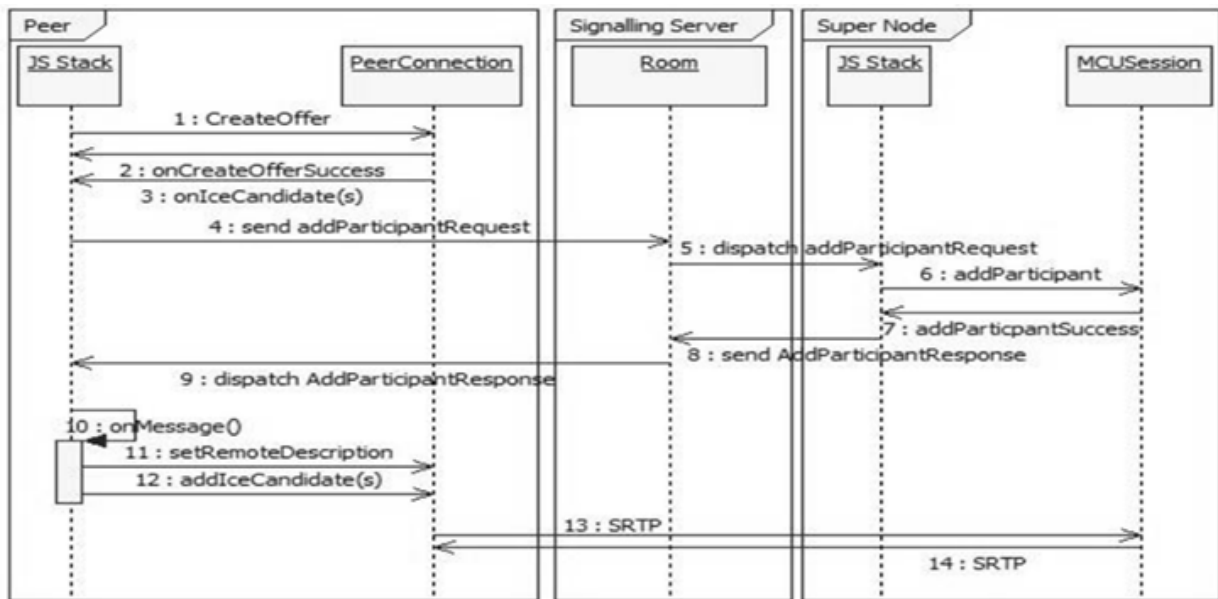

Рис. 5. Приклад встановлення зв'язку між MCU та учасником за допомогою сервера сигналізації

ціональність відеоконференцзалу MCU, включаючи створення відеоконференцзалу, додавання учасника в середовище і видалення групи учасників розмови з середовища.

Він працює шляхом опрацювання запитів SDP і відповідей на них, що генеруються і передаються між браузерами WebRTC через сервер сигналізації, як показано на рис. 5.

Детектор NAT інкапсулює функціональність клієнта STUN і представлення у вигляді бібліотеки JavaScript API. Клієнт STUN перевіряє наявність NAT і визначає тип NAT, за яким розміщується браузер.

Об'єкт WebRTC Peer Connection використовує механізми ICE для проходження багаторівневих NAT-пристроїв між веб-браузерами. Якщо пряме з'єднання неможливе, так як браузери знаходяться за симетричним NAT, трафік прямує через сервер ретрансляції TURN [9] в якості запасного варіанту, що може збільшити затримку. Визначивши тип NAT, ми можемо гарантувати, що сеанс MCU не буде розміщений за симетричним NAT, і виключаємо участь ретранслятора TURN.

Зв'язок.

Відео чат один на один.

В нашій запропонованій моделі ми припускаємо, що в конференцзалі є хоча б один браузер, інтегрований з MCU і не підтримує симетричний NAT. Ми розробляємо логіку, що відповідає за вибір найбільш відповідного учасника для роз-

міщення сеансу MCU. Хост MCU запрошує всіх учасників в середовищі встановити однорангові з'єднання з сеансом MCU. Після встановлення тимчасових з'єднань відео і аудіопотоків і до обох тимчасових вузлів направляються в сеанс MCU. Кілька відео та аудіо змішуються в відеопотік та окремі аудіопотоки і направляються всім учасникам (рис. 6).

Трьохсторонній відео чат.

Коли учасник в будь-який час приєднується до середовища, браузер, в якому розміщується сеанс MCU, пропонує новому учаснику встановити однорангове з'єднання (рисунок 7 зліва). Коли хост MCU в будь-який час залишає середовище, наступний відповідний учасник буде обраний для проведення нового сеансу MCU і повторного запрошення всіх учасників в середовище (рис. 7 праворуч). Якщо немає відповідного учасника для розміщення сеансу, відеочат знаходиться в режимі очікування. Кілька відео та аудіо сеансів завжди змішуються в сеансі MCU.

Восьмисторонній відео чат.

Насправді, різні пристрої будуть мати різні можливості. Мобільні пристрої мають меншу обчислювальну потужність, процесорну здатність, обсяг пам'яті і розмір екрану, ніж настільні комп'ютери. Відео стандартної чіткості, що підходить для настільних комп'ютерів, занадто вимогливі для мобільних пристроїв. Для підтримки гетерогенних пристроїв, різні пристрої повинні

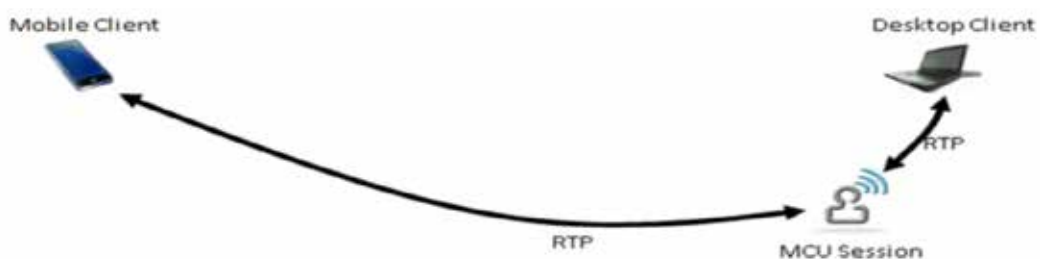

Рис. 6. Сценарій відеоконференцзв'язку за участю одного стаціонарного учасника з мобільним клієнтом

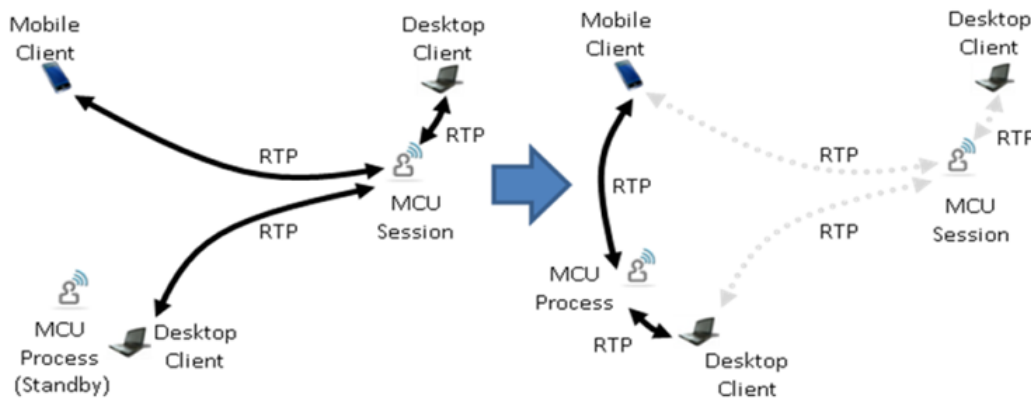

Рис. 7. Сценарій за участю двох стаціонарних учасників та мобільних клієнтів

отримувати відео і аудіо потоки в їх найбільш зручному профілі.

В WebRTC основним методом підтримки декількох учасників є використання декількох об'єктів Peer Connection, по одному для кожного учасника. Але при цьому методи складно змішати потоки в одне і закодувати їх для різних медіа-профілів. У нашому підході хост MCU володіє достатньою обчислювальною потужністю і пропускну здатністю мережі, щоб змішувати і доставляти медіапотоки для кожного учасника безпосередньо в більш зручному профілі.

MCU Host визначення.

Після того, як MCU інтегрований в браузер, як описано вище, важливе питання полягає в тому, як вибрати відповідний хост MCU в системі для ефективної координації відеоконференції. Теоретично, будь-який браузер в системі може бути обраний для виконання MCU, якщо він задовольняє вимогам хоста MCU. Але на практиці, щоб зробити вибір ефективно, ми припускаємо, що MCU в цій статті належить одному браузеру на відеоконференції. Крім того, для керування сигналізацією та інформацією під час процедури визначення хоста MCU необхідний блок керування мережею. У нашій практиці сервер сигналізації є одним з найкращих кандидатів на пристрій управління.

Відповідно, є три кроки для визначення хоста MCU:

Крок 1: сервер сигналізації збирає інформацію для визначення MCU;

Крок 2: сервер сигналізації визначає, який браузер в конференції повинен бути хостом MCU, на основі інформації, зібраної на кроці 1.

Крок 3: сервер сигналізації повідомляє всі браузери про результат вибору.

Детально, для кроків 1 і 2, інформація включає в себе інформацію про мережі та інформацію про користувача. Інформація про мережу може

включати в себе інформацію про завантаження мережі і інформацію про топології, якщо необхідно, в той час як інформація про користувача може включати тип терміналу, незалежно від того, чи знаходиться користувач за брандмауером чи ні, і можливості терміналу, якщо необхідно. Крім того, на кроці 2 сервер сигналізації кількісно оцінює метрики, зазначені в інформації, оцінює метрики з попередньо визначеними вагами і вибирає клієнта з найкращою оцінкою як MCU. Нарешті, сервер сигналізації повинен повідомити всіх клієнтів, які з них є хостом MCU, і конференція може початися.

Висновки і пропозиції. Таким чином тенденція розвитку технології P2P-MCU відповідає підтримки багатоточечної відеоконференції в телекомунікаційних мережах спеціального призначення. Ми описали підхід P2P-MCU для підтримки багатоточечної відеоконференції навіть зі звичайним мобільним пристроєм Android. Наше рішення P2P-MCU можливо використовувати для мобільних користувачів, оскільки вони можуть просто встановити офіційний Chrome для Android на свої смартфони. Хоча новий доданий модуль P2P-MCU може вводити деяку затримку (<500 мс), затримка стабільна і сприймається учасниками майже непомітно. Наша стратегія визначення хоста MCU гарантує, що відеоконференція буде встановлена і відновлена без проблем. Відповідно, продуктивність P2P-MCU досить стабільна, і показник успішності встановлення з'єднання в мережах 3G становить майже 90%, що набагато вище, ніж в звичайному WebRTC. Результати восьмистороннього експерименту по відеоконференціям показали, що наше рішення може скоротити використання ЦП на 64% і споживання смуги пропускання на 35% для кожного учасника в порівнянні з чистою стільниковою мережею WebRTC.

Список літератури:

1. A. Bergkvist, D.C. Burnett, C. Jennings, and A. Narayanan. WebRTC 1.0: Real-time Communication between Browsers.
2. M.H.W. LeMair, D.D. Kandlur, and Z.Y. Shae. "On multipoint control units for videoconferencing," in Proc. 19th Conference on Local Computer Networks, 1994, pp. 356–364.
3. P. Srisuresh, B. Ford, and D. Kegel. State of Peer-to-Peer (P2P) Communication Across Network Address Translators (NATs).[Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc5128.txt>
4. I. Fette and A. Melnikov. The Web Socket Protocol [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc6455.txt>
5. M. Handley, V. Jacobson, and C. Perkins. SDP: Session Description Protocol. [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc4566.txt>

6. J. Rosenberg. Interactive Connectivity Establishment (ICE): A Protocol for Network Address Translator (NAT) Traversal for Offer/Answer Protocols.
7. J. Rosenberg, J. Weinberger, C. Huitema, and R. Mahy. STUN Simple Traversal of User Datagram Protocol (UDP) Through Network Address Translators (NATs). [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc3489.txt>
8. H. Schulzrinne, S. Casner, R. Frederick, and V. Jacobson. RTP: A Transport Protocol for Real-Time Applications. [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc3550.txt>
9. R. Mahy, P. Matthews, and J. Rosenberg. Traversal Using Relays around NAT (TURN): Relay Extensions to Session Traversal Utilities for NAT (STUN). [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc5766.txt>
10. MCU Open Source Version.
11. Chromium. [Online]. Available: <http://www.chromium.org>
12. Андреев А., Аржанов В., Семенов К. Применение видеоконференцсвязи в Вооружённых силах иностранных государств. *Зарубежное военное обозрение*. 2008. № 7. С. 19–25; № 8. С. 16–22.
13. Ватолін В., Рагушняк А., Смирнов М., Юкин В. Методи сжатия данных. Устройство архиваторов, сжатие изображений и видео. Москва : ДИАЛОГ – МИФИ, 2002. 384 с.
14. Пантась С.О., Цатурян О.Г., Беляков Р.О., Радченко М.М. Шляхи підвищення якості відеоконференцзв'язку в телекомунікаційних системах спеціального призначення. *Збірник наукових праць ВІТІ*. 2017. № 3. 113 с.

References:

1. A. Bergkvist, D.C. Burnett, C. Jennings, and A. Narayanan. WebRTC 1.0: Real-time Communication between Browsers.
2. M.H.W. LeMair, D.D. Kandlur, and Z.Y. Shae, “On multipoint control units for videoconferencing,” in Proc. 19th Conference on Local Computer Networks, 1994, pp. 356–364.
3. P. Srisuresh, B. Ford, and D. Kegel. State of Peer-to-Peer (P2P) Communication Across Network Address Translators (NATs). [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc5128.txt>
4. I. Fette and A. Melnikov. The Web Socket Protocol. [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc6455.txt>
5. M. Handley, V. Jacobson, and C. Perkins. SDP: Session Description Protocol. [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc4566.txt>
6. J. Rosenberg. Interactive Connectivity Establishment (ICE): A Protocol for Network Address Translator (NAT) Traversal for Offer/Answer Protocols.
7. J. Rosenberg, J. Weinberger, C. Huitema, and R. Mahy. STUN Simple Traversal of User Datagram Protocol (UDP) Through Network Address Translators (NATs). [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc3489.txt>
8. H. Schulzrinne, S. Casner, R. Frederick, and V. Jacobson. RTP: A Transport Protocol for Real-Time Applications. [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc3550.txt>
9. R. Mahy, P. Matthews, and J. Rosenberg. Traversal Using Relays around NAT (TURN): Relay Extensions to Session Traversal Utilities for NAT (STUN). [Online]. Available: <http://www.rfc-editor.org/rfc/rfc5766.txt>
10. MCU Open Source Version.
11. Chromium. [Online]. Available: <http://www.chromium.org>
12. Andreev A., Arzhanov B., Semenov K. Application of videokonferencsvyazi is in Military powers of the foreign states. *Foreign military review*. 2008. № 7. P. 19–25; № 8. P. 16–22.
13. Vatin V., Ratushnyak A., Smirnov M., Yukin V. Methods of compression of data. Device of self-extractors, compression of images and video. Москва : DIALOG – MIFI, 2002. 384 p.
14. Pantas S.O., Caturyan O.G., Belyakov R.O., Radchenko M.M. Shlyakhi upgrading videokonferenczv'yazku in the telecommunication systems of the special setting. *Collection of scientific labours of VITI*. 2017. № 3. 113 p.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-55>

УДК 39(477.46)(092):001.891

Пиж'янова Н.В., Куценко С.В., Опацький І.Ю.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УМАНЩИНИ ПЕТРОМ КУРІННИМ

Анотація. У статті на основі аналізу архівних джерел проаналізовано внесок Петра Курінного у вивчення етнографії Уманщини. Простежено формування інтересу П. Курінного до української минувшини та вивчення ним життя і побуту населення Уманщини. Зазначається, що вагомий вплив на вибір професії П. Курінного відіграв вчитель історії та географії Д. Щербаківський, а перші наукові кроки вченого були здійснені у складі історико-етнографічного гуртка, заснованого М. Довнар-Запольським. Проаналізовано основні етапи збирання П. Курінним етнографічного матеріалу на Уманщині та залучення до цієї справи школярів. Вказується, що записані ним у 1923 р. весільні пісні та дитячі ігри з сіл Коржовий Кут і Степківка є цінним етнографічним та філологічним джерелом. Визначено перспективи подальших досліджень, які полягають у аналізі інших етнографічних матеріалів, зібраних П. Курінним, однак ще й досі не опрацьованих вченими.

Ключові слова: Петро Курінний, Уманщина, етнографічні студії, весільні пісні, дитячі ігри.

Pyzhianova Nataliia, Kutsenko Serhii, Opatskyi Ihor

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ETHNOGRAPHIC STUDIES OF THE UMAN REGION BY PETRO KURINNYI

Summary. The author stated, that the first excavations on the territory of the Uman region, P. Kurin began while studying in the gymnasium. The study of the historical past of the Uman region had become much more active since 1913, when the Uman branch of the Kyiv Society for the Protection of Antiquities and Art appeared in Uman, and P. Kurinnyi was its member. Together with other members of the society P. Kurinnyi carried out archaeological excavations of the remains of the burial mounds in Kocherzhyntsi village. During these excavations, human remains, remnants of ceramics and metal jewelry were found. Based on archival documents from the personnel fund of Petro P. Kurinnyi (1894-1972) and his father's diary Petro F. Kurinnyi (1852-1931) the activity of Uman branch of Kyiv Society for antiquities and arts protection had been analyzed. The following basic directions of the activities: archaeological, archival, and ethnographic had been stated. It was found that the members of the society carried out a considerable work on the study of archaeological sites of Uman region, archaeological excursions had been periodically initiated and carried out. The antiquity and arts investigation had been conducted during the mentioned excursions. The branch members tried to find the archives of the former Uman military settlements. The special attention was paid to the detection of underground tunnels and to the plans of making their detailed map. Attention is drawn to the ethnographic and other activities of the branch. The path of the son of Petro F. Kurinnyi from the student of the Uman man's gymnasium through St. Volodymyr Kyiv University to the founder of the Uman Regional Museum and the Head of the First Ukrainian Gymnasium in Uman has been described. The paper states that the teacher of history and geography of Uman Gymnasium Danylo Shcherbakivskyi made a decisive influence on the youth's capture of the historical past. Studying at the Faculty of History and Philology of Kyiv University played a crucial role in the formation of Petro Kurinnyi as a professional historian.

Keywords: Petro Kurinnyi, Uman region, ethnographic studies, wedding songs, children's games.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX ст., внаслідок активізації національно-культурного відродження, характеризується значним зростанням інтересу до української історії. Саме тоді були остаточно концептуалізовані засади національної історії, активізувалися дослідження на українську тематику, зріс суспільний інтерес до національної минувшини. Люди різних професій організували краєзнавчі дослідження в регіонах, збирали та опрацьовували етнографічний матеріал. Вагому роль у здійсненні етнографічного вивчення Уманщини відіграв відомий археолог, етнограф, фундатор пам'яткоохоронної справи Петро Петрович Курінний (1894–1972 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час, в силу політичних обставин, призвище П. Курінного залишалося поза інтелектуальним дискурсом України. З відновленням не-

залежності різностороння наукова та громадська діяльність П. Курінного, а також його батька Петра Федоровича Курінного (1852–1931) стала предметом наукового інтересу дослідників Л. Пекарської, Ю. Торгала та ін. Окрему увагу на результати етнографічних студій П. П. Курінного в селах уманського повіту звернув П. Горохівський. Однак і досі залишається маловивченою етнографічна діяльність П. Курінного на Уманщині, а зібрані ним матеріали зберігаються в архівосховищах України, Німеччини та США і ще чекають на свого дослідника.

Мета статті полягає у аналізі етнографічних студій П. Курінного на Уманщині та опрацьовання зібраних ним матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Серед вчених, які внесли вагомий вклад у дослідження минулого Уманщини виокремлюємо Петра Петровича Курінного – знаного археолога, істори-

ка, етнографа, організатора пам'яткоохоронної справи. Для широкого кола дослідників П. Курінний відомий, у першу чергу, як знайий археолог та директор Всеукраїнського музейного горюда. Однак його захоплення української мннувшиною та перші спроби її дослідження відбулися саме на Уманщині. Народившись в сім'ї відомого адвоката та громадського діяча Петра Федоровича Курінного він з дитинства мав змогу працювати з багатою батьківською бібліотекою. Поворотним моментом у захопленні П. Курінним української мннувшиною стало навчання в Уманській чоловічій гімназії, де вчителем історії та географії працював Д.М. Щербаківський.

Розмірковуючи над своїм фахом та захопленням археологією, П. Курінний так оцінював вплив учителя на вибір професії: «Він так захопив мене історією й археологією, що я зараз же почав збирати черепки і несподівано відкрив на полі с. Кочержинець рештки селища людини кам'яної доби на Україні, т. зв. Трипільської культури (III–IV тис. до Р. Х.), що було справжнім відкриттям і що раз і назавжди зв'язало мене з археологією, прихилило під авторитет Д.М. Щербаківського». Окрім цього, Д. Щербаківський, а також учителі російської мови Геннадій Данилів та Григорій Куриндін давали учням читати книги з власних бібліотек, які впливали на формування світогляду більше, ніж шкільна освіта. Вчителі дозволяли учням заходити до себе в помешкання та в позашкільний час обговорювали з ними прочитану літературу. Таке спілкування закріпило в багатьох гімназистів «розуміння ... культури окремішності українського народу, його «романтичної, мистецької, ідейної висоти», його закріпачення, несправедливого з ним поводження» [3, с. 106].

Під керівництвом Д.М. Щербаківського в Умані було засновано гурток любителів старовини й етнографії, учасники якого під керівництвом учителя записували пісні, різноманітні етнографічні матеріали, а також збирали речі для музею. Після революції 1905-1907 рр. гурток призупинив свою роботу через звинувачення місцевої влади у політичній неблагонадійності. Невдовзі після цього Д. Щербаківський залишив гімназію та переїхав до Києва, однак продовжив спілкуватися з учнями.

Захоплення історією тісно пов'язало Д. Щербаківського і П. Курінного, а їх спілкування відбувалося у ході листування. У листах П. Курінний консультувався та просив поради в Д. Щербаківського у проведенні археологічних розкопок на території Уманщини, радився щодо збору етнографічного матеріалу. Д. Щербаківський заохочував до археологічних та етнографічних досліджень краю, пропонував пересилати йому до Києва пам'ятки старовини та надсилав кошти для купівлі в селян старих дерев'яних ікон, килимів, вишиванок, зразків різьби по дереву. Просив П. Курінного замалювати якомога більше орнаментів на стінах і печках, якими прикрашали хатній інтер'єр перед Великоднем. З 1911 до 1913 р. П. Курінний та інші колишні учні Д. Щербаків-

ського були офіційними представниками Київського музею і збирали для нього предмети старовини в селах Кочержинці, Паланка, Полянецьке, Сушківка, Бабанка, Свинарка, Аполянка, Танське, Доброводи, Гереженівка, Косенівка, Дмитрушки, Старі Бабани, Краснопілка, Подібна, Піківець. П. Курінний згадував у листі до вчителя: «В каждой почти хате показывали мне вышитые вещи, зачастую вынимая даже из самых недр сундука... Во многих хатах мне раскрывали «скрини», лазили «на гору», «у комору» и большего, мне кажется, я и не мог достигнуть» [3, с. 107]. Загалом селяни позитивно сприймали зацікавленість П. Курінного предметами старовини та з радістю їх демонстрували

Восени 1913 р. П. Курінний, уже маючи деякий практичний досвід проведення історико-археологічних досліджень, вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Університетськими керівниками студентів були призначені професори Митрофан Довнар-Запольський та Василь Данилевич, а серед викладачів були Микола Бубнов, Григорій Павлуцький, Микола Біляшівський та ін. На думку Н. Полонської-Василенко, яка мала тісні товариські взаємини з П. Курінними, найбільший вплив на нього під час навчання в університеті мав М.В. Довнар-Запольський, – один із найталановитіших учнів В.Б. Антоновича. Довнар-Запольський одразу звернув увагу на Петра Курінного й відчув у ньому майбутню наукову силу. Довнар-Запольський заснував при університеті історико-етнографічний гурток (наукове товариство), членами якого були колишні учні Довнар-Запольського: доценти, стипендіати (залишені при університеті для підготовки до наукової діяльності) та студенти. На засіданнях робили доповіді й обговорювали їх у дружній товариській атмосфері. Петро Петрович, за рекомендацією Довнар-Запольського, став членом гуртка вже на I-му курсі. На засіданні гуртка в присутності професора П.А. Тутковського Петро Курінний уперше виступив з науковою доповіддю про овруцькі шиферні прислиці¹, у якій подав власну теорію їх походження, яка спростувала теорію професора Тутковського. Павло Тутковський визнав правдивість теорії студента. З 1915 р. Курінного обрано секретарем гуртка і ці обов'язки він виконував аж до від'їзду з Києва у 1917 р. [3, с. 109].

З 1913 р. П. Курінний долучився до діяльності Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток культури та старовини. Матеріали родини Курінних дають змогу зробити кілька хронологічних акцентів в історії Уманського відділення та розширити знання про основні напрями роботи членів товариства. Ідея заснування історичного товариства в Умані існувала ще в 1906–1908 рр., однак після революційна реакція стала на заваді створення товариства. У 1913 р. 10 громадських діячів міста звернулися до київського губернатора з проханням дозволити відкрити в Умані історичне товариство. У відповідь на це звернення Київське товариство охорони

¹ Овруцькі шиферні прислиці (прясельця) – тягарець, який насаджували на веретено, щоб надати йому сталості і рівномірності обертання. Зазвичай мали округлу форму. Відомі з часів неоліту. Спочатку їх виготовляли з глини, пізніше – з каменю. На Русі в XI–XIII ст. прясельця з рожевого волинського лупаку-шиферу вироблялися в околицях Овруча, звідки вони розходилися по всій Україні та були експортовані в Московщину, Болгарію і Польщу.

пам'яток старовини і мистецтва 11 лютого 1913 р. надіслало повідомлення за підписом голови товариства В. Іконнікова, в якому зазначалося, що на загальному засіданні товариства 25 січня 1913 р. було ухвалене рішення вважати Уманське відділення Товариства відкритим. Однак процедура реєстрації новоутвореного товариства тривала понад дев'ять місяців і тільки 25 жовтня 1913 р. з Києва надійшло повідомлення з інформацією про реєстрацію 17 жовтня Київським губернським у справах товариств Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва.

На установчих зборах товариства 21 листопада 1913 р. було обрано його керівний склад: голова – Н. Бутирський, товариш голови – Х. Ящуржинський, скарбник – П.Ф. Курінний. Регіон діяльності товариства – територія колишнього Уманського козацького полку (на 1913 р. Уманський, Звенигородський, Липовецький, Таращанський, Гайсинський, Балтський, Брацлавський повіти). Мета товариства – «дослідження та опис могил, городищ, церков, каплиць, стародавніх образів, старосвітських будинків, опис і визначення казенних і приватних архівів, записування давніх переказів, оповідань, історичних пісень і всього, що торкається історії, археології, права, побуту, мови Уманщини та організації бібліотеки і музею». Однак ця амбітна програма не могла бути зреалізована повною мірою через брак коштів та людей. Кошти товариства склалися тільки з членських внесків – три карбованці на рік, а персональний склад товариства не перевищував 40 осіб, більшість із яких були обтяжені своєю основною роботою [2].

Завдячуючи протоколам товариства, а також родинним документам Курінних, можемо виділити кілька напрямів у діяльності Уманського відділення товариства. Одним з найперших завдань, за реалізацію якого взялися члени відділення, було дослідження архівів міста Умані. Зокрема, у протоколі зборів від 21 листопада 1913 р. зафіксовано прохання до члена товариства М. Ковесникова (гласний Уманського повітового земства і міської управи, член Уманського окружного суду) про дозвіл на ознайомлення з місцевими архівами – Уманського Успенського собору, Уманського духовного училища, колишнього Уманського військового поселення та ін..

Ще під час перших установчих зборів Х. Ящуржинський повідомив, що доопрацьовує програму етнографічних досліджень краю. На зборах 17 січня 1915 р. І. Кулик ознайомив із зібраними в різних місцевостях, здебільшого в Уманському повіті, колядками та народними піснями різних жанрів (сімейні, коліскові, побутові, жартівливі, рекрутські). Під час зборів 22 квітня 1915 р. Х. Ящуржинський інформував членів відділення про спостереження в галузі народної етимології та про вимову населення слів іноземного походження (монополія – малополія, нотаріус – мотаріус, Венедикт – індік та ін.) [2].

Після завершення навчання в університеті П.П. Курінний повернувся до м. Умань, де почав працювати вчителем історії. Під його керівництвом в місті відновлює роботу історико-етнографічний гурток. Учні залучаються до збору етнографічного матеріалу, а також історичних

відомостей про минуле краю. Кількість зібраного під керівництвом учителя історії матеріалу зростала, що дало змогу розпочати роботу над утіленням давньої мрії П.П. Курінного та багатьох представників уманської інтелігенції – створення в місті краєзнавчого музею. «Діти, зрозумівши значення пам'яток старовини і народної творчості, енергійно взялися до їх збору. В короткий час було зібрано 800 вишиванок, більше 800 пісень, колядок, щедрівок, не рахуючи різних дрібних речей археологічного та етнографічного побуту і старовинних речей», – зазначав П. Курінний у «Покажчику історичного музею Уманщини в році 1918» [5, с. 63–64]. 10 грудня 1918 р. в Уманській гімназії відбувся вечір пам'яті Б. Грінченка, під час якого П.П. Курінний презентував гостям перші результати збору артефактів.

Згодом Петро Курінний став завідувачем Історичного музею Уманщини, ініціював заснування Комісії з охорони пам'яток мистецтва й старовини на Уманщині. У квітні 1918 р. П.П. Курінний став дійсним членом товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні. Шпальти газет рясніли його закликами до свідомих українців: «Фотографуйте все, на чому видно прояви життя українського народу, записуйте пісні, колядки, щедрівки, казки, збирайте старовину». У 1919 р. під час приїзду до Умані Симона Петлюри П. Курінний вів переговори з військовим отаманом у складі делегації комітету безпеки як представник учительської спілки. Він висловлював прохання, аби С. Петлюра не допустив погромів та руйнування пам'яток культури.

У 1923 році з ініціативи П. Курінного було проведено кілька етнографічних експедицій селами Уманського повіту. До сьогодні збережені матеріали, зібрані в селах Коржовий Кут та Степківка. Записані народні весільні пісні та дитячі ігри є цінним джерелом для дослідників етнографічного минулого Уманщини. Характерною ознакою збережених матеріалів є те, що вони записані розмовною мовою: з численними місцевими діалектами та русизмами, що посилює наукову цінність інформації. Не менш цінними є ілюстрації автора до окремих ігор, які роблять записи зрозумілішими та інформативнішими. Загалом зібрано інформацію про 23 дитячі гри. Більшість із них це колективні ігри для дітей віком 8–16 років, однак є й запис про те, як забавляли піврічну дитину в с. Дубова та як гру подано розвагу 6-ти річного хлопчика: «бере санки і волочить їх за собою» [1, с. 15].

З-поміж записаних 23-х пісень одна стосується різдвяної обрядовості, а інші 22 – весільної. Науковець детально фіксував тексти пісень та вказував, у яких ситуаціях вони виконувалися: коли йдуть до нареченої, коли йдуть до церкви, під час вінчання, покривання та ін. Ці матеріали і до сьогодні не втратили своєї цінності та слугують важливим джерелом для вивчення мови, традицій та весільної обрядовості на Уманщині.

8 лютого 1923 р. П. Курінний повідомив Д. Щербаківському про свою давню мрію – повернутися на роботу до Києва, приєднатися до «науково-будівельної» роботи з розбудови музеїв та «зберегти ще не розгублену свою наукову спадщину». Амбітний музейник та археолог побоювався, що змушений постійно працювати на кількох роботах, «здобуваючи

шматок хліба» та відірваний від наукового осередку, він не встигне за «науковим бігом життя» і перетвориться в «обивателя». Тому він цікавився у свого вчителя шансами знайти роботу в Києві. А вже 19 березня на засіданні Археологічного комітету при ВУАН Д. Щербаківський і А. Середя запропонували кандидатуру П. Курінного на посаду завідувача одного з відділів новоствореного в Києві музею.

Незважаючи на переїзд до Києва П. Курінний продовжував збирати етнографічний матеріал та опрацьовувати вже раніше зібраний. Частина з цих матеріалів побачили світ на еміграції, зокрема в етнографічній серії 1951 р. було опубліковано дослідження «Ідейна основа настінних народних розписів на Гуманщині». У цьому виданні було вміщено альбом з 31 таблицею, різнокольоровими малюнками, в журналі «Авангард»

опубліковано статтю «Маланка Дністровая» (1955 р.), присвячену одному з найяскравіших дійств зимової календарної обрядовості – свята «Маланки та Василя». На основі записаних народних пісень, які виконували на Маланку, та записів уявлень людей про світобудову, зібраних та записаних Юрієм Федьковичем у людей, «що ще не були відірвані від історичної традиції свого народу», Петро Курінний запропонував наукову реконструкцію цього давнього звичаю.

Висновки з даного дослідження. Таким чином П.П. Курінний окрім ґрунтовних археологічних досліджень здійснив етнографічні експедиції селами Уманщини. Частина зібраного матеріалу вчений встиг опрацювати та опублікувати, однак ще значна частина зібраного П. Курінним етнографічного матеріалу чекає на дослідників.

Список літератури:

1. Курінний П. Етнографічні матеріали. Передмова і вступна стаття П. Горохівського. Умань : ПП Жовтий О.О., 2014. 46 с.
2. Курінний П. З культурного життя Уманщини. З приводу 5-ої річниці Уманського відділу «Київського Товариства Охорони Пам'яток Старовини» // «Союз». Умань, 1918 р. (зберігся відбиток).
3. Опацький І. Родина Курінних у громадсько-політичному та національно-культурному житті України кінця XIX – першої половини XX століття : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 історіографія України. Умань, 2019. 259 с.
4. Пекарська Л.В. Петро Курінний: повернення із забуття. *Тематичний збірник наукових праць Національного музею історії України*. Ч. 2. К., 2009. С. 94–105.
5. Торгалю Ю. Петро Петрович Курінний. Умань, 2014. 134 с.

References:

1. Kurinnyi, P. (2014). *Etnohrafichni materialy* [Ethnographic materials]. Uman : PP Zhovtyi O.O. (in Ukrainian)
2. Kurinnyi, P. (1918). *Z kulturnoho zhyttia Umanshchyny* [From the cultural life of the Uman] (unpublished). (in Ukrainian)
3. Opatskyi I. (2019). *Rodyna Kurinnykh u hromadsko-politychnomu ta natsionalno-kulturnomu zhytti Ukrainy k. XIX-pershoi polovyny XX stolittia* [The Kurinnyi Family in The Public And Political, National And Cultural Life of Ukraine in The Late 19th – first half of the 20th century] (PhD Thesis). Uman : Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. (in Ukrainian)
4. Pekarska, L. (2009). *Petro Kurinnyi: povernennia iz zabuttia* [P. Kurinnyi: Return from oblivion]. *Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*, no. 2, pp. 94–105. (in Ukrainian)
5. Torhalo, Yu. (2014). *Petro Petrovych Kurinnyi* [Petro Petrovich Kurinnyi]. Uman. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-56>

УДК 930.1:94(477.54)«1941/1945»

Скрипниченко Ю.Ф.¹

ЗОШ ІІ-ІІІ ст. № 69, м. Харків;

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди**ЧОЛОВІКИ-ОСТАРБАЙТЕРИ З ХАРКІВЩИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Анотація. Стаття присвячена відомостям про чоловіків – громадян Харківщини, які в період 1941-1943 рр., були відправлені представниками нацистською окупаційною владою на різні примусово важкі фізичні роботи до Третього райху. В ході пошукової роботи була зібрана і систематизована інформація про чоловіків-остарбайтерів з Харківщини. Для більш повнішого розкриття даної теми були використані принципи історизму, істинності, системності, порівняльний, статистичний та інші методи дослідження. На основі опрацьованого матеріалу удалося зробити висновки про те, що: по перше – чоловіки-харків'яни так, як і жінки в період нацистської окупації використовувалися представниками нацистської окупаційної влади в якості дармової робочої сили на промислових, сільськогосподарських підприємствах гітлерівської Німеччини; по-друге – дана робота є з однієї сторони досить цікавою, з іншої сторони – малодослідженою і потребує подальшого опрацювання. Перспективність дослідження вбачаю у більш широкому проведенні пошукової роботи з метою не тільки збору інформації про остарбайтерів-чоловіків, її систематизації, а і аналізу цих статистичних даних.

Ключові слова: Друга світова війна, Третій райх, нацистський окупаційний режим, добровільно-примусовий вивіз, розподільний пункт, німецька неволя.

Skrypnychenko Yurii

Secondary School II-III № 69, Kharkiv,

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

MEN-OSTARBAYTERS FROM KHARKIV REGION YEARS THE SECOND WORLD WAR

Summary. The article is devoted to information about men – citizens of Kharkiv region, who, during the period 1941-1943, were sent by representatives of the Nazi occupation authorities to various forcibly hard physical works to the Third Reich. During the search, systematic information was collected about men-ostarbeiter from Kharkiv region. In addition, knowledge of military, economic, social development of Kharkiv and the region in 1941-1943 was improved at the entrance of the research. Much attention is paid to the conditions of transportation, work, daily life in German captivity. The principles of historicism, truthfulness, systematicity, comparative, statistical and other methods of research were used for a more complete disclosure of this topic. The scientific novelty lies in the fact that it was possible to expand the knowledge about the history of the «eastern workers» from the Kharkiv region, which, due to various life problems (hunger, cold, fear of death), were sent to the Third Reich. In addition, it was found that the majority of Kharkiv men who left the city and region were forcibly taken out by the invaders to Hitler's Germany. Based on the material worked out, it was concluded that: first, men – Kharkiv people, as well as women during the Nazi occupation, were used by Nazi occupation authorities as a free labor force in industrial, agricultural enterprises of Hitler's Germany; secondly, this work is quite interesting on the one hand, it is poorly researched on the other and needs further elaboration. The prospect of the study I see the prospect of the study in a broader search activity conducted not only to collect information on male ostarbayters, to organize it, but also to analyze these statistics. The results of this study can be used as additional statistical material by research institutes, teachers, teachers, researchers, students, students of higher, secondary educational institutions, during the preparation and conducting of lectures, seminars, practical classes on courses «history of Ukraine», «World History», «Kharkiv Studies», during preparation for numerous conferences, scientific symposia.

Keywords: World War II, Third Reich, Nazi occupation regime, voluntary forced export, distribution point, German captivity.

Постановка проблеми. Під час Другої світової війни до гітлерівської Німеччини для різних економічних потреб Третього райху було вивезено до 10 мільйонів громадян з різних країн світу. Понад двох мільйонів громадян України було примусово вивезено до Третього райху на фізично важкі роботи. До гітлерівської Німеччини представниками нацистської окупаційної влади з українських територій були депортовані і жінки і чоловіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історичні науці депортацію населення з окупованої нацистськими військами території до Третього райху розглядали Г. Грінченко [1],

А. Меляков [2], В.А. Полуда [3], А.А. Салата [4], О.Г. Перехрест[5], Н.Я. Гандрабура[6]. В їхніх наукових працях значна увага приділена примусовому вивезенню осіб жіночої статі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Примусовому вивозу чоловіків з Харківщини до Третього райху в 1941-1943 р. р., приділена незначна увага науковцям-історикам. Стаття «Чоловіки-остарбайтери з Харківщини в роки Другої світової війни» в значній мірі повинно заповнити прогалину в дослідженні історії «східних робітників» з Харкова і області.

Формулювання цілей статті – на основі відомостей отриманих в ході пошукової ро-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0884-481X>

боти дослідити те, що чоловіки-остарбайтери є невід'ємною складовою частиною громадян Харківщини, які в період гітлерівської окупації були депортовані представниками нацистської влади до Третього райху.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

по-перше – систематизувати дані про остарбайтерів-чоловіків з Харківщини, які у роки Другої світової війни були примусово депортовані до гітлерівської Німеччини;

по друге – на основі опрацьованого матеріалу зробити висновок: тема «Чоловіки-остарбайтери з Харківщини» є перспективною і малодослідженою.

Виклад основного матеріалу. Організуючи і реалізуючи в життя загальнонімецьку політику, нацистське керівництво з самого початку окупації Харківщини проводило заходи по вивозу місцевого населення до гітлерівської Німеччини. Примусовій відправці підлягали особи чоловічої і жіночої статі. На думку німецького військового командування чоловіки-остарбайтери з окупованих східних територій повинні були працювати на важких, фізично виснажливих роботах гірничодобувних, металургійних підприємствах, шахтах Третього райху, у якості різноробочих, жінки у переважній більшості випадків на сільськогосподарських роботах і прислугами у німецьких господарях.

Під час написання наукової роботи мною були зібрані відомості про чоловіків-остарбайтерів з Харківщини, які в силу різних життєвих причин, в період 1941-1943 р. р. були примусово вивезені представниками гітлерівської влади до нацистської Німеччини. Мною були систематизовані ці дані в короткі біографічні відомості.

А саме:

1. Нечитайленко Михайло Андрійович, 1925 року народження, с. Константовка Готвальдського (тепер – Зміївського) району Харківської області. В серпні 1943 року з с. Константовка Готвальдського району примусово вивезений окупантами до розподільного пункту (табір № 23), що на території Німеччини. Працював на коксохімічному підприємстві Г. Геринга. Союзники (американці) в квітні 1945 року звільнили Михайла Андрійовича з німецької неволі. Після звільнення був призваний до армії. Додому повернувся в 1950 р. після демобілізації. Домашня адреса: м. Харків, пр-т 50 років ВЛКСМ (тепер – пр-т Ювілейний), 44-А, кв. 9. Нечитайленко Михайло Андрійович.

2. Олешко Іван Павлович, 6 серпня 1925 року народження, Харків, Велика Данилівка. В липні 1942 року з Харкова окупантами був примусово відправлений до м. Райхенбергу (Німеччина). Два з половиною роки працював у бауера Карла Радлофа. В березні 1945 року звільнений бійцями Червоної армії. Після звільнення був призваний до армії. Додому повернувся 17 лютого 1948 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Аральська, 102. Олешко Іван Павлович.

3. Педоренко Іван Ілліч, 1924 року народження, с. Константовка Готвальдського (тепер – Зміївського) району Харківської області. Восени 1941 року з с. Константовка Зміївського району був примусово відправлений до м. Брауншвайгу (Німеччина). Працював на коксохімічному під-

приємстві двірником. 10 квітня 1945 року був звільнений союзниками (американцями). Додому повернувся в червні 1945 року. Домашня адреса: Харківська область, Зміївський район, с. Константовка, вул. Радянська, 2. Педоренко Іван Ілліч.

4. Рахленко Павло Трохимович, 1924 року народження, с. Константовка Готвальдського (тепер – Зміївського) району Харківської області. 14 серпня 1942 року з с. Константовка Готвальдського району примусово був відправлений до Ваттенштадт юбір Брауншвейга табору № 23 (Німеччина). Працював на заводі Германа Чергенверка (фірма Ерца Вербгорая) підсобником. Наприкінці березня – на початку квітня 1945 року був направлений на риття траншей до Ганноверу і Гамбургу. В квітні 1945 року звільнений союзниками (американцями). Після звільнення був призваний до армії. Після демобілізації в 1947 році повернувся додому. Домашня адреса: м. Харків, 656 мікрорайон, вул. Гвардійців-Широнінців, 13, кв. 143. Рахленко Павло Трохимович.

5. Ревенко Георгій Федорович, 1924 року народження, Харків. 10 квітня 1942 року з Харкова примусово вивезений нацистами до розподільного пункту м. Берліну (Німеччина). Георгій Федорович був направлений працювати робітником до Німеччини. Звільнений бійцями Червоної армії 10 квітня 1945 року. Додому повернувся в червні 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Павла Лебедева, 35. Ревенко Георгій Федорович.

6. Сидоренко Микола Дмитрович, 1926 року народження, м. Богодухів Харківської області. В травні 1943 року з Богодухова був примусово вивезений до Тройенбріцена, неподалік Берліна (Німеччина). Микола Дмитрович працював на залізній дорозі. Був звільнений в квітні 1945 року радянськими військами. Додому повернувся в червні 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Жовтневої революції (тепер – Москалівська), 53, кв. 1. Сидоренко Микола Дмитрович.

7. Скороход Юрій Дмитрович, 1 січня 1923 року народження, Харків. Наприкінці січня – на початку лютого 1942 року з Харкова був примусово відправлений окупантами до розподільного пункту м. Нюрнберга (Німеччина). Після розподільного табору Юрій Дмитрович працював на різних підприємствах: машинобудівельному заводі Аугсбурга (MAN); фірмі «гарсенг» – машинобудівельному заводі біля Нюрнберга після втечі з табору «Геринг»-Russenwiessen-Lager. В квітні 1945 року союзниками (американцями) був звільнений з німецької неволі. Додому повернувся влітку 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Пушкінська, 79, кв. 34. Скороход Юрій Дмитрович.

8. Сова Прокопій Іванович, 21 липня 1924 року народження, с. Вороньки Чорнухинського району Полтавської області. Восени 1942 р. з с. Вороньки Чорнухинського району був примусово відправлений окупантами до м. Дюссельдорфу (Німеччина). Прокопій Іванович працював будівельником у фірмі Баушльфа. Наприкінці березня – на початку квітня 1945 року Прокопія Івановича фашисти перевели з одного табору в інший (Ремштайд, Ленец, Вуперталь), В квітні 1945 року союзниками (американцями) був звільнений із німецької неволі. В листопаді 1945 року повернувся додому. Домашня адреса: м. Харків, вул. Кибальчича, 20, кв. 21. Сова Прокопій Іванович.

9. Скобелев Іван Андрійович, 1926 року народження, с. Кругли Несільського району Смоленської області (Росія). В травні 1942 року з м. Рославля примусово вивезений нацистами до розподільного пункту м. Хемниця (Німеччина). Біржею праці Іван Андрійович був направлений працювати до помістя с. Кшиштофа на різні сільськогосподарські роботи. Бійцями Червоної армії в квітні 1945 року звільнений з німецької неволі. Після звільнення був призваний до армії. Додому повернувся після демобілізації в 1950 році. Домашня адреса: м. Харків, Челюскінський в'їзд, 22. Скобелев Іван Андрійович.

10. Станкевич Микола Адамович, 1908 року народження, м. Ленінград (тепер м. Санкт-Петербург, Росія). В березні 1942 року з Харкова Микола Адамович був відправлений фашистами на примусові роботи до Німеччини. Працював на місцевій фабриці Тифенталь ливарником-формівником у ливарному цеху. В квітні 1945 року був звільнений союзниками (американцями). Додому повернувся в червні 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Героїв Праці, 4 «б», кв. 37. Станкевич Микола Адамович.

11. Федоровський Михайло Вікторович, 1917 року народження, м. Харків. У вересні 1941 року був мобілізований до рядів Червоної армії. 18 липня 1942 року під Мінськом, станція Рада (Білорусія), попав у полон. До жовтня 1941 року перебував у таборі для військовополонених біля м. Молодечо (Білорусія). 12 жовтня 1941 року здійснив втечу з табору. Був спійманий і в кінці 1941 року відправлений до в'язниці м. Кракова (Польща). Два місяці перебував під № 152906 в Освенцимі – концентраційного табору. З 1942 по квітень 1943 рр. – у Бухенвальді. Потім був відправлений до табору «Schonebeck – Elba», де працював прибиральником цеху на підприємстві «Юліус». На відміну від інших робітників підприємства, 9 квітня 1945 року йому вдалося уникнути знищення. Після втечі опинився в нейтральній зоні. 12 травня 1945 року напівживий Михайло Вікторович зустрівся з передовими частинами Червоної армії. Після часткового одужання знову був призваний до армії. Демобілізований в 1946 році. Додому повернувся 4 вересня 1947 року. Домашня адреса: м. Харків, Безпавлівський в'їзд, 22. Федоровський Михайло Вікторович.

12. Хоменко Михайло Іванович, 18 листопада 1925 року народження, с. Замайське Валківського району Харківської області. Влітку 1942 року примусово вивезений до пересильного пункту м. Дрездена (Німеччина). Потім відправлений до Німеччини. Працював зварювальником на підприємстві «Грозфус». В травні 1945 року був звільнений радянськими військами. Пішов до армії. В 1946 році після поранення повернувся. Домашня адреса: м. Харків, вул. Полтавський шлях, 190/2, кв. 4. Хоменко Михайло Іванович.

13. Цовма Федір Леонтійович, 16 травня 1911 року народження, с. Мурахово Красноградського району Харківської області. 15 квітня 1942 р. з с. Мурахово Красноградського району німецькими окупантами був примусово вивезений до м. Гамбургу (Німеччина). Федір Леонтійович здійснив втечу. Був спійманий і відправлений до м. Лауенбургу. Працював різноробочим на цегельному підприємстві. В 1943 р. у м. Бай-

роїті – різноробочим на фірмі «Аеро». 15 квітня 1945 року був звільнений союзниками (американцями). Додому повернувся в грудні 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Червона Алея, 24. Цовма Федір Леонтійович.

14. Чернов Федір Іванович, 23 лютого 1928 року народження, с. Лиса Гора Миколаївської області. До кінця літа 1943 року проживав в м. Харкові, с. Основа, пер. Заводський, 44. 27 серпня 1943 року був примусово відправлений фашистами до Дюссельдорфу (Німеччина). В німецькій неволі Федір Іванович працював: у м'ясника Ернста Мейера в м. Грац (Австрія); у бауера Ернста Шебеля на різних сільськогосподарських роботах; плавав на баржі в Атлантичному океані. В травні 1945 року був звільнений радянськими військами. До 1950 року служив у рядах Червоної армії. Демобілізувавшись, повернувся додому. Домашня адреса: Харків-9, вул. Заводська, 17, кв. 1. Чернов Федір Іванович.

15. Шитилов Сергій Григорович, 21 грудня 1923 року народження, Харків. В кінці 1941 році був примусово вивезений з Харкова до Бранденбургу (Німеччина). Сергій Григорович працював на підприємстві Опеля (100 чоловік із Харкова – перша партія, яка прибула на цей завод), робітником на зубодробильному верстаті «Лоуренс». На початку травня 1945 року був звільнений радянськими військами. Після звільнення служив у Червоній армії. Додому повернувся в 1947 році. Домашня адреса: м. Харків, пл. Павлівська (кол. пл. Р. Люксембург), 2, кв. 133. Шитилов Сергій Григорович.

Висновки з даного дослідження. В цілому, під час пошукової роботи мені удалося зібрати та систематизувати інформацію про 15 чоловіків-остарбайтерів з Харківщини [7]. Всі 15 – були примусово депортовані представниками нацистської окупаційної влади до гітлерівської Німеччини. Більшість із них була відправлена саме з Харкова і області як цивільні громадяни. Лише Федоровський Михайло Вікторович 1917 року народження був вивезений в Німеччину в якості військовополоненого. Географія перебування в Третьому райху чоловіків-остарбайтерів з Харківщини була різною. Це і великі міста (Берлін, Дрезден, Дюссельдорф, Гамбург), так і невеликі міста (Райхенберг, Брауншвайг, Тройенбріден та інш.), Третього райху. Три чверті чоловіків працювали на важких промислових підприємствах Третього райху. Олешко Іван Павлович, 6 серпня 1925 року народження і Чернов Федір Іванович, 23 лютого 1928 року народження, працювали на сільськогосподарських роботах. Всі робітники виконували низько кваліфіковану роботу. У переважній більшості працювали підсобниками, прибиральниками. Лише поодинокі чоловіки працювали кваліфікованими робітниками. Зокрема, Хоменко Михайло Іванович, 18 листопада 1925 року народження с. Замайське Валківського району Харківської області, працював зварювальником на підприємстві «Грозфус». За період перебування у німецькій неволі примусові робітники з Харківщини по декілька раз вимушені були змінювати місце роботи і проживання. Активна участь примусових робітників харків'ян в економічному саботажі, русі Опору, а з 1944 року і активні військові дії учасників антигітлерівської коаліції на території Третього

райху змушували господарів німецьких підприємств відправляти працювати «східних робітників» до інших заводів гітлерівської Німеччини. Більшість колишніх оstarбайтерів-харків'ян (Нечитайленко Михайло Андрійович, 1925 року народження, Педоренко Іван Іллєч, 1924 року народження, Ракленко Павло Трохимович, 1924 року народження, Скороход Юрій Дмитрович, 1 січня 1923 року народження, Сова Прокопій Іванович, 21 липня 1924 року народження, Станкевич Микола Адамович, 1908 року народження, Цовма Федір Леонтійович, 16 травня 1911 року народження) були звільнені весною 1945 року союзниками по антигітлерівській коаліції. Всі оstarбайтери-чоловіки, після звільнення повернулися на батьківщину.

Отже, нацистська Німеччина безжалісно здійснювала експлуатацію дармової фізичної сили оstarбайтерів-чоловіків з Харківщини на власні економічні потреби Третього райху в роки Другої світової війни.

Тема даної роботи є малодослідженою. Перспективність вбачаю у активній пошуковій роботі (з залученням не тільки істориків-науковців, а і широких верств населення, в першу чергу молоді, так як пошукова робота має значний виховний фактор на підростаюче покоління) з метою збору, систематизації інформації про колишніх оstarбайтерів-чоловіків, які разом з жінками були примусово вивезені представниками нацистської влади в 1941-1943 р. р. з Харківщини до Третього райху.

Список літератури:

1. Грінченко Г.Г. Українські оstarбайтери в системі примусової праці Третього райху: проблеми історичної пам'яті : дис. ... д-ра наук : 07.00.06 / ВНЗ: Інститут історії України. Київ, 2011. 449 с.
2. Меляков Антон Володимирович. Масові джерела з історії депортації цивільного населення Харківщини до Німеччини в період 1941-1943 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2002. 205 с.
3. Полуда В.А. Становище військовополонених у нацистських таборих на території рейхскомісаріату «Україна» та в зоні німецької військової адміністрації (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НДІ українознавства. Київ, 2017. 241 с.
4. Салата А.А. Формирование немецкого информационного пространства в рейхскомиссариате «Украина» и в зоне военной администрации (июнь 1941–1944 гг.) : монографія. Донецк : Норд-Пресс, 2010. 361 с.
5. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр: економічне та соціальне становище : монографія. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
6. Гандрабура Н.Я. Село генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.): визиск, виснаження та наслідки : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Миколаїв. національний університет ім. В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2017. 263 с.
7. Спогади місцевих жителів про оstarбайтерів. Матеріали зібрані влітку 2019 р. / Особистий фонд документів і матеріалів Скрипниченко Ю.Ф. Харків, 2019.

References:

1. Hrinchenko, H.H. (2011). *Ukrainian ostarbeiter in the systems of the Primus Concerns of the Third Reich: Historical Memories.* : Dys. ... d-ra nauk : (Candidate' thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
2. Poluda, V.A. (2017). *Stanovishche viiskovopolonenykh u natsystskykh taborakh na terytorii reikhskomisariatu «Ukraina» ta v zoni nimetskoj viiskovoi administratsii (1941–1944 rr.)* [The status of prisoners of war in Nazi camps on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» and in the zone of the German military administration (1941–1944)]: (Candidate's thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
3. Meliakov Anton Volodymyrovych (2002). *Masovi dzherela z istorii deportatsii tsyvilnoho naselennia Kharkivshchyny do Nimechchyny v period 1941–1943 rr.* [Massive sources on the history of the deportation of the civilian population of the Kharkiv region to Germany in the period 1941–1943]. (Candidate's thesis). Kharkiv. (in Ukrainian)
4. Salata, A.A. (2010). *Formyrovanye nemetskoho informatsyonnoho prostranstva v reikhskomysaryate «Ukraina» y v zone voennoi admynstratsyy (yiun 1941–1944 hh.)*. Donetsk : Nord-Press. (in Russian)
5. Perekhrest, O.H. (2011). *Ukrainske selo v 1941–1945 rr: ekonomichne ta sotsialne stanovishche.* [Ukrainian village in 1941–1945: economic and social situation]. National Academy of Sciences of Ukraine. Ukrainian Institute of History. (in Ukrainian)
6. Handrabura, N.Ya. (2017). *Selo heneralnoi okruhy «Dnipropetrovsk» (1941–1944 rr.): vyzysk, vysnazhennia ta naslidky.* [Village of the general district «Dnipropetrovsk» (1941–1944): visit, exhaustion and consequences]: (Candidate's thesis). Mykolaiv. (in Ukrainian)
7. *Memoirs of local residents about Ostarbeiter. Materials collected in the summer of 2019 / Personal fund of documents and materials Skrypnychenko Yu.F. Kharkiv.* (in Russian)

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-57>

УДК 130.2

Дротенко В.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

МЕТОДОЛОГІЯ СТИЛІСТИКИ ХУДОЖНІХ ФОРМ КУЛЬТУРИ

Анотація. Досліджено методи інтерпретації мови форм культури та можливості їх використання для аналізу засобів виразності художньої мови мистецтв. Встановлено, що сучасний філософський аналіз стилістики художніх форм культури повинен методологічно ґрунтуватися на інтеграції методів і підходів міждисциплінарних досліджень: синергетичного, квантового, когнітивного, семіотичного, феноменологічно-діалектичного. Визначено вихідну тезу методології дослідження стилістики художніх форм культури. Це – розуміння мистецтва як моделювальної системи, що здатна генерувати структуровану єдність когнітивного та емоційного аспектів творчості. Встановлено, що художні моделі, інтегруючи когнітивний та емоційний інтелект як основу творчої діяльності людини, виконують функцію збереження культурних символів під час зміни культурних парадигм.

Ключові слова: методологія, мистецтво, стилістика, художня модель, когнітивний і емоційний інтелект.

Drotenko Valentyna

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

METHODOLOGY OF STYLISTICS OF ARTISTIC CULTURES

Summary. The methods of interpretation of the language of the cultural forms and the possibilities of their use for the analysis of the expressive means of the artistic language of the arts are investigated. It is established that the modern philosophical analysis of the stylistics of artistic forms of culture should be methodologically based on the integration of methods and approaches of interdisciplinary researches: synergetic, quantum, cognitive, semiotic, phenomenological and dialectical. The starting point of the methodology of the study of the stylistics of artistic forms of culture is determined. It is an understanding of art as a modeling system able to generate a structured unity of cognitive and emotional aspects of creativity. It is established that artistic models, integrating cognitive and emotional intellection as the basis of a person's creative activity, perform the function of preserving cultural symbols while changing cultural paradigms. The peculiarity of the newest cultural formation is the possibility of circulation of possible artistic forms, historical styles. The condensation of opportunities in the artistic model determines the prospects for the development of artistic culture. Cognitive intellection is directed to the knowledge of the intelligent in reality, true in the mind itself, to identify the possibility of creating new models of being. As a result, there is a transition to another modality – into the realm of the conceivable possible. The unity of cognitive and emotional intellection, forming the content and form of the artistic model, determines the possibility of actualization of various historical and modern artistic styles. Philosophical concepts become the starting point of research and development work on the creation of a new socio-cultural reality, which has no fundamental limitations in time and space. Mastering such a methodology will enable the development of innovative compositional solutions, authoring techniques and technologies in the system of art education and artistic creation.

Keywords: methodology, art, stylistics, artistic model, cognitive and emotional intellection.

Постановка проблеми. В умовах розвитку штучного інтелекту, на думку історика Ю. Н. Харари [7], сучасна людина повинна розвивати у собі чотири «К» – критичне мислення, співробітництво (колаборацію), комунікацію, креативність, щоб здобувати з інформації зміст та укладати картину світу. З погляду С.Дж. Стайна і Говарда Бука [там само], важливим стає «вміння правильно тлумачити обставини, інтуїтивно вловлювати те, чого хочуть від нас інші люди, відчувати їх сильні й слабкі сторони, протистояти стресу і бути чарівним». Отже, актуалізується проблема формування здатності людини розпізнавати емоції, розуміти наміри, мотивацію й бажання інших людей та свої власні, а також уміння керувати своїми емоціями та емоціями інших, що окреслюється категорією «емоційний інтелект» (EQ) на противагу «когнітивному» (IQ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матрицю компетентностей сучасної людини на

старті кар'єри очевидно складатимуть (1) базова грамотність фундаментальних дисциплін (серед яких окрім природничих дисциплін **антропология, філософія і мистецтво**) та (2) базові навички (серед них конкурентними будуть **нестандартне мислення, креативність та емоційний інтелект**) [6].

На думку К. Леві-Стросса [2], структурна антропология і філософська герменевтика – це той тип об'єктивності, який (1) формує нові категорії мислення, сприяє уведенню нових понять часу і простору, протиставлень і протиріч, не властивих традиційному мисленню; (2) дозволяє проникнути в систему логічних категорій і моральних цінностей; (3) складає базові теоретичні засади дослідження явищ мистецтва, аналізу художньої творчості в контексті культури.

З погляду Роберта Музіля, автора книги «Людина без властивостей» [5], творче кредо сучасної цивілізації – мистецтво «жити гіпотетич-

но», перетворюючи кожен позицію, зафіксовану в культурі, на одну з можливостей власного існування. Не тільки різні види і жанри культури, а й культура в цілому сприймається як одна з можливостей полікультурного або міжкультурного існування на перехресті різних етнічних, історичних, професійних культур, кожна з яких для окремого індивіда видається як можливість подолання стереотипів «успадкованої» культури. Однак це тільки можливість, яку він може спрогнозувати, але яку йому не дано повністю втілити.

Ця *конденсація* *можливого* визначає особливості новітньої культурної формації. Насамперед у творах мистецтва відчувається можливість багатьох історичних стилів, проте жоден з них не реалізується цілком. У них закладена багатоваріантність читання, модель для збірки багатьох текстів. Гіпертекст передбачає багато можливостей свого прочитання, припускає вільне переміщення від одного фрагмента до іншого у будь-якій послідовності.

Виділення не вирішеної раніше частини загальної проблеми. Інтелектуальна діяльність (когнітивний інтелект) людини спрямована на пізнання *розумного* в дійсності, *дійсного* в самому розумі, на виявлення *можливостей* створення нових моделей буття. Отже, інтелектуальна діяльність людини переходить в іншу модальність, у сферу *можливості можливого*, а філософські категорії (концепти) стають вихідним пунктом дослідно-конструкторських робіт (концепцій) зі створення нової соціокультурної реальності, яка не має принципових обмежень у часі та просторі. У методологічному плані сучасна філософія на стадії концептивізму послуговується методами і підходами міждисциплінарних досліджень: синергетичним, квантовим, когнітивним, семіотичним, феноменологічно-діалектичним. Дослідження й визначення теоретико-методологічних основ їх взаємозв'язку дозволить перейти на концептивний рівень філософського аналізу новітньої культурної формації у цілому і художньої творчості зокрема, що безпосередньо пов'язана із формуванням емоційного інтелекту.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз методів інтерпретації мови форм новітньої культури та з'ясування можливості їх використання для аналізу засобів виразності художньої мови мистецтв, що постають засадничими у формуванні концептуальної єдності когнітивного та емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. *Синергетика*, як теорія самоорганізації й еволюції систем, виходячи з факту, що складна система не є стаціонарною, але має кілька можливих форм реалізації, аналізує явища і процеси в системі з точки зору виявлення властивостей, якими не володіє жодна з її частин, – *нелінійності, невизначеності, нестабільності*.

Квантовий підхід ґрунтується на принципах *невизначеності й доповнюваності*. Принцип невизначеності в онтологічній картині світу надає перевагу процесуальності, актуальності та потенціальності; а принцип доповнюваності, долаючи розрив між об'єктивною реальністю і суб'єктом, доповнює опис досвіду спостерігача розумінням його властивостей, доводить можливість і

необхідність визнання ментальної каузальності, коли вирішальною стає внутрішня *інтуїція*.

Когнітивний підхід визнає, що відмінності в пізнавальній діяльності особистості зумовлені відмінностями психічних репрезентацій інформації у різних індивідів. Теорія особистісних конструктів зосереджена на концептах, що використовуються індивідами з метою інтерпретації самих себе і свого соціального оточення, на когнітивних структурах (схемах), що допомагають індивіду сприймати, організовувати і зберігати інформацію. Когнітивний підхід дозволяє перейти від безпосереднього розгляду когнітивного як ментального і психічного до розуміння когнітивного як специфічного способу виразу знання (способу презентації та оперування), як прояву когнітивної діяльності людини. Новітнім є виявлення *діалектики суб'єктного та об'єктного* виміру когнітивних практик.

Семіотичний підхід окреслює людину як семіотичну істоту, яка не тільки використовує знаки, але знає, що існують знаки внаслідок людської лінгвістичної здатності моделювати таку фундаментальну дійсність, яка ніколи не виникає перед каналами відчуття. Це – дійсність стосунків як таких. Ця фундаментальна дійсність припускає досвід, для якого наявна відмінність між об'єктами й речами, і який спроможний конструювати генетично об'єктивний об'єктивний світ. Семіотичність і вторинність даної людині реальності – провідне положення концепції симуляції. Її пізнавальна стратегія орієнтується на *конструктивність уявлення*. Об'єкт можливий лише внаслідок семіотичного зусилля суб'єкта (М. Мерло-Понті). Безпосередність об'єкта виявляється виключно вторинним конструктом. Показником сучасної культури семіотика вбачає *заміну реального знаками реального*. Тому, на думку Ж. Бодрійяра, сучасність – це ера тотальної симуляції.

Про нерозривність інтуїтивного бачення світу і природної мови, про роль мови в «конструюванні світу об'єктів», у формуванні картини світу в повсякденній свідомості йдеться у праці Е. Кассирера «Філософія символічних форм» (1923–1929 рр.). Філософія символічних форм розкриває проблему спрямованості символічного вираження. Автор підкреслює, що у сфері мистецтва та художнього вираження естетичне *означає* те, що в ньому образ (зображення) залишається визнаним і, щоб виконати свою функцію, не зрікається себе і свого змісту. Одиничне стає *знаком* як тільки воно сприймається не тільки у своєму просторово-часовому існуванні, а як змістовне вираження. Знак у цьому випадку співвідноситься з усім і все перетворює в себе. Одночасно він входить у ціле чуттєво-конкретного буття і зливається з ним [1, с. 262].

Естетична свідомість вдається до чистого «спостереження» і розробляє форму споглядання. Образи, які породжуються діяльністю свідомості, виявляють іманентну значущість. Вони стверджують себе «кажимістю» в зіставленні з емпірично-реальною дійсністю речей. Однак ця «кажимість» має власну істину, тому що володіє власною закономірністю. Водночас у зверненні до цієї закономірності виникає нова свобода свідомості: образ тепер не впливає зворотно на духовне як дещо самостійно-речове, а стає для нього чистим виразом його власної творчої сили [1, с. 267].

Про творчу роль мови в сприйнятті людиною дійсності та вплив мови на саму дійсність внаслідок «конструктивно-технічного» ментального акту йдеться у працях О.Ф. Лосева. Принцип лінгвістичної доповнюваності припускає додаткове «бачення» світу через «мовні уявлення», які виникають як наслідок специфічних особливостей природних мов. Семантичний акт є не просто відтворенням предметів у розумі людини, але конструкція певного їх розуміння. За умови реального існування предмету мова нерідко додає дещо неймовірне – нове в сприйнятті дійсності. Мовне позначення виходить не просто з відображення дійсності, але з комунікативного використання дійсності, через її перероблювання.

З позицій феноменологічно-діалектичного підходу О.Ф. Лосев у праці «Філософія імені» (1927 р.) аналізує поняття вираження, виразності, яке відбиває енергію, ейдос сутності, смислову тотожність логічного й алогічного, тобто виражає логічне алогічними засобами. Момент вираження в слові конструє сенс предметної суті. Енергія сутності невіддільна від самої сутності. Вона об'єднує «об'єкт» і «суб'єкт». Вона не створюється суб'єктом, проте суб'єкт може перетворювати її. Більше того, вона і суб'єкта оформлює й осмислює. Суб'єкт активно переробляє себе, щоб утилити в собі цю енергію, а енергія сутності речі все більше в ньому здійснюється.

Під виразом сенсу або символом О.Ф. Лосев розуміє співвіднесеність сенсу з алогічними моментами. Можна говорити про висловлювання різних моментів ейдосу (сенсу). Є вираз ейдосу і є вираз логосу, тобто вираз «конкретного» сенсу і «абстрактного» сенсу. Логос вираження ейдосу є предметом естетики; логос вираження логосу є предметом граматики; логос вираження самого виразу є предметом стилістики [3, с. 183–184]. Отже, стилістика аналізує готову художню форму і досліджує питання про долю цієї форми в «інобутті», яке для неї є «іншим».

У роботах Ю.М. Лотмана зазначено, що в реально-історичному функціонуванні мова і культура невіддільні. Мова занурена в контекст історичних традицій і ментальності, в контекст культури. Культура – генератор структурності, вона створює навколо людини соціальну сферу, яка уможлиблює суспільне життя. Звідси випливає формула «мова – культура – дійсність», у якій культура опосередковує вплив мови на дійсність.

Взаємодію із зовнішнім середовищем можна уявити собі як отримання і дешифрування певної інформації, перетворення її на знаки, завдяки яким можлива комунікація в людському суспільстві. Певні види інформації можуть зберігатися й передаватися тільки за допомогою спеціально організованих мов, які пристосовані для даного типу моделювання й комунікації. Будь-яка комунікативна система може виконувати моделювальну функцію і, навпаки, всяка моделювальна система може відігравати комунікативну роль.

Мистецтво є унікально організованим генератором мови особливого типу. Створюючи й сприймаючи твори мистецтва, людина передає, отримує і зберігає особливу художню інформацію, яка невіддільна від структурних особливостей художніх текстів.

Мистецтво – вторинна моделювальна система. Художня думка реалізує себе через структуру і не існує поза нею. Ідея художника реалізується в його моделі дійсності. Ідея в мистецтві – завжди модель, що відтворює образ дійсності. Не випадково мистецтво в своєму розвитку відхиляє застарілі повідомлення, але зберігає у своїй пам'яті художні мови минулих епох. Історія мистецтв – це відродження художніх мов минулого, які сприймаються як новаторські. У мистецтві позначається постійна тенденція до формалізації змістовних елементів, до їх застигання, переходу зі сфери змісту в умовну область інформаційного коду. І, навпаки, – прагнення осмислити все в художньому тексті як значуще й не випадкове.

Мова мистецтва створює художню модель конкретного явища, тобто моделює універсум у найбільш загальних категоріях, які для конкретних речей і явищ є формою існування. Таким чином, вивчення художньої мови творів мистецтва не тільки дає нам індивідуальну норму естетичного спілкування, але відтворює модель світу в її найзагальніших рисах. Вибір митцем певного жанру, стилю або мистецького напрямку – це вибір мови, якою він збирається «говорити» з читачем/глядачем і яка входить до складної ієрархії художніх мов даної епохи, даної культури, даного народу.

Сприйняття твору мистецтва є водночас і актом пізнання, й чуттєвою насолодою. Як зазначає Ю. Лотман, процес пізнання неминуче зводить текст до рівня абстрактної мови. Втім, після того, як текст зрозумілий, ми продовжуємо бачити, чути, відчувати й отримувати від нього радість чи страждання. Інтелектуальна насолода – це зведення маси різноманітного матеріалу до однієї системи. Час інтелектуальної насолоди – розуміння – усвідомлюється людиною як мить. Чуттєва насолода триває, поки є певна реальність, що підлягає почуттям [4, с. 68].

Мистецтво, насамперед, переробляє незнаковий матеріал на знаки, здатні зумовлювати інтелектуальну радість (а отже, формувати емоційний інтелект), і обертає знаки на уявну фізичну реальність другого порядку (віртуальну реальність), перетворюючи знаковий текст у квазіматеріальну тканину, що спроможна надавати емоційну насолоду. «Створюючи людині умовну можливість говорити з собою на різних мовах, по-різному кодуючи своє власне «я», мистецтво допомагає людині вирішити одне з найістотніших психологічних завдань – визначення своєї власної сутності» [4, с. 72]. На цьому аспекті праці Ю. Лотмана наголошує й С. Черепанова [8], аналізуючи знаково-символічну специфіку мистецтва. Проте, на нашу думку, особливо актуальними у контексті досліджень стилістики художніх форм є визначені автором «Структури художнього тексту» теоретичні аспекти мистецтва як моделювальної системи.

Твір мистецтва є кінцевою моделлю нескінченного світу. Він є зображенням нескінченного в кінцевому, цілого в епізоді. Твір мистецтва не може будуватися як копіювання об'єкта в притаманних йому формах; він є відбиттям однієї реальності в іншу. Моделюючи безмежний об'єкт (дійсність) засобами кінцевого тексту, твір мистецтва своїм простором заміщає не частину зображуваного життя, але все життя в його сукупності. Твір мистецтва може виконувати численні

не мистецькі функції, які приховують естетичне сприйняття тексту. Навіть більше, мистецький твір, для того щоб сприйматися естетично, повинен обов'язково мати не тільки естетичну, але й соціокультурну творчу функцію.

Слід окреслити тезу Ю. Лотмана щодо необхідності обґрунтування не тільки відмінності між інтелектуальною і чуттєвою насолодою [тобто – між «когнітивним» (IQ) та «емоційним інтелектом» (EQ), наголосимо ми], але їх принципову єдність з погляду антиномії: *інформація – ентропія*.

Сутністю *ентропії* (інформаційної та інтелектуальної) є міра невизначеності та непередбачуваності інформації. Ентропія непередбачуваності виявляє невизначеність майбутнього стану і визначає число альтернативних рішень. Ентропія невідповідності характеризує поточний стан і відхилення, пов'язані з низькою компетентністю та застарілими технологіями.

З точки зору методології наукових досліджень структурована цілісність *інформації* забезпечує зниження невизначеності та непередбачуваності процесу дослідження. У даному випадку принципова єдність когнітивного та емоційного інтелекту, утворюючи зміст і форму художньої моделі, визначає можливість актуалізації різноманітних історичних та новітніх мистецьких стилів.

Висновки і пропозиції. З погляду сучасної філософії (на стадії концептивізму) вивчення потребують питання про доцільність елементів наукового моделювання в мистецьких творах, про нехудожню функцію мистецтва, про випадки художнього функціонування нехудожніх текстів.

Наукові моделі, як засіб пізнання, певним чином організовують когнітивний інтелект людини. *Ігрові моделі*, як специфічна форма діяльності, організовують поведінку людини. *Художні моделі*, інтегруючи наукову та ігрову моделі, організовують *одночасно* і когнітивний, і емоційний інтелект як основу творчої діяльності. Художні моделі виконують функцію збереження символів при зміні культурологічних парадигм. А кругообіг можливих мистецьких форм визначає перспективи розвитку художньої культури.

Сучасний філософський аналіз стилістики художніх форм культури методологічно ґрунтується на інтеграції методів і підходів у дослідженні мистецтва, що розуміють його як моделювальну систему, здатну генерувати структуровану єдність когнітивного та емоційного аспектів. Оволодіння такою методологією дозволить проваджувати розробки та інноваційні композиційні рішення, авторські методики і технології у системі мистецької освіти і художньої творчості.

Список літератури:

1. Кассирер Эрнст. Философия символических форм. Том 2. Мифологическое мышление. Москва; Санкт-Петербург : Университетская книга, 2002. 280 с. (Книга света). URL: <https://www.twirpx.com/file/687159/>
2. Леві-Стросс Клод. Структурна антропология. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/stross_struktur_antrop.htm#_Toc76573542
3. Лосев А.Ф. Философия имени / Самое само: Сочинения. М. : ЭКСМО-Пресс, 1999. 1024 с. URL: <https://gigabaza.ru/doc/57990-pall.html>
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. СПб. : «Искусство–СПБ», 1998. С. 14–285. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_Intro.php
5. Музиль Роберт. Человек без свойств: роман / Роберт Музиль. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=40125>
6. Освіта. Стратегія України 2030 / Український інститут майбутнього. Київ, квітень 2019. URL: <https://www.slideshare.net/UIFuture/2030>
7. Савинова Елена. Фоно сапиенс: как не раствориться в «черном зеркале»? (Лонгрид) / Проект WelcomeToMA © и «ILike.Boston»™. URL: <https://welcometoma.com/phono-sapiens>
8. Черепанова С. Художній потенціал філософії освіти: знаково-символічна специфіка мистецтва. *Філософія освіти*. 2012. № 1-2(11). URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/hudozhnii-potentsial-filosofiyi-osviti-znakovo-simvolichna-spetsifika-mistetstva>

References:

1. Kassirer Ernst (2002). *Filosofiya simvolicheskikh form. Tom 2. Mifologicheskoe myshleniye* [The philosophy of symbolic forms. Volume 2. Mythological thinking]. Moskva; Sankt-Peterburg : University book (Kniga sveta). Available at: <https://www.twirpx.com/file/687159/> (in Russian)
2. Levi-Stross Klod (1997). *Struktorna antropologhiia* [Structural Anthropology]. Available at: http://yanko.lib.ru/books/cultur/stross_struktur_antrop.htm#_Toc76573542
3. Losev, A.F. (1999). *Filosofiya imeni* [Philosophy Name]. *Samoe samo: Sochineniya* [Thing itself: Works]. Moskva : EKSMO-Press. Available at: <https://gigabaza.ru/doc/57990-pall.html> (in Russian)
4. Lotman, Yu.M. (1998). *Struktura khudozhestvennogo teksta* [The structure of the art text]. Lotman Yu.M. *Ob iskusstve* [About art]. St. Petersburg : “Art – St. Petersburg”. Available at: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_Intro.php (in Russian)
5. Muzil Robert (1930). *Chelovek bez svoystv: roman* [Man Without Properties: A Novel]. Available at: <https://www.e-reading.club/book.php?book=40125>
6. *Osvita. Stratehiia Ukrainy 2030* (2019). [Education. Strategy of Ukraine 2030]. *Ukrainskyi instytut maibutnoho* [Ukrainian Institute of the Future]. Kiev. Available at: <https://www.slideshare.net/UIFuture/2030> (in Ukrainian)
7. Savinova Helena (2019). *Fono sapiyens: kak ne rastvoritsya v «chernom zerkale»?* (Longrid) [Fono sapiens: how not to dissolve in the “black mirror”? (Longrid)] (electronic journal). *WelcomeToMA © and ILike.Boston™ project*. Available at: <https://welcometoma.com/phono-sapiens>
8. Cherepanova, S. (2012). *Khudozhnii potentsial filosofii osvity: znakovo-simvolichna spetsifika mystetstva* [The artistic potential of educational philosophy: the symbolic and symbolic specificity of art]. *Filosofia osvity* [The Philosophy of Education] (electronic journal), no. 1–2(11). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/hudozhnii-potentsial-filosofiyi-osviti-znakovo-simvolichna-spetsifika-mistetstva>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-58>
УДК 130,2

Коваль М.О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ВИБІР ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті проаналізовано проблему вибору у філософському вченні. Основну увагу зосереджено на понятті вибору у філософській науці. Встановлено, що згідно з філософським баченням, вибір є селекцією між двома протилежними константами. Визначено, що до протилежних констант вибору можуть входити: добро – зло, прекрасне – потворне, істина – похибка; потреби, бажання, інтереси – моральні цінності, світогляд та інші складові. У ході аналізу проблеми вибору у філософії до уваги було взято концептуальні положення Ф. Гегеля і Б. Спінози, а також основні постулати екзистенціалізму. Також враховано плюралізм думок, викладених сучасними науковцями з огляду на проблему вибору та свободу його здійснення. На основі концептуальних провідних науковців філософської галузі було сформульовано власне бачення поняття вибору, яке полягає у здатності людини до певних дій на основі її світогляду, потреб, інтересів, запитів, цінностей, переконань, у своєрідному компромісі між мотиваційним комплексом і ціннісною системою особистості.

Ключові слова: вибір, філософія, константа, альтернатива, моральний вибір.

Koval Mariana

Ivan Franko National University of Lviv

CHOICE AS A PHILOSOPHICAL PROBLEM

Summary. The problem of choice in the philosophical science is analyzed in the article. The focus is on defining the notion of choice in philosophical science. It is established that according to philosophical vision, choice is a choice between two opposite constants. It is determined that the opposite constants of choice may include: good - evil, beautiful - ugly, truth - false; needs, desires, interests - moral values, outlook and other components. Analyzing the problem of choice in philosophy, the conceptual positions of F. Hegel and B. Spinoza were taken into account, as well as the basic principles of existentialism. It also takes into account the pluralism of ideas expressed by modern scholars with regard to the problem of choice and the freedom to exercise it. Based on conceptual ideas, leading scholars of the philosophical field have formulated their own vision of the concept of choice, which consists in the ability of a person to act on the basis of his worldview, needs, requests of interests, values, beliefs, in the form of a compromise between the motivational complex and the system of values of the individual. It is established that the choice of a person is motivated by an understanding of the situation, the value orientations of the individual. It should be borne in mind that the scale of values that people choose is very different and depends on many circumstances. In philosophical science, choice is a deliberate, purposeful and conscious behavior of a person, aimed at the needs of man and his self-preservation. Philosophical science considers choices in relation to the self-determination and self-realization of a person who understands his responsibility for his own life. In philosophy, choice is the most important criterion for the independent and independent existence and development of a person, the prerequisite of which is his inner freedom, the driving force is the moral attitude of the individual, and the consequence is a certain system of values. Choosing, a person makes a conscious decision to act according to moral requirements and, controlling his own behavior, fulfills this intention, even if it contradicts his direct desires.

Keywords: choice, philosophy, constant, alternative, moral choice.

Постановка проблеми. Згідно із філософським вченням, людина не в змозі змінити умови свого життя, але вона має свободу волі у виборі цілей і шляхів їх досягнення, оскільки в кожен момент звичайно існує не одна, а кілька реальних можливостей для їхніх дій, тому людина реалізує вибір. З огляду на це, вибір варіанту діяльності корелює з великою моральною і соціальною відповідальністю за його наслідки. Вибір – це результат складного синтезу об'єктивних можливостей зовнішньої дійсності і суб'єктивного багатства внутрішнього світу людини, накопиченого нею соціального досвіду. Людина здійснює вибір, розкриваючи духовне і моральне багатство особистості, адже вибір – це випробуванням на міцність таких компонентів особистості, як совість, гідність, честь, відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У філософській науці активно вивчалася проблема вибору, причому значна увага приділялася мотивам вибору. За переконанням І. Канта під

час вибору людина користується законом морального обов'язку, що споконвічно закладений у людській природі і залишається незмінним у всіх суспільствах і за всіх епох. Г. Гегель вважав, що кожна людина наділена широкою свободою вибору в різноманітній діяльності на основі різних мотивів.

Соціум ставить людину перед вибором – залишитися самою собою або ж перебувати у згоді з вимогами суспільних норм і втратити самого себе, відмовитися від своєї свободи й індивідуальності. Людина здійснює вибір відповідно до своїх переконань та ідеалів, зважаючи при цьому на загальноприйняті норми. Її вибір також визначається інтересами і потребами суб'єкта, соціокультурним рівнем розвитку суб'єкта [4].

Вибір є предметом дослідження філософів-екзистенціалістів. В антропології Ж.-П. Сартра проблема вибору корелює із проблемою особистості і постає як визначення місця окремої людини в суспільній системі. Тут провідну роль ві-

діграє свідомість, завдяки якій людина приймає рішення і робить вибір [1, с. 91].

Науковець І. Савицька на основі власних філософських досліджень приходить до висновку, що здатність до вибору – це підкорення людини інстинктам або здатність йти за межі природного і соціального світу. Вибір є ілюстратором свободи людини [7, с. 70]. Дослідниця О. Городиська вбачає об'єктивну підставу вибору в існуванні певного спектру можливостей, а от спектр можливостей визначається об'єктивними законами. До можливого належить те, що не суперечить законам. Саме у межах того, що допускається законами, у межах можливого, людина здійснює вибір, від якого залежать її подальші справи і подальша доля. Якщо людина усе усвідомлює і не виходить за межі можливого, схилившись до волюнтаризму. Якщо ж у процесі здійснення вибору бажання і цілі людини наптовхуються на межі можливого, на дію законів, що обмежують, в людини може з'явитися ілюзія фаталізму через повну визначеність соціальних процесів й повного безсилля вплинути на них.

Згідно з філософією волюнтаризму воля є головним і найвищим принципом моральності, яким наділена саме людина. Тому вона в праві робити моральний вибір і поводитися незалежно від будь-яких зовнішніх регламентацій, керуючись тільки власною волею. Це філософське бачення актуальне було для Й. Фіхте, А. Шопенгауера, Е. Гартмана, Ф. Ніцше. Представники фаталізму переконані у тому, що кожен вчинок людини і життєва подія є проявом невідомої долі, тому, з огляду на це, будь-який вільний вибір і випадковість – абсолютно неможливі. Вибір здійснюється залежно

від цільових настанов, характеру засобів діяльності, знань, підсвідомого потягу, знань, останнім належить провідне місце [2, с. 15].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вибір людини мотивується розумінням ситуації, що склалася, ціннісними орієнтирами особистості. При цьому слід враховувати, що шкала цінностей, за якою люди вибирають, дуже різна і залежить від безлічі обставин.

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати проблему вибору у філософській науці.

Виклад основного матеріалу. У філософській науці вибір – це продумана, цілеспрямована і усвідомлена поведінка людини, спрямована на потреби людини та її самозбереження. Виокремлюють моральний вибір – це вміння індивіда контролювати і управляти власними діями відповідно до пріоритетів, якими керується людина. Необхідність вибору мотивується сукупністю вимог, що виставляє система моралі до вчинків особи. Вибір походить від завдань, що виникають у суспільстві чи житті людини. Вибір завжди існує в межах добра чи зла і має певну систему мотивів [6].

Філософська наука розглядає вибір у кореляції із самовизначенням і самореалізацією особистості, яка розуміє свою відповідальність за власну життєдіяльність. У філософії вибір – найважливіший показник незалежного і самостійного існування та розвитку людини, передумовою якого є її внутрішня свобода, рушійною силою – моральні установки особистості (І. Кант, Е. Фромм, В. Франкл), а наслідком – певна система цінностей.

Спеціаліст у філософській галузі Т. Крамар справедливо відзначає, що багатоваріантність вибору – це наявність розвинутих різноманітних цінностей, кожна з яких може стати вирішальною у конкретний момент прийняття рішення. В сучасному світі швидкісних змін та динамічного розвитку можливість вибору є проявом свободи самовираження, самоствердження і самореалізації.

Г. Гегель ототожнював свавільний вибір між різноманітними потягами, бажаннями зі свободою. Б. Спіноза вважав, що вибір – це вагання між бажаннями, афектами, які можна і потрібно приборкати розумом. Це дасть змогу людині звільнитися від влади афектів. І тоді вона не вибирає той або інший із них, а всі їх одночасно послаблює, вводить у нормальні межі, розкриваючи причинні зв'язки і стає вільною від них.

За переконанням Т. Крамар вибір людини пов'язаний із зовнішніми обставинами, тому він на повну може бути зреалізованим тільки у незалежному суспільстві. Справжній вибір – це вибір людини, здійснений не через необхідність вибирати, а на основі системи внутрішніх цінностей, особистісних переконань.

Плюралізм вибору вбачається у різноманітності цілком обґрунтованих мотиваторів діяльності людини. Мотивація вибору полягає у його здійсненні не заради його самого, а для задоволення своїх інтересів, які, у свою чергу, асоціюються із практичним вираженням необхідності. Задля задоволення, людина усвідомлює власні потреби, потім визначає на їх основі мету діяльності, а згодом вдається до певних дій заради необхідності: внутрішньої (потреби, інтереси), і зовнішньої (атрибути та ставлення, необхідні для за-

Рис. 1. Вибір як селекція між протилежними константами

доволення потреб). Тому необхідність є стартом і фінішом реалізації вибору [5, с. 118].

Науковці Т. Довганюк і О. Докаш, досліджуючи проблему сутності людини та сенсу її існування, дійшли до думки, що людина здійснює свій вибір на основі своїх ціннісних орієнтацій людини, через які вона визначає своє ставлення до світу, до себе, до суспільства, до суспільних груп, структур, до яких належить сенс життя. Дослідники також роблять умовивід, за яким сенс життя, його пошуки завжди передбачають вибір, можливість вибору мети, засобів її досягнення, діяльності згідно з здійсненим вибором. Кожна людина розробляє власну програму життя, здійснюючи при цьому постійний вибір з існуючих можливостей, які є базовим аспектом людського буття. Реалізуючи вибір, людина створює навколо себе світ, одні можливості обираючи, інші – відкидаючи. Це і є сенсом існування людини: уміння віднайти те, заради чого було б бажання жити, творити та любити. І сутність людини полягає в тому, щоб створити такі умови життя, за допомогою яких не просто існувати як тварина й чекати смерті, а радіти, творити та насолоджуватись кожною секундою життя [3].

У ході вибору людина свідомо приймає рішення діяти відповідно до моральних вимог і, контролюючи власну поведінку, виконує цей намір, навіть якщо він уходить у суперечність із її безпосередніми бажаннями. Тому кожен вибір чогось певного є водночас відмовою від чогось іншого. Але водночас не кожен вибір є вичерпним стосовно запитів і можливостей особи, яка його здійснила. Кожен вибір має певні критерії, до яких входять добро і зло, істина і похибка, прекрасне і потворне, тобто це ті поняття, категорії, що безпосередньо пов'язані з розумінням ціннісно-орієнтаційної системи людини, її моральних канонів. Як бачимо, ці поняття є діаметрально протилежними константами, що й дає підстави вважати вибір селекцією між двома протилежними константами.

Висновки і пропозиції. Вибір є проблемою у філософській науці. Нею вибір визначається як здатність людини до певних дій на основі її світогляду, потреб, інтересів, запитів, цінностей, переконань. Вибір – це своєрідний компроміс між мотиваційним комплексом і ціннісною системою особистості. Філософський аспект вибору полягає у селекції між протилежними константами.

Список літератури:

1. Габаковська Х., Гарасимів Т. Проблема буття людини: цивілізаційно-правовий підхід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2017. № 861. С. 88–96.
2. Городиська О.М. Проблема людини у вимірах філософського аналізу: текст лекції для студентів усіх спеціальностей і форм навчання. Харків: НТУ «ХПІ», 2008. 50 с.
3. Довганюк Т.І., Докаш О.Ю. Проблема сутності людини та сенсу її існування. URL: http://globalnauka.com/naukova_ukraina/2050.html (дата звернення: 15.09.2019).
4. Зарудний Є.О. Філософія: навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. Київ: Кондор, 2007. 200 с.
5. Крамар Т. Свобода як контамінація вибору та необхідності. *Гуманітарний вісник ЗДІА.* 2009. Випуск 39. С. 116–120.
6. Проблема морального вибору. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/rules/http://www.etica.in.ua/problema-moralnogo-vyboru/> (дата звернення: 16.09.2019).
7. Савицька І.М. Свобода як звільнена свідомість: історико-філософський дискурс. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки.* 2013. № 1057, вип. 49(1). С. 67–71. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2013_1057_49\(1\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2013_1057_49(1)_16) (дата звернення: 15.09.2019).

References:

1. Habakovska, Kh., & Harasymiv, T. (2017). Problema buttia liudyny: tsyvilizatsiino-pravovyi pidkhd [The Problem of Being Human]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Yurydychni nauky.* Issue 861, pp. 88–96. (in Ukrainian)
2. Horodyska, O.M. (2008). Problema liudyny u vymirakh filofskoho analizu: tekst lektzii dlia studentiv usikh spetsialnostei i form navchannia [The problem of man in the dimensions of philosophical analysis]. Kharkiv: NTU «KhPI». (in Ukrainian)
3. Dovhaniuk, T.I., & Dokash, O.Yu. Problema sutnosti liudyny ta sensu yii isnuvannia [The problem of the essence of man and the meaning of his existence]. Retrieved from: http://globalnauka.com/naukova_ukraina/2050.html (in Ukrainian)
4. Zarudnyi, Ye.O. (2007). Filosofiiia : navch. posibnyk dlia studentiv vyshchychkh navch.zakladiv [Philosophy]. Kyiv: Kondor. (in Ukrainian)
5. Kramar, T. (2009). Svoboda yak kontaminatsiia vyboru ta neobkhdnosti [Freedom as a contamination of choice and necessity]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA.* Issue 39, pp. 116–120. (in Ukrainian)
6. Problema moralnoho vyboru [The problem of moral choice]. Retrieved from: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/rules/http://www.etica.in.ua/problema-moralnogo-vyboru/> (in Ukrainian)
7. Savytska, I.M. (2013). Svoboda yak zvilnena svidomist: istoryko-filosofskiyi dyskurs [Freedom as a liberated consciousness]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia : Teoriia kultury i filosofiiia nauky.* Issue 1057, 49(1), pp. 67–71. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2013_1057_49\(1\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2013_1057_49(1)_16) (in Ukrainian)

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-59>

УДК 159.923.2:378.091.12

Ічанська О.М., Закревська А.І.
Національний авіаційний університет

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ЕМПАТІЯ ЯК РЕСУРСИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті представлені результати дослідження видів та компонентів емоційного інтелекту, видів та характеристик емпатії у студентів-психологів, а також подані результати кореляційного аналізу даних феноменів. Домінуюча більшість студентів-психологів має середній рівень міжособистісного емоційного інтелекту, ситуативно та дещо обмежено здатна розуміти та управляти емоціями та почуттями інших людей. Внутрішньо особистісний емоційний інтелект у студентів-психологів відрізняється представленістю високих показників у третини, а середніх – у половини вибірки. Більшість студентів не достатньо володіють своєю експресивністю, мають обмежену здатність до самоконтролю. Емпатія студентів-психологів характеризується більш високими показниками раціонального, дещо нижчими емоційного та значно нижчими інтуїтивного виду. Види та компоненти емоційного інтелекту студентів-психологів мають прямі зв'язки з емоційним видом емпатії та обмежено пов'язані з раціональним каналом, які недостатньо розвинені у студентів-психологів. Активізація емпатії та емоційного інтелекту здатна забезпечити успішність професійної підготовки студентів-психологів та виступити інструментами становлення їх професійної компетентності.

Ключові слова: емоційний інтелект, міжособистісний емоційний інтелект, внутрішньоособистісний емоційний інтелект, емпатія.

Ichanska Olena, Zakrevska Anna
National Aviation University

EMOTIONAL INTELLECT AND EMPATHY AS RESOURCES OF PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

Summary. The article presents the results of the study of the types and components of emotional intelligence and the types and characteristics of empathy in psychology students, as well as the results of the correlation analysis of these phenomena. The dominant majority of psychology students have an average level of interpersonal emotional intelligence, situationally and somewhat limitedly able to understand and manage the emotions and feelings of other people. Intra-personal emotional intelligence is high in a third of psychology students, and average in half of the sample. Half of the sample students-psychologists have an average level of understanding of their own emotions, only a quarter of the sample is above average. Almost all psychology students have an average level of understanding of others' emotions. Most students do not have enough expressiveness and have limited ability to control themselves. The empathy of students-psychologists is characterized by higher indicators of rational, slightly lower emotional and significantly lower intuitive kind. The types and components of the emotional intelligence of psychology students have direct links to the emotional type of empathy and are limited to the rational channel that is underdeveloped in psychology students. Emotional intelligence and empathy are the resources of professional training of psychology students, which allow to predict the competence of professional activity of future specialists. Therefore, underdevelopment of these characteristics leads to students not being sufficiently ready for interpersonal interaction with partners who are in different emotional states, they sometimes lose control of their ability to effectively and timely manage their emotional states and the emotional states of others. They are also able to adequately understand the emotional experiences of others, but are not ready to adequately predict the emotional reactions and states of others, have a reduced capacity for compassion and empathy. Activation of empathy and emotional intelligence is able to ensure the success of professional training of students-psychologists and act as tools for the development of their professional competence.

Keywords: emotional intelligence, interpersonal emotional intelligence, interpersonal emotional intelligence, empathy.

Постановка проблеми. За останні десятиліття поняття «емпатія» та «емоційний інтелект» активно привертають увагу науковців. Це засвідчує про науковий інтерес до здатності сприймати, розуміти та керувати як власними, так і чужими емоціями та почуттями. Емоційний інтелект у порівнянні з емпатією відносно нове поняття, але представлене у руслі різних наукових підходів: Дж. Майер, П. Селовей, Д. Карузо (теорія емоційно-інтелектуальних здібностей);

Р. Бар-Он (некогнітивна теорія емоційного інтелекту) [8]; Д. Гоулмен (теорія емоційної компетентності), Д. Люсін (двокомпонентна теорія емоційного інтелекту). Емпатію як окреме психологічне явище досліджували представники американської психології, а саме: Е. Тітченер (когнітивний процес); Мак Дауголл; Ф. Олпорт; В. Штерн, С. Аш (здатність співчувати). Однак проблематика зв'язку цих явищ як професійно важливих для майбутніх психологів, не достат-

ньо розкрита в галузі психології. Починаючи з 2 курсу, студенти спеціальності «Психологія» пізнають все більше напрямів діяльності психолога, тому опановують здатність оцінювати свої перспективи як майбутнього спеціаліста. Для оволодіння цими перспективами емоційний інтелект та емпатія виступають одними з базових інструментів. Тому проблематика нашого дослідження полягає в тому, щоб розглянути зв'язок цих двох феноменів у професійній підготовці студентів – психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досліджуючи теоретичну сторону даного питання, можна стверджувати, що певна низка досліджень та статей про емоційний інтелект була спрямована саме на виокремлення цього явища як особистісної якості людини. Лише невелика кількість дослідників розглядали емоційний інтелект як професійну важливу якість.

Це можна підтвердити на основі аналізу наукової роботи дослідниці Єлизаветської Н.А. [3]. У своїй роботі, присвяченій вивченню ролі емоційного інтелекту у розрізі професійної діяльності авторка засвідчує безпосередню професійну важливість емоційного інтелекту саме для психолога. Вчена пояснює це тим, що дана професія знаходиться в системі «людина-людина», а отже здатність грамотно організувати взаємодію з клієнтом є запорукою ефективності діяльності психолога.

У свою чергу Шинкарьова О. та Майорова О. оцінили рівень емоційного інтелекту в 107 студентів та дійшли до висновку, що необхідно доопрацювати освітні програми, враховуючи емоційний розвиток студентів [7].

Щодо вивчення емпатії, то можна підкреслити те, що в попередніх дослідженнях емпатія розглядалась, як компонент EQ. Однак є і ті, хто аналізували та формували поняття емпатії як окремої особистісної якості. Наприклад, вітчизняні психологи Є.В. Зінченко і І.М. Юсупов визначали емпатію як проникнення, відчуження і переживання іншої людини або групи людей, усвідомлення і розуміння специфічних особливостей його (їх) емоційного стану. Ю.А. Менджевицька зазначає, що така властивість особистості, як емпатія, включає наступні можливості: 1) здатність до емоційного реагування і відгуку на переживання іншої людини; 2) здатність до розуміння і розпізнавання стану партнера по спілкуванню; 3) здатність до вибору і використання адекватних способів і прийомів взаємодії, що проявляються в альтруїстичній поведінці по відношенню до інших людей.

Дьоміна Г.А. акцентує власну увагу на виявленні статевих відмінностей емпатії у студентів-першокурсників та студентів-випускників у майбутніх соціально-психологічних працівників [2].

Дерев'яно С.П., вивчаючи емпатію студентів-психологів на різних курсах навчання, встановив домінування низьких та середніх показників, а занижену частоту застосування студентами-психологами раціонального каналу емпатії [1].

Ічанська О.М., Гірчук О.В. розглядають емпатію як одну з провідних якостей у структурі професійно важливих якостей майбутніх психологів, яка має статус інтегрального показника, що дозволяє прогнозувати компетентність про-

фесійної діяльності майбутнього спеціаліста. У зв'язку з цим їх увага спрямована на встановлення специфічних особливостей емпатії за різними видами та параметрами, які є характерними для студентів-психологів в залежності від курсу навчання [4].

На жаль, існує невелика кількість статей стосовно взаємозв'язку між емоційним інтелектом та емпатією. Однак в дослідженні «The relationship between empathy and emotional intelligence among Iranian nursing students» автори Hajibabae F., A Farahani M., Ameri Z., Salehi T., Hosseini F. показали, що у студентів 4 року навчання переважають показники емоційного інтелекту, в той час як у студентів на 5 курсі переважає емпатія. Висновок цього дослідження полягає в тому, що студенти з високим рівнем EQ мають тенденцію до кращого встановлення продуктивних стосунків з пацієнтами та їх сім'ями, а ті респонденти, які володіють емпатійними навичками, ефективніше керують своїми емоціями [9].

Циганчук Т.В., розглядаючи емоційний інтелект в структурі стресостійкості студентів, виявила, що зростання емоційного інтелекту призводить до зниження соціального самоконтролю та підвищення самоконтролю в емоційній сфері [6].

Кряж І. та Левенець Н. зазначають значимість даного феномена, вивчаючи емоційний інтелект та довіру як предиктори суб'єктивного благополуччя студентів. Вчені виявили, що довіра опосередковує вплив емоційного інтелекту на суб'єктивне благополуччя у студентів, довіри як медіатор між емоційним інтелектом та суб'єктивним благополуччям найбільш виражений у відношенні когнітивного компонента [5].

Отже, емпатія та емоційний інтелект визнаються як важливі характеристики, рівень функціонування яких може суттєво відрізнитися на різних етапах професійної підготовки, але має доволі проблематичні моменти у студентів. Крім того, зв'язок даних феноменів на вибірці студентів-психологів мало досліджений у сучасній українській психологічній науці, що й зумовлює перспективність його вивчення.

Мета статті. Визначити взаємозв'язок між компонентами емоційного інтелекту та видами емпатії у студентів-психологів, що надасть можливість перевести отримані результати експериментального дослідження в практичне поле та покращити професійну підготовку майбутніх психологів.

Для виконання завдань дослідження було використано методики: методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (В.В. Бойко); методика «Опитувальник вимірювання емоційного інтелекту» (EmIn) (Д.В. Люсін). Математична обробка даних була виконана за допомогою кореляційного аналізу (критерій Спірмена).

Вибірка дослідження: 30 студентів-психологів (дві групи по 15 осіб з 2-го курсу) ОС «Бакалавр» спеціальності «Психологія» Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій НАУ.

Виклад основного матеріалу. У результаті проведеного дослідження за допомогою використання методики «Опитувальник Люсіна» було отримано дані щодо різних компонентів емоційного інтелекту у студентів, які узагальнено представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні видів та компонентів емоційного інтелекту у студентів-психологів за опитувальником «ЕмІн» Д. Люсіна

Рівень Компонент	Низький		Середній		Вище середнього		Високий	
	Кількість респондентів							
	Абс	%	Абс	%	Абс	%	Абс	%
МЕІ	1	3.3	27	90.1	1	3.3	1	3.3
ВЕІ	5	16.7	15	50	9	30	1	3.3
РЧЕ	1	3.3	27	90.1	1	3.3	1	3.3
РСЕ	6	20	16	53.4	7	23.3	1	3.3
УЧЕ	3	10	23	76.7	1	3.3	3	10
УСЕ	6	20	13	43.3	5	16.7	6	20
КЕ	10	33.4	15	50	4	13.3	1	3.3

Примітки:

МЕІ – міжособистісний емоційний інтелект;

ВЕІ – внутрішньо особистісний інтелект;

РЧЕ – розуміння чужих емоцій;

РСЕ – розуміння своїх емоцій;

УЧЕ – управління чужими емоціями;

УСЕ – управління своїми емоціями;

КЕ – керування експресією.

Таблиця 2

Рівні видів та характеристик емпатії у студентів-психологів за методикою В.В. Бойка

Рівень шкали	Низький		Середній		Високий	
	Кількість респондентів					
	Абс	%	Абс	%	Абс	%
РАЦ	2	6.8	20	66.6	8	26.6
ЕМОЦ	5	16.7	20	66.6	5	16.7
ІНТУЇТ	14	46.6	14	46.6	2	6.8
УСТАНОВКИ	7	23.3	19	63.3	4	13.4
ЗДІВНОСТІ	8	26.6	17	56.7	5	16.7
ІДЕНТИФІК	7	23.3	19	63.3	4	13.4

Табличні дані свідчать, що більшість респондентів, а саме, 27 студентів мають середній рівень міжособистісного емоційного інтелекту. Це свідчить про те, що вони ситуативно та дещо обмежено мають здатність розуміти та управляти емоціями та почуттями інших людей. В той же час, ми можемо побачити, що 50% опитуваних також мають середній рівень внутрішньо особистісного емоційного інтелекту, що становить 15 респондентів із 30. Це можна охарактеризувати тим, що у декількох респондентів однаково розвинені обидва компонента. Хоча у 9 студентів рівень внутрішньо особистісного емоційного інтелекту вище середнього. Це означає, що студенти-психологи з таким рівнем ефективніше ідентифікують свої емоції та краще ними управляють.

За шкалою «Розуміння чужих емоцій» ми спостерігаємо ті самі дані, що і за шкалою «Міжособистісний емоційний інтелект». Це обумовлено тим, що розуміння і сприйняття чужих емоцій є складовою міжособистісної інтеракції. З 27 респондентів 23 мають середній рівень за шкалою «Управління чужими емоціями», що становить 76.7% з 90.1%. За цим же показником ми бачимо, що вже 3 студенти набрали високий рівень, в той час як шкали «Міжособистісний емоційний інтелект», «Внутрішньо особистісний емоційний інтелект», «Розуміння чужих емоцій», «Розуміння своїх емоцій» та «Контроль експресії» представлені високими показниками лише у 3.3% опитуваних.

За табличними даними можна стверджувати, що 16 студенти-психологів, що становить 53.4% від усієї кількості студентів – психологів, мають середній рівень розуміння своїх емоцій, в той час як у 23.3% цей компонент розвинений більше за середній рівень. Отже, можна стверджувати, що респонденти з такими показниками, можуть точно розпізнати та вербально описати свої емоції та причини їх виникнення. Розподіл даних за компонентом «Управління своїми емоціями» є більш динамічнішим ніж попередні. Високий рівень мають 6 респондентів, що становить 20%. Така сама кількість респондентів отримала низький рівень, 16.7% – вищий за середній і менше половини опитуваних студентів, а саме 43.3% мають середній рівень. За такими показниками можна стверджувати, що студенти-психологи з високим рівнем, мають здатність і потребу управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані.

Останній показник «Контроль експресії» характеризується тим, як вибірка може контролювати зовнішні прояви своїх емоцій. За отриманими даними, можна стверджувати, що одна третя респондентів не достатньо володіють своєю експресивністю. Половина має середній рівень, 13,3% респондентів володіють собою на рівні вище середнього і лише 1 (3,3%) має високу здатність до самоконтролю в потрібній ситуації.

Табличні дані свідчать, що 20 (66,6%) студентів мають середній рівень раціонального каналу

і лише 8 (26,6%) мають високий рівень. Це свідчить про те, що студенти-психологи обмежено спрямовують свою увагу, сприйняття і мислення на суть будь-якої іншої людини – її стан, проблеми, поведінку. У той же час, ми можемо побачити, що 66.6% опитуваних також мають середній рівень емоційного каналу, що становить 20 респондентів із 30. Це можна охарактеризувати тим, що у декількох респондентів однаково розвинені обидва канали. Хоча у 5 (16,7%) студентів рівень розвитку емоційного каналу є високим. Це означає, що люди з таким рівнем мають здатність входити до емоційного резонансу з оточуючими – співпереживати, брати співучасть. Вони здатні зрозуміти внутрішній світ свого партнера лише за умови повного емоційного та енергетичного підключення.

За шкалою «Інтуїтивний канал» ми спостерігаємо за тим, що однакова кількість респондентів, а саме 14, що становить 46.6%, мають низький та середній рівень. За цим же показником ми бачимо, що лише 2 студенти набрали високий рівень: вони володіють рідкісною здатністю бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись лише на досвід підсвідомості. Слід зауважити, що інтуїція менше залежить від оцінювальних стереотипів, ніж усвідомлене сприйняття партнерів.

За табличними показниками, можна стверджувати, що 4 студента, що становить 13.48% від усієї кількості респондентів, мають високий рівень «Установок, що сприяють або перешкоджають прояву емпатії». Цей показник характеризується тим, що людина має певні установки, що заважають або навпаки дозволяють більш повноцінно проявляти емпатію.

Низький рівень мають 7 опитуваних студентів, що становить 23.3%. Такий рівень обумовлений намаганням уникнути особистих контактів, переконанням, що вияв зацікавленості до інших людей є недоречним. Розподіл даних за компонентом «Здібності до емпатії» свідчить про те, що 17 респондентів, що становить 56.7% мають середній рівень, 26.6% – низький, 5 студентів, 16.7% відповідно – високий. Цей показник розцінюється як важлива комунікативна ознака людини, яка дає змогу створювати атмосферу відкритості, сердечності, щирості.

За «Ідентифікація» ми спостерігаємо ті самі дані, що і за «Установок, що сприяють або перешкоджають прояву емпатії». Показник «Ідентифікація» – ще одна необхідна умова успішної емпатії. Це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце парт-

нера. В основі ідентифікації – легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідувань.

За отриманими табличними даними, було встановлено наступні зв'язки між компонентами емоційного інтелекту та видами емпатії.

Зв'язок між емоційним каналом емпатії та міжособистісний емоційний інтелект є прямим та дуже сильним. Це пояснюється тим, що чим вищий прояв співчуття та співпереживання, тим вище є здатність студентів-психологів розуміти та керувати емоціями навколишніх людей. За рахунок цього, зв'язок емоційного каналу та розуміння чужих емоцій є прямим. Підчас емоційного підключення студенти-психологи починають співпереживати і переймати на себе всі почуття іншої людини.

Але далеко не в усіх випадках ті студенти-психологи, хто гарно розуміє емоції інших, можуть ними керувати. Тому зв'язок емоційний канал – управління чужими емоціями є оберненим. Іноді студенти-психологи з високими загальними показниками емпатії настільки занурюються у внутрішній світ свого партнера, що не в змозі знизити інтенсивність проявів небажаних емоцій іншої людини.

Зв'язок того ж емоційного каналу з внутрішньоособистісним емоційним інтелектом у студентів-психологів також є оберненим: коли майбутні психологи спрямовують свою емоційну активність на інших людей та на взаємовідносини з ними, то рівень внутрішньо особистісного дещо розуміння знижується, внутрішня саморефлексія переходить на другий план в силу недостатньої розвиненості даних характеристик.

Кореляція показників раціонального каналу та управління своїми емоціями, у даній вибірці є прямою: студенти-психологи спрямовують своє мислення та увагу на стан та поведінку іншої людини, тому контроль за власними емоціями та керуванням їх проявами є важливим для них.

Контроль експресії має непрямий зв'язок з емоційним каналом. Це обумовлюється тим, що чим вищий рівень співпереживання, тим нижче є само контроль зовнішніх проявів емоцій. Наприклад, людина може розплакатись або навпаки обійняти свого співбесідника на радощах.

Здібності до емпатії є важливим компонентом у комунікації, а саме, це створення атмосфери при розмові, тому цей компонент має обернений зв'язок з контролем експресії. Коли людина є відкритою до нових знайомств та легка у спілкуванні, то контроль зовнішніх проявів її емоцій починає знижуватися. Контроль експресії на пряму пов'язаний з ідентифікацією. Ідентифіка-

Таблиця 3

Показники кореляцій між видами, компонентами емоційного інтелекту та характеристиками емпатії у студентів – психологів

Компоненти та види емоційного інтелекту	Види емпатії
Міжособистісний емоційний інтелект	Емоційний канал ($r = -.489, p \leq 0,01$)
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	Емоційний канал ($r = -.437, p \leq 0,05$)
Розуміння чужих емоцій	Емоційний канал ($r = -.397, p \leq 0,05$)
Управління чужими емоціями	Емоційний канал ($r = -.437, p \leq 0,01$)
Управління своїми емоціями	Раціональний канал ($r = .386, p \leq 0,05$)
Контроль експресією	Емоційний канал ($r = -.519, p \leq 0,01$) Здібності до емпатії ($r = .402, p \leq 0,05$) Ідентифікація ($r = .366, p \leq 0,05$)

ція – здатність людини наслідувати поведінку співбесідника, ототожнювати себе ними та його переживаннями. Тому прояв її емоцій залежить від емоційної лабільності партнера.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Домінуюча більшість студентів-психологів має середній рівень міжособистісного емоційного інтелекту, вони ситуативно та дещо обмежено мають здатність розуміти та управляти емоціями та почуттями інших людей. Внутрішньо особистісний емоційний інтелект у студентів-психологів відрізняється представленістю високих показників у третини, а середніх – у половини вибірки. Половина вибірки має середній рівень розуміння своїх емоцій та 1/4 рівень вище середнього. Розуміння чужих емоцій представлено домінуючими середніми показниками – 90,1% вибірки. Більшість студентів не достатньо володіють своєю експресивністю, мають обмежену здатність до самоконтролю.

Емпатія студентів-психологів характеризується більш високими показниками раціонального, значно нижчими інтуїтивного каналу та домінуванням середніх показників емоційного каналу.

Види та компоненти емоційного інтелекту студентів-психологів мають прямі зв'язки з емоційним каналом емпатії та обмежено пов'язані з раціональним каналом, які недостатньо розвинені у студентів-психологів.

Аналізуючи отримані дані кореляції між емоційним інтелектом та емпатією, можна стверджувати, що сучасні студенти-психологи можуть обмежено та ситуативно підключатися до своїх співбесідників, іноді втрачають контроль над здатністю керувати своїми емоційними станами та емоційними станами інших, тому, як наслідок, змінюється і їх власний стан.

Отже, під час професійної підготовки студентів-психологів потрібно звернути увагу на лабільність їх емоційних проявів, здатність до само розуміння та самовираження, навички контролю власних емоційних переживань та переживань співрозмовників.

Отримані дані можуть бути використані викладачами, коучами для побудови професійно орієнтованих програм підготовки майбутніх психологів, а також самими студентами-психологами для саморозвитку.

Список літератури:

1. Дерев'яно С.П. Характеристики емпатії студентів-психологів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. Вип. 126. С. 70–74.
2. Дьоміна Г.А. Психологічні особливості емпатії студентів – майбутніх соціально-психологічних працівників. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 2013. Т. 7. Вип. 32. С. 73–79.
3. Елизаветская Н.А. Эмоциональный интеллект в профессиональной деятельности психолога. *Акмеология*, 2015. Т. 3. Вип. 55. С. 198–199.
4. Ічанська О.М., Гірчук О.В. Особливості емпатії студентів-психологів на різних етапах професійної підготовки. *Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 12. С. 83–87.
5. Кряж І., Левенець Н. Довіра й емоційний інтелект як предиктори суб'єктивного благополуччя у студентів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2018. Вип. 64. С. 2–32.
6. Циганчук Т.В. Емоційний інтелект в структурі стресостійкості студентів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 2. С. 200–204.
7. Шинкарёва О., Майорова О. Оценка эмоционального интеллекта студентов Высших учебных заведений. *Балтийский гуманитарный журнал*, 2018. Т. 7. Вип. 4(25). С. 263–265.
8. Bar-On R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i). *Technical Manual*. Toronto: Multi-Health Systems, 1997.
9. Fatemeh Hajibabae, Mansoureh A. Farahani, Zahra Ameri, Tahmineh Salehi and Fatemeh Hosseini. The relationship between empathy and emotional intelligence among Iranian nursing students. *International journal of medical education*, 2018. Вип. 9. С. 239–243.

References:

1. Derevianko, S.P. (2015). Kharakterystyky empatii studentiv [Characteristics of empathy of psychology students]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*, vol. 126, pp 70–74.
2. Domina, H.A. (2013). Psykholohichni osoblyvosti empatii studentiv – maibutnix sotsialno-psykholohichnykh pratsivnykiv [Psychological features of students' empathy – future social and psychological workers]. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuksa NAPN Ukrainy*, vol. 7, no. 32, pp.73–79.
3. Elyzavetskaya, N.A. (2015). Emotsyonal'ny yntellekt v professyonal'noy deyatel'nosti psykholoha [Emotional intelligence in professional work of a psychologist]. *Acmeology*, vol. 3, no. 55, pp.198–199.
4. Ichanska, O.M., Hirchuk, O.V. Osoblyvosti empatii studentiv-psykholohiv na riznykh etapakh profesiinoi pidhotovky [Peculiarities of Empathy of Psychological Students at Different Stages of Professional Training]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, no. 12, pp. 83–87.
5. Kriazh, I., Levenets, N. (2018). Dovira y emotsiinyi intelekt yak predyktory subiektyvnoho blahopoluchchia u studentiv [Trust and emotional intelligence as predictors of subjective well-being in students]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya Psykhologhiia*, no. 64, pp. 26–32.
6. Tsyhanchuk, T.V. Emotsiinyi intelekt v strukturi stresostiikosti studentiv [Emotional intelligence in the structure of students' stress resistance] *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlyn'skoho. Seriya: Psykholohichni nauky*, vol. 2, pp. 200–204.
7. Shynkar'ova, O., Mayorova, O. (2018). Otsenka emotsyonal'noho yntellekta studentov Vysshykh uchebnykh zavedeny [Assessment of the emotional intelligence of students of higher educational institutions]. *Baltyyskyi humanitarny zhurnal*, vol. 7, no. 25, pp. 263–265.
8. Bar-On, R. (1997). The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): *Technical Manual*. Toronto: Multi-Health Systems.
9. Fatemeh Hajibabae, Mansoureh A. Farahani, Zahra Ameri, Tahmineh Salehi and Fatemeh Hosseini (2018). The relationship between empathy and emotional intelligence among Iranian nursing students. *International journal of medical education*, vol. 9, pp. 239–243.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-60>

УДК 159.98

Свинаренко Ю.В.Національний авіаційний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»**СТРАТЕГІЇ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ШИЗОЇДНОЮ ПРОБЛЕМАТИКОЮ**

Анотація. У статті представлено особливості психотерапевтичної роботи з шизоїдною проблематикою. Розглянуто розуміння шизоїдної організації психіки у практично феноменологічній направленості, виключно в рамках психічної норми. Виділено особливості та стратегії психотерапевтичної роботи з такими клієнтами. Перша стратегія психотерапії шизоїдної особистості полягає у створенні необхідної атмосфери довіри та підтримки, відчутті безпеки у контакті з психотерапевтом. Наступна стратегія виражається у тому, щоб задовольнити потребу шизоїдного клієнта у безумовному прийнятті його унікального суб'єктивного досвіду. Розглянуто тілесноорієнтовану стратегію психотерапії шизоїдного характеру. Завдання психотерапевта максимально екологічно й фундаментально розширити свідомість клієнта щодо прийняття власних емоцій, потреб, переживань та імпульсів тіла. Розглянуто можливі варіанти психотерапевтичних помилок у роботі з шизоїдною динамікою.

Ключові слова: психотерапія, шизоїдний характер, особистість, об'єктні стосунки, прихильність.

Svynarenko YuliaNational Aerospace University N.E. Zhukovsky
"Kharkiv Aviation Institute"**STRATEGIES OF PSYCHOTHERAPEUTICAL WORKING WITH SCHIZOID PROBLEMS**

Summary. The article presents the features of psychotherapeutic work with schizoid problems. We have considered that understanding of the schizoid organization of the psyche, is almost a phenomenologically oriented, exclusively within the framework of the mental norm. The main internal conflict of the schizoid was described, which consists in the extreme necessity of close relationships and inability to feel comfortably in this proximity. The characteristic of emotional, behavioral and rational spheres of schizoid organized personalities is briefly considered. The features and strategies of psychotherapeutic work with such clients are highlighted. The first strategy of psychotherapy of the schizoid personality is to create the necessary atmosphere of trust and support, a sense of security in contact with the therapist. The following strategy is expressed in order to satisfy the need for a schizoid client to unconditionally accept his unique subjective experience. The need for openness and congruence on the part of the therapist. A client in trusting contact with a psychotherapist can recognize his emotional experiences that are unconscious and rejected. Confirmation and reflection of one's own feelings in contact with a psychotherapist is sanogenic for a schizoid client. We consider the body-oriented strategy of psychotherapy of schizoid character. Features of the body organization of schizoid are consisted in blocking the energy impulses in the muscles. Emotional experiences are blocked through the expression of muscles, a significant limitation of vital energy in the body. The task of the psychotherapist is to maximally ecologically and fundamentally expand the consciousness of the client in accepting his own emotions, needs, experiences and impulses of the body. While applying the techniques of the psychotherapy, the psychotherapist have to feel the client's readiness for this. The possible variants of psychotherapeutic errors in work with schizoid dynamics were also described in the article.

Keywords: psychotherapy, schizoid character, personality, type of personality, object relations, attachment.

Постановка проблеми. Питання шизоїдної організації особистості у психотерапевтичній практиці може бути розглянуте з двох позицій. Перший варіант розуміння шизоїдного радикалу особистості ґрунтується на класифікації Diagnostic Statistic Manual (DSM-IV), яка використовується Американською психіатричною Асоціацією і є відправним пунктом для діагностики і класифікації характерів та описової психіатричної таксономії. Інший підхід до розуміння шизоїдної організації психіки полягає у практично феноменологічній направленості, виключно в рамках психічної норми. Цей підхід представлений у роботах Ненсі Мак-Вільямс, яка визначає шизоїдність як «складність внутрішньо психічного життя людини» [5; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно DSM-IV шизоїдній особистості властиве байдуже відношення до близькості. Маквільямс трактує шизоїдність у традиції теорії об'єктних стосунків, тобто для такої особистості є характер-

ним конфлікт прагнення близькості та уникнення. Використання терміну «шизоїдний» у психоаналізі бере початок від спостережень розриву між внутрішнім та зовнішнім життям особистості. Відлюдкувата поведінка шизоїдної особистості представляє собою захисну стратегію уникання гіперстимуляції та травматичного досвіду близьких стосунків. Такі люди зберігають дистанцію у контакті, при цьому мають внутрішню жагу близькості та яскраві фантазії щодо психологічної інтимності [5].

У психотерапевтичній практиці клієнти з шизоїдною динамікою психіки зустрічаються доволі часто [4; 5; 6]. При цьому, такі клієнти представлені широкою різноманітністю рівнів психічного та емоційного здоров'я: від пограничного рівня з одиночними психотичними епізодами до стійкої психіки з неадаптивними стратегіями поведінки. За даними Н. Мак-Вільямс, навіть на фоні гострих проблем психологічної інтимності та близькості, більшості вискоефективним ши-

зоїдним особистостям властиві позитивні аспекти функціонування психіки (задоволеність життям, відчуття власної сили, постійність «Я» та об'єкту, творчість). Основний внутрішній конфлікт шизоїда полягає у гострій потребі близьких стосунків та нездатності комфортно відчувати себе у цій близькості. Така особистість відчуває себе у безпеці з дуже малою кількістю людей. Будь-яка загроза чи реальна втрата таких стосунків для шизоїда є руйнівною для цілісності і сили Его. Оскільки для шизоїдної особистості є характерним складний та тривалий прекоункт, наче перевірка довіри, то втрата вже утвореного близького зв'язку з іншим є для них трагічною та спустошуючою [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Шизоїдний тип особистості звертається за психотерапевтичною допомогою зазвичай саме у випадку втрати значимих близьких стосунків або з конкретною метою – розвинути певні комунікативні навички, зав'язати романтичні стосунки тощо. У першому випадку йде мова про обезсилене Его, що не справляється з редукуванням тривоги та внутрішнього болю від спустошення та самотності. У другому випадку навпаки, йде мова про більш адаптивний стан психіки та більшу здатність до утворення терапевтичного альянсу з психотерапевтом.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є опис стратегій психотерапевтичної роботи з шизоїдною проблематикою у клієнтів.

Розглянемо характеристику емоційної, біхевіоральної та раціональної сфер шизоїдно організованих особистостей [1]. Довербальна асиміляція травматичного досвіду призводить до руйнівних тенденцій цілісності Я особистості. Загальне занепокоєння та навантаження, що є властивим для шизоїдних особистостей, пов'язане з соціальними ситуаціями та інтимністю. Суб'єктивно травматичні ситуації є тригерними для активації психологічних захистів особистості.

Виклад основного матеріалу. Для особистості з шизоїдною проблематикою властива відсутність спонтанності та декілька механічна манера у прояві емоцій. Спостерігається невміння переживати свою злість та сприймати її від інших. Зазвичай психіка шизоїдної особистості витиснує власну злість та особистість починає себе ідеалізувати. Почуття суму, трауру та депресивні настрої стають найбільш поширеними симптомами у шизоїдних особистостей. Ці почуття є найменш подавленими, але при цьому неактивно переживаються організмом. Скоріше зазначені почуття переживаються у формі довготривалих або хронічних депресивних станів (характеризуються втечею від реальності й поверхневою жалістю до себе). Тобто навіть такі негативні емоційні стани шизоїд не усвідомлює повністю та не переживає глибоко. Шизоїдна особистість схильна занурюватись у якусь конкретну окрему діяльність, розвиватись лише у одній сфері. Наприклад, трудоволізм, успіх у кар'єрі, при цьому ізоляція в інтимних стосунках. У міжособистісних стосунках спостерігається втеча від прямої конфронтації чи психологічної інтимності [4].

Для шизоїда занурення у інтелектуальні процеси та зовнішні досягнення виступають безпечною опорою, що захищає від непередбачуваності

життя. Оскільки така особистість не здатна ототожнити себе з життям у тілі та розвинути це стабільне відчуття, то вона вимушена шукати підтримку поза реальністю, тікаючи у інтелектуальний простір та фантазії. Для них характерне прагнення отримати схвалення саме через інтелектуальні досягнення. У близьких стосунках шизоїди постійно регулюють широту та глибину контактів з метою збереження відчуття власної безпеки. Така поведінка є для них вимушеною, бо шизоїдна особистість сприймає це як боротьбу за життя.

Виділення інтелектуальних процесів від почуттів зберігає інтелектуальні функції від небажаного емоційного забарвлення. Результат шизоїдних травм та ранніх обмежень розвитку відіграє роль «замороження» тіла. Безсвідомо мета цього полягає у контролі над сильними негативними емоціями. У ситуації соціальної комунікації шизоїдна особистість може виглядати досить самодостатньою. Однак, для таких людей є характерним надзвичайно сильна потреба у прийнятті та розумінні їх внутрішнього світу. Ззовні у спілкуванні вони здаються відстороненими, переживаючи при цьому дефіцит емоційного тепла. Шизоїд здається афективно загальмованими, однак всередині переживати жахливе переживання затоплення інтенсивними емоціями [3].

Загальна особливість психотерапевтичної роботи з шизоїдами полягає у тому, щоб створити атмосферу довіри та підтримки [5; 6]. У клієнта повинно сформуватись стійке відчуття безпеки у психотерапевтичному контакті. Психотерапевт на початкових сесіях повинен уникати вторгнення у інтимний простір психіки клієнта, що так суворо охороняється його Его. Варто уникати спокуси аналізу захисних механізмів клієнта та інтерпретацій, адже подібні передчасні інтервенції можуть бути травматичними. Темп психотерапії повинен повністю узгоджуватись з темпом шизоїдної динаміки кожного окремого клієнта.

Саме через необхідну умову безпеки у контакті для розкриття клієнта є ефективною клієнт-центрована психотерапія у роботі з шизоїдною проблематикою. Класичний варіант психоаналізу у методі вільних асоціацій також широко використовується й вважається ефективним, оскільки дає простір для розвитку рефлексивності клієнта.

Одна з глобальних задач у психотерапії з шизоїдом є встановити здатність розпізнавати, усвідомлювати та приймати власні емоції. Вирішення цієї задачі є простором для прояву творчості та винахідливості психотерапевта. Потрібно нестандартними, індивідуально підібраними шляхами дійти до репресованих емоцій. Таких емоцій, що є загрозливими для цілісності Его клієнта. Розглянемо декілька варіантів. Н. Мак-Вільямс наводить приклад з власної практики: «Одна з моїх клієнток, якій щоразу доводилося переборювати себе, щоб поговорити, одного разу подзвонила мені у сльозах. «Я хочу, щоб Ви знали, що я хочу поговорити з Вами! – сказала вона, – але це дуже болісно мені...». У результаті ми досягли терапевтичного прогресу досить нестандартним способом – я зачитувала їй зрозумілу й найменш принижуючу психоаналітичну літературу про шизоїдну психологію та питала, чи співпадає наведений опис з її суб'єктивним

досвідом.» Наведений приклад ілюструє вираження емоцій афекту через інтелектуальний засіб. Тобто там, де клієнт ще не здатен самостійно пізнавати власні емоційні переживання необхідні допоміжні, альтернативні техніки [6].

Ефективним варіантом роботи з проблемою розпізнавання власних емоцій клієнтом є субвербальна модель клієнт-центрованої психотерапії Кочаряна О.С. [2]. Ідея зазначеної моделі полягає у тому, що неможливо увійти у глибину переживання тільки через розмову та слова. Відмова від пріоритетності слова у експериментальній психотерапії полягає у розбіжності у розумінні слова, як обгортки, та емоції, як безпосередньо цукерки. Кочарян О.С. у своїх статтях зазначає важливість для психотерапевта чутливості до субвербального тілесного досвіду клієнту (експериментальна рефлексія). «Субвербальне переживання має якості плинності, змінності, у той час як модальні оформлені вербальні переживання, що пов'язані з травмою, і у цьому контексті є «заторми» переживаннями, навпаки, не мають якості плинності, вони «злиплись», перетворились на «кристал», що осів у тілі наче річ, вони свідомі або близькі до усвідомлення, вони не виникають та не зникають – вони присутні завжди чи в актуальній, чи у потенційній формах, вони резистентні до психотерапевтичного впливу». Такий підхід до психотерапевтичної роботи з шизоїдною тематикою дозволяє обійти захисний механізм інтелектуалізації та допомогти клієнту зосередитись на своїх емоційних переживаннях.

Наступна важлива особливість психотерапії шизоїдної особистості полягає у гострій потребі прийняття та розуміння унікальності суб'єктивного досвіду клієнта [1]. Переживання особистості, що її приймають та розуміють, виникає завдяки відкриттю особистого досвіду психотерапевта. Саморозкриття, відвертість та апелювання до власних емоційних переживань – необхідна стратегія психотерапевта у таких випадках. Клієнт у довірливому контакті з психотерапевтом може упізнати свої емоційні переживання, які є неусвідомлені та відкинуті. Внутрішній страх зіткнення з власними емоціями та афектами, що є характерним для таких клієнтів, може бути вирішений таким шляхом.

Підтвердження та віддзеркалення власних почуттів у контакті з психотерапевтом є саногенним для шизоїдного клієнта. Переживання клієнта «Мене розуміють і мені нічого не загрожує» є метою на цьому етапі психотерапевтичного процесу. Шизоїди дуже бояться опинитись у центрі уваги оточуючих, тим паче через власну неординарність. Для них властивий сильний страх, що їхня оригінальність та висока сензитивність буде сприйнята як ненормальність, патологія. Страх, що їх не приймуть й не зрозуміють, обумовлює відлюдкуватість. Навіть високоорганізованим особистостям з шизоїдним радикалом властивий сумнів у власній нормальності. Н. Мак-Вільямс пояснює страх шизоїдів опинитись у полі патології їхньою проєкцією переконання у нестерпності внутрішнього досвіду. Тобто такого досвіду, що є невпізнаним ні самою особистістю, ні оточуючими [5].

Особливої уваги заслуговує тілесноорієнтована стратегія психотерапії шизоїдного характеру [3]. Згідно ідеям А. Лоуена, кожній структурі харак-

теру відповідає певний м'язовий панцир. Особливості тілесної організації шизоїда полягають у блокуванні енергетичних імпульсів у м'язах. Емоційні переживання блокуються через експресію м'язів, значна обмеженість життєвої енергії у тілі. Рухи здаються скутими, механічними, позбавленими спонтанності та експресії. Для шизоїдної особистості властиві наступні тілесні прояви: хронічне напруження у шії, що викликано розривом мислення і почуттів; обмеженість та скованість дихання у верхній частині грудної клітини; викривлення хребта, як ілюстрація втечі та відстороненості від оточуючих, блок очей та інше.

Інтегративна стратегія, що поєднує тілесноорієнтовані та психоаналітичні техніки, є ефективною на етапі закріплення контакту з власним тілом та «увімкненням» енергетичних ресурсів тіла клієнта. Тілесноорієнтовані техніки, які не супроводжуються вправами на усвідомлення блокуваних емоційних переживань, будуть приносити короткотривалі результати. Завдання психотерапевта максимально екологічно й фундаментально розширити свідомість клієнта щодо прийняття власних емоцій, потреб, переживань та імпульсів тіла. Від того наскільки успішно буде вирішено шизоїдне розщеплення залежить успіх психотерапії.

Страх та бажання контакту – є стійка характеристика таких клієнтів. Демонстративна відстороненість у контакті приховує за собою сильне бажання близькості з іншими і страх одночасно. Тому застосовуючи тілесноорієнтовані техніки психотерапевт повинен відчувати готовність клієнта до цього.

З описів практики психотерапії шизоїдів відомо, що таким клієнтам властива висока сензитивність до неусвідомлених почуттів інших і терапевта [5; 6]. Шизоїдна особистість має чудову емпатію, вона прекрасно відчуває інших, але не спроможна виразити це у контакті. Якщо терапевт невпевнений у своїх діях стосовно клієнта, боїться неправильно доторкнутись до його тіла, то шизоїдна особистість сприймає це як власний недолік. Таким чином, тілесний дотик у психотерапії шизоїда є надзвичайно важливим і складним моментом. Адаже такий клієнт має сильне бажання бути прийнятим (через тілесний контакт також) і при цьому тотальний страх бути відторгненим (повторення травматичного інфантильного досвіду) [3].

Психотерапія шизоїдної особистості потребує значної усвідомленості та конгруентності самого психотерапевта. Це можна порівняти з ходом тонкої кризи – одна неввірна, невчасна дія і довіра у контакті зникає. Найбільший ризик у психотерапевтичній роботі з такими клієнтами полягає у несвоєчасній інтенсифікації емоцій та їх усвідомлення. Надзвичайно емоційно спрямований психотерапевт, що не бере до уваги важливості інтелектуальної сфери у спілкуванні з шизоїдною особистістю, ризикує підвести клієнта до незрілого, неконструктивного переживання емоційного досвіду та повторної травматизації психіки. Повільний темп психотерапевтичного процесу у шизоїдних клієнтів вимагає від терапевта терпіння. Інший варіант помилки психотерапії – занадто емоційно стриманий, раціональний психотерапевт уходить у поле суцільної інтелектуалізації, тим самим збільшуючи дистанцію між собою та клієнтом.

Висновки і пропозиції. Особливості психотерапевтичної роботи з шизоїдною особистістю полягають у необхідності створити атмосферу довіри та підтримки у контакті з психотерапевтом; задовольнити потребу шизоїдного клієнта у безумовному прийнятті його унікального

суб'єктивного досвіду; необхідність відвертості та конгруентності з боку психотерапевта; максимально екологічно й фундаментально розширити свідомість клієнта щодо прийняття власних емоцій, потреб, переживань та імпульсів тіла.

Список літератури:

1. Джонсон С.М. Психотерапия характера. Методическое пособие для слушателей курса «Психотерапия». Москва : Центр психологической культуры, 2001. 356 с.
2. Кочарян А.С. Переживание как мишень клиент-центрированной психотерапии. *Психологічне консультування і психотерапія*. 2014. № 1–2. С. 24–36.
3. Кузнецов С. Теория и практика работы с шизоидной структурой личности в телесно-ориентированной психотерапии. URL: <https://www.integratio.art/files/schizoid-book.pdf>
4. Guntrip H. Schizoid phenomena, object relations and the self. New York : International Universities Press, 1969. 467 p.
5. McWilliams N. Psychoanalytic psychotherapy: A practitioner's guide. New York : Guilford Press, 2004. 594 p.
6. McWilliams N. Some Thoughts about Schizoid Dynamics. *The Psychoanalytic Review*. 2006. P. 1–24.

References:

1. Dzhonson, S.M. (2001). Psihoterapiya haraktera. Metodicheskoe posobie dlya slushatelej kursa «Psihoterapiya». Moskva : Centr psihologicheskoy kul'tury.
2. Kocharyan, A.S. (2014). Perezhivanie kak mishen' klient-centrirovannoj psihoterapii. *Psihologichne konsul'tuvannya i psihoterapiya*, no 1-2, pp. 24–36.
3. Kuznecov, S. (2010). Teoriya i praktika raboty s shizoidnoj strukturoj lichnosti v telesno-orientirovannoj psihoterapii. URL: <https://www.integratio.art/files/schizoid-book.pdf>
4. Guntrip, H. (1969). Schizoid phenomena, object relations and the self. New York : International Universities Press.
5. McWilliams, N. (2004). Psychoanalytic psychotherapy: A practitioner's guide. New York : Guilford Press.
6. McWilliams, N. (2006). Some Thoughts about Schizoid Dynamics. *The Psychoanalytic Review*, vol. 93, no. 1, pp. 1–24.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-61>

УДК 159.98

Свинаренко Ю.В.

Національний авіаційний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ЖІНОК З РІЗНИМИ ТИПАМИ ПРИХИЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей механізмів психологічного захисту жінок з різним типом партнерської прихильності. Розглянуто витоки вивчення проблеми механізмів психологічного захисту та їх класифікації. Дослідницьку вибірку склали жінки у віці ранньої дорослості, у яких було встановлено чотири типи прихильності: «Автономія», «Псевдоавтономія», «Дезорієнтація» і «Надзалежність». Результати свідчать, що порушені типи прихильності пов'язані з примітивними, незрілими механізмами психологічного захисту. Для жінок з типом прихильності «Псевдоавтономія» властивий захисний механізм проєкція. Для жінок з типом прихильності «Дезорієнтованість» характерний захисний механізм реактивне утворення. Для типу прихильності «Надзалежність» характерні захисні механізми регресія і заперечення.

Ключові слова: прихильність, типи прихильності, механізми психологічного захисту.

Svynarenko Yulia

National Aerospace University N.E. Zhukovsky
"Kharkiv Aviation Institute"

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL PROTECTION OF WOMEN WITH DIFFERENT TYPES OF ATTACHMENT

Summary. This article investigates the characteristics of psychological defense mechanisms among young women with different type of attachment. We considered the problem of studying the origins of psychological defense mechanisms and their classification. Sample group included young women aged emergent adulthood and adolescence, which had four types of attachment: «Autonomy», «Pseudo-autonomy», «Disorientation» and «Hyper-attachment». The results indicate that the violation in types of attachments can be associated with the primitive, immature psychological defense mechanisms. Women with pseudo-autonomy type attachment have defense mechanism of projection. Girls with disorientation get a typical defense mechanism which is reaction formation. The defense mechanisms for «Hyper-attachment» are characterized by regression and denial. In the group of women with a type of attachment «Pseudo-autonomy» there is a statically significant correlation between the protective mechanism of intellectualization and psychosocial setting of avoidance. Also in this group of people we revealed statistically significant correlation between the protective mechanism of intellectualization and psychosocial setting of anxiety. In the group of women with a type of attachment «Disorientation» was also found positive correlation with avoiding intellectualization, and negative correlation with anxiety intellectualization. There was a statistically significant positive correlation of protective reaction formation with anxiety. In the group of women with the type of attachment «Hyper-attachment» we found statistically significant positive relationship between anxiety and denial of a defense mechanism, as well as avoidance and regression.

Keywords: attachment attachment types, psychological defense mechanisms.

Постановка проблеми. Важливість вивчення механізмів психологічного захисту зростає в зв'язку з розвитком психотерапії і широтою застосування психокорекції. Ідея психологічного захисту використовується практично у всіх психотерапевтичних школах. З. Фрейд відносив психологічний захист до вторинних психічних процесів, протиставляючи їх первинним (уява, сновидіння, мрії). Первісна розробка цієї теми пов'язана з вивченням генезу невротичних симптомів і лібідо. Механізми психологічного захисту виступали як засіб вирішення конфлікту між свідомістю і несвідомим. Пізніше, виходячи з розробленої теорії особистості, механізми психологічного захисту розглядалися як функції Его, що відповідають за інтеграцію та адаптацію при загрозі цілісності особистості. Згідно З. Фрейду, захисні механізми є вродженими; вони запускаються в суб'єктивно травматичній для цілісності Его ситуації і виконують функцію «зняття внутрішнього конфлікту».

Не випадково, вводячи поняття «захисні механізми», З. Фрейд визначав їх як «захист Я» в кон-

фліктних ситуаціях, що породжують тривогу і, як наслідок, невротичний симптомокомплекс. Механізми психологічного захисту (МПЗ) за своїми проявами несвідомої психічної активності, що формується в онтогенезі на основі взаємодії генотипових властивостей з індивідуальним, конкретно-історичним досвідом розвитку особистості в певному соціальному середовищі і культурі, здатні погіршити, пом'якшити або нейтралізувати особистісні реакції на емоційно значущі стимули.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми захисту можна розділити за рівнем зрілості на протективні (витіснення, заперечення, регресія, реактивне утворення і т.п.) і дефензивні (раціоналізація, інтелектуалізація, ізоляція, ідентифікація, сублимація, проєкція, зміщення). Перші вважаються більш примітивними, не допускають конфліктної і травмуючої особистість інформації в свідомість. Другі допускають травматичну інформацію, але інтерпретують її як би «безболісним» для себе чином.

Сучасне психоаналітичне розуміння МПЗ будується на теоріях особистості динамічного

напряму. Класично орієнтовані психоаналітики однією з рушійних сил особистості визнають страх (тривогу). Ця традиція бере свої витoki у З. Фрейда і його послідовників і триває до сьогоднішніх днів. Розрізняють три види страху: страх реальності (страх Его перед зовнішнім світом), невротичний страх (страх Его перед Воно) і страх морального порядку (страх Его перед Супер-Его). Незважаючи на те, що багато авторів виділяють загальні аспекти, теорія механізмів психологічного захисту відсутня, до сих пір не існує систематизованих знань про ці глибинно особистісні властивості. Ряд авторів взагалі говорять про те, що психологічний захист – найбільш суперечливе питання психоаналізу, наводячи такі аргументи: відсутність загальноприйнятих визначень і класифікацій, єдиної думки з приводу їх кількості, критеріїв поділу, диференційованості на нормальні і патологічні, розуміння їх ролі в формуванні розладів особистості і невротичних симптомів [4].

Теорія прихильності в даний час є одним з найбільш популярних напрямків, як в американській, так і європейській психології. В основі цієї теорії лежать відносини між двома людьми, їх міжособистісні зв'язки, які визначають весь душевний і психологічний лад особистості: ставлення людини до себе, до світу, різноманітні переживання, пізнавальні та творчі здібності та інше.

Потреба в надійних і довірчі стосунки зберігається у людини на всіх вікових етапах. Здатність приймати допомогу і підтримку, вибудовувати надійні і довірчі відносини з іншими людьми є стійкою особистісною особливістю. У сучасній психології встановлено, що ці якості особистості формуються в процесі ранніх діадицистських відносин. В середині ХХ століття цієї проблемі присвятив свої дослідження британський психоаналітик і клінічний психолог Дж. Боулбі. Його теорія прихильності і в наші дні є концептуальною базою для безлічі досліджень партнерських відносин у дітей і дорослих. Останнім часом великий інтерес психологи виявляють до прихильності у дорослих людей і її впливу побудова романтичних відносин [1].

Романтичні і любовні відносини у дорослості – це ставлення прихильності. Терміном «прихильність» позначають різновид міжособистісних відносин, які засновані на потреби в психологічній безпеці. Такі відносини виникають в результаті тривалої взаємодії і відрізняються вибірковістю, емоційністю і відносною стійкістю. Якість прихильності має свої типологічні особливості, які виражаються в стійкому стилі мислення, стилі вираження почуттів і поведінки в ситуаціях інтимно-особистісного спілкування. Ряд авторів (R. Fraley, K. Brennan, K. Bartholomew, Т.В. Казанцева) вважає, що тип прихильності визначається двома незалежними соціально-психологічними установками – прагнення до залежності і прагнення до незалежності від найближчого оточення. В результаті прийняття або неприйняття цих установок виділено чотири типи прихильності: автономний тип, псевдоавтономний тип, надзалежний тип і дезорієнтований тип [2; 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Згідно з даними Державної служби статистики в 2018 році в Україні було

зарєєстровано 228 тисяч шлюбів і понад 153 тисячі розлучень. Виходить, що 6 з 10 шлюбів розпадається. До того ж 50-60% всіх розлучень припадає на молоді сім'ї, велика частина з яких розлучається на першому році сімейного життя [3]. Така ситуація свідчить про руйнування інституту сім'ї в нашому суспільстві і наявності труднощів в побудові тривалих, міцних партнерських відносин у сучасній молоді. Актуальними є дослідження проблеми якості прихильності у дорослості, як умови формування довірчих відносин психологічної близькості.

Мета статті – вивчення особливостей психологічного захисту особистості жінок з різними типами прихильності до партнера.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь 122 жінки віком від 19 до 22 року. За соціальним статусом все випробовувані були студентками харківських ВНЗ. За сімейним станом все випробовувані (100% вибірки) були незаміжні і не мали дітей. Для участі в дослідженні були відібрані жінки з досвідом (вдалим чи невдалим за суб'єктивною шкалою) близьких відносин.

Були використані наступні методи:

1. Опитувальник Плутчика-Келлермана-Конте «Індекс життєвого стилю» (Life Style Index, LSI).
2. «Досвід близьких стосунків» (ECR-R) (Кочарян О.С., Фролова Є.В., Такмакова М.Ю.).

Математико-статистична обробка результатів була проведена за допомогою непараметричного критерію U – критерію Манна-Уїтні для виявлення значущих відмінностей для не пов'язаних вибірок і коефіцієнта рангової кореляції Кендалла для виявлення значимих кореляційних зв'язків всередині груп.

На основі даних опитування «Досвід близьких стосунків» у дослідницькій вибірці (122 випробовувані) було виділено 4 групи жінок з різними типами прихильності: тип прихильності автономія – 42 жінки; тип прихильності псевдоавтономія – 25 жінок, дезорієнтація – 27 жінок, надзалежність – 28 жінок.

На першому етапі роботи були виявлені відмінності за допомогою непараметричного U – критерію Манна-Уїтні у виразності механізмів психологічних захистів у чотирьох групах випробовуваних. Результати представлені в таблиці 1.

З отриманих результатів видно, що для жінок з типом прихильності «Автономія» характерні такі захисні механізми як компенсація і інтелектуалізація. Компенсація проявляється в спробах знайти відповідну заміну реальної чи уявної нестачі, найчастіше за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, достоїнств, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості. Часто це відбувається в ситуаціях необхідності уникнути конфлікту з цією особистістю і підвищення почуття самодостатності. Інтелектуалізація, проявляється в надмірно «розумовому» способі подолання конфліктної або фруструючої ситуації без переживань. Іншими словами, особистість уникає переживань, викликаних неприємною ситуацією за допомогою логічних установок і маніпуляцій. Також в шкалу інтелектуалізації була включена і сублімація як механізм психологічного захисту, при якому витіснені бажання і почуття гіпертрофовано компенсуються іншими, відповідними вищим соціальним цінностям, які

Таблиця 1

Відмінності виразності захисних механізмів у жінок з різними типами прихильності

Змінні	U – критерій	Z – перетворення	P, рівень значущості
Жінки з типом прихильності автономія та псевдоавтономія			
Інтелектуалізація	672	2,20	0,05
Компенсація	681	-2,03	0,05
Проекція	502	-2,45	0,01
Жінки з типом прихильності автономія та дезорієнтація			
Інтелектуалізація	659	3,61	0,01
Реактивне утворення	719	-2,92	0,01
Жінки з типом прихильності автономія та надзалежність			
Інтелектуалізація	489	3,09	0,01
Регресія	518	-2,21	0,05
Заперечення	410	-2,21	0,05

Примітка: в таблиці представлені тільки значущі результати

сповідує особистістю. Обидва даних захисних механізмів є зрілими, так як припускають травматичну інформацію в свідомість, але інтерпретують її «безболісним» чином [4].

Для типу прихильності «Псевдоавтономія» характерний захисний механізм проекція. В основі проекції лежить процес, за допомогою якого неусвідомлювані та неприйнятні для особистості почуття і думки локалізуються зовні, приписують іншим людям. Даний захисний механізм відноситься до примітивних, незрілих форм психологічного захисту.

Для типу прихильності «Дезорієнтація» характерний захисний механізм реактивне утворення. Цей вид психологічного захисту нерідко ототожнюють з гіперкомпенсацією. Особистість запобігає вираження неприємних або неприйнятних для неї думок, почуттів або вчинків шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень. Іншими словами, відбувається як би трансформація внутрішніх імпульсів в суб'єктивно їх протилежність. Ця форма психологічного захисту є незрілою, так як не допускає надходження конфліктної та травмуючої особистістю інформації у свідомість.

Для типу прихильності «Надзалежність» характерні захисні механізми регресія і заперечення. У класичних уявленнях «регресія» розглядається як механізм психологічного захисту, за допомогою якого особистість в своїх поведінкових реакціях прагне уникнути тривоги шляхом переходу на більш ранні стадії розвитку лібідо. При цій формі захисної реакції особистість, піддається дії фруструючих факторів, замінює собою рішення суб'єктивно більш складних завдань на відносно більш прості і доступні в сформованих ситуаціях.

Заперечення – механізм психологічного захисту, за допомогою якого особистість або заперечує деякі фруструючі обставини, або заперечує будь-якої внутрішній імпульс. Як правило, дія цього механізму проявляється в запереченні тих аспектів зовнішньої реальності, які, будучи очевидними для оточуючих, проте не приймаються, не визнаються самою особистістю. Іншими словами, інформація, яка турбує і може привести до конфлікту, не сприймається. Мається на увазі конфлікт, що виникає при прояві мотивів, суперечить основним настановам особистості або інформація, яка загрожує її самозбереженню, са-

моповазі та соціальному престижу. Дані захисні механізми також відносяться до незрілих, примітивних, тому що не допускають надходження конфліктної і травмуючої особистістю інформації в свідомість [4].

Таким чином, захисні механізми, які відносяться до зрілих, характерні лише для жінок з типом прихильності «Автономія». Для трьох груп жінок з деструктивними типами прихильності (псевдоавтономія, дезорієнтація, надзалежність) характерні незрілі, примітивні форми психологічних захистів.

Другим етапом роботи було дослідження взаємозв'язку механізмів психологічного захисту з соціально-психологічними настановами відношення до залежності і незалежності за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Кендалла. Результати представлені в таблиці 2.

З наведених результатів видно, що в групі дівчат з типом прихильності «Псевдоавтономія» існує статично значимий позитивний кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,05$ між захисним механізмом інтелектуалізація і соціально-психологічної настановою уникнення. Також в цій групі випробовуваних був виявлений статично значимий негативний кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,05$ між захисним механізмом інтелектуалізація і соціально-психологічної настановою тривоги. При цьому типі прихильності особистість не приймає ніякої форми залежності в спілкуванні і перебільшує значення незалежності, в спілкуванні присутнє дистанціювання і демонстративна самодостатність. Переважна в цьому типі прихильності соціально-психологічна настанова уникнення потенціє захисний механізм інтелектуалізацію. Таким чином, властива цим жінкам демонстративна самодостатність і відстороненість у стосунках забезпечується інтелектуалізацією суб'єктивно травматичних ситуацій.

У групі жінок з типом прихильності «Дезорієнтація» був виявлений позитивний кореляційний зв'язок інтелектуалізації з уникненням, а також негативний кореляційний зв'язок інтелектуалізації з тривогою. Був виявлений статистично значимий позитивний кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,05$ захисного механізму реактивне утворення з тривогою. Це говорить про те, що зростання тривоги, як психологічної настанови в ситуації прихильності до партнера, потенціє незрілу форму

Взаємозв'язок соціально-психологічних настанов відношення до залежності і незалежності з механізмами психологічного захисту

Жінки з типом прихильності псевдоавтономія	
Тревога	Інтелектуалізація $t = -0,043$; $p < 0,05$
Уникнення	Інтелектуалізація $t = 0,037$; $p < 0,05$
Жінки з типом прихильності дезорієнтованість	
Тревога	Реактивне утворення $t = 0,027$; $p < 0,05$ Інтелектуалізація $t = -0,032$; $p < 0,05$
Уникнення	Інтелектуалізація $t = 0,021$; $p < 0,05$
Жінки з типом прихильності надзалежність	
Тревога	Відкидання $t = 0,032$; $p < 0,01$
Уникнення	Регресія $t = 0,022$; $p < 0,05$

Примітка: в таблиці представлені тільки значущі результати

психологічного захисту і редукує зрілий захисний механізм – інтелектуалізацію [4].

У групі жінок з типом прихильності «надзалежність» виявлено статистично значущі позитивні зв'язки між тривогою і захисним механізмом заперечення, а також униканням і регресією. Це свідчить про те, що жінкам, для яких властива тривожно-маніпулятивна позиція у стосунках, заперечення свободи своєї і партнера, характерні незрілі інфантильні захисні механізми. Тобто, в ситуаціях для них суб'єктивно травматичних і загрозливих їх Его, жінки не допускають в поле своєї свідомості конфліктну інформацію і регресують на більш низькі стадії розвитку. Зростання тривоги у жінок в партнерських стосунках підсилює захисний механізм заперечення, тобто неприйняття подій і переживань як реальних.

Висновки і пропозиції.

1. Захисні механізми, які відносяться до зрілих, характерні лише для жінок з типом прихильності «Автономія». Для трьох груп жінок з деструктивними типами прихильності (псевдоавтономія, дезорієнтація, надзалежність) характерні незрілі, примітивні форми психологічних захистів.

Для жінок з типом прихильності псевдоавтономія властивий захисний механізм проєкція. Для жінок з типом прихильності дезорієнтація характерний захисний механізм реактивне утворення. Для типу прихильності «надзалежність» характерні захисні механізми регресія і заперечення.

2. У групі жінок з типом прихильності «Псевдоавтономія» існує статично значима кореляція між захисним механізмом інтелектуалізація і соціально-психологічної настановою уникнення. Також в цій групі випробовуваних був виявлений статично значимий зв'язок між захисним механізмом інтелектуалізація і соціально-психологічної настановою тривоги.

3. У групі жінок з типом прихильності «Дезорієнтація» були виявлені також позитивний кореляційний зв'язок інтелектуалізації з униканням, а також негативний кореляційний зв'язок інтелектуалізації з тривогою. Був виявлений статистично значимий позитивний зв'язок захисного механізму реактивне утворення з тривогою.

4. У групі жінок з типом прихильності «Надзалежність» виявлено статистично значущі позитивні зв'язки між тривогою і захисним механізмом заперечення, а також униканням і регресією.

Список літератури:

1. Боулби Д. Привязанность. Москва : Гардарики, 2003. 480 с.
2. Григорова Т.П. Деструктивная привязанность к партнеру во взрослом возрасте и совладание с ее проявлениями : автореф. дис. канд. псих. наук : 19.00.13. Кострома, 2015. 27 с.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Никольская И.М. Формирование защитной системы человека. *Ананьевские чтения : материалы науч.-практ. конф.* Санкт-Петербург, 2004. С. 580–591.
5. Такмакова М. Ю. Вплив стилю прихильності на особливості побудовання міжособистісних стосунків у дівчат. *Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ : междунар. науч. период. журн.* 2014. № 5. С. 217–230.

References:

1. Boulby, D. (2003). *Pryv'iazannost [Attachment]*. Moscow : Hardaryky, 480 p.
2. Hryhorova, T.P. (2015). *Destruktyvnaia pryv'iazannost k partneru vo vzrosлом возрасте y sovladanye s ee proiavlennyami [Destructive affection for a partner in adulthood with its manifestations]* : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhn. nauk. Kostroma.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Nykolskaia, Y.M. (2004). *Formyrovanye zashchytoi system cheloveka [The formation of the human defense system]*. *Ananevskye chtenyia : materyal nauch.-prakt. konf.* St. Petersburg.
5. Takmakova, M. (2014). *Vplyv styliu prykhylnosti na osoblyvosti pobuduvannia mizhosobystisnykh stosunkiv u divchat [The influence of the type of attachment on the features of building interpersonal relationships in girls]*. *Fundamental u prykladn yssledovanyia v praktykakh vedushchykh nauchnykh shkol : mezhdunar. nauch. peryod. zhurn.*, no 5, pp. 217–230.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-62>

УДК 027.625/008(477.74)

Бородіна Г.Г., Прус Л.М.
Київський університет культури

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ ДЛЯ ДІТЕЙ ІМ. І.Я. ФРАНКА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ РЕГІОНУ

Анотація. У статті йдеться про становлення і розвиток Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я. Франка. Зроблена спроба окреслити основні аспекти модернізації змісту роботи дитячої бібліотеки в регіональному соціокультурному просторі. Розкрито вагомий внесок бібліотеки до розвитку національної культури, проведення дозвілля, спілкування з ровесниками та дорослими цікавими людьми з урахуванням вікових, психологічних і соціальних особливостей дитини. Книгозбірня є динамічним центром інформації, середовищем для розвитку моральних та культурних цінностей, джерелом духовного збагачення дитини. Місією бібліотеки визначено: «Бібліотека надає кожній дитині доступ до книги та інформації для набуття знань, духовного збагачення або для втіхи та розваги». Зміни, що відбулися в нашій країні наприкінці ХХ ст., початку ХХІ ст. значно вплинули й на діяльність книгозбірні.

Ключові слова: бібліотека для дітей, бібліотечне обслуговування, бібліотечні фонди, BOOK-шоу, онлайн-брифінги, мультимедійні презентації.

Borodina Galina, Prus Lyudmila
Kyiv University of Culture

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE VINNYTSA REGIONAL LIBRARY FOR CHILDREN NAMED AFTER I. FRANKO IN THE SOCIO-CULTURAL SPACE OF THE REGION

Summary. The article deals with the formation and development of the Vinnytsia Regional Library for Children named after I. Franko. An attempt has been made to outline the main aspects of modernizing the content of children's library work in the regional socio-cultural space. The significant contribution of the library for development of national culture, leisure activities, communication with peers and adult interesting people, taking into account the age, psychological and social characteristics of the child is revealed. The library is the dynamic city center of information, the medium for developing moral and cultural values, the source of spiritual enrichment of the child. The mission of the library is: "The library provides each child with access to books and information for knowledge, spiritual enrichment or for pleasure and pastime". Changes that occurred in Ukraine at the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first century significantly influenced the activities of the library. Today, the Vinnytsia Regional Library for Children named after I. Franko is a modern cultural institution with 120 thousandth fund of books and a large number of children's periodicals, cozy reading rooms, electronic databases, Internet center. A great deal of work is being done to create bibliographic aids, especially of local lore. The library is very popular with small readers. Entering the new millennium, the library has set itself a strategic goal: to create a new image of the library. It is a library of the future, modern, open to all, modernized, user-friendly. The Vinnytsia Regional Library for Children named after I. J. Franko is the informational and recreational specialized institution, methodical, bibliographic information and advisory center for the network area libraries serving children. The library is a regional repository of print and other universal documents, primarily local, addressed to a children's auditorium.

Keywords: library for children, library service, library funds, BOOK-show, online briefings, multimedia presentations.

Постановка проблеми. У загальнодержавній системі позашкільного виховання важлива роль належить бібліотекам, які обслуговують дітей. Бібліотеки для дітей є складовою бібліотечної системи України. Функціонування бібліотек для дітей затверджене Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Вони є державним гарантом захисту прав дітей на культурне і духовне життя та на вільний доступ до інформації відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини, Декларації прав дитини, Закону України «Про охорону дитинства», Рекомендацій Ради Європи СМ/Rec (2018)7 «Про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі»; Інструк-

ції з керівництва для дитячих бібліотек секції бібліотек для дітей і підлітків Міжнародної федерації бібліотечних організацій та установ ІФЛА.

Кожна дитяча бібліотека України – це своєрідний всесвіт, що забезпечує цілісний, гармонійний розвиток особистості дитини, підлітка.

У цьому зв'язку особливо важливою проблемою українського бібліотекознавства є об'єктивна оцінка надбань та внеску вітчизняних бібліотек для дітей у розвиток вітчизняної освіти, культури, збагачення духовного потенціалу суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про дитячі бібліотеки написано небагато наукових робіт. Однак, значний інтерес для досліджувальної теми становить монографія Н. Но-

вікової та наукові розвідки Т. Сафонові, В. Чугуй, В. Лаукарт та ін. В їх працях висвітлено особливості розвитку дитячих бібліотек, простежено трансформацію їхньої діяльності, охарактеризовано сучасну соціокультурну діяльність. Проте, до останнього часу тема: «Роль та значення Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я. Франка в соціокультурному просторі регіону» не була об'єктом спеціального комплексного вивчення в вітчизняному бібліотекознавстві.

Метою статі є спроба зібрати, проаналізувати, узагальнити досвід роботи Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я. Франка та розкрити соціально-культурне значення книгозбірні для регіону. Вивчення цього питання дозволить глибше зрозуміти соціально-культурну важливість книгозбірень даного типу.

Виклад основного матеріалу. Термін «дитяча бібліотека» виник в кінці XVIII століття. Протягом XIX століття йшов процес трансформації ідеї «дитячої бібліотеки», її осмислення як феномена культури. Саме у цей період були закладені основи вітчизняної педагогіки дитячого читання. В Україні перші самостійні дитячі бібліотеки виникли в останній чверті XIX століття на початку XX століття і поступово стали центрами дослідження читання дітей.

Сучасні дитячі бібліотеки мають великі можливості для гармонійного, всебічного розвитку юних користувачів.

У Рекомендаціях Міжнародної Асоціації бібліотек (ІФЛА) зазначено, що діти мають право на вибір бібліотеки і на свій простір у ній.

Понад 12 тисяч дітей та підлітків є користувачами Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я. Франка.

В листопаді 2017 р. бібліотека відзначила 90-річний ювілей від часу заснування. Почала формуватися бібліотека на базі міської Гоголівської бібліотеки (нині Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А. Тімірязєва) у 1923 р. Спочатку, це був лише невеличкий дитячий відділ з фондом 100 примірників книг. Серед користувачів – 454 школярі і 101 дошкільник. Дітей обслуговували тричі на тиждень. І лише через 4 роки відбулося офіційне відкриття міської дитячої бібліотеки в окремому приміщенні з фондом 1600 книг і трьома працівниками у штаті [1].

У 1932 р. Вінницька міська бібліотека отримала статус обласної для дітей та юнацтва. Фонд виріс до 15 тис. примірників, відкрилися абонементи для молодших читачів та старшокласників, відділ єврейської літератури. З 1936 р. розпочалося заочне обслуговування і сільських дітей [1].

До початку 1941 р. фонд книгозбірні збільшився майже втричі і становив 51, 5 тисячі примірників книг. У штаті працювало 18 бібліотекарів та 7 технічних працівників.

В 1956 р. з нагоди 100-літнього ювілею Івана Франка бібліотеці присвоєно його ім'я, яке вона носить і зараз.

З 1962 р. бібліотека стала бібліотекою для дітей, хоча її послугами користуються студенти, вчителі, викладачі вузів, батьки.

Зміни, що відбулися в нашій країні наприкінці XX ст. на початку XXI ст. значно вплинули й на діяльність книгозбірень. Більшість дитячих бібліотек із пасивних спостерігачів стали пере-

творюватися на активні культурні центри, впроваджуючи у роботу інноваційні форми та методи масової роботи [5, с. 28].

Модернізація, вдосконалення діяльності бібліотек для дітей є постійним і безперервним процесом. За останні роки бібліотеки адаптувалися до нових вимог часу і виживають тільки завдяки тому, що стали орієнтуватися на потреби своїх користувачів.

Сьогодні Вінницька обласна бібліотека для дітей ім. І.Я. Франка стала потужним інформаційним центром з 120-ти тисячним фондом, великою кількістю дитячих періодичних видань, затишними читальними залами, новітніми технологіями та цікавими подіями і заходами. Бібліотека є регіональним сховищем творів друку та інших документів універсального характеру, передусім місцевих, адресованих дитячій аудиторії.

Розуміючи важливість створення сучасного образу бібліотеки, працівники по новому організують свою роботу. З використанням інформаційних технологій зазнали суттєвої модернізації заходи бібліотеки, при проведенні яких використовуються скайп-конференції, мультимедійні презентації, відеоподорожі, віртуальні екскурсії, тощо.

Юні вінничани можуть поспілкуватися з письменниками та взяти участь у цікавих заходах: ВООК-шоу, онлайн-брифінгах, форумах, акціях, флеш-мобах, квестах, бібліо-party, карамель-шоу тощо. До послуг відвідувачів різноманіття сучасних книг, журнальні новинки на будь-який смак, Інтернет-центр, Wi-Fi, вільний доступ до мережі Інтернет.

Організаційно-методична робота бібліотеки стала провідною ланкою по забезпеченню реального оновлення діяльності дитячих бібліотек області. Створена диференційована система підвищення кваліфікації бібліотечних працівників. Бібліотека є організатором науково-дослідної роботи з питань бібліотечного обслуговування дітей, базою нововведень, місцем організації семінарів, наукових конференцій, нарад і курсів з питань бібліотечної роботи.

Творча співпраця об'єднує бібліотекарів з обласною організацією Товариства Червоного Хреста, реабілітаційним центром «Промінь», з центром дитячої творчості «Барви України», підлітковим клубом «Аліса», з соціальною службою «Віфанія». Частими гостями бібліотеки є й письменники Т. Яковенко, О. Вітенко, Т. Пакалюк. З далекого Ізраїлю спілкується з своїми шанувальниками дитячий письменник Григорій Усач.

В сучасний період стратегічною метою Вінницької обласної бібліотеки для дітей є: створення нового образу бібліотеки – бібліотеки майбутнього, сучасної, відкритої для всіх, модернізованої, зручної для користувачів.

Організація бібліотечного обслуговування передбачає створення умов для спілкування рідною мовою, набуття соціальної, міжособистісної, громадянської, інформаційно-цифрової компетентностей, природничих знань, загальнокультурної освіченості, уміння вчитися, ініціативності, екологічної грамотності та розуміння засад здорового життя.

Значна увага приділяється індивідуальному спілкуванню бібліотекаря з читачем, заохоченню дитячої допитливості та особистих уподобань.

При бібліотеці діють бібліотечні активи і гуртки – різновікові об'єднання за інтересами пізнавально-творчого типу.

Гурток «Друзі природи», в рамках якого всі бажачі можуть дізнатися більш детально про тваринний та рослинний світ. На зустрічах проводяться різноманітні бесіди, круглі столи, години цікавих повідомлень, ігри та багато інших форм.

Працівники бібліотеки за допомогою слайдових презентацій розповідають дітям про значення природи для людини, знайомлять їх з правилами поведінки на природі. Маленькі гуртківці здійснюють віртуальні подорожі сторінками Червоної книги України, а також найвідомішими заповідниками нашої країни. Юні користувачі переглядають цікаві пізнавальні мультфільми, знайомляться з енциклопедіями та періодичними виданнями природничої тематики, яких чимало в бібліотечних фондах.

Метою гуртка «Мозайка» є: виховання національного світогляду дітей через пізнання народного мистецтва; залучення молодого покоління до джерел і процесу творення українського народного мистецтва; стимулювання розвитку творчого пошуку, художнього смаку при виконанні креативних робіт з використанням традиційних матеріалів і технік; співпраця і обмін досвідом між осередками творчості, культурно-освітніми установами; виховання у молодих вінничан працьовитості, відповідальності до виконання завдань курсу, дисциплінованості, самостійності.

Гурток «Фантазія» створений для тих, хто любить займатись бісероплетінням, створенням виробів із паперу. Завдання гуртка «Фантазія»: формування вмінь і навичок роботи з папером та бісером; виготовлення виробів у різних техніках, застосування основних прийомів роботи; формування творчої особистості, емоційний, фізичний та інтелектуальний розвиток, задоволення потреби особистості у творчій самореалізації; виховання культури праці; формування дружніх стосунків у дитячому колективі, відчуття відповідальності, колективізму, взаємодопомоги.

Використання техніки паперопластики, оригамі, елементів витинанки на заняттях гуртка «Фантазія» удосконалює естетичний смак дітей, розвиває творчі здібності.

Надзвичайно важливою є проектна діяльність книгозбірні. Особлива увага в бібліотеці приділяється питанням правової просвіти дітей. Зокрема, в проєкті «Про права дитини». Мета проєкту – забезпечити доступ до різноманітної інформації з проблем захисту прав дітей для самих дітей батьків, педагогів та бібліотекарів, соціальних працівників. Даний проєкт підтримується у співпраці зі службою у справах дітей Вінницької ОДА, Головним територіальним управлінням юстиції у Вінницькій області.

Спільно з «Товариством Червоного хреста» реалізовано проєкт «Ми за здоровий спосіб життя». Мета проєкту: популяризація здорового способу життя, дбайливого ставлення до свого здоров'я, профілактика шкідливих звичок, розповсюдження елементарних правил гігієни, попередження важких захворювань.

Поширені такі форми роботи: пізнавальні тренінги, діалогічні, інформаційно-просвітницькі заходи, практичні заняття, консультації, кон-

курси учнівських плакатів, малюнків, спортивні заходи та інше.

На сучасному етапі державотворення перед бібліотекою стоїть невідкладне завдання – виховувати свідомого громадянина-патріота рідної землі. Саме бібліотека, що має високий духовний та інтелектуальний потенціал, володіє безцінними книжковими скарбами, здійснює значний вплив на формування патріотичного світогляду молоді регіону.

Виходячи із зазначеного та враховуючи інтерес дітей до історії України, бібліотекарі в своїй роботі приділяють значну увагу висвітлені цієї теми, керуючись указами Президента «Про день Гідності та Свободи», «Про День Соборності України», «Про День захисника України», «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності», «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки», «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні», «Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді».

Останнім часом робота бібліотеки із патріотичного виховання значно активізувалась, наповнилась новим змістом. Готуючи масові заходи, бібліотекарі добирають і поєднують різноманітні методи і форми патріотичного виховання, уникаючи формалізму й одноманітності, насичуючи їх патріотичними емоціями та переживаннями.

За допомогою актуальних інформаційних форм роботи, книжкових виставок користувачі мають можливість простежити історію України від найдавніших часів до сьогодення, розвиток її суспільно-політичного устрою, економіки, умови формування державності, громадсько-політичної думки.

Бібліотека активно популяризує фонд за допомогою постійно діючої книжкової виставки: «Мій край – куточок серця України». Літературне краєзнавство завжди займало провідне місце в роботі Вінницької обласної дитячої бібліотеки. Кожен художній твір, пов'язаний з вінницьким краєм – це живий документ епохи і людської свідомості. Основою для краєзнавчої діяльності книгозбірні є краєзнавчі посібники: «Природа і природні ресурси Вінниччини», «Південний Буг – головна річка нашого краю», «Історія Вінниччини в архітектурі», «Над Бугом місто – Вінниця моя», «Магдебурзьке право у Вінниці», «Вінниця під час національно-визвольної війни 1648-1657 рр.», «Вінниця в роки Другої світової війни», «Письменники нашого краю» та ін. Ці посібники містять відомості про найбільш інформативні краєзнавчі документи за великий хронологічний відрізок часу. Вони добре структуровані, з якісним допоміжним апаратом. Значний час не втрачають актуальності.

Працівники Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я. Франка постійно активізують творчий пошук нових форм роботи із залучення користувачів до бібліотеки. Щороку влітку на центральних площах міста організовується робота виїзної читальної зали «Літня територія

читання». Робота читальної зали здійснюється за окремим планом. Заходи, що проводилися, завжди цікаві для дітей. Під час роботи читального залу діти окрім читання книг, отримують нові знання та компетенції, взявши участь у майстер-класах, іграх, конкурсах.

Послідовно, з метою інформаційної підтримки освітнього середовища, найбільш повного задоволення попиту на інформацію, соціокультурних, самоосвітніх і дозвіллевих потреб користувачів бібліотека для дітей створює власні сайти, блоги та електронні бібліографічні продукти, організовує навчальні Інтернет-центри, розповсюджує краєзнавчі ресурси та навчає дітей основам інформаційної культури. В бібліотеці запроваджено програми навчання комп'ютерної грамотності для дітей. Створені умови для задоволення інформаційних потреб користувачів, забезпечення їх вільного доступу до світових інформаційних ресурсів для навчання, спілкування, інтелектуального та творчого розвитку [2].

Висновки і пропозиції. Отже, змістовний аналіз соціокультурної діяльності Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я. Франка дає підстави стверджувати, що бібліотека продовжує бути одним із найважливіших культурних осередків для дітей Поділля. Але радикальні зміни необхідні, щоб зберегти свій статус у якості центрального інституту культури для дітей. Тому, переходячи до реалій нашої держави, при реформуванні бібліотечної мережі не хотілося б втратити те, що уже напрацьовано багатьма роками. Адже, у сьогоденному світі інформація і знання стають основою економіки, інтелектуальний розвиток і культура особистості набувають стра-

тегічного значення, поняття освіченої людини постійно розширюється, включаючи в себе все нові складові. Як і раніше головною сполучною ланкою між людиною і знаннями залишається читання, яке стає, за висловом англійських фахівців, ключем до століття знань.

На сучасному етапі розвитку дитячих бібліотек відбувається розширення їх діяльності і набуває нового значення їх педагогічна функція, яка проявляється не тільки у виховній роботі з дошкільнятами, школярами – розвитку їх як читачів, а й в безпосередньому впливі на формування компетенції в галузі педагогіки дитячого читання у батьків і вихователів дитячих дошкільних установ, закладів освіти. Це позиціонує саму дитячу бібліотеку як центр читацького розвитку дітей різних вікових категорій.

З кожним роком книгозбірні для дітей збільшують свою присутність у блогосфері, соцмережах та соціальних сервісах, для анонсування важливих подій, бібліотечних акцій, просвітницьких заходів, розміщують створені відеоролики, мультимедійні презентації тощо.

Саме тому, в якості одного з пріоритетних завдань формування і реалізації бібліотечної політики повинна стати найновітніша інформатизація дитячих бібліотек, включення їх як повноправних партнерів до інформаційного простору країни і світу.

Таким чином, Вінницька обласна бібліотека для дітей ім. І.Я. Франка має великий інформаційний потенціал, досвід впровадження інформаційних технологій та кваліфіковані кадри для подальшої плідної роботи на ниві просвіти молодого покоління України.

Список літератури:

1. Історія Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І.Я. Франка. URL: <https://frankolibrary.org> (дата звернення: 29.08.2019).
2. Лаукарт В.О. Бібліотеки для дітей Вінниччини: проблеми та перспективи. URL: <http://frankolibrary.org> (дата звернення: 29.08.2019).
3. Новикова Н.О. Дитячі бібліотеки в культурі України другої половини ХХ століття : монографія. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2006. 282 с.
4. Сафонова Т. Дитячі бібліотеки України: соціокультурний аспект. *Вісник Книжкової палати*. 2017. № 7. С. 10–14.
5. Чугуй В. Дитячі бібліотеки України: тенденції розвитку кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 7. С. 28–31.

References:

1. Istoriya Vinnytskoyi oblasnoyi biblioteki dlya ditey im. I. Franka [The History of Vinnytsia Regional Library for Children named by I.J. Franko]. Available at: <https://frankolibrary.org> (accessed 29 August 2019).
2. Laukart, V.O. Biblioteki dlya ditey Vinnychchyny: problemy ta perspektyvy [Libraries for Children of Vinnytsia Region: Problems and Perspectives]. Available at: <http://frankolibrary.org> (accessed August 2019).
3. Novikova, N.O. (2006). Dytyachi biblioteki v kulturi Ukrayiny druhoyi polovyny XX stolittya : monohrafiya. [Children's Libraries in Ukrainian Culture of the second half of the XX century]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Safonova, T. (2017). Dytyachi biblioteki Ukrayiny: sotsiokulturnyy aspekt [Children's Libraries of Ukraine: Socio-cultural Aspect]. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, no. 7, pp. 10–14.
5. Chuhuy, V. (2018). Dytyachi biblioteki Ukrayiny: tendentsiyi rozvytku kintsya XX – pochatku XXI stolittya [Children's Libraries of Ukraine: Tendencies of Development in the end of the XX – the beginning of the XXI century]. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, no. 7, pp. 28–31.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-63>

УДК 168.522

Пічугіна Ю.О.¹

Національна музична академія України імені П.І. Чайковського

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕРЕЖЕВОЇ ТВОРЧОСТІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ КУЛЬТУРИ

Анотація. Визначено теоретичні витоки і методологічний базис дослідження мережевої творчості в контексті формування нового типу культури. Предмет даного дослідження стосується мінливого простору культури, що знаходиться під неминучим впливом науково-технічного розвитку сучасного суспільства, а відтак потребує нових методологічних рішень для його теоретичного осмислення. Дослідження актуальних парадигмальних культурних змін ґрунтується на положеннях теорії інформаційного суспільства, широко представлені в роботах Д. Белла, М. Маклуена, Е. Тоффлера, М. Кастельса. Окреслено когнітивні здібності медіа-археології. Обґрунтовано дослідницький потенціал герменевтичного підходу, в рамках якого розкриваються інтерпретаційні можливості мережевої творчості щодо стану культури, результатом якої вона є.

Ключові слова: методологія культурології, теорія інформаційного суспільства, культура інформаційного суспільства, мережева творчість, мережева культура, медіа-археологія, герменевтика.

Pichugina Yulia

P. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BACKGROUND OF RESEARCH OF NETWORK CREATIVITY IN THE CONTEXT OF THE NEW TYPE CULTURE FORMATION

Summary. The purpose of the paper is to define theoretical and methodological preconditions of research of network creativity in the context of the new type culture formation. The research hypothesis is based on the fact that network creativity is a product of the culture of the information society. Therefore, when we try to include the network creativity in cultural discourse, it is necessary to take into account the social foundations of the formation of a new type of culture, which are fundamentally represented in the works of theorists, such as: D. Bell, M. McLuhan, A. Toffler, M. Castells. They are outlined the first key features of a new age culture, these are: democratization and differentiation, cliquity, globalization and diversity. The cognitive abilities of media archeology are outlined in this paper. When we have defined a way of researching culture by studying the media, we can talk about the formation of a cultural-technical approach in cultural studies. Also, the research potential of the hermeneutical approach is substantiated. It lies in the interpretation abilities of network creativity. When we interpret creative products, we gain knowledge of a historical epoch, of its cultural traditions, universals and world perception. Thus, we are approaching the understanding of modern civilization by studying the artefacts of the network culture. Significance of the study is caused by the research aspect choice. Theoretical and methodological discourse of research of network creativity in the context of the new type culture formation has not been the subject of the culturological analysis. Effective approaches to understanding the phenomenon of network creativity are determined, and its potential in researches of modern culture is established. It's allows us to speak about the expanding of methodological apparatus of cultural studies.

Keywords: methodology of cultural studies, the theory of information society, culture of the information society, network creativity, network culture, media archaeology, hermeneutics.

Постановка проблеми. Методологічні пошуки в культурології мають подвійну актуальність. По-перше, культурологія є молодого, ще не канонізованою, наукою, в якій тільки формується методологія пізнання, тому будь-яка дослідницька спроба конкретизувати, адаптувати або розширити традиційний методологічний апарат робить внесок в її розвиток. По-друге, мережева творчість, яка стала предметом нашої розвідки, стосується мінливого простору культури, що знаходиться під неминучим впливом інформаційно-технологічної парадигми сучасного суспільства, а отже вимагає нових методологічних рішень в її дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гіпотеза дослідження ґрунтується на тому, що мережева творчість є продуктом культури інформаційного суспільства, а відтак, намагаючись

включити її до культурологічного дискурсу, необхідно враховувати соціальні підвалини формування нового типу культури, які фундаментально представлені в роботах теоретиків Е. Тоффлера, Д. Белла, М. Маклуена, М. Кастельса. Утім, ще бракує реценцій питань деструкції культурної парадигми в сучасному суспільстві, а разом з тим нерозкритими залишаються нові явища.

Мета статті – визначити теоретико-методологічні передумови дослідження мережевої творчості в контексті формування нового типу культури.

Виклад основного матеріалу. Основною в контексті нашої проблематики представляється теорія інформаційного суспільства, яка ґрунтується на усвідомленні того, що сьогодні ми маємо справу з якісно новим комунікативним середовищем, а оскільки комунікація є стриж-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4019-5423>

нем людського буття, змінюються всі його сфери, в тому числі культура. Спираючись на концепції Трьох хвиль Е. Тоффлера, Постіндустріального суспільства Д. Белла, Четвертої інформаційної революції М. Маклуена та Інформаційного суспільства М. Кастельса, можна окреслити перші ключові ознаки культури нової доби.

Так, Е. Тоффлер в своїй концепції визначає сучасну культуру як демасифіковану і кліпову [10]. «Елітарна – масова – демасифікована» – це той шлях, який пройшла культура відповідно до Першої (аграрної), Другої (індустріальної) та Третьої (інформаційної) хвилі в контексті її доступності. Пояснимо ці переходи на прикладі музики. В період тривалого панування сільськогосподарської цивілізації, коли люди зазвичай жили в великих родинах, які склалися з кількох поколінь, разом з дядями, тьотями, родиною з боку чоловіка або жінки, дідусями, бабусями і двоюрідними братами і сестрами, причому всі вони мешкали під одним дахом і працювали разом як виробничі комірники, продуктивність якої безпосередньо залежала від родючості землі, плодovitості худоби, сприятливості природних явищ, музика мала особливе магічно-охоронне значення, йшла вона від народу і переспівувалася поколіннями, її можна було почути під час праці (побутова), свят (календарно-обрядова і родинно-обрядова), походів (чумацька, бурлацька), а отже супроводжувала людину як в повсякденності, так і в часи значущих подій, була не окремим «концертним» явищем в житті селян, а розчинялася в ньому. Сільськогосподарське суспільство Е. Тоффлер влучно охарактеризував як «виробники для себе», самі виробляли, самі й споживали, і як ми бачимо з прикладу з музикою, це стосується не тільки продовольства, але й культури. Другий вектор існування музики в період Першої хвилі – елітарна. Це композиторська музика, яка виконується при так званих дворах покровителів, перед глядачами з високим інтелектуальним рівнем та освіченістю. Друга хвиля знаменувалася становленням промислового виробництва, яке розкололо суспільство на нуклеарні сім'ї, виробників і споживачів, запровадило масову освіту і розбудувало потужну систему засобів масової інформації, відтак створило всі умови для ефективного масового управління робочим класом. В результаті цивілізаційного зламу так само докорінних змін зазнало дозвілля, яке втративши зв'язок з народними традиціями, набуло форму централізованої професійної організації масових заходів, тим самим перетворившись на індустрію, що повністю відповідало духу епохи. Так, повертаючись до музики, з'явилися великі концертні зали, театри, які потребували все більш гучного звучання для доброї чутності навіть на останніх рядах, в результаті чого відбувся зсув від камерних до симфонічних форм. Музичні концерти стали доступними для широких верств населення, білети на які можна було вільно придбати в касах міста. Пізніше, з винаходом звукового та звукозаписувального обладнання, а також із розвитком засобів масової комунікації, музика, завдяки телевізійним екранам, радіоприймачам, магнітофонам, музичним плеєрам, отримала нові трансляційні можливості, і залунала в кожному домі. Мистецтво стало продуктом масового споживання, відтак наступила формація масової культури. В період Третьої хвилі, символом якої стали

мережеві технології, руйнуючі централізований контроль над мистецтвом, відбувається демасифікація споживача культурних благ. Відтепер музика лунає для кожного персонально, в залежності від індивідуальних вподобань. Е. Тоффлер з цього приводу каже, що «всі ці розробки мають одну загальну рису: вони поділяють загальну аудиторію на групи, і кожний новий сегмент збільшує різноманітність нашої культури» [10].

Водночас, те розмаїття та необмеженість вибору, котрі пропонує сьогодні інтернет, зумовили кліповість культури інформаційного суспільства, що, з одного боку, пояснюється устремлінням виробників культурних благ бути поміченими, а з іншого – намаганням споживачів охопити якомога більше цікавого їм контенту. Цифрові піктограми емоджі, стікери в онлайн-месенджерах, інтернет-меми, музичні кліпи, короткі відеоролики на платформі YouTube та багато іншого – це, по суті, артефакти мережевої культури, які адаптують інформацію для її легкого та швидкого сприйняття.

Д. Белл у своїй теорії постіндустріального суспільства має міркування, що «стара концепція культури базується на спадкоємності, сучасна – на розмаїтті; старою цінністю була традиція, сучасний ідеал – синкретизм» [1]. Ця теза була сформульована у 1973 році, проте згодом її значення лише підсилювалося. Сьогоднішні мережеві технології запропонували альтернативну територію для творчого експерименту, в процесі якого змішуються види, стилі, жанри, а в результаті – народжується дещо нове, але значиме, оскільки репрезентує цінності поточної історичної епохи.

М. Маклуен визначив культуру інформаційного суспільства як глобалізовану і мозаїчну. Сьогодні принцип глобалізації забезпечується фактичною відсутністю фізичних кордонів в мережі інтернет та надвисокою швидкістю передачі інформації в ній, що науковець об'єднав під терміном «глобальне село», але по відношенню до традиційних мас-медіа; а принцип мозаїчності, в свою чергу, сформувався через специфіку читання електронної інформації, тобто уривками через інтервали, переходячи за посиланнями, на відміну від читання книг, яке забезпечує послідовне сприйняття інформації, а отже сприяє формуванню лінійного мислення [9].

Розвиваючи ідеї теорії інформаційного суспільства, М. Кастельс так само розглядає сучасну культуру як глобалізовану, охарактеризувавши її як мультикультурну систему координат, а також демасифіковану, говорячи про широку культурну диференціацію в добу технологічних інновацій [6]. Будучи професором університету в американському штаті Каліфорнія, який є головним осередком розробки інформаційних технологій, М. Кастельс мав змогу одним з перших спостерігати формування інформаційно-технологічної парадигми і описати трансформацію суспільства під її впливом. В його роботах ми знаходимо перші зафіксовані ознаки нової комунікативної платформи, найважливішою серед яких вчений визначає «охоплення в своїй сфері більшості видів культурних проявів в усьому їх розмаїтті. Від гірших до кращих, від самих елітних до найпопулярніших, поєднуються в цьому цифровому всесвіті, що пов'язує в гігантському історичному супертексті минулі, теперішні і майбутні прояви комунікативної думки. Таким

чином вони розбудовують нове символічне середовище. Роблять віртуальність нашою реальністю» [6]. В своїх працях М. Кастельс окреслив перехід сучасного суспільства від «галактики Гутенберга» до «галактики інтернет» і першим виділив поняття мережевої культури. «Це культура, побудована на технократичній вірі у прогрес людства під впливом техніки, прийнята співтовариством хакерів, розвивається на основі вільної і відкритої технічної творчості, впроваджена у віртуальні мережі, що мають на меті побудову нового суспільства, і матеріалізована натхненними прибутком підприємцями у творінні нової економіки» [5]. Відтак, інтернет, знайшовши широке застосування в соціальній практиці, відповідно зробив в ній корективи.

Взагалі-то, в теорії інформаційного суспільства сформувався головна ідея про те, що засоби масової комунікації визначають характер суспільства, його культуру, що дозволяє виділити усну, писемну, аудіовізуальну і мережеву цивілізації. З'являючись, нові медіа поступово змінюють наше життя. Так, Е. Тоффлер виділяє появу нової можливості самостійних маніпуляцій в інформаційному просторі, хоча й дуже простих як поглянути з висоти рівню розвитку останніх технологій. Насамперед вчений визначає відеоігри, які перетворили екран з інформаційного засобу на інформаційно-комунікативне поле. «Ця розробка являє собою хвилю соціального навчання, це попереднє тренування, яке готує нас до життя в електронному світі. Завдяки цьому нехитрому приладу мільйони людей вчаться грати з телевізором, відповідати йому, взаємодіяти з ним» [10]. Отже, можна говорити про те, що відеоігри заклали основу споживацького просьюмеризму (синтез слів «producer» (з англ. «виробник») та «consumer» (з англ. «споживач»)), що пізніше став однією з визначальних характеристик нового типу культури. Наступними доленосними розробками стали комп'ютер і всевітня система комп'ютерних мереж під загальновідомою назвою інтернет. Про комп'ютери Тоффлер пише: «Цими розумними машинами вже користуються в самих різних цілях: від оформлення сімейних рахунків до контролю витрат електроенергії в домі. З ними грають, в них зберігають кулінарні рецепти, вони нагадують своїм власникам про заплановані зустрічі і слугують «інтелектуальними» друкарськими машинками» [10]. У цій тезі автор занотував лише малу частину потенційних можливостей комп'ютерів. З їх появою, а також з появою інтернету (який автор не визначає конкретно, проте вже тоді має на увазі і узагальнює під спільною назвою «комп'ютер») практика споживацького просьюмеризму розширилася, людина отримала доступ до власного створення контенту, до вільного висловлення власної думки, до наповнення культури власними добутками.

У такому разі, вважаємо доцільним відзначити, що з теорії про інформаційне суспільство народжується новий дослідницький напрям – медіа-археологія. Високий технологічний рівень розвитку сучасних медіа, у порівнянні з минулою епохою, а також їх всеосяжна популярність, безумовно, не могли залишитися без уваги науковців самих різних спеціальностей, що призвело до появи активного міждисциплінарного дискурсу про них.

Медіа-археологія, витоки якої ми спостерігаємо в роботах вище згаданого М. Маклуена [9], де вчений першим продемонстрував вагомість впли-

ву медіа на суспільство, пізніше також у Е. Тоффлера і М. Кастельса; французького філософа та культуролога М. Фуко [11], методологія археології знання і культури якого була запозичена новим вченням, при цьому археологія тут означає «розкопування» предмету дослідження аж до «архаїчного рівня, який уможливило пізнання і спосіб буття того, що належить пізнати» [2], і Ф. Кітлера [7], який знайшов застосування теорії М. Фуко по відношенню до медійних технологій для того, щоб отримати відповідь на запитання про те, що відбувалося прихід сучасної медіа-цивілізації, посіла важке місце в методології дослідження проблем впливу сучасних інформаційно-комунікативних технологій на формування нового типу культури, адже – це «погляд на медіа-культуру не тільки крізь призму минулого, теперішнього та майбутнього, але й у взаємозв'язку всіх часів. Це спосіб пов'язати разом всі ці часові пласти і пояснити їх один через одного» [3]. В цілому, виділяючи спосіб дослідження культури шляхом досконалого вивчення медіа, можна говорити про формування культуротехнічного підходу в культурології. Так, в працях професора Каліфорнійського університету Е. Хухтамо ми знаходимо розширену культурну концептуалізацію терміну «медіа», він описує їх в якості «нефіксованих об'єктів, у яких немає визначених кордонів. Вони є сконструйованими комплексами бажань, вірувань і процедур, вбудованих в складні культурні коди комунікації» [13].

Жиліна А.В. в своєму аналізі медіа-теорії відносно теорії Е. Хухтамо влучно зауважує, що таким чином вчений розглядає не самі медіа та умови їх існування, а «додаткові» культурні медіації, які проявляються у вигляді топосів [4]. Ідею топосів Хухтамо запозичив з риторики класичної античності. Вони були місцями для зберігання напрямів думки, систематично організованими формулами, які слугують практичній меті, а саме складанню промов. Коли класична риторика поступово втратила своє початкове значення і мету, формули проникли в літературні жанри. Перетворившись на кліше, які можна використовувати в будь-якій літературній формі, вони поширилися на всі сфери життя, до яких має відношення література і яким вона надає форму. Отже, топіки можна розглядати як формули, від стилістичної до алегоричної, вони складають «будівельні блоки» культурний традиції, а отже є ідеологічними конструкціями [12].

Сучасні медіа знаходяться в тісному зв'язку з людиною. Ймовірно, цей зв'язок можна охарактеризувати як найміцніший за всю історію людства. Медіа-пристрої і технології завжди знаходяться під рукою. Ми перевіряємо свої месенджери, пошту і профілі в соціальних мережах кожні 12 хвилин, проводимо час в мережі протягом 24 годин на тиждень, удвічі більше ніж 10 років тому [14]. Наразі нові медіа утворюють кіберпростір культури, який не обмежується цифровим середовищем, активно втручається в реальне життя, де відбувається кроскультурний діалог, у контексті якого виникають нові культурні універсалії, єдині для всієї сучасної культури. У такому разі мережеві артефакти являють собою суттєвий семіотичний комплекс, дослідження якого наближає нас до наукової констатації культури нового типу. Отже, обґрунтованою є авторська спроба долучити мережеву

творчість, в тому числі, до герменевтичного дискурсу, у рамках якого розкривається її інтерпретаційний потенціал. Інтерпретація твору, будь то інтернет-мем, відеоролик на YouTube чи фотографія в Instagram, не буде об'єктивною, якщо залишити поза увагою культуру, продуктом якої він є, і навпаки – неможливо сформулювати уявлення про культуру, не ознайомившись з її творчим доробком. Таке положення відбиває сутність герменевтичного кола: «розуміння тексту неможливе без розуміння контексту, а розуміння контексту неможливе без розуміння тексту» [8].

Висновки. Визначивши теоретико-методологічний фундамент дослідження мережевої творчості в контексті формування нового типу культури, представлений положеннями теорії інформаційно-

го суспільства, де знаходимо перші, але найґрунтовніші, спроби зафіксувати суспільні парадигмальні зміни, в тому числі культурні; медіа-археології, яка маючи походження з теорії інформаційного суспільства, наближає нас до формування культуротехнічного підходу в культурології, згідно з яким відбувається аналіз культури крізь призму технічного розвитку суспільства; а також безсумнівно результативним герменевтичним підходом, в рамках якого розкриваються інтерпретаційні можливості мережевих артефактів, в ході «читання» яких отримуємо знання про історичну епоху, її культурні традиції, універсали та світосприйняття, – пропонуємо окреслити три методологічні вектори перспективного аналізу мережевої творчості: як явище культури, як мистецтво і як культурна практика.

Список літератури:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. В.Л. Иноземцева. Москва : Academia, 2004. 788 с.
2. Гачко О. «Археологія знання»: до проблеми становлення філософсько-історичних поглядів М. Фуко. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4(2). С. 200–207.
3. Герман И. Эволюция технологий: Эрkki Хухтамо о том, чем занимаются археологи медиа. URL: <https://theoryandpractice.ru/posts/10145-arkheologiya-media> (дата звернення: 16.08.2019).
4. Жилина А.В. О преимуществах материалистического подхода в теории медиа. *Философский журнал*. 2017. № 3. Т. 10. С. 93–111.
5. Кастельс М. Галактика Интернет / пер. с англ. А. Матвеева под ред. В. Харитоновна. Екатеринбург : У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
7. Киттлер Ф. Медиа философии, философия медиа / пер. с нем. И. Инишева // *Логос*. 2015. Т. 25. № 2(104). С. 173–188.
8. Колесник О.С. Культурологічна герменевтика та діалог контекстів. *Культура і сучасність*. 2014. № 1. С. 24–30.
9. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: сотворение человека печатной культуры / пер. с англ. А. Юдина. Киев : НИКА-Центр, 2004. 432 с.
10. Тоффлер Э. Третья волна / пер. с англ. Л.М. Бурмистрова, К.Л. Татаринова, К. Бурмистров, З.А. Заритовская. Москва : АСТ, 2010. 800 с.
11. Фуко М. Археология знания / пер. с фр. Ракова М.Б. Санкт-Петербург : Гуманитарная академия, 2004. 416 с.
12. Хухтамо Э. Заметки по поводу археологии медиа 1 (1993). URL: <http://www.mediaartlab.ru/db/tekst.html?id=37> (дата звернення: 15.08.2019).
13. Huhtamo E. From Kaleidoscomaniac to Cybernerd: Notes Toward an Archaeology of the Media. *Leonardo*. 1997. No. 3. Vol. 30. Pp. 221–224.
14. Hymas Ch. A decade of smartphones: We now spend an entire day every week online. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/08/01/decade-smartphones-now-spend-entire-day-every-week-online/> (дата звернення: 19.08.2019).

References:

1. Bell, D. (2004). *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting* [Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt sotsial'nogo prognozirovaniya]. Translation from English. Moscow : Academia. (in Russian)
2. Nachko, O. (2012). «Arkheolohiia znannia»: do problemy stanovlennia filosofsko-istorychnykh pohliadiv M. Fuko ["The Archeology of knowledge": to the problem of formation of M. Foucault's philosophical and historical views]. *Philosophy and political science in the context of modern culture*, vol. 4, no. 2, pp. 200–207.
3. German, I. Jevoľucija tehnologij: Jerkki Huhtamo o tom, chem zanimajutsja arheologi media [Technology Evolution: Erkki Huhtamo on what media archaeologists do]. Available at: <https://theoryandpractice.ru/posts/10145-arkheologiya-media> (accessed 16 August 2019).
4. Zhilina, A.V. (2017). O preimushhestvah materialisticheskogo podhoda v teorii media [On the advantages of a materialist approach to media theory]. *The Philosophy Journal*, vol. 10, no. 3, pp. 93–111.
5. Castells, M. (2004). *The Internet Galaxy* [Galaktika Internet]. Translation from English. Yekaterinburg : U-Factory. (in Russian)
6. Castells, M. (2000). *The Information Age: Economy, Society and Culture* [Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura]. Translation from English. Moscow : GU VShE. (in Russian)
7. Kittler, F. (2015). Media filosofii, filosofija media [Media of Philosophy, Philosophy of Media]. Translation from German. *Logos*, vol. 25, no. 2(104), pp. 173–188.
8. Kolesnyk, O.S. (2014). Kulturolohichna hermenevtyka ta dialoh kontekstiv [Culturological hermeneutics and the dialogue of the contexts]. *Culture and modernity*, no. 1, pp. 24–30.
9. McLuhan, M. (2004). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* [Galaktika Gutenberga: sotvorenienie cheloveka pechatnoj kul'tury]. Translation from English. Kyiv : NIKA-Tsentr. (in Russian)
10. Toffler, E. (2010). *The Third Wave* [Tret'ja volna]. Translation from English. Moscow : AST. (in Russian)
11. Fuko, M. (2004). *The archaeology of knowledge* [Arheologija znanija]. Translation from French. St. Petersburg : Gumanitarnaja akademija. (in Russian)
12. Huhtamo, E. (1993). Zаметki po povodu arheologii media 1 [Notes on archeology media 1]. Available at: <http://www.mediaartlab.ru/db/tekst.html?id=37> (accessed 15 August 2019).
13. Huhtamo, E. (1997). From Kaleidoscomaniac to Cybernerd: Notes Toward an Archaeology of the Media. *Leonardo*, vol. 30, no. 3, pp. 221–224.
14. Hymas, Ch. A decade of smartphones: We now spend an entire day every week online. Available at: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/08/01/decade-smartphones-now-spend-entire-day-every-week-online/> (accessed 19 August 2019).

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-64>

УДК 7.03;7.001.12

Филиппова О.Н.

Ассоциация искусствоведов (г. Москва)

ПЛЁС В ТВОРЧЕСТВЕ И.И. ЛЕВИТАНА (1860-1900)

Аннотация. Жизнь и творчество Исаака Ильича Левитана (1860-1900) весьма широко и полно освещены в литературе по вопросам искусства. Ни об одном мастере русского пейзажа, работавшем до и после И.И. Левитана, не было написано, пожалуй, так много, как об этом художнике (достаточно сказать, что первая монография, посвященная его творчеству, была издана более полустолетия тому назад) [7, с. 9]. Углубленному исследованию творчества И.И. Левитана в советское время, несомненно, помогло устройство его персональной выставки, развернутой в залах Государственной Третьяковской галереи в 1938 году. Ряд серьезных монографических работ, написанных по материалам выставки, открывает собой новый этап в деле изучения наследия, оставленного художником. Творчество И.И. Левитана рассматривалось в этих работах на фоне общественной обстановки 1880-1890-х годов. В его лучших произведениях раскрывались такие стороны, которые до этого замалчивались, или истолковывались крайне субъективно. И, наконец, сама оценка, данная И.И. Левитану исследователями (на примере советского искусствоведа А.А. Федорова-Давыдова), прозвучала, как утверждение реалистической сущности его искусства.

Ключевые слова: творчество И.И. Левитана, склонность к изображению природы, педагог, пейзажи, ученические и передвижные выставки, этюды, картины, друзья и знакомые художника, работа исключительно в Москве и Подмосковье, поездка в Крым, встреча с волжскими просторами.

Filippova Olga

Association of Art Critics (Moscow)

PLES IN THE CREATIVE WORK OF I.I. LEVITAN (1860-1900)

Summary. The life and the creative work of Isaac Ilyich Levitan (1860-1900) is widely and fully covered in the literature on art. No master of Russian landscape, who worked before and after I.I. Levitan, was written, perhaps, as much as about this artist (suffice it to say that the first monograph devoted to his work, was published more than half a century ago). In-depth study of the works of I.I. Levitan in Soviet times, undoubtedly, helped the device of his personal exhibition, deployed in the halls of the state Tretyakov gallery in 1938. Hundreds of works exhibited there, with sufficient completeness, representing all periods of the creative life of this wonderful landscape painter, not only contributed to the popularization of the art of I.I. Levitan, but also helped to understand it more deeply. A number of serious monographic works, written on the materials of the exhibition, opens a new stage in the study of the heritage left by the artist. The creative work of I.I. Levitan considered in these works against the background of the social situation of 1880-1890-ies. His best works revealed aspects that had previously been suppressed, or interpreted extremely subjectively. Finally, the assessment given to I.I. Levitan by researchers sounded like a statement of the realistic essence of his art. Most clearly it was formulated in the book A.A. Fedorov-Davydov 1938 about the artist: "I.I. Levitan many considered a master of intimate landscape, the head of the subjective-lyrical landscape school of the late XIX century, – the author writes. – Such a statement does not reveal the merits of the case. I.I. Levitan intimate, just as intimate in its subtlety all the lyrics. But, he was a head taller, broader in their objectives all the masters of the intimate landscape. His lyrics rise to public appeal and through all his work permeate the search for a synthesis of monumental image. Conveying his personal experiences, he, as a realist, expressed the objective in the subjective. His memorable experiences of nature, near and dear to every feeling person" [7, p. 9]. Thus, the analysis of literature related to the artistic activities of I.I. Levitan, will consider his work as a master of realistic landscape.

Keywords: the creative work of I.I. Levitan, tendency to depict nature, educator, landscape, student and travelling exhibitions, sketch, picture, friends and acquaintances of the artist, work exclusively in Moscow and Moscow region, trip to Crimea, meeting with the Volga expanses.

Постановка проблемы. Исаак Ильич Левитан (1860-1900) – один из самых значительных пейзажистов не только русской, но и европейской живописи. До середины 1880-х годов Исаак Ильич работал в Москве и в Подмосковье. В марте 1866 года он совершает поездку в Крым, но Крым не стал для художника «своим» [3, с. 2]. 1880-е годы – это самое плодотворное десятилетие. Месяцы, которые Исаак Ильич провел на Волге в 1888 году, а затем и в два последующих года, наполнили его огромным, многообразным материалом. Просторы великой реки вдохно-

вили И.И. Левитана на создание панорамных пейзажей с распахнутым горизонтом («Волга») [3, с. 2]. В живописном патриархальном городке Плесе художник написал около 200 работ.

Анализ последних исследований и публикаций. Творчество выдающегося художника-пейзажиста И.И. Левитана никого не оставляет равнодушным. И из интереса к творчеству художника естественным образом рождается интерес к его личности, к его жизни, к мыслям человека, создавшего любимые нами картины. Воспоминания людей, близко знавших И.И. Ле-

витана, – это лучший, на наш взгляд, способ познакомиться с жизнью гениального пейзажиста. Воспоминания об И.И. Левитане стали появляться уже в первые годы после смерти художника. Первым выступил в печати в 1903 г. его близкий друг художник М.В. Нестеров (1862-1942) на страницах журнала «Мир искусства» [6, с. 3]. Через пять лет С.С. Голоушев (псевдоним С. Глаголь, 1855-1920), врач и художник-любитель, лично, знакомый с И.И. Левитаном на протяжении многих лет, попросил рассказать об Исааке Ильиче двух людей, близких, знавших пейзажиста при жизни, двух женщин – Марию Павловну Чехову (1863-1957) и Софью Петровну Кувшинникову (1847-1907).

Он обращался с этой просьбой и к старшему брату художника – Адольфу Ильичу Левитану, который после смерти брата-пейзажиста прожил тридцать с лишним лет, но так и не пошел навстречу биографам. О детских годах и юности И.И. Левитана рассказала в свое время старшая его сестра Тереза Ильинична, в замужестве Берчанская – сначала первому биографу И.И. Левитана – врачу, литератору и общественному деятелю – С.С. Вермелю (1860-1940), опубликовавшему в 1902 году отдельной книгой очерк о жизни и творчестве выдающегося пейзажиста. Позже, в 1908 г. литературовед и журналист – С.М. Шпицер (1885-1967) опубликовал более подробный рассказ Т.И. Берчанской. С тех пор, время от времени, появлялись в разных изданиях публикации с воспоминаниями об И.И. Левитане [6; 8]. Цель данной публикации, на основе библиографических источников, раскрыть творчество И.И. Левитана, проанализировать его работы.

Исаак Ильич Левитан родился 18 (30) августа 1860 года на западной окраине России в местечке у железнодорожной станции Кибарты (неподалеку от пограничного пункта Вержболово) в интеллигентной еврейской семье. Его дед был раввином. Отец художника также учился в раввинском училище, но, вероятно, на волне просветительских и ассимиляционных стремлений, типичных для населения тех мест в «эпоху реформ» (вторая половина 1850-х – начало 1860-х годов), отказался от пути религиозного служения [2, с. 4]. Став учителем иностранных языков, он давал уроки в частных домах, а также работал переводчиком, кассиром и контролером на железнодорожных станциях. Несмотря на недостаток средств (кроме Исаака, в семье были еще две дочери и сын), в доме Левитанов царилла благоприятная для духовного развития детей атмосфера. Отец сам обучал их, а в конце 1860-х годов перевез семью в Москву, чтобы дать детям возможность выйти в люди. После переезда семья Левитанов жила бедно, перебиваясь грошовой платой за уроки французского языка, которые давал отец. Тем не менее, родители чутко отнеслись к увлечению сыновей искусством и не возражали, когда в 1870 году старший сын Авель (Адольф), а затем, в 1873 году, и Исаак решили поступить в Московское училище живописи, ваяния и зодчества.

Годы обучения в училище стали для Исаака временем тяжелых испытаний. В 1875 году умерла мать, два года спустя – отец, и детям пришлось вести почти нищенский образ жизни. И все-таки

уже в годы учения Исаак не только усвоил уроки родителей, но и сказал новое слово в русском искусстве. Его склонность к изображению природы проявилась уже вскоре после поступления в училище, и, по некоторым сведениям, А.К. Саврасов (1830-1897), руководитель пейзажной мастерской, буквально «выпросил» его у своего друга В.Г. Перова, у которого И.И. Левитан учился в натурном классе [2, с. 5]. Заметив незаурядные способности, искренность и поэтичность натуры, бедствующего ученика, преподаватели стремились облегчить его положение. И.И. Левитану, пожалуй, чаще других учащихся выдавали, пусть скудные, денежные пособия, краски и другие художественные принадлежности, а на четвертом году обучения рекомендовали для получения стипендии генерал-губернатора Москвы князя В.А. Долгорукова (1810-1891). Но, средств все равно не хватало. Особая любовь к природе и чуткость к ее состояниям были присущи будущему пейзажисту изначально. Родственники вспоминали, как он с ранних лет любил бродить по полям и лесам, подолгу созерцать «какой-нибудь закат», а когда наступала весна, «совершенно преображался и суетился, волновался, его тянуло за город» [2, с. 5]. Но, многое в его духовном облике определила и среда, в которой он формировался, как художник. Русский художник А.М. Васнецов (1856-1933) утверждал, что И.И. Левитан – это «продукт Москвы, воспитан Москвой», говоря, конечно, не о влиянии на художника современной ему «белокаменной», а о душе, традициях московской культуры [2, с. 5]. Важно отметить, что характерным качеством московской школы живописи в 1860-1870-е годы, когда ее лицо во многом определяли учителя И.И. Левитана – В.Г. Перов и А.К. Саврасов, стало чувство связи души и судьбы человека с родной природой. Главную роль в развитии московского пейзажа того времени, кроме В.Г. Перова (живое лирическое пейзажное начало было в его творчестве) и передвижников В.Е. Маковского (1846-1920) и И.М. Прянишников (1840-1894), играл с 1850-х годов замечательный педагог А.К. Саврасов.

Хотя уроки А.К. Саврасова были благотворны для многих (наряду с И.И. Левитаном под его влиянием сформировались такие художники, как братья К.А. и С.А. Коровины, С.И. Светославский, А.С. Степанов и другие живописцы – поэты природы), именно в И.И. Левитане он нашел наиболее родственную натуру, и не случайно говорили, что только ему А.К. Саврасов передал «тайну мотива» [2, с. 8]. Чуткость к пейзажной лирике учителя определила многие качества первых работ И.И. Левитана. Так, очень близка к саврасовским пейзажам картина «Солнечный день. Весна» (1876-1877) – это изображение уютного деревенского уголка, где под деревьями, рядом с избой и сарайчиком копаются в покрытой, новорожденной травой земле куры [2, с. 8] (илл. 1).

Другие ранние работы И.И. Левитана «Вечер» (1877), «Осень. Дорога в деревне» (1877), «Ветряные мельницы. Поздние сумерки» (конец 1870-х гг.) – имеют грустный, сумеречный характер и напоминают пейзажные фоны перовских картин и произведения «элегической» линии творчества А.К. Саврасова – изображения болот, забытых сельских погостов [2, с. 8] (илл. 2, 3).

Илл. 1. И.И. Левитан. «Солнечный день. Весна». 1876-1877 гг. Холст, масло, 53,0 × 40,7 см // Частное собрание (Москва)

Илл. 2). И.И. Левитан. «Вечер». 1877 г. Холст, масло, 71,0 × 53,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Но, работы И.И. Левитана не производят впечатление «вторичности» [2, с. 8]. В них ощутим подлинный драматизм, заставляющий вспомнить, что юного художника постигла горечь сиротства. Вскоре проявились и новаторские для русской живописи той поры качества таланта и стремлений Исаака Ильича. М.В. Нестеров вспоминал, что в 1879 году на ученической выставке, как «некое откровение» воспринимался пейзаж И.И. Левитана «Симонов монастырь», в котором был прекрасно передан тихий покой летнего вечера на Москве-реке [2, с. 8]. Местонахождение этого пейзажа ныне неизвестно, но недавно обнаружилась другая работа юного И.И. Левитана – это «Пасмурный день на Москве-реке» (1877), где на дальнем плане также виднеется Симонов монастырь [2, с. 8]. Совсем небольшой, этот этюд отличается живописной цельностью и интересен тем, что в нем «предчувствуются» решения некоторых шедевров художника. В 1879 году житейские тяготы И.И. Левитана усугубились: он был вынужден покинуть Москву – после покушения на Александра II, совершенного народовольцем А. Соловьевым (1846-1879), царская администрация начала высылку евреев из «первопрестольной» [2, с. 8]. Некоторое время, Исаак жил с семьей сестры в подмосковной дачной местности Салтыковской, откуда ему из-за крайней бедности приходилось ходить в училище пешком, а затем переехал в Останкино, также, лежавшее за чертой города. Но, несмотря ни на что, он вдохновенно работал, сумев показать на ученической выстав-

Илл. 3. И.И. Левитан. «Осень. Дорога в деревне». 1877 г. Холст, масло, 66,0 × 44,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

ке 1880 года картину «Осенний день. Сокольники» (1879) [2, с. 8] (илл. 4).

Эта проникновенная работа стала свидетельством усвоения И.И. Левитаном поэтических традиций и достижений русского и европейского пейзажа и своеобразия его лирического дара. При том, что сходные изображения, усыпанной

Илл. 4. И.И. Левитан. «Осенний день. Сокольники». 1879 г. Холст, масло, 63,5 × 50,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 5. И.И. Левитан. «Дуб». 1880 г. Холст, масло, 57,5 × 57,6 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

осенними листьями аллеи встречаются в творчестве Ф.А. Васильева (1850-1873), А.К. Саврасова и П.А. Брюллова (1840-1914), а «оживление» паркового пейзажа одинокой женской фигурой у И.И. Левитана, видимо, было связано и с впечатлениями от показанных на передвижной выставке 1879 года картин В.Д. Поленова «Бабушкин сад» и «Заросший пруд», работа отличается органичностью [2, с. 9]. В ней чисто и совершенно звучат уже специфически левитановские интонации и достигнута, пожалуй, небывалая для отечественной живописи мера единства этюдной непосредственности и «картинной» поэтической содержательности пейзажа [2, с. 9]. Успех картины «Осенний день. Сокольники» (картина была замечена зрителями и получила, пожалуй, высшую из возможных в то время оценку – она была приобретена П.М. Третьяковым (1832-1898), чутким любителем пейзажной живописи) придал И.И. Левитану уверенность в силах и на некоторое время облегчил его материальное положение [2, с. 10]. В ряде работ начала 1880-х годов И.И. Левитан как бы осуществил поэтический синтез уроков А.К. Саврасова и В.Д. Поленова, общение с которым оказалось очень важным для него. В 1882 году В.Д. Поленов возглавил пейзажный класс в училище, где уже не преподавали ни умерший в том же году В.Г. Перов, ни большой и не поладивший с начальством А.К. Саврасов. Пейзаж «Дуб» (1880), композиционно близок саврасовской картине с аналогичным названием, а живописным строем – поленовским работам с их цветовым богатством [2, с. 13] (илл. 5).

Изобразив, стоящее на лесной опушке крепкое дерево со светящимися на солнце яркими листьями, купающимися в нагретом воздухе, И.И. Левитан точно передал нежный тон молодой травы у основания дуба, золотисто-оранжевый цвет, источающих смолистый аромат сосен, игру теней на стволах и ветвях деревьев. В работах И.И. Левитана начала 1880-х годов все более проявлялись неповторимые особенности его таланта: редкостная эмоциональная «светочувствительность», чуткость к движению, неуловимым изменениям в жизни природы [2, с. 13]. Эти качества, выразившиеся и в тональном, и в «тембровом» богатстве его работ, пожалуй, более всего раскрылись в этюдах и картинах, посвященных различным стадиям наступления весны [2, с. 13]. С удивительной точностью запечатлел И.И. Левитан мягкость влажной оттепели в пасмурный день («Зимой в лесу», 1885; волк написан другом И.И. Левитана анималистом А.С. Степановым), таяние серых остатков сугробов среди теплых красок, обновляющейся природы («Последний снег. Саввинская слобода. Этюд», 1884) и, «как будто пухом, зеленеющие», весенние рощи [2, с. 13] (илл. 6, 7).

В одной из лучших таких работ «Весной в лесу» (1882), скромном по краскам изображении тенистого уголка леса, где среди зарослей ольхи и ивы поблескивает вода ручья, художник замечательно передал нежность серо-зеленой листвы и желтых искорок ивовых сережек, сквозное кружево тонких веток, словно, позволяя нам прикоснуться к сокровенной тайне поэзии весны [2, с. 13] (илл. 8).

Здесь особенно очевидна редкостная способность художника к «тембровой» разработке зе-

Илл. 6. И.И. Левитан. «Зимой в лесу». 1885 г. Холст, масло, 55,0 × 45,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

леного цвета, одного из самых «неудобных» для живописцев [2, с. 14]. Левитановское же владение этим цветом жизни, надежды и радости было поистине удивительно. В пределах одной работы художник был способен отыскать множество оттенков зелени, присущих различным породам деревьев и кустарников, травам и водяной ряске, на солнце и в тени, запечатлеть мягкую вибрацию зеленого цвета в воздушной среде и передать ощущение дыхания растений. Разумеется, в этих особенностях пейзажей И.И. Левитана проявился не только его живописный дар, но и присущий ему особый тонус мировосприятия, «благоговение перед жизнью» (выражение немецкого богослова – Альбера Швейцера), сознание духовной связи с природой [2, с. 14]. Помимо увлечения рыбной ловлей и охотой, И.И. Левитан знал и любил русскую деревню, крестьянский труд, что отразилось во многих его пейзажах, в частности, в картине: «Вечер на пашне» (1883), где на фоне плывущих по голубому небу оранжево-розовых облаков и полей с чуть заметной вдали церковью был виден силуэт крестьянина, идущего по склону холма за запряженной в плуг лошадкой [2, с. 15] (илл. 9).

Ряд левитановских работ 1883-1885 годов, исполненных или начатых в Саввинской слободе близ Звенигорода, где художник часто бывал на этюдах вместе с друзьями, по большей части были посвящены весне. Так, этюд: «Первая зелень. Май» (1883, авторское повторение – 1888 года) – предельно простое по мотиву изображение лужайки перед палисадником у избы – буквально излучает чувство весенней радости, какого-то тихого, застенчивого ликования, позволяя ощутить, с какой нежностью смотрел художник на

Илл. 7. И.И. Левитан. «Последний снег. Саввинская слобода. Этюд». 1884 г. Холст, масло, 18,0 × 29,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 8. И.И. Левитан. «Весной в лесу». 1882 г. Холст, масло, 43,0 × 35,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

зелень, распусившейся листвы, на залитую солнечным светом желтую дорожку с голубыми «небесными» рефlekсами [2, с. 15] (илл. 10).

Способность в изображении самого неприятного мотива передать драгоценное чувство единства и гармонии природы, радость ее весеннего обновления проявилась и в таком шедевре, как «Мостик. Саввинская слобода» (1884) [2, с. 15] (илл. 11).

Подобные работы позволяют, между прочим, понять не только основы мироощущения И.И. Левитана, но и любовь к его творчеству русского ученого К.А. Тимирязева (1843-1920), впоследствии его доброго знакомого, в статьях, которого, живописец находил чрезвычайно глубокие мысли.

Илл. 9. И.И. Левитан. «Вечер на пашне». 1883 г. Холст, масло, 43,0 × 67,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 10. И.И. Левитан. «Первая зелень. Май. Этюд». 1888 г., Холст, масло, 42,0 × 58,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 11. И.И. Левитан. «Мостик. Саввинская слобода». Этюд. 1884 г. Холст, масло, 25,0 × 29,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 12. И.И. Левитан. «К вечеру. Река Истра». 1885 г. Картон, масло, 20,0 × 31,0 см // Башкирский государственный художественный музей имени М.В. Нестерова (Уфа)

К.А. Тимирязев был не только великим исследователем процессов фотосинтеза, космической роли растения, но и поэтом в науке, в сугубо научных трудах посвящал вдохновенные строки прославлению солнечного света, растений, как «посредников между небом и землей» [2, с. 16]. К 1884 году И.И. Левитан, увлеченный творческой работой и уже сложившийся живописец, прекратил посещать классы училища (в 1886 году он получил диплом «неклассного художника») [2, с. 18]. Тогда же он в качестве экспонента начал успешно участвовать в выставках Товарищества передвижников, где его работы, по воспоминаниям художника и историка искусства – А.Н. Бенуа (1870-1960), выделялись поэтичностью и живой игрой цвета, были небывало «нежны, свежи и ярки по сравнению с пейзажами корифеев» [2, с. 18]. Особая эмоциональность восприятия и воплощения образов природы была тогда в той или иной мере присуща поискам и других живописцев. Более того, возрастание роли «сердечного смысла» пейзажей, художественного утверждения человеческих переживаний, роднящихся с красотой мира, было общей важной тенденцией и музыки,

и литературы 1880-х годов [2, с. 19]. Наиболее же близким И.И. Левитану среди его современников был А.П. Чехов (1860-1904), ставший и личным другом художника. Они познакомились еще в конце 1870-х годов, когда оба были бедными студентами, постоянно встречались в Москве и, видимо, в Звенигороде, где некоторое время работал в больнице Антон Павлович. Но, особенно задушевной стала дружба писателя и живописца с 1885 года, когда И.И. Левитан вместе с семьей Чеховых провел лето в подмосковной усадьбе Киселевых Бабкино близ Нового Иерусалима (туда же он приезжал на отдых и в два последующих года). Некоторые пейзажи И.И. Левитана, исполненные, или начатые в Бабкине, рядом с Чеховыми, отличаются особой внутренней гармонией, упоение красотой природы. Так, небольшой, деликатно, написанный пейзаж «К вечеру. Река Истра» (1885) прекрасно передает ощущение покоя и, как говорили в старину, «сладкой неги» ясного, теплого летнего дня [2, с. 21] (илл. 12).

В Бабкине был начат и такой шедевр И.И. Левитана, как картина «Березовая роща» (1885-1889), завершенная спустя несколько лет в Плесе на Волге [2, с. 21] (илл. 13).

В этом изображении благодатного уголка молодого березового леса все сияет, излучая чувство

Илл. 13. И.И. Левитан. «Березовая роща». 1885-1889 гг. Бумага, наклеенная на холст, масло, 28,5 × 50,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 14. И.И. Левитан. «Берег моря. Крым». 1886 г. Холст, масло // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

бодрости, причастности светлой энергии живой жизни. Умело, используя выразительные возможности фактуры, художник передает игру солнечных лучей на белых стволах, переливы и модуляции зеленого цвета листвы березок и сочной травы, среди которой, виднеются синие искорки цветов. До середины 1880-х годов И.И. Левитан работал исключительно в Москве и Подмосковье. Но, затем «география» его искусства расширилась [2, с. 22]. В марте 1886 года, получив значительную сумму за работу над декорациями для Мамонтовской оперы и наконец-то обретя относительный достаток, он совершил поездку в Крым, где в течение почти двух месяцев создал несколько десятков этюдов, ставших новым словом в художественном освоении благодатного края. Море в тихую и ясную погоду («Берег моря. Крым», 1886), глинобитные татарские жилища («Сакля в Алушке. Этюд», 1886), плавные очертания крымских гор с характерными мягкими переходами от плоских террас к гранитным уступам обветренных скал – вот мотивы, особенно, привлекавшие внимание художника [2, с. 23] (илл. 14, 15).

Он внимательно прослеживал кистью подробности рельефа каменистых склонов, передавал характерное именно для крымской природы гармоничное сочетание нежной голубизны неба и моря и разбеленных серых и охристых тонов гор, поросших скудной растительностью. В некоторых работах отразилось, достигшее художника в Крыму чувство одиночества, брэнности человеческой жизни перед лицом природы (об этом он писал А.П. Чехову). Но, и работы, несущие в себе романтический драматизм («Татарское кладбище. Крым», «В Крымских горах», обе – 1866 года), были лишены у И.И. Левитана патетического нажима и высокопарности, проникнуты чувством спокойного, вдумчивого созерцания [2, с. 24] (илл. 16).

Крым не стал для И.И. Левитана вполне «своим» [2, с. 24]. Уже в конце апреля он писал А.П. Чехову, что Ялта ему надоела и что «природа здесь только вначале поражает, а потом становится ужасно скучно и очень хочется на север...» [2, с. 25]. По возвращении он вновь с удовольствием отдыхал и работал в Бабкине и Звенигороде. В самом конце 1886 – начале 1887 года крымские этюды экспонировались на Периодиче-

Илл. 15. И.И. Левитан. «Сакля в Алушке. Этюд». 1886 г. Бумага на картоне, масло, 19,0 × 33,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 16. И.И. Левитан. «Татарское кладбище. Крым». 1886 г. Холст, масло, 45,0 × 75,2 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

ской выставке Московского общества любителей художеств и, по воспоминаниям М.В. Нестерова, «были раскуплены в первые же дни», «имели совершенно исключительный успех у художников и любителей искусства» [2, с. 25].

Весной 1887 года И.И. Левитан, продолжая испытывать потребность в новых сильных художественных впечатлениях, отправился на Волгу. Поездка на великую русскую реку, которую так трогательно изображал его любимый учитель А.К. Саврасов, давно была задумана И.И. Левитаном (он почти уже собрался ехать

Илл. 17. И.И. Левитан. «Вечер на Волге». 1887-1888 гг. Холст, масло, 50,0 × 81,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

туда в начале 1880-х годов, но не смог поехать из-за болезни сестры). Однако, первая встреча с Волгой не устроила живописца. Стояла холодная, пасмурная погода, и река показалась ему «тоскливой и мертвой» (он об этом писал А.П. Чехову) [2, с. 26]. Вскоре И.И. Левитан, так и не найдя «контакта» с Волгой, вернулся в Москву, но впечатления от поездки не отпускали его [2, с. 26]. Зимой 1887-1888 годов были написаны «Разлив на Суре» и «Вечер на Волге», в которых И.И. Левитан, видимо, обобщая волжские впечатления, сумел сообщить своему искусству новое, философски-эпическое звучание [2, с. 26] (илл. 17).

Несмотря на небольшой формат «Вечера на Волге», его образное решение поистине масштабно [2, с. 26]. Художник живо передал ощущение неумолимости движения огромного водного потока, на берегу, которого, в сгущающихся над рекой сумерках, оказывается зритель. Весной 1888 года И.И. Левитан вместе со А.С. Степановым и со своей ученицей С.П. Кувшинниковой снова отправился на пароходе по Оке до Нижнего Новгорода и далее вверх по Волге. И не напрасно. На этот раз встреча с волжскими просторами оказалась более благоприятной. Пережитый тогда И.И. Левитаном прилив творческой энергии был связан, прежде всего, с пребыванием в небольшом заштатном городке Плесе, облюбованном художником и его друзьями для отдыха и работы. Месяцы, которые он провел здесь в 1888 году,

Илл. 19. И.И. Левитан. «После дождя. Плесь». 1889 г. Холст, масло, 80,0 X 125,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 18. И.И. Левитан. «Осень. Мельница. Плесь». 1888 г. Холст, масло // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

а затем и в два последующих года, стали, быть может, самыми плодотворными в его жизни.

Уютный патриархальный городок, окрестные леса и поля и, конечно, волжские просторы дали ему желанное душевное равновесие и многообразную натуру для творчества. И.И. Левитан писал здесь березовые рощи, возвышающуюся на лесистом крутом берегу часовню, («Ветхий дворик», 1889), крепкие избы среди сияющих зелеными осенних полей («Осень. Слободка», 1889), окруженную лесом мельницу («Осень. Мельница. Плесь», 1888), жемчужно, струящиеся ручьи [2, с. 26] (илл. 18).

В Плесе были написаны первые из известных натюрмортов И.И. Левитана – это изображения любимых художником полевых и лесных цветов («Одуванчики», конец 1880-х гг.; «Ночные фиалки и незабудки», 1889 и др.) [2, с. 26]. Но, более всего И.И. Левитан писал в Плесе Волгу, представшую теперь на его картинах соразмерной и дружественной человеческой душе. Вдохновенно, с удивительным многообразием цветовых гармоний и «мелодий», вечером и утром, в тихие и ветреные дни изображал он в своих этюдах и картинах ее плёсы, перекаты и заливы [2, с. 26]. К лучшим работам И.И. Левитана относится картина: «После дождя. Плесь» (1889), пронизанная ощущением всеобщности движения жизни, дыхания, как бы умывшейся, обновленной природы [2, с. 26] (илл. 19).

Одним из шедевров И.И. Левитана стала и полная мягкой, благородной гармонии картина «Вечер. Золотой Плесь» (1889) [2, с. 26] (илл. 20).

Илл. 20. И.И. Левитан. «Вечер. Золотой Плесь». 1889 г. Холст, масло, 84,2 X 142,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В каком-то смысле образ Волги, вообще изображение плавной, несущей свои воды широкой реки является в искусстве зрелого И.И. Левитана, как некое воплощение жизни в ее желанном чистом, незамутненном, естественном движении, поэтической сущности. Хотя, в подобных пейзажах редко появляются фигуры, они отнюдь не отчуждены от жизни людей. И дело не только в том, что в них часто присутствуют храмы, дома, лодки и другие приметы человеческой деятельности. Весь образный строй левитановской живописи «насквозь очеловечен» [2, с. 27].

Таким образом, лучшие волжские работы И.И. Левитана отличает текучее равновесие

композиционных построений, преобладание круговых и эллипсоидных линий, звучная нежность цветовых аккордов и чуткая передача движения света в природе, часто – в любимые художником часы утренней или вечерней сосредоточенной тишины. Российский писатель Л.Н. Толстой (1828-1910) говорил, что люди, «как реки: вода во всех одинаковая, но каждая река бывает то узкая, то быстрая, то широкая, то тихая, то чистая, то холодная, то мутная, то теплая» [2, с. 28]. К чистому, ясному, полноводному, согласному с красотой земли течению человеческой жизни и призывают картины И.И. Левитана.

Список литературы:

1. Глаголь С. Исаак Ильич Левитан: Жизнь и творчество / С. Глаголь и И.Э. Грабарь. Москва : «И. Кнебель», 1913. 120 с.: ил. (Русские художники: Собр. ил. моногр. Вып. 2).
2. Исаак Левитан / Авт. текста В.А. Петров. Москва : Изд-во: «Белый город», 2000. 64 с.
3. Исаак Ильич Левитан. 13 репродукций. Самара : ООО «Арт Лайт», 2019. 3 с.
4. Королева Ю.А. Левитан в Крыму. Москва : Изд-во: «Гелиос АРВ», 2017. 112 с.: ил.
5. Левитан в Плесе. 1888 год / Авт.-сост. О.В. Наседкина. Иваново : «Издатель Ольга Епишева», 2017. 192 с.
6. Левитан. Воспоминания о художнике / Сост. и коммент. Ю.А. Королевой. Москва : Изд-во: «Гелиос АРВ», 2019. 368 с.
7. Мальцева Ф.С. Мастера русского пейзажа 1880-1890-е годы. Москва : Изд. дом: «Искусство», 2002. 56 с.: ил.
8. Федоров-Давыдов А.А. Исаак Ильич Левитан. Жизнь и творчество. 1860-1900. Москва : Изд-во: «Искусство», 1976. 572 с.

References:

1. Glagol' S. Isaak Il'ich Levitan: Zhizn' i tvorchestvo / S. Glagol' i I. E. Grabar'. Moskva : «I. Knebel'», 1913. 120 s.: il. (Russkie hudozhniki: Sobr. il. monogr. Vyp. 2).
2. Isaak Levitan / Avt. teksta V.A. Petrov. Moskva : Izd-vo: «Belyj gorod», 2000. 64 s.
3. Isaak Il'ich Levitan. 13 reprodukcij. Samara : ООО «Art Lajt», 2019. 3 s.
4. Koroleva Ju.A. Levitan v Krymu. Moskva : Izd-vo: «Gelios ARV», 2017. 112 s.: il.
5. Levitan v Pljose. 1888 god / Avt.-sost. O.V. Nasedkina. Ivanovo : «Izdatel' Ol'ga Episheva», 2017. 192 s.
6. Levitan. Vospominanija o hudozhnike / Sost. i komment. Ju.A. Korolevoj. Moskva : Izd-vo: «Gelios ARV», 2019. 368 s.
7. Mal'tseva F.S. Mastera russkogo pejzazha 1880-1890-e gody. Moskva : Izd. dom: «Iskusstvo», 2002. 56 s.: il.
8. Fedorov-Davydov A.A. Isaak Il'ich Levitan. Zhizn' i tvorchestvo. 1860-1900. Moskva : Izd-vo: «Iskusstvo», 1976. 572 s.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-65>

УДК 7.03;7.001.12

Филиппова О.Н.

Ассоциация искусствоведов (г. Москва)

ТЕМА РУССКОЙ СТАРИНЫ И НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ К.Е. МАКОВСКОГО (1839-1915)

Аннотация. Русский живописец, один из ранних участников товарищества передвижников – Константин Егорович Маковский (1839-1915) работал в разных жанрах – портретном, пейзажном, историческом, декоративном. Критики писали с восторгом о его работах, говоря, что он открыл в них красоту древнерусской старины и воспроизвел ее в бесчисленных картинах из древнерусской и боярской эпох. Работы К.Е. Маковского, изображавшие различные жанровые сценки из жизни русских бояр, отличались исторической достоверностью. Художник изучал все доступные источники, скупал русские древности в антикварных лавках для своей обширной коллекции предметов старины, которая насчитывала около 1100 экземпляров. После его смерти она была распродана на аукционе, многие предметы попали в музеи. Он также хорошо разбирался в интерьерах, костюмах, украшениях, вкусах и привычках людей былого времени, всегда тщательно выписывал детали одежды, аксессуары, бытовое окружение.

Ключевые слова: творчество К.Е. Маковского, преподаватели училища, рисунки, этюды, картины, портреты родных и друзей, людей искусства и науки, ряд картин бытового жанра, персональная выставка работ, исторические полотна, создание головок и панно на заказ.

Filippova Olga

Association of Art Critics (Moscow)

THE THEME OF RUSSIAN ANTIQUITY AND NATIONAL HERITAGE IN THE CREATIVE WORK OF K.E. MAKOVSKY (1839-1915)

Summary. Russian painter, one of the early members of the Association of Wanderers – Konstantin Egorovich Makovsky (1839-1915) worked in different genres – portrait, landscape, historical, decorative. Critics wrote enthusiastically about his work, saying that he opened to them the beauty of ancient antiquity and reproduced in countless paintings and knights from the ancient eras. Works by K.E. Makovsky, depicting various genre scenes from the life of Russian boyars, differed in historical accuracy. Accurately and colorfully recreate the boyar life of the past centuries, the artist helped his collecting activities. According to numerous testimonies and memoirs of contemporaries, K.E. Makovsky has surrounded himself and his Studio "beautiful things" and brought to their paintings as many authentic items, including the knights of life [2, p. 64]. He collected costumes, jewelry, embroidery, passed in his paintings ethnographic features inherent in the clothes of a particular Russian region. His collection, according to his son, he replenished: "...almost daily, wandering through antiquaries in search of Russian and non-Russian antiquities, at the hustle and bustle of the Alexander and Apraksin markets" [2, p. 64]. The artist's daughter, Helen, remembered: "a Huge old glass Cabinet black wood in the wall with twisted columns was full, and hung there are old boyar costumes: brocades, colorful sundresses, pearls, studded cuffs, kokoshniks in small pearl lace. Wonderful glow, bloom patterned luxurious hats, gleaming matte blue, pink and gold silk and silver... On the cornice of the fireplace, old utensils – beautiful! Silver ladles, and cups in the sink, washing hands, webs – all favorite subjects of his father – knights time. He found them, collected, depicted in many of his paintings, his Russian, real, successive antiquity" [2, p. 64]. Thus, K.E. Makovsky is the creator of a particular artistic style, embodied in the paintings of "boyar cycle" [2, p. 64].

Keywords: the creative work of K.E. Makovsky, teachers of the school, figures, sketches, pictures, portraits of family and friends, people of art and science, a number of paintings of the genre, personal exhibition of works, historical canvas, creation of heads and panels to order.

Постановка проблемы. Константин Егорович Маковский был одним из самых популярных и востребованных художников своего времени, который неоднократно обращался к теме русской старины и национального наследия. Он писал князей, бояр, людей из простого народа и венценосных особ, всегда, придерживаясь принципов исторической правды и гармоничного изображения всех элементов. Наибольшей любовью зрителей и критиков пользовались его боярская серия и серия женских портретов в русских национальных костюмах.

Анализ последних исследований и публикаций. Творчество К.Е. Маковского до сих пор не изучено и не оценено должным образом. О нем, как о талантливом художнике писали в своих изданиях поэты, писатели и искусствоведы: Л.М. Тарасов, Л.И. Помыткина, Е.В. Дуванова и др.

[1; 7; 8]. Многие из исследователей обвиняли его в приукрашивании действительности, в отступничестве от реалистических идей передвижников, в однообразии сюжетов и тем. Но, в то же время, нельзя отрицать, что произведения художника отличаются особой манерой письма, выразительностью и еще раз подтверждают, что Константин Егорович был талантливым живописцем.

Константин Егорович Маковский родился в 1839 году. Детство его прошло в Москве, в обстановке, крайне благоприятной для развития художественного таланта. Любовь к рисованию находили поддержку и всячески поощрялись. Семья Маковских в 1840-х годах являлась культурным центром художественной жизни Москвы. Отец, Егор Иванович Маковский (1802-1886), в свободное от службы время был художником-любителем. Человек просвещенный и талантливый,

он любил искусство. В 1832 году по его инициативе в Москве был создан первый натуральный класс, вскоре, превратившийся в Московское училище живописи и ваяния. За свои заслуги и преданное служение искусству он был избран почетным членом Московского художественного общества. В доме Маковских постоянно собирались выдающиеся художники, музыканты, артисты, писатели. В свое время здесь побывали М.И. Глинка, Н.В. Гоголь, М.С. Щепкин, А.С. Пушкин, а также выдающиеся русские художники и близкие друзья Егора Ивановича Маковского – В.А. Тропинин (1776-1857), С.К. Заряно (1818-1870) и К.П. Брюллов (1799-1852).

Увлечение Е.И. Маковского искусством всецело разделяла его жена Любовь Корниловна (Корнильевна) Маковская (1800-1886), урожденная Молленгауэр. Дети Егора Ивановича и Любоми Корнильевны – сыновья Константин, Николай, Владимир и дочь Александра – еще в раннем детстве взяли от родителей любовь к искусству и их таланты. Вместе с детьми Егор Иванович изучал и копировал гравюры, посещал мастерские московских живописцев, обучал своих талантливых отпрысков азам рисования с натуры. Первым на путь служения искусству ступил старший сын Егора Ивановича, Константин. Еще ребенком сопровождал он отца во время его многочисленных прогулок по Москве. То они зайдут в небольшой магазин на Тверской, владелец, которого, итальянец Джузеппе Анжиоло Артари (1792-1863), всегда был рад предложить Е.И. Маковскому вновь поступившие экспонаты из-за границы, то остановятся в парке, чтобы понаблюдать за неторопливой вороной, то пройдут по торговым рядам, где обилие народа и разнообразные товары поражали воображение восприимчивого мальчика. Отец всегда повторял «Любуйся и запоминай» [4, с. 4]. Он заставлял сына зарисовывать все увиденное в карманный альбомчик. Листы альбома заполнялись первыми, еще робкими набросками уличных сценок, портретами незнакомых людей. На протяжении всего творческого и жизненного пути К.Е. Маковский не забывал первых наставлений отца. Уже на склоне лет, будучи широко известным и признанным мастером, Константин Егорович писал: «Тем, что из меня вышло, я считаю обязанным себя не Академии, не профессионалам, а исключительно моему отцу» [4, с. 4]. Помимо Егора Ивановича, активное участие в формировании Константина, как живописца принял давний и преданный друг семьи Маковских – В.А. Тропинин. Знаменитый живописец стал первым учителем художника. Он с отеческой заботой развивает способности Константина к живописи, требует больше писать с натуры и одобряет интерес юного художника к портретному жанру.

Позднее, когда Константин достиг определенного мастерства и уверенности, что позволило ему продолжить обучение живописи вне дома, у В.А. Тропинина появляется другой, не менее одаренный ученик – это В.Е. Маковский (1846-1920). Пока Владимир еще только осваивает новые приемы рисования, его старший брат, Константин, уже вполне уверенно работает кистью. Когда Константину исполняется 12 лет, родители определяют его в Московское учили-

ще живописи, ваяния и зодчества. Уже, имея художественный опыт, он учится с легкостью и успехом, чем, несомненно, радует своих преподавателей – М.И. Скотти (1814-1861), А.Н. Мокрицкого (1810-1870) и С.К. Заряно. Художник с энтузиазмом выполняет все задания: снимает копии с полотен В.А. Тропинина, С.Ф. Щедрина (1791-1830), пишет много этюдов, среди которых, «Бани у Каменного моста на берегу Москвы-реки», создает портрет отца [4, с. 5]. Немного позднее, в 1861 году, в Училище живописи, ваяния и зодчества поступает и Владимир. Его непосредственными учителями были опытные педагоги Е.С. Сорокин (1821-1892), С.К. Заряно. Профессора Училища существенно повлияли на формирование художественного стиля К.Е. Маковского. С одной стороны, они, бывшие ученики и почитатели творчества К.П. Брюллова (1799-1852), акцентировали внимание юного Кости на колорите. В то же время С.К. Заряно, последователь А.Г. Венецианова (1780-1847), требовал точного воспроизведения деталей. Благодаря наставлениям В.А. Тропинина К.Е. Маковский сумел выбрать для себя все самое ценное из советов преподавателей. Вскоре имя К.Е. Маковского начинает упоминаться в художественных кругах Москвы. Профессионализм и уверенное владение кистью отличают его от других молодых художников. В один из дней 1858 года Егор Иванович позвал к себе сына, уже выпускника Училища, и сказал ему: «А поезжай-ка ты, Костенька, в Санкт-Петербург» [4, с. 5]. Так, следуя воле отца, Константин оказывается в городе на Неве, где поступает в натуральный класс Петербургской Академии художеств.

С этого момента пути Константина и Владимира расходятся. В будущем их, а также среднего брата Николая, ненадолго сблизит учеба в Академии художеств и участие в организации Товарищества передвижников. Но, в целом, их жизненные и творческие принципы были настолько разными, что сблизить родных братьев не могли даже родственные связи. Их разделяло не просто расстояние от Москвы до Санкт-Петербурга, а глубокая пропасть отчуждения. Хорошая подготовка К.Е. Маковского позволяет ему в год поступления в Академию художеств получить сразу две серебряные медали за рисунок; спустя год ему вручается большая серебряная медаль за этюд. Привыкший в Училище к реалистичности и самостоятельности в восприятии натуры, К.Е. Маковский с осторожностью относился к советам академических профессоров, придерживающихся во всем, классических канон построения композиции. Однако, это не мешает К.Е. Маковскому представить на выставке Академии художеств в 1860 году картину: «Исцеление слепых Христом после изгнания торговцев из храма, выполненную в полном соответствии с академическими канонами. Спустя год, из-под кисти живописца выходит полотно: «Харон перевозит души через реку Стикс» [4, с. 6]. Эту работу во время своего визита в Петербург случайно увидел знаменитый французский писатель и поэт, страстный любитель путешествий, создатель приключенческого романа: «Капитан Фракасс» Теофиль Готье (1811-1872) и, восхищенный творением К.Е. Маковского, при-

Илл. 1. К.Е. Маковский. «Агенты Дмитрия Самозванца убивают сына Бориса Годунова». 1862 г. Холст, масло, 148,0 × 112,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

знался художнику: «...Я в большом восторге от вашего Харона и предсказываю вам, что вы пойдете значительно дальше тех счастливых, что получили медали из серебра и золота...» [4, с. 7]. Случилось так, что медали, присужденной за это произведение, К.Е. Маковский так и не получил по причине слишком юного для награды возраста живописца. Еще через год, в 1862 году, неутомимый К.Е. Маковский представляет в качестве отчетной работы красочное историческое полотно: «Агенты Дмитрия Самозванца убивают сына Бориса Годунова» [4, с. 7] (илл. 1).

Картина сразу же получает одобрительные отзывы и приносит автору малую золотую медаль. Константин Егорович не мыслит своей жизни без живописи и посвящает ей все свое свободное время. Даже в часы досуга художник продолжает творить. Он много пишет с натуры, акцентируя особое внимание на портретах. Еще с шестнадцати лет, увлеченный портретной живописью, Константин с удовольствием пишет портреты родных и друзей, среди которых особенно примечательны изображения детей и женщин. Общественное признание К.Е. Маковского, как талантливого портретиста приходит к нему после создания портрета генерал-губернатора Восточной Сибири графа Н.Н. Муравьева-Амурского (1863) (илл. 2).

По словам живописца и искусствоведа начала XX века И.Э. Грабаря, Константин Егорович «сразу становится не только любимым, но и единственным портретистом русской аристо-

Илл. 2. К.Е. Маковский. «Портрет генерал-губернатора Восточной Сибири графа Н.Н. Муравьева-Амурского». 1863 г. Холст, масло, 177,0 × 137,0 см // Иркутский областной художественный музей имени В.П. Сукачева (Иркутск)

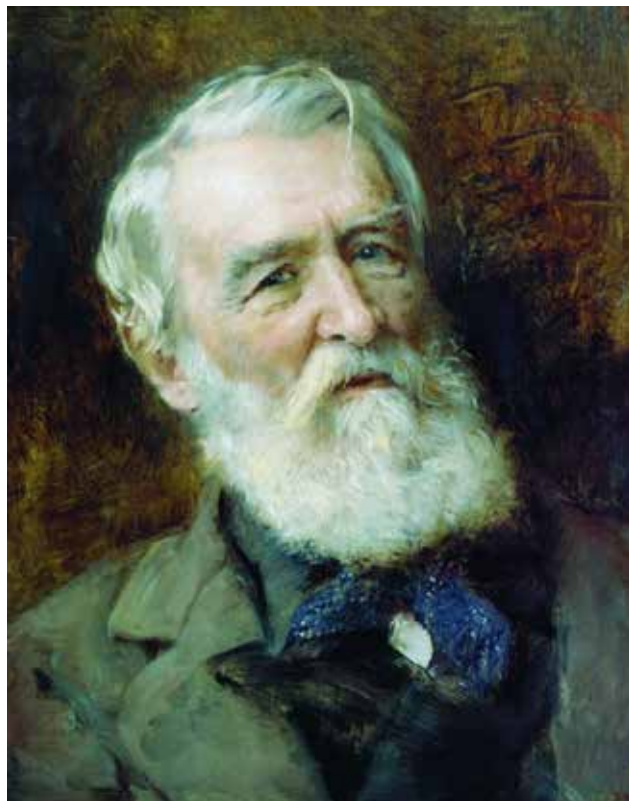
кратии» [4, с. 8]. В то же время, в художественных кругах, отдавая дань таланту, ему пророчат славу К.П. Брюллова и В.А. Тропинина. В 1870 году из-под его кисти появляется портрет знаменитого русского оперного певца, первого исполнителя роли Ивана Сусанина (опера «Жизнь за царя»), Осипа Афанасьевича Петрова (1806-1878) [4, с. 8] (илл. 3).

В художественных кругах этот портрет единогласно признается одной из лучших работ, исполненных в традициях реализма: он изображал образ нового человека. В течение своего долгого творческого пути Константин Егорович создал серию портретов людей искусства, науки, с которыми был очень близок. В разное время им были написаны портреты: И.С. Тургенева, А.Н. Островского, М.И. Глинки, Д.В. Григоровича, путешественника Н.Н. Миклухо-Маклая, историка Н.И. Костомарова и других (илл. 4).

Помимо этого, К.Е. Маковский в своем творчестве не обходит стороной актуальные для его времени темы – прежде всего, это судьба петербургского простонародья. В своих, полных реализма, картинах 1860-х годов художник очень трогательно изображает сценки из жизни чиновников, мастеровых, слуг, нищих. Среди них: «Две девушки с письмом», «Маленький сапожник с девочкой», «Странствующий музыкант во дворе», «Маленькие шарманщики у забора», «Барин, садящийся в карету, и его лакей» и многие другие [4, с. 10]. В 1863 году, получив звание классного художника II степени, Константин Егорович в ре-

Илл. 3. К.Е. Маковский. «Портрет оперного артиста О.А. Петрова». 1871 г. Холст, масло, 71,0 × 58,0 см // Государственный музей изобразительных искусств Республики Калмыкия (Элиста)

Илл. 4. К.Е. Маковский. «Портрет писателя Д.В. Григоровича». Холст, масло, 46,0 × 37,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

зультате «бунта четырнадцати» покидает стены Академии и продолжает свой творческий путь в петербургской Артели художников (своего рода союз художников, объединившихся для совместного творчества), возглавляемой И.Н. Крамским (1837-1887) [4, с. 12].

Позднее, об учрежденном им объединении И.Н. Крамской с горечью писал: «Состав Артели был случайный. Конкуренты не все были людьми убежденных» [4, с. 12]. Вскоре, большинство участников Артели покинули ее и вернулись в Академию художеств. К.Е. Маковский также недолго примыкал к движению И.Н. Крамского. Сомнения в успехе Артели, а также возможность работать самостоятельно, во благо себе – все это побудило Константина Егоровича покинуть объединение художников. Важно отметить, что уход из Академии художеств положительно сказался на творчестве Константина Егоровича. В 1860-1870-х годах художником был создан ряд картин бытового жанра, а именно: «Бедные дети», «Наставление матери», «Не по силам ноша», «Странник с кухаркой», «Катанье на салазках», «Помещица. Изображена Л.В. Тарновская в своем имении Качановка», «Селечница» и другие, выразительные и глубоко национальные по своему содержанию [4, с. 14] (илл. 5, 6).

В поисках нового материала для своих жанровых работ К.Е. Маковский предпринял путешествие по России: он побывал в Тамбовской, Саратовской, Тверской губерниях, долго жил на Украине. Для живописи К.Е. Маковского в этот период было характерно использование мрачных, серых, землистых тонов, что лишь подчеркивает

Илл. 5. К.Е. Маковский. «Помещица. Изображена Л.В. Тарновская в своем имении Качановка». 1886 г. Холст, масло, 83,0 × 63,0 см // Сумской областной художественный музей имени Н.Х. Онацкого (Украина)

Илл. 6. К.Е. Маковский. «Селедочница». 1867 г. Холст, масло, 82,0 × 58,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

эмоциональную окрашенность картин. По манере письма она близка к творчеству брата художника, В.Е. Маковского. Все свои произведения К.Е. Маковский регулярно представлял на выставках, организованных Академией художеств.

И всякий раз его полотна привлекают внимание многочисленных зрителей. В свою очередь, Петербургская Академия художеств также отмечает достижения талантливого живописца. В 1867 году художник удостоивается звания академика за картины «Бедные дети», «Селедочница», а уже спустя два года за работу «Балаганы на Адмиралтейской площади» Константин Егорович получает звание профессора [4, с. 16]. Картина интересна свежестью сюжета, мастерски подобранной композицией и великолепно выполненной техникой письма. Живописец умело привел к единому золотисто-коричневому тону яркие детали пейзажа и одежды, что позволило ему живо и правдиво передать атмосферу зимнего петербургского вечера (об этой картине отзывался тогдашний критик искусств В.В. Стасов, считавший ее одной из лучших работ К.Е. Маковского). Молва о ней быстро распространялась повсюду, и вскоре о полотне говорили уже не только в России, но и в Европе. В 1872 году картина «Балаганы на Адмиралтейской площади», представленная на Всемирной выставке в Лондоне, была с восторгом принята публикой [4, с. 17]. Активную творческую жизнь К.Е. Маковский в это время совмещает с участием в общественной жизни. В 1870 году К.Е. Ма-

ковский, а вместе с ним и его младшие братья, Николай и Владимир, помогают в организации Товарищества передвижных художественных выставок. К.Е. Маковский щедро вкладывает в Товарищество личные средства, деятельно помогает разработке будущего Устава, всецело поддерживает взгляды на искусство В.Г. Перова, И.Н. Крамского, Г.Г. Мясоедова. Товарищество объединило в себе лучших художников России, чья деятельность была построена на осознании своего долга перед народом и направлена в массы с целью культурного просвещения и духовного обогащения людей. В 1871 году состоялась долгожданная первая выставка Товарищества передвижников, с успехом, прошедшая в Москве, Санкт-Петербурге и в других крупных городах России. Реалистичное, приближенное к жизни трудовое искусство художников-передвижников проникло в сердца многочисленных посетителей выставки.

Временами из-за многочисленных поездок по российской провинции и за границей К.Е. Маковский отстранялся от дел Товарищества. Он часто бывает в Европе, но современное западное искусство не впечатляет художника, оставляет его равнодушным. В 1875 году Константин Егорович, «красивый молодой блондин, уже прославленный, уже богач», вместе со своей молодой женой, Юлией Павловной Летковой (1859-1954), отправляется в Париж [4, с. 19]. Юлия Павловна была второй женой художника. Она прожила долгую жизнь, всецело, посвятив ее любимому мужу, не оставляя его ни в момент славы, ни во время трудных периодов в его жизни. Первый брак художника был счастливым, но семейной идиллии молодой четы не суждено было долго продлиться – через четыре года Елена Тимофеевна Буркова (сценическая фамилия Черкасова; год рождения неизвестен – год смерти – 1873), жена К.Е. Маковского, хрупкая болезненная женщина, умирает вскоре после рождения сына. К сожалению, о ней сохранилось очень мало сведений. В одних источниках говорится, что она была внебрачной дочерью графа В.А. Адлерберга, бывшего министра Двора при Николае I, артисткой драматической труппы Императорских театров в Санкт-Петербурге.

А, по другим данным, она была незаурядной художницей, и именно ей композитор А.П. Бородин (1833-1887) посвятил один из своих романсов. Вторая жена, «ангел неизреченной красоты», стала для К.Е. Маковского идеалом женской прелести [4, с. 19]. Художник с воодушевлением писал портреты Юлии Павловны, любовно переносил ее образ на свои полотна, как исторического, так и бытового жанра, окружая ее детьми, цветами, гобеленами. Первый ее портрет, красочный и выразительный, живописец создал во время пребывания во Франции, в Ницце. Классический овал лица обрамляют вьющиеся локоны, огромные карие глаза гармонично сочетаются с небольшим ртом – воистину «и божество, и вдохновенье» [4, с. 19]. Пожалуй, самый лучший портрет горячо любимой жены был написан К.Е. Маковским в 1881 году, когда Юлия Павловна появилась в мастерской мужа, впервые после долгого перерыва, вызванного тяжелыми родами (илл. 7).

Илл. 7. К.Е. Маковский. «Портрет Ю.П. Маковской». 1881 г. Холст, масло, 184,0 × 78,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 8. К.Е. Маковский. «Алексейч». Начало 1880-х годов. Холст, масло, 93,0 × 60,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

К.Е. Маковский, очарованный ее красотой, сразу же взялся за работу. И в итоге получился готовый портрет, на котором мы видим: молодую женщину в темно-красном бархатном пальто, изображенную с книгой в руках. Ее каштановые волосы перехвачены голубой лентой, глаза излучают счастье. Картина изначально была подарена сыну Сергею, позднее знаменитому писателю, редактору известного журнала: «Аполлон» и талантливому художественному критику [4, с. 20]. С.К. Маковский (1877-1962), в свою очередь, покидая Петербург в 1917 году, подарил ее Государственному Русскому музею, где она хранится и поныне. Важно отметить, что с 1879 по 1883 год художник принимает активное участие во всех выставках Товарищества передвижников; там впервые он представляет картину «Алексейч» [4, с. 27] (илл. 8).

В этой работе художник достиг истинного мастерства в передаче душевного мира простого человека. Успех К.Е. Маковского возрастает день ото дня, картины его необычайно популярны и раскупаются с невероятной скоростью, как в России, так и за рубежом. Быть приглашенным в гости к Константину Егоровичу – это огромная честь, а уже если сам живописец почтит кого-то своим визитом – это невиданная радость. Бу-

дучи уже в преклонном возрасте, известный пейзажист Ю.Ю. Клевер (1850-1924), знавший Константина Егоровича лично, писал: «К.Е. Маковский вообще был душою общества, как среди нас, художников, так и в великосветских кругах, даже среди денежных тузов.

Он нигде никогда не терялся, всегда приковывал к себе внимание незаурядной внешностью, умным разговором, обаянием таланта крупного художника России...» [4, с. 29]. Константин Егорович очень любил бывать в обществе и в то же время, как гостеприимный хозяин, с удовольствием принимал гостей в своей просторной квартире на Адмиралтейской набережной. Порой, в его доме собиралось до полутора десятков человек. Жена Константина Егоровича, Юлия Павловна, во всем поддерживала своего мужа и во многом способствовала созданию в доме атмосферы артистического уюта. Благодаря ей гости, представляющие собой людей абсолютно разных кругов, от деятелей искусства до представителей родовой знати, чувствовали себя комфортно и раскованно в доме Маковских. В мастерской живописца, нередко разыгрывались домашние спектакли, по своему размаху и мастерству исполнения, напоминающие настоящие оперные представления. К.Е. Маковский с искренним

воодушевлением организовывал эти небольшие спектакли, показывая редкие художественный вкус и талант.

Часто на свои вечера он приглашал знаменитых итальянских артистов, причем иногда сам выступал в качестве певца. Хозяйка дома также принимала участие в импровизированных спектаклях, очаровывая слушателей своим великолепным пением. За роялем довольно часто аккомпанировал А.Г. Рубинштейн (1829-1894). Среди знаменитых гостей семьи Маковских были такие выдающиеся личности, как К.П. Брюллов, И.К. Айвазовский, И.А. Гончаров, И.Е. Репин, П.И. Чайковский, скрипач Л.С. Ауэр. Становится престижным иметь у себя дома картину работы К.Е. Маковского. Количество заказов от светских лиц постоянно увеличивается. Для требовательных заказчиков важнее всего внешнее сходство портрета и оригинала, красочность полотна и обилие роскошных аксессуаров. Идя навстречу щедрым заказчикам, исполняя все их требования и прихоти, художник постепенно начинает терять мастерство, создавая порой свои произведения машинально, не вкладывая в работу душу.

В погоне за богатством художник становится уже не столь требователен в выборе тем, его творчество уже не принадлежит ему, так, как оно создается по велению заказчика (позднее, с иронией он вспоминал об этом периоде на своем творческом пути). Окрыленный своим триумфом, К.Е. Маковский стремился к самостоятельности и независимости. В 1883 году он выходит из Товарищества передвижников и уже никогда не возвращается в его ряды. Весьма холодно ведет себя художник и по отношению к Академии художеств. Весной 1886 года, спустя год после празднования 25-летнего юбилея художественной деятельности, К.Е. Маковский устраивает персональную выставку своих работ: «Русалки», «Вакханалия», «Суд Париса», «Демон и Тамара», бесчисленные головки... [4, с. 32]. Картины эти отличаются скупостью выразительных средств,

надуманностью сюжета и воспринимаются в художественных кругах довольно холодно. Передвижники, особенно И.Н. Крамской, видят в К.Е. Маковском отступника от реалистической живописи, призванной служить народу.

В своей оценке манеры живописи К.Е. Маковского И.Н. Крамской отмечает «способность художника подбирать цвета, как букет», что несомненно, «внешне эффектно», но в то же время, вопреки богатству колористической гаммы, ставит его на «низкую ступень», т.к. произведения Константина Егоровича лишены «психологической выразительности» [4, с. 32]. Определяя особенности колорита К.Е. Маковского, критик В.В. Чуйко (1839-1899) лишь подчеркивает слова И.Н. Крамского о том, что К.Е. Маковскому недостает чувства меры [4, с. 33]. Временами, словно вырываясь из трясины светских заказов, Константин Егорович создает значительные полотна. В период 1880-1890-х годов художник особенно много работает над историческими полотнами, возрождая атмосферу боярской Руси XVII века, отличающуюся обильными пирами, пышными свадьбами и гуляньями. Стремясь, как можно глубже познать особенности уклада Руси этого времени, художник тщательно изучает быт, обстановку, традиции тех лет.

Свои исследования К.Е. Маковский проводит, не только, перечитывая исторические книги и посещая музеи – он с жаром приобретает повсюду антикварные вещи, желая полностью погрузиться в обстановку XVII века. Вскоре, мастерская художника превращается в музей старинных костюмов и предметов быта. Когда после смерти живописца его вдова организовала распродажу многочисленной коллекции, состоявшей из 1100 предметов, то лишь к концу пятого дня аукциона ей удалось завершить распродажу рабочего материала мужа. В 1883 году К.Е. Маковский представляет картину «Боярский свадебный пир в XVII веке» [4, с. 34] (илл. 9).

Произведение это не остается незамеченным. Выставленное в Санкт-Петербурге, Москве, Па-

Илл. 9. К.Е. Маковский. «Боярский свадебный пир в XVII веке». 1883 г. Холст, масло, 236,0 × 400,0 см // Музей Хилвуд (Вашингтон)

Илл. 10. К.Е. Маковский. «Под венец». 1884 г. Холст, масло, 279,4 × 373,4 см // Серпуховский историко-художественный музей (Серпухов)

риже, полотно получает положительные отзывы, а в 1885 году на Всемирной выставке в Антверпене ему присуждается почетная награда. Позднее картина была назначена на продажу и после успешной сделки увезена в Америку. В России копия этого полотна, выпущенная приложением к журналу «Нива», пользовалась огромной популярностью и помещалась на самое видное место в домах чиновников и мещан [4, с. 34]. В прессе писали, что, смотря на эту картину, словно бы «переносишься в быт наших предков не в темном, а в отрадном его проявлении» [4, с. 34]. Следующая его работа, «Выбор невесты царем Алексеем Михайловичем», принесла не меньший успех живописцу [4, с. 34]. Яркие красочные сцены свадебного торжества, наполненные весельем и светом, не оставляли равнодушными зрителей. К.Е. Маковскому и самому нравится эта тема, поэтому в своем творчестве 1890-х годов он к ней неоднократно обращается: «Под венец», «Русская свадьба», «Игра в жмурки» и другие [4, с. 34] (илл. 10).

В 1889 году на Всемирной выставке в Париже К.Е. Маковский представляет выразительную, полную драматизма картину «Смерть Ивана Грозного» [4, с. 34]. В этой работе запечатлены финальные сцены из одноименной трагедии А.К. Толстого (1817-1875). К.Е. Маковский несколько приукрашивает реальные исторические события, однако умелое расположение фигур и деталей интерьера производит выигрышное впечатление. За эту картину на парижской выставке К.Е. Маковский удостоивается золотой медали I класса. Картина «Смерть Ивана Грозного» – это не единственная работа Константина Егоровича, связанная с творчеством А.К. Толстого [4, с. 35]. По роману писателя «Князь Серебряный» художник пишет полотно: «Поцелуйный обряд (Пир у боярина Б.И. Морозова)», в основе сюжета, которого, сцена ревности старого боярина Б.И. Морозова (1590-1661) к юной красивой жене [4, с. 35] (илл. 11).

Старинный русский обычай был передан С.К. Маковским очень красочно. В 1896 году на Всероссийской выставке в Нижнем Новгороде появился огромный холст «Минин на Нижегородской площади» (официально картина называлась так: «Минин на площади Нижнего Новгорода, призывающий народ к пожертвованиям») [4, с. 36] (илл. 12).

Будучи уже в довольно преклонном возрасте, К.Е. Маковский пишет это колоссальное полотно с невероятным юношеским порывом. Не покладая рук, не чувствуя усталости, работает он над этой картиной: берет консультации у известных историков и культуроведов, проводит собственные археологические исследования, перечитывает книги, описывающие события тех времен, делает много эскизов и этюдов, стремясь добиться реальности в воспроизведении даже малозаметных деталей. Некоторое время К.Е. Маковский работал над полотном за границей, в Париже. Интересно, что многократное копирование внешнего облика одной и той же модели в разных персонажах полотна было типичным для данного произведения. Вероятно, К.Е. Маковскому, пребывавшему вдали от родины, было трудно подобрать себе натурщиков с русскими чертами лица. Особенно сильно художник повторяется при написании женских и детских образов, взглядевшись в которые, нетрудно заметить, что отличие между ними лишь в позах и одежде. Картина выделяется красочной, мастерски выполненной прорисовкой даже мельчайших, казалось бы, незначительных деталей.

Множество вещей, предметов, драгоценностей, которые так любил изображать Константин Егорович, в большом количестве присутствуют в картине. Но, здесь они гармонично вписываются в общий сюжет полотна, не отвлекают внимание зрителя, а, наоборот, таят в себе определенный смысл. Художник точно воспроизвел старинную деревянную церковь, стоящую когда-то в Нижнем Новгороде, величественный Нижегородский кремль

Илл. 11. К.Е. Маковский. «Поцелуйный обряд (Пир у боярина Б.И. Морозова)». 1895 г. Холст, масло, 330,0 × 500,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

и необозримые волжские просторы. Весь пейзаж, словно бы, оживает от бурлящего потока народной массы, в центре которого выделяется высокая фигура Кузьмы Минина (1570-1616). Он обращается к жителям Нижнего Новгорода с просьбой пожертвовать средства на ополчение, призванное освободить Русь от иноземных захватчиков.

В 1897 году картина была представлена на выставке в Санкт-Петербурге. Публика весьма холодно и настороженно приняла эту работу

К.Е. Маковского. Сенсации, которую ожидал Константин Егорович, не произошло. Одна из причин неудачи, как очень точно подметил В.В. Чуйко, в том, что «обилие женского и дамского элемента было так значительно и до такой степени бросается в глаза, что все остальные картины, несмотря на свои большие размеры, отступают на второй план» [4, с. 42]. Вскоре произведение художника было передано в дар Нижнему Новгороду, где его поместили в большом зале городской думы. После создания картины «Минин на нижегородской площади» К.Е. Маковский отходит от исторического жанра [4, с. 42]. В России всегда существовала традиция возведения Божьих храмов и часовен в память о чудесном избавлении от опасности высочайших особ. В 1888-1892 годах по проекту архитектора Н.М. Чагина (1823-1909) и на средства известного чаепромышленника, купца первой гильдии А.Г. Кузнецова (1856-1895) в Крыму, недалеко от поселка Форос, возводится церковь Воскресения Христова в память о спасении императора Александра III и его семьи во время крушения поезда, в котором они возвращались из Крыма в Санкт-Петербург.

Отказавшись от росписи Исаакиевского собора в Санкт-Петербурге, К.Е. Маковский вместе с художником А.И. Корзухиным (1835-1894) и академиком живописи Н.Е. Сверчковым (1817-1898) расписывает интерьер храма. В 1910 году К.Е. Маковский отмечает 50-летний юбилей своей творческой деятельности. Художник прекрасно понимает, что дни его славы остались в прошлом, что его имя постепенно затмевают новые молодые таланты, полные свежих идей (об этом он признается с горечью и сожалением в краткой автобиографии). Однако, К.Е. Маковский еще находит в себе силы писать. Невероятная легкость кисти, присущая живописцу в юности, не покинула его до конца жизни. В 1914 году художник создает картину «Постоянная трапеза у Троице-Сергия», где нищее собрание богомолков и странников мирно расселось за длинными столами у стен лавры [4, с. 45].

Илл. 12. К.Е. Маковский. «Минин на площади Нижнего Новгорода, призывающий народ к жертвованиям». 1872 г. Холст, масло, 273,0 × 233,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

С невероятной правдивостью и чувственностью изобразил он здесь, уходящий в прошлое, исчезающий быт. К сожалению, в последние годы жизни художник все реже пишет «жизненные» полотна, предпочитая создавать головки и панно на заказ [4, с. 45]. Под конец своего жизненного пути К.Е. Маковский перенес недуг, связанный с расстройством психики и осложненный болезнью мозга. Столь сильно любивший жизнь, развлечения, общение, Константин Егорович потерял вдруг всякое желание жить. Он замкнулся в себе, сильно располнел, впал в состояние глубокой депрессии. Живописец, не раздумывая порвал все связи с теми, кто восхищался им, с той средой, где так любил проводить

время прежде. Смерть художника была неожиданностью для всех. Осенью 1915 года на углу Садовой улицы и Невского проспекта в Санкт-Петербурге коляску К.Е. Маковского сбил трамвай. Он выпал на улицу и сильно ударился головой о мостовую, что и привело его к смерти.

Таким образом, огромное наследие, раскинутое ныне по всему миру, оставил после себя Константин Егорович Маковский. Портреты красивых женщин, галерея ученых, артистов, историков, писателей и полководцев России, исторические и жанровые картины – все это красочно характеризует время, в которое жил и творил признанный мастер живописи.

Список литературы:

1. Дуванова Е.В. Константин Маковский. Москва : Изд-во: «Белый город», 2007. 320 с.: ил.
2. Звонарева Л. Боярский жанр Константина Маковского. *Наука и религия*. 2009. № 11. С. 64, обл.: ил.
3. Илевский А.В. «Воззвание Минина». Картина художника К.Е. Маковского. Горький : «Волго-Вятское книжное изд-во», 1970. 32 с.
4. Константин Маковский / Авт. текста Е.В. Дуванова. Москва : Изд-во «Белый город», 2008. 48 с.
5. Константин Маковский «Боярыня у окна» / 50 шедевров русской живописи. Москва : Изд-во «Эксмо», 2014. С. 132–135.
6. Константин Маковский «Святочные гадания» // 50 шедевров русской живописи. Москва : Изд-во «Эксмо», 2014. С. 176–179.
7. Помыткина Л.И. К. Маковский. Воззвание Минина. Горький : «Волго-Вятское кн. изд-во», 1978. 25 с.: ил.
8. Тарасов Л.М. Константин Егорович Маковский. 1839-1915. Москва – Ленинград : Государственное изд-во «Искусство», 1948. 32 с.

References:

1. Duvanova, E.V. Konstantin Makovskij. Moskva : Izd-vo «Belyj gorod», 2007. 320 s.: il.
2. Zvonareva, L. Bojarskij zhanr Konstantina Makovskogo. *Nauka i religija*. 2009. № 11. S. 64, obl.: il.
3. Ilevskij, A.V. «Vozzvanie Minina». Kartina hudozhnika K.E. Makovskogo. Gor'kij : «Volgo-Vjatskoe knizhnoe izd-vo», 1970. 32 s.
4. Konstantin Makovskij / Avt. teksta E.V. Duvanova. Moskva : Izd-vo «Belyj gorod», 2008. 48 s.
5. Konstantin Makovskij «Bojarynja u okna» // 50 shedevrov russkoj zhivopisi. Moskva : Izd-vo «Eksmo», 2014. S. 132–135.
6. Konstantin Makovskij «Svjatochnye gadanija» // 50 shedevrov russkoj zhivopisi. Moskva : Izd-vo «Eksmo», 2014. S. 176–179.
7. Pomytkina, L.I. K. Makovskij. Vozzvanie Minina. Gor'kij : «Volgo-Vjatskoe kn. izd-vo», 1978. 25 s.: il.
8. Tarasov, L.M. Konstantin Egorovich Makovskij. 1839-1915. Moskva – Leningrad : Gosudarstvennoe izd-vo «Iskusstvo», 1948. 32 s.

ВИБІР КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТАНЦЮВАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті проаналізовано проблему вибору у національному танцювальному мистецтві. У ході наукового пошуку було взято до уваги ідейне навантаження таких вітчизняних хореографічних композицій, як: «Червоний мак», «Сойчине крило», «Лілея», «Маруся Богуславка», «Сопілка Довбуша», «Весна священна», «Лісова пісня», «Бісова ніч», «Русалка», «Коли папороть цвіте», «Тарас Бульба» та інших. Саме ці хореографічні композиції якнайповніше відображають реалізацію проблеми вибору у вітчизняному танцювальному мистецтві, яка проходить, в основному, через проблеми народження, життя, смерті, кохання, ненависті, свободи, вибору, зради, вірності, патріотизму, невідворотності буття. На основі аналізу хореографічних композицій встановлено, особливості національного танцювального мистецтва у контексті реалізації у хореографічних постановках проблеми вибору. Визначено, що хореографічне мистецтво є вагомим складовою сучасної хореографічної культури України та її художньої культури загалом.

Ключові слова: вибір, мистецтво, хореографія, постановка, національне танцювальне мистецтво.

CHOICE THROUGH NATIONAL DANCING ARTS

Summary. The problem of choice in national dance art is analyzed in the article. In the course of the scientific search, the ideological load of such national choreographic compositions as: "Red Poppy", "Jay's wing", "Lily", "Marusia Boguslavka", "Dovbush's panpipe", "Sacred Spring", "Forest Song" was taken into account, "The Devil's Night", "The Mermaid", "When the Fern Blossoms", "Taras Bulba" and others. It is these choreographic compositions that most fully reflect the realization of the problem of choice in the national dance art, which goes mainly through the problems of birth, life, death, love, hatred, freedom, choice, betrayal, loyalty, patriotism, the inevitability of being. Based on the analysis of the choreographic compositions, it is established that the peculiarities of national dance art in the context of the problem of choice in the choreographic productions. It is determined that choreographic art is a significant component of contemporary choreographic culture of Ukraine and its artistic culture in general. The following main features of national dance art in the context of realization in the choreographic productions of the problem of choice are established: national choreographic works are the basis of national dance folklore, folk rites and customs, reflection of great experience, combination of Ukrainian folk-dance and national ballet, music, theater culture, painting, poetry; choreography dedicated to the problem of choice, often have a certain symbolism, the deep subtext, endowed with the boldness of fancy, dramatic way of thinking, embodied in certain plastic topics; samples of choreography is a reflection of mood, emotions with a mandatory emphasis on the ideological load of the contents of each room; choreographic works of problematic ideological content are a symbol of the revival of folk song and dance traditions, the reproduction of musical and dance culture, popularization of its best samples. It is determined that the problem of choice is realized in the works of national choreographic art. Violated problems of birth, life, death, love, hatred, freedom, choice, betrayal, loyalty, patriotism, inevitability of being.

Keywords: choice, art, choreography, staging, national dance art.

Постановка проблеми. Така гуманітарна константа як вибір, безумовно, проходить через національне танцювальне мистецтво, адже вітчизняний танець є невід'ємною складовою культури, невичерпною скарбницею мудрості, що має неповторний колорит, має новий зміст і своєрідні виразні засоби.

Українським народом упродовж століть творилася самобутня культура, що є відображення багатогранності життя. Важливим атрибутом цієї культури є танцювальне мистецтво, за допомогою якого розкривається характер народу, відтворюються елементи трудової діяльності, атрибутика буття людини.

Національне танцювальне мистецтво проблемного ідейного змісту з'явилося давно. Але час ставить свої вимоги, і мистецтво теж змінюється відповідно до вимог часу. Як слушно зауважує Є. Щербак, сучасні вистави стали більш комерційними, більш видовищними (як того прагне глядач) [11].

Хоча й національне танцювальне мистецтво є цілком самобутнім, водночас більшість до-

слідників справедливо стверджують, що воно зазвичай існує у комплексі з іншими мистецькими напрямками. Ще М. Фокін писав: «Музика і рухи тіла – це дві різні мови, і якщо перекладати з однієї мови на іншу, то дослівний, рядковий переклад завжди буде в художньому розумінні убогим. Та й для чого говорити одне й те ж двома мовами, та ще й разом. Інколи музика говорить там, де танець безсильний, іноді жест може сказати те, що музика не зможе» [7, с. 355].

Танець розвивається разом з життям. Оновлюється, збагачується, модифікується, трансформується існуюча лексика, змінюється структура руху. У XXI столітті спостерігається поступова функціональна диференціація хореографічного мистецтва, в результаті чого український танець виступає і як інструмент політико-ідеологічного впливу, і як вид сценічного мистецтва, і як засіб соціалізації та інкультурації, виховання (естетичного, морального, фізичного), дозвілля, розваг, рекреації тощо [8, с. 542].

Нинішній стан українського танцювального мистецтва характеризується суперечливими тенденціями: з одного боку, спостерігаються позитивні процеси відродження та популяризації народного мистецтва, звернення до автентичних фольклорних джерел і створення на їхній основі сценічних варіантів народного танцю, а з іншого – його нівелювання внаслідок цілої низки причин, одними з найвагоміших серед яких є вплив сучасних соціокультурних обставин і активний наступ масової культури [2, с. 203].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національне танцювальне мистецтво досить ґрунтовно охоплено численними науковими розвідками. Це, зокрема, такі дослідники, як: К. Шумицька, П. Фриз, Л. Климчук та ін. [1–11]. Національне танцювальне мистецтво, за переконанням К. Шумицької, своєю місією має формування духовного світу людини, збереження фольклорних традицій, ритмо-пластичних емоційних кодів та розвиток усіх притаманних йому складових, збалансованих у контексті духовних, естетичних і технічних принципів [10, с. 112]. Вітчизняне танцювальне мистецтво має неповторний колорит, самобутню лексику, пластичну інтонацію, структурну та композиційну побудову, тематику, оригінальну манеру виконання.

Закладена в ідейному змісті хореографічного твору проблема вибору реалізується через певний танцювальний образ або ж систему образів. У цьому контексті цілком поділяємо думку П. Фриза, який стверджує, що зміст танцювального образу складає хореографічне відображення багатоманітності світу і, перш за все, людини, що перетворює цей світ. Однак природно, що танцювальний образ особливо яскраво висвітлює ті сторони життя, котрі найбільш підвладні засобам хореографічного мистецтва, оскільки при всій широті можливостей мистецтва танцю не можна вважати, що вони безмежні. Підкреслимо, що танцювальний образ, з одного боку, безумовний, постільки його об'єкт – людина, її емоції, думки, реакції на оточуючу дійсність, а, з іншого, умовний, постільки засіб вираження образу – пластика є умовним і відноситься до життя приблизно так само, як той чи інший факт відноситься до його словесного вираження. Подібно до мови, яка відображає предмет і відношення між явищами та предметами, пластична мова здатна до різноманітних комбінацій, до узагальнених виражених думок, почуттів, подій [8, с. 539].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасне вітчизняне танцювальне мистецтво не статичне, а динамічне, адже швидко змінюється. Але головним атрибутом його є людина та її буття, а також у полі зору – коло різних проблем: народження, життя, смерті, кохання, ненависті, свободи, вибору, зради, вірності. Саме вони реалізують через вибір [6].

Танцювальні постановки є засобом продукування, утвердження і трансляції ціннісних орієнтирів особистості, поєднанням постійної модернізації з високим ступенем наслідування. Розуміння закономірностей функціонування та розвитку творчих процесів у царині хореографії різних культур, поглиблює наші знання в області побудови загальної теорії мистецтва танцю, виявлення принципів, його організуючих, проникнення в його природу.

Численні наукові візії основним предметом уваги мають рівень розвитку танцювального мистецтва, а реалізація у вітчизняних хореографічних композиціях проблеми вибору залишається поза кутом зору.

Мета статті – простежити реалізацію проблеми вибору крізь призму національного танцювального мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняне хореографічне мистецтво розвивається двома шляхами: через балетний репертуар професійними творчими колективами театрів опери і балету та через індивідуальні шляхи авторських шкіл танцю. Так закладено історичне і усе це спрямовано на збереження національних традицій та цінностей.

Для надання хореографічному мистецтву національного колориту використовувалися симфонізм, поліфонія, стилізація, віртуозність, театральність у вирішенні хореографічного образу на основі техніки класичного й народного танцю. Хоча й безпосереднє перенесення національного танцю на балетну сцену виглядало наївним або дивертисментним, ускладнення техніки в біквіртуозності – розважальним, а сакральне начало – найбільш ефективним для сприйняття, загалом така практика мала позитивні наслідки для формування вітчизняного самобутнього танцювального мистецтва [9, с. 271].

Національне танцювальне мистецтво – це своєрідна танцювальна довершена мова, органічно поєднана з елементами фольклору з класикою жанру. У різних вітчизняних хореографічних постановках різноаспектно реалізується проблема вибору. Так, у хореографічній мініатюрі «Ми пам'ятаємо» через рухи й пластику виконавців відображається почуття патріотичного громадянського обов'язку перед Батьківщиною, причому це ж почуття актуалізується і у представників глядацької аудиторії. Таким чином музика і танцювальні рухи без слів реалізують ідейний задум хореографічного твору. Глядач такої постановки уже націлений на певний вибір – вибір на користь Батьківщини, який сприймається як єдино правильний.

Хореографічна постановка «Рукодільниця» актуалізує вибір на користь праці, яка фігурує як естетична категорія, мається на увазі саме краса праці.

Хореографічною мініатюрою «Чумаки» автор намагається показати суперечливість образу людини, поведінка якої залежить від її особистого вибору життєвої траєкторії. Наведені у хореографічній постановці чотири образи чумаків і чоботи, які кожен із них узуває і через які по-різному складається доля цього взуття, якраз і є яскравим ілюстратором того, що поведінка й цінності, які різні в усіх людей, є відображення певного вибору. Цією хореографічною композицією утверджується думка про оптимізм, гумор, душевна щедрість, винахідливість, спритність та життєрадісність.

Гострий конфлікт хореографічного твору «Червона калина» є демонстрацією протигорства добрих і злих сил, що теж є підтвердженням реалізації певного вибору.

У хореографічній постановці «Про що верба плаче» постає вибір між життям і смертю. Голо-

вна героїня робить особистий вибір – піти з життя, що й реалізує. У творі також використано народний образ плакучої верби – узагальнений образ матері-Вітчизни, котра оплакує нещасну жіночу долю.

Опосередковано вибір реалізується у хореографічних постановках з народним колоритом, як-от: «Пісня Бескидів», «Аркан», «Гуцулка на царині», «Співай, рідний краю», «Великодні хороводи», «Коломийки», «Іхав козак за Дунай», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Кину кужіль на полицю». У них відчувається синкретизм танцю, пісні й слова. Цікавими і філософськими у плані вибору є постановки «Досвітні вогні», «Відьма», «Каменярі».

У хореографічному шедеврї під назвою балет «Червоний мак» у символічному ракурсі теж реалізується проблема вибору. Квітка виступає своєрідним символом. Вибір ж лежить у площині між кохання і зрадою, примарною мрією і жорстокою реальністю, між юнацьким почуттям, яке шойно зародилося, і обірваним життям; між благородством і насильством, ревнощами і прощенням, ворожнечею і порозумінням, миром і загарбництвом. Танець у творі – це теж своєрідний вибір, який варіює від вітального танцю до танцю-замаху на життя, коли танцівниця підносить отруту.

Постановкою «Сойчине крило» увіковічено модерністське прозове полотно Івана Франка. В основі постановки – історія любові поета і доньки лісничого. Дівчина надала перевагу пристрасті, а не справжності почуттів, наслідком чого стало те, що вона стала жертвою сумних мандрів, стаючи коханою різних асоціальних елементів. Незважаючи на дві спроби самогубства, дівчина не втратила людської гідності. Її велике, щире й справжнє, перше юнацьке почуття до поета допомогло їй пройти через усі випробування долі і зберегти душевну чистоту і відданість першому коханню, символом якого було крило сойки.

Хореографія твору «Сойчине крило» вдало ілюструє вибір: спочатку головна героїня обирає між справжнім коханням і пристрастю, між звичним щасливим життям і життям, сповненим авантюрою; між коханням і зрадою; між розумінням і ревнощами, між альтруїзмом і егоїзмом, між істинністю і фальшивістю. І вибір тяжіє на користь останнього. Проте цей вибір був неправильним. Але зазнавши поневірянь, головна героїня все ж таки обирає перше. Головний герой постановки теж із двох контекстуально протилежних констант – яскраве життя і самотнє існування, комунікабельність і замкненість у собі, пристрасть і вірність – обрав друге. І це у його випадку був однозначно правильний вибір.

Унікальним і неперевершеним поєднанням українського та класичного танців з яскравим національним колоритом є постановка «Лілея». В основі сюжету – кохання кріпачки і парубка, які зазнають переслідування від князя. В особі Лілеї майстри хореографії втілили збірний образ багатьох Шевченківських героїнь, для яких актуальною була проблема особистого вибору.

Хореографічний твір «Маруся Богуславка» про красуню полонянку яка допомогла втекти з неволі своїм землякам – запорізьким козакам має ознаки фольклору. Особливо яскравим тут є вибір головної героїні – між патріотизм і зра-

дою батьківщині, між почуттями і обов'язком, між серцем і розумом.

У балеті «Весна священна» звичний сюжет відсутній, проте композитор викладає його так: «Світле Воскресіння природи, яка відроджується до нового життя, воскресіння повне, стихійне відродження зачаття всесвітнього».

На світанку плем'я відзначає свято Священної весни. Тривають різні ігри, зокрема ті, що демонструють силу і міць. Проходить ритуальний шалений танець. На часі – вибір дівчини для жертвоприношень, яка поставши перед богом, зробиться заступницею племені. У здавалося б безсюжетному творі все одно є проблема вибору – це оповитий містичним ритуалом вибір жертви-заступниці племені.

Об'єктом зображення хореографічної постановки «Сопілка Довбуша» є кохання молодої танцівниці до гуцульського хлопця Остапа. У творі фігурує чарівна сопілка Олекси Довбуша, що є символом спадкоємності визвольної боротьби. Оригінальним атрибутом хореографічної канви твору є гуцульський танець «Аркан». Також у масовці хореографічної постановки використовується коломийка, козачок. Тут також реалізується проблема вибору між справжніми почуттями і фальшу, між миром і ворожнечею, між добром і злом.

В основі сюжету балетної постановки під назвою «Ференджі» лежить протиборство індійських робітників з колонізаторами і визвольний рух народних мас. До основних атрибутів хореографії твору входить класичний танець, акробатика, пантоміма, стилізована індійська пластика та розважальні дивертисменти мюзик-хольного плану. У творі яскраво виражене протиборство протилежних констант – воля і поневолення. Практично ця ж проблема стоїть і у балеті «Пан Коньовський», який присвячений, героїчній боротьбі українського народу проти панів у другій половині XVIII ст.

Розкриття різноаспектної гами людських почуттів, романтичних стосунків, неповторних пейзажних мотивів, демонстрація справжніх, живих характеристик персонажів – ось головна парадигма постановки «Лісова пісня». І примітне, що усе це здійснюється за допомогою музично-хореографічних засобів. Твір значною мірою збагатив і розширив обрії балетного мистецтва, додавши до нього чіткі нотки драматизму й психологізму. Вибір між мрією і дійсністю, між розумом і серцем, між прагматизмом, корисливістю і чесністю, між щирістю і підступом, і, безумовно, між коханням і зрадою, любов'ю і ненавистю, помстою і прощенням, благородством і ницістю.

На основі поєднання історичного минулого і сучасності побудований балет «Хустка Довбуша». Твір багатий дивертисментними танцями, коломийками, чим засвідчуються фольклорні впливи [5, с. 241].

Створений за певним обсягом прози М. Гоголя комедійний балет «Бісова ніч» багатий на українські фольклорні танці, пісенні мелодії, чим засвідчується високий рівень розвитку і навіть еволюція українського хореографічного мистецтва [4, с. 50].

Балет «Бісова ніч» був, безперечно, сповнений колоритних фольклорних елементів. Його поява у важкі роки воєнного лихоліття мала знаковий характер: він продемонстрував прагнення укра-

їнських митців за допомогою гоголівських персонажів нагадати про рідну землю, її особливий аромат і красу.

Нескладний сюжет, що розповідав про залицання молодих бурсаків до сільських дівчат Ганусі та Горпини, став приводом для примітивного нанизання гумористичних сцен. Провідний на той час балетмейстер Сергій Сергеев у хореографічному вирішенні надавав принципу механічного поєднання завершених танцювальних номерів з короткими пантомімними епізодами, форм класичної хореографії (па-даксьйон, па-де-де, варіації) з національно фольклорними (козачкою, гопаком, метелицею).

Проте зв'язок з образністю і поетикою Миколи Гоголя мав тут радше формальний характер – обмежувався запозиченням окремих сюжетних ліній і стикуванням певних зовнішніх ознак [3, с. 69].

Майстерна постановка танцю «Козак» (перша дія опери «Катерина» М. Аркаса, режисер М. Кропивицький) є відтворенням колоритних епізодів сільського побуту. Та головний вибір твору – це особистий вибір Катерини, який мотивується її складним емоційним станом. Усе вдалося передати завдяки оригінальності танцю «Козака», який став відображенням глибокого внутрішньому зв'язку з ідейної режисерської концепції [9, с. 267].

Також своєрідною є композиція «Русалка». Вона має розлогий сюжет, глибокий філософський зміст і навіть повчальність. На березі Дніпра живе старий Мельник з дочкою Наталкою. З деяких пір частим гостем став у них Князь. Він любить Наталку і зумів викликати в серці дівчини відповідне почуття. Але останнім часом Князь з'являється все рідше. З сумом чекає Наташа його приїзду. Чекає Князя і Мельник. Поговоривши з дочкою добра, він з простодушності прямою повчає її, як витягти з любові Князя побільше користі для себе і для рідних. Але Наталка не слухає його.

Із задуми її виводить кінський тупіт. З радістю зустрічає Наташа коханого, ласкаво докоряючи йому за тривалу відсутність. Князь посилається на справи і турботи. Бажаючи заспокоїти дівчину, він дарує їй дороге намисто. Невеселий Князь. Його не можуть розрадити затіяні селянами танці та ігри. Він прийшов, щоб назавжди попрощатися з Наталкою. Ні, не війна і не далека дорога причина їх розлуки. «Князі не вільні дружин собі по серцю брати», – говорить Князь. Ні відчай нещасної дівчини, ні звістка про те, що вона скоро стане матір'ю, не зупиняють його. Збожеволіла від горя Наталка зриває з себе дорогоцінний подарунок і кидається в Дніпро.

Княже весілля. Князь одружується на багатій і знатній дівчині. Гості величають молодих. Серед весільних веселощів чується чиясь жалобна пісня про обмануто дівочу любов. Князь наляканий: він чує голос Наталки. Сват намагається відновити порушені веселощі і проголошує «Гіркий мед!». Але коли Князь нахилиється, щоб поцілувати Княгиню, в тиші лунає жіночий стогін. Весільне торжество затьмарене; все в сум'ятті.

Минуло 12 років. Одруження не принесло Князю щастя. У тужливій самоті проводить свої дні Княгиня. Входить ловчий. Він розповідає, що Князь, відіславши слуг, залишився один на березі Дніпра. Схвильована Княгиня разом з Ольгою поспішає до річки.

Ніч. На березі Дніпра під холодним світлом місяця весело грають русалки. Помітивши Князя, вони зникають. Князь дізнається місця, де бував багато років тому: напіврозвалений млин, старий дуб. Спогади про колишнє щастя і каєття наповнюють його душу. Несподівано перед ним постає страшний обірваний старий. Це Мельник. Смерть дочки позбавила його розуму. Князь кличе нещасного до себе в терем, але Мельник відмовляється. Раптово він накидається на Князя, вимагаючи повернути йому дочку. Підоспілі мисливці рятують Князя від божевільного старого.

Багато років минуло з тих пір, як Наталка, кинувшись в річку, стала грізною володаркою дніпровських вод. Вона як і раніше любить Князя, але разом з тим плаче мрію про помсту. Наташа розповідає дуже сумно про батька – своєму невірному коханого, доручаючи їй вийти на берег і заманити його в річку.

Берег Дніпра. Сюди тягнуть Князя спогади про дні колишнього щастя. З води виходить Русалочка і розповідає Князю, що вона – його дочка, кличе його за собою. Той готовий піти за нею. З'явилися на березі Княгиня і Ольга намагаються утримати його. Але чути голос Наташі, що закликає Князя. Підкоряючись йому, Князь іде слідом за Русалочкою під воду.

Як видно із сюжету, у творі реалізується дуже складний і надзвичайно важливий вибір між такими константами, як: кохання і розрачунок, воля і поневолення, прощення і помста, життя і смерть, спогади і реалії.

Для фольк-опери та балету «Коли цвіте папороть» характерне поєднання хореографії і музики, діалогів і спецефектів. В основі сюжету – почуття бідного парубка до дівчини, батько якої проти їхніх зустрічей. Для розв'язання ситуації, що склалася напередодні Івана Купала чорт пропонує парубку свої послуги. Вибір чіткий: між мрією і дійсністю, між багатими і бідними, між духовністю й аморальністю.

У постановці змальовано і часи язичництва, з його чарами і містикою, відлуння війни і її героями, спогади про волелюбне козацтво. Вибір також тяжіє між так званих вічних питань – любов і дружба, життя і смерть, боротьбу і мир. Постановка утверджує філософську думку про те, що незважаючи на зміни поколінь, традицій і звичаїв, цінності завжди залишаються сталими. Новаторство постановки у поєднанні звучання симфонічного оркестру з автентичним співом народного хору, вікових традицій фольклору – з авангардними засобами виразності, а в оркестрову партитуру ввів народні інструменти.

Вибір у постановці «Запорожець за Дунаєм» лежить між любов'ю до рідної землі і зрадою їй, між повагою до свого коріння та звичаїв і зневагою до власного походження, між хоробрістю і бязгуством, між життям і смертю.

Проблема вибору також чітко реалізується у постановці «Наталка Полтавка», причому вибір тут тяжіє між істинним коханням і фальшивими почуттями, між злидним життям із коханою людиною і забезпеченим існуванням у єднанні з нелюбом.

Найявний в оперному творі «Тарас Бульба» український танець дає змогу збагнути мотивацію вибору, який здійснюється на основі конфлік-

ту між розумом і серцем. Вибір лежить у площині між коханням до жінки, зрадою батьківщини та почуттям обов'язку перед рідною землею, рідними людьми, між життям і смертю, а також між батьківськими почуттями і справедливістю.

У постановці «Ніч перед Різдом» відповідно до часу розгортання сюжету – святкування Різдва – в перших епізодах балету широко звучать мотиви зимових обрядових пісень, зокрема й загальновідомого «Щедрика» та «Радуйся земле». Їх майстерне опрацювання, прозорий, тремтливий тембровий малюнок вводять у світлу, піднесу атмосферу. У подальшому слухача очікують суцільні несподіванки й шокуючі потрясіння.

Вражає поява в музичній розповіді неприхованих цитат, до того ж із дуже популярних творів, розрахованих, очевидно, на їх пізнаваність. Скажімо, в сцені любовних мрій Солохи звучить «Лебідь» Сен Санса, під час її загравання з Чортом – сучасна пісня О. Білаша «Два кольори», політ Вакули на Чоргісу проводить фанфарний лейтмотив «Петушка» з опери Римського-Корсакова «Сказка о царе Султане». Особливо щедро і, здавалося б, зовсім невідповідно ситуації насичена музичними цитатами тематична канва сцени при царському дворі. Замість того, аби спиратися на характерні для того часу танці менует і гавот, тут звучать мотиви відомої радянської пісні «Не кочегары, мы не плотники» (ансамбль чотирьох вельмож), а також мелодії популярних шлягерів 30–40-х років «Танго Гулага», «Ріо-ріо», «Розамунда», зокрема покладених в основу пристрасного танцю імператриці з коханнями. І що важливо:

кожне з цих чужорідних «вкрадень» чітко виконує свою драматургічну функцію, хай навіть через віддалену асоціативність допомагає підкреслити пародійну суть сценічних образів [3, с. 72].

Висновки і пропозиції. У творах національного хореографічного мистецтва реалізується проблема вибору, яка проходить, в основному через проблеми народження, життя, смерті, кохання, ненависті, свободи, вибору, зради, вірності, патріотизму, невідворотності буття.

Основні особливості національного танцювального мистецтва у контексті реалізації у хореографічних постановках проблеми вибору такі:

- вітчизняні хореографічні твори національного танцювального фольклору, народних обрядів і звичаїв є синтезом величезного досвіду, синкретизмом українського народно-сценічного танцю, і національного балету, музики, театральної культури, живопису, поезії;

- хореографічні постановки, присвячені проблемі вибору, часто мають певну символіку, глибокий підтекст, наділені сміливістю фантазії, драматичним мисленням, втіленим у певних пластичних темах;

- зразки хореографії є відображенням настрою, емоцій із обов'язковим акцентуванням уваги на ідейному навантаженні змісту кожного номера;

- хореографічні твори проблемного ідейного змісту водночас є символом відродження народних пісенно-танцювальних традицій, відтворення автентичності музичної і танцювальної культури, популяризації кращих її надбань.

Список літератури:

1. Благова Т.О. Розвиток школи українського народного танцю у мистецькій спадщині Л. Чернишової. *Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал*. 2012. № 3. С. 127–136.
2. Гутник І.М. Основні тенденції у творчості молодих балетмейстерів-постановників українського народно-сценічного танцю. *Мистецтвознавчі записки. Театр, кіно та хореографічне мистецтво*. 2018. Вип. 33. С. 201–208.
3. Загайкевич М.П. Микола Гоголь і балетна творчість українських композиторів. *Студії мистецтвознавчі*. 2009. № 4. С. 68–73.
4. Зарецька І.А. Історія зародження та створення українського класичного балету. *Пед. науки : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 58. С. 48–51.
5. Історія української музики, 1941–1958 рр. Т.5. [відп. ред. А.І. Муха та ін.]. Київ : НАН України. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2004. 504 с.
6. Климчук Л.М. Сучасна хореографія України: на перехресті світоглядів. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Інтеграція українського мистецтва у європейський та світовий культурний простір»*. URL: <https://ukrainka.org.ua/node/3299> (дата звернення: 19.09.2019).
7. Фокин М.М. Против течения. Воспоминания балетмейстера: Сценарии и замыслы балетов. Статьи, интервью и письма. Ленинград-Москва : Искусство, 1962. 639 с. С. 354; Фокин М.М. Против течения: Воспоминания балетмейстера. Статьи, письма. Ленинград : Искусство, 1981. 510 с.
8. Фриз П. Мова танцю як засіб виявлення смислових цінностей хореографічної культури. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 537–543. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_71 (дата звернення: 19.09.2019).
9. Шабаліна О.М. Розвиток українського хореографічного мистецтва на початку ХХ ст.: джерела та тенденції. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2016. Вип. 28. С. 263–273.
10. Шумицька К.О. Розвиток українського народного танцю: від фольклорних традицій до авторської сценографії. *Сучасні стратегії розвитку хореографічної освіти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Умань, 16-17 травня 2015 р.)* [ред. кол.: О.В. Дудник, Л.М. Андрощук]. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 126 с.
11. Щербак С.В. Соціокультурний контекст видозмін у хореографічному мистецтві ХХ – поч. ХХІ ст. *Культура і мистецтво в інформаційному просторі ХХІ століття*. URL: <https://sworld.com.ua/simpoz4/112.pdf> (дата звернення: 19.09.2019).

References:

1. Blahova, T.O. (2012). Rozvytok shkoly ukrainskoho narodnoho tantsiu u mystetskii spadshchyni L. Chernyshovoi [Ukrainian Folk Dance School Development in Artistic Heritage of L. Chernyshova]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity: naukovo-metodychnyi zhurnal*. Issue 3, pp. 127–136. (in Ukrainian)
2. Hutnyk, I.M. (2018). Osnovni tendentsii u tvorchosti molodykh baletmeisteriv-postanovnykiv ukrainskoho narodno-stsenichnoho tantsiu [The main trends in the work of young ballet-directors of Ukrainian folk-dance]. *Mystetstvoznavchi zapysky. Teatr, kino ta khoreohrafichne mystetstvo*. Issue 33, pp. 201–208. (in Ukrainian)

3. Zahaikevych, M.P. (2009). Mykola Hohol i baletna tvorchist ukrainskykh kompozytoriv [Mykola Gogol and ballet work of Ukrainian composers]. *Studii mystetstvoznavchi*. Issue 4, pp. 68–73. (in Ukrainian)
4. Zaretska, I.A. (2011). Istoriiia zarozhennia ta stvorennia ukrainskoho klasychnoho baletu [History of the birth and creation of Ukrainian classical ballet]. *Ped. nauky : zb. nauk. pr.* Issue 58, pp. 48–51. (in Ukrainian)
5. Istoriiia ukrainskoi muzyky, 1941-1958 rr. (2004). [History of Ukrainian music]. T.5. [vidp. red. A.I. Mukha ta in.]. Kyiv: NAN Ukrainy. IMFE im. M.T. Rylskoho. (in Ukrainian)
6. Klymchuk L.M. Suchasna khoreohrafia Ukrainy: na perekhresti svitohliadiv [Contemporary choreography of Ukraine: at the crossroads of worldviews]. Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia «Intehratsiia ukrainskoho mystetstva u yevropeiskyi ta svitovyi kulturnyi prostir». Retrieved from: <https://ukrainka.org.ua/node/3299> (in Ukrainian)
7. Fokin, M.M. (1962). Protiv techeniya. [Against the current]. Vospominaniya baletmeystera: Stsenarii i zamysly baletov. Stati, intervyyu i pisma. Leningrad-Moskva: Iskusstvo, 639 p. P. 354; Fokin M.M. (1981). Protiv techeniya: Vospominaniya baletmeystera. Stati, pisma. Leningrad : Iskusstvo, 510 p. (in Russian)
8. Fryz, P. (2013). Mova tantsiu yak zasib vyjavlennia smyslovykh tsinnosti khoreohrafichnoi kultury [Dance language as a means of revealing the semantic values of choreographic culture]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_71 (in Ukrainian)
9. Shabalina, O.M. (2016). Rozvytok ukrainskoho khoreohrafichnogo mystetstva na pochatku KhKh st.: dzherela ta tendentsii [Development of Ukrainian choreographic art]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Issue 28, pp. 263–273. (in Ukrainian)
10. Shumytska, K.O. (2015). Rozvytok ukrainskoho narodnogo tantsiu: vid folklornykh tradytsii do avtorskoi stsenohrafii [Development of Ukrainian folk dance: from folklore traditions to stage design]. *Suchasni stratehii rozvytku khoreohrafichnoi osvity: materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*. Uman : FOP Zhovtyi O.O. (in Ukrainian)
11. Shcherbak, Ye.V. Sotsiokulturnyi kontekst vydozmin u khoreohrafichnomu mystetstvi XX – poch. XXI st. *Kultura y yskusstvo v ynformatsyonnom prostranstve XXI veka* [The socio-cultural context is a change in choreographic art]. Retrieved from: <https://sworld.com.ua/simpoz4/112.pdf> (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-67>

УДК 725.03(477)«19/20»

Муляр Н.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ ХХ–ХХІ СТ.

Анотація. В статті виявлено особливості розвитку архітектури України ХХ–ХХІ ст. в контексті національної та світової художньої культури; з'ясовано культурно-історичні обставини, чинники та періодизацію її розвитку; визначено особливості сакральної архітектури в діаспорі. В персоналіях і творчій спадщині названо здобутки архітектури України досліджуваного періоду як складової художньої культури, вказано на необхідність і значимість її міждисциплінарного, інтегративного вивчення в спеціалізованих мистецьких та неспеціалізованих навчальних закладах різного рівня акредитації.

Ключові слова: художня культура, архітектура, модерн, модернізм, постмодернізм, сакральна архітектура, діаспора, художньо-естетичне виховання.

Mulyar Nataliya

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

THE PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN ARTISTIC CULTURE OF XX–XXI CENTURIES

Summary. The peculiarities of the development of Ukrainian architecture of XX–XXI centuries in the context of national and world artistic culture are revealed in the article; cultural and historical circumstances, factors and periods of its development are found out; the features of sacral architecture in the diaspora are defined. The article shows the achievements of Ukrainian architecture of the studied period as a component of artistic culture in personalities and their creative heritage. It is very necessary and important to learn artistic culture in the interdisciplinary, integrative way in specialized art and non-specialized educational institutions of different level of accreditation. Artistic and aesthetic education is a component of artistic culture; it prepares young people to communicate with the arts and aesthetic environment in the unity of theoretical and practical training. The study of architecture aims at the formation of national identity, imaginative thinking, aesthetic attitude to reality, the desire for self-improvement and self-realization. Scientific achievements of art criticism, aesthetics, history in the directives of human-centrism and the humanistic paradigm of education make the theoretical and methodological basis for studying Ukrainian architecture of the studied period. These achievements determine didactic support of the educational process of studying architecture. Educational potential of studying cultural and historical process of the development of Ukrainian architecture as a component of artistic culture of XX–XXI centuries can be revealed through the application of a complex methodology because it combines pedagogical approach with historical and typological, aesthetic and sociological, cultural ones. Popularization, preservation and enrichment of national and world traditions of architecture, aesthetic and emotional development of personality are the expected results of artistic and aesthetic education of children and young people.

Keywords: artistic culture, architecture, modern, modernism, postmodernism, sacral architecture, diaspora, artistic and aesthetic education.

Постановка проблеми. Художня культура України ХХ – ХХІ ст. окреслює цілісну, специфічну сферу суспільного життя, у якій відбувається духовна, культурна діяльність, що має глобальний, універсальний вплив на індивідуалізацію людини, формування її як творчої особистості. У системі: «художнє виробництво (творчість та її наслідки) – художня потреба – художнє освоєння, споживання художніх цінностей» зреалізовується мета і функції художньої культури, яка становить ядро естетичної. Власне тому художня культура пов'язана із розвитком мистецтва у суспільстві, його значенням у системі культури та соціально-естетичною, зокрема виховною ефективністю.

Одним із видів мистецтва і, відповідно, формою суспільної свідомості є архітектура як мистецтво проектувати і будувати будинки та інші споруди, або ж комплекси споруд, що створюють матеріально організоване середовище, яке необхідне людям для їхнього життя і діяльності, відповідно до призначення, сучасних технічних можливостей та естетичних уподобань суспільства. Образно і метафорично тезу про художньо-

естетичну та практично-утилітарну значимість архітектури сформулював відомий дослідник європейської архітектури Н.Певзнер: «Сарай для ровера – це будівля, Лінкольнський собор – витвір архітектури», тобто «термін архітектура прикладаємо лише до будівель, що проектуються з позицій естетичного смаку» [5, с. XIX].

Архітектура як вид мистецтва входить у сферу духовної культури, естетично оформлює оточення людини, виражає суспільні ідеї в художніх образах, символіці будівельної обрядовості, традиціях та стилях. Водночас, архітектурні витвори в культурно-історичному процесі містобудування, формування поселень, виникнення та оформлення екстер'єру та інтер'єру житла, розвитку будівельної техніки, знарядь будівельної праці належать до матеріальної культури народів світу. Тенденціям розвитку духовної і матеріальної культури суб'єкта архітектурної творчості підпорядковані виражальні засоби архітектури, такі як композиція, тектоніка, масштаб, пропорції, ритм, пластика об'ємів, фактура і колір матеріалів, зв'язок з іншими видами мистецтв тощо.

Актуальність теми нашого дослідження визначена діалектикою зв'язків міжархітектурними традиціями в національній і світовій художній культурі та інноваціями, які пов'язані із використанням нових будівельних конструкцій, будівельних матеріалів, пошуком художньо-естетичних засобів виразності для вираження змісту архітектурних форм, архітектурної мови, що відображає світогляд сучасної епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку архітектури України в ХХ–ХХІ ст. в контексті національної і світової культури є предметом низки досліджень українських та зарубіжних мистецтвознавців. У межах нашого дослідження зокрема було використано праці Н. Певзнера, Ч. Вінквіста, В. Тейлора, в яких окреслено культурно-історичні, соціокультурні, мистецькі контури європейської архітектури та визначено понятійно-термінологічний апарат; монографічні фундаментальні дослідження В. Чепелика, що допомогли нам встановити закономірності розвитку української архітектури в складних обставинах ХХ ст., встановити періодизацію, побачити особливості цього процесу в сьогоденні; дослідження В. Куцевича дозволили прослідкувати еволюцію храмобудування в поселеннях української діаспори, виявити спільні витoki в народній традиції церковного будівництва у діаспорі та т.зв. материковій Україні. Однак, не вирішеним є розгляд проблеми з позиції зв'язків із художньою культурою України та художньо-естетичним вихованням як її складовою, що й обумовило вибір теми даної статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування особливостей розвитку архітектури України ХХ–ХХІ ст. в контексті національної та світової художньої культури. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: з'ясувати культурно-історичні обставини розвитку української архітектури досліджуваного періоду; встановити чинники та періодизацію її розвитку; визначити особливості розвитку сакральної архітектури в діаспорі; виявити виховний потенціал вивчення архітектури України досліджуваного періоду як складової художньої культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурно-історичний розвиток архітектури України ХХ–ХХІ ст. як складової художньої культури здійснювався під впливом низки чинників, визначення яких дозволило нам здійснити періодизацію цього процесу.

У досліджуваній період визначальними чинниками розвитку архітектури України є: природно-кліматичні умови; розвиток суспільного та соціально-економічного розвитку спільноти; ідеологія; рівень естетичної культури суспільства та окремого індивіда тощо. Періодизацію культурно-історичного поступу у розвитку архітектури доцільно здійснювати у стильовому художньо-естетичному самовияві епохи, світогляду української спільноти та особистості митця як суб'єкта архітектурної творчості.

Перший етап датуємо початком ХХ ст. (за В. Чепеликом, з 1903 по 1941 роки) як виникнення і розвиток стилю модерн на всій території України. Характерними стильовими особливостями українського архітектурного модерну є використання народних традицій хатнього і церковного

будівництва, а також вплив європейського модерну. Розвиток стилю відбувався у несприятливих умовах, які пов'язані, перш за все, з репресивною політикою влади щодо проявів української національної свідомості та культури. Зусиллями значної частини патріотично налаштованих митців по всій території України було відтворено в архітектурних образах ментальність народу, підтримано його духовність, силу самоствердження. Розвиток українського архітектурного модерну пов'язаний з іменами і творчістю О. Вербицького, Д. Дяченка, К. Жукова, В. Кричевського, І. Левинського, А. Лушпинського, Є. Сердюка, О. Слассіона, С. Тимошенка, В. Троценка та інших. Найвідомішими пам'ятками українського архітектурного модерну зафіксовано понад 500 об'єктів, зокрема: будинок Полтавського губернського земства (1903–1908 рр., проект архітектора В. Кричевського), школа імені І. Котляревського в Полтаві, селекційна станція у Харкові, Будинок громадських зібрань у Слов'янську (1911–1914 рр., архітектор Є. Сердюк), Будинок страхового Товариства «Дністер» у Львові (1905–1906 рр., проект архітектора І. Левинського) та низка інших. Слід зазначити, що проблема українського архітектурного модерну не є на сьогодні достатньо вивченою, однак серед недовгого списку бібліографії проблемі важливе місце займає наукова спадщина В. Чепелика (1927–1999) [зокрема: 3; 4].

На зміну українському архітектурному модерну під впливом чинників технократичного, соціального, політичного характеру приходить період радянського конструктивізму, функціоналізму та монументалізму, який розвивався в контексті європейського модернізму. Епоха модернізму в українській архітектурі тривала до кінця 70-х років ХХ ст. В архітектурних візріцях спостерігаємо відмову від стилістичних художньо-естетичних надбань минулого, оновлення конструкторських ідей, які оперті на новітні досягнення науково-технічного і промислового розвитку, використання бетону, залізобетону і скла як пріоритетних будівельних матеріалів, раціональний, функціональний підхід в домінуванні над художньо-естетичним, послаблення впливу національної традиції, уніфікація, типізація проектів тощо. Суттєвим і негативним чинником для розвитку української архітектури досліджуваного періоду був вплив ідеології тоталітарної держави, який стримував вільний самовияв суб'єктів архітектурної творчості в художньо-естетичній, емоційній, інтелектуальній комунікації. Найвидатніші візріці архітектури досліджуваного періоду, зокрема здійснені у стилі радянського монументалізму, зосереджені у великих містах України – Києві, Харкові, Львові, Донецьку, Одесі та інших з урахуванням стандартизації конструктивних елементів. Архітектурна творчість була покликана задовольнити вимоги, перш за все, виробництва та містобудування, зробити будівлі зручними для цих потреб, що обумовило для проєктантів прагнення до економності та раціональної доцільності. Директивне державно-ідеологічне нехтування національною традицією актуалізувало спадщину архітектурної класики. Так, у проєкті відновлення зруйнованого війною Хрещатика було використано елементи бароко (архітектор О. Щусев, Київ, кінець 40-х – серед-

ина 50-х років ХХ ст.), а будівлі мистецького, громадського, житлового призначення у 50-х роках ХХ ст. у Запоріжжі, Полтаві, Тернополі, Чернігові та інших містах і селах України споруджено у традиціях класичної ордерної системи (важкі колони, портики тощо), недоцільність чого часто межувала з несмаком. У наступні десятиліття з'являються взірці монументальних споруд-комплексів, нової образності: Палац спорту у Києві (1958–1960 рр., проєкт М. Гречини та О. Заварова), будівля Українського інституту науково-технічної інформації, або, як її ще називають, – «тарілка» (автор проєкту архітектор Ф. Юр'єв, Київ, 1971 р.), висотні житлові «будинки-ромашки» або «кукурудза» незвичної циліндричної форми з виступаючими напівкруглими балконами на Оболонському проспекті у Києві (проєкт архітектора М. Буділовського, 1980-ті роки), готель «Салют» (проєкт А. Мілецького, Київ, 1984 р.), будівля Київського телецентру, народна назва «олівець» (проєкт архітекторів А. Комаровського, Є. Сафронова, А. Зибіна, В. Гавриліна, Ю. Мельничука, Київ, 1980-ті роки) та ін.

У кінці ХХ ст. у світосприйнятті і світобаченні людей відбулися суттєві зміни у зв'язку з глобалізаційними процесами, посиленням чинника інформатизації усіх сфер суспільного та особистого життя, технократичними зламами, потенційними і явними загрозами, що обумовило зміни архітектурних форм і змісту. Українська архітектура постмодерної доби розвивається в контексті світової і відображає комунікацію людини з архітектурним та природним оточенням на засадах діалогу та емоційної відвертості.

Розмаїття архітектурних стилів кінця ХХ–початку ХХІ ст. визначене виникненням нової ідейної, художньо-естетичної ситуації в художній культурі не лише в Україні, а й у світі. Найважливішими ознаками цієї ситуації, яка означена поняттям «постмодернізм», є: застосування засобів ремінісценції та алюзії в архітектурній творчості; рефлексії автора архітектурного проєкту як суб'єктивна інтерпретація запозиченого тексту; пародіювання, іронія і насміх у ставленні автора дійсності, яка є предметом художньо-естетичного перетворення засобами архітектури; полістилістичні можливості архітектурної творчості; екологічна взаємодія з природним середовищем тощо [1]. Таким чином, художньо-естетична еkleктика архітектурної творчості в епоху постмодерну постає як гра, експеримент з метафоричністю архітектурної форми і простору, традицією духовної і матеріальної культури (зокрема, національного романтизму та етнографізму, урбанізму) та інноваціями (зокрема, хайтеком, еко-теком, біо-теком – архітектурою вищих технологій ХХІ ст.). Взірцем архітектури епохи постмодерну у стилі хай-тек (скорочення від англ. «hightechnology» – «високі технології») є, зокрема, будівля готелю «Ібіс Стайлз» (проєкт архітектора Данила Швеця, Львів, 2007–2015 рр.).

Важливим є те, що поняття «архітектура України» номінує усе, що створено українськими митцями та спільнотою в цілому в досліджуваній період в Україні та поза її межами – в діаспорі – і що стало надбанням національної і світової культури. В соціокультурних умовах формування і розвитку чисельності і локальних поселень

української діаспори упродовж досліджуваного періоду зусиллями українських митців-емігрантів розвивалася сакральна архітектура, оскільки релігійність особистості є достатньо консервативною ознакою ідентичності спільноти поза межами своєї етнічної території. Як зазначає В. Куцевич, творцями архітектурного мистецтва в діаспорі є спеціалісти-архітектори, що проходили навчання у різних вищих навчальних закладах США, Канади та Європи. У їхній творчості вчений виділяє кілька напрямків формування сакральної архітектури: еkleктичний, де автори запозичали традиційні композиційні характеристики візантійського стилю, народного дерев'яного зодчества та архітектури періоду Гетьманщини із застосуванням сучасних будівельних конструкцій та матеріалів; цитування, де в загальній об'ємно-просторовій композиції церкви застосовуються окремі елементи історичних храмів; творча переробка історичних стилів (Княжої доби, українського бароко, українського модерну кінця ХІХ – початку ХХ століття) [2, с. 90]. Найвідомішими взірцями та творцями сакральної архітектури в діаспорі є: проєкти архітектора Р. Жука в Канаді, США, Україні – церкви Св. Михаїла у Тиндалі (1963) і Трансконі (1966), Св. Сімейства у Вінніпезі (1964), Св. Йосифа у Вінніпезі (1964) та Св. Причастя у Торонто (1967), Св. Йосафата в Рочестері, (США, 1979), Св. Трійці в Кергонксоні (штат НьюЙорк, США, 1976), Св. Стефана у Калгарі (1982), Різдва Пресвятої Богородиці у Львові (1995–2000); проєкти Ю. Кодака – церква-монумент у пам'ять про Голодомор в Україні у Баунд-Бруку (штат Нью-Джерсі, 1951), церкви Св. Володимирів у м. Садбурні (Канада, 1952) та ін., сакральні проєкти Ю. Ястремського у Філадельфії та Нью-Йорку, А. Осадци – у Нью-Йорку і Глен-Спей, З. Мазуркевича – у Чикаго, М.-Д. Німціва – в Оттаві (Канада, 1971), в Лурді (Франція, 1983), у Філадельфії (штат Пенсільванія, США, 1992), Я. Кабаца – у Білостоці-Антонюзі в Польщі (1989), Є. Кузьменка – у польському місті Домброва-Білостоцька (1988) та низка інших. Цікавим є той факт, що Білостоцька Свято-Духівська церква за проєктом Я. Кабаца є найбільшим православним храмом Польщі і одним з найбільших у Європі – його місткість розрахована на 2500 вірних. Однак, найвизначнішим духовно-культурним центром для українців у діаспорі є Собор Святої Софії у Римі (проєкт італійського архітектора Л. Стефано, 1969, художнє оформлення С. Гординського, 1986), який було зведено на основі планів первісної будівлі Софії Київської за ініціативи голови УГКЦ Йосипа Сліпого на пожертвування вихідців з України, які покинули Батьківщину [2, с. 91–95]. Таким чином, на відміну від перерваної сакральної архітектурної традиції на материковій Україні в часи радянського «войовничого атеїзму» практика храмовбудування в діаспорі, розвиваючись в контексті світової сакральної культури, зберегла національні світоглядно-стильові особливості.

Розглядаючи особливості процесу культурно-історичного розвитку архітектури України як складової художньої культури ХХ–ХХІ ст., виду мистецтва і форми суспільної свідомості, враховуючи виховний потенціал цього феномена,

варто наголосити на важливості його міждисциплінарного, інтегративного вивчення в спеціалізованих мистецьких та неспеціалізованих навчальних закладах різного рівня акредитації.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Контекст світової і національної художньої культури для розвитку архітектури передбачає увагу до її складової – художньо-естетичного виховання, яке в єдності теоретичної і практичної підготовки готує молодь до спілкування з мистецтвом і естетичним середовищем. Художньо-естетичне виховання шляхом вивчення архітектури має на меті формування національної ідентичності, образного мислення, естетичного ставлення до дійсності, прагнення самовдосконалення та самореалізації. Теоретичною та методологічною основою вивчення архітектури України досліджуваного періоду є наукові здобутки мистецтвознавства, естетики, історії в настановах людиноцентризму та гума-

ністичної парадигми виховання, які визначають дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу вивчення архітектури. Виховний потенціал вивчення культурно-історичного процесу розвитку архітектури України як складової художньої культури ХХ–ХХІ ст. може бути розкритий в застосуванні комплексної методології та методики, оскільки поєднує педагогічний підхід з історико-типологічним, естетико-соціологічним, культурологічним.

Очікуваними результатами художньо-естетичного виховання дітей та молоді постає популяризація, збереження та збагачення національних та світових традицій архітектури, естетично-емоційний розвиток особистості. Дана стаття не вичерпує усієї повноти проблеми, а тому перспектива подальших досліджень полягає у визначенні особливостей української сакральної архітектурної традиції у порівнянні із російською.

Список літератури:

1. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста і В.Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 503 с.
2. Куцевич В. Еволюція храмубудування в поселеннях української діаспори. *Українська академія мистецтва* : збірник дослідницьких та науково-методичних праць. Випуск 21. Київ : Б.В., 2013. С. 87–97.
3. Чепелик В. Український архітектурний модерн / упоряд. З.В. Мойсеєнко-Чепелик. Київ : КНУБА, 2000. 378 с. URL: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/4enelik/4enelik_02.html
4. Чепелик В. Бесіди про українську архітектуру / за заг. ред. А.О. Пучкова; редкол.: З.В. Мойсеєнко-Чепелик, А.О. Пучков, О.В. Чепелик; Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. Київ : Фенікс, 2013. 224 с.
5. Pevsner N. *An Outline of European Architecture*. New York : Chorlesscribner'ssons, 1948. 242 p., p. XIX. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.88557/page/n19>

References:

1. Encyklopedija postmodernizmu (2003). [Encyclopedia of Postmodernism] : Za red. Ch. Vinkvista i V. Tejlora; Per. z angl. V. Shovkun; Nauk. red. per. O. Shevchenko. Kyiv : Vyd-vo Solomiji Pavlychko «Osnovy». (In Ukrainian)
2. Kucevych, V. (2013). Evoljucija khramobuduvannja v poselennjakh ukrajinsjkoji diaspory [The evolution of temple building in the settlements of the Ukrainian diaspora]. *Ukrajinsjka akademija mystectva : Zbirnyk doslidnyckjykh ta naukovo-metodychnykh pracj*, vypusk 21, pp. 87–97. (in Ukrainian)
3. Chepelyk, V. (2000). *Ukrajinsjkyj arkhitekturnyj modern* [Ukrainian architectural modernity]. Uporjadnyk Z.V. Mojsejenko-Chepelyk. Kyiv : KNUBA. URL: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/4enelik/4enelik_02.html (in Ukrainian)
4. Chepelyk, V. (2013). *Besidy pro ukrajinsjku arkhitekturu* [Conversations about Ukrainian architecture] za zagh. red. A.O. Puchkova; redkol.: Z.V. Mojsejenko-Chepelyk, A.O. Puchkov, O.V. Chepelyk; In-t problem suchas. mystec. NAM Ukrajinu. Kyiv : Feniks. (in Ukrainian)
5. Pevsner, N. (1948). *An Outline of European Architecture*. New York : Chorles scribner's sons, 242 p., P. XIX. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.88557/page/n19>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-68>

УДК 793.394

Фриз П.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ХОРЕОГРАФІЄЮ

Анотація. У статті визначено актуальність впровадження хореографії в систему сучасної української початкової освіти як важливої складової фізичного, духовного, художнього розвитку дитини, її оздоровлення та подальшої успішної соціалізації. Автором розкрито теоретичні та методичні основи організації та проведення хореографічної роботи з дітьми молодшого шкільного віку, особливості урахування вікових характеристик учнів у хореографічній діяльності, сформульовано завдання та визначено зміст хореографічної роботи. Досліджено хореографічну культуру як соціальний чинник творчої діяльності і розвитку особистості молодшого школяра. Визначено шляхи розв'язання суперечності між потребами сучасного розвитку хореографії і традиційною системою методів, що забезпечують формування хореографічної культури. Названі методичні вимоги до проведення хореографічних занять, особливості роботи хореографа по підбору танцювального репертуару та методи роботи над постановкою танців.

Ключові слова: соціалізація, танець, хореографічне мистецтво, українська народна хореографія, хоровод, засоби хореографічного навчання, хореографічна діяльність.

Fryz Petro

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

**SOCIALIZATION OF PRIMARY SCHOOL PUPIL
IN THE PROCESS OF CHOREOGRAPHY TEACHING**

Summary. The article deals with choreography implementation in modern Ukrainian primary education as an important component of the physical, spiritual and artistic development of the child. It also stresses its influence on the child's physical health and further successful socialization. Socialization of primary school pupils by methods of choreographic art means teaching children to use the elements of choreographic art in live situations in order to feel comfortable, to act confidently and appropriately. The choreographic culture as a social factor of creative activity and development of pupil's personality is investigated in the article. The ways of solution the contradictions between the requirements of the modern development of choreography and the traditional system of methods which ensure the formation of socialized personality are determined. The author gives theoretical and methodological foundations for choreographic work arrangement with primary school-children. Choreographic work tasks and contents are offered. The methodological requirements to choreography classes, specifics of a choreographer's work on dance repertoire selection and techniques of dance staging are analyzed. The article also names the competences of schoolchildren in choreography (such as their knowledge, skills, and basic abilities). It is investigated that the process of mastering the choreographic culture of a schoolchildren requires such features in the work of choreographer as: harmonic unity of a specific character of the language of dancing image, interpretation of the content and form on the basis of the principles of education and upbringing. The article enlightens the importance of popularization of Ukrainian national choreography in the work of children choreography collectives. There are determined the pedagogical conditions, tasks and content of forming of social consciousness of primary school children. It is proved the effectiveness of practically tested traditional and innovative methods of involving children into the Ukrainian dancing culture.

Keywords: socialization, dance, choreographic art, Ukrainian choreography, methods of choreography teaching, choreography activity.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасного суспільства, оновлення змісту освіти, впровадження «Нової української школи» обумовлюють підвищений інтерес до проблеми соціалізації особистості, що проявляється вже в навчальному процесі, зокрема в молодшому шкільному віці. Соціалізація особистості починається з входження цієї особистості в певне соціальне середовище відмінне від родини. Таким новим соціальним середовищем найчастіше є школа. У процесі входження в новий колектив дитина стикається з низкою труднощів, що впливає на процес її соціалізації в початковій школі.

Складність процесу створення умов для соціалізації особистості у початковій школі, пошук нетрадиційних методів спонукають до аналізу вже наявного теоретичного та практичного досвіду з окресленої проблеми.

Аналіз теоретичного матеріалу дає підстави стверджувати, що одним із засобів оптимізації

цього процесу є хореографічне мистецтво, оскільки воно розкриває духовний і творчий потенціал дитини і дає можливість адаптуватися у суспільстві. Незважаючи на значну кількість педагогічних і мистецтвознавчих досліджень, проблема соціалізації учня початкової школи засобами танцювального мистецтва є актуальною і потребує висвітлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хореографічному вихованню та розвитку дитини за допомогою ігор із рухами, танцями присвятив дослідження визначний український композитор, музичний діяч та хореограф В. Верховинець. Проблема формування особистості засобами хореографічного мистецтва висвітлена у теоретичних та експериментальних роботах А. Гуменюка, П. Кононенка, В. Майбороди, А. Погрібного, О. Вишневецького. Для осмислення згаданої проблеми велике значення мають сучасні дослідження, зокрема Г. Гандзілевської, яка вивчала про-

цес соціалізації молодших школярів та гру як один із її засобів [3], Н. Корпач про особливості соціалізації в дитячих організаціях [5].

Мета статті – дослідити хореографічну діяльність молодшого школяра як засіб оптимізації соціалізації дитини. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких **завдань**: визначити зміст соціалізації молодшого школяра; окреслити освітній простір, у межах якого дитина усвідомлює суспільну значущість; обґрунтувати причини вибору засобів хореографічного мистецтва для соціалізації; окреслити основні засоби соціалізації молодшого школяра в процесі танцювальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нашому дослідженню імпонує визначення соціалізації особистості як процесу засвоєння та відтворення нею культурних цінностей і соціальних норм, а також саморозвитку і самореалізації в тому суспільстві, в якому вона проживає [2, с. 69]. Таким чином у процесі соціалізації молодшим школярем засвоюється певна система знань, цінностей і норм поведінки, що сприяє комфортному співіснуванню повноправного члена колективу, суспільства. Соціалізація є результатом виховання особистості та відбувається у діяльності та спілкуванні з людьми.

Успішна соціалізація засобами мистецтва сприяє розширенню діапазону життєвих можливостей учнів початкової школи. Вона передбачає оволодіння більш широким спектром соціальних репертуарів, оскільки мистецтво, і зокрема хореографічне, здатне виступати засобом інтерналізації певних норм, позицій і ролей. Танцювальне мистецтво сприяє розвитку здібностей учасника дитячого хореографічного колективу до ідентифікації, здатності розрізняти й розпізнавати емоції і почуття іншого, зіставляти їх з еталонами нормативної поведінки, бути хорошим актором соціальної драматургії. Згідно з теорією соціальної драматургії, люди – актори, які щоденно розігрують різноманітні соціально- побутові сцени. Залучення до мистецтва (особливо танцювального) є практичним, тренажером перед самостійним виходом на життєву сцену. Засоби соціальної драматургії споріднені з засобами хореографії. Завдяки виробленню типової поведінки у людей певного соціуму світ сприймається його членами добре знайомим, з'являється почуття комфорту та захищеності.

Причиною вибору хореографічного мистецтва для соціалізації молодшого школяра послугувала його ігрова природа, яка приваблює учасників танцювального дійства і є дієвим фактором у соціальному становленні. Важливо звернути увагу на двоплановість гри, що присутня і в хореографічному мистецтві. Перш за все, дитина, що танцює, задіяна у реальності, а це вимагає від неї виконання дій, розв'язання конкретних, нестандартних задач, пов'язаних з цим процесом. У той же час ця діяльність носить умовний характер, оскільки стосується виконання рольової поведінки персонажа хореографічного твору, що дозволяє дитині абстрагуватися від реального життя. Це знімає напругу і дає можливість проявляти й розвивати уяву, варіативність мислення, що є важливим у процесі соціального навчання, до якого належить спектр знань, умінь і навичок.

Підтвердження цього знаходимо і в дослідженнях В. Ларіна, який підкреслював, що провідне місце в процесі соціалізації дітей молодшого шкільного віку належить засобам мистецтва (образотворчому, театральному, музиці, хореографії), оскільки воно є природно необхідним для їх розвитку та виховання [6].

Хореографічна культура в єдності змісту і форми здійснює різні функції – соціалізаційну, інформативно-пізнавальну, естетичну, комунікативну та культурно-творчу. Оскільки розглядається проблема впливу хореографічної культури на розвиток особистості дитини, ми вважаємо за необхідне визначити культуротворчі можливості танцю. Їх розгляд вимагає системного підходу, бо вони починаються з найпростішого засвоєння азів танцювальної культури і завершуються створенням нового мистецького твору, в якому існує єдність життєвого змісту і сюжету, почуття, ставлення один до одного, що виникають у процесі виконавства.

Здійснювати культуротворчу функцію, передусім, означає актуалізувати фольклорні канони, народні зразки, а потім створити на їхній основі варіанти, що зберігають для сьогодення значення мистецького взірця й, водночас, забезпечують оновлення традицій та їх включення у сучасну хореографічну культуру. Таке включення не має бути механічним перенесенням записів давніх хороводів у наш час. Це спостерігалось у перші роки існування незалежної України, коли все фольклорне багатство народу відтворювалося як у розважальних заходах, так і сценічних варіантах. Цей етап ми можемо назвати інформаційним. Безкінечний повтор одного і того ж матеріалу набридає і притуплює увагу як виконавців, так і глядачів.

Істотним досягненням педагогічних колективів позашкільних навчальних закладів стало створення авторських навчальних програм, в яких узгоджено зміст і технології навчального процесу з віковими та індивідуальними особливостями кожного вихованця, підготовка вихованців до професійної діяльності. Значне розгалуження отримали заняття з хореографії в початкових класах, які допомагають учням, задовольнити свої потреби в організації дозвілених заходів у школі, зорієнтуватися на певний вид майбутньої мистецької діяльності це передусім, уроки мистецтва, яке є могутнім чинником становлення емоційно-особистісного життя людини. На жаль, чимало дорослих вважають танець лише своєрідною гімнастикою. Між тим, виховання емоційності, духовності – найважливіший аспект соціалізації дитини. На колективних заняттях з хореографії вивчаються найпростіші танцювальні елементи і композиції. Діти вчаться працювати у взаємодії один з одним, розуміти і відчувати партнера. Всі навички та вміння, придбані на колективних заняттях, стануть в нагоді дітям в подальшому житті. Дитина, яка вміє танцювати, розвивається швидше і гармонійніше своїх однолітків.

На підставі багаторічних спостережень зауважимо, що найоптимальніший поштовх до розвитку творчої особистості дитини засобами хореографічної культури – це участь у різноманітних танцювально-ігрових діях, що відповідають ві-

ковим особливостям дітей. Ігрова дія, відповідно до музичного ритму супроводжена пластичними засобами виразності утворює цілісність сюжету, як танцювальної гри. Ритмізація служить засобом організації характеру танцювальної дії, а музичний сюжет – композиційним принципом цілісності. Танцювально-ігрові дії синтезують ритм музики, мелодичну основу, словесний текст і пластичну виразність рухів.

Комунікативно-композиційним принципом святкового спілкування танцювально-ігрових дій є звертання один до одного в загальному колі або ж у паралельних лініях, чи інших танцювальних фігурах. Аналіз танцювально-ігрової дії – хороводу дозволяє розкрити його основні системні компоненти. Це – пісня, танець, сюжетно-драматичні діалоги, ігри-імпровазації, вокально-танцювальні змагання, пародії і народні жанри. У такому розмаїтті складових компонентів хороводу природа його дії визначається своєрідністю характеру ігрової поведінки. Г.В. Плеханов розглядав гру як «зародок аристократичної діяльності», а про хороводи і хороводні пісні він писав: «Іноді танець супроводжується співом – і тоді він стає справжнім витвором мистецтва» [8, с. 309].

Провідна роль у танцювально-ігровій дії відводиться музиці, яка ритмічно організовує мову. Синтез *музичного мовлення* – пісні та *музичного руху* – танцю народжує танцювально-ігрову дію, де танець і пісня не тільки демонструють танцювальні чи вокальні навички учасників, а є засобом соціалізації і комунікації. Цю тезу підтверджує ряд праць, присвячених дослідженню хороводу [1; 4]. Значення його розвитку для сучасної хореографічної культури можна пояснити словами О.М. Леонтьєва: «Процес засвоєння індивідуумом суспільно-історичного досвіду не тільки змінює загальну структуру поведінки, породжує нові види і форми діяльності як психічного відображення реальності, але й створює нові здібності» [7, с. 52]. Засвоюючи хороводні дії, учасник формує новий рівень своєї індивідуальної комунікативної компетентності.

Результати нашого дослідження ґрунтуються на системному підході до аналізу організуючих дій в хороводі, що дає підстави сформулювати основний принцип побудови діяльної моделі в хороводі. Вона включає: етикетні ігри (у формі традиційних вітань, подяк), соціонормативні ігри (як фрагменти символістичних дій), скоморші ігри-імпровазації, сюжетно-рольові ігри, вокально-змагальні ігри, танцювально-комунікативні ігри, колективні танцювально-пісенні процесії.

Експериментальна перевірка такої моделі соціалізації і комунікації у школах міста Дрогобича дозволила виявити типи хороводів, які сприяють соціалізації дітей у навчальному процесі:

– хороводи-процесії, що являють собою певний ланцюг дій: збір учасників, церемонія привітання, церемонія оголошення про початок хороводної дії, церемонія заспіву хороводної пісні, водіння хороводу: заключна церемонія – оголошення про закінчення дії, взаємні подяки, церемонія прощання;

– хороводи-змагання як взаємозмінна парна комунікація двох хороводних команд, які змагаються в мистецтві пісенно-танцювальної дії;

– набірні хороводи, що організовуються як перехідні епізоди у танцювально-ігровій дії, через котрі «набираються» учасники хороводу;

– ходові хороводи, що організовуються як порівняльно короткі дії на основі коротких пісень, які супроводжують і організують ритмічну ходу учасників;

– ритуальні хороводи, які представляють собою хороводи-зв'язки, які використовуються в багатьох програмах із символічною дією.

Хороводи створюють провокуючі художні ситуації людського спілкування, яке в хороводі є системоутворююче ядро, навкруги якого інтегруються всі інші організаційно-діяльнісні підсистеми танцювально-ігрових дій.

Завдяки широкому введенню танцювально-ігрових дій до програм різних святкувань активність їх учасників наближається до максимальної межі, характерної для сучасної соціокультурної ситуації. Проте, на жаль, сучасна хореографічна культура вкрай несміливо використовує весь спектр форм і типів танцювально-ігрових дій як частки традиційної системи народної культури. А також практично не залучає до таких дій присутніх на святах дітей і підлітків. Щоправда, нерідко в спільному хитанні та піднятими догори руками незалежно від того, що виконується на естраді, виявляється своєрідний рівень соціалізації і комунікації. Як засвідчили результати спостереження та анкетування наймолодших учасників святкового дійства, саме танцювально-ігрова діяльність сприяє перетворенню учасників свята з пасивного глядача та спостерігача на активного.

Таким чином, танцювально-ігрові дії – це основа естетики хореографічної культури, виявом якої є хоровод. Він втілює демократизацію святкового спілкування, колективність і свободу культурно-комунікативних зв'язків людини у сфері дозвілля. Він виражає прагнення людей до спілкування віч-на-віч в умовах святкової ситуації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, переконуємося, що заняття хореографією впливають на особистість дитини. Навіть безпосередня участь дитини у танцювальних видовищах сприяє розвитку можливостей для сприймання хореографічних творів, репродуктивного і творчого їх виконання і, таким чином, готує до навчання танцювальному мистецтву на вищому рівні, стаючи фактором соціального і творчого розвитку особистості. Адже накопичення, передача та актуалізація танцювальної народної спадщини здійснюється через функціонування в хореографічній культурі репертуару хороводів і танців у первинному та адаптованому вигляді (канони, зразки, варіанти). Цей процес спричиняє інтерес дитини до хореографії, а також зумовлює комплексний підхід до її розвитку через систему засобів (гра, хоровод, танець, вправа, етюд) і музичних рухів залежно від застосування методів і прийомів, необхідних для організації сприймання репертуару, його репродуктивного і творчого виконання.

Список літератури:

1. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. 5-е видання. Київ : Музична Україна, 1990. 151 с.
2. Галус О.М. Соціалізація особистості: сутність, концептуальні підходи у наукових теоріях, напрямках, школах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 69–75.
3. Гандзілевська Г.Б. Соціалізація обдарованих молодших школярів через самореалізацію в учнівському колективі. *Наукові записки. Серія Педагогіка і психологія*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. Випуск 13. С. 86–96.
4. Гуменюк А.І. Українські народні танці. Київ : Наукова думка, 1969. 613 с.
5. Корпач Н.І. Особливості соціалізації в дитячих організаціях. *Проблеми педагогічних технологій*. Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2004. Випуск 2(27). С. 17–21.
6. Ларин В.И. Социализация младших школьников средствами искусства. *Социально-экономические явления и процессы*. Випуск 5. Минск : Наука, 2002. С. 125–133. URL: <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-razvitie-gumanitarnoy-kultury-shkolnikov-v-usloviyah-muzeya> (дата звернення: 04.09.2019).
7. Леонтьев О.М. Культура, поведение и мозг человека. *Вопросы философии*. 1968. № 7. С. 50–56. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=851&Itemid=52 (дата звернення: 04.09.2019).
8. Плеханов Г.В. Письма без адреса. Избранные философские произведения. Москва : Худ. литература. Том 5. 1958. 309 с. URL: https://publ.lib.ru/ARCHIVES/P/PLEHANOV_Georgiy_Valentinovich/_Plehanov_G.V..html (дата звернення: 04.09.2019).

References:

1. Verkhovynets, V.M. (1990). Teoriia ukrainskoho narodnoho tantsiu [The theory of Ukrainian folk dance]. Kyiv : Musical Ukraine. (in Ukrainian)
2. Halus, O.M. (2010). Sotsializatsiia osobystosti: sutnist, kontseptualni pidkhody u naukovykh teoriiah, napriamakh, shkolakh [Socialization of personality: essence, conceptual approaches in scientific theories, directions, schools]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*, no 2, pp. 69–75. (in Ukrainian)
3. Handzilevska, H.B. (2009). Sotsializatsiia obdarovanykh molodshykh shkolariv cherez samorealizatsiiu v uchnivskomu kolektyvi [Socialization of gifted younger students through self-realization in the student team]. *Naukovi zapysky. Seriia Pedagogika i psykholohiia*. Ostroh : Ostrozka akademiia, no 13, pp. 86–96. (in Ukrainian)
4. Humeniuk, A.I. (1969). Ukrainski narodni tantsi [Ukrainian folk dances]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
5. Korpach, N.I. (2004). Osoblyvosti sotsializatsii v dytiachykh orhanizatsiiakh [Features of socialization in children's organizations]. *Problemy pedagogichnykh tekhnolohii*. Lutsk : Red.-vyd. viddil «Vezha» Volynskoho derzh. un-tu imeni Lesi Ukrainky, no 2(27), pp. 17–2. (in Ukrainian)
6. Laryn, V.I. (2002). Sotsyalizatsiia mladshykh shkolnykov sredstvamy yskusstva [Socialization of primary schoolchildren by means of art]. *Socio-economic phenomena and processes*. Mynsk : Nauka, no 5, pp. 125–133. Available at: <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-razvitie-gumanitarnoy-kultury-shkolnikov-v-usloviyah-muzeya> (accessed 4 September 2019). (in Russian)
7. Leontev, O. (1968). Kultura, povedenie i mozg cheloveka [Human culture, behavior and brain]. *Voprosy filosofii*, no 7, pp. 50–56. Available at: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=851&Itemid=52 (accessed 4 September 2019). (in Russian)
8. Plekhanov, G. (1958). Pisma bez adresa Izbrannye filosofskie proizvedeniya [Emails without an address]. Moscow : Khud. Literatura. Available at: https://publ.lib.ru/ARCHIVES/P/PLEHANOV_Georgiy_Valentinovich/_Plehanov_G.V..html (accessed 4 September 2019). (in Russian)

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-69>

УДК 81'25:821.133.1

Білас А.А., Семенченко О.В.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ВІДТВОРЕННЯ РОЗМОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ, КОНТАКТУ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ А. МАРТЕН ЛЮГАН

Анотація. У статті розглядаються засоби вираження функції повідомлення, контакту та узагальнення одиниць французького розмовного мовлення. Досліджено проблематику та адекватність їх відтворення в українському перекладі. З'ясовано особливості адекватної передачі функціонального навантаження розмовних одиниць та труднощі, які виникають у перекладача через функціональні ознаки розмовних елементів. Проаналізовано особливості відтворення функцій повідомлення, контакту та узагальнення французької розмовної лексики в контексті українського перекладу роману А. Мартен-Люган «Щасливі люди читають книжки і п'ють каву».

Ключові слова: розмовне мовлення, функції мовлення, функція повідомлення, функція контакту, функція узагальнення, переклад, відтворення.

Bilas Andriy, Semenchenko Oksana

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

RENDERING THE COLLOQUIAL UNITS EXPRESSING THE LANGUAGE FUNCTIONS OF MESSAGE, CONTACT AND GENERALIZATION IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE NOVEL BY A. MARTIN-LUGAND

Summary. The article deals with the problems of tools of expression of language functions of message, contact and generalization of the French colloquial units. The problems of translation adequacy of their functional reproduction in the Ukrainian translation are examined. The peculiarities of the adequate rendering of the French colloquial units' functions are defined. Some difficulties during the translations due to functional features of the spoken units are also ascertained. The research makes it possible to analyse the particular qualities of reproduction of language functions of message, contact and generalization of modern French spoken language in the context of the Ukrainian translation of the novel "Les gens heureux lisent et boivent du café" ("Happy people read books and drink coffee") by A. Martin-Lugand. The semantic components of the colloquial elements and their above-mentioned functions and the ways of their rendering in the Ukrainian translation by L. Kononovych are analysed. The problem of attempts by the author to reproduce in her novel the authenticity of the spoken language and its certain functions which sometimes is different from the actual colloquial speech is analyzed in comparing the texts of the original and the translation. The spontaneity of modern French speech and its colloquial elements often causes difficulties concerning the adequate functional rendering of the colloquial language in translation.

Keywords: spoken speech, speech functions, function of message, function of contact, function of generalization, translation, rendering, colloquial language.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасному мовознавстві мова розглядається в тісному зв'язку з індивідом, його мисленням, світоглядом, духовною культурою і практичною діяльністю. Особливо це стосується елементів розмовної мови та функцій, які вони виражають. В сучасній французькій літературі розмовно-фамільярна лексика присутня практично в кожному прозовому творі. Іноді в перекладача виникають певні труднощі в передаванні смислового навантаження та емоційного забарвлення того чи іншого розмовного елемента оригіналу. Складність адекватного перекладу та вдалої передачі функцій повідомлення, контакту та узагальнення полягає в соціокультурних розбіжностях між мовами оригіналу та перекладу.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Особливості розмовного мовлення та його функцій досліджували представники мовознавства, перекладознавства та психолінгвістики, які цілком чи частково досліджували феномен

розмовного мовлення та його функції у мовознавчому та перекладознавчому аспектах. У процесі дослідження ми спиралися на положення наукових праць А.А. Біласа [1; 2; 6], О.О. Волгіної [3], С.Л. Рубінштейна [5], К. Бланш-Бенвеніста [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю вивчення функціонального навантаження розмовних елементів з метою їх адекватного відтворення у перекладі. Зокрема це стосується розмовних засобів вираження функцій повідомлення, контакту та узагальнення, оскільки збереження саме цих функцій викликають певні труднощі у перекладі.

Метою роботи є перекладознавче дослідження функцій повідомлення, контакту та узагальнення французьких розмовних елементів з метою їх адекватного відтворення в українському перекладі. **Об'єктом** дослідження є функції повідомлення, контакту та узагальнення на прикладі одиниць французького розмовного дис-

курсу. **Предметом** дослідження є особливості відтворення вищезгаданих функцій французької розмовної лексики в контексті українського перекладу роману А. Мартен-Люган «Щасливі люди читають книжки і п'ють каву» [4; 8].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У нашій науковій розвідці ми зупинились на дослідженні таких мовних функцій: 1) функція повідомлення або передачі інформації; 2) функція впливу або дії; 3) когнітивна або пізнавальна функція; 4) функція узагальнення або позначення.

Функція повідомлення є однією з ключових функцій мови, основою якої є, власне процес обміну інформацією та думками між мовцями за допомогою слів з метою налагодження міжособистісних контактів. Сюди можна віднести певні граматичні конструкції, наприклад, усічене заперечення без частки «не»: *Euh, non, pas spécialement. Qui est-ce ? demanda-t-il froidement* [8, с. 24]. Такі засоби виражають реальність мовленнєвої ситуації, що засвідчується, вживанням власне «живої» мови. Переклад (*Та ні, не турбуйтеся... Хто вона? – спитав холодно* [4, с. 44].) видається неадекватним на перший погляд, але це лише тому, що він вирваний з контексту, адже несе в собі аналогічне функціональне та смислове навантаження, що й оригінальний текст.

Інший уривок (– *Félix, c'est Diane, m'annonçai-je lorsqu'il décrocha. / – Connais pas. / Il me racrocha au nez* [8, с. 28].) передає функцію повідомлення, адже вже відома граматична конструкція без частки *ne* показує небажання персонажа спілкуватися. Натомість у перекладі Л. Кононович відтворює заперечення із часткою «не», адже в українській мові заперечення без неї неможливе: – *Феліксе, це Діана, – сказала я, коли він узяв слухавку. / – Не знаю такої, – буркнув той і вибив* [4, с. 50].

Функція повідомлення яскраво виражається і в такому прикладі: *Comme elle me l'avait dit, Mulranny était vraiment minuscule ; une rue principale, une supérette, une station essence et un pub* [8, с. 16]. Тут підкреслено мініатюрність закладів міста: *Малрані – справді малесеньке містечко: головна вулиця, невеличкий супермаркет, бензоколонка і паб* [4, с. 40]. І фразеологічний зворот *faire chauffer la carte bleue* вжито для того, щоб в черговий раз підкреслити крихітність вищезгаданого містечка: *Je ne risquais ni de me perdre ni de faire chauffer la carte bleue dans les boutiques* [8, с. 16]. – *Тут ні заблукати, ні грошенята розтринькати* [4, с. 40].

Щоб зрозуміло повідомити читача про серйозність ситуації, А. Мартен-Люган використовує елемент просторічної лексики *crever*: *J'allais crever de froid si le chauffage était en panne* [8, с. 29].

У свою чергу перекладач також зберіг функцію повідомлення про умови проживання в будинку героїні: *Якщо опалення вишло з ладу – я тут гурну!* [4, с. 51].

Вживання лайливої лексики є ще одним яскравим прикладом розмовного дискурсу: *Merde, y a des gens qui dorment, vociféra Félix* [8, с. 29]. Іноді простежується особливе вираження ознаки неочікуваності, яка в результаті несе в собі функцію повідомлення, а саме про те, що персонаж зовсім не радий раптового спілкуван-

ню: – *А нехай тобі дідько, люди ж сплять! – загорлав Фелікс* [4, с. 52]. З іншого боку, вживання тієї ж самої лексичної одиниці, яка виконує функцію повідомлення, може мати дещо інше емоційне забарвлення: *Baisser la musique de merde* [8, с. 31] і слугує швидше для ілюстрації негативних стосунків між героями, підсилюючи їхню взаємну неприязність: *Приглуши трохи свою гівняну музику!* [4, с. 55].

Загально вживаний термін *gueule de bois* вважається елементом просторічної лексики та має значення «з бодуна» [6, с. 70]. А. Мартен-Люган вживає досить грубу лексику там, де її можна уникнути, але саме завдяки її використанню мовна ситуація стає зрозумілішою та живішою: *En matière de cuite et de gueule de bois, peu importe le pays, les effets étaient les mêmes* [8, с. 36]. А ось Л. Кононович у своєму перекладі, навпаки, намагається пом'якшити висловлювання героїв, передаючи зміст та, відповідно, мовні функції зазначеного лексичними одиницями не просторічного, а розмовного характеру: *Наслідки пияцтва скрізь однакові, хоч до якої країни поїдеш* [4, с. 62].

Функція узагальнення, згідно якої спілкування між людьми стає можливим лише за умови, коли всі співрозмовники використовують одні й ті ж словесні знаки з однаковим значенням. Як приклад, сюди можна віднести явище, коли одне й те ж поняття (*cigarette*) висловлюють синонімічними лексичними одиницями різних мовних реєстрів (*cigarette, clope*): *Je dus m'y reprendre plusieurs fois pour allumer une cigarette. [...] Ce fut pire quand je me rendis compte qu'il grillait ma clope à ma place* [8, с. 20]. Для того, щоб уникнути повторення одиниці однієї граматичної категорії (іменника) перекладач застосував прийом конверсії. Таким чином, у перекладі просторічною залишилась лише одна з двох лексем, що не змінило при цьому сенсу відтвореного: *Кілька разів креснула запальничкою, щоб закурити. [...] А найгірше те, що на цьому вітрягані цигарка моя згоріла швидше, ніж я встигла її вичмулити* [4, с. 36].

З метою узагальнення та підсилення поняття А. Мартен-Люган вжила фамільярну лексему *pots-pourris*: *Les odeurs entêtantes des pots-pourris n'avaient rien à voir avec celle du parquet ciré de notre appartement* [8, с. 23]. У перекладі Л. Кононович дуже вдало дібрав відповідник, щоб передати функціональне навантаження автора в оригіналі тексту: *Пахощі смаженого м'ясува не мали нічого спільного з запахом навощеного паркету у нашому помешканні* [4, с. 41].

Узагальнене поняття *mégot* як «недопалок сигарети; бичок» [12, с. 86] також є яскравим елементом просторічної лексики, який має однакове значення та мовленнєву функцію як в оригіналі, так і в перекладі: *Avant d'écraser ma cigarette, j'utilisai le mégot pour allumer la suivante* [8, с. 33]. – *Перш ніж погасити недопалок, я запалила від нього другу цигарку* [4, с. 57].

Завдяки значенням, які мають слова, і пов'язаної з ними узагальнювальної функції мовлення і мови, мовленнєва діяльність набуває ще однієї важливої функції, а саме когнітивної, або пізнавальної, адже слово як мовний знак є узагальненим віддзеркаленням навколишньої пред-

метної дійсності, функціонує як універсальне знаряддя пізнання людиною навколишнього світу.

Опис одного з персонажів яскраво ілюструє когнітивну функцію розмовних елементів, коли однією французькою лексемою можна передати важливу деталь зовнішнього вигляду: *Jack était un colosse à la barbe blanche* [8, с. 23]. – *Джек був височенним дядьком із сивою бородою* [4, с. 42].

В іншому епізоді, коли розміри собаки – домашнього улюбленця одного з персонажів – та, як наслідок, подальше ставлення головної героїні до нього прослідковуються завдяки іронічно вжитому фамільярному *un bébé*, який в розмовній мові є прийнятним для опису як людей, так і тварин: *Ça ne doit pas être de tout repos, un gros bébé pareil!* [8, с. 24]. Л. Кононович віднаходить розмовний еквівалент «дітвак», який адекватно вписується у функціональне навантаження: – *З цим дівчаком чимало мороки, мабуть!* [4, с. 43].

Звичне питання *Quoi de neuf?* – *Як справи?*, яке вживається повсякденно, вважається елементом розмовно-фамільярного дискурсу і виконує когнітивну функцію, як в оригіналі, так і в перекладі, оскільки передбачає дізнатись деякі деталі з життя співрозмовника: *Quoi de neuf au pays des moutons* [8, с. 33]? – *Що нового у країні овець* [4, с. 57]?

Пізнавальну функцію демонструє також наступна лексична одиниця *bordélique*: *Un seul constat, Edward était bordélique* [8, с. 36]. В оригіналі маємо фамільярну лексему, яка в класичній мові також вживається як *bordéleux(-euse)* і яка українською має значення «в безладі». Переклад можна вважати не зовсім адекватним на лексичному рівні, але на смислово-матеріальному, на функціональному – цілком відповідає оригіналу: *У хаті був страшний рейвах* [4, с. 33].

Функція контакту належить до власне мовленнєвих та полягає у використанні мовних засобів, які безпосередньо слугують для встановлення контакту. В цьому випадку в мові можуть мати місце вставні слова, вигуків та певні вокалізми, які А. Мартен-Люган вживає у романі «Щасливі люди читають книжки і п'ють каву», щоб наблизити текстову мову до живого спілкування. Вітворення французьких фамільярних вигуків в українському перекладі під призмою соціокультурних особливостей є дуже цікавим вираженням функції контакту: – *Euh... je... / – Hé, je te charrie. Tu as fini ?* [8, с. 23]. Це явище є ще одним прикладом культурних та лінгвістичних розбіжностей навіть на рівні французь-

кого та українського розмовних дискурсів: – *Е... ну... / – О Боже, та я пожартувала! Ти вже все купила?* [4, с. 41].

Візьмемо до прикладу ще один вигук з функцією контакту: – *J'ai froid, je suis dans le noir. / – Hein?* [8, с. 29], який спонукає до продовження розмови з метою дізнатись деталі ситуації. А перекладач використав лексему «що» для збереження мовної функції оригіналу: – *Мені холодно, кругом нітьма. / – Що?* [4, с. 52].

В іншому уривку також можна побачити вищезгадану функцію контакту за допомогою висловлення *pour l'amour du ciel*: *Détends-toi, pour l'amour du ciel. C'est une blague. Ça fait juste partie de mes habitudes* [8, с. 22]. Це відбувається, коли одна героїня не зрозуміла кепкування, а інша повідомляє про це, але у приязній формі, щоб встановити дружній контакт з першою. У перекладі не відчувається жартівливе наповнення епізоду, але сенс висловлень та результат сказаного цілком відповідають оригіналу: *Та розслабся, заради Бога! Це жарт. Така вже у мене звичка* [4, с. 39].

В іншому прикладі автор ужив фамільярний вираз *Je suis nulle* з метою, щоб героїня могла вибачитись та спонукати іншого персонажа вислухати її: – *Tu te souviens enfin de moi ? / – Je suis nulle, je sais. Pardon* [8, с. 28]. Перекладач використав ту ж граматичну конструкцію, лише трохи змінивши порядок слів, від чого саме смислове та функціональне навантаження не змінилось: – *Що, згадала нарешті про мене? / – Знаю, я погана. Вибач* [4, с. 50].

Факт встановлення зорового контакту описано фамільярним *planter*: *Il planta son regard dans le mien* [8, с. 32]. В українській версії перекладач вжив злегка грубувату, лексику, яка має те ж саме семантичне навантаження: *Тоді втупився мені у вічі* [4, с. 56].

Висновки і пропозиції. Функції повідомлення, узагальнення та контакту об'єднує те, що вони допомагають співрозмовникам знайти певний вид мовленнєвого контакту, певної взаємодії, і таким чином порозумітись між собою. В результаті порівняльного дослідження відтворення французької розмовної лексики в перекладі було встановлено, що функціональне навантаження мовних елементів оригіналу та перекладу загалом зберігається. Водночас функціональна ознака оригіналу передається іншими граматичними одиницями в перекладі. Проте передати досліджені функції розмовного дискурсу іншими функціональними засобами видається можливим.

Список літератури:

1. Білас А.А. Визначення розмовної мови у французькому мовознавстві. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2013. № 21. С. 171–176.
2. Білас А.А. До питання перекладу одиниць зниженого розмовного мовлення. *Мова і культура*. 2013. № 16. Т. 4. С. 415–422.
3. Волгіна О.О. Щодо стилістичної норми в лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2012. № 24. С. 35–37.
4. Мартен-Люган А. *Щасливі люди читають книжки і п'ють каву* : роман / переклад з фр. Леоніда Кононовича. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 160 с.
5. Рубинштейн С. Л. *Основи общей психологии*. Составители, авторы комментариев и послесловия А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская. СПб. : Питер, 2000. 720 с.
6. Словник французької арготичної і просторічної лексики / укладач Андрій Білас. Івано-Франківськ : ПП Бойчук А.Б., 2014. 176 с.
7. Blanche-Benveniste C., Jeanjean C. *Le français parlé : Transcription et édition*. Paris : Didier Erudition, 2000. 264 p.
8. Martin-Lugand A. *Les gens heureux lisent et boivent du café*. Paris : Édition Michel Lafon, 2013. 95 p.

References:

1. Bilas, A.A. (2013). Vyznachennya rozmovnoyi movy u frantsuz'komu movoznavstvi [The Definition of Colloquial Language in French Linguistics]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Inozemni movy*, vol. 21, pp. 171–176.
2. Bilas, A.A. (2013). Do pytannya perekladu odynyts' znyzhenoho rozmovnoho movlennya [Translation of Low Colloquial Words]. *Mova i kul'tura*, vol. 16. T. 4, pp. 415–422.
3. Volhina, O.O. (2012). Shchodo stylistychnoyi normy v linhvistytsi [Stylistic norm in linguistics]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya : Filolohichna*, vol. 24, pp. 35–37.
4. Martin-Lugan, A. (2017). *Shchaslyvi lyudy chytayut' knyzhky i p'yut' kavu* [Happy people reading books and drinking coffee]: roman / pereklad z fr. Leonida Kononovycha. L'viv : Vydavnytstvo Staroho Leva.
5. Rubynshteyn, S.L. (2000). *Osnovy obshchey psykholohyy* [Fundamentals of General Psychology]. Sostavytely, avtory komentaryev y posleslovyia A.V. Brushlynsky, K.A. Abul'khanova-Slavskaya. SPb. : Pyter.
6. Slovnyk frantsuz'koyi arhotychnoyi i prostorichnoyi leksyky tionary of [Dictionary of argot and vernacular French] (2014). Ukladach Andriy Bilas. Ivano-Frankivs'k : P.P. Boychuk A.B.
7. Blanche-Benveniste, C., & Jeanjean, C. (2000). *Le français parlé: Transcription et édition*. Paris : Didier Erudition.
8. Martin-Lugand, A. (2013). *Les gens heureux lisent et boivent du café*. Paris : Édition Michel Lafon.

ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ТА ЇХ ЗМІСТОВНА РОЛЬ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена одній з найбільш актуальних проблем методики викладання іноземних мов: шляхам та засобам реалізації досягнень в області когнітивної психології та когнітивної лінгвістики в лінгводидактиці (методиці навчання мовам) та методикам викладання іноземних мов в Україні. У статті наведені наочні приклади того, як можна мінімізувати вплив рідної мови на вивчення будь-якої іноземної, за умов, якщо вводити новий іншомовний матеріал не порівнюючи його та не зіставляючи його з перекладом на рідну мову, а виходячи з концептуальних уявлень, що стоять за досліджуваними мовними формами. Відомо, що поняття когнітивізму має латинське походження та означає «пізнання» та «пізнання» та є складним процесом отримання людиною певних знань та відтворення цих знань у мовленні. Когнітологія, як наука вивчає отримання, збереження та переробку цих знань. Говорячи про проблеми когнітології ми маємо на увазі складні поняття когнітивної обробки та інформаційну трансформацію, що включає ментальну репрезентацію отриманих знань та вміння оперувати ними.

Ключові слова: викладання іноземних мов, лінгводидактика, когнітивна лінгвістика, когнітивний підхід, психологія, когніція, когнітологія, ментальна репрезентація знань.

PROBLEMS OF COGNITIVE LINGUISTICS AND PSYCHOLOGY AND THEIR MEANINGFUL ROLE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN UKRAINE

Summary. The article is devoted to one of the most significant problems in teaching foreign languages: the ways and means of achievements' realization in the field of cognitive psychology and cognitive linguistics in lingua-didactics (methods of languages teaching) and teaching methods of foreign languages in Ukraine. The article provides illustrative examples of the methods how everyone can minimize the influence of the mother tongue on learning any foreign language, provide that you introduce new foreign languages' material without comparing it with the translation into your native language, but considering primarily the conceptual ideas of the studied linguistic forms. It is known that the concept of cognition has an ancient Latin origin and means "cognition" and "the process of cognition" and it is quite complicated process of obtaining the certain knowledge by a person and the ability to represent this knowledge in the language and speech. Cognitive science, as a science, studies the acquisition, conservation and processing of any knowledge. When referring to the problems of cognitive science, we mean precisely the complex concepts and processes of cognitive processing and information transformations, which include mental representation of the knowledge acquired by a person and the ability to use this knowledge afterwards. The variety of terms can be explained by the completely different approaches to the concept of cognitive science: this is just an understanding for psychologists, and perception for psycholinguists. The History of Foreign Languages' teaching methods, the emergence and development of new teaching methods have always been and still are closely connected with the new trends in linguistics, psychology and pedagogy. It is clear that these sciences are able to change radically (dramatically) the approach to teaching and learning foreign languages, to promote the development of completely new methods, the emergence of new systems and models of teaching, new didactic technologies. It is not surprising that approaches to teaching foreign languages, based on the knowledge about the cognitive function of language are very popular nowadays. In fact the implementation of cognitive theory into the process of studying has become a new stage in the development of theory and methodology of teaching and learning foreign languages. Thus, the study of complex psychological processes of cognitivism and the formation of certain ideas about the human environment, embodied in the process of speech and the ability to understand the use of certain cognitive worldview concepts and use them in real communicative situations, proves the undeniable effectiveness of cognitive communicative approach in teaching foreign languages in Higher Educational Establishments of Ukraine. In order to minimize the influence of any language, it is necessary not only to correct the separate illogical and incorrect use of lexical units and /or grammatical constructions in a definite way, but also to form a deep knowledge of the conceptual principle of organizing the system of studied foreign language in students' minds.

Keywords: foreign languages teaching, lingua didactics, cognitive linguistics, cognitive approach, psychology, cognition, cognitive science, mental representation of knowledge.

Постановка проблеми. У сучасних умовах вплив соціальних, політичних, економічних, психолого-педагогічних, культурологічних факторів на систему лінгвістичної освіти викликає об'єктивну необхідність відпрацювати абсолютно нові методичні підходи, що сприятимуть максимальній актуалізації особистісно-інтелектуального потенціалу слухача та викликать

наукове зацікавлення загальними положеннями когнітології та розробками когнітивного підходу у викладанні іноземних мов в Україні. Розгляд основних положень когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, філософії, психології особистості, теорії та методики викладання іноземних мов свідчить про те, що проблема когнітивного підходу щодо навчання іноземним

мовам до теперішнього часу не отримала ще достатньо глибокої та відпрацьованої науково-теоретичної та практичної бази, у зв'язку з чим вкрай доцільним є глибокий аналіз проблем когнітивної лінгвістики та психології та їх значуща роль у викладанні іноземних мов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що ще з самого початку виникнення когнітивної науки особлива роль відводилась психології і лінгвістиці, підкреслюючи тим самим особливе положення об'єктів їх аналізу - психіки, свідомості та мови – саме в мовленнєво-мисленнєвій діяльності людини.

Когнітивна психологія – це психологія пізнавальних процесів; це особливий когнітивно-орієнтований напрямок у психології, пов'язаний з вивченням ментальних станів і ментальних процесів людини, що характеризують її поведінку [2, с. 45]. Цей напрямок вперше з'явився в американській науці як альтернатива домінуванню біхевіоріальних концепцій, що заперечувала роль свідомості і підходила до інтелекту, в основному, як до здатності навчатися шляхом проб і помилок. Когнітивна ж психологія вивчає те, як люди отримують інформацію про світ, як цю інформацію людина собі уявляє, як вона зберігається в пам'яті і перетворюється у знання і як ці знання впливають на нашу увагу і поведінку в цілому.

Серед найважливіших тем когнітивної психології є, звичайно, мова, яка вивчається тут як інтеріоризована система знань. Мовна компетенція, мовні вміння та навички, нерідко інтерпретуються як система вроджених знань і одним із завдань когнітивної психології є створення такої когнітивної моделі мови і мовної, комунікативної діяльності, яка могла б об'єднати в інтегральній формі всю інформацію про походження мови, про її сприйняття людиною і, нарешті, про її розуміння.

Когнітивна лінгвістика є одним з напрямків лінгвістики, що досліджує механізми вилучення, зберігання і передачі знань за допомогою мови. Виникнення когнітивної лінгвістики пов'язують з іменами Дж. Лакоффа та М. Джонсона [7]. У центрі уваги когнітивної лінгвістики знаходиться мова як загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент – система знаків, що відіграє певну роль в репрезентації (кодуванні) і в трансформації інформації [3, с. 53]. Мова розглядається як основний засіб фіксації, переробки і передачі знання і виступає в якості своєрідної системи різних маркерів знання» [1, с. 89].

Мовні структури розглядаються при цьому крізь призму загальних знань людини про світ, накопиченого їм досвіду взаємодії з навколишнім середовищем і в тісній залежності від психологічних, комунікативних та культурних чинників. Лінгвістичний аналіз, з точки зору прихильників когнітивної лінгвістики, повинен враховувати не тільки мовну поведінку, але й психічні процеси, які диктують відповідну поведінку. При цьому велике значення приділяється виявленню, опису та поясненню внутрішньої когнітивної структури, базисної для мовця і слухача, а також динаміці мови. При цьому під когнітивною структурою тут і далі можна розуміти, спираючись на роботи О.С. Кубрякової [4], В.З. Дем'янкова [2], Ю.О. Ситнова [5] та ін., фор-

му організації та збереження у свідомості людини образів реальної дійсності.

На думку Р. Гіббса [6], саме прагнення пов'язувати мовні факти із когнітивними структурами і процесами, поряд з широким використанням емпіричних даних інших дисциплін, пояснює і виправдовує назву даного напрямку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Історія методики викладання іноземних мов, поява та розвиток нових методів навчання мовам завжди були і є тісно пов'язаними з новими тенденціями в лінгвістиці, психології та педагогіці. Зрозуміло, що ці науки здатні докорінно змінити підхід до викладання та навчання іноземним мовам, сприяти розробці абсолютно нових діючих методів, появи нових систем і моделей навчання, нових дидактичних технологій. Не дивно, що останнім часом широкий розвиток отримують підходи до навчання іноземним мовам, в основу яких покладені знання саме про когнітивну функцію мови. Реалізація когнітивної теорії навчання мовам стала фактично новим етапом розвитку теорії і методики викладання та навчання іноземним мовам.

Мета статті. Довести доцільність використання когнітивного-комунікативного підходу у викладацькій практиці в Україні та відслідкувати дієвість вищезазначеного методу.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що проблема когнітивного підходу щодо навчання різни видам мовленнєвої діяльності та аспектам іноземних мов досліджувалася в ряді дисертацій, монографій, науково методичних статей і наукових доповідей відомих лінгвістів (Н.В. Баграмова, Н.В. Барішніков, Г.В. Єлізарова, С.Ф. Шатилов, Т.Д. Шевченко, А.В. Щепілова, Ю.А. Сітнов, П.К. Бабінська, І.В. Баценко, М.Г. Гез та ін.). Однак на питання про те, як повинні реалізовуватися принципи когнітивізму в методиці і лінгводидактиці, на жаль, поки що немає однозначної відповіді. Більшість дослідників вважають, що реалізація принципу когнітивізму у методиці навчання іноземним мовам передбачає створення адекватних умов, що сприяють або сприятимуть формуванню індивідуальних когнітивних структур, спеціальну підготовку навчального матеріалу, ознайомлення студентів з оптимальними стратегіями засвоєння навчального матеріалу, створення психологічно комфортних умов навчання та таке інше.

Основною причиною тих складнощів, які виникають при вивченні іноземних мов, є вплив рідної мови слухачів. Коли маленька дитина набуває знання рідної мови у процесі спілкування, насамперед, з батьками (звідси, мова *mother tongue*), його мозок ще «не зайнятий» жодною мовною системою, в результаті чого інформація про мову і про процес комунікації безперешкодно закладається в ментальні структури людини. Отримана інформація запам'ятовується і систематизується автоматично, створюючи можливість (шляхом проб і помилок) обирати певні потрібні форми в ході спілкування дитини з оточуючими. Інша справа, коли вже у свідомому віці людина прагне вивчити іноземну мову. У цьому випадку вся інформація про мовну систему сприймається крізь призму рідної мови і на підсвідомому рівні порівнюється з тим, що люди-

на знає на підставі знання рідної мовної системи. У результаті виникає явище так званої «інтерференції» рідної мови.

У лінгвістиці інтерференція визначається як взаємовплив двох або декількох мовних систем або ж взаємодія і взаємовплив співвідносних явищ у двох або декількох мовах, що призводить до певних негативних наслідків (перш за все, до зниження ефективності навчання) у процесі вивчення іноземної мови. Найбільш детально вивчена (і врахована в наявних методиках викладання іноземної мови) інтерференція на фонетичному рівні, а також інтерференція на рівні морфології та граматики. Будь-який викладач іноземної мови, перш за все англійської мови, знає про такі типові помилки студентів, як: неправильне використання префіксів і суфіксів (*unexperienced* замість *inexperienced*); неправильне використання граматичних часів; порушення порядку слів у висловлюванні; неправильна сполучуваність (*strong storm* замість *heavy storm*); неправильне вживання прийменників (*typical for* замість *typical of*) тощо. Але найбільшою проблемою когнітивної лінгвістики та психології у викладанні іноземних мов є інтерференція на рівні семантики під якою ми розуміємо розбіжність смислової інтенції (наміру) мовця із семантикою слів, обраних їм в процесі спілкування іноземною мовою. Так, англійське слово *space* «простір», з одного боку, добре розуміється, наприклад, тими, хто вивчає англійську мову, оскільки воно досить точно відповідає поняттю, означуваному українським словом простір. Наприклад, англійське словосполучення *three-dimensional space* – тривимірний простір легко складається в мові з вже вивчених студентами англійських слів. Однак, цілий ряд контекстів вживання даного слова викликає у студентів труднощі. Так, наприклад, фраза *Towns need more green space* викликає у них нерозуміння, і потрібна досить тривала логічна побудова, щоб відновити сенс. Для цього необхідно пам'ятати, що в українській мові поняття, що позначається словом простір, передбачає наявність певних меж, що є для цього слова визначальним. Наявність будь-яких об'єктів в просторі не фіксується даною номінацією в українській мові, скажімо. На відміну від української мови для англійської мови уявлення про заповнення простору деякими предметами (об'єктами) є визначальним, тому словосполучення *green space* повинно трактуватися як «простір, заповнений зеленими об'єктами». Далі на підставі виведеного знання легко зробити висновок про те, що тут маються на увазі зелені дерева, га-

лявини і таке інше і, таким чином, наведена англійська фраза означає «У містах повинно бути більше парків і скверів / більше зелені».

Висновки і пропозиції. Виходячи з наведеного прикладу, основними завданнями «когнітивного» навчання є допомогти студенту побудувати певне розуміння власної мовної системи. Для цього необхідно надати йому не готові знання, а адекватні певні стратегії оволодіння будь-якою мовою, застосування яких впливатиме на розвиток інтелектуальних здібностей студентів, активізацію їх пізнавальної діяльності, а також призведе до отримання та використання набутих знань.

Обговорюваний аспект, таким чином, виступає одним з найважливіших засобів формування світогляду. Прийоми, що реалізуються в руслі когнітивної спрямованості навчання, мають величезний виховний потенціал. Вони розвивають незалежність мислення людини, її дії, бажання самостійно керувати процесом навчання і оцінювати його, а також сприяють духовному і соціальному розвитку особистості.

Когнітивний аспект проявляється в широкому контекстуальному спілкуванні і необхідно усвідомлювати те, що на мовлення впливають не тільки екстралінгвістичні фактори, але й індивідуальний психічний образ факторів спілкування, який формується в діяльності мовця-слухача. Цей «образ» є сукупністю інтелектуальних умінь і навичок, які є результатом тривалої розумової практики студентів і які не прирівнюються до комплексу комунікативних умінь і навичок. Ці дві групи вступають у складну взаємодію, виправдовуючи тим самим необхідність застосовувати комунікативно-когнітивний підхід у процесі навчання іноземним мовам.

Отже, дослідження складних психологічних процесів когнітивізму та формування певних уявлень про людське оточення, втілених у мовленнєвий процес та здатність із розумінням використовувати виведені певні когнітивні поняття про світосприйняття та використання їх у реальних комунікативних ситуаціях, доводить безперечно дієвість когнітивно-комунікативного підходу при викладанні іноземних мов у вищих навчальних закладах України. Для мінімізації ж впливу будь-якої мови необхідно не тільки коригувати певним чином окреме нелогічне та неправильне вживання лексичних одиниць та/або граматичних конструкцій, але й формувати у студентів глибинні знання концептуальних принципів організації системи досліджуваної іноземної мови.

Список літератури:

1. Беляевская Е.Г. Когнитивные основания изучения семантики слова. Структуры представления знаний в языке. Москва, 1994. С. 88–96.
2. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. *Вопросы языкознания*. 1994. № 4. С. 17–33.
3. Кубрякова Е.С. [и др.] Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 1996. С. 245.
4. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука. *Вопросы языкознания*. 1994. № 4. С. 34–47.
5. Ситнов Ю.А. Коммуникативно-когнитивный подход к развитию грамматической компетенции студентов-лингвистов : автореф. дис. д-ра пед. наук : 13.00.02. Пятигорск, 2005. С. 36.
6. Gibbs, R.W.Jr., Wilson, N.L. Bodily action and metaphorical meaning . *Style*. 2002. Vol. 36, p. 409.
7. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live by*. Chicago, 1980, p. 303.

References:

1. Belyayevskaya, E.G. (1994). *Kognitivnyye osnovaniya izucheniya semantiki slova. Struktury predstavleniya znaniy v yazyke* [Cognitive basis for studying the semantics of the word. Structure for knowledge representing in a language]. Moscow.
2. Dem'yankov, V.Z. (1994). *Kognitivnaya lingvistika kak raznovidnost' interpretiruyushchego podkhoda* [Cognitive linguistics as a kind of interpretive approach]. *Voprosy yazykoznaniiya*, no. 4, pp. 17–33.
3. Kubryakova, E.S. (1996). *Kratkiy slovar' kognitivnykh terminov* [Short dictionary of cognitive terms]. Moscow.
4. Kubryakova, E.S. (1994). *Nachal'nyye etapy stanovleniya kognitivizma: lingvistika – psikhologiya – kognitivnaya nauka* [The initial stages of the cognitivism formation: linguistics-psychology-cognitive science]. *Voprosy yazykoznaniiya*, no. 4, pp. 34–47.
5. Sitnov, Yu.A. (2005). *Kommunikativno-kognitivnyy podkhod k razvitiyu grammaticheskoy kompetentsii studentov-lingvistov* [Communicative and cognitive approach to the development of the grammatical competence of students-linguists.]. Avtoref. dis. d-ra ped. nauk : 13.00.02. Pyatigorsk.
6. Gibbs, R.W.Jr., & Wilson, N.L. (2002). *Bodily action and metaphorical meaning*. *Style*. Vol. 36, p. 409.
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago, p. 303.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-71>

УДК 811.111/007

Мельник І.В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОСОБЛИВОСТІ СИТУАТИВНОГО КОНТЕКСТУ ПРОВОКАЦІЙНОГО МОВЛЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ситуативному контексту провокаційного мовлення. Зазначено підходи лінгвістів до визначення та структури комунікативних ситуацій. У роботі проаналізовано складові елементи комунікативних ситуацій провокаційного мовлення, які включають провокатора та реципієнта як основні елементи. Зазначається, що комунікативна мета та інтенції співрозмовників знаходяться втілення у комунікативних стратегіях і тактиках, які реалізуються вербальними та невербальними засобами. Важливою складовою ситуативного контексту інтеракції є її направленість на конфлікт чи кооперацію, дотримання чи навмисне порушення провокатором принципів Кооперації та Ввічливості. Крім того, слід враховувати локально-темпоральні параметри, сферу спілкування, а також стосунки між учасниками комунікації тощо.

Ключові слова: комунікативна ситуація, ситуативний контекст, провокатор, реципієнт, провокаційне мовлення.

Melnyk Iryna

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University

THE PECULIARITIES OF THE COMMUNICATIVE CONTEXT WITHIN PROVOCATIVE SPEECH

Summary. The article deals with the communicative context and highlights the structural elements of the communicative situations within provocative speech. The provocative speech is considered as an intellectual and speech action of a speaker and a speech influence strategy. Provocation is defined here as a provocateur's action who intends to obtain (provoke) necessary verbal reaction from the recipient. This type of communication still remains unexplored in full by the linguists. The person who provokes is called a provocateur; the one who is provoked is called a recipient. These two are regarded as the key elements of the provocative interaction. The provocateur is considered as an active speaker whose main task is to plan the communicative process, choose appropriate strategies and tactics as well as verbal and nonverbal markers of their realization in order to implement effective communication. The recipient takes an active part in the communicative process in correspondence with his/her strategic planning. Another important element of the communicative situation is conflict vs. cooperation direction of the communication itself as well as keeping or breaching communicative principles i.e. Grice's cooperative principle and Leech's politeness principle. It is important to mention that both keeping and intended breaching of the principals can lead to effective communication depending on the provocateur's strategic planning. Moreover, the right moment, place, atmosphere, the relations between interlocutors, their social statuses and the additional information about each other matter as well when talking about the effective provocation.

Keywords: communicative situation, communicative context, provocateur, recipient, provocative speech.

Постановка проблеми. Процес провокаційного спілкування як будь-який тип комунікації завжди перебуває під впливом ситуативного контексту, тобто обставин, в яких відбувається спілкування, а саме місця і часу, що впливають на зміст та якість інтеракції; соціальних та культурних відмінностей партнерів, природи стосунків між комунікантами тощо. Таким чином, знання ситуативного контексту є необхідним для побудови успішної комунікації, адже використовуючи свій комунікативний досвід і володіючи обставинами спілкування провокатор може їх вдало використати для досягнення своєї мети, на яку скерована його комунікативна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення комунікативних ситуацій та ситуативного контексту посідає важливе місце в сучасній комунікативній лінгвістиці, про що свідчить чимала кількість досліджень. Зокрема, Ф.С. Бацевич під комунікативною ситуацією розуміє конкретну ситуацію спілкування, в яку входять партнери по комунікації і яка спонукає її учасників до міжособистісної інтеракції; визначає мовленнєву поведінку, способи

реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику комунікації тощо) [2, с. 355]. На думку Н.І. Формановської комунікативна ситуація – це складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внутрішніх станів комунікантів, втілених у мовному висловлюванні, дискурсі. Цей комплекс, з однієї сторони, породжує мовлення, а з іншої – відображається в мовленні в своїх істотних компонентах [5, с. 42]. Отже, комунікативна ситуація – це ситуація в якій протікає процес обміну інформації між особами, що беруть участь у спілкуванні переважно за допомогою вербальних засобів комунікації для досягнення певної комунікативної мети.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що комунікативні ситуації є предметом багатьох лінгвістичних праць, проте дослідження ситуативного контексту у межах провокаційного мовлення досі не проводилось.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у дослідженні особливостей ситуативного контексту провокаційного мовлення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістичній науці існує безліч точок зору щодо

структурних компонентів комунікативних ситуацій, проте істотних розбіжностей між ними немає. Ще Аристотель в «Риторикі» вказував, що «мовлення складається з трьох елементів: із самого оратора, з предмету про який він говорить і особи, до якої він звертається» [1, с. 25].

В.Г. Гак виділяє в структурі ситуації: 1) мовця; 2) його адресата; 3) пресупозицію як фонд загальних знань; 4) комунікативні наміри (інтенції); 5) цілі спілкування як діяльнісні компоненти ситуації; 6) місце, час, обставини дійсності як предметні компоненти ситуації; 7) стосунки між комунікантами; 8) їх соціально-статусні характеристики як соціально-психологічні компоненти ситуації [5, с. 41].

Як стверджує Н.І. Формановська, в комунікативній ситуації виокремлюють наступні фази: встановлення контакту, його підтримка і припинення. У першій фазі використовуються звернення, привітання, у другій – засоби авторизації та адресації, покликани викликати увагу, інтерес, емоційні переживання тощо. У третій фазі підводяться підсумки розмови, реалізується прощання, побажання добра тощо [5, с. 41–42].

Лінгвістичний опис комунікативної ситуації припускає знання й урахування параметрів комунікативного акту й ситуації у цілому. Як зазначає К.Ф. Седов, у лінгвістичній прагматиці робиться акцент на декількох параметрах, а саме: 1) враховуються комуніканти з їх об'єктивним і суб'єктивним мовно-практичним знанням і досвідом, фоновими знаннями, метою спілкування; 2) береться до уваги набір соціальних детермінант (оскільки кожен із комунікантів у ході мовленнєвого спілкування виступає у певній соціальній ролі); 3) враховується актуальна ситуація спілкування або безпосереднє оточення комунікантів [цит. 4, с. 45; Седов].

Для будь-якої комунікативної ситуації провокаційного мовлення типовими є, перш за все, адресант-провокатор і реципієнт (адресат) як ключові елементи. Провокатор у ситуації провокаційного спілкування виступає ініціатором процесу комунікації, який, відповідно до своїх намірів та комунікативної мети, буде інтеракцію, внутрішньо розраховуючи отримати відповідну інформацію. Адресант-провокатор намагається, поклавшись на свій комунікативний досвід, фонові знання, вибудувати ситуацію таким чином, щоб реципієнт надав бажану для провокатора інформацію, іноді навіть не усвідомлюючи цього. У свою чергу, реципієнт як учасник комунікативного процесу може займати активну або пасивну позицію в процесі провокації. Адресат може приймати та декодувати інформацію, яку отримує від провокатора відповідно до своїх власних знань, оцінок, поглядів тощо. Реципієнт може вербально реагувати на неї або ні, що може призвести до комунікативної невдачі, тобто негативного результату комунікації та недосягненню провокатором перлокутивного ефекту спілкування.

Комунікація як процес соціальної взаємодії людей спрямована на досягнення конкретної комунікативної мети (цілі), тобто запланованого адресантом результату, на який скерована комунікативна діяльність [6, с. 49]. Мовна комунікація є упорядкованим явищем, яке ґрунтується на плануванні мовленнєвих дій та виборі опти-

мального способу досягнення цілей комунікантів [3, с. 10]. Провокація як мовна взаємодія розрахована на отримання інформації з боку реципієнта, а, отже, мовленнєва інтеракція керується немовленнєвими завданнями. Маючи перед собою мету і опираючись на свій комунікативний досвід, адресант-провокатор формує комунікативну інтенцію, яка знаходить своє втілення у комунікативній стратегії, що, відповідно, реалізується в мовленнєвих тактиках шляхом вживання мовних засобів та мовленнєвих тактичних ходів, а також невербальних засобів спілкування, які сприяють досягненню поставленої провокатором цілі. Провідну роль у ситуації провокаційного спілкування відіграють вербальні компоненти, що реалізують комунікативну стратегію провокатора, а також невербальні засоби спілкування, які несуть інформацію про темперамент комунікантів, їх емоційний стан під час комунікативного акту, комунікативну компетентність, стосунки між співрозмовниками, ставлення учасників спілкування до самої комунікативної події тощо. Невербальні повідомлення можуть доповнювати вербальні повідомлення, регулювати мовленнєву поведінку комунікантів. На відміну від вербальних повідомлень їм властива багатозначність, ситуативність, спонтанність.

Наявність контекстуальної інформації дозволяє побудувати ефективний план мовленнєвої взаємодії, а її відсутність впливає на «якість» мовленнєвого планування, перешкоджає реалізації мовленнєвих стратегій [3, с. 97]. Аналізуючи ситуації провокаційного спілкування слід враховувати всі фактори, завдяки яким комунікативний акт здійснюється як такий. В даному випадку слід включити пресупозицію, тобто «спільний фонд знань, спільний досвід, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими володіють комуніканти; зона перетину когнітивних просторів учасників комунікації, яка актуалізується в процесі спілкування» [2, с. 352]. Для отримання потрібної інформації в ході провокаційного спілкування, для здійснення вдалого впливу на комуніканта важливим є володіти певними відомостями про співрозмовника. Це стає можливим на основі знань об'єктивних закономірностей функціонування мови в суспільстві (щоб визначити рівень соціально-культурного розвитку людини, її соціальну приналежність), вміння розрізняти відтінки інтонації і голосу співрозмовника (щоб оцінити його емоційний стан), вміння тлумачити зміст його висловлювання, а також інтерпретувати можливий підтекст. Така інформація дасть змогу провокатору знайти більш вдалий підхід до адресата і отримати бажану для нього інформацію або спровокувати реципієнта на потрібну мовленнєву дію.

Комунікація здійснюється за певних обставин спілкування, що включають локально-темпоральні параметри, сферу спілкування, а також стосунки між учасниками комунікації. Спілкування завжди відбувається в певному місці і в певний час. Для ситуацій провокаційного мовлення важливо підібрати «правильний момент» для того, щоб провокація була ефективною і вдалою. На перебіг комунікації та стиль спілкування впливають статусні та соціальні ролі

комунікантів, тривалість їхнього знайомства, якість стосунків тощо. Коли адресант-провокація добре знайомий із реципієнтом, тональність спілкування змінюється, якщо між партнерами по комунікації присутня довіра, тоді легше вести розмову у відвертій манері. Важливим є вибудувати розмову таким чином, щоб адресат почувався безпечно і вільно, невимушено вів бесіду, не задумуючись про те, як відповісти на запитання або не сказати зайвого.

Мовна провокація є насамперед міжособистісною інтеракцією, що передбачає взаємодію комунікантів, координацію їхніх дій відповідно до певних правил та законів, які формулюють і регулюють поведінку співрозмовників і пов'язані як із закономірностями процесу комунікації, так і з психологічними особливостями учасників спілкування, їх соціальними ролями тощо. Система принципів, правил і конвенцій утворює комунікативний кодекс, що ґрунтується на певних категоріях, критеріях і регулює мовленнєву поведінку комунікантів.

Слід наголосити, що метою провокаційного мовлення є отримання інформації, а налаштування контакту між співрозмовниками чи, навпаки, навмисне порушення комунікативної рівноваги, що передбачає дотримання чи порушення принципів комунікації, дозволяють провокатору регулювати мовленнєві дії реципієнта з метою досягнення комунікативної мети.

Основними принципами і правилами спілкування, що формують комунікативний кодекс є принцип Кооперації, тобто принцип комунікативного співробітництва [7], який включає максимум кількості, якості, релевантності та способу вираження та принцип Ввічливості, до якого відносяться максимум великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії і тактовності [8]. Якщо у принципі Кооперації втілені закони спільного оперування учасниками комунікації інформацією, то в принципі Ввічливості – їхні стосунки. Дотримання принципу Ввічливості створює прийнятну атмосферу спілкування, нормальне тло для реалізації комунікативних стратегій.

Провокаційне спілкування є спільною діяльністю його учасників, кожен з яких певною мірою визначає напрям діалогу. В провокаційному мовленні дотримання чи навмисне порушення принципів спілкування розглядається нами як складова тактико-стратегічного плану провокатора, який в ході комунікації мусить врахувати відчуття та настрої співрозмовника. Відпо-

відно до цього провокаційне мовлення перебігає у руслі кооперації або конфлікту. Таким чином, принципи Кооперації та Ввічливості відіграють важливу роль, оскільки регулюють мовленнєву поведінку учасників комунікативної ситуації провокаційного мовлення.

Провокація є категорією мовленнєвого впливу. Під час мовленнєвої інтеракції адресант-провокація намагається впливати на діяльність реципієнта задля досягнення певного результату, що мотивується його комунікативною інтенцією. Повідомляючи щось, провокатор, насамперед, думає про результативність свого повідомлення, проте в той же час враховує різні підходи, які в більшій чи меншій мірі відповідають конкретній ситуації спілкування. Для того, щоб провокація завершилась успіхом адресант-провокація не планує відкривати свої справжні наміри перед реципієнтом, тобто його дійсні інтенції та цілі залишаються прихованими. Відповідно до своєї мети провокатор може вдаватись не лише до комунікативного співробітництва, а й до маніпуляцій та конфлікту, тому комунікативну ситуацію провокаційного мовлення слід оцінювати за показником ефективності. З огляду на мету розрізняють ілюктивну й кооперативну ефективність: перша характеризується досягненням власної мети провокатором безвідносно до встановлення балансу, а друга сприяє комунікативній кооперації, можливо, і шляхом лише часткового досягнення мети адресанта [6, с. 134].

Висновки. Отже, комунікативна ситуація провокаційного мовлення – це фрагмент об'єктивно існуючої реальності, в якій протікає процес обміну інформації між особами, що беруть участь у спілкуванні, а саме провокатором та реципієнтом за допомогою вербальних та невербальних засобів комунікації для досягнення певної комунікативної мети. На досягнення чи недосягнення провокатором результату спілкування має вплив не тільки тактико-стратегічне планування комунікативного процесу для реалізації мотиву, комунікативної інтенції і відповідний вибір засобів для реалізації провокації, а також направленість інтеракції на конфлікт чи кооперацію, обставини спілкування, типи комунікативних особистостей в конкретній ситуації спілкування, сфера комунікації, стиль спілкування, емоційна налаштованість співрозмовників. Всі ці складові впливають на процес реалізації провокації в різних комунікативних ситуаціях.

Список літератури:

1. Аристотель. Риторика. *Античные риторики*. Москва, 1978. С. 15–164.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ, 2009. 376 с.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва, 2008. 288 с.
4. Корольов І.Р. Різномовні кооперативні комунікативні ситуації як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Київ, 2010. Вип. 8. С. 285–291.
5. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва, 2002. 216 с.
6. Яценкова О.В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ, 2010. 312 с.
7. Grice H.P. *Logic and Conversation. Syntax and Semantics*. N.Y., 1975. Vol. № 3. P. 41–58.
8. Leech G. *Principles of Pragmatics*. N.Y., 1983. 250 p.

References:

1. Arystotel (1978). Rytoryka [Rhetoric]. *Antichnye ritoriki* [Antique rhetoric]. Moscow : MSU. (in Russian)
2. Batsevych, F.S. (2009). *Osnovy komunikativnoi linhvistyky* [The fundamentals of the communicative linguistics]. Kyiv : Academy. (in Ukrainian)

3. Issers, O.S. (2008). *Kommunikativnye strategii i taktiki russkoy rechi* [Communicative strategies and tactics of the Russian speech]. Moscow : LKI. (in Russian)
4. Korolov, I.R. (2010). Riznomovni kooperatyvni komunikatyvni sytuatsii yak ob'ekt linhvistychnykh doslidzhen [Cooperative communicative situations as the object of linguistic research]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii* [Contemporary Studies in Foreign Philology]. Kyiv : Kyiv University. (in Ukrainian)
5. Formanovskaya, N.I. (2002). *Rechevoe obshchenie: kommunikativno-pragmaticheskiiy podkhod* [Speech communication: communicative-pragmatic approach]. Moscow : Russian language. (in Russian)
6. Yashenkova, O.V. (2010). *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of the theory of language communication]. Kyiv : Academy. (in Ukrainian)
7. Grice, H.P. (1975). Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*. N.Y., Vol. № 3, pp. 41–58.
8. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. N.Y., 250 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-72>

УДК 811.161.2'367.332'37

Тесліцька Г.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВАЛЕНТНО ЗУМОВЛЕНИХ ОБ'ЄКТНИХ СИНТАКСЕМ У НАПІВПРЕДИКАТИВНИХ АД'ЕКТИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Анотація. У статті досліджено явище синтаксичного ускладнення структури простого речення напівпредикативними ад'єктивними компонентами (традиційно – відокремленими прикметниковими і дієприкметниковими зворотами), що їм притаманна потенційна предикативність; узагальнено теорії сучасних лінгвістичних студій з проблем семантичного синтаксису, зокрема питання асиметрії мовного знака, глибинних категорій речення; визначено специфіку валентного потенціалу ад'єктива; подано характеристику семантичних особливостей об'єктних синтаксем, виражених відмінковими, прийменниково-відмінковими формами іменника та інфінітивом, у напівпредикативній ад'єктивній конструкції; проаналізовано об'єктну синтаксему як одну з найбільш репрезентативних у семантичній структурі речення (в тому числі і при вторинних ад'єктивних предикатах).

Ключові слова: ад'єктив, просте ускладнене речення, напівпредикативний ад'єктивний компонент, валентнісні можливості ад'єктива, субстанційна синтаксема.

Teslitskaya Galina

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

MORPHOLOGICAL MEANS OF EXPRESSION OF VALENTALLY CONSIDERED OBJECT SYNTAXES IN SEMI-PREDICATIVE ADJECTIVE STRUCTURES

Summary. The research focuses on the study of the phenomenon of syntactic complication of a simple sentence structure by semipredicative adjectival components (traditionally known as detached participle and verbal adverb phrases) with the inherent potential predicativeness. The scientific relevance of the investigation is predetermined by a general tendency of modern linguistic studies towards the problems of semantic syntax, and by the attempt to elaborate a semantic theory of a sentence with regard to the central place of syntax in grammar, asymmetry of a language sign, deep categories of sentence. Therefore, the analysis of simple sentences complicated by semipredicative adjectival components is predefined foremost by their ability to distinguish priorities of a personality in his/her act of communication during which a speaker differentiates his/her propositions as dynamic or static, full-sentenced or shortened. Functional potential of semipredicative adjectival components in the structure of a simple sentence has been described. Adjectival structures with axiological and structural poly-functionalism unite in their composition models of two-, three- and quaternary word-combinations with valency-determined and valency-not-predefined elements. The analysis of the composition of semipredicative adjectival constructions has shown models of joining valency-predefined syntaxemes to secondary predicates. It is concluded that the quantitative composition of semi-predicative adjectival components (SAC) is determined by the valency potential of the secondary predicate, as well as by the intentional instructions of the speaker, who, in an effort to clarify and supplement the informational scope of the message, appeals to the use of semantically multidimensional adverbial components in their structure. The characteristic of semantic types is given and features of obligatory and facultative object syntaxes in semi-projective adjective designs are defined.

Keywords: adjective, simple complicated sentence, semi-predicative adjectival component, combinability possibilities of the adjective, substantival syntaxemes.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У семантико-синтаксичному аспекті дослідження предикативних одиниць учені поділяють залежні від предиката синтаксеми на лівобічні та правобічні. При цьому лівобічну вилучають як суб'єкт, тобто той конститuent предикативних відношень, який є субстанцією, джерелом якоїсь із виокремлених предикативних ознак, її носієм. Н. Ю. Шведова із суб'єктом пов'язує носія дії, стану, сприйняття, відношення або ознаки. «Суб'єкт, – на її думку, – це те, від кого (чого) спрямована дія, стан, сприймання, відношення (у широкому розумінні – володіння) або ознака» [10, с. 464]. При цьому суб'єкт є не лише активною субстанцією, що функціонує в реченнях із предикатами дії, а й пасивною – з іншими типами предикатів, зокрема, при предикатах, виражених ад'єктивом.

До правобічних синтаксем уналежнюють ті елементи семантико-синтаксичних відношень,

що постають як залежні від предиката субстанції, на які спрямовано дію (об'єкт, адресат), за участю яких відбувається дія (інструменталь) або яких стосується предикатна ознака (локатив).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У напівпредикативних ад'єктивних конструкціях вторинний предикат має широкі сполучувальні можливості й потенційно передбачає приєднання п'яти синтаксем субстанційального типу: суб'єктної, об'єктної, інструментальної, адресатної, локативної [6, с. 14]. Крім того, напівпредикативні конструкції можуть ускладнювати вторинними предикатно-адвербіальними синтаксемами (часу, причини, способу дії), тобто валентно непрогнозованими компонентами.

Об'єктні синтаксеми в реченні залежать від предиката та означають предмет, на який спрямована дія, процес або стан. Диференційними ознаками об'єктної синтаксеми є: 1) об'єктна семантико-синтаксична функція в реченні; 2) правобічна валентна припредикатна позиція;

3) сполучуваність майже з усіма семантичними типами предикатів (дії, стану, процесу, локативними предикатами дії та предикатами якісної ознаки відношення); 4) сполучуваність майже з усіма валентними класами предикатів (за винятком одновалентних); 5) пасивність; 6) широка семантична диференціація (назви конкретних, не існуючих поза людською діяльністю об'єктів і понятійних ситуацій реального світу, на позначення яких виступають усі лексико-граматичні розряди іменників та займенників); 7) наявність основного (знахідний відмінок) і периферійних (називний, родовий, давальний, орудний, місцевий, прийменниково-відмінкові форми) морфологічних варіантів; 8) типова формально-синтаксична позиція додатка (передусім – прямого); 9) комунікативна позиція реми [7, с. 11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основним репрезентантом значення об'єктності в українській мові є знахідний відмінок. Проте в напівпредикативних конструкціях адективний предикат не може приєднувати словоформу знахідного зі значенням прямого об'єкта [9, с. 35]. А. Грищенко виокремлює лише прикметник *винен* (*винен грош*), який, окрім прямого об'єкта, передбачає приєднання суб'єктної та адресатної синтаксем [3; с. 44]. Інші конструкції на зразок *весь час сумний, тисячу раз правий*, за визначенням І. Кононенко, варто потрактувати не як вияви керування, а як прилягання до прикметника сталих конструкцій ситуативного або квантитативного змісту [4, с. 128], наприклад: *Вона* [будучина] *приволіклась і знічев'я уставилась, довго й гаряче дождидана і тисячний раз проклята* (О. Кобилянська).

Обмежений валентний потенціал дієприкметників активного стану зумовлений традиційним у сучасному мовознавстві перетворенні таких конструкцій у підрядні означальні речення, наприклад: *народ, діючий активно // народ який діє активно*. Поодинокі випадки використання таких конструкцій є суперечливими з погляду нормативності, наприклад: *Турки відчувають у тому вбивстві силу, в селяючу в людей страх* (В. Івасюк).

Метою нашої статті є дослідження засобів вираження об'єктної синтаксеми в напівпредикативними адективних комплексах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній українській мові виразниками глибинної об'єктної семантики на формально-поверхневому рівні речення є морфологічні форми родового, орудного та давального відмінків. Найпоширеніші морфологічні варіанти об'єкта в напівпредикативних адективних конструкціях – форми Ор. в., Р. в. та Д. в. іменників.

У напівпредикативних адективних конструкціях об'єктні семантико-синтаксичні функції родового відмінка зумовлені специфікою вторинного предиката – адектива. Зокрема, форми Р. в. вжито в напівпредикативних адективних побудовах на позначення:

– об'єкта квантитативної партитивності в конструкціях зі значенням внутрішнього наповнення об'єктом, наприклад: *На возі, повному антонівки, веселим рисунком, як зорі, уляглись червонобокi яблука* (М. Стельмах); *Ошалілі від несподіваних дивовижних метафор, наші*

втомлені душі із острахом призвичаювались до юної, повної сил і снаги, плоті (Г. Тарасюк). Такі сполуки можуть бути уточнені за допомогою конкретизаторів у формі прикметників з оцінною семантикою, зокрема: *Сповнений лихої рішучості, він* [Андрій] *прощається зі старим* (М. Стельмах); *Лиш по якійсь хвилині, повній тяжкої невиясненої задуми, буркнув...* (О. Кобилянська).

– об'єкта стану: а) у побудовах із залежним словом – іменником на означення предмета (об'єкта) чекання, досягнення, бажання, уникання. Граматичним і семантичним центром зазначеного типу словосполучень є дієприкметники, утворені від модальних дієслів *хотіти, бажати, просити, прагнути* тощо. Наприклад: *До підвальчика на Березняках хлинули многотисячні натовпи нещасних, жадаючих зцілення* (Г. Тарасюк); *Моя душа, за прагла неба, всерозкрилена держить путь на ставні веселою вогню* (В. Стус); *І народ, привчений до колективних звитяг, штурмів, оборон, валом повалив до облудників, спраглий дива і видовищ* (Г. Тарасюк); б) у конструкціях на позначення об'єкта знання, розуміння тощо. Вторинний предикат у таких побудовах – прикметник зі значенням інтелектуального процесу, наприклад: *Розкошують вони [дерева] у власній красі, свідомі своєї довічної тривкості* (О. Кобилянська); *Вона* [сарана] *зробила відхил на північ і, певна своєї неопорності, пішла просто на море* (Н. Королева)

– об'єкта якісної ознаки-відношення при прикметниках-компаративах, наприклад: *Закрасувалися жита, в иці і росту людського* (М. Стельмах);

– прямого об'єкта при предикативних прикметниках на зразок *вартий, достойний, гідний* (подеколи із запереченням), наприклад: *Бездарні газетярі з фантазією, гідною Уелса, в партійних газетах безсоромно описували власні зустрічі з людиноподібними пришельцями з неземних цивілізацій* (Г. Тарасюк); *Вибирав* [боярин] *двох-трьох червононосих лицарів, гідних його монаршої уваги* (В. Івасюк); *Він* [Дументій] *якийсь найостанніший нікчема, нічого не вартий* (В. Івасюк); *Ви є добрі люди, варті того, аби Мирон Дитинка віддав вам свою молодість* (В. Івасюк). Прикметно, що в реченні *Ви є добрі люди, варті того...* об'єкт у Р. в. репрезентований займенниковим анафоричним елементом із послабленою семантикою, що її конкретизує наступна підрядна предикативна одиниця.

Продуктивними є морфологічні форми Ор. в. як засоби вираження об'єктних відношень при вторинному предикаті Part I, характерними рисами яких є субстанційність, пасивність, фінальна спрямованість та формально-синтаксична ознака центральності [2, с. 76]. У таких конструкціях вторинним предикатом є дієприкметники, утворені від дієслів зі значенням:

– внутрішнього наповнення: *А тут крутишся, як у вольєрі, на битоми хижакими, сильними, безжальними* (Г. Тарасюк);

– емоційно-психічного стану: *Гнали* [мисливці], *пригинаючись до трави, опановані непереможним, диким інстинктом пращурів* (І. Багрянний); *Все менше часу і сил зоставалося на мене у первантаженого месії, одержимого*

ідеєю порятунку вигибаючого людства (Г. Тарасюк);

– порівняння, відповідності: *Тільки такі, рівні силою і завзяттям, можуть бути справжніми супротивниками своїх хворобливих співвітчизників* (Р. Іваничук); *Це ж мусять бути, дійсно, вибраниця, рівна генієм та силою* (В. Винниченко);

– покриття або оздоблення всієї поверхні: *Обставлені багнетами, устатковані прожекторами, женуть вони [ешелони] десь у тамнищу, непроглядну, як сам сон* (І. Багряний, 9); *Тільки на дивані халат, розшитий золотими драконами, лежить* (Г. Тарасюк);

– з метафоричним значенням: *Особливо йому [Григорієві] сподобався кінець віршівки, приперчений добрим народним гумором* (І. Багряний); *Та особливо захоплювала її [Катина] мова, жива, пересипана перлами народної метафори* (Г. Тарасюк).

В окремих випадках при ад'єктивних предикатах вжито форми Ор. в. на позначення об'єкта якісної ознаки: *Через тиждень ми покинули гори, розкішні, сяючі золотаво-багряними барвами осені* (Г. Тарасюк).

Переміщення в об'єктну позицію спостерігаємо у формах Д. в. на позначення об'єкта при предикатах із семантикою модально-вольових виявів, психічної реакції людини, зокрема, у конструкціях, вторинний предикат яких утворений від дієслів на позначення психічного стану, наприклад: *Лиш такі здогади могли змінити настрої його [Маркової] душі, мені ще донедавна так щиро прихильної* (О. Кобилянська).

Ще однією характерною рисою Д. в. у функції об'єкта є його сполучуваність із „предикативними прикметниками із аналітичними синтаксичними дієслівними морфемами-зв'язками” [1, с. 124], зокрема, у конструкціях із вторинним предикатом – прикметником на зразок *схожий, подібний, рівний*, наприклад: *Якесь незнайоме щось, подібне електричній струї, переходило від мене на нього [Марка]* (О. Кобилянська); а також у конструкціях *Вірний своїй підлій личині, він [шеф] перший після проголошення незалежності перестав зі мною вітатися* (Г. Тарасюк); *Майдан зарухався, підвладний якимсь, лиш йому збагненним силам, стікаючи вниз по вулиці* (Г. Тарасюк); *Дорога самовтечі, не підвладна моїм бажанням, рине, як вода* (В. Стус).

За твердженням О. Кульбабської, засобами вираження об'єктно-предикатного значення в семантико-синтаксичній структурі простого неелементарного речення найчастіше слугують „придієслівні об'єктні інфінітиви” [5, с. 427]. Традиційно інфінітив у позиції об'єкта є засобом вираження ускладненої синтаксеми – потенційного суб'єкта дії, проте у напівпредикативних ад'єктивних конструкціях він виступає об'єктом:

– із семантикою емоційного стану чи розумового процесу, наприклад: *Вадима, з виклоγο рахувати кожену копійку, найперш цікавила ціна* (А. Дімаров); *Оптимістична більшість, відучена думати і аналізувати, впевнено будувала світле майбутнє* (Г. Тарасюк);

– при предикативних прикметника на зразок *ладний, готовий*, наприклад: *Допитливо окру-*

глими очима глянули з крелевецького рушника хвостаті півні, ладні вчепитися один одному в червоні гребені (М. Стельмах); *І є десь Персія – скорена, але не вбита, і є Крим, готовий завжди вжалити гадючим жалом у найвразливіше місце – Кафу* (Р. Іваничук);

– із метафоричним значенням (найчастіше в поєднанні з фразеологізмами), наприклад: *Він [Аркадій] нахабно блефував, дурих і блудив, готовий переступити через трупи* (Г. Тарасюк).

Прийменниково-відмінкові форми вираження об'єктних синтаксем представлені значно ширшим спектром конструкцій, порівняно із суб'єктивними. Зокрема, при Part I функціонують Р. в., Зн. в. та Д. в. з прийменниками.

За твердженням О. Межова, „об'єктна синтаксема, виражена прийменниково-відмінковими формами, ... може бути репрезентована у двох варіантах: облігаторному (власне об'єкт) та факультативному (об'єкт із семантикою уточнення або обмеження) [8, с. 165].

До облігаторних об'єктних синтаксем належать прийменниково-відмінкові конструкції „до + Р. в.”, „на + Зн. в.”, „з + Р. в.”

Моделі „до + Р. в.” вживаються з об'єктивним значенням при ад'єктивних предикатах, що позначають:

– морально-етичні якості, емоційно-психічний стан людини: *байдужий, вимогливий* тощо, наприклад: *Його [Михайлова] душа, з викла до простоти і ясності, обтовклася тут* (О. Кобилянська); *Призвичаєні до певного укладу, вони [пасажири] відчувають, що зійшли з рейок* (І. Багряний);

– активно-діяльні якості людей, фізичні та фізіологічні особливості: *готовий, здібний, здатний, стійкий* тощо, наприклад: *Ледве дочекавшись кінця робочого дня, помчала додому, готова до найгіршого* (Г. Тарасюк); *Молода й вродлива, вона [молодиця] була сама ще як дівчина, спритна до жартів, до молодечого скалозубства* (І. Багряний); *Ледяцувати й до роботи, але падкий до книжки й горілки, він [Клим] зупинився над дорогою* (М. Стельмах);

– відповідність або невідповідність предмета іншим предметам на зразок *подібний, схожий*, наприклад: *Обабіч стежки росло багато квітів, подібних до роже* (І. Багряний); *Зображення дівчиці було вмонтоване фотографом у пронизане стрілою серце, у подібне до картярської чирви* (В. Яворівський);

– об'єкт чекання, досягнення, бажання, уникання, наприклад: *Стискали плечима в селі молодиці, охочі до брехень і скандалів* (М. Матіос);

– належність або неналежність об'єкта до інших, наприклад: *Василько Заплітний покликав боярів, не причетних до замаху на життя отамана* (В. Івасюк).

Облігаторні об'єктні синтаксеми моделі „на + Зн. в.” функціонують:

– із прикметниками емоційно-психічного стану людини, наприклад: *Григорій ступав поруч з Грицем, рішеним на зухвалий вибрик* (І. Багряний); *Приготовані на всі труднощі, на жорстоку боротьбу й на втрати, вони*

[Григорій і Наталка] *спалили всі кораблі за собою* (І. Багрянний); *Сердита на брата*, [Аліна] *повернулася за прилавок* (А. Дімаров).

– при дієприкметниках, утворених від дієслів на позначення розумових чи психічних процесів, зокрема: *Живе і чужий гріх, маленький чи великий, помножений на всіх нас* (Г. Тарасюк); *Дзвінка жбурляє в бік чоловіка об'єктивну причину, розраховану на суб'єктивну психологію партнера* (В. Яворівський);

– із прикметниками, що вказують на достатній чи недостатній вияв чого-небудь, моральні якості та можливості людей, наприклад: *Вони [Данило і Погиба] стають один проти одного, лихі, непримирненні, готові на все* (М. Стельмах);

– при дієприкметниках, утворених від дієслів на позначення результативності дії, наприклад: *Він [Тугаєвич] сидить серед представників класу, приреченого історією на знищення* (М. Стельмах);

– із прикметниками схожій, подібний, які виражають відповідність предмета іншим предметам. Фактичний матеріал засвідчив високу частотність використання таких конструкцій у художніх текстах. Синтагматичний потенціал Part I у таких побудовах передбачає приєднання у синтаксичній позиції об'єкта назв:

а) осіб, міфічних істот чи казкових персонажів: *Потім у хату благочестиво всунувся сивий чоловічок, схожий на угодника* (М. Стельмах); *Ми теж побачили Ту, схожу на грецьку богиню* (Г. Тарасюк); *Винною всьому була Та, схожа на княгиню* (Г. Тарасюк); *Тендітна, схожа на Червону Шапочку, вчителька здивовано глянула на Кушніра* (М. Стельмах);

б) предметів реальної дійсності: *Відтак підносив до очей щось темне, схоже на буковий патик* (В. Івасюк); *Великанська, на піраміду подобаюча, густо залісна гора вносила під небозвід* (О. Кобилянська); *Стане чоловік і уважно струже кіскою масло в землистий пузатий каганчик, схожий не то на округлу грудку кореня, не то на голову іграшкового чоловічка* (М. Стельмах);

в) девербативів, утворених від дієслів на позначення процесів звучання: *Смертельний крик зайця, схожий на плач немовляти, війне над землею* (М. Стельмах); *Плачінда... задоволено розсипав сміх, схожий на гусяче гелготіння* (М. Стельмах); *Тонке іржання, схоже на плач, розтікалося по невидимій темен* (М. Стельмах).

Модель „в (у) + Зн. в.” може бути морфологічним варіантом облігаторної об'єктної синтаксеми при Part I розумового стану, наприклад: *Ми кричимо від радості, обоє ще такі молоді, такі... це вірю чі у наше світле майбутнє* (Г. Тарасюк); *А Юрію, не втаємниченому в фабричне життя, було боляче* (В. Івасюк); та об'єктом емоційно-оцінного ставлення, наприклад: *Ось Ібн-Адгарі, закоханих в Севіллю* (Н. Королева).

Облігаторний об'єкт „за + Зн. в.” валентно сполучається з Part I у формі вищого ступеня порівняння, наприклад: *За ним [Митрофаном] потягнувся високий, вищий на цілу голову за батька, Ліфер* (М. Стельмах); *І ще скарб, дорогоцінніший за всі скарби світу, знайшов Адам у цій святій землі* (Н. Королева);

Дивися, жінко, продажніша за Іуду Іскаріота, пекельніша за пекло, дивись і не плач (Г. Тарасюк); із прикметниками на позначення розумової діяльності, наприклад: *Він [Дабіжа] вайлуватю походжав по залі, гордий за своє пияцьке молодецтво* (В. Івасюк), а також у разі вказівки на предмет, в обмін на який суб'єкт виконує що-небудь, чи на ціну, за яку щось купують або продають, наприклад: *Світ благословенної свободи, купленої за готівку разом із плацкартою* (І. Багрянний).

У ролі морфологічного варіанта об'єктної синтаксеми може функціонувати модель „в (у), на + М. в.” при вторинних ад'єктивних предикатах розумової діяльності чи стану, наприклад: *Сиділа старенька дама при фортеп'яні, цілком затоплена в Шопені* (О. Кобилянська); *Від його [чоловікової] пресловутої маман, помішаної на старосвітських польських штурках, вчилася етикету застілля* (Г. Тарасюк).

Низькою продуктивністю характеризуються сполучення ад'єктива із прийменниково-відмінковою формою „з + Р. в.” у функції об'єкта психічно-емоційного стану (з причинним відтінком), наприклад: *Підніччю настирливо пряде свою металеву пряжу завзятий цвіркун, задоволений з тепла, що надихали його присутні* (Н. Королева); *Татіан все частіше покидав Рим для своїх безмежних мастків у Сіцилії, невдоволений з поведінки цезаря* (Н. Королева). Облігаторний об'єкт із вирізняльним значенням при предикатах на зразок *єдиний* та ступенях порівняння представлений в українській мові Р., в. з прийменником з (із), серед, наприклад: *Його [Дмитрова] хата, єдина з усіх, біліла* (М. Стельмах); *Але це ж був правдивий володар пустині, найгарніший з усіх порід левів* (Н. Королева); *Разом з цезарем, наймудрішим з живих, відвідував Антіной найвидатніші святині* (Н. Королева).

У мові художніх творів конструкції „від + Р. в.” використано у функції облігаторної об'єктної синтаксеми зі значенням вказівки на предмет чи особу, від яких що-небудь відокремлюється, наприклад: *Будуть, очищені від крові, протікати ріки* (М. Стельмах); *Тобі, звільненій від примусової роботи, ніхто не дасть заробітку* (Р. Іванчук), або вторинних предикатах зі значенням руху, переміщення у просторі, наприклад: *Кожна зірка на небі – це теж сонце, дуже далеке від землі* (І. Багрянний). Відтінок віддалення у напівпредикативних конструкціях, окрім прийменників *від/од* увиразнює ще й префікс *від*, який мають дієприкметники, як-от: *Відрізаний від великого світу, він [Дмитро] жив одним подихом з ним* (М. Стельмах); *Отак і я валандаюсь, від тебе відмежований навіки* (В. Стус); *Невеличка, віддалена від нього [Гната], вона [дружина] й лежала, мов сніп* (М. Стельмах).

Конструкції „від/од + Р. в.”, у яких прикметник (дієприкметник) не має лексичного значення руху, переміщення у просторі, виражають об'єктні відношення зі значенням порівняння, наприклад: *Султанська чалма, втрое більша від маленької голови, згинала тонку шию* (Р. Іванчук); *Це ж він [Мирон] звільнив Буковину від чудовиська, страшнішого од пошесті, сарани і татарви* (В. Івасюк).

Факультативну позицію посідає об'єкт у формі „**для + Р. в**” із семантикою уточнення або обмеження при вторинних ад'єктивних предикатах, що мають вирізняльне значення (на зразок *важливий, вирішальний, незвичайний, особливий, фатальний* тощо), або дають предмету загальну позитивну чи негативну оцінку (*гарний, дурний, страшний, смішний* тощо), наприклад: *Це початок іншого, страшнішого для нього, Сафрона, життя* (М. Стельмах).

Факультативною об'єктною синтаксею є використання конструкції „**в + Р. в**” з об'єктивним значенням як вказівку на особу, якій що-небудь належить чи якої щось стосується, наприклад: *На карті, знайдений в убитого фашистського офіцера, всі назви позначалися латинським шрифтом* (М. Стельмах).

Об'єкт, виражений прийменниково-відмінковою формою „**серед + Р. в.**”, посідає факультативну позицію та означає особи, предмети, в оточенні яких перебуває хто-, що-небудь або відбувається якась дія, наприклад: *А потім став випробовувати всі будь-коли чуті засоби – так і в і до м і серед усіх тих, кого гадюки ніколи не кусали* (І. Багрянний).

Модель „**з / із + Ор. в.**” може бути морфологічним варіантом факультативної об'єктної син-

таксеми в разі вказівки на особи чи предмети, що перебувають у взаємодії, наприклад: *Знову треба входити у складну смугу, зв'язану з боротьбою, горем* (В. Івасюк); *Сусіди сказали лікувати коклюш повітрям від ріки і чаєм з підбілу, змішаним із висушеним волоссям з кукурудзи* (М. Матіос); *Скупа радість, перемєжована з невсипущою турботою, ворухнулася у грудях* (М. Стельмах).

Висновки дослідження і перспективи. Отже, морфологічним засобами вираження об'єктних синтаксем у напівпредикативних ад'єктивних конструкціях є відмінкові та прийменниково-відмінкові словоформи іменників, а також інфінітив. Специфічною рисою Part I як вторинного предиката є те, що він не має здатності приєднувати форми *Зн. в.* без прийменника зі значенням прямого об'єкта, проте у зазначеній синтаксичній позиції регулярними є використання *Р. в.*, *Ор. в.*, *Д. в.* іменників та прийменниково-відмінкових форм *до, з + Р. в.*, *на, в + Зн. в.* та інфінітива. У функції непрямого об'єкта вжито прийменниково-відмінкові форми *в, для, від (од), серед + Р. в.*, *з / із + Ор. в.*, *в (у), на + М. в.* Предметом наступних досліджень слугуватимуть синтагматичні зв'язки вторинного ад'єктивного предиката із іншими типами субстанційних синтаксем.

Список літератури:

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. 400 с.
3. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ, 1978. 205 с.
4. Кононенко І.В. Прикметник у слов'янських мовах. Київ, 2009. 495 с.
5. Кульбаська О.В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці, 2011. 672 с.
6. Кутня Г. Семантико-синтаксична категорія валентності в контексті аналізу предикатів. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2009. Вип. 46. Ч. II. С. 9–16.
7. Ледней О.Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2003. 19 с.
8. Межов О. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем. *Граматика слова і граматика мови / наук. ред. А. Загнітко*. Донецьк, 2005. С. 152–176.
9. Плющ М. Вторинні функції словоформ орудного відмінка в конструкціях із другоряднопредикативними відношеннями. *Науковий вісник Чернівецького національного університету / наук. ред. Б. Бунчук*. Чернівці, 2009. Вип. 475–477. Слов'янська філологія. С. 31–38.
10. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения. *Славянское языкознание : VII Международнй съезд славистов* (Варшава, 21-22 августа 1973). Москва, 1973. С. 457–483.

References:

1. Vykhovanets, I.R. (1992). *Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy* [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv.
2. Vykhovanets, I., & Horodenska, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv.
3. Hryshchenko, A.P. (1978). *Prykmetnyk v ukrainskii movi* [Adjective in Ukrainian]. Kyiv.
4. Kononenko, I.V. (2009). *Prykmetnyk u slovianskykh movakh* [Adjective in Slavic languages]. Kyiv.
5. Kulbabska, O.V. (2011). *Vtorynna predykatsiia u prostomu rechenni* [Secondary predication in a simple sentence]. Chernivtsi.
6. Kutnia, H. (2009). Semantyko-syntaksychna katehoriia valentnosti v konteksti analizu predykativ [Semantic-syntactic valency category in the context of predicate analysis]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Vyp. 46. Ch. II, pp. 9–16.
7. Lednei O.F. (2003). *Obiektni syntaksemy v strukturі prostoho rechennia* [Object syntax in a simple sentence structure]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Odesa : Odeskyi nats. un-t im. I.I. Mechnykova.
8. Mezhev, O. (2005). Pryimennykovo-vidminkovi zasoby vyrazhennia subiektnykh ta obiektnykh syntaksem [Prepositions-substantive means of expressing subject and object syntax]. *Hramatyka slova i hramatyka movy / nauk. red. A. Zahnitko*. Donetsk.
9. Pliushch, M. (2009). Vtorynny funktsii slovoform orudnoho vidminka v konstruktsiakh iz druhoriadnopredykativnyimi vidnoshenniamy [Secondary functions of the word forms of the gun case in constructions with secondary predicative relations]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu / nauk. red. B. Bunchuk*. Chernivtsi, vyp. 475–477, pp. 31–38.
10. Shvedova, N.Yu. (1973). O sootnoshenii grammaticheskoy i semanticheskoy struktury predlozheniya [On the correlation of the grammatical and semantic structure of a sentence]. *Slavyanskoe yazykoznanie : VII Mezhdunarodnyj sezd slavistov* (Varshava, 21-22 avgusta 1973). Moskva.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-73>

УДК 811.112.2'373.45

Тіміна А.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Лазебна О.А.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО ОСВОЄННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. Дослідження присвячено комплексному вивченню граматичного освоєння англіцизмів у системі сучасної німецької мови. Сучасне мовознавство демонструє постійну увагу до запозиченої лексики, що функціонує у сучасному публіцистичному дискурсі. Лексичний вплив англійської мови на німецьку неоднаковий через різні історичні та лінгвістичні фактори. Крос-національний погляд на вплив англійської мови є складною дослідницькою проблемою, яка дозволить виокремити відмінності й подібності досліджуваного явища. Згідно результатів попереднього аналізу даних дослідження, граматичні трансформації виявляються насамперед при написанні одного і того ж англіцизму з великої та/або маленької літери, використанні дефісу, написанні з іноді різними артиклями тощо.

Ключові слова: мовний контакт, англіцизм, граматична адаптація, запозичена лексика, лексичний вплив.

Timina Alyona

V.I. Vernadsky Taurida National University

Lazebna Olena

National Technical University of Ukraine

„Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

THEORETICAL PRINCIPLES OF STUDYING BORROWING'S GRAMMATICAL ADAPTATION IN MODERN GERMAN

Summary. The use of anglicisms is a hotly debated topic in Germany. There is no question that English, and especially American English, enjoys high prestige among German speakers. Anglicisms make international communication easier and are vitally used in technical language. Throughout the study. Anglicism and Anglicization will be used to refer to English influences from all English-speaking regions and cultures. This article is devoted to the complex investigation of grammatical adaptation of anglicisms borrowed to the system of the modern German language. Modern linguistics demonstrates steady attention to the aspect of borrowing in intercourse. The main focus of this article is to study the use of English loanwords in the German language. The study shows that the most of the borrowings undergo graphic, phonetic and grammatical assimilation. Languages as we know them undergo constant changes. The lexical influence of English on German has been uneven because of different historical and linguistic factors. A cross-national view of the influence of English is a challenging research area which can highlight differences and similarities of a common phenomenon. Anglicism in German and donor-word in English can have non-identical grammar structures. The study is devoted to a complex investigation of grammatical adaptation of anglicisms borrowed to the system of the modern German language. Main attention is paid to the analyses of grammatical and graphic changes of English borrowings in German language system. According to the results of preliminary analysis of the study data, grammatical adaptation occurs in the writing of anglicisms in upper and lower case, using the hyphen and sometimes different genus of nouns etc. The peculiarities of Anglicisms' use in modern German language were analyzed. The overview of the main classifications is given. Theoretic approaches to the study of borrowing's grammatical adaptation have been described.

Keywords: language contact, anglicism, grammar adaptation, borrowings, lexical influence.

Постановка проблеми. Мови впливають одна на одну, постійно розвиваються та змінюються з часом. Особливо помітним є вплив англійської на інші мови, насамперед на німецьку. Доцільним є дослідження специфіки функціонування англіцизмів на матеріалі статей сучасної німецької періодики, жанрова особливість яких полягає у продуктивному використанні запозиченої лексики та активному відображенні в ній динаміки лінгвістичних процесів останніх років, що є наслідком кардинальних змін у всіх сферах життя суспільства.

Вивчення граматичного освоєння запозичень з англійської мови передбачає зіставлення даних номінацій із відповідними словами-донорами та урахування кількості лексико-семантичних варіантів з метою з'ясування змін у граматичному оформленні англіцизмів у сучасному німець-

кому публіцистичному дискурсі. Під граматичним освоєнням у роботі розуміємо граматичні трансформації англіцизмів у процесі їх функціонування та становлення у мові-рецепторі.

Актуальність дослідження визначається, з одного боку, її загальнотеоретичною та практичною спрямованістю і, з іншого, недостатністю системного вивчення запозиченої лексики, що є завжди змінюваною і не стійкою формою мовлення, а, значить, завжди потребує нових підходів, досліджень та поглибленого вивчення у лінгвістичному просторі Німеччини та німецькомовних країн. Важливості даній темі додають й інтенсифікація мовних контактів, глобалізаційні процеси, технологічний прогрес, посилення культурних зв'язків, обміну інформацією, тенденції до інтернаціоналізації англійської лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Проблема англійських запозичень у сучасній німецькій мові завжди привертала до себе пильну увагу лінгвістів. Особливо актуальність набуває процес адаптації англіцизмів у мовленні та мові, проблема їх граматичного освоєння. Так, адаптаційні ознаки англіцизмів на різних мовних рівнях вивчали такі вітчизняні й іноземні мовознавці, як: В.А. Котвицька, О.В. Слаба, О.Е. Бондарець, А.Л. Міщенко, К. Гетцелер, У. Вайнрайх, Р. Келлер, Х. Ельзен, В. Янг, А. Шенфельд та інші.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей граматичної адаптації запозичених лексичних одиниць з англійської у сучасній німецькій мові. Матеріалом для дослідження слугували статті німецьких періодичних видань. Предметом даної наукової розвідки є варіанти граматичних трансформацій запозичень з англійської у системі мови-позичальниці.

Наукова новизна розвідки полягає, поперше, у виборі в якості об'єкта дослідження запозичень з англійської мови, що змінили своє граматичне оформлення у мові-рецепторі, подруге, у спробі узагальнення та унормування різноманітних поглядів дослідників на природу граматичної адаптації запозиченої лексики з англійської у сучасній німецькій мові.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Слово як носій та «вмістилище» знань, інтелектуальної й емоційної інформації пов'язане численними зв'язками з навколишньою дійсністю, з «живим» життям рідного йому народу [1, с. 128].

Мова як суспільне явище постійно розвивається. Будь-які зміни в суспільстві відразу ж знаходять безпосереднє відображення у словниковому складі його мови. Вайнрайх стверджує, що внаслідок мовних контактів виникають будь-які відхилення від норм будь-якої з мов, що відбуваються у мовленні, в результаті того, що мовці володіють більше, ніж однією мовою [2, с. 5]. З'являються нові слова, які приходять з інших мов, саме такі слова називаються «запозиченнями».

Буссман дефінує англіцизм як «вираз, який перейшов у вжиток з англійської в не-англійську мову» [8].

О.І. Конакова [4, с. 234] під запозиченням розуміє «універсальне лінгвістичне явище, що заключається в акцепції лінгвістичного матеріалу однією мовою з іншої внаслідок екстралінгвістичних контактів між ними, що відрізняються за рівнем та формами».

Услід за В.А. Котвицькою [5, с. 247], під англіцизмом розуміємо «запозичену з британської чи американської англійської мови одиницю (слово, комбінація слів) різного ступеня освоєності».

Як вказує Л.П. Крисін [7], запозичені складні слова бувають:

1) **одномовними** (коли основне та визначальне слово мають англійське походження), наприклад: *das Skateboard* (скейтборд), *der Eurocity* (швидкий потяг в європейській залізничній мережі), *der Ladykiller* (улюбленець жінок, донжуан), *die Lovestory* (історія кохання);

2) **змішаними** (йдеться про складні слова, де одна з лексем має англійське походження, а друга – німецьке), наприклад: *die*

Chartermaschine (літак, який виконує чартерний рейс), *der Fitnessraum* (спортзал з тренажерами для занять фізкультурою, культуризмом), *das Recyclingpapier* (папір, виготовлений із вторинної сировини), *die Teenager-Sprache* (молодіжний жаргон), *der Non-Stop-Flug* (прямий рейс), *der Gun-Täter* (озброєний злочинець).

Натомість Янг [11, с. 9] розрізняє три типи англіцизмів:

1) **конвенціоналізовані англіцизми**, які є вже звичними та давно відомими, які поводять себе як «німецькі» слова в системі мови-позичальниці (*Jeans, T-Shirt*);

2) **англіцизми в процесі конвенціоналізації**, які або з часом замінюються німецькими номінаціями, або забуваються (*Gay, Factory*);

3) **Слова-цитати, власні назви тощо**, які обумовлені ситуативно (*High School*).

Варто зазначити, що у поданому дослідженні увага приділяється саме англіцизмам, які перебувають у процесі конвенціоналізації.

Сучасний світ розвивається досить швидко, новітні технології, а особливо світ комп'ютера й Інтернету, залишають у мові особливу групу іншомовної лексики, на кшталт: *Support, Public Viewing, Airbag, Display, Playstation, Gameboy, Joystick* тощо. Інтернаціональні назви надають змогу фахівцям з усього світу, зокрема в Німеччині, працювати на експорт своїх країн без мовних труднощів.

У рекламі охоче використовують англійські й американські поняття, щоб пропагувати чужий спосіб життя та показати клієнту дух іншого віддаленого світу. Тому люди й купують *Lotion, Snacks, Shorts, Conditioner*. Усім відома рекламна лексика: *Slogans, Marketing, Corporate Identity, Promotion, Image, Message*, така лексика дуже розповсюджена серед німців, а саме в усній розмовній мові серед молоді.

Німецька преса рясніє запозиченнями з англійської. Слушною є думка Г. Дроздовскі, який ще в 1997 році зазначив, що «без елементарних знань англійської нині більше не можна зрозуміти німецьких газет, теле- і радіопередач» [9].

Так, візьмо для прикладу статтю з рубрики «Економіка» під назвою „*Ständige Miese auf dem Image-Konto*“ від 16.12.2018 року популярної німецької газети „*Süddeutsche Zeitung*“ [20], де вже в заголовку спостерігаємо англіцизм *Image*. У статті зустрічаємо й *offshore places* (1), й *Manager* (2), й *Panama-Papers* (3), й *Private-wealth* (4), й *Auditing* (4).

(1) *Über Jahrzehnte haben Banken in der gesamten Welt – besonders aber in der Schweiz und an anderen offshore places – den Begriff "Bankgeheimnis" wie eine Ikone vor sich hergetragen.*

(2) *Der Kommentar "Der Preis der Hybris" zeigt zu Recht ein gravierendes Problem in der deutschen Wirtschaft: Manager, die in unverantwortlicher Weise weit überhöhte, unverantwortliche Risiken eingehen.*

(3) *Der natürlich auch die noble Abfindung zahlt. Wenn es mit der deutschen Wirtschaft langsam den Bach runtergeht, so ist das ein Verdienst der Manager, die sich selbst gerne einen Glorienschein verpassen.*

(4) *Durch die Panama-Papers-Affäre treten nun die Vorkommnisse erneut ins grelle Rampenlicht der Weltöffentlichkeit.*

(5) *Die Banken, die das sogenannte Private-wealth-Geschäft betreiben, müssten in ihren Revisionsabteilungen ein Spezial-Auditing zum Auffinden des Verstecks von schwarzen Geldern aufsetzen (unversteuerte Gelder, verdeckte Zahlungen, Drogen- und Prostitutionsgewinne, illegale Waffengeschäfte et cetera).*

Стосовно «граматичної поведінки» зазначених вище англіцизмів та їх шляху у мові-рецепторі в цілому, то можна засвідчити, що вказані англіцизми (*Image-Konto, Private-wealth-Geschäft, Spezial-Auditing*) є змішаними (гібридними) композитами, оскільки складаються із власне німецького й англійського слів, перебувають у стані вільного варіювання з власне німецькими словами, активно утворюючи деривати, добре адаптувавшись до системи німецької мови.

Поділяємо точку зору В.А. Котвицької [6, с. 167], яка стверджує, що «багато змішаних композитів включаються до словників, проте велика частина поширених та доволі широко вживаних гібридних утворень не враховується словниками. Семантика гібридних композитів не завжди є прозорою, тож для правильного тлумачення значень у деяких випадках може знадобитися ознайомлення з широким контекстом».

Фонетично та графічно незмінним словом, що сприймається носіями німецької мови як чуже, слугує *offshore places*, оскільки дана лексема не трансформувала ні свою семантику, ні графічне та фонетичне оформлення, а от лексична номінація *Manager* граматично інтегрувалося у німецьку мовну систему, пристосувавшись до граматичних правил мови-рецептора.

Варто зауважити, що мовознавець А. Доза [3] називав морфологію «читаделлю мови», що є останнім рівнем адаптації запозичення до системи мови-позичальниці.

За нашими спостереженнями, більшість іменників-англіцизмів пройшли процес онімення, тобто уподібнення до німецьких слів. Із заголовку регіонального інформаційного газетного повідомлення, дібраного з *Aargauer Zeitung*, спостерігаємо вживання англіцизму *image* з артиклем середнього роду у сполученні з прикметником, що відмінюється за змішаною відміною „*Deutsche haben kein gutes Image in der Schweiz*“ [13].

За нормами німецької мови іменники-англіцизми пишуться з великої літери та вживаються з означеними / неозначеними артиклями. Наведемо приклади:

англ. мова	нім. мова
<i>establishment</i>	<i>das Establishment</i>

Verärgert und zornig über Trump, sauer, weil das politische Establishment nichts verändert treten bei den Kongresswahlen viele Frauen an [21].

<i>trip</i>	<i>der Trip</i>
-------------	-----------------

Der große Trip: Tausend Meilen durch die Wildnis zu mir selbst [14]

<i>weekend</i>	<i>das Weekend</i>
----------------	--------------------

Mit dem Weekend erwachen! [15]

<i>cruiser</i>	<i>der Cruiser</i>
----------------	--------------------

Auch unebene Wege sind für den Cruiser kein Problem [17].

Проте, як засвідчують матеріали нашого дослідження, зустрічались приклади, де англіцизми-іменники вживались без артикля та писались з малої літери. Наведемо приклад:

"Stellt euch vor, ihr habt pudding an den Lippen", sagt er. "Den müsst ihr wegstreichen!" [19].

Маємо констатувати, що при розгляді граматичної адаптації запозичень з англійської до системи німецької мови ми помітили, що англійські дієслова відмінюються за особами:

Der, den sie jetzt hat, hat schon zwei Kinder mit zwei Frauen. Den ließ sie vermutlich nur deshalb ran, weil er Kinder hat und so schön darüber reden kann, aber ich schätze, ihr wird bald schwanken, dass der deshalb noch lang keine sichere Bank ist, dass dem das Konzept drei-Kinder-mit einer Frau irgendwie nicht direkt im Genpool liegt. Aber das checkt Ruth jetzt noch nicht. Jetzt ist es gerade wie immer, wenn Ruth nämlich grad mal nicht cool ist, dann sprengt ihre Verliebtheit alle verfügbaren Verliebtheitskalen, und so lange ist der aktuelle Kerl dann mindestens Gott [10, с. 88].

Himmel und Höhle hatten Trainer und Teamleitung in Bewegung gesetzt, um Eisschnellläufer Patrick Beckert (19) noch pünktlich zum 10 000-Meter-Rennen in die Halle zu bekommen. Doch Beckert, der als vierter Ersatzläufer überraschend noch hätte starten dürfen, war shoppen und hatte sein Handy auf stumm geschaltet [12, с. 8].

Wir haben uns ganz bewusst für diesen Micro Cruiser (und gegen einen Roller mit kleinen Rädern) entschieden, da man dank der 200mm Räder und dem höhenverstellbaren V-Lenker ganz entspannt cruisen kann [17].

При утворенні множини іменники отримують англійське закінчення “-s”: *die Fans, die Songs, die Bands*, наприклад:

Ein Abstecher zur Elisabethkirche ist für die beiden Kirchenfans Pflicht. Und sie sind beeindruckt. „Das ist eine sehr schöne Kirche mit einer gelungenen Mischung aus Moderne und Tradition. Das ist fast ein Dom“, meint Karl Tesch [16].

Іменники жіночого роду можуть бути модифіковані із закінченням “in” (множина: “-innen”): *die Newcomerin, die Babysitterin*, наприклад:

Nun folgt "Die Newcomerin", ein im Gryphon-Verlag erschienenes Buch, das die Unterzeile "Das Ende der Finanzparty" trägt und sich mit den Geschehnissen in der Finanzwelt um die New Yorker Wall Street im Herbst/Winter 2008 beschäftigt [18].

Висновки. Запозичення – це природний процес в історії будь-якої мови і важливе джерело поповнення її лексики. Цей процес є невід'ємною частиною розвитку мови. Адже кожна мова перебуває у процесі постійного розвитку.

Варто зазначити, що запозичені англійські слова у системі німецької мови отримують нове граматичне оформлення, зазнають повної чи часткової інтеграції, що являє собою комплексний процес, який охоплює всі сторони існування і розвитку слів у мові.

Список літератури:

1. Бельчиков Ю.А. Лексическая стилистика: проблемы изучения и обучения. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва, 2005. 176 с.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования. Киев : Изд. Киевского ун-та, 1979. 263 с.
3. Дога А. История французского языка. Москва : Эдиториал УРСС, 2003. 474 с.
4. Конакова Е. Заимствование как результат кросс-культурных процессов / *Подолання мовних та комунікативних бар'єрів : методика викладання гуманітарних дисциплін студентам немовних спеціальностей* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7-8 червня 2013 р.). Київ, 2013. С. 233–237.
5. Котвицька В.А. Особливості семантичної адаптації та функціонування англіцизмів у сучасній німецькій публіцистиці. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. № 43(2). С. 246–251.
6. Котвицька В.А. Структурно-семантичні особливості змішаних композит з компонентами-англіцизмами у сучасній німецькій мові. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія : Філологічна*. 2016. № 60. С. 165–168.
7. Крысин Л.П. К определению терминов «заимствование» и «заимствованное слово». Развитие словарного состава совр. рус. яз. Москва, 1965. С. 103–117.
8. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag. 2002.
9. Drosdowski G. Veränderungen in der deutschen Gegenwartssprache – Wandel oder Verfall? *Sprache im Gespräch. Zu Normen, Gebrauch und Wandel der deutschen Sprache*. / Hrsg. von Gisela Schmirber. Berichte und Studien der Hanns-Seidel-Stiftung 72. München (Hanns-Seidel-Stiftung), 1997. S. 15–41.
10. Knecht D. Gruber geht. Roman. Berlin, 2011. 239 s.
11. Yang W. Anglizismen im Deutschen. Am Beispiel des Nachrichtenmagazins DER SPIEGEL. Tübingen, 1990.
12. Welt kompakt. 25. Februar 2010. 32 s.
13. Aargauer Zeitung. URL: <https://www.aargauerzeitung.ch/panorama/vermishtes/deutsche-haben-kein-gutes-image-in-der-schweiz-2691303> (дата звернення: 12.08.2019).
14. Amazon. URL: <https://www.amazon.de/gro%C3%9Fe-Trip-Tausend-Meilen-Wildnis/dp/3442158125> (дата звернення: 08.08.2019).
15. FM 4 Radio. URL: <https://fm4.orf.at/stories/2921524/> (дата звернення: 18.07.2019).
16. Göttinger Tageblatt. URL: <http://www.goettinger-tageblatt.de/Nachrichten/Kultur/Kultur-vor-Ort/Gerd-Schrammen-Ich-spreche-germ-Deutsch> (дата звернення: 01.09.2019).
17. Pola Magazin. URL: <https://pola-magazin.de/entspanntes-cruisen-mit-dem-micro-cruiser/> (дата звернення: 01.09.2019).
18. RP online. URL: https://rp-online.de/nrw/staedte/meerbusch/die-newcomerin-aus-buederich_aid-8835635 (дата звернення: 04.09.2019).
19. Spiegel online. URL: <https://www.spiegel.de/karriere/kita-in-stuttgart-wo-das-halbe-personal-maennlich-ist-a-1281251.html> (дата звернення: 02.08.2019).
20. Süddeutsche Zeitung. URL: <https://www.sueddeutsche.de/kolumne/deutsche-bank-staendige-miese-auf-dem-image-konto-1.4252680> (дата звернення: 02.08.2019).
21. ZDF. URL: <https://www.zdf.de/politik/auslandsjournal/amerikas-neue-frauen-power100.html> (дата звернення: 08.08.2019).

References:

1. Bel'chikov, Yu.A. Leksicheseskaya stylistyka: problemy yzuchenyya y obuchenyya. Yzd. 2-e, yspr. y dop. Moskva, 2005. 176 s.
2. Vaynraykh, U. Yazykovye kontakty: Sostoyanye y problemy yssledovanyya. Kyev : Yzd. Kyevskoho un-ta, 1979. 263 s.
3. Doza, A. Ystoryya frantsuzskoho yazyka. M. : Edytoryal URSS, 2003. 474 s.
4. Konakova, E. Zaymstvovanye kak rezul'tat kross-kul'turnykh protsessov / E. Konakova Podolannya movnykh ta komunikatyvnykh bar"yeriv : metodyka vykladannya humanitarnykh dystsyplin studentam nemovnykh spetsial'nostey: materialy Mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi. (Kyiv, 7-8 chervnya 2013 r.). Kyiv, 2013. S. 233–237.
5. Kotvyč'ka, V.A. Osoblyvosti semantyčnoji adaptaciji ta funkcionuvannja anhlidyzmiv u sučasnij nimec'kij publicystyčy. *Movni i konceptual'ni kartyny svitu*. 2013. № 43(2). S. 246–251.
6. Kotvyč'ka, V.A. Strukturno-semantyčni osoblyvosti zmišanyx kompozyt z komponentamy-anhlidyzmamy u sučasnij nimec'kij movi. *Naukovi zapysky Nacional'noho universytetu Ostroz'ka akademija. Serija : Filolohična*. 2016. № 60. S. 165–168.
7. Крысин, Л.П. К определению термynов "заимствование" y "заимствованное слово". Razvytye slovarnoho sostava sovr. rus. yaz. Moskva, 1965. S. 103–117.
8. Bußmann, H. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag. 2002.
9. Drosdowski, G. Veränderungen in der deutschen Gegenwartssprache – Wandel oder Verfall? *Sprache im Gespräch. Zu Normen, Gebrauch und Wandel der deutschen Sprache*. / Hrsg. von Gisela Schmirber. Berichte und Studien der Hanns-Seidel-Stiftung 72. München (Hanns-Seidel-Stiftung), 1997. S. 15–41.
10. Knecht, D. Gruber geht. Roman. Berlin, 2011. 239 s.
11. Yang, W. Anglizismen im Deutschen. Am Beispiel des Nachrichtenmagazins DER SPIEGEL. Tübingen, 1990.
12. Welt kompakt. 25. Februar 2010. 32 s.
13. Aargauer Zeitung. URL: <https://www.aargauerzeitung.ch/panorama/vermishtes/deutsche-haben-kein-gutes-image-in-der-schweiz-2691303> (accessed: 12.08.2019).
14. Amazon. URL: <https://www.amazon.de/gro%C3%9Fe-Trip-Tausend-Meilen-Wildnis/dp/3442158125> (accessed: 08.08.2019).
15. FM 4 Radio. URL: <https://fm4.orf.at/stories/2921524/> (accessed: 18.07.2019).
16. Göttinger Tageblatt. URL: <http://www.goettinger-tageblatt.de/Nachrichten/Kultur/Kultur-vor-Ort/Gerd-Schrammen-Ich-spreche-germ-Deutsch> (accessed: 01.09.2019).
17. Pola Magazin. URL: <https://pola-magazin.de/entspanntes-cruisen-mit-dem-micro-cruiser/> (accessed: 01.09.2019).
18. RP online. URL: https://rp-online.de/nrw/staedte/meerbusch/die-newcomerin-aus-buederich_aid-8835635 (accessed: 04.09.2019).
19. Spiegel online. URL: <https://www.spiegel.de/karriere/kita-in-stuttgart-wo-das-halbe-personal-maennlich-ist-a-1281251.html> (accessed: 02.08.2019).
20. Süddeutsche Zeitung. URL: <https://www.sueddeutsche.de/kolumne/deutsche-bank-staendige-miese-auf-dem-image-konto-1.4252680> (accessed: 02.08.2019).
21. ZDF. URL: <https://www.zdf.de/politik/auslandsjournal/amerikas-neue-frauen-power100.html> (accessed: 08.08.2019).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-74>
УДК 82.09-055.2

Шмельова Р.І.¹

Академія Державної пенітенціарної служби;
Херсонський державний університет

Квітка А.С.²

Академія Державної пенітенціарної служби;
Хмельницький національний університет

ЖІНОЧА ПРОЗА ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА: ХУДОЖНЬО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розкриваються особливості виникнення та розвитку жіночої прози у тісному зв'язку з історико-культурними тенденціями розвитку суспільного життя кінця XIX–XX століття. У статті звертається увага на виникнення феміністичного руху як форми боротьби жінок за свої права і досягнення соціальної рівності з чоловіками. У дослідженні зазначаємо, що даний рух був процесом складним і багатограним та знайшов своє відбиття і в літературній творчості. У статті наголошуємо, що виникає особливе літературне письмо, змістовно-формальні доміанти якого-роль і місце жінки в житті соціуму. Головна увага у даному текстовому масиві приділяється протесту боротьби демократичних сил проти патріархально-архаїчних поглядів на місію жінки в житті суспільства. Без сумніву, як підкреслюється у статті, дана література детермінує і літературознавчі течії її вивчення, і провідні науково-теоретичні концепції її функціонування.

Ключові слова: жіноча проза, феміністичний дискурс, культурне надбання, гендерна позиція, рівноправність, патріархальність.

Shmelova Rimma

Academy of the State Penitentiary Service;
Science in Kherson State University

Kvitka Alina

Academy of the State Penitentiary Service;
Khmelnitskyi National University

WOMEN'S PROSE AS A LITERARY PROBLEM: THE ARTISTIC-PRAGMATIC ASPECT

Summary. The article reveals the peculiarities of the emergence and development of women's prose in close connection with the historical and cultural tendencies of the development of public life of the late 19th-20th centuries. First of all, the article draws attention to the emergence of the feminist movement as a form of women's struggle for their rights and the achievement of social equality with men. In the study, we note that this movement was a complex and multifaceted process and found its reflection in the literary work. We emphasize that there is a special literary letter, content-formal dominants of any role and place of women in the life of society. The focus of this text is on protesting the struggle of democratic forces against patriarchal-archaic views on the mission of women in society. Undoubtedly, as it is emphasized in the article, this literature determines both the literary and scientific trends of its study and the leading scientific and theoretical concepts of its functioning. The article emphasizes that literary studies of the problem arose only at the end of the last century, but are characterized by an objective consideration of the features of women's prose and the identification of their characteristic features. First of all, according to the researchers, attention is drawn to the gender orientation of prose women's creativity, the expression in it of the women's position in the struggle for their rights in protest against the patriarchal traditions of women's being. Considerable attention is also paid to the formal aspects of women's creativity: features of space itself, story organization, linguistic and stylistic design. Also attention is also drawn to the efforts of contemporary researchers to classify genre and content concepts of women's prose; this problem is also considered in the aspect of the gravity of the development of women's prose (George Sand, Marco Vovchok, contemporary women's prose). We also believe that the materials, systematized and generalized in the article, will contribute to the development of theoretical study of the features of women's prose.

Keywords: women's prose, feminist discourse, cultural heritage, gender position, equality, patriarchy.

Постановка проблеми. У кінці XIX ст. світовий теоретико-термінологічний фактаж зафіксував появу інноваційного терміну – «емансипація», тобто звільнення жінки від соціальної залежності, підлеглості, гніту, традиційних стереотипів жіночої поведінки і надання їй рівності у суспільному та сімейному житті ринку праці тощо [5, с. 241]. На думку дослідників гендерної ідеології саме цей період стає добою перемоги перших феміністичних змагань – у більшості

країн Західної Європи, у США, Канаді жінки отримують право голосу.

Жіночий рух знайшов яскраве відображення в художній літературі, адже це перша системно організована спроба жіноцтва ствердити повноцінність власного буття у патріархальному суспільстві. Феміністичний рух, долаючи на своєму шляху перешкоди, пройшов складний шлях становлення.

Він став основою для створення нової методологічної системи у літературознавстві. З'явилася

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7227-5511>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6763-3035>

потреба виявити, наскільки художні твори є носіями упередженого погляду на життя та діяльність жінок. Науковці, що за основу дослідження обрали феміністичну критику, прагнули реінтерпретувати класичну літературу, викриваючи звеличення чоловічої та приниження жіночої статі [6, с. 19–35].

Феміністична критика як метод літературознавчого дослідження визначає певні шляхи аналізу художнього твору, виходячи з ідейних засад феміністичних течій. Вони відображають історико-психологічні прагнення жінок (як носіїв стереотипного мислення нації) утвердитися у людському суспільстві на паритетних основах. Філософія фемінізму – це явище, що у своїй системі має різноманітні течії. Кожна з них характеризується певними поглядами на розв'язання проблем взаємин статей. Феміністична критика створює свою методологічну базу на основі їхньої ідеології. Саме тому вона – багатогранна, цікава і різноманітна за своїми позиціями та сприйняттям творів мистецтва.

Як відомо, феміністичний дискурс на рубежі ХІХ – початку ХХ ст. охопив не тільки соціальну сферу (у формі широкого суспільного руху за права жінок), а й, що важливо, соціогуманітарне знання. Не лишилось осторонь ідей фемінізму й мистецтво слова. Апробація феміністичної проблематики у цій царині мала свою специфіку, що була зумовлена, передусім, переакцентацією у художньому зображенні жіночих типів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційне письменство ґрунтувалося на засадах, в основі яких лежало ототожнення людини і справді людських якостей тільки з чоловіками. Жінка в традиційній культурі співвідносилася винятково з тілом і його функціями (сексуальними, дітонароджувальними). Чи не єдиною формою вияву духовності жінки тут виступає кохання, яке, до речі, теж розумілося значно спрощено. У творах літератури, наприклад, ХVІІ–ХІХ ст., простежується опозиційність чоловічого і жіночого. Якщо перше ототожнювалося з раціональним, інтелектуальним, логічним, культурою, філософією, то друге пов'язане з природою, натурою, ірраціоналізмом, чуттєво-патологічним.

Літературознавець Т. Гундорова впевнено заявляє, що «гендерно відмінне письмо – культурний факт», і водночас наголошує, що про виразну «статевість» письма можна говорити тоді, «коли у тексті особливий наголос робиться на тих ознаках, які традиційно пов'язані зі статтю» [3, с. 3], тобто виразно відчитуються «гендерні модуляції письма», створюючи таким чином «фемінну» модель творчості [3, с. 19].

Цікавим виявляється твердження В. Вулф про те, що «твір, написаний жінкою, завжди є жіночим, але необхідно з'ясувати, що саме ми розуміємо як «жіночий» [3, с. 34]. А українська письменниця О. Кобилянська говорила про те, що жінка-письменниця здатна створити те, чого чоловік навіть не може собі уявити.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники літературного процесу сьогодення доводять, що між жіночим письмом як літературною практикою і жіночим письмом як феміністичною теорією існує тісний зв'язок, оскільки воно виникає із протилуки кори-

тися патріархальної традиції. Цієї думки дотримується Х. Стельмах, яка зауважує, що жіноче письмо з'являється там, де письменниці відчували маргінальність свого існування [9, с. 6].

Порівняльний аналіз поглядів літературознавців на дану проблему значно розкриє сенс теми і завдань дослідження, сфокусовуючи увагу на спільності і відмінності наукових розвідок феміністичної творчої манери, також як на спробах сучасних дослідників класифікувати жанрові та змістоформальні концепти жіночої прози. Матеріали, систематизовані і узагальнені в статті, сприятимуть розвитку більш детального теоретичного вивчення особливостей жіночої прози.

Формулювання цілей статті. Для доцільного розуміння понять «жіночого письма», «жіночої прози» і взагалі створення художніх жіночих творів, необхідно в повній мірі розкрити особливості виникнення та розвитку жіночої прози, що перебуває у тісному зв'язку з історико-культурними тенденціями розвитку суспільного життя кінця ХІХ–ХХ століття. Насамперед, у статті потрібно звернути увагу на виникнення феміністичного руху як форми боротьби жінок за свої права і досягнення соціальної рівності з чоловіками, що і являє собою завдання дослідження. Значна увага приділятиметься і формальним аспектам жіночої творчості: особливості самопростору, сюжетної організації, мовно-стилістичного оформлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жінка-автор як генератор мистецьких образів спочатку прирекла себе бути феноменом культури, тобто об'єктом, явищем серед інших об'єктів, а згодом набула рівноправного статусу й утвердилася як суб'єкт творчого процесу. Жіноче письмо поглинуло таку болочу жіночу «іншість» для того, щоб згодом цю іншість, інакшість, особливість перетворити на власну перевагу. Однак, незважаючи на вибуховий прихід на зламі ХІХ–ХХ століть жінок-авторок і неабияку продуктивність цих письменниць, їх доробки часто залишалися непомічені, розкритиковані бомондом або ж сфальсифіковані. Шлях до публіки пролягав через чоловічі радикальні напади, звинувачення у плагіаті, надмірне посягання на особисте життя. Дехто вдавався до рятівної гри, самоіронії, маскуванню: від Джейн Остін до Жорж Санд і Марка Вовчка. Як зазначає дослідниця творчості Жорж Санд Бетатріс Дедьє, «жінка-автор завжди боїться, через те, що вона не відмовляється бути жінкою. (...) Літературна критика бачила в Жорж Санд радше коханку де Мюссе чи Шопена, не помічаючи у ній письменниці. Проте, були і такі, як Бальзак і Флобер, що сприймали її талант як рівноцінний їхньому...» [10, с. 7].

Поява терміну «жіноче письмо» пов'язана із творчістю та діяльністю французьких літературознавців Елен Сіксу та Ксав'єра Готьє. Первісною характеристикою цього терміна була неоднозначність, але пізніше він почав набувати різних обґрунтувань та коментарів, які здебільшого виникали в американській літературній критиці і надали цьому терміну нове звучання у вигляді терміну *women's writing* [10, с. 4].

«Жіноче письмо» в українській науці про літературу та літературній критиці з'являється порівняно недавно з початком ґрунтовних до-

сліджень феміністичної літературної традиції у 90-х роках минулого століття. Вивченням проблем жіночого письма плідно займаються українські дослідники В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська, М. Кривенко, С. Павличко, Л. Таран та інші науковці та письменники, які розглядають поняття жіночого письма не тільки як наслідок теоретичних концепцій, але й як результат розвитку певної літературної практики.

У статті «Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація» Т. Шарова зауважує, що вживання поняття «жіноча проза» вказує перш за все на визнання факту існування цього літературного феномену, а його виокремлення здебільшого обмежується своєрідністю біологічної статі авторки [10, с. 167]. Українська письменниця М. Кривенко пропонує вважати жіночою прозою, написану жінкою [8, с. 8–11]. Тієї ж думки дотримується і Г. Улюра, зазначаючи, що «жіноча література – це художні твори, створені жінками. Отже, жіноча література вміщає різні за стилем, жанром, видом, ступенем і мірою таланта та впливу на літературний процес тексти, котрі поєднані одним єдиним чинником – статтю автора» [8, с. 8], і єдиною проблемою із дефініцією поняття «жіноча література» вбачає в тому, що тривалий час це словосполучення використовувалося (а подекуди використовується і сьогодні) в якості оціночної категорії [9, с. 9].

Сучасне літературознавство виокремлює цілу низку різних параметрів, специфічних ознак, які увиразнюють гендерну своєрідність літературної творчості. Однак, як слушно зауважує Х. Стельмах, вони не є чимось усталеним, бо твір кожного автора вносить свої корективи у намагання зобразити світ «жіночим способом» [2, с. 6].

До ознак, що увиразнюють гендерний аспект жіночого письма можливо віднести, наприклад, відкриті структуру тексту, здатність до розширення, продовження, надмірну діалогічність, синкретизм у використанні літературних жанрів (так зване «зрощення жанрів»), тенденцію до імітації усного мовлення на письмі (легкий ритм, постійне використання питань, вигуків тощо), акцентування внутрішнього мовлення героїв, потяг до натуралізму, автентичності у зображенні жіночої фізіології, деструкцію часово-просторових координат, ігнорування зовнішніх/внутрішніх меж в зображенні закритих місцевостей або, навпаки, безкраїх просторів, поцінування внутрішнього часу (суб'єктивного, щоденного), протиставленого тривалості, протиставлення теперішнього майбутньому або минулому.

Слід також зауважити, що зацікавленість літературознавців та дослідників жіночою літературою спонукає їх до спроб розробити класифікацію цієї літератури, звісно використовуючи гендерний підхід до літератури, як то, наприклад, свідоме чи несвідоме виявлення у тексті своєї жіночої відмінності, намагання наслідувати існуючу літературну традицію («чоловічу» практику письма), або наголошення на створенні власної жіночої естетики; розбіжності на ідейно-тематичному рівні або художньо-естетична своєрідність.

Так, Х. Стельмах розрізняє феміністичну жіночу прозу, яка наголошує на відмінності та послуговується феміністськими моделями жіночності; «вуманістичну» жіночу прозу, що

позбавлена феміністичної доміанти, але намагається артикулювати відмінність; та «універсальну» жіночу прозу, що тяжіє до універсалізму у мовних зразках та способах відображення жіночих образів, або «астетеву» прозу. При цьому дослідниця вказує, що твори «жіночого письма» знаходимо серед феміністичної та «вуманістичної» прози, а «універсальна» проза, якщо керуватися фемінологічним підходом, є наслідкуванням чоловічих норм письма [2, с. 7].

Іншим прикладом поділу жіночої літератури на групи є спроба Т. Шарової, основним чинником класифікації якої є урахування деяких розбіжностей на ідейно-тематичному рівні та художньо-естетична своєрідність текстів, яка дозволяє виокремити три типи жіночої прози: феміноцентричну, андрогінну та квазі-жіночу [10, с. 168–169]. При цьому автор зауважує, що поділ між групами є умовним і опирається на такі визначальні властивості, як концепція особистості, або тип психологізму; моделювання художнього світу твору (хронотоп); вираження авторської світоглядної позиції (модальність, пафос та ідея) та художня своєрідність прози (жанрова специфіка, оповідні стратегії, співвідношення традиційного та новаторського, сюжет, композиція, архітектоніка тощо).

Визначальною для феміноцентричної жіночої літератури є концепція особистості жінки та проблематизація і концептуалізація статі. Як правило, героїня таких творів-неординарна творча особистість, бунтівниця проти несправедливого «чоловічого» світу. Основним конфліктом таких творів стає неможливість порозуміння між статями, обумовлена стереотипним патріархальним мисленням героїв – чоловіків. Феміноцентричні твори здебільшого порушують питання про людську/жіночу свободу як спробу її виборення у когось (зокрема, чоловіка) чи чогось (суспільства, обставин, долі, Бога). Психологічна насиченість таких творів здебільшого пов'язана із ліричністю світовідчуття, що проявляється у посиленій увазі до внутрішнього світу людини. До цієї групи може умовно віднести п'єси «Самогубство самоти», «Той, що відчиняє двері» Наді Нежданої, «Продана душа» Лесі Дзуби, «Ельза» Лесі Волошин.

Андрогінна жіноча проза вирізняється тонким психологізмом, ліро-епічним типом світовідчуття, винятково драматичною модальністю. Твори цієї групи насичені морально-етичними, ідеологічними, психологічними конфліктами, які драматизують оповідь. Картина конфліктів розгортається у філософській, етичній, соціальній площині. Жінка-автор та її герої розмірковують про добро і зло, відповідальність, силу та слабкість, сенс життя, призначення людини, про споконвічну та невід'ємну свободу, якої можна досягти через самопізнання та самопереборення. Для андрогінної жіночої прози нехарактерне пряме вираження авторської світоглядної позиції. Завдяки актуалізації неявних, «прихованих» конфліктів підтекст є одним із основних елементів цього типу творів і може залишитися непоміченим за зовнішньою сюжетністю. Прикладами такого різновиду жіночого письма можуть бути п'єси «Мільйон парашутиків», «І все-таки я тебе зраджу» Неди Нежданої, «Пригости мене горіхами» Анни Багряної, «Я. Сиріус. Кентавр» Лариси Паріс.

Квазі-жіноча проза виокремлюється з-поміж інших типів жіночої літератури своєю ігровою, розважальною функцією. Жіночі персонажі зазвичай зображені такими, якими їх хоче бачити чоловік. Тут замість реалістичних образів використовуються стереотипи, кліше, штампи, які «мандрують» із одного твору такого ґатунку в інший. Персонажі здебільшого статичні, позбавлені внутрішньої динаміки та однозначні (виразно позитивні чи негативні). Конфлікти головним чином є зовнішні та служать ключовим елементом сюжету. Слід зазначити, що, оскільки така жіноча белетристика є скоріше літературним продуктом масового споживання, виготовленим за певними «рецептами», і не відтворює автентичне авторське світовідчуття та світоглядну позицію, то вона мало чим відрізняється від аналогічної літератури, написаної чоловіками [11, с. 608].

Висновки з даного дослідження. Літературознавчі дослідження проблеми виникли лише в кінці минулого століття, але характеризуються об'єктивним розглядом особливостей жіночої прози та виділенням їх характерних ознак. Насамперед, на думку дослідників увагу звертає гендерна спрямованість прозової жіночої творчості, вираження у ній позиції жінки у боротьбі за свої права в протест проти патріархальних традицій жіночого буття.

Відтак, французька та українська жіноча література набуває свого розвитку та популярності з метою утвердження належного соціального та особистісного статусу жінки в суспільстві і надає величезні можливості художньо осмислити нездоланні суперечності жіночого духу, її прагнення до самоідентифікації, самореалізації, пошуків гармонії свого буття.

Список літератури:

1. Агеева В. Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. *Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність*. Київ : Факт, 2002. С. 103–113.
2. Білоус Н.В. Стильові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2005. 17 с.
3. Гундорова Т. «Марліттівський стиль»: жіноче читання, масова література і Ольга Кобилянська. *Гендерна перспектива*. Київ : Факт, 2004. С. 19–35.
4. Гундорова Т. Гендер і письмо. *Література плюс*. 2002. № 8. С. 2–3.
5. Дем'яненко В. Емансипація. *Політична енциклопедія*. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 241.
6. Павличко С. Фемінізм : зб. Київ : Основи, 2002. 322 с.
7. Погребна В.Л. Проблеми фемінізму в російській критиці і романах письменниць другої половини XIX століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.02. НАН України. Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2004. 38 с.
8. Теллінський М. Жіноча доля в українській класичній літературі. *Дивослово*. 1996, № 8. С. 8–13.
9. Улюра Г. Теоретико-методологічні засади гендерних студій з літературознавства. *Гендерні студії в літературознавстві : навч. посібник*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. С. 6–20.
10. Шарова Т.М. Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Харків, 2006. № 745. Серія «Філологія». Вип. 49. 214 с.
11. Шовальтер Е. Феміністична критика у пущі. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2002. С. 680–699.

References:

1. Aheeva, V. (2002). *Cholovichyi pseudonim i zhinocha nezalezhnist* [Male alias and female independence]. *Try doli. Marco Vovchok v ukrainyskyi, rosiyskyi ta frantsuzkyi literatuti* [Three fates. Marko Vouchok in Ukrainian, Russian and French literatures]. Kyiv : Fakt. (in Ukrainian)
2. Bilous, N. (2005). *Stylovi osoblyvosti modeliuвання zhiniichykh kharakteriv v ukrainyskyi literaturi druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st.* [Style features of modeling of female characters in the Ukrainian literature of the second half of XIX – beginning of XX century]. *Avtoref. dys. na zdobutia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literature» [author's abstract. diss. for the sciences. degree of Cand. Philol. Sciences : Special. 10.01.01 "Ukrainian Literature"]*. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Hundorova, T. (2004). *Marlityvskiy styl: zhiniiche chytannia, masova literatura i Olha Kobylanska* [Marlitov style: women's reading, mass literature and Olga Kobylanska]. *Henderna perspektyva*. Kyiv : Fakt. (in Ukrainian)
4. Hundorova, T. (2002). *Hender i pysmo* [Gender and writing]. *Literature plus*, no. 8, pp. 2–3. (in Ukrainian)
5. Demianenko, V. (2011). *Emansypatsia* [Emancipation]. *Politychna entsyklopedia [Political encyclopedia]*. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo.
6. Pavlychko, S. (2002). *Feminizm* [Feminism]. Kyiv : Osnovy. (in Ukrainian)
7. Pohrebna, V. (2004). *Problemy feminizmu v rosiyskyi krytytsi i romanakh pusmenyts druhoi polovyny 19 stolitia* [Problems of Feminism in Russian Criticism and Novels of Writers of the Second Half of the 19th century]. *Avtoref. dys. ... doc. filol. nauk : 10.01.02. NAN Ukrainy. In-t lit. im. T.H. Shevchenko* [Author's abstract diss. ... Dr. Philol. Sciences : 10.01.02 / NAS of Ukraine. Taras Shevchenko Inst. of Lit.]. Kyiv. (in Ukrainian)
8. Telynskyi, M. (1996). *Zhinocha dolia v ukrainyskyi klasychniy literaturi* [Women's fate in Ukrainian classical literature]. *Dyvoslovo*, no. 8, pp. 8–11. (in Ukrainian)
9. Uliura, H. (2008). *Teoretyko-metodolohichni zasady hendernykh studiy z literaturoznavstva* [Theoretical and methodological foundations of gender studies in literary studies]. *Henderni studii v literaturoznavstvi : navchalnyi posibnyk*. Zaporizhia : Zaporizhzhya National University. (in Ukrainian)
10. Sharova, T. (2006). *Zhinicha proza: teoretychni zasady vyznachennia ta klasyfikatsia* [Women's prose: theoretical principles of definition and classification]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. Kharkiv, No. 745, Series «Philology», Vol. 49, 214 p. (in Ukrainian)
11. Shovalter, E. (2002). *Feministychna krytyka u pushchi* [Feminist critique in the forest]. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky 20st.* [Anthology of world literary-critical thought of the 20 c.]. Lviv : Chronicle, Vol. 2, pp. 680–699. (in Ukrainian)

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-75>

УДК 159.923:057.89

Баклашова Т.М., Шейкаш А.О.

Донбаський державний педагогічний університет

ЗМІСТ КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІОПИСАННЯ

Анотація. Статтю присвячено вивченню необхідності змістовного оновлення курсу історії України у вищій школі у відповідності до сучасних методологічних вимог. В якості основоположного методологічного підходу визначено принцип антропологізації історичного знання. З'ясовано основні напрями оновлення змісту викладання історії у вищій школі у відповідності до названого підходу. Визначено основні можливості застосування вказаного методологічного підходу до розробки змісту курсу історії України та встановлено, які саме перспективи він відкриває. Досліджено можливості розвитку навчальної мотивації, формування загальних та спеціальних компетентностей, закріплення світоглядних установок студентів за допомогою оновлення змісту курсу історії України у відповідності до вимог принципу антропологізації. Визначено перспективи подальших досліджень у вказаному напрямі.

Ключові слова: вища освіта, зміст навчання, методологія, антропологізація історичного знання, курс історії України.

Bakhlashova Tamara, Sheykash Alina

Donbass State Pedagogical University

CONTENTS OF THE UKRAINIAN HISTORY COURSE IN HIGHER SCHOOL IN THE MODERN METHODOLOGY OF HISTORICAL DESCRIPTION

Summary. The article examines the requirements for updating the content of the Ukrainian History course in accordance with the main tasks of modern higher education. It is noted that the modern educational process must ensure the full development of the professional and the individual, so it is necessary to significantly update the content of historical education on the basis of the latest methodological approaches. The basic requirement for updating the content of historical education is defined by the principle of anthropologization, which understands the historical process as the vital activity of individuals. The study is based on the existing approaches in modern science, formulated in the works of V. Lugovoi, O. Pometun, O. Udoda, T. Charkina, N. Yakovenko and others. The main purpose of the article was to explore the possibility of applying the principle of anthropologizing of historical knowledge as one of the most promising methodological approaches in updating the content of the course of history of Ukraine in higher education. On the basis of the conducted research it is determined that the application of the principle of anthropologization of historical education gives the opportunity to form students' outlook and values which are necessary for the modern world. An important mean of updating the content of the Ukrainian History course, taking into account the requirements of the methodological principle of anthropologization, is the special selection of historical sources for study. It is established that should be selected the historical sources, which would represent various examples of social interaction of people in everyday practices, and testify to the individual experience of the individual. Throughout their future professional and social activities, students who have studied the history of their country through anthropological methodology can use communication and information competences not only for historical research but also for personal development to a much greater extent. Prospects for further research in this direction can be determined as the task for creating training programs, teaching aids and textbooks within the proposed methodological approach.

Keywords: higher education, content of teaching, methodology, anthropologization of historical knowledge, Ukrainian History course.

Постановка проблеми. Сучасна історіографія в умовах глобалізації та постмодерну виступає не стільки сферою наукового знання, скільки частиною суспільної практики. Історіографія є важливим засобом творення суспільством власної історичної пам'яті як частини спільної системи цінностей. На відміну від попередніх часів, сьогодні кожний член суспільства виступає активним суб'єктом творення власної спільноти, в тому числі і в частині уявлень про спільне минуле. При цьому головною умовою для успішної життєдіяльності особистості сьогодні визнається можливість її саморозвитку та повноцінної реалізації власних можливостей. Це, в свою

чергу, вимагає від особистості активної участі в суспільному житті, усвідомленої громадянської позиції, відповідальності за існування держави. Відповідно одним із головних завдань сучасної вищої освіти є формування й розвиток у молодій людини необхідних для самореалізації в суспільстві знань, навичок та рис особистості. У відповідності до цих завдань освітній процес сучасної вищої школи повинний бути організованим не лише як засвоєння суми знань, а насамперед як процес формування системи компетентностей, необхідних для повноцінного становлення майбутнього професіонала та успішної життєвої самореалізації індивідуума. Цим же вимогам має

відповідати і курс історії України у вищій школі. Забезпечення реалізації цих вимог, в свою чергу, вимагає суттєвого змістовного оновлення викладання історії у відповідності до сучасної ситуації зміни парадигми історіописання й пошуку новітніх методологічних підходів в сфері історичного знання. Сьогодні істориками чітко усвідомлюється необхідність зміни методологічних підходів до дослідження історичного процесу і пропонується декілька перспективних напрямів цих змін. Проте основоположною вимогою до пошуку нової методології історичної науки є принцип антропологізації, тобто розуміння історичного процесу як перш за все життєдіяльності конкретної особистості. Отже, змістовне оновлення курсу історії України у вищій школі в сучасних умовах має відбуватись насамперед у відповідності з вимогами цього методологічного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічні та методичні аспекти пошуку нових підходів до оновлення змісту вищої освіти є на сьогодні одним зі найбільш актуальних завдань, відповідно часто виступають предметом вивчення вітчизняних науковців. Зокрема, теоретичні й методичні аспекти реалізації нових підходів в освіті були предметом вивчення таких науковців, як В. Луговий [3], Т. Медведовська [4], М. Могильнер [5], О. Пометун [6]. Так само докладно висвітлювались проблеми змістовного наповнення історичного знання, зокрема в працях В. Гончаревського [1], О. Коляструк [2], О. Удада [7], Т. Чаркіної [8], Н. Яковенко [9] та ін.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що окремі частини сформульованої проблеми на сьогодні досить докладно висвітлені, комплексно питання застосування методологічних підходів до оновлення змісту викладання історії у відповідності до сучасних суспільних вимог на сьогодні не розглядалось.

Отже, **метою** даної статті є дослідити можливість застосування принципу антропологізації історичного знання як одного з найбільш перспективних методологічних підходів до оновлення змісту курсу історії України у вищій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предмети гуманітарного циклу і курс історії України зокрема в системі вищої освіти виконують не лише освітні, але й виховні завдання. Конкретно курс історії України у вищій школі має забезпечити формування комплексу громадянських та суспільних компетентностей, насамперед глибинне усвідомлення студентами власної історичної та громадянської суб'єктності. Це завдання організаційно вирішується завдяки забезпеченню в змісті навчального матеріалу пильної уваги до особистості, розуміння конкретної людини в якості суб'єкта історичного процесу. В сучасному суспільстві студенти завдяки досягненням інформаційних технологій та в умовах глобалізованого світу мають незрівнянно кращі можливості для залученості до загальносвітової культури. Водночас глобальні економічні, політичні й культурні процеси несуть загрозу дегуманізації людини в повсякденному житті. Для збереження в цих умовах розуміння самоцінності особистості, в тому числі як суб'єкта історії, історичне знання має оперувати вже усталеними

науковими категоріями, такими як народ, нація, держава, суспільство тощо, проте розуміти їх як добровільні об'єднання конкретних людей, засновані на спільній системі цінностей та здатних до взаємозбагачення на основі діалогу [9]. Розуміння окремої національної історії сьогодні можливе лише в загальнолюдському контексті, як складової частини величезної системи, яка включає не лише людські суспільства та матеріальні і нематеріальні продукти їхньої діяльності, але й природне оточення.

Наближення історичного знання до конкретної особистості забезпечує в курсі історії України у вищій школі розвиток цілої групи важливих компетентностей, необхідних майбутньому професіоналу, а саме здатності до організації успішної комунікації як діалогу. В змісті історичної освіти вирішенню цього завдання має сприяти включення до змісту навчання належної кількості відомостей з так званої історії повсякденності [2]. Змістом цього методологічного підходу сьогодні розуміється дослідження історичного процесу як системи повсякденного життя людини з урахуванням її приватних інтересів та мотивів поведінки, індивідуально важливих вчинків та їх наслідків. В рамках такого підходу історичною суб'єктністю наділяються всі члени суспільства та громади. Такий підхід дає можливість поглибити у студентів відчуття власної суб'єктності та розвинути повагу до різноманіття людського суспільства як передумову для успішної комунікації.

Важливим завданням курсу історії України у вищій школі є також формування у студентів переконання в самоцінності кожної людської особистості як стійкої світоглядної установки. Вирішенню цього завдання має сприяти дотримання в процесі розробки змісту історичної освіти принципу антропологізації, який вимагає розглядати історичний процес не з точки зору державних, національних або партійних інтересів, а з точки зору суспільства і громадянина. Розуміння суспільного блага та історичного прогресу в рамках цієї методології також усвідомлюється через повсякдення, чим підкреслюється найвища цінність людського життя [1].

Сучасному фахівцю з вищою освітою для успішного становлення й розвитку необхідно опанувати цілим комплексом комунікативних компетентностей, що включають які передбачають особистісну здатність та операційні вміння до ефективної роботи в групі, спроможність в процесі професійної діяльності успішно реалізувати систему взаємовідносин із суспільством, вміння сполучати індивідуальну ініціативу й відповідальність із високим рівнем соціальної емпатії [3]. В системі вищої освіти формування цих компетентностей забезпечується в тому числі і через розробку змісту освіти. В структурі історичної освіти застосування методологічного принципу антропологізації до оновлення змісту навчального матеріалу надає можливості до розвитку у студентів насамперед світоглядної установки на успішну самореалізацію через активну діяльність в інтересах суспільства [7]. Таке оновлення змісту викладання національної історії передбачає водночас розширення пропонованої студентам інформації про роль видатних особистостей в історичному процесі та забезпечення

достатнього рівня відомостей щодо участі широких мас та різноманітних суспільних груп в подіях та умов повсякденного життя людей певної епохи. Завдяки цьому забезпечується усвідомлення історичної суб'єктності та відповідальності кожної без винятку людини та громади. Таке усвідомлення, в свою чергу, стає могутнім мотиваційним фактором до опанування комунікативними компетентностями, а конкретний фактографічний матеріал надає необхідної інформації для формування суспільного досвіду.

В умовах сучасного інформатизованого суспільства важливим завданням вищої освіти є формування й розвиток у студентів вміння знаходити та опрацювати необхідну інформацію, а також здатності самостійно здійснювати продуктивну творчу діяльність. Змістовне оновлення курсу історії України серед інших засобів також дає можливість розширити й поглибити ці вміння. Застосування принципу антропологізації до розробки змістовного наповнення кожної із складових курсу історичного знання передбачає зокрема і висвітлення всього комплексу мотивів діяльності видатних та пересічних учасників історичного процесу, суспільних груп різного кількісного складу, а також всієї системи наслідків прийнятих рішень для індивідуума та групи. Внаслідок цього у студентів формується чітке розуміння відповідальності індивідуума та групи за наслідки прийнятого рішення, в тому числі і за наслідки реалізації власних творчих здібностей та нестандартних підходів до вирішення проблем. Розвиваючи водночас мотивацію до прояву власних креативних здібностей, матеріал курсу національної історії дає достатню кількість конкретних і яскравих прикладів залежності перебігу та наслідків історичного процесу від творчої активності особистості та колективу. Поглиблення уваги до особистісних мотивів творчої активності дає молодій людині необхідну фактографічну інформацію для формування власних ціннісних установок щодо можливих напрямів прояву власної креативності та забезпечує необхідні запобіжники від занадто радикальних історичних рішень.

Необхідною частиною історичної освіти є опанування студентами навичок роботи з історичними джерелами [6]. Ця складова навчального процесу є традиційною, однак зміст навчальних тем, з яких пропонується опрацювання історичних джерел, характер та тематики цих джерел також потребують значного змістовного оновлення із застосуванням сучасних методологічних вимог. Конкретним засобом оновлення змісту курсу із врахуванням вимог методологічного принципу антропологізації в контексті вивчення історичних джерел виступає відбір джерел для вивчення, які б репрезентували різноманітні приклади соціальної взаємодії людей у повсякденних практиках, свідчили про індивідуальний досвід особистості [8]. Відповідно слід якомога ширше і різноманітніше представляти історичні джерела особистісного характеру, матеріали усної історії, активніше надавати візуальні джерела (фотографії, кінофільми тощо). Через такий матеріал створюється у студентів відчуття особистісної залученості до історичного процесу, індивідуальної соціальної емпатії. Крім того, вивчення різноманітних історичних джерел особистісного

характеру розвиватиме у студентів усвідомлення важливості навичок критичного аналізу отриманої інформації, необхідності врахування рівня об'єктивності отриманої інформації. Крім того, опрацювання у відповідності до вимог принципу антропологізації історичного знання значної кількості історичних джерел особистісного характеру поступово закріплює у студентів розуміння того, що створені в процесі індивідуального спілкування тексти часто з плином часу перетворюються на історичне джерело, відповідно до власної комунікації слід ставитись більш уважно.

В процесі роботи над курсом історії України, зміст якого розроблено у відповідності до сучасних методологічних вимог, студенти мають можливість глибоко зрозуміти представників різноманітних етнічних груп, національних меншин, релігійних конфесій, соціальних спільнот, з яких складається українська нація. Включення до змісту викладання відомостей з мікроісторії дозволяє сформувати у студентів таку необхідну складову компетентності сучасного громадянина та фахівця, як здатність до міжкультурної комунікації [1]. Розкриття через мікроісторію культурного смислу побутових практик дає можливість зрозуміти основоположні цінності та ідеали, світоглядні принципи окремих людських спільнот і тим самим глибше усвідомити відмінності між різними групами в рамках одного суспільства. Такий підхід до формування змісту історичної освіти дозволяє сформувати і закріпити у молодій людині ціннісну установку на співгромадянина як індивідуальність, носія важливих культурних смислів, рівноцінного співрозмовника [8].

Вищезазначені можливості застосування принципу антропологізації до оновлення змісту курсу історії України у вищій школі є незаперечно важливими, проте вони не можуть бути належним чином реалізовані в професійній діяльності та особистісному становленні без вирішення головного завдання вищої освіти, а саме формування світоглядної установки на безперервний саморозвиток і самоосвіту протягом всього життя [4]. В рамках курсу історії України вирішення цього завдання здійснюється через формування основ світогляду та ціннісних орієнтацій. Застосування принципу антропологізації змісту історичної освіти для забезпечення світоглядного розвитку молоді передбачає розгляд національної історії з точки зору особистості, але на рівні цивілізаційних процесів. Сполучаючи гранично широке узагальнення історичних відомостей із розглядом індивідуального життєвого сценарію особистості в умовах певної цивілізації, викладач і студент мають можливість представити та проаналізувати історичний процес як не випадковий, а об'єктивно обумовлений та цілеспрямований, в якому саме особистість виступає творцем смислів [1]. Формування такої світоглядної позиції забезпечує значно вищий рівень відповідальності молоді за життя суспільства, убезпечити студентів від проявів ксенофобії, розвиває усвідомленість цінностей європейської цивілізації. На основі такої світоглядної установки можливо здійснювати активний процес саморозвитку протягом всього життя, збагачуючи свій культурний потенціал цінностями національної та загальнолюдської культури.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Із проведеного дослідження можна зробити висновок про необхідність змістовного оновлення курсу історії України у вищій школі у відповідності до сучасних вимог суспільства. Таке оновлення необхідно проводити у відповідності до розроблених науковцями методологічних підходів, більшість яких можуть бути окреслені в рамках принципу антропологізації історіографії. Наближення історичного знання до потреб і вимог конкретної особистості, відмова від надання історичної суб'єктності виключно інституціоналізованим людським спільнотам

дає можливість сформуванню у студентів необхідні для сучасності світоглядні установки та цінності. Протягом всієї майбутньої професійної та суспільної діяльності студенти, які вивчали історію своєї держави в рамках методології антропологізації, можуть значно краще застосувати комунікаційні та інформаційні компетентності не лише для історичних досліджень, але і для особистісного саморозвитку. Перспективами подальших досліджень у вказаному напрямку можна визначити завдання створення навчальних програм, методичних посібників та підручників в рамках запропонованого методологічного підходу.

Список літератури:

1. Гончаревський В.Г. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід. Київ, 2011. 220 с.
2. Коляструк О.А. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія : Історія*. 2011. Вип. 44. С. 8–21.
3. Луговий В.І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 13–26.
4. Медведовська Т. Компетентнісний підхід у організації навчального процесу в системі вищої освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2011. Вип. 7. С. 40–45.
5. Могильнер М. Як писати підручник з історії: досвід і нові виклики. *Сучасні дискусії про Другу світову війну*. Київ, 2012. С. 190–196.
6. Пометун О.І. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні історії. Київ, 2012. URL: <http://slideshare.net/ippo-kubg/ss-52240198> (дата звернення: 07.08.2019).
7. Удод О.А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 6–9.
8. Чаркіна Т.І. Антропологізація історичного знання в період постмодерну. *Гілея*. 2014. Вип. 89. С. 210–214.
9. Яковенко Н. Концепція нового підручника з української історії. *Історія України*. 2010. № 29. С. 13–19.

References:

1. Honcharevskiy, V.H. (2011). *Tsyvilizatsiyni pidkhdid do istorii: suchasnyi ukrainskyi dosvid* [Civilizational approach to history: the modern ukrainian experience]. Kyiv : Logos. (in Ukrainian)
2. Koliastruk, O.A. (2011). *Metodolohiia istorii povsiakdennia* [Methodology of the history of everyday life]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. Karazina. Seriiia : Istoriia*, vol. 44, pp. 8–21.
3. Luhovyi, V.I. (2009). *Yevropeiska kontseptsiiia kompetentnisnoho pidkhdodu u vyshchii shkoli ta problemy yii realizatsii v Ukraini* [European concept of competent approach in the high education and the problems it's realization in Ukraine]. *Pedahohika i psykholohiia*, vol. 2, pp. 13–26.
4. Medvedovska, T. (2011). *Kompetentnisnyi pidkhdid u orhanizatsii navchalnoho protsesu v systemi vyshchoi osvity* [The competent approach in the organisation of the educations processes in system of high education]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*, vol. 7, pp. 40–45.
5. Mohylner, M. (2012). *Yak pysaty pidruchnyk z istorii: dosvid i novi vyklyky* [How to write a history textbook]. *Suchasni diskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern oppositiones about of second World War]. Kyiv : Osvita.
6. Pometun, O.I. (2012). *Realizatsiia kompetentnisnoho pidkhdodu v navchanni istorii* [Realisation of the competent approach in the history education]. Available at: <http://slideshare.net/ippo-kubg/ss-52240198> (accessed: 07.08.2019).
7. Udod, O.A. (2010). *Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukrainskoi istoriografii* [The history of everyday life as a leading direction of ukrainian historiography]. *Kraieznavstvo*, vol. 3, pp. 6–9.
8. Charkina, T.I. (2014). *Antropolohizatsiia istorychno znannia v period postmodernu* [Anthropologization of the historical knowlege in the period of postmodern]. *Hileia*, vol. 89, pp. 210–214.
9. Yakovenko, N. (2010). *Kontseptsiiia novoho pidruchnyka z ukrainskoi istorii* [Concept of the new ukrainian textbook]. *Istoriia Ukrainy*, vol. 29, pp. 13–19.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-76>

УДК 371.38

Баліка М.В.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розглянуто основні тенденції розвитку сучасних підходів до підвищення якості сучасної освіти за рахунок впровадження у навчальний процес інтерактивних методів навчання. Обґрунтуванню доцільності та ефективності використання інтерактивних методів і форм навчання на уроках української мови у початковій школі. Інтерактивні методи навчання дозволяють вирішувати такі завдання: активно включити кожного учня в процес засвоєння навчального матеріалу; підвищити мотивацію до навчання; навчити навичкам успішного спілкування (вміти слухати і чути один одного, вибудовувати правильно діалог, задавати питання на розуміння); розвивати навички самостійної навчальної діяльності: визначити провідні та проміжні завдання, вміти передбачати наслідки власного вибору, та об'єктивно оцінювати; виховувати лідерські якості; вміти працювати разом з командою та в команді; вміти приймати на себе відповідальність за спільну і власну діяльність по досягненню тих чи інших результатів. Розглянуто особливості використання інтерактивних методів навчання у початковій школі на уроках української мови. Розкриті загальні аспекти проведення уроків української мови у початковій школі. Визначено методичні засади залучення інтерактивних методів навчання на уроках української мови. Проаналізовано ефективність впроваджених заходів.

Ключові слова: інтерактивне, інтерактивність, метод, засіб, мова, освіта, дидактика, педагогіка.

Balika Marina

Izmail State Humanitarian University

METHODICAL ASPECTS OF USING INTERACTIVE METHODS OF LEARNING IN UKRAINIAN LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL

Summary. The article considers the main tendencies of development of modern approaches to improving the quality of modern education through the introduction of interactive teaching methods in the educational process. Rationale for the expediency and effectiveness of the use of interactive methods and forms of teaching in the Ukrainian language lessons in elementary school. Interactive teaching methods allow to solve the following tasks: to actively involve each student in the process of mastering the educational material; increase motivation for learning; to teach the skills of successful communication (to be able to listen and hear each other, to build a proper dialogue, to ask questions for understanding); to develop skills of independent educational activity: to define leading and intermediate tasks, to be able to anticipate consequences of own choice, and to evaluate objectively; nurture leadership qualities; be able to work with team and team; be able to take responsibility for the joint and personal activities to achieve certain results. The joint activity of students in the learning process, the development of educational material means that everyone makes their own individual contribution, there is an exchange of knowledge, ideas, ways of activity. The purpose of interactive learning is to create comfortable learning environments in which the student feels successful, his intellectual perfection, which makes the educational process itself productive. This type of training is characterized by the fact that the communication process takes place «on an equal footing», where all participants of such communication are interested in it and are ready to exchange information, express their ideas and solutions, discuss problems and defend their point of view. The concepts are: «interactive», «interactivity», «teaching methods». The peculiarities of using interactive teaching methods in elementary school in the Ukrainian language are considered. The general aspects of conducting Ukrainian language lessons in elementary school are revealed. Methodical foundations for engaging interactive teaching methods in Ukrainian language are defined. The effectiveness of the implemented measures is analyzed.

Keywords: interactive, interactivity, method, means, language, education, didactics, pedagogy.

Постановка проблеми. У сфері вітчизняної освіти на даний момент відбуваються глибокі зміни. НУШ пред'являє до змісту, умов і результатів навчання високі вимоги, яких важко досягти, ґрунтуючись тільки на традиційні методи навчання. Одним із способів вирішення даної проблеми є широке впровадження в освітній процес інтерактивних методів навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні аспекти використання інтерактивних методів навчання у початковій школі представлені в роботах вітчизняних і зарубіжних учених таких як Г. Фріц, Г. Пономарьова, О.О. Пометун [9], Л. Пироженко, а також Р. Оришин, Л. Залюбовська [6] класифікують інтерак-

тивні методи навчання на основі їх комунікативних функцій, розділяючи їх на групи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що проблема навчання лексичному аспекту української мови є однією з провідних в методичці і на цей момент розроблена величезна кількість різних способів навчання лексично, питання про можливість використання інтерактивних методів у навчанні на уроках української мови в початковій школі залишається мало розробленим. Саме це й зумовило вибір напрямку дослідження, та робить обрану тему роботи досить актуальною.

Мета статті з'ясувати роль інтерактивних методів, можливість формувати ключові, ком-

петентності: мовленнєву, соціокультурну, діяль-нісну, комунікативну, інформаційну; описати власне-практичний досвід, де апробовано вико-ристання інтерактивних методів навчання на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що термін «інтерактивна педагогі-ка» відносно новий. Цей термін був введений в 1975 німецьким дослідником Гансом Фріцем. Лінгвістичне тлумачення слова, представлено в іноземних словниках, говорить нам те, що по-няття «інтерактивність», «інтерактив» надходить з англійської мови. «Inter» – взаємодія, «act» – діяти [5]. Про інтерактивність в навчанні можна сказати що це здатність до взаємодії під час бесі-ди, діалогу, дії. Згідно з тим, в дослівному розу-мінні «інтерактивним» може бути названий ме-тод, в якому учень є учасником [11]. Який щось робить: каже, моделює, пише, малює і т.д., тобто не виступає тільки слухачем, спостерігачем, а бере активну участь в тому що відбувається.

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес здійснюється шляхом по-стійної, активної взаємодії між усіма учнями. Це взаємонавчання, де і учень, і вчитель мають рівні права, та є рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлектують з при-воду того, що вони знають, вміють і здійснюють це. Вчитель в інтерактивному навчанні виступає як організатор процесу навчання, консультант, фасилітатор, який ніколи не зупиняє навчаль-ний процес на собі. Головним в процесі навчання є зв'язок між учнями, їх взаємодія і співпраця. Хороші результати навчання досягаються вза-ємними зусиллями учасників процесу навчання, учні беруть на себе відповідальність за результа-ти навчання [3].

Організація такого навчання прокладає мо-делювання життєвих ситуацій, використання ро-льових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу становища та відповідної ситуації тощо.

Набутий уже сьогодні досвід в Україні та за-кордоном свідчить про те що інтерактивні мето-ди слугують для інтенсифікації і для покращен-ня навчального процесу.

Вони дають змогу учням:

- полегшити процес засвоєння знань;
- аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до вивчення навчального матеріалу;
- формулювати власну думку, та виражати її правильно, вміти доводити свою точку зору, дис-кутувати та аргументувати;
- створювати різні соціальні ситуації і збага-чувати власний соціальний досвід за допомогою різних життєвих ситуацій;
- слухати іншу людину, поважати альтерна-тивну думку, прагнути до діалогу;
- вчитися будувати конструктивні відносини в групі, визначати своє місце в ній, уникати кон-фліктів, розв'язувати, шукати компроміси;
- знаходити розв'язання проблем, розвивати навички проектної діяльності, самостійної робо-ти, виконання творчих робіт [4].

До того ж, використання інтерактивних ме-тодів дозволяє здійснити ідею співробітництва тих, хто навчається і тих хто навчає, вчить їх конструктивній взаємодії, спомагає оздоровлен-ню психологічної атмосфери на уроці, створює

доброзичливу атмосферу та підвищує мотивацію учнів до навчання.

На сьогодні в Україні вже відомо і розкрито щонайменше чотири групи методів, і у кожній з них налічується до 10 різних підходів. Тому їх практичне використання потребує відповідної обізнаності від учителя. Крім того, кожен з ме-тодів вимагає точної реалізації крок за кроком з обов'язковим прогнозуванням результатів, тобто технологічного підходу, що неможливо без спеціальної фахової підготовки вчителя до орга-нізації інтерактивного навчання.

До інтерактивного навчання не можна відно-ситися як до універсального засобу викладання й схилитися до переведення всього процесу на-вчання на «інтерактивні рейки». Говорити про застосування інтерактивних методів викладан-ня потрібно логічно. Проблемою також готов-ність, як учителя, так і учнів до цього виду робо-ти. Тому потрібно розпочинати з налагодження контакту з учнями. «Виклад матеріалу у вигляді лекцій не найкращий спосіб встановлення кон-такту з учнями, – пишуть американські педагоги М. Гендель та І. Фіні [7], – учнів треба залуча-ти до дискусії й спонукати ставити запитання. Якщо вони надто боязкі або не можуть сформу-лювати запитання, викладач мусить сам ставити запитання й стимулювати обговорення».

Педагогічні технології реалізують цілі інтер-активності: мотивацію і активізацію учнів, за-безпечення «зворотного зв'язку», створення на занятті комунікативних умов, наближених до ре-ального життя. Вчитель є фасилітатором, він не дає готові знання, а спонукає учнів до активного вирішення проблем. Спроби класифікації інтер-активних методів навчання різні. Г. Пономарьо-ва [10] виділяє три види інформаційного обміну:

- 1) екстрактивний, коли інформація йде від суб'єкта навчальної системи до учню, не прони-каючи всередину нього;
- 2) інтраактивний, коли інформація йде на учня, викликає у нього активність, закриту все-редині нього;
- 3) інтерактивний, коли інформація проникає в свідомість учня, викликає його активну діяльність і породжує зворотний продукт розумової діяльності.

Вона ж визначає в своєму дослідженні три технології, наділені ознаками інтерактивності:

1. Ігрова. ця технологія базується на ідеї роз-витку в учнів творчого мислення. Гра мотивує діяльність, підвищує мотивацію, знімає «психо-логічні бар'єри», створює атмосферу змагання, мобілізує творчий потенціал учнів.

2. Навчання у співпраці. Кооперація і вза-ємодія сприяють формуванню в учнів умінь пра-цювати в групі, чути один одного, координувати свої дії з іншими.

3. Розвитку критичного мислення. У учнів по-винні бути сформовані мотивація, логіка, само-стійність, структурованість і результативність мислення. ці технології універсальні як для навчання лексиці, так і говоріння в початковій і середній школі, так як застосовні до будь-якої теми, навчального матеріалу і віком [8].

О.О. Пометун, Л. Пироженко [3], а також Р. Орицин, Л. Залюбовська [6] класифікують ін-терактивні методи навчання на основі їх комуні-кативних функцій, розділяючи їх на три групи:

1) дискусійні методи (діалог, групова дискусія, розбір і аналіз життєвих ситуацій);

2) ігрові методи (дидактичні, творчі, в тому числі ділові, рольові, організаційно-діяльні ігри);

3) психологічна група інтерактивних методів – тренінгові (сенситивний і комунікативний тренінги).

Використовуючи інтерактивні методи, педагогу слід пам'ятати, що він тільки регулює процес і займається його загальною організацією, а інші функції повинен виконувати учень: вступати в комунікацію один з одним, спільно вирішувати поставлені завдання, долати конфлікти.

На думку В. Щербина [1], використання в навчанні інтерактивних методів передбачає наступну логіку навчальної діяльності: мотивація – формування нового досвіду – його осмислення через застосування – рефлексія. Виходячи з вищесказаного, інтерактивні методи є придатними для навчання говорінню в рамках групової роботи.

Розкриємо сутність найбільш цікавих та ефективних інтерактивних методів навчання, що використовуються у викладанні української мови на сучасному етапі [2].

Інтерактивний метод «сінквейн» являє собою складання специфічного неримованого вірша з п'яти рядків. При цьому кожен рядок пишеться згідно з визначеними вимогами:

– перший – одне слово (іменник), що позначає тему сінквейна;

– другий – два слова (зазвичай імена прикметники, рідше – причастя), що описують головну тему;

– третій – три дієслова, що виражають дії в рамках даної теми;

– четвертий – закінчена фраза (афоризм, цитата, крилатий вислів, прислів'я або самостійно складена фраза), що несе в собі ставлення автора до теми;

– п'ятий – одне слово, яке є синонімом до теми.

Багато авторів відзначають широкий спектр можливостей даного методу в рішенні освітніх завдань. Так, А. Цимбалару відзначає його ефективність в постановці теми уроку, узагальненні роботи по певному етапу уроку або вивченої теми і перевірці домашнього завдання.

Використання даного методу в процесі навчання лексичної сторони мови сприяє актуалізації та закріплення вивчених лексичних одиниць, розширення активного словникового запасу учнів, вдосконалення навичок використання в мові синонімів і антонімів, а також розкриття творчого потенціалу кожного учня. Варіанти завдань, наочно демонструють практичне застосування даного методу на уроках англійської мови в початковій школі, можуть бути наступними: скласти сінквейн, включаючи в нього вивчені на уроці слова; заповнити пропуски в сінквейні; скласти сінквейн з даних слів; відредагувати сінквейн; скласти сінквейн-загадку по темі і ін.

2. Метод «мозковий штурм» («мозкова атака», – brainstorming) передбачає оперативне вирішення проблемного питання на основі творчої активності учасників обговорення, яким пропонується знайти якомога більше шляхів, ідей, способів, в тому числі самих фантастичних

і непередбачуваних, для його рішення. Зафіксувавши запропоновані ідеї на дошці або аркуші паперу, проводиться їх аналіз та обговорення. Найчастіше школярі вважають за краще не висловлювати власних думок, побоюючись оцінки оточуючих. Однак, використання в навчанні методу «мозкового штурму» сприяє розкріпаченню учнів, ю комплексів, розвитку ініціативності [2]. В процесі роботи над оволодінням лексики даний метод може використовуватися з метою актуалізації лексичного матеріалу.

3. Сутність такого методу навчання, як «кластер» («карта понять», «асоціограма», -mind map) полягає у виділенні смислових одиниць теми і їх графічному оформленні у вигляді сузір'я, пучка, грона. У центрі листа записується ключове поняття, а навколо – слова, словосполучення, образи, факти, ідеї, що асоціюються з ним і розкривають його зміст. В результаті відбувається систематизація, структурування матеріалу, встановлення логічних зв'язків між компонентами. Даний метод в навчанні лексики може бути використаний при введенні нових лексичних одиниць, активізації вживання лексики в мові, а також на етапах закріплення і систематизації лексичного матеріалу. Формулювання завдань можуть бути такими, як: скласти з даних слів і виразів кластер; доповнити кластер; визначити відносини між компонентами кластеру і ін.

4. Метод «фішбоун» («риб'ячий скелет», «риб'яча кістка» – fishbone) розглядається, як варіант ментальної карти. В його основі – схема в вигляді риб'ячого скелета, де «голова» символізує проблему, яка розглядається, «кістки» – причини і факти, що розкривають суть даної проблеми, а «хвіст» – висновок, до якого прийшли в результаті. Включення методу «фішбоун» в процес навчання сприяє розвитку в учнів умінь працювати з інформацією, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати і робити висновки.

5. Метод «Броунівський рух» передбачає вільне пересування учнів по класу з метою пошуку відсутніх даних, відповідей на поставлені питання, ідей і способів вирішення певної задачі і т.ін. Паралельно з пошуком інформації відбувається відпрацювання лексичного матеріалу і вивчених граматичних конструкцій.

6. Інтерактивний метод «карусель». Під час використання цього методу здійснюється утворення двох кілець: внутрішнього (сидять нерухомо учні) і зовнішнього (учні, що змінюють пару). Певний проміжок часу учні ведуть діалог в парі, обмінюючись інформацією, думками, ідеями, після відбувається зміна партнерів. Можливий і інший варіант: утворення одного кола учнів. В такому випадку відбувається зміна сторін не партнерів, а завдань, які кожен учень виконує самостійно. Даний метод дозволяє динамічно і комплексно відпрацьовувати лексико-граматичні навички, вдосконалювати навички говоріння та аудіювання.

7. «Акваріум» – інтерактивний метод навчання, що представляє собою свого роду міні-спектакль, в якому розділені на групи по 3-5 чоловік навчаються по черзі займають місце «акторів» і «глядачів». Група «акторів» у відповідності з отриманим завданням в центрі класу органі-

зовує обговорення чи дискусію, інсценує запропоновану ситуацію, розіграє діалог і т.ін. Решта навчаються, тобто «Глядачі» не втручаються в процес, а уважно слухають і роблять позначки. Після завершення виступу організовується його спільне обговорення, відповіді на питання, виконання завдань і т.ін. Після цього місце в «Акваріумі» займає наступна група. Поряд з рішенням дидактичних завдань даний метод сприяє вдосконаленню комунікативної культури учнів, навичок роботи в групі.

8. Метод проектів розглядається, як спеціально організований вчителем і здійснюваний навчаються комплекс самостійних дій, що дозволяють знайти рішення певної проблеми (наукової, практичної, творчої, життєвої). Обов'язковою умовою при цьому виступає те, що результати проведеного дослідження повинні бути представлені у вигляді творчого продукту – презентації, відеофільму, плаката, альбому, інструкції і т.ін.

9. Серед інтерактивних методів навчання все більшу популярність останнім часом набуває «кейс-метод» (case-study, метод аналізу конкретних ситуацій). Сутність цього методу полягає в тому, що учням пропонується проаналізувати реальну життєву ситуацію, яка містить в собі

проблему і частіше за все не має однозначного вирішення. Як відзначають автори багатьох статей, кейс-метод має величезний педагогічний потенціал і сприяє досягненню значних успіхів у навчанні. Однак, як зауважує О. Пехота [4], практичне використання даного методу нерідко пов'язане з виникненням труднощів, зокрема, потрібно багато часу на його створення (наповнення змістом, продумування форм подання, визначення видів діяльності учнів, системи оцінювання), а також важливу роль відіграє готовність як навчаються, так і самого вчителя до організації та ведення обговорення.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного матеріалу, можемо зробити висновки що, розглянуті нами інтерактивні методи демонструють, як відбувається навчання у взаємодії, як змінюється роль учителя: з головного транслятора інформації на співучасника процесу пошуку знань, а його активність поступається місцем активності учнів. Інтерактивні методи навчання мають широкий спектр можливостей як в цілому в оволодінні мовою, так і зокрема в процесі навчання лексичної сторони мови, а також є ефективним способом розвитку і активізації здібностей учнів до самостійного і творчого мислення.

Список літератури:

1. Біда О.А. Структура і методика інтерактивного уроку. *Початкова школа*. 2007. С. 64–67.
2. Бутрим В.Л. Інтерактивні дидактичні ігри в початковій школі. Київ : Шкільний світ, 2007. С. 56.
3. Варзацька Л.П. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади. *Дивослово*. № 2. 2005. С. 89–90.
4. Гейко І.Г. Використання інтерактивних форм і методів навчання. 2004. № 3/4. С. 165.
5. Гергега Т.М. Інтерактивні методи на уроках. № 7. 2004. С. 107–109.
6. Грицьк О.І. Практичне використання інтерактивних методів навчання на уроках у початковій школі. 2011. № 27. С. 2–19.
7. Комар О.С. Інтерактивні методи як інноваційна діяльність сучасного вчителя початкової школи. 2010. № 7. С. 47–59.
8. Пентиліук М.В., Окуневич Т.С. Сучасний урок української мови. Харків, 2007. С. 79.
9. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : СПД Кулінічев Б.М., 2007. С. 43–47.
10. Стребна О.В., Сошенко А.О. Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи. Харків, 2004. С. 103–104.
11. Укладач О.С., Кравчина К.П. Активні та інтерактивні методи навчання. Київ : ЦППО АПН України, 2003. С. 36.

References:

1. Bida, O.A. (2007). Struktura i metodika interaktivnogo uroku [Structure and methodology of the interactive lesson]. *Pochatkova shkola*.
2. Butrim, V.L. (2007). Interaktivni didaktichni igri v pochatkovij shkoli [Interactive didactic games in elementary school]. Kyiv : Skilinii svit.
3. Varzatska, L.P. (2007). Interaktivni metodi navchannya: lingvodidaktichni zasad. [Interactive Teaching Methods: Linguistic Guidelines]. *Divoslovo*, no. 2, pp. 89–90.
4. Geiko, I.G. (2004). Viktoristannya interaktivnih form i metodiv navchannya [Use of interactive forms and teaching methods]. No 3/4, p. 165.
5. Gerega, T.M. (2007). Interaktivni metodi na urokah. [Interactive methods in lessons]. No 7, pp. 107–109.
6. Grick, O.I. (2011). Praktichne vikoristannya interaktivnih metodiv navchannya na urokah u pochatkovij shkoli [Practical use of interactive teaching methods in primary school]. No 27, pp. 2–19.
7. Komar, O.S. (2010). Interaktivni metodi yak innovacijna diyalnist suchasnogo vchitelya pochatkovoyi shkoli [Interactive methods as innovative activity of modern elementary school teacher]. No 7, pp. 47–59.
8. Pentilyuk, M.V., & Okunevich, T.S. (2007). Suchasnij urok ukrajinskoyi movi [Modern lesson of the Ukrainian language]. Kharkov.
9. Pometun, O.I. (2007). Enciklopediya interaktivnogo navchannya [Encyclopedia of Online Learning]. Kyiv : SPD Kulynichev B.M.
10. Strebna, O.V., & Soshenko, A.O. (2004). Interaktivni metodi navchannya v praktici roboti pochatkovoyi shkoli [Interactive teaching methods in primary school practice]. Kharkiv.
11. Ukladach, O.S. & Kravchyna, K.P. (2003). Aktivni ta interaktivni metodi navchannya [Active and interactive teaching methods]. Kyiv : CIPPO APN Ukraini.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-77>

УДК 378.147

Бачієва Л.О.

Українська інженерно-педагогічна академія

МОДЕЛЬ ЗАСТОСУВАННЯ КЕЙС-ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ОПЕРАТОРІВ КОМП'ЮТЕРНОГО НАБОРУ З ДИСЦИПЛІНИ «ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО»

Анотація. У статті представлена модель застосування кейс-технології у процесі підготовки операторів комп'ютерного набору з дисципліни «Документознавство». Розроблена модель представлена послідовністю таких блоків: цільовий, методичний, змістовний, організаційний, контрольно-оцінювальний та результативний. Цільовий блок розкриває мету та завдання упровадження моделі; у методичному блоці зазначені основні дидактичні принципи, яких слід дотримуватися у процесі реалізації моделі; змістовний блок містить назву та розкриває зміст кейсів з дисципліни; у організаційному блоці представлені дидактичні складники (методи, форми та засоби навчання); контрольно-оцінювальний блок містить критерії оцінки результатів навчання та характеристику рівнів (високий, середній, низький); результативний блок розкриває результати застосування кейс-технології.

Ключові слова: модель, кейс-технології, оператор комп'ютерного набору.

Bachieva Larisa

Ukrainian Engineering-Pedagogical Academy

MODEL OF APPLICATION OF CASE TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF PREPARATION OF COMPUTER SET IN THE «DOCUMENTOLOGY» DISCIPLINE

Summary. The article presents a model of the use of case technology in the preparation of computer set operators in the discipline "Documentation". The developed model is represented by a sequence of the following blocks: target, methodical, meaningful, organizational, control and evaluation. Target block reveals the purpose (formation of a holistic view of the documentary science as a scientific discipline; nature, essence, social role, characteristics and properties of the document as a system object) and the task of implementing the model (to increase the motivation of students; to ensure the formation of knowledge and skills in the discipline; organization implementation of collective learning of students; implement integration of developmental learning, including procedures for individual, group and collective development of students; implement implementation of «immersion procedures» groups the situation of students in future professional activity); the methodological block outlines the basic didactic principles that should be followed in the process of model implementation (science, consciousness, activity and independence, thoroughness, connection of training with practical activity, realities of life, unity of educational, developmental and educational functions of learning; integration; contextual learning, collaboration, variability); the content block contains the name and reveals the contents of the cases of the discipline («Drafting and processing of official documents: service letters, telegrams, telephones, certificates, acts, notes, explanatory notes», «Drafting and processing of official documents: contracts, protocols, decisions, decisions», «Building information base of registered documents of organization and enterprise», «Creation and maintenance of personnel documentation»; didactic components (methods, forms and means of training) are presented in the organizational block; This block contains criteria for evaluation of learning outcomes (motivation, knowledge, skills, professionally important qualities) and levels (high, medium, low); the result block reveals the results of the use of case technology.

Keywords: model, case technology, computer set operator.

Постановка проблеми. Стратегічні напрями Національної програми інформатизації України [5] та Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [3] орієнтовані на посилення підтримки державою галузі інформаційних технологій, як однієї із найперспективніших в Україні. Саме вона забезпечує робочі місця, насамперед для молодих людей, стрімко зростаючий попит на ІТ- послуги в установах та організаціях, що функціонують в реальному секторі економіки, забезпечує збільшення ролі спеціалістів з інформаційних систем і технологій управління у реалізації ефективності діяльності підприємства. Наведені факти визначають актуальність потреби у кваліфікованих фахівцях з комп'ютерних технологій.

Актуальність проблеми підготовки кваліфікованих робітників комп'ютерного профілю обумовлюється наявністю суперечностей: між вимогами ринку праці до якості підготовки кваліфікованих робітників комп'ютерного профілю

та методиками навчання, які не відповідають сучасним вимогам організації освітнього процесу щодо використання інноваційних форм, методів та технологій навчання; між необхідністю зміни ролі викладача у сучасній системі професійно-технічної освіти та традиційними підходами до такого виду діяльності; між значним дидактичним потенціалом притаманним кейс-технологіям та традиційністю методик навчання дисципліни «Документознавство» у процесі підготовки кваліфікованих робітників комп'ютерного профілю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка фахівців комп'ютерного профілю розглянута в багатьох наукових дослідженнях. Зокрема у роботах вчених Т. Добудько, М. Жалдака, М. Лапчика, О. Кузнецова, Е. Кузнецова, Н. Пака, В. Пугач, М. Рагуліної, Л. Смоліної та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової педагогічної літератури засвідчив актуальність такої

проблеми, як модернізація освіти на засадах використання інноваційних форм, методів та технологій навчання, серед яких важливе місце відведено кейс-технологіям. Українськими вченими накопичено значний досвід використання кейс-технологій: В. Абашкіна, Г. Алексевич, В. Бобрицька, О. Заболотна, Ю. Кіщенко, С. Коваленко, Н. Лавриченко, О. Овчарук, О. Коваленко, Н. Максименко, Л. Таланова та інші. Проте, незважаючи на наявність наукових результатів та практичного досвіду, використання кейс-технологій в процесі організації навчального процесу у професійно-технічних закладах освіти, їхній аналіз засвідчив, що такий важливий аспект як удосконалення навчання дисципліни «Документознавство» у професійній підготовці майбутніх операторів комп'ютерного набору на основі використання засобів кейс-технології у науково-педагогічній літературі розглянутих недостатньо.

Метою статті є представлення моделі застосування кейс-технології у процесі підготовки операторів комп'ютерного набору з дисципліни «Документознавство».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні моделювання використовується в усіх без винятку науках і на усіх етапах наукового дослідження. Евристична сила цього методу виявляється в тому, що за його допомогою вдається звести вивчення складного до простого, небаченого і невідчутного до видимого і відчутного, незнайомого до знайомого тощо, тобто зробити будь-яке явище дійсності доступним для пізнання. Моделювання як один із інтегральних методів наукового дослідження широко використовується в педагогіці. Як зазначають Г. Матушинський і А. Фролов, воно дає змогу об'єднати емпіричне та теоретичне в педагогічному дослідженні, тобто поєднувати у процесі вивчення педагогічного об'єкта експеримент з побудовою логічних конструкцій та наукових абстракцій [2, с. 187].

Отже, моделювання стає оригінальним методом дослідження специфічно організованих об'єктів, а модель – засобом пізнання, який ґрунтується на аналогії. Модель слугує лише узагальненим відображенням явища, вона не тождна йому. Модель є результатом абстрактного узагальнення практичного досвіду. Робота з моделями дає нову інформацію про об'єкти, дозволяє досліджувати закономірності, недсяжні для пізнання іншими способами.

Під час побудови конкретної моделі науковці змушені нехтувати деякими другорядними елементами. На думку С. Гончаренка, «...жодна модель, навіть дуже складна, не може дати повного уявлення про об'єкт вивчення і точно передбачити його розвиток або описати його траєкторію руху в якомусь власному просторі. Тому й доводиться науковцям при конструюванні моделей балансувати на межі їх повноти і валідності» [1, с. 120].

Я. Сікора у процесі моделювання професійної компетентності орієнтується на визначення мети, структурних компонентів, принципів, педагогічних умов, етапів, форм та методів її формування. Виділяють такі структурні компоненти моделі: соціальне замовлення, мета підготовки, принципи підготовки, зміст підготовки, педагогічні умови підготовки, форми підготовки.

Створюючи концептуальну модель Л. Харченко вирізняє такі її складові: цілі, принципи реалізації, її структуру і зміст, способи досягнення поставлених цілей. Модель формування фахової компетентності, яку розробила О. Тимець, охоплює методологічний (принципи, підходи), теоретичний (цілі, завдання, змістовий ресурс, структура та рівні фахової компетентності), технологічний (організаційно-педагогічні умови, форми, методи і засоби навчання, результат) блоки. Для розроблення моделей змісту основних освітніх програм П. Станкевич пропонує використовувати варіативно-модульну професійно-освітню програму, яка характеризується такими ознаками: мета визначається для студента і охоплює вказівки не тільки щодо обсягу вивченого матеріалу, а й щодо рівня його засвоєння; зміст освіти бакалаврів і магістрів надається у сформованих самостійних інформаційно-знанневих блоках – навчальних модулях; оптимальне співвідношення методів і засобів навчання є необхідним мінімумом для засвоєння змісту; під час навчального процесу поєднуються різні форми навчання (лекція, семінар, практичне, лабораторне заняття, колоквиум, домашнє завдання тощо); обов'язковим є використання асинхронної і нелінійної організації навчального процесу; одиницею трудомісткості учнів у навчальному процесі є залікова одиниця (кредит); – оцінювання знань учнів здійснюється за бально-рейтинговою системою [4, с. 22].

Моделювання у педагогіці розглядається як метод опосередкованого пізнання за допомогою штучних і природних систем, які зберігають деякі особливості об'єкта дослідження та створюють можливість репрезентувати цей об'єкт у певних відношеннях і надати про нього нові знання. Розробляючи моделі потрібно враховувати загально визнані у педагогічній науці методологічні орієнтири, зокрема: можливість створення ідеальної концептуальної моделі професійної компетентності, яка охоплює такі одиничні моделі, як: ієрархічна і структурно-функціональна моделі, формування досвіду, діагностична та інші моделі (у спіральній, пірамідальній та лінійній формах); доцільність побудови «м'якої» моделі, в якій має місце невизначеність, множинність шляхів розвитку; важливість використання синергетичного підходу в побудові моделі, який забезпечує її вихід на самостійний шлях розвитку; відображення у моделі цільової складової, оскільки без з'ясування мети не можна прогнозувати управління досліджуваним процесом.

Прогностичність моделі визначається: врахуванням не лише сучасних, але й майбутніх потреб суспільства, зокрема відображенням нових перспективних вимог та тенденцій розвитку освіти; формулюванням методологічних положень концептуальної моделі; врахуванням структури, яка має охоплювати варіативні відкриті елементи; досягненням гнучкості й динамічності моделі за умов дотримання ступеневості та етапності формування; з'ясуванням педагогічних умов, що впливають на досліджуваний процес і визначають методикку та технології; відтворенням досягнення певного результату, який виражається у рівнях та передбачає постійний моніторинг; урахуванням динаміки змін не лише на рівні компонентів, але й педагогічної системи в цілому.

Отже, аналізуючи сучасні моделі можна зробити висновок, що модель має охоплювати систему компонентів, які несуть об'єктивну і достатню повну інформацію про мету, зміст, характер і результати діяльності; складники процесу формування; науково-методичне забезпечення процесу та пси-

холого-педагогічні умови його ефективності, утворюючи ідеальну, описову, прогностичну модель. На основі наведеної інформації нами створена модель застосування кейс-технології у процесі підготовки операторів комп'ютерного набору з дисципліни «Документознавство», яка наведена на рис. 1.

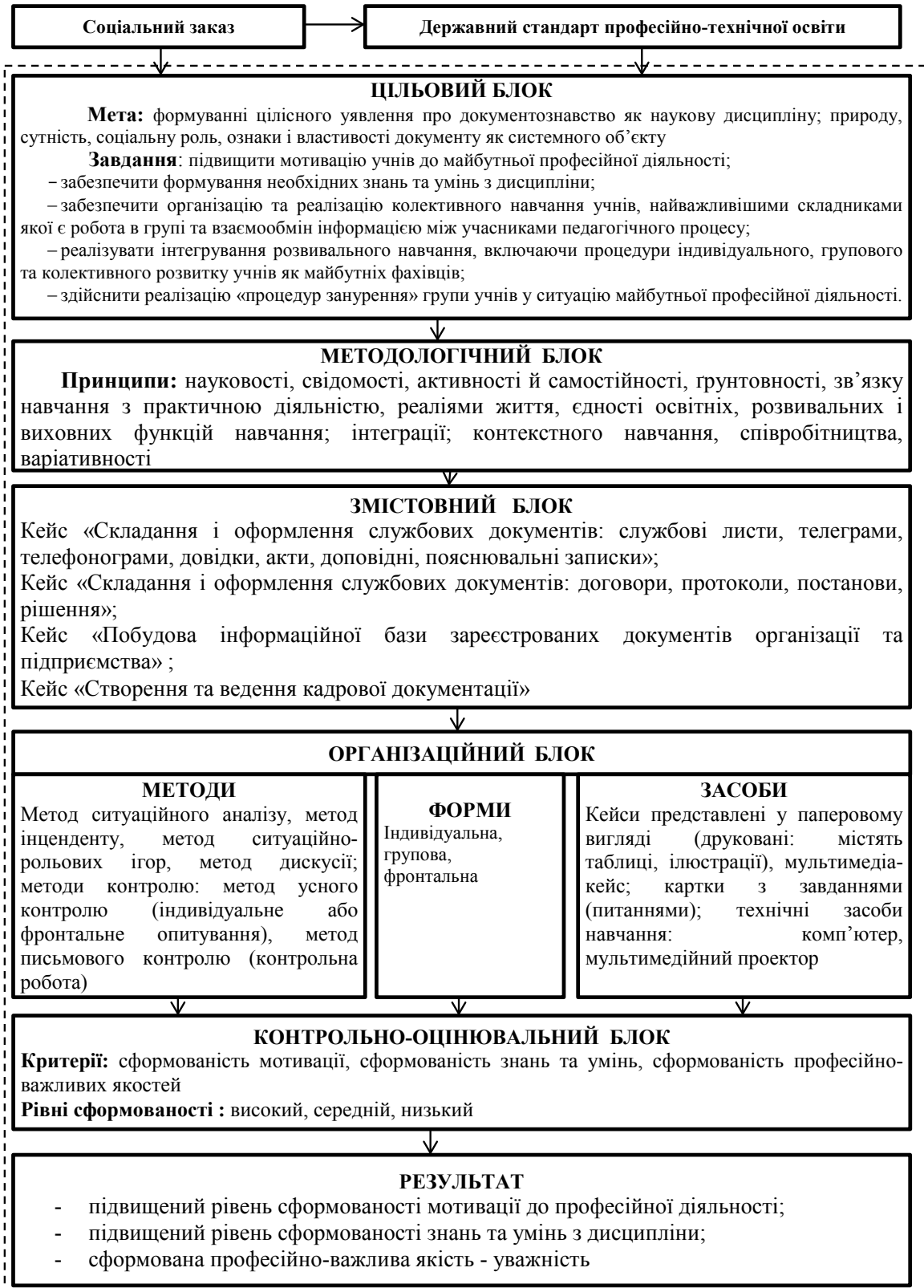

Рис. 1. Модель застосування кейс-технології у процесі підготовки операторів комп'ютерного набору з дисципліни «Документознавство»

Розроблена модель містить такі блоки: цільовий, методологічний, змістовний, контрольно-оцінювальний, результативний та містить їх зміст.

Висновки з даного дослідження і перспективи. У представленій моделі розкрито зміст цільового, методологічного, змістовного, контрольно-оцінювального, результативного блоків за-

стосування кейс-технології у процесі підготовки операторів комп'ютерного набору з дисципліни «Документознавство». Подальша реалізація розробленої моделі буде здійснена у методиці застосування кейс-технології у процесі підготовки операторів комп'ютерного набору з дисципліни «Документознавство».

Список літератури:

1. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ, Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. С. 120.
2. Матушинский Г.У., Фролов А.Г. Проектирование моделей подготовки к профессиональной деятельности преподавателей высшей школы. *Educational Technology and Society*. 2000. № 3(4). С. 183–192.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 06.09.2019).
4. Станкевич П.В. Модели содержания естественнонаучного образования бакалавров и магистров: дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» (естествознание, уровень профессионального образования). СПб., 2010. 38 с.
5. Стратегічні напрямки Національної програми інформатизації України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 06.09.2019).

References:

1. Honcharenko, S.U. (2008). Pedagogical research: Methodological advice to young scientists [Pedagogical research: Methodological advice to young scientists]. Kyiv, Vinnytsia : DOV «Vinnytsia». (in Ukrainian)
2. Matushynskiy, H.U. (2000). Proektyrovanye modelei podhotovky k professyonalnoi deiatelnosti prepodavatelei vysshei shkol [Design of models of preparation for professional activity of teachers of higher education]. *Educational Technology and Society*, № 3(4), pp. 183–192.
3. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roky. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (accessed: 06.09.2019).
4. Stankevych, P.V. (2010). Modely sodержaniya estestvennonauchnoho obrazovaniya bakalavrov y mahystrov : dys. ... doktora ped. nauk : spets. 13.00.02 «Teoryia y metodyka obuchenya y vospytaniya» (estestvoznanye, uroven professyonalnoho obrazovaniya). SPb.
5. Stratehichni napriamky Natsionalnoi prohramy informatyzatsii Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (accessed: 06.09.2019).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-78>

УДК 378.2

Герашченко Я.М.

Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ТУРИЗМОЗНАВСТВА ДО ОРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОГО ТУРИЗМУ: ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглянуто понятійно-термінологічний аспект підготовки фахівців туризмознавства до організації молодіжного туризму. Досліджені наукові пошуки та доробки вітчизняних вчених у дослідженнях теорії туризму, туристичної індустрії, організації туристичних подорожей та молодіжного туризму. Доведено, що туристична діяльність є потужним чинником розвитку держави та її сучасного економічного стану. Такі фактори є показником необхідності створення системи підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів туризму. У висновку запропоновано в подальших наукових пошуках дослідити зарубіжний досвід підготовки фахівців туристичної індустрії та виокремити сучасні молодіжні види туризму і класифікувати їх за віком.

Ключові слова: туризм, туризмознавство, молодь, молодіжний туризм, майбутній фахівець туристичної галузі, організація молодіжного туризму.

Herashchenko Yaryna

Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies

EXPERTS TRAINING FOR YOUTH TOURISM ORGANIZATION: CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL ASPECTS

Summary. The article deals with the conceptual and terminological aspect of tourism specialist's preparation for the organization of youth tourism. The key concepts of this article are studied and described according to Ukrainian normative documents such as: Laws of Ukraine, Regulations and Orders of the Cabinet of Ministers and separate Ministries. The scientific researched achievements of domestic scientists in tourism theory studies, tourism industry and tourism trips organization and youth tourism. Insufficient research on the issues of youth tourism has been proved. The urgent tasks of tourism are revealed: concentration of attention on professional components of the theory of tourism with specialists involvement of narrow profile direction; adaptation of young industry experts to the realities of the modern tourism process, fierce competition in the tourist services market; formation of tactical skills, strategic and perspective thinking. It is indicated that the rational use of time is the main idea of today's youth and the requirement of the present aimed at quick results. This demand can be used in the field of youth tourism, involving young people in interesting well-organized leisure. It is also proved that tourism activity is a powerful factor in the development of the state and its current economic status. Such factors are an indicator of requirement to create a system of training and advanced tourism professionals training, in particular, narrowly specialized, such as youth tourism. After a detailed study of Ukrainian scientists and the legal framework, it is concluded that the key issues of our work are clearly regulated by law and are actively studied by researchers of tourism theory. In conclusion, it is proposed in further scientific research to explore the foreign experience of training specialists in the tourism industry and to distinguish modern youth types of tourism and to classify them by age.

Keywords: tourism, tourism theory, youth, youth tourism, tourism industry future specialists, youth tourism organization.

Постановка проблеми. Молоде покоління українців торує шлях соціального становлення у суспільстві прагматичним підходом. Раціональне використання часу – головна ідея сьогодення і вимога, націлених на швидкий результат сучасної молоді. Цю потребу можливо використовувати в сфері молодіжного туризму, залучаючи молодь до цікавого, якісно організованого дозвілля.

Зважаючи на об'єктивну реальність, суспільні вимоги організацією молодіжного туризму повинні займатись фахівці даного профілю.

Ключовою складовою системи фахової туристичної освіти є теоретичні знання з організації молодіжного туризму, а саме базові поняття дефініцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на законодавчому рівні понятійно-термінологічний апарат підготовки кадрів туризму, туристичної індустрії, організації туризму та молодіжного туризму закріплені у таких основних

нормативно-правових документах, як: Закон України «Про освіту» (2019), Закон України «Про вищу освіту» (2019), Закон України «Про туризм» (2018), Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (2019), Розпорядження кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» (2018), Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності» (2003), Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» (2018) та інші. Питання підготовки фахівців туристичної галузі та фундаментальне вивчення теорії туризму була розглянута та висвітлена у роботах таких українських дослідників, як: В. Пазенок, В. Федорченко, Г. Цехмістрова, М. Мальська, М. Скрипник, Н. Фоменко, О. Любіцева, О. Поважна, Т. Сокол, Ю. Зінько та інші.

Проблематику, дослідженнями щодо молодіжного туризму науковці фундаментально не займалися, та окремі частини наукових пошуків туристичної індустрії було присвячено цьому питанню у роботах О. Колодухи, М. Кляп, Ф. Шандор, М. Мельничука, В. Зінченко, О. Фіткайло, Н. Вотеїчкіної, Н. Чорненької. У більшості доробок розглядається історія дитячо-юнацького туризму в Україні, а також окремі регіональні аспекти розвитку чи проблем молодіжного туризму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемою організації молодіжного туризму є недостатня кількість фундаментальних досліджень та професійних вузькоспеціалізованих фахівців галузі.

Мета статті огляд понятійно-термінологічного аспекту підготовки фахівців туристичної галузі до організації молодіжного туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна є країною з великим туристичним фондом, який не завжди застосовується повним обсягом. Це є наслідком недостатньо розвиненої туристичної інфраструктури та, подекуди, відсутністю професійних кадрів у вузькоспеціалізованих видах туризму.

Провівши контент-аналіз законодавчої бази та фундаментальних досліджень у галузі туризму ми окреслили поняття, що потребують детального розгляду: «туризм», «туризмознавство», «молодь», «молодіжний туризм».

Закон України «Про туризм» (2018) визначає туризм, як тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування [9].

У Наказі Міністерства статистики України «Про затвердження Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності» (2003 рік) туризмом називається діяльність осіб, які здійснюють поїздки і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища на термін від 24 годин до одного року, з будь-якою метою, але без здійснення діяльності, що оплачується з джерел, які знаходяться у місці відвідання [4].

Модельний Закон «Про туристичну діяльність» визначає туризм, як складову частину соціально-економічної сфери держави, що включає вільні пересування (туристські подорожі, туристичні поїздки, тимчасові виїзди) громадян і їх перебування за межами постійного місця проживання протягом періоду, що не перевищує встановленого національним законодавством терміну, в різних туристських цілях крім релігійного обрядового паломництва, і які відповідають громадській моралі і доброчесності, і за винятком занять оплачуваною діяльністю з місцевого фінансового джерела.

Для чіткого розуміння необхідності підготовки молодих фахівців туристських професій, вважаємо за потрібне розглянути питання теорії туризму, що були описані українськими вченими.

В. Федорченко у своєму науковому доробку багатовекторним науковим напрямком називає – туризмологію. За теорією дослідника цей напрям об'єднує безліч вимірів таких, як: філософські, географічні, юридичні, соціологічні, культурологічні, педагогічні та інші. І наголошує на тому, що саме представники цих наукових галузей ма-

ють досліджувати вищезазначені виміри науки тобто – туризмологію, яка в свою чергу повинна сконцентрувати увагу на професійних складових теорії туризму із залученням фахівців вузькопрофільного спрямування. Тобто мова йде, про удосконалення проблем інституту гостинності, технології туристської діяльності, поглиблене вивчення таких дисциплін, як рекреалогія, анімація, економіка, екскурсознавство та музеєзнавство в процесі якого буде формуватись нове покоління фахівців-туризмознавців, які матимуть осми-слені існуючі туристські практики та систематизацію знань у сфері туризму і, зокрема, організації молодіжного туризму [10, с. 13–14].

В. Пазенок підійшов до визначення поняття «туризмознавства» по філософськи, адже окреслює його найзагальнішим поняттям, яке охоплює будь-яке знання про туризм: загальне і часткове, теоретичне і практичне, абстрактне і конкретне, раціональне і чуттєве, ідеальне і реальне. Науковець зазначає, що туризмознавство охоплює історичні періоди зародження туризму, виникнення літописів та еволюцію теоретичних рефлексій феномену туризму. Також дослідник вважає, і ми з ним погоджуємось, що у туризмознавстві все значуще – від технології приготування їжі до визначення собівартості пакета туристичних послуг [10, с. 16–17].

За даними спостережень науковців-дослідників теорії туризму та накопиченого ними досвіду зазначимо, що туризмознавство та туризмологія впорядковують, узагальнюють та концептуалізують багатоманітний матеріал спостережень щодо туризму як явища суспільного життя [10, с. 5].

Ми вважаємо, що підготовка фахівців до організації молодіжного туризму не можлива без вивчення «теорії туризму», адже вона є фундаментальною та фактуалізуючою частиною багатоманітного та динамічно розвиваючого явища – туризму.

В. Пазенок та В. Федорченко наголошують на тому, що сучасна туризмологічна культура має не тільки адаптувати молодих фахівців галузі до реалій сучасного туристського процесу, гострої конкуренції на ринку туристських послуг, а й готувати їх до зустрічі з новим, незнайомим, формувати не тільки тактичне вміння, але й стратегічне, перспективне мислення [10, с. 6]. Тобто фахівець з туристичної галузі, з огляду на проблематику теорії і практики сучасного туризмологічного знання, має розглядати майбутні перспективи та можливості розвитку туристичної діяльності і її окремих представників соціодемографічної групи, до якої відноситься молодь.

На законодавчому рівні поняття «молодь» визначається досить лаконічно, як громадяни України віком від 14 до 35 років [6]. Тим часом, варто зазначити, що Всесвітня організація охорони здоров'я у 2017му році переглянула вікові межі молоді і визначила, що молодь – це люди віком до 44 років. Зважаючи на визначені вікові межі, поняття терміну «молодіжний туризм» у різних країнах може різнитись.

В. Бочелюк характеризує молодь тими суспільними відносинами і суспільними формами, які визначають її як самостійну соціально-демографічну групу. Також, на думку вченого, молодь має ряд особливостей, які впливають, насамперед із самої її об'єктивної сутності [1, с. 68].

У свій вільний дозвіллений час молода людина може добровільно обирати різні форми його проведення, може поєднувати фізичну діяльність з інтелектуальною, творчою, ігровою та іншою. Демократичний вибір свого дозвілля асоціюється у молоді з не регламентованістю та емоційною насиченістю. Значна частина молоді обирає туризм, як основний вид проведення вільного часу.

Отже, молодіжний туризм у Законі України «Про туризм» (2015) [9] є різновидом туризму, який залежить від категорії осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак, які визначають спосіб проведення молодіжного дозвілля.

В. Величко визначає молодіжний туризм як конкретний вид туристської діяльності юнацтва і підлітків, що реалізується як в рамках національних кордонів, так і на регіональному та світовому рівнях [2, с. 134].

Інші дослідники-туризмознавці М. Кляп та Ф. Шандор описують дефініцію молодіжного туризму, яка за їх думкою, співвідноситься до поняття студентський туризм і визначають їх, як різновид туризму, який спрямований на задоволення рекреаційних потреб молоді до 35 років. Також, молодіжним туризмом науковці називають: тематичні поїздки, пов'язані з політико-пропагандистськими заходами; туристсько-екскурсійні поїздки; річкові та морські круїзи; туристсько-патріотичні клуби; маршрути вихідного дня; оглядові й тематичні екскурсії; подорожі та екскурсії в межах навчально-виховного і виробничого процесу; туристсько-оздоровчі програми під час літніх канікул та ін. [11, с. 158].

З огляду на вище зазначені дефініції можна сказати, що молодіжний туризм – це туристична діяльність молоді у віковому розрізі від 14 до 35 років під час якої, відбуваються такі види діяльності, як: оздоровлення, навчання, патріотичне виховання, відпочинок і фізична активність в екстремальних та прогулянкових видах туризму, а також емоційне та психологічне відновлення.

Туристична діяльність є потужним чинником розвитку держави та її економічного стану. Ці фактори є показником необхідності створення системи підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів туризму.

Отже, за метою нашої статті, продовжимо огляд понятійно-термінологічного аспекту цього дослідження – розглянемо терміни понять «фахівець», «професіонал» та поєднаємо їх з підготовкою фахівців туристичної галузі.

У законодавчій термінології «фахівець» означає здобувача професійної, фахової вищої або перед вищої освіти [7].

Звичайне життя визначає фахівця, як людину, що оволоділа спеціальними знаннями та навичками у своїй галузі.

Звертаючись до Національного класифікатора України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» можна визначити фахівця, як особу, що переважно зайнята підготовкою документації, її перевіркою, виконанням завдань керівництва з координації робіт та певних відповідальних завдань, а також вимагають знань в одній чи більше галузях природознавчих, технічних і гуманітарних наук, а професійні завдання полягають

у виконанні спеціальних робіт, пов'язаних із застосуванням положень та використанням методів відповідних наук.

Поняття «професіонал» означає особу, яка зробила улюблене заняття та діяльність своєю професією та є фахівцем і знавцем своєї справи.

Отже, з огляду на вищезазначене, можна констатувати, що «фахівець» та «професіонал» поняття тотожні і визначають спеціальні знання і діяльність особи, яка є майстром своєї справи.

В нашій роботі ми розглядаємо фахівця/професіонала не тільки, як особу, що є майстром своєї справи, а і згідно законодавства – здобувачем професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти [7].

Підготовка фахівців в Україні відбувається за відповідними освітніми чи науковими програмами у закладах вищої освіти та відповідають таким рівням: початковий рівень вищої освіти; перший рівень; другий рівень; третій рівень та науковий рівень [3].

Згідно зі Статтею 26 Закону України «Про туризм» (2018) – професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів у галузі туризму здійснюються державними, комунальними та приватними навчальними закладами, що відповідають нормам і правилам визначеним в українському законодавстві [9].

Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму є Міністерство економіки, торгівлі та сільського господарства України. У Наказі «Про затвердження Положення про департамент туризму та курортів» (2016) зазначено, що одним з основних завдань департаменту є підготовка переліку посад фахівців туристичного супроводу та кваліфікаційних вимог до них, а також участь у розробленні навчальних планів і освітніх програм з навчання фахівців у сфері туризму та курортів, їх професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації [5].

Тим часом, Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [8] було визначено дорожню карту та напрями реалізації підготовки фахівців галузі, дослідження ринку туризму та підтримку досліджень теорії туризму молодими науковцями.

Дорожня карта містить такі пункти та підпункти, як:

1. Удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму та курортів та інших сфер діяльності, пов'язаних із туризмом, що сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки фахівців у сфері туризму та курортів та якості обслуговування споживачів туристичних послуг шляхом:

– комплексного дослідження ринку праці у сфері туризму та курортів з метою визначення потреби у фахівцях відповідного профілю, розроблення відповідних базових компетентностей фахівців та підготовки освітніх програм з професійного навчання у сфері туризму та курортів з урахуванням виявлених потреб;

– гармонізації кваліфікаційних вимог та стандартів вищої освіти у вищих навчальних закладах, які забезпечують підготовку фахівців у сфері туризму та курортів, і стандартів професійної підготовки;

– затвердження кваліфікаційних вимог до фахівців туристичного супроводу;

– залучення населення до популяризації туризму;

2. Забезпечення наукового супроводження та досліджень у сфері туризму та курортів, запровадження прогресивних інноваційних розробок шляхом:

– заохочення молоді до активної діяльності, розроблення інноваційних продуктів і започаткування бізнесу у сфері туризму та курортів за результатами проведення конкурсів на регіональному та галузевому рівні [8].

Отже, підготовка фахівців туристичної галузі чітко регламентована та окреслена в українському законодавстві.

Ідея туризму має об'єднавчий характер, адже завдяки йому можна вивчити та зрозуміти інші культури, традиції та освітні процеси країни в якій перебуваєш. Туристична діяльність має

особливість у формуванні потреб людини та їх способу життя. У цій важливій для всього світу справі велику роль відіграють фахівці галузі туризму [10, с. 8].

Висновки та пропозиції. Туризм є динамічним соціально-економічним явищем, що дуже швидко розвивається. Для задоволення туристичних потреб молоді людини фахівці туристичної галузі повинні мати знання з теорії та практики туризму та вміти організувати діяльність з молодіжних видів туризму. Адже молоді вважається тією частиною суспільства, що більше всіх подорожує і тому підготовка фахівців з організації молодіжного туризму є необхідною умовою розбудови національного туристичного руху.

В подальшому вважаємо за необхідне дослідити зарубіжний досвід підготовки фахівців туристичної індустрії, виокремити сучасні молодіжні види туризму та класифікувати їх за віком.

Список літератури:

1. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Дозвіллезнавство : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
2. Велічко В.В. Організація рекреаційних послуг : навч. посібник. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2013. 202 с.
3. Про вищу освіту : Закон України від 9 серпня 2019 р. № 1556-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Про затвердження Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності : Наказ від 12 листопада 2003 р. № з1128-03 / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1128-03>
5. Про затвердження Положення про департамент туризму та курортів : Наказ від 22 липня 2016 р. № 1202 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1202731-16/print>
6. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 9 серпня 2019 р. № 2998-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>
7. Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти : Розпорядження від 19 вересня 2018 р. № 660-2018-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-n13>
8. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядження від 16 березня 2017 р. № 168-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>
9. Про туризм : Закон України від 4 листопада 2018 р. № 324/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/324/95-80>
10. Федорченко В.К., Пазенок В.С. Туризмологія як наука. *Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму* : монографія. Київ, 2013. С. 7–39.
11. Шандор Ф.Ф., Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму : підручник. Київ : Знання, 2013. 334 с.

References:

1. Bocheliuk, V.I., & Bocheliuk, V.V. (2006). *Dozvillieznavstvo* [Leisure]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury. (in Ukrainian)
2. Velychko, V.V. (2013). *Orhanizatsiia rekreatsiinykh posluh* [Organization of recreational services]. Kharkiv : KhNUMH im. O.M. Beketova. (in Ukrainian)
3. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 9 serpnia 2019 r. № 1556-VII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku obsiahiv turystychnoi diialnosti: Nakaz vid 12 lystopada 2003 r. № z1128-03 / Ministerstvo yustytysii Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1128-03>
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro departament turyzmu ta kurortiv: Nakaz vid 22 lypnia 2016 r. № 1202 / Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1202731-16/print>
6. Pro spriyannia sotsialnomu stanovlenniu ta rozvytku molodi v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 9 serpnia 2019 r. № 2998-XII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>
7. Pro skhvalennia Kontseptsii pidhotovky fakhivtsiv za dualnoiu formoiu zdobuttia osvity: Rozporiadzhennia vid 19 veresnia 2018 r. № 660-2018-r / Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-n13>
8. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku: Rozporiadzhennia vid 16 bereznia 2017 r. № 168-r / Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>
9. Pro turyzm: Zakon Ukrainy vid 4 lystopada 2018 r. № 324/95-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/324/95-80>
10. Fedorchenko, V.K., & Pazenok, V.S. (2013). *Turyzmolohiia yak nauka* [Tourism as a science]. *Turyzmolohiia: kontseptualni zasady teorii turyzmu*. Kyiv. (in Ukrainian)
11. Shandor, F.F., & Kliap, M.P. (2013). *Suchasni riznovydy turyzmu* [Modern types of tourism]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-79>

УДК 378.016:821.161.2

Грачова Т.М., Врублівська О.О.
Маріупольський державний університет

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПРАКТИКУ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У репрезентованій роботі досліджено методіку викладання курсу «Історія української літератури» у закладах вищої освіти на прикладі аналізу діяльності одного з видатних митців вітчизняного літературного процесу початку ХХ століття та активного учасника тогочасного літературного дискурсу С. Пилипенка. Із урахуванням практики роботи у закладі вищої освіти конкретизовано ключові інноваційні методи і прийоми (лекції і практичні заняття з елементами інтерактивних методів викладання літератури), що мають плідні наслідки у процесі засвоєння навчального матеріалу із зазначеної теми студентами філологічних спеціальностей. У статті практично доведено, що в контексті сучасних вимог повага до здобувача вищої освіти, врахування його інтересів і потреб стають пріоритетними.

Ключові слова: інтеракція, новаційні методи навчання, дискусія, система освіти, навчальний процес, літературні компетенції, дискурс, літературна епоха.

Hrachova Tetjana, Vrublivsjska Oksana
Mariupol State University

IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE METHODS OF LEARNING IN THE PRACTICE OF WORK OF THE STUDENTS IN PHILOLOGICAL SPECIALTIES

Summary. The methodology of teaching the course 'History of Ukrainian Literature' in higher education institutions was studied on the example of the analysis of the activity of one of the prominent artists of the native literary process of the early twentieth century S. Pylypenko, considered an active participant of the literary discourse of the time with its ideological and aesthetic contradictions and discussions. As S. Pylypenko's creative and public activity was not subjected to a definite scientifically weighted literary assessment yet, the article focuses on those fundamental issues that should be necessarily discussed on higher school lessons. Taking into account the practice of working in a higher education institution and the theoretical scientific investigations of the specialists, interested in various aspects of interaction, there were determined those innovative methods and techniques (lectures and practical lessons with elements of interactive methods of teaching literature), which have fruitful consequences in the process of mastering the educational material by the students of philological specialties. It was proved that the presentation of the material in this form stipulates the emphasis on the most essential concepts and problematic issues in order to stimulate students to reflect on them, to find ways to solve these problems and to achieve the independent creative self-realization. It was suggested to use in the educational process the didactic principle of purposefulness and scientific character. It stipulates careful selection of material, accordance of the defined concepts with the modern science development and formation of methods of scientific cognition and creative thinking among students. This will allow future specialists to understand deeply the specifics of the literary process of the early twentieth century, which is a period of unheard-of creative achievements and losses. In the article it was practically proved that in the context of modern requirements respect for the applicant of higher education and consideration of his interests and needs are becoming a priority.

Keywords: interaction, innovative teaching methods, discussion, education system, educational process, literary competences, discourse, literary era.

Постановка проблеми. Сучасна методика викладання літератури – наука, що ґрунтується на двох базових джерелах, якими є літературознавство та педагогіка. Практична діяльність викладачів закладів вищої освіти є тим джерелом, що також формує потужну інформаційну платформу для повноцінного розвитку зазначеної науки. Оскільки завданням словесника у закладах вищої освіти є формування гармонійно сформованої, інтелектуально розвиненої, компетентної, професійно зорієнтованої особистості, що має бажання та можливості для творчої самореалізації у майбутній професії, викладачу важливо у процесі практичної діяльності творчо використовувати потенціал передових педагогічних та літературознавчих наукових шкіл та інтелектуальний досвід їх найкращих репрезентантів.

У процесі викладання курсу «Історія української літератури» для студентів-філологів творча діяльність С. Пилипенка є одним із фунда-

ментальних питань, що вимагають ґрунтовного висвітлення, зважаючи на вагомий вплив на літературний дискурс ХХ століття цього активного учасника вітчизняного літературного життя початку ХХ ст., видатного українського громадського діяча, письменника.

Об'єктивна оцінка творчої діяльності Сергія Пилипенка у ЗВО є необхідною, оскільки саме неупереджений науковий підхід, грамотна літературознавча оцінка дасть можливість студентам сформулювати правильне уявлення про вітчизняний літературну епоху початку ХХ ст., що характеризується надзвичайними творчими здобутками та трагічними втратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки сучасна педагогічна наука знаходиться у стані постійних пошуків шляхів підвищення ефективності навчання, у тому числі й за рахунок інновацій, необхідно апелювати до досвіду тих учених, що займалися різними аспектами інтеракції (питання реформування системи освіти

та інноваційні тенденції в ній; використання інтерактивних методик як суттєвої складової процесу співпраці студента і викладача). Серед науковців, роботи яких стали теоретичною основою статті, – В. Андрущенко, Р. Грановська, О. Гофлер, М. Данько, В. Журавльов, В. Кузьміна, В. Паламарчук, О. Пометун, Л. Пироженко, Д. Румянцева, Г. Сиротенка, Л. Федулова.

Творча спадщина, громадська діяльність С. Пилипенка у контексті літературного процесу початку ХХ століття була предметом уваги В. Дончика, Ю. Ковалів, Ю. Лавріненка, О. Мукомела, С. Павличко, М. Шкандрія. Критична рецензія означених наукових розробок має місце у статті.

Серед учених, що продуктивно займалися проблемами сучасної методики викладання у закладах вищої освіти і чий науковий концепти враховані у роботі, – А. Алексюк, Я. Болюбаш, Т. Галушко, А. Дьомін, З. Курлянда, В. Манько, О. Мороз, А. Столяренко, В. Фокін, А. Хуторський та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Завданням статті є визначення на основі власної педагогічної практики у закладі вищої освіти тих інноваційних методів і прийомів роботи на заняттях, що сприятимуть підвищенню якості засвоєння студентами складного навчального матеріалу, що має у сучасному літературознавстві неоднозначну наукову оцінку, оскільки ця проблема нині не має остаточного розв'язання у методиці викладання історії української літератури у ЗВО.

Мета статті – методичні розробки навчальних занять з курсу «Історія української літератури» за творчістю С. Пилипенка у закладах вищої освіти з використанням інтерактивних методів роботи.

Методи дослідження. У роботі використано методи спостереження, експерименту, порівняння, аналізу, синтезу.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що сучасна літературознавча наука щодо постаті С. Пилипенка має наукові розвідки (статті, рецензії, передмови, критичні нотатки) неоднозначного аналітичного діапазону. Фахові роботи відомих літературознавців, художні твори Сергія Пилипенка, його критичні статті, нотатки, документи і спогади про митця є тією джерельною базою, що дозволить викладачеві-філологу якісно підготувати матеріал до занять, використовуючи у навчальному процесі один з основних дидактичних принципів – цілеспрямованості і науковості, який передбачає ретельний відбір матеріалу, відповідність означених концепцій розвитку сучасної науки, формування у студентів методів наукового пізнання та творчого мислення.

Щоб досягти максимального позитивного результату у навчальній діяльності, варто розглядати діяльність С. Пилипенка у варіанті аналітичних сегментів на кількох навчальних заняттях: лекції з теми «Загальна характеристика вітчизняного літературного процесу початку ХХ століття. Тенденції розвитку, естетичні концепти. Діяльність тогочасних літературних угруповань»; лекції з теми «Літературна дискусія 1925-28 років ХХ ст.: причини виникнення, основні учасники, наслідки»; практичному занятті з теми «Жанрово-тематичні акценти української прози початку ХХ століття».

Лекція у методиці вищої школи вважається і методом, і формою навчання. Під час лекції у студентів формується модель наукового мислення. Цей вид роботи є найбільш популярним у закладах вищої освіти, він передбачає чітко структурований, систематизований, логічно і послідовно унормований, усний, регламентований за часом виклад навчального матеріалу. У процесі лекції закладається фундамент для вирішення певної проблеми науки (у межах навчального плану). Студентам під час лекції пропонується вектор руху щодо розширення і поглиблення знань з теми заняття. Лекційний виклад навчального матеріалу передбачає акцент на найбільш суттєвих концептах, проблемних питаннях з метою стимулювання студентів до роздумів над ними, пошуку шляхів вирішення означених проблем, самостійної творчої самореалізації. Лекція з паузами у сучасній методичній науці вважається одним з найбільш продуктивних інтерактивних методів навчальної діяльності на етапі засвоєння нових знань студентами. На заняттях за творчістю С. Пилипенка варто використати цей новітній метод навчання. Завдання викладача на етапі підготовки до цієї інтерактивної роботи – структурувати матеріал лекції, поділивши його на логічні змістові сегменти. На занятті фахівець поступово озвучує лекцію частинами, а студентам пропонує завдання, пов'язані зі змістом кожного уривка навчального матеріалу. Перевірка завдання може тривати до 10 хвилин. На кінець лекції можна запропонувати студентам поставити питання до змісту всього викладеного навчального матеріалу своїм колегам у групі. Якщо здобувачі вищої освіти не зможуть дати якісні відповіді на питання, то викладач повинен зробити це сам. Варіантом підсумкової роботи може бути обмін студентів конспектами (робота у парах) з метою перевірки правильності ведення робочих записів.

Враховуючи зміст навчального матеріалу, на лекції № 1 «Загальна характеристика вітчизняного літературного процесу початку ХХ століття. Тенденції розвитку, естетичні концепти. Діяльність тогочасних літературних угруповань» інформацію щодо діяльності С. Пилипенка варто подати у зв'язку з іншими явищами і творчими тенденціями тогочасного літературного дискурсу. У загальному плані лекції можна виділити окремим питанням «Місце організації селянських письменників («Плуг») у вітчизняному літературному контексті 20-х років ХХ ст. Естетична платформа «плужан». Роль С. Пилипенка у формуванні нової української літератури». У процесі лекції важливо зауважити студентам, що ідеолог «плужан», палкий журналіст Сергій Пилипенко має у сучасному літературознавстві неоднозначну оцінку, що обумовлено його ідеологічними поглядами, естетичними переконаннями щодо шляхів реформування новітньої української літератури. З огляду на це, як варіант для самостійної роботи, студентам можна запропонувати огляд критичних рецензій щодо постаті С. Пилипенка у літературознавстві 20-х років ХХ століття та сучасному науковому дискурсі. Ця форма роботи дозволить зосередити увагу студентів на принципових, складних та неоднозначних явищах літературного процесу початку ХХ століття.

тя, виробити у них навички роботи з науковими джерелами, вміння систематизувати, аналітично оцінювати матеріал, робити власні висновки, нести відповідальність за результати власної навчально-пізнавальної діяльності. У такий спосіб буде реалізований дидактичний принцип активності і творчої самостійності студентів.

Змістове наповнення цього фрагмента лекції повинні складати такі факти, що характеризують керівника селянських письменників всебічно. Зокрема, студентам слід повідомити про те, що С. Пилипенко був головним ідеологом організації селянських письменників «Плуг», захисником концепції «масовізму» і «просвітянства», що викликало масу зауважень з боку його опонентів. Голова Спілки селянських письменників, спростовуючи критичні закиди, зауважив: «Наша організація має бути масовою, тобто тісно зв'язана з нашими письменницькими резервами – численними літгуртками, найліпшими організаторами наших читачів, першим фільтром початкуючої літературної молоді» [5, с. 14–15]. Він вважав, що на часі була література з чітко виявленими ідеологічними концептами та суворою регламентацією щодо змісту і форми. Митець був переконаний, що невідповідного читача треба виховувати, поступово готуючи до якісної літератури. На етапі формування новітнього літературного контенту С. Пилипенко прагнув «нагодувати» читача «звичайним чорним хлібом», тобто літературою доступною і зрозумілою масовому пересічному читачеві. Він активно сприяв залученню широкого кола творчої молоді до літературної справи, ініціював видання масових серій художньої літератури, самовіддано займався популяризацією українських письменників на сторінках видань «Плугу».

Організація селянських письменників «Плуг» була однією з найбільш масових у країні, вона вперше об'єднала українських літераторів за професією. «Плужани» виконали свою історичну місію – вони надали національного характеру культурно-масовому освітньому руху на селі. Безперечним внеском організації «Плуг» у розвиток української культури можна вважати надання можливості для творчої самореалізації багатьом талановитим митцям різних естетичних переконань, літераторам-початківцям. Видання масових серій художньої літератури «Весела книжка», «Бібліотека селянина» популяризувало українське художнє слово серед населення. Однак, не слід забувати й про політичні провокації, ідеологічні ухили з боку «плужан», що негативно впливали на тогочасний літературний процес.

З метою закріплення матеріалу на цьому етапі лекції варто зупинити діяльність викладача та запропонувати студентам висловити свою оцінку окремим тезам, задекларованим в офіційному документі «Плуг» ідеологічна й художня спілка селянських письменників «Плуг» [5, с. 599–605]:

1. «В сфері культурного будівництва величезну роль має слово як основний спосіб передачі думок, слово усне й писане чи друковане. Таким чином, у загальній будові нової соціалістичної культури поважне місце займає створення нової робітничо-селянської літератури» [5, с. 600].

2. «Основним завданням «Плуг» ставить собі створити широкі картини, твори зі всебічно роз-

робленим сюжетом, головним чином із життя революційного селянства... «Плуг» прагнучим поруч із революційною лірикою, що досі панувала в післяжовтневій українській літературі, продукувати твори з епічною й драматичною розробкою матеріалу, причому форма творів має наближатися до найбільшої широти, простоти й економії художніх засобів» [5, с. 603].

3. «Плуг» обстоює примат змісту проти буржуазних тверджень про найбільшу цінність твору – його мистецьку витончену форму. Зміст літературного твору дає словесно-художній матеріал для нього й змушує шукати відповідної форми... Гармонійна художня синтеза змісту і форми дає найвищі, найліпші зразки мистецької творчості» [5, с. 603].

Оскільки в основу інтеракції закладена активна позиція студентів, варто на цьому етапі заняття дати можливість майбутнім фахівцям-філологам продемонструвати не лише своє розуміння нового навчального матеріалу, але й знання з теорії літератури, історії України. У такий спосіб буде реалізовано дидактичний принцип доступності навчання, що забезпечує студентам можливість самостійного вирішення наукової проблеми, реалізацію процесу відкриття. Завдання викладача при цьому – стати консультантом, порадником, що стимулює навчально-пізнавальну потенцію студентів, якщо у цьому є необхідність. При цьому у процесі роботи на занятті також буде використано принципи цілеспрямованості і науковості, оскільки чітко простежується зв'язок історії української літератури з іншими навчальними предметами.

Змістову модель лекції з теми «Літературна дискусія 1925-28 років ХХ ст.: причини виникнення, основні учасники, наслідки» неможливо уявити без згадки про участь С. Пилипенка у полеміці. Варто виділити окремим пунктом плану лекції «Позиція С. Пилипенка щодо подальшого розвитку української літератури, його участь у літературній дискусії початку ХХ ст.» та показати студентам в особі митця не лише головного опонента М. Хвильового, але й самодостатню творчу особистість, що попри ідеологічні заборони продемонструвала у процесі принципової полеміки палкий патріотизм, громадянську позицію на шляху побудови культурної платформи своєї країни. Двох активних полемістів (М. Хвильового і С. Пилипенка) об'єднувало бажання знайти оптимальні шляхи розвитку нової української літератури із збереженням її самобутності у складну епоху політичних катаклізмів, соціальних зрушень, духовних пошуків. Однак кожен з них пропонував свій вектор руху до означеної мети. На слухну думку М. Шкандрія, «дуель між Хвильовим і Пилипенком можна також витлумачувати як конфлікт між двома стратегіями розвитку масового руху. Пилипенко робив із селян українців, Хвильовий перетворював українців на інтелектуалів. Тому конфлікт полягав, власне, лише в тактиці: Хвильового, Блакитного, Пилипенка й інших поборників об'єднувало куди більше, ніж розділяло» [5, с. 7].

С. Пилипенко підкреслював у статтях, нотатках, рецензіях, документах, що регламентували діяльність Спілки селянських письменників «Плуг», важливість і своєчасність дискусії. У статті «Підсумки літ дискусії 25/26 року» автор за-

уважив, що літературна дискусія розпочалася ще у далекому минулому, започаткували її найкращі представники українського культурно-громадського життя [5, с. 444]. Серед основних закидів опонентів (особливо М. Хвильового) на адресу С. Пилипенка – надто спрощене ставлення до літературної творчості як виду мистецтва. Головний ідеолог «плужан» пояснював свою позицію прагненням задовольнити культурні потреби робіничо-селянських мас України, тобто переважної більшості населення, що з ряду об'єктивних причин ще не мало відповідного загальнокультурного потенціалу. Отже, ця частина читачів, на думку автора, повинна, перш за все, зрозуміти художні тексти. Звідси бажання С. Пилипенка спростити літературні твори як на рівні змісту, так і на рівні формальних засобів вираження. Однак, при цьому митець наголошував на гармонії змісту і форми як основи художньої досконалості і заохочував письменників урізноманітнювати зміст художніх творів та «вибір художніх засобів для оформлення того змісту» [5, с. 603].

Автор визнавав домінуючим соціальний зміст літературних текстів. С. Пилипенко відповідно до своїх ідеологічних переконань закликав письменників художньо відтворювати різні форми класової боротьби. Прагнучи «організувати психіку й свідомість трудових мас» [5, с. 603], він заохочував митців створювати художні твори тематично орієнтовані на картини з життя революційного селянства. Відповідно, носієм змістового навантаження, на думку С. Пилипенка, повинен бути один головний динамічний образ, тоді як другорядні, епізодичні лише заважатимуть читачеві сприймати ідейно-тематичну концепцію автора.

Теоретик «Плугу» критикував позиції футуристів, символістів, імажиністів за їх надмірне захоплення художньою формою. Він активно заперечував «культування форми», надмірне захоплення ритмом, фонічними засобами як самоціллю, оскільки це, за авторським переконанням, заважатиме читачеві сприймати зміст художніх текстів. Для створення «нової синтетичної форми революційної пролетарської літератури» [5, с. 604] С. Пилипенко пропонував практично оволодіти старими літературними формами та підлаштувати їх відповідно до нового класового змісту [5, с. 604].

Варто згадати, що С. Пилипенко, звертаючи увагу на позитивні моменти літературної дискусії, відзначив підвищення вимог до якості письменницької праці. Він вігав професійну еволюцію авторів художніх літературних творів на шляху до майстерності. Голова «Плугу» з повагою ставився до літературних попередників вітчизняного і світового літературного дискурсу, вважаючи, що їх досвід може бути у нагоді сучасним літераторам.

Підсумком заняття може бути робота з використанням інтерактивного методу «одна хвилинка», який дозволяє студентам у чітко визначений час висловити власну позицію щодо конкретної проблеми, а також формує у них здатність концентрувати увагу, навички зв'язного мовлення. Цей метод є зручним, оскільки передбачає виконання навчального завдання й економію часу (на відповідь у кожного студента – 1 хвилина). Отже, студентам можна запропонувати такі питання:

1. Як позначилися історичні реалії на формування світоглядних переконань С. Пилипенка.

2. Недоліки у роботі голови «плужан» С. Пилипенка.

3. Сутність явища «масовізм».

4. Форми плекання свідомого українства С. Пилипенком.

Після закінчення основного викладу навчального матеріалу варто запропонувати студентам одну з найважливіших форм інтеракції – рефлексію з метою систематизації засвоєного матеріалу, співвідношення реальних результатів лекції з потенційними, висновків та узагальнень, накреслення нових проблеми для осмислення. Викладачеві на цьому етапі необхідно критично оцінити, як нова навчальна інформація змінила попередні уявлення студентів, як вони зможуть використовувати ці знання у своїй подальшій пізнавальній діяльності та життєвій практиці. При цьому застосовується дидактичний принцип гуманізації, що передбачає перетворення викладача на порадирика та консультанта.

Однією з вимог до конструювання навчального процесу у вищій школі стає використання методу практичних занять. Дидактичною метою практичного заняття є поглиблення тих знань, що студенти отримали у процесі попередніх лекцій або самостійної роботи. Практичні заняття дозволяють сформувати у студентів необхідні вміння і навички, підвищують якість засвоєного матеріалу, стимулюють розвиток наукового мислення.

Плануючи практичне заняття з теми «Жанрово-тематичні акценти української прози початку ХХ століття», логічно однією з проблем виділити «Жанрово-тематичну своєрідність творчого дискурсу С. Пилипенка». Метод дискусії при цьому допоможе сформувати у студентів критичне мислення, виробити навички аргументації та відстоювання позиції, а також поглибити знання з проблеми обговорення. Дискусія передбачає ретельну підготовку: заздалегідь формулюється тема обговорення, складається план дискусії (студентам варто це зробити самостійно, користуючись допоміжною літературою). Викладач пропонує список проблемних питань, щоб спрямувати дискусію у потрібному напрямку та акцентувати увагу на головному. Від кожного студента варто вимагати чіткості, лаконічності у процесі висловлювання. Кожен виступ має бути підкріплений фактами. На занятті важливо залучити до активної роботи всіх студентів.

Серед проблемних питань, що можна запропонувати студентам для колективного осмислення й обговорення щодо теми, можуть бути такі:

1. Байкарська практика – улюблена жанрова форма С. Пилипенка (естетичний аналіз байок «Два коні», «Нарада раків», «Мандат», «Петрусева хата», «Отара», «Гусак і Ластівка»).

Важливо, щоб у студентів сформувалося розуміння того, що байкарська спадщина автора красномовно засвідчує естетичні пріоритети С. Пилипенка (орієнтацію на масового читача, соціальну ідейно-тематичну спрямованість, прозорість і динамічність сюжету, простоту художніх засобів).

2. Критична рецепція прозового художнього доробку С. Пилипенка (рецензії О. Ладена, Г. Майфета, І. Сенченка).

Слід звернути увагу студентів та високу оцінку прози С. Пилипенка тодішніми критиками. Позитивними моментами прозового дискурсу письменника вони зауважили ясність сюжету, що відповідає принципам художньої правди, чітку композицію, наявність психологічно вмотивованих образів-персонажів. Відповідно, художні тексти С. Пилипенка – прозаїка, на погляд авторитетних аналітиків, поза сумнівом, мають художню цінність і здатні викликати естетичне задоволення як у підготовленого читача (інтелігента), так і простого селянина.

3. Ідейно-тематична, емоційно-настроєва концепція художньої прози С. Пилипенка (оповідання «Любовні пригоди», «Банда», «Поворот», «Страха ради комісарського», «Чув'яки» та ін.)

На кінець дискусії у здобувачів вищої освіти повинно сформуватися розуміння щодо стилю С. Пилипенка-прозаїка: актуальні соціальні-політичні, морально-етичні проблеми; герої всебічно та об'ємно виписані; сюжети – динамічні, часто мають несподівану розв'язку; художня деталь є одним з улюблених авторських прийомів розкриття образу; яскраво виражена гумористична чи сатирична спрямованість значної частини художніх творів.

Аналіз малої прози письменника повинен переконати студентів у тому, що С. Пилипенко – письменник широкого творчого діапазону, твори якого мають художню цінність і для сучасних реципієнтів.

На означеному практичному занятті, використовуючи принцип активності і творчої самостійності студентів, викладач визначає здобувача вищої освіти суб'єктом творчої пізнавальної діяльності, який повинен чітко усвідомлювати мету навчання, вміти планувати й організувати свою роботу, здійснювати самоконтроль, усвідомлювати відповідальність за результати навчально-пізнавальної діяльності.

Висновки і пропозиції. У контексті сучасних вимог методичної науки повага до здобувача вищої освіти, врахування його інтересів і потреб стають пріоритетними, навчання студента постає центром навчально-виховного процесу. Отже, пошук шляхів підвищення якості навчання, у тому числі й за рахунок використання інноваційних методів і форм роботи, є тією проблемою, що не втрачає своєї актуальності та має перспективи щодо вирішення.

Список літератури:

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Київ : Либідь, 1998. 560 с.
2. Двадцять років: літературні дискусії, полеміки. Літературно-критичні статті / упоряд. В.Г. Дончик. Київ : Дніпро, 1991. 366 с.
3. Куцевол О.М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2009. 464 с.
4. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. Київ : НПУ, 2003. 267 с.
5. Пилипенко С. Вибрані твори. Київ : Смолоскип, 2007. 887 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : «Академвидав», 2006. 352 с.

References:

1. Aleksyuk, A.M. (1998). *Pedahohika vyshchoi osvity Ukrainy* [Pedagogy of Higher Education of Ukraine]. Kyiv : Lybid. (in Ukrainian)
2. Donchyk, V.H. (comp.) (1991). *Dvadtsiati roky: literaturni dyskusii, polemiky. Literaturno-krytychni statti* [Twenty: literary discussions, controversies. Literary-critical articles]. Kyiv : Dnipro.
3. Kutsevol, O.M. (2009). *Metodyka vykladannia ukrainskoi literatury (kreatyvno-innovatsiina stratehiia)* : navch. posib. [Methods of teaching Ukrainian literature (creative and innovative strategy) : tutorial]. Kyiv : Osvita Ukrainy. (in Ukrainian)
4. Moroz, O.H. (2003). *Pedahohika i psykholohiia vyshchoi shkoly* : navch. posib. [Pedagogy and psychology of high school : tutorial]. Kyiv : NPU. (in Ukrainian)
5. Pylypenko, S. (2007). *Vybrani tvory* [Selected works]. Kyiv : Smoloskyp. (in Ukrainian)
6. Fitsula, M.M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly* : navch. posib. [Pedagogy of high school : tutorial]. Kyiv : "Akademvydav". (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-80>

УДК 378.225

Жабенко О.В.Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України**ПРАКТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ НА НАУКОВОМУ РІВНІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

Анотація. Для дослідження теми було обрано дві зарубіжні країни: Республіку Казахстан і Королівство Нідерландів. У статті проаналізовано нормативно-правову базу щодо організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників із наукової складової в Україні, Казахстані й Нідерландах. На основі аналізу інформаційних джерел досліджено практики організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників на науковому рівні університетів України, Казахстану і Нідерландів. Виявлено позитивний досвід у практиках організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників університетів Казахстану і Нідерландів, що може бути поширеним в Україні. Визначено перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, професійний розвиток, доктори наук, постдокторанти, атестація.

Zhabenko OleksandrInstitute of Higher Education of the
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine**PRACTICE OF ORGANIZATION OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS AT THE SCIENTIFIC LEVEL: NATIVE AND FOREIGN EXPERIENCE**

Summary. Two foreign countries were selected to study the topic: the Republic of Kazakhstan and the Kingdom of the Netherlands. In the article analyzed the legal framework for the organization of professional development of scientific and pedagogical workers in the scientific component in Ukraine, Kazakhstan and the Netherlands. In comparison with other countries, Ukraine has the largest number of regulatory documents regulating the training of applicants at the scientific level. On the basis of the analysis of information sources, the practices of organizing the professional development of scientific and pedagogical workers at the scientific level of the universities of Ukraine, Kazakhstan and the Netherlands was compared. For example, in Ukraine the further training of individuals with a PhD degree (candidate of science) is carried out at a separate, normative, scientific level of higher education. In Kazakhstan and the Netherlands, further improvement of PhD doctors' competences is not allocated in separate educational level. In Ukraine and Kazakhstan, training at the scientific level is institutionalized (corresponding structures have been formed at universities to coordinate the preparation of competitors: in Ukraine – the Institute of Doctoral Studies, in Kazakhstan – the Institute of Postdoctoral Studies). In the Netherlands, postdoctoral studies are temporary research positions in research projects. In Ukraine and Kazakhstan, the main criteria are the quantitative criteria for the selection candidates in Doctoral Studies / Postdoctoral Studies (number of publications in professional / indexed journals). In the Netherlands, selection is made by a combination of quantitative and qualitative criteria (not only the number of publications, but also personal characteristics, teaching experience, teamwork, public activity). Positive experience in the practice of organization of professional development of scientific and pedagogical workers of the universities of Kazakhstan and the Netherlands, which may be spread in Ukraine, has been revealed. Prospects for further scientific research in this direction have been determined.

Keywords: scientific and pedagogical workers, professional development, doctors of science, postdoctoral researchers, certification.

Постановка проблеми та її актуальність. Згідно з принципом «освіта протягом життя» науково-педагогічним працівникам необхідно постійно підвищувати свою професійну компетентність для конкурентоспроможності у середовищі науково-педагогічних працівників як Європейського освітньо-наукового простору так і Міжнародного (світового) освітньо-наукового простору. Одним із етапів удосконалення рівня компетентності і конкурентоздатності науково-педагогічного персоналу є підготовка на науковому рівні вищої освіти. Тому аналіз і порівняння практик організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників на науковому рівні як в Україні так і за кордоном є актуальним і необхідним для визначення шляхів удоскона-

лення підходів до професійного розвитку науково-педагогічних працівників в Україні.

У нашому дослідженні ми акцентували увагу на практиках організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників на науковому рівні у Республіці Казахстан (далі – Казахстан) (першої центральноазіатської країни, що визнана повноправним членом Європейського освітнього простору, і яка раніше за Україну запровадила третій рівень підготовки фахівців – доктор (PhD) та Королівстві Нідерландів (далі – Нідерланди) (більшість дослідницьких університетів цієї країни входять до числа найбільш рейтингових університетів світу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підвищення рівня професійної ком-

петентності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти приділяли увагу багатьох вчених: Дягилева О. визначала шляхи удосконалення підготовки викладачів морських вищих навчальних закладів до застосування європейських освітніх цінностей у професійній діяльності [9]; Заяць Л.І. порівнювала міжнародну академічну мобільність науково-педагогічних кадрів у Нідерландах і Україні [10]; Балакаєва Г.Т., Токмагамбетов А.Ш., Зейнолла С.Ж. аналізували результати навчання викладачів закладів вищої освіти Казахстану за програмами підвищення кваліфікації ФАТ «Національний центр підвищення кваліфікації «Өрлеу» [7]; Кабатаєва Б.С. та Кабатаєва Р.С. розглядали можливі шляхи удосконалення системи підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації у Республіці Казахстан [11]; De Goede M., Belder R. and De Jonge J. аналізували проходження академічної кар'єри в Нідерландах [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Аналіз наукових праць свідчить, що незважаючи на значну увагу науковців до проблеми професійного розвитку науково-педагогічних працівників поза їх увагою залишилися питання практик організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників на науковому рівні у вітчизняних університетах та в університетах Казахстану і Нідерландів.

Мета статті: проаналізувати й порівняти практику організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників на науковому рівні у вітчизняних університетах та університетах зарубіжних країн, таких як Казахстан і Нідерланди й на цій основі виявити позитивний досвід, що може бути поширеним в Україні.

Основні завдання статті: проаналізувати вітчизняне законодавство та нормативно-правову базу зарубіжних країн, правові акти їх університетів із питань організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників на науковому рівні; порівняти організацію професійного розвитку науково-педагогічних працівників у вітчизняних університетах та університетах зарубіжних країн; виявити позитивний зарубіжний досвід, що може бути корисним для України.

Виклад основного матеріалу. Одним із видів освітньої траєкторії у професійному розвитку науково-педагогічних працівників (далі – НПП) є освоєння нових ступенів і рівнів освіти. Досить часто в нашій країні ототожнюють підготовку на науковому рівні вищої освіти (в докторантурі) закладів вищої освіти (наукових установ) України та здобуття досвіду постдока (postdoc) у зарубіжних країнах. У нашій статті ми спробуємо виявити спільні та відмінні риси в організації цих процесів.

В Україні НПП зі ступенем доктора філософії (кандидата наук) у подальшому можуть підвищувати свій професійний рівень шляхом здобуття ступеня вищої освіти доктора наук на науковому рівні вищої освіти або через навчання в докторантурі свого чи іншого закладу вищої освіти (наукової установи) заочною (денною) формою навчання або через самостійну підготовку своїх наукових досягнень до захисту [15]. Підготовка на науковому рівні вищої освіти має відповідати

критеріям, що визначені на десятому рівні Національної рамки кваліфікацій [12; 18].

У Казахстані доктори філософії можуть вступати на постдокторські програми – освітні програми додаткової освіти. Підготовка осіб на постдокторських програмах здійснюється в організаціях вищої і (або) післядипломної освіти і наукових організаціях, що мають наукові школи і виконують наукові дослідження із напрямів підготовки кадрів [13]. Можливість постдокторської підготовки докторів філософії передбачається у п. 112 Глави 4 «Вимоги до рівня підготовки докторанта» Державного загальнообов'язкового стандарту післядипломної освіти [8, с. 248], проте жодних вимог до рівня підготовки в постдокторантурі цей документ не містить.

У Нідерландах НПП після здобуття ступеня доктора філософії можуть відвідувати «постдокторські студії» в іншому університеті чи за кордоном. На відміну від України, у Нідерландах постдокторська кваліфікація не виділена окремим рівнем у Dutch Qualifications Framework (NLQF) (Голландська Рамка кваліфікацій). Останнім рівнем кваліфікаційної рамки там є 8 – «NLQF Level 8: Doctorate; Designer; Medical specialist» (докторський ступінь, передбачає здобуття ступеня доктора філософії; проектувальника; спеціаліста з медицини) [3]. Жодних вимог до рівня кваліфікації постдокторанта рамка кваліфікацій не містить.

В Україні однією із основних форм підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації є докторантура [20]. Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії із обов'язковим науковим консультиуванням цього процесу штатним науково-педагогічним або науковим працівником відповідного закладу вищої освіти (наукової установи) із ступенем доктора наук з відповідної спеціальності [15; 18]. Вікових обмежень для вступу в докторантуру немає.

Підготовка в докторантурі здійснюється за державним (за рахунок видатків державного бюджету у державних закладах вищої освіти чи наукових установах) та регіональним замовленням (за рахунок видатків місцевих бюджетів у державних та комунальних закладах вищої освіти чи наукових установах), а також на умовах контракту (за рахунок коштів юридичних чи фізичних осіб, зокрема за кошти грантів, які отримав заклад вищої освіти (наукова установа) на проведення наукових досліджень, за якими передбачається підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора наук) [15]. Якщо особи навчалися в докторантурі за державним чи регіональним замовленням і не завершили навчання, то реального механізму повернення цих коштів немає. У Законі [18] та [19] пропонується механізм повернення коштів у випадку бажання колишнього здобувача повторно безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних закладах вищої освіти на науковому рівні.

Постдокторантура – форма післядипломної освіти у Казахстані під керівництвом провідного вченого (якого обирає заклад освіти) [8, с. 248]. Постдокторські програми реалізуються у закладах вищої освіти (організаціях вищої і (або) післядипломної освіти), що мають наукові школи

і здійснюють наукові дослідження із напрямів підготовки кадрів за рахунок коштів фізичних і (або) юридичних осіб [13]. Метою постдокторантури є підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації для формування і забезпечення спадкоємності наукових шкіл університету [14, с. 2]. За спрямуванням постдокторські програми, аналогічно до програм PhD, також поділяються на наукові та професійні.

Позиція «постдокторант» відкривається на кафедрах (в інститутах) університетів при наявності проектів, у межах яких постдокторант буде здійснювати свою наукову діяльність. А постдокторантом може бути вчений, який не більше як шість років має ступінь доктора PhD або прирівняний до нього. До того ж, є вікове обмеження для претендентів у постдокторантуру – їх вік, як правило, не повинен перевищувати 40 років [14, с. 2–4].

Слід зауважити, що в Казахстані програми постдокторантури фінансуються із позабюджетних коштів університетів (діє принцип автономії університетів), а також у межах програм і грантів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Із позабюджетних коштів університетів виплачується стипендія постдокторам, а також покриваються їх витрати, що пов'язані із участю у міжнародній науковій конференції за кордоном тривалістю до 7 днів (не більше однієї конференції на рік). Якщо ж постдокторант був відрахований із постдокторантури або як такий, що не виконав вимог атестації, або за власним бажанням він повинен повернути університету кошти, що були витрачені університетом за період його перебування в постдокторантурі [14, с. 9].

У Нідерландах постдокторський дослідник (postdoctoral researcher) або постдок (postdoc) – це набуття особою досвіду дослідника, після здобуття ступеня PhD, що дозволяє їй і надалі спеціалізуватися в певній галузі та засвоювати нові навички й методи [4]. Зазвичай посади постдоків відкриваються з метою реалізації певних наукових проектів або грантів на наукові дослідження.

В Україні, відповідно до Закону «Про вищу освіту», докторант – здобувач вищої освіти, («особа, зарахована або прикріплена до закладу вищої освіти (наукової установи) для здобуття ступеня доктора наук») [18]. Проте, згідно із ст. 31 Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність» докторант – це науковий працівник, адже посада «докторант» входить до переліку основних посад наукових працівників наукових установ [20]. Тому у нормативних документах наявна невідповідність із визначенням його статусу: у наукових установах – це науковий працівник, а у закладах вищої освіти – здобувач вищої освіти.

У Казахстані постдокторант – особа, яка здобуває післядипломну освіту.

У Нідерландах постдоктори – тимчасові наукові працівники, із якими, як правило, укладається строковий трудовий договір. Відповідно до «The Code of Conduct for Recruitment» «установи, що добирають постдокторантів, повинні встановлювати чіткі правила та інструкції щодо набору і призначення постдокторських дослідників, включаючи максимальну тривалість та цілі таких призначень. При цьому слід урахувати і час, проведений кандидатом у попередніх постдокторських призначеннях в інших

установах, і тимчасовість статусу постдокторанта» [6]. Тому посада постдокторського дослідника (postdoctoral researcher) не входить до системи UFO: University Job Classification (Університетська класифікація посад), і тому вона не є окремо зареєстрованою категорією на показниках WOPI (WOPI, Wetenschappelijk Onderwijs Personeelsinformatie – Інформаційної системи про науково-освітній персонал). Незважаючи на це, постдокторська посада – перший крок у академічній кар'єрі після отримання ступеня PhD [2, с. 2]. Постдоктори (postdocs), можуть одержувати фінансування від університету, «Netherlands Organisation for Scientific Research (NWO)» або «а European funding body (e.g. the European Research Council or ERC)». При цьому вони вважаються співробітниками на зарплаті та користуються повними вигодами працівників [1, с. 13]. Постдоктори можуть працювати над роботою самостійно, одержавши індивідуальний постдокторський грант (Rubicon або Talent Scheme), або у складі дослідницької групи, що працює над дослідженням певної теми.

Відбір кандидатів до докторантури (постдокторантури) здійснюється на конкурсній основі, проте підходи відрізняються. В Україні та Казахстані вимоги до відбору досить загальні й оцінюються в основному лише спроможність до наукової діяльності. Так, основними вимогами до претендентів у докторантуру в Україні є «опубліковані праці з обраної спеціальності (зокрема публікації в міжнародних реферованих журналах, індексованих в наукометричних базах, та наукові результати, що потребують завершення або оформлення у вигляді дисертації, монографії чи наукової доповіді за сукупністю статей» [15; 17]. В університетах Казахстану основними критеріями відбору кандидатів у постдокторантуру є: кількість публікацій і їх цитованість; участь у науково-дослідних проектах; досвід наукового керівництва (співкерівництва) магістрантами (докторантами); самостійність у проведенні науково-дослідницької діяльності. Пріоритет у відборі віддається претендентам, які мають публікації у наукових виданнях, що входять до баз даних Scopus і (або) Clarivate Analytics (Web of Science Core Collection), та цитування на ці публікації [14, с. 3–4].

Деяко інший підхід у Нідерландах. При відборі здійснюється як кількісна так і якісна оцінка заслуг кандидатів, зосереджується увага не лише на кількості публікацій, а й на інших аспектах кар'єри претендента, а саме: викладанні, науковому керівництві, досвіді командної роботи, управління науковими дослідженнями та інноваціями, громадській діяльності. До кандидатів, які мають досвід роботи в промисловості, застосовуються такі критерії як: наявність патентів, розробок або винаходів [6].

У цілому відбір проходить аналогічно відбору кандидата на посаду (чітко окреслюються вимоги до кваліфікації, компетентностей претендента, його майбутні завдання (обов'язки) за посадою). Наприклад, вимоги до кваліфікації та компетентностей кандидата на посаду постдока в проект «Blended Learning and CLARIAH Media Suite» («Змішане навчання та CLARIAH (Загальна лабораторія. Дослідницька інфра-

структура для мистецтв та гуманітарних наук) медіа-комплект») Utrecht University's Faculty of Humanities. В оголошенні вказано про пошук дослідника «з сильними аналітичними та дидактичними навичками та знаннями методів цифрових досліджень для створення змішаних програм навчання, навчальних посібників, відеопродукції та вебінарів для програми CLARIAH Media Suite. Postdoc зможе почати з існуючих навчальних матеріалів, а також створити власні модулі та вправи. Крім навчання в Інтернеті, ця позиція передбачає підготовку навчальних посібників та проведення семінарів для різних цільових груп (студентів, дослідників, журналістів)» [5]. Крім того, досить серйозними є вимоги до кваліфікації та компетентностей претендента:

« – PhD з медіазнавства (media studies), культурології (cultural studies), візуальних досліджень (visual studies), комунікаційних наук (communication sciences), історії (history), інформаційних наук (information sciences) або іншої відповідної дисципліни, або запланований термін захисту;

– досвід у галузі цифрових гуманітарних досліджень;

– щонайменше два роки викладацького стажу й бажано мати BTQ certificate (basic teaching qualification);

– відмінні навички академічного письма та презентації;

– відмінне знання як письмової, так і розмовної англійської мови;

– підтвержені знання голландської мови (вміння читати та розуміти на-писане голландською мовою);

– підтвержений досвід у цифрових методах, цифрових інструментах, цифрових архівах та змішаному навчанні;

– практичне мислення (hands-on mentality);

– вміння працювати у складі міждисциплінарної команди (interdisciplinary team);

– здатність та готовність співпрацювати між навчальними дисциплінами медіа-досліджень, історії, інформатики та архівознавства (ability and willingness to collaborate across the academic disciplines of media studies, history, computer sciences and archival studies);

– здатність вирішувати проблеми та вміння долати складнощі та невизначеність (problem-solving attitude and ability to deal with complexities and uncertainty);

– відмінні організаторські, соціальні та комунікативні навички» [5].

Основою підготовки доктора наук в Україні є наукова програма, адже «підготовка в докторантурі передбачає виконання особою відповідної наукової програми закладу вищої освіти (наукової установи) за певною спеціальністю та проведення власного «фундаментального чи прикладного наукового дослідження» [15; 20]. У нормативних документах не досить чітко регламентовано формування наукової програми. По великому рахунку, за теперішніми вимогами, докторанти мають прийти із майже готовими дисертаціями (хоча ступінь готовності може бути різною), тому й наукові програми (робота по завершенні дослідження), що відображені в індивідуальних планах наукової роботи будуть різні.

Наукова програма має містити терміни проміжної атестації та вимоги до активності в публікації результатів дослідження. Проте, наукова програма не передбачає навчання, а всі «найвищі компетентності» [18] докторанти мають здобувати самостійно під час власної дослідницької діяльності. Підготовка докторантів не передбачає обов'язкового здійснення ними навчальної (викладацької) діяльності.

У Казахстані програмою постдокторантури передбачаються такі види діяльності: науково-дослідницька робота (здійснюється згідно з індивідуальним планом роботи постдокторанта); проміжна та підсумкова атестація [14, с. 2]. Постдокторські програми спрямовуються «на поглиблення наукових знань, вирішення наукових і прикладних завдань зі спеціалізованої теми під керівництвом провідного вітчизняного або зарубіжного вченого» (якого обирає заклад освіти) [8, с. 248; 13].

Постдокторанти мають право: займатися педагогічною діяльністю, при цьому об'єм педагогічного (навчального) навантаження повинен складати не більше 6 кредитів на рік; на зарубіжне наукове стажування (забезпечення академічної мобільності). Крім того постдоки зобов'язані протягом одного року брати участь не менш ніж у двох міжнародних наукових конференціях [14, с. 5].

У Нідерландах основною метою постдокторантури є надання додаткових можливостей для професійного розвитку наукової кар'єри в контексті довгострокових кар'єрних перспектив [6]. А метою постдоктора – є посилення своїх інноваційних здібностей вирішення проблем і опанування умінням керувати ресурсами дослідницької групи (працівники та грантові кошти). Такий досвід здобувається шляхом роботи на посаді постдока. Постдок не сам формує собі завдання. Переважно, кандидати обираються на посаду із заздалегідь визначеними завданнями і обов'язками. Прикладом можуть слугувати вимоги до посади постдока проекту «Blended Learning and CLARIAH Media Suite» Utrecht University's Faculty of Humanities. Університетом (а не претендентом) відразу ж пропонуються кандидату завдання, які він буде виконувати:

« – досліджувати вимоги до навчання для інтеграції медіа-комплекту в навчальні та дослідницькі програми голландських університетів та НДІ;

– розробити навчальні матеріали для роботи з медіа-комплектом (наприклад, письмову документацію, скріншоти та навчальні посібники);

– сприяти розробці методів цифрових досліджень для роботи з аудіовізуальними даними та інструментами (наприклад, аналіз цифрових джерел та інструментів) шляхом написання робіт та публікацій;

– регулярно проводити семінари та практикуми для різних цільових груп (наприклад, студентів, дослідників, журналістів);

– пропонувати активну підтримку користувачам CLARIAH Media Suite;

– підтримувати лідера оперативної робочої групи в організаційних питаннях, пов'язаних з CLARIAH Media Suite;

– викладати в програмах медіа-досліджень кафедри досліджень медіа та культури (Department of Media and Culture Studies)» [5].

В Україні нормативний строк підготовки доктора наук у докторантурі становить два роки [15]. Кількість періодів підготовки в докторантурі може бути необмеженою (залежно від бажання НПП), проте за рахунок державного чи регіонального замовлення – лише один раз.

Тривалість проходження програми постдокторантури у Казахстані складає три роки (із можливістю продовження до п'яти років за поданням Експертної комісії відповідно до результатів підсумкової атестації) [14, с. 9].

Постдок у Нідерландах триває два роки із можливістю продовження цього терміну у разі продовження наукового проекту [4]. Кількість постдоків для НПП не обмежується. Все залежить від його потреб та кар'єрних планів.

В Україні та Казахстані реалізацію програм підготовки докторантів (постдокторантів) в університетах забезпечують освітні або наукові підрозділи, а загальною координацію і контроль за науково-дослідницькою діяльністю докторантів (постдокторантів) на рівні університету – спеціально створені для цього структурні підрозділи.

В Україні підготовка в докторантурі завершується наданням висновку про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації та представленням у спеціалізованій вченій раді своїх наукових досягнень у вигляді дисертації, або опублікованої монографії, або за сукупністю опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях статей [15]. Для позитивної атестації здобувач ступеня доктора наук повинен мати не менше 20 публікацій у наукових фахових виданнях України та інших держав (у природничих і технічних науках замість трьох статей можуть бути долучені три патенти на винахід (авторські свідоцтва про винахід), що безпосередньо стосуються наукових результатів дисертації), та обов'язково провести апробацію матеріалів дисертації на наукових конференціях, конгресах, симпозіумах, семінарах, школах тощо [21].

Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень [18]. «Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого» [20]. Здобуття наукового ступеня доктора наук засвідчується дипломом доктора наук [18].

У Казахстані по завершенні третього року перебування у постдокторантурі проводиться підсумкова атестація постдокторантів на засіданні вченої ради структурного підрозділу університету (факультету тощо), де здійснювалась підготовка. Основним критерієм завершення програми постдокторантури є: не менше семи одноосібних публікацій у журналах із ненульовим імпаکت-фактором по базі даних Web of Science Core Collection, що індексуються в базі даних Scopus не нижче 3 квартиля (Q3) (якщо журнал індексуються в базі даних Scopus не нижче 1 квартиля (Q1), то стаття зараховується як дві публікації).

Підсумкова атестація – публічний вступ із науковою доповіддю і звітом про наукові результати, одержані під час проходження постдокторської програми. Особлива увага на засіданні має звертатися на аналіз новизни, обґрунтованості

результатів, висновків, теоретичних і практичних рекомендацій. Учена рада відкритим голосуванням приймає одне з двох рішень: атестувати; не атестувати. За результатом підсумкової атестації оформляється індивідуально для кожного постдокторанта протокол на пронумерованих бланках, який у подальшому зберігається в архіві університету [14, с. 7–8]. Особи, які успішно закінчили постдокторантуру мають право повернутися на раніше займану посаду [14, с. 5].

У Нідерландах контроль за діяльністю постдока здійснює його безпосередній керівник (або керівник теми (проекту), завідувач кафедри тощо). Проте тут контроль іншого характеру, ніж контроль за українським докторантом чи казахстанським постдокторантом, адже контролюється виконання функціональних обов'язків (функціональних повноважень), сумлінне виконання яких оплачується. Перебування (навіть неодноразове) на посаді постдока ще не означає однозначного зайняття постійної академічної посади доцента чи професора. «Лише 13% осіб по завершенні постдоку переходить на вищу посаду в межах тієї ж установи, а 7% – до іншого університету. Близько двох третин залишають університетський сектор й переходять до державного чи приватного сектору або виїздять за кордон [2, с. 13].

Висновки і пропозиції. В Україні, Казахстані, Нідерландах забезпечується професійний розвиток НПП за науковою складовою. За результатом порівняння організації професійного розвитку НПП у вітчизняних університетах та університетах зарубіжних країн можна зробити такі висновки.

В Україні подальша підготовка осіб зі ступенем доктора філософії (кандидата наук) здійснюється на окремому нормативно визначеному науковому рівні вищої освіти. У Казахстані і Нідерландах подальше удосконалення компетентностей докторів PhD не виділяється нормативно окремим науковим рівнем.

У Казахстані встановлено вікові обмеження для кандидатів на програми постдокторантури (40 років). Крім того, вступати мають право кандидати, які не більше шести років є докторами PhD.

В Україні фінансування підготовки докторів наук здійснюється переважно за рахунок держзамовлення. У Казахстані і Нідерландах держзамовлення відсутнє, а постдокторанти фінансуються переважно університетами. У Нідерландах широко розвинуто грантове фінансування роботи постдоків.

В Україні в нормативних документах немає однозначного підходу до визначення статусу докторанта (здобувач вищої освіти чи науковий працівник). У Казахстані – постдокторант – особа, яка здобуває післядипломну освіту. У Нідерландах постдок – тимчасовий науковий працівник.

В Україні та Казахстані підготовка на науковому рівні інституціоналізована (в університетах сформовані відповідні структури, що координують підготовку здобувачів: в Україні – інститут докторантури, в Казахстані – інститут постдокторантури). У Нідерландах постдокторантури – це тимчасові дослідницькі посади у наукових проектах.

В Україні і Казахстані основними є кількісні критерії відбору кандидатів у докторантуру / постдокторантуру (кількість публікацій у фахових / індексованих журналах). У Нідерландах відбір здійснюється за поєднанням кількісних і якісних критеріїв (вра-

ховуються не лише кількість публікацій, а й особистісні характеристики, досвід викладання, командної роботи, громадської діяльності).

В Україні і Казахстані докторанти і постдокторанти самостійно формують наукову програму свого перебування відповідно у докторантурі і постдокторантурі. Тому в одержанні результатів і їх можливого подальшого впровадження зацікавлені переважно лише вони самі. В Нідерландах кандидати обираються на посаду постдока із задалегідь визначеними завданнями і обов'язками, а посади постдоків відкриваються з метою реалізації наукових проектів або грантів на наукові дослідження.

Постдоки кафедр університетів у Нідерландах зобов'язані окрім наукових досліджень забезпечувати навчальний процес (готувати навчальні посібники, розробляти власні навчальні модулі, проводити семінари тощо), тобто удосконалюють компетентності із навчально-методичної діяльності. В Україні й Казахстані такі види діяльності докторантів / постдокторантів у наукових програмах їх підготовки не передбачені.

За результатами дослідження можна виділити наступний позитивний досвід практик організації професійного розвитку НПП за науковою складовою, який можна запровадити в Україні:

– здійснення відбору до докторантури із застосуванням як кількісних так і якісних критеріїв оцінювання кандидатів;

– розширення автономії університетів через відміну держзамовлення й запровадження університетського (для реалізації своєї кадрової політики) та грантового фінансування підготовки докторів наук;

– зарахування до докторантури на задалегідь визначені для докторанта теми і дослідницькі завдання. Бажано щоб докторанти у докторантурі окрім посилення своїх інноваційних здібностей у вирішенні наукових проблем набували компетентностей із управління ресурсами дослідницької групи (працівники та грантові кошти).

Подальшими напрямками досліджень є: робота якісних критеріїв оцінки кандидатів у докторантуру; організації атестації науково-педагогічних працівників.

Список літератури:

1. A Beginner's Guide to Dutch Academia. Amsterdam : The Young Academy, 2018. 45 p. URL: <https://www.dejongeakademie.nl/shared/resources/documents/Abeginnersguide.pdf>.
2. De Goede, M., Belder, R. and De Jonge, J. (2013). Academic Careers in the Netherlands 2013. Facts & Figures 7. The Hague : Rathenau Instituut. 20 p. URL: https://www.rathenau.nl/sites/default/files/2018-05/Facts_and_Figures_Academic_Careers_01.pdf
3. National Qualifications Framework. Netherlands / site EURYDICE (European Commission). URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-qualifications-framework-53_en
4. PhD, Postdoc, and Professor Salaries in the Netherlands / site Academic Positions. URL: <https://academicpositions.com/career-advice/phd-postdoc-and-professor-salaries-in-the-netherlands>
5. Postdoc position in «Blended Learning and CLARIAH Media Suite» (0.6–8fte) / site Academictransfer. URL: <https://www.academictransfer.com/en/54508/postdoc-position-in-blended-learning-and-clariah-media-suite-06-8fte/>
6. The Code of Conduct for Recruitment. URL: <https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/charter/code>
7. Балакаева Г.Т., Токмагамбетов А.Ш., Зейнолла С.Ж. Оценка результатов обучения преподавателей вузов Казахстана по программам повышения квалификации ФАО НЦПК «Өрлеу» РИПК СО. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-rezultatov-obucheniya-prepodavateley-vuzov-kazahstana-po-programmam-povysheniya-kvalifikatsii-fao-ntspk-rleu-ripk-so>
8. Государственный общеобразовательный стандарт послевузовского образования : приложение 8 к приказу МОН РК от 31.10.2018 № 604. 258 с. С. 220–258. URL: <http://www.enu.kz/downloads/iyun/goso-2018-mag-doc.pdf>
9. Дягилева О. Підготовка науково-педагогічних працівників ВНЗ морського профілю в контексті розвитку науково-дослідницького середовища. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету]. Сер. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 131. С. 94–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2014_131_26
10. Заяць Л.І. Порівняльний аналіз університетської освіти в Україні та Нідерландах у контексті Болонських угод. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 3(7). С. 82–94. URL: <http://oaji.net/articles/2016/2923-1457599461.pdf>
11. Кабатаева Б.С., Кабатаева Р.С. Система подготовки научных кадров в Республике Казахстан. *Казахская цивилизация (Университет Кайнар)*. 2015. URL: <https://articlekz.com/article/20067>
12. Національна рамка кваліфікацій : додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.2011. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-n#n12>
13. Об образовании : Закон Республики Казахстан от 27.07.2007 № 319-III (с изменениями). URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_
14. Положення о постдокторантуре в Казахском национальном университете имени Аль-Фараби, утверждено ректором КазНУ им. аль-Фараби 20.07.2018. 10 с. URL :<https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder19427/Положение%20постдок%20КазНУ.pdf>
15. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 № 261 (у редакції від 19.04.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-p>
16. Порядок присудження наукових ступенів, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 (у редакції від 06.09.2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-p>
17. Приватний ВНЗ «Київський медичний університет». URL: <http://kmu.edu.ua/pidgotovka-zdobuvachiv-stupenya-doktora-nauk-u-doktoranturi/>
18. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (у редакції від 09.08.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
19. Про затвердження Порядку відшкодування коштів державного або місцевого бюджету, витрачених на оплату послуг з підготовки фахівців : постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2015 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2015-p#n8>
20. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII (у редакції від 16.07.2019). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
21. Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук : наказ МОНмолодьспорту України від 17.12.2012 № 1112 (із змінами). URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1851-12>

References:

1. A Beginner's Guide to Dutch Academia. Amsterdam : The Young Academy, 2018. 45 p. URL: <https://www.dejongeakademie.nl/shared/resources/documents/Abeginnersguide.pdf>
2. De Goede, M., Belder, R. and De Jonge, J. (2013). Academic Careers in the Netherlands 2013. Facts & Figures 7. The Hague : Rathenau Instituut. 20 p. URL : https://www.rathenau.nl/sites/default/files/2018-05/Facts_and_Figures_Academic_Careers_01.pdf
3. National Qualifications Framework. Netherlands / site EURYDICE (European Commission). URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-qualifications-framework-53_en
4. PhD, Postdoc, and Professor Salaries in the Netherlands / site Academic Positions. URL: <https://academicpositions.com/career-advice/phd-postdoc-and-professor-salaries-in-the-netherlands>
5. Postdoc position in «Blended Learning and CLARIAH Media Suite» (0.6–8fte) / site Academictransfer. URL: <https://www.academictransfer.com/en/54508/postdoc-position-in-blended-learning-and-clariah-media-suite-06-8fte/>
6. The Code of Conduct for Recruitment. URL: <https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/charter/code>
7. Balakaeva H.T., Tokmahambetov A.Sh., Zeinolla S.Zh. Otsenka rezultatov obucheniya prepodavatelei vuzov Kazakhstana po programmam povysheniya kvalifikatsiyi FAO NTsPK «Orleu» RYPK SO [Assessment of the results of training of teachers of higher educational institutions of Kazakhstan under the improvement of qualification programs of FAO NCIQ «Orleu» RIIQ SO]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-rezultatov-obucheniya-prepodavateley-vuzov-kazahstana-po-programmam-povysheniya-kvalifikatsii-fao-ntspk-rleu-riq-so>
8. Gosudarstvennyi obsheobiazatelnyi standart poslevuzovskogo obrazovaniya : prilozhenie 8 k prikazu MON RK ot 31.10.2018 № 604. 258 s. S. 220–258. URL: <http://www.enu.kz/downloads/iyun/goso-2018-mag-doc.pdf>
9. Diahyleva, O. Pidhotovka naukovopedagogichnykh pratsivnykiv VNZ mor-skoho profilu v konteksti rozvytku naukovodoslidnytskoho seredovyscha [Preparation of scientific-pedagogical workers of the marine profile higher education institutions in the context of the development of the research environment]. *Naukovi zapysky [Kirovogradskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu]. Ser. Pedagogichni nauky*. 2014. Vyp. 131. S. 94–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2014_131_26
10. Zaiats, L.I. Porivnialnyi analiz universytetskoï osvity v Ukraini ta Niderlandakh u konteksti Bolonskykh uгод [Comparative analysis of university education in Ukraine and the Netherlands in the context of the Bologna Agreements]. *Osvitolohichni dyskurs*. 2014. № 3(7). S. 82–94. URL: <http://oaji.net/articles/2016/2923-1457599461.pdf>
11. Kabataeva B.S., Kabataeva R.S. Sistema podhotovky nauchnykh kadrov v Respublike Kazakhstan [The system of training scientific personnel in the Republic of Kazakhstan]. *Kazakhskaiia tsyvylyzatsiya (Unyversytet Kainar)*. 2015. URL: <https://articlekz.com/article/20067>
12. Natsionalna ramka kvalifikatsii : dodatok do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.11.2011 № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-n#n12>
13. Ob obrazovanii : Zakon Respubliki Kazakhstan ot 27.07.2007 № 319-III (s iz-meneniami). URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_
14. Polozhenie o postdoktoranture v Kazakhskom natsionalnom universitete imeni Al-Farabi, utverzhdeno rektorom KazNU im. al-Farabi 20.07.2018. 10 s. URL: <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder19427/Polozhenye%20postdok%20KazNU.pdf>
15. Poriadok pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity stupenia doktora filosofii ta doktora nauk u zakladakh vyshchoi osvity (naukovykh ustanovakh), zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.03.2016 № 261 (u redaktsii vid 19.04.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-p>
16. Poriadok prysudzheniia naukovykh stupeniv, zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.07.2013 № 567 (u redaktsii vid 06.09.2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-p>
17. Pryvatnyi VNZ «Kyivskiy medychniy universytet». URL: <http://kmu.edu.ua/pidgotovka-zdobuvachiv-stupenya-doktora-nauk-u-doktoranturi/>
18. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII (u redaktsii vid 09.08.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
19. Pro zatverdzhennia Poriadku vidshkoduvanniia koshtiv derzhavnogo abo mistsevoho biudzhetu, vytrachenykh na oplatu posluh z pidhotovky fakhivtsiv : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.08.2015 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2015-p#n8>
20. Pro naukovu i naukovotekhnichnu diialnist : Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 № 848-VIII (u redaktsii vid 16.07.2019). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
21. Pro opublikuvanniia rezultativ dysertatsii na zbuttia naukovykh stupeniv doktora i kandydata nauk : nakaz Monmolodsporu Ukrainy vid 17.12.2012 № 1112 (iz zminamy). URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1851-12>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-81>

УДК 378:37.015.31:37.011.3-051

Івершинь А.Г.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті розглянуто поняття художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів. Підкреслено, що саме креативність як внутрішній ресурс людини є ядром творчого потенціалу, що дозволяє особистості актуалізувати свої творчі сили. Проблема художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів розглядається у зв'язку з художньою діяльністю, спрямованістю до мистецтва. Виокремлено такі компоненти досліджуваного феномена: мотиваційний, перцептивний, когнітивний діяльнісно-творчий, рефлексивний. У статті робиться висновок, що проблема художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів вимагає нових наукових досліджень щодо віднаходження ефективних форм та методів його розвитку.

Ключові слова: творчість, творчий потенціал, художньо-творчий потенціал, майбутні вихователі.

Ivershin Angelika

State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University by K. Ushinsky»

ARTISTIC-CREATIVE POTENTIAL OF FUTURE TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Summary. In the article, the author considered the concept of "artistic and creative potential of future educators". This concept is understood as a multidimensional phenomenon, an integrative resource education of the personality, which is expressed in a special aesthetic attitude to the world, the transformation of personal impressions into artistic images, the needs of the individual in self-expression in artistic activity. The author emphasized that creativity is an important component of creative potential, which allows a person to actualize their creative powers. In the article, the author describes the structural components of the artistic and creative potential of future educators, namely: the abilities and personal qualities necessary for creativity (creative thinking; creative imagination, empathy); value orientations of the personality (estimates, judgments, attitudes, beliefs, views); knowledge in the field of art, personality skills. The problem of the artistic and creative potential of the personality of future educators is considered in close connection with artistic activity and artistic orientation. The article describes such components of the artistic and creative potential of the personality of future educators: motivational, perceptive, cognitive, creative, reflective. The article identifies and characterizes the levels of development of artistic and creative potential: high, sufficient, low. The author concludes that the probability of manifestation of creative potential depends on such realities as the student's personal desire to fully realize their creative abilities; degree of internal freedom, the formation of social needs. It is concluded that new reforms in the educational space of Ukraine actualize the problem of the artistic and creative potential of future educators. New scientific research is needed, which should be aimed at finding effective forms and methods for developing the artistic and creative potential of future educators.

Keywords: creativity, creative potential, artistic and creative potential, future educators.

Постановка проблеми. Сучасна концепція освіти в Україні, враховуючи Європейські принципи удосконалення освітнього процесу, зазнає певних змін. А саме, зростає відповідальність вищої школи за процес формування особистості професіонала, здатного до творчості, спроможного до різнобічного розвитку вихованців відповідно до їхніх задатків, нахилів, здібностей. Ідея творчого розвитку особистості охоплює всі рівні освіти – від дошкільної ланки до студентів вишу, що знайшло своє відображення в державній програмі «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» й Законах України «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», у «Базовому компоненті дошкільної освіти» тощо. З огляду на це, переосмислення сучасних пріоритетів в освіті актуалізує питання становлення творчої особистості майбутніх педагогів, виявлення та розвитку їхніх здібностей, творчого потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про те,

що забезпечення високої якості освіти та розвитку творчості педагога стало предметом наукових розвідок багатьох педагогів: Л. Артемової, Г. Бельської, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Кічук, С. Сисоєвої, О. Рудницької.

Коли ставиться проблема зміни, зростання, еволюції особистості, то виникає питання про її здатність до розвитку, про потенціали цього розвитку.

Проблема творчого потенціалу особистості висвітлюється в дослідженнях Б. Богоявленської, Т. Браже, Е. Глухівської, С. Євінзон, В. Загвязінського, Н. Клопової, Ю. Кулюткіна, В. Копосової, А. Матюшкіна, Л. Мещеряковой, В. Моляко, В. Овчинникова, В. Риндак, Е. Яковлевої та ін. Розвитку творчого потенціалу в процесі фахової підготовки майбутніх вихователів й магістрів закладів дошкільної освіти присвячено дослідження О. Ємчик, О. Листопада, Л. Яренчук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо, що в умовах сучасного суспільства, яке орієнтовано на актуалізацію творчих проявів людини, суттєву увагу

треба приділяти розвитку художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів дітей дошкільного віку. Проте, в наявних працях не розкрито повністю роль художньо-творчого потенціалу у професійній підготовці майбутніх вихователів.

Метою статті є аналіз проблеми художньо-творчого потенціалу особистості майбутніх вихователів у наукових доробках вітчизняних і зарубіжних науковців й розкриття психологічного змісту цього феномена, а також його структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення сутності творчого потенціалу майбутніх вихователів і процесу його розвитку в художньо-творчій діяльності, розглянемо основні аспекти поняття «художньо-творчий потенціал», які спираються на психолого-педагогічні та мистецтвознавчі знання. Для цього проаналізуємо різні підходи до дослідження понять «потенціал», «творчість», «творчий потенціал», художньо-творчої діяльності; «художньо-творчий потенціал особистості»; на основі синтезу різних теоретичних положень визначимо дослідницьку позицію щодо проблеми розвитку художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів засобами образотворчого мистецтва.

Професійна підготовка у вишу майбутніх вихователів дітей дошкільного віку спрямовує молодих фахівців до набуття професійних знань та умінь, мотивує до творчої й інноваційної діяльності в умовах закладу дошкільної освіти, націлює на самовдосконалення та самореалізацію, формує готовність що до досконалого володіння методиками та технологіями формування творчої особистості дошкільників; сприяє розвитку творчого потенціалу.

Термін «потенція» (від лат. *potentia* – сила) в філософії трактується як джерело, можливість, засіб, запас; те, що може бути використано для вирішення будь-якої задачі, досягнення певної мети [5, с. 242].

Під поняттям «потенціал особистості» психологи (Л. Виготський, Б. Ананьєв, М. Каган, В. Моляко) розуміють «психологічні резерви» особистості, які опинилися або виявляються в силу ряду причин не використаними, не розкритими до кінця. Потенційне – це те, що існує в потенції, в прихованому вигляді, що може проявитися за певних умов [1].

На думку А. Маслоу, поведінка людини регулюється основним мотивом – тенденцією до актуалізації, до потреби пізнати самого себе, розвитку своїх талантів, прихованих ресурсів, потенційних можливостей, творчих імпульсів і здібностей [9, с. 159].

А. Матюшкін, А. Пономарьов, В. Серіков, А. Уразова вважає, що творчий потенціал – це інтегральна особистісна властивість, що виражається у відношенні (позиції, установки, спрямованості) людини до творчості, яке визначає міру її можливостей у творчій реалізації і самоактуалізації [6].

Д. Богоявленська, А. Брушлинський, Е. Яковлева ототожнюють творчий потенціал з творчими здібностями людини [5].

У дослідженнях авторів (Л. Буєва, Г. Глотова, В. Горова, І. Мартинок, Т. Таранова) потенціал як прояв здібностей до творчості тісно пов'язаний з готовністю до творчої діяльності. При цьому здатність до творчості розглядається як особис-

тісна структура і механізм, що забезпечує актуалізацію творчого потенціалу, а готовність – як соціально-психологічна установка на творчу самореалізацію [5].

За В. Моляко, К. Платоновим, В. Риндак це поняття розуміється як синтетична якість, що характеризує міру можливостей особистості у здійсненні діяльності творчого характеру [2].

В. Ігнатова визначає творчий потенціал як особистісну властивість (в сукупності особистісних здібностей, знань, умінь, переконань, відносин, спрямованості), що визначає потребу, готовність і можливість творчої самореалізації і саморозвитку [2].

У науковій літературі поняття «творчий потенціал» також характеризується як психічні задатки, здібності, якості, нахили, приховані ресурси, резерви, творчі імпульси, внутрішня енергія, продуктивні сили, потреби пізнання самого себе і інших, накопичення соціального досвіду, самовираження, самореалізація, розвиток особистості [2].

Різноманітність трактувань даного поняття дозволило В. Моляко висловити думку, що проблема розвитку творчого потенціалу особистості, його архітекτονіки залишається до певної міри відкритою. Проте, це не позбавляє необхідності здійснювати наукові дослідження не тільки задля задоволення пізнавальних інтересів, а, звісно, для відтворення реально існуючих, а не гіпотетичних, структур із залученням переконливих фактів на доказ їх вагомості [3, с. 17–18]. Дослідник виокремлює в структурі творчого потенціалу такі компоненти як: задатки і схильності особистості, які виявляються в підвищеній чутливості до всього нового; розвинені інтереси і їх спрямованість; допитливість; прагнення до творення; схильність до пошуку і вирішення проблем; схильність до комбінування, зміні варіантів, аналогій, асоціативності мислення; досить високий рівень розвитку загального інтелекту; наполегливість, систематичність в роботі; сміливість у прийнятті рішень; інтуїтивізм [3, с. 15–16].

На думку А. Матюшкіна, сутнісною характеристикою творчого потенціалу слід визнати креативність або здатність до творчості (від лат. *Creation* – творення, створення). Саме креативність, як внутрішній ресурс людини, є ядром творчого потенціалу, що дозволяє індивіду актуалізувати свої творчі сили в творчій діяльності [6, с. 52].

Проведений аналіз наукової літератури дозволяє нам взяти за основу визначення творчого потенціалу майбутніх вихователів як динамічної інтегративної особистісної властивості (у сукупності особистісних здібностей, знань, умінь, переконань, відносин, спрямованості), ресурс особистості, що визначає потребу у творчій самореалізації та саморозвитку, готовність до формування творчої особистості вихованця.

Переходячи до розгляду проблеми художньо-творчого потенціалу особистості майбутніх вихователів, відзначимо, що цей феномен розглядається нами в тісному зв'язку з поняттям «художність», тобто означає належність до мистецтва, спрямованість до художньої діяльності.

Ще стародавні мислителі (Аристотель, Платон) вважали мистецтво засобом розвитку не тільки специфічних, але і загальних, «універсальних»

творчих здібностей; особливим естетичним ставленням людини до світу, яке є основою здібностей до різних видів художньої творчості, що реалізується в будь-якій сфері людської діяльності [4].

Прогресивними мислителями різних епох процес залучення підростаючого покоління до художньо-творчої діяльності, до мистецтва, розглядалися як один з потужних засобів впливу на становлення і розвиток особистості.

У контексті даного дослідження, вважаємо що рівень розвитку художньо-творчого потенціалу особистості тісно пов'язаний з рівнем розвитку художньо-творчої діяльності, яка, в свою чергу, може служити засобом його розвитку.

Аналізуючи наукову літературу з проблеми художньо-творчої діяльності, вважаємо за необхідне виокремити такі її суттєві ознаки, які здійснюють вплив на розвиток творчого потенціалу майбутніх вихователів:

- діяльність, у якій розвивається здатність до активного художньо-образного осягнення світу і його втілення у реальному або ідеальному планах;

- шлях до духовності, до особистісного зростання, який обумовлений творчою активністю людини зі створення себе як суб'єкта діяльності;

- спосіб пізнання себе і світу, спосіб осмислення особистісних цінностей, осягнення естетичної сторони буття;

- процес створення художньої реальності за допомогою специфічної мови мистецтва, спеціальних засобів виразності (почуття ритму, кольору, почуття форми, пластики);

- засіб розвитку творчих здібностей людини: гнучкість, нестандартність, оригінальність мислення; багатство і різноманітність ідей, асоціацій, проявів фантазії;

- художньо-творча діяльність передбачає здатність особистості до цілісного світосприйняття, саморозвитку, самореалізації;

- притаманна самій природі особистості і закладена в якості потенціалу, що вимагає розкриття.

Згідно з державними документами дошкільної освіти (Закон України «Про дошкільну освіту», «Базовий компонент дошкільної освіти») вихователю необхідно реалізовувати на практиці завдання, пов'язані з естетичним, художньо-творчим розвитком особистості дітей дошкільного віку. Говорячи словами Б. Неменського, в закладі дошкільної освіти треба «зробити мистецтво простором творчої самореалізації «Я» особистості дитини» [8].

Результатом педагогічної діяльності вихователя у вирішенні цієї проблеми є духовне збагачення особистості дитини, формування її світоглядної позиції (системи естетичних концепцій, що визначають практику художньої діяльності); уявлень (духовно-культурне присвоєння загальнолюдського досвіду); смаку (системи естетичних орієнтацій, заснованих на творчій переробці естетичних вражень); ідеалів (уявлення про гармонію і досконалість, про критерії діяльності людини по перетворенню світу і себе). Для вирішення цих завдань вихователю дошкільного закладу потрібен потужний художньо-творчий потенціал, ґрунтовна художня підготовка.

Повністю згодні з висловлюванням А. Орловського: «Малограматний педагог не зможе закласти основи художніх смаків і поглядів, не зуміє

прищепити дітям такі якості, як спостережливість, зорова пам'ять, окомір; він не зуміє навчити своїх учнів образотворчої грамоти. Але, тільки художньої підготовки педагогу недостатньо. Йому потрібно, крім того, вміння викладати навчальний матеріал... Звідси, крім художньої освіченості, потрібна освіченість педагогічна». А саме, професійна компетентність в галузі образотворчого мистецтва: теоретичні знання; методичні прийоми й засоби здійснення образотворчої діяльності; методичні знання з художнього навчання, розвитку дітей; володіння методами та технологіями формування творчої особистості дитини дошкільного віку, проектувальні, організаторські, аналітико-рефлексивні вміння; готовність до інноваційної діяльності в умовах закладу дошкільної освіти, до самовдосконалення та самореалізації себе як творчої особистості [10].

Аналіз досліджень творчого потенціалу особистості дозволяє нам вважати, що творчий потенціал, з одного боку, являє собою інтегральну цілісність природних і соціальних сил людини, які відповідають її суб'єктивній потребі у творчій самореалізації та саморозвитку. З іншого боку, творчий потенціал відображає властивості інтелекту (креативність, розумова активність, здатність до асоціативного мислення, вміння ставити і вирішувати проблеми, здійснювати перенесення і комбінування знань) і емоційно-вольові прояви (цілеспрямованість, натхнення, інтуїція, розвинена уява).

Ймовірність прояву творчого потенціалу залежить від таких реалій, як особисте прагнення (цілеспрямованість) людини в повній мірі реалізувати свої можливості; ступінь внутрішньої свободи, сформованість соціального почуття (дійсності, творення). Таким чином, художньо-творчий потенціал майбутніх вихователів являє собою складне особистісне утворення, що відображає сукупність особистісних якостей і здібностей, психологічних станів, знань, умінь і навичок у художньо-творчій діяльності; готовність до формування творчої особистості дитини дошкільного віку.

У даному дослідженні художньо-творчий потенціал майбутніх вихователів потрактуємо як багатоаспектне явище, інтегративне ресурсне утворення особистості, що виражається в особливому естетичному ставленні до світу, перетворенні особистісних вражень у художні образи, потребі у самовираженні, яке охоплює особистісні якості; систему знань, умінь, навичок, здібностей і особистісних якостей, необхідних для творчості (творче мислення; творча уява; емпатія); ціннісні орієнтації (оцінки, судження, установки, переконання, погляди); емоційність; асоціативність, почуття новизни, чуйність до протиріч; вміння бачити знайоме в незнайомому; подолання стереотипів; готовність до формування творчої особистості вихованця; характеризується єдністю емоційної, когнітивної та креативної, професійно-творчій сфер особистості. Розвиток художньо-творчого потенціалу педагога сприяє підвищенню його професійної компетентності і професіоналізму в цілому.

Сутнісні характеристики художньо-творчого потенціалу, взаємозв'язок з художньою діяльністю, структурою особистості, дозволило виокремити такі компоненти досліджуваного феномена.

Мотиваційний компонент художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів передбачає інтерес до творчої діяльності; потребу в художній творчості; емоційне-забарвлене ставлення до діяльності; спрямованість особистості на творче освоєння і створення художніх цінностей; прагнення виконувати діяльність, пов'язану з активним дослідним пошуком; вольовими зусиллями, прагнення до придбання загальних і спеціально-художніх знань; вдосконалення умінь і навичок творчої діяльності; вивчення технологій викладання образотворчого мистецтва у ЗДО.

Перцептивний компонент художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів охоплює такі якості особистості, як здатність до емпатії; вміння емоційно-чуттєвого сприймання художнього образу; розуміння засобів виразності художнього твору; здатність до емоційно-оцінювальної реакції засобів певного виду мистецтва.

Когнітивний компонент художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів складається з уявлень про свої здібності і особистісні якості; психологічні компоненти (уяву, чуттєвість, емоційність, фантазію), способи розумових дій (образне мислення, розумові логічні операції), знання специфіки творчої діяльності; передбачає наявність теоретичних знань з галузі мистецтва і гуманітарних наук; художньої практичної діяльності; знання методів і прийомів організації творчої діяльності, що сприяють вирішенню творчих завдань.

Діяльнісно-творчий компонент художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів відображає можливості особистості в створенні чогось нового і спрямований на самовизначення і самовираження в певному виді художньої діяльності. Пов'язаний з умінням переносити знання і способи діяльності з однієї галузі в іншу; планувати і прогнозувати свою діяльність; вмінням комбінувати і перетворювати відомі засоби для вирішення нових проблем; вирішувати проблеми; здійснювати пошук оригінальних ідей, нестандартних рішень.

Рефлексивний компонент художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів характеризує осмислення, самоаналіз і самооцінку власної творчої діяльності; уточнення шляхів організації творчої діяльності; визначення на основі свого власного досвіду оптимальних методів і прийомів роботи; оцінку співвідношення своїх можливостей і рівня домагань у творчості; здатність до рефлексії; осмислення своїх дій; критичність мислення.

Спираючись на теоретичні джерела, власний досвід викладання художніх дисциплін, нами виділені такі рівні розвитку художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів: високий, достатній, низький.

Високий рівень розвитку художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів характеризується усвідомленням свого особистісного "Я",

розумінням перетворюючої ролі творчої діяльності в особистісному розвитку; наявністю художніх здібностей, проявом стійкого інтересу до творчої діяльності, потребою в її вдосконаленні, прагненням до творчого самовираження. У продуктах творчої діяльності реалізований власний задум; присутні елементи новизни, як в способах діяльності, так і в змісті. На високому рівні розвинені особистісні якості: художнє сприйняття, образне мислення, уява, фантазія, критичність мислення, адекватна самооцінка, добре розвинена здатність до рефлексії. Високий рівень характеризується також знанням методів і прийомів творчої діяльності та успішним їх застосуванням, знанням технологій викладання образотворчого мистецтва у закладах дошкільної освіти, здатністю до аналізу й оцінки художньої творчості вихованців-дошкільників.

Достатній рівень розвитку художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів характеризується не чітким уявленням про свої здібності, особистісні риси, про важливість творчої діяльності в розвитку особистості. Спостерігається недостатній інтерес до творчої діяльності, студенти не прагнуть до творчого самовираження, уникають виконання творчих завдань, більше схильні до репродуктивної діяльності. Художнє сприйняття, образне мислення, уява, фантазія, критичність мислення, потребують подальшого розвитку. Самооцінка в основному занижена, здатність до аналізу й оцінки своєї художньої творчості розвинена слабо. Студенти частково обізнані з методами і прийомами творчої діяльності, методиками й технологіями викладання образотворчого мистецтва у закладах дошкільної освіти.

Низький рівень розвитку художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів характеризується слабким уявленням студентів про свої здібності, особистісні риси, знанням лише деяких (одиночних) методів і прийомів творчої діяльності, нерозумінням значущості творчої діяльності в розвитку особистості. Переважає мотив уникнення творчої роботи, радості творчості не відчують. Вміння аналізувати, виділяти головне, пояснювати у них сформовані слабо. Самооцінка в основному занижена, рефлексія і здатність до вольових зусиль відсутні, студенти не здатні самостійно долати труднощі. Студенти не обізнані з методиками й технологіями викладання образотворчого мистецтва у закладах дошкільної освіти.

Висновки. Зважаючи на нові реформи у освітньому просторі України, проблема художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів вимагає нових наукових досліджень. Дані дослідження мають бути направлені на уточнення та доповнення структурних складових художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів і віднаходження більш ефективних форм та методів розвитку художньо-творчого потенціалу майбутніх вихователів.

Список літератури:

1. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования Москва : Педагогика, 1984. С. 159–205.
2. Игнатова В.В. Педагогические факторы духовно-творческого становления личности в процессе социализации и условия их реализации : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Красноярск, 2000. 34 с.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко. Житомир : Рута, 2006. 320 с.
4. Сьчик О.Г. Формування творчого потенціалу магістрів дошкільної освіти як наукова проблема. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9617/1/Iemchuk.pdf> (дата звернення: 20.09.2019).

5. Кобзенко И.К. Структурно-содержательные характеристики личностного потенциала педагога. *Вестник Тамбовского университета. Серия : Гуманитарные науки*. 2011. Вып. 2. С. 99–103. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-soderzhatelnye-harakteristiki-lichnostnogo-potentsiala-pedagoga> (дата звернення: 15.08.2019).
6. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. Москва: Директ-Медиа, 2014. 274 с. URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=236493> (дата звернення: 20.09.2019).
7. Мелик-Пашаев А.А. Об источниках способности человека к художественному творчеству. *Вопросы психологии*. 1998. Вып. 1. С. 14–28.
8. Неменский Б.М. *Мудрость красоты*. Москва : Искусство, 1997. 148 с.
9. Маслоу А. Новые рубежи развития человека. URL: <https://mybook.ru/author/abraham-maslou/novye-rubezhi-chelovecheskoj-prirody/read/> (дата звернення: 20.08.2019).
10. Орловский Г.И. О художественном образовании учителя рисования (из опыта работы). Ленинград : Учпедгиз, 1981. 167 с.
11. *Философский словарь / Под редакцией И.Т. Фролова*. 6-е издание, перераб. и доп. Москва, 1991. 560 с.
12. Яковлева Е.А. Методические рекомендации учителям по развитию творческого потенциала учащихся. Москва : Просвещение, 1988. С. 25–32.

References:

1. Vygotskiy, L.S. (1984). *Izbrannyye psikhologicheskiye issledovaniya* [Selected psychological studies]. Moskva : Pedagogika.
2. Ignatova, V.V. (2000). *Pedagoicheskiye faktory dukhovno-tvorcheskogo stanovleniya lichnosti v protsesse sotsializatsii i usloviya ikh realizatsii* [Pedagogical factors of the spiritual and creative formation of personality in the process of socialization and the conditions for their implementation] : avtoref. dis. ... dokt. ped. nauk : 13.00.01. Krasnoyarsk.
3. *Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teoriya, metodika, rezul'tati doslidzhen.* / red. V.O. Molyako [Abilities, creativity, giftedness: theory, methodology, research results]. Zhitomir : Ruta, 2006.
4. Yemchyk, O.H. *Formuvannya tvorchoho potentsialu mahistriv doskil'noyi osvity yak naukova problema* [Formation of creative potential of masters of preschool education as a scientific problem]. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9617/1/Iemchyk.pdf>
5. Kobzenko, I.K. (2011). *Strukturno-soderzhatel'nyye kharakteristiki lichnostnogo potentsiala pedagoga* [Structural and substantial characteristics of the personal potential of a teacher]. *Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya: Gumanitarnyye nauki*, vol. 2, pp. 99–103.
6. Matyushkin, A.M. (2014). *Problemnyye situatsii v myshlenii i obuchenii* [Problem situations in thinking and learning]. Moskva : Direkt-Media. URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=236493>
7. Melik-Pashayev, A.A. (1998). *Ob istochnikakh sposobnosti cheloveka k khudozhestvennomu tvorchestvu* [On the sources of human ability to art]. *Voprosy psikhologii*, vol. 1, pp. 14–28.
8. Nemenskiy, B.M. (1997). *Mudrost' krasoty* [The wisdom of beauty]. Moskva : Isskustvo.
9. Maslou, A. *Novyye rubezhi razvitiya cheloveka* [New frontiers in human development]. URL: <https://mybook.ru/author/abraham-maslou/novye-rubezhi-chelovecheskoj-prirody/read/>
10. Orlovskiy, G.I. (1981). *O khudozhestvennom obrazovanii uchitelya risovaniya (iz opyta raboty)* [On the art education of a teacher of drawing (from work experience)]. Leningrad : Uchpedgiz.
11. *Filosofskiy slovar'* (1991). [Philosophical Dictionary]. Pod redaktsiyey I.T. Frolova. 6-ye izdaniye, pererab. i dop. Moskva.
12. Yakovleva, Ye.A. (1988). *Metodicheskiye rekomendatsii uchitelyam po razvitiyu tvorcheskogo potentsiala uchashchikhsya* [Methodological recommendations for teachers on the development of students' creative potential]. Moskva : Prosveshcheniye.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-82>

УДК 378.147:811.111

Колодіна Л.С., Лакша К.К.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ВИДИ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ, СПРЯМОВАНІ НА РОЗВИТОК НАВИЧОК ГОВОРІННЯ

Анотація. У статті проаналізовано види мовленнєвої діяльності, які покликані розвинути навички говоріння під час проведення занять, а також повернути інтерес студента до вивчення іноземної мови. Визначено основні причини, що спонукають до комунікації, та проблеми, через які студент може вести себе пасивно під час розвитку навичок говоріння. Охарактеризовано види мовленнєвої діяльності, що допоможуть подолати ці труднощі та заохотити студентів до комунікації. Дослідження гальмуючих факторів розвитку навичок говоріння та методик їх мінімізації дає підставу стверджувати, що професійний та творчий підхід до побудови методології викладання є безперечно одним із вирішальних факторів розвитку та постанови мови студентів, а також подальшого вільного оволодіння мовою.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, оволодіння іноземною мовою, методики викладання, розвиток навичок говоріння, заохочення студентів, комунікація, взаємодія.

Kolodina Larysa, Laksha Kateryna

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

TYPES OF STUDENTS' SPEAKING ACTIVITIES IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES TO DEVELOP SPEAKING SKILLS

Summary. This article represents a research of speaking skills development for student at institutions of higher education during the foreign language classes, its methods and techniques. Preliminarily this work contains analysis of some recent Ukrainian and foreign research and publications in terms of speaking skills development. The article analyzes the types of speaking activities that are designed to develop speaking skills during the classes at institutions of higher education, as well as to attract the student's interest in learning a foreign language in the class and outside it. The article briefly describes the nature of fluency development and accuracy development aspects of language learning and difference between them. It identifies and describes the main reasons for students' communication, as well as the most common reasons of students' passive behavior while speaking skills development activities. Accordingly, this work aims to describe activities for speaking section of the class and its types to help overcome difficulties which students can face during the learning process and encourage students to communicate in terms of the classes and beyond them. The work also contains a practical example of such activity. The article also provides specific techniques and activities that encourage «student-to-student» and «student-to-teacher» interactions. This research of the inhibiting factors in the development and improvement of speaking skills and possible methods of minimizing them suggests that a professional and creative approach to the selection and formation of teaching methodology and class activities is undoubtedly one of the decisive factors for the development and building of the student's language, including student's speaking skills development and improvement, as well as the subsequent mastering of the language.

Keywords: speaking activity, mastering a foreign language, teaching methods, developing speaking skills, encouraging students, communication, interaction.

Постановка проблеми. Оволодіння іноземною мовою є процесом, який передбачає не тільки вивчення певного граматичного, лексичного чи синтаксичного матеріалу, а й формування навичок говоріння та вмінь вести адекватну комунікацію. Добір методик для процесу навчання є підґрунтям подальшого успішного оволодіння мовою. Професійний та творчий підбір методологічного підходу до організації процесу оволодіння продуктивними навичками, а саме оволодіння навичками говоріння, є важливим елементом побудови здатності правильно відшліфувати мову студента та розвинути вміння вільно спілкуватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Враховуючи те, що тематика має високий рівень популярності, існує багато матеріалів з теми розвитку навичок говоріння. Серед українських дослідників відзначимо Сверепчук І.А., який у своїй роботі «Розвиток діалогічного мовлення студентів в процесі навчання іноземної мови» підсумував дослідження деяких російських філологів-викладачів на тему розвитку навичок говоріння, де уза-

гальнюються основні принципи викладання іноземної мови та методи стимулювання студентів до розвитку мовних навичок [1]. Серед зарубіжних виділяємо відомого лінгвіста, автора ESA методики, Джеремі Хармера, який працював саме над методиками викладання [3]. У сфері дослідження та розробки методологічних підходів значний внесок зробили Ар'ядин Ф.А., Хосейн М.І., які працюють у сфері розробки технік заохочення студентів розвивати навички говоріння на заняттях [2; 4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак актуальність проблеми і невирішеність низки питань дотепер залишаються на часі, оскільки нова епоха й усебічний технологічний прогрес вимагають пошуку нових методів, технік і підходів до вивчення іноземних мов, до активізації, стимуляції та заохочення студента розвивати комунікативні навички.

Мета статті. Головною метою роботи є опис та аналіз основних гальмуючих факторів, з якими стикаються студенти у процесі набування та удосконалення продуктивних навичок, а саме

говоріння, та виокремлення конкретних методологічних напрямків, що сприяють полегшенню цього процесу. Предметом дослідження є процес формування навичок говоріння у студентів з-кладів вищої освіти та методологічні напрямки удосконалення цих навичок. Об'єктом дослідження є саме методологічні підходи до розвитку навичок говоріння у студентів.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

1) виділити та проаналізувати групи методик оволодіння навичками говоріння;

2) описати наявні труднощі, з якими стикаються студенти на практиці;

3) запропонувати шляхи подолання комунікативних труднощів.

Виклад основного матеріалу. У процесі оволодіння іншомовною компетенцією виділяють рецептивні та продуктивні навички. Рецептивні навички (рецепція) – це здатність людини сприймати та розуміти іноземну мову, наприклад: слухання та розуміння тексту (читання). Продуктивні навички (продукція), навпаки, покликані сформувати здатність відтворити та продукувати іноземну мову. До таких навичок відносять говоріння та письмо.

Коли йдеться про письмо та говоріння у контексті методів викладання та оволодіння навичками, доречно застосовувати такі поняття як точність, або правильність (англ. accuracy) та вільне говоріння, або швидкість говоріння (англ. fluency) відповідно. Види діяльності під час занять, що спрямовані на розвиток точності та правильності відтворення мови, зазвичай характеризуються тим, що вони сконцентровані саме на коректному відтворенні мови. Види діяльності, які мають на меті розвинути вільність та швидкість говоріння, у свою чергу, характеризуються можливістю для студента експериментувати та проявляти креативність у використанні мови.

У сучасній викладацькій практиці більше уваги приділяється саме розвитку fluency, ніж accuracy. Коли дві чи більше людини спілкуються між собою, ми можемо із впевненістю сказати, що вони це роблять з однієї із наступних причин [1; 2]:

- вони мають певну комунікативну мету;
- вони хочуть щось повідомити;
- вони хочуть щось почути, дізнатися;
- вони зацікавлені у предметі комунікації.

Звідси виходить, що, якщо викладач хоче успішно реалізувати певний вид діяльності, який спрямований на розвиток навичок говоріння, він має створити необхідність у комунікації, виходячи з однієї з вищезазначених причин.

Можливі види мовленнєвої діяльності на заняттях [2; 4]:

• Контрольована діяльність, або види діяльності, що базуються на точності відтворення та контрольовані викладачем. Її можливі види:

1) послідовне повторення (групове та індивідуальне прослуховування та повторення моделі вимови викладача). Викладачу слід по можливості використовувати принцип «три на три», тобто тричі вимовити слово або фразу і попросити всю групу повторити. Це створює безпечне середовище для тих студентів, які не хочуть бути почуті публічно;

2) спонукання. Цей вид діяльності має у собі задалегідь підготовленні запитання для сту-

дентів, що спонукатимуть їх будувати відповіді без підготовки та у реальному режимі.

• Діяльність, яка передбачає менший контроль з боку викладача та можливість більшого прояву креативності з боку студентів.

1) побудова діалогів за зразком, як структурною основою;

2) рольові ігри з використанням певного лексичного та граматичного матеріалу.

• Креативна комунікація. Це види діяльності, що орієнтовані на вільне волевиявлення студентів. Можливі сценарії рекомендується складати викладачу, проте контент або їх наповнення віддається під повний контроль студента чи студентів, наприклад:

1) рольові ігри на вільні теми;

2) обговорення чи дискусії;

• Інформаційні гепи (Information gaps). Це вид діяльності передбачає наявність у кожного студента певної «порції» якоїсь цілісної інформації, якою вони мають обмінуватися до моменту отримання повної картини. Наприклад, у кожного студента є по абзацу певного тексту і уся група має взаємодіяти для того, щоб побудувати цілісний текст, цілісну історію тощо. Студенти мають запитати максимум 3-6 осіб з групи (залежно від загальної кількості студентів) про активності з бланку та заповнити його протягом 5-12 хвилин (залежно від кількості студентів); можна також доповнити, додавши 2-3 рядки від самого студента або запровадити ще одну умову, наприклад, щоб одне ім'я не повторювалося більше двох разів. Викладачу також рекомендовано брати участь, оскільки це може знизити напругу у взаєминах «викладач-студент». Після заповнення бланків студенти проводять сесію фідбеків-відгуків (2-3 хвилини), обговорюючи, що їх вразило, чого вони не знали, що хотіли б самі спробувати тощо. Наводимо приклад:

Find someone who...

Find someone who...	Name of your groupmate
..has visited Chernivtsi	
..met a famous person	
..has been to South America	
..has been on television	
..won a competition at school	
..has eaten something unusual	
..likes football	
..can do the split	
..drank coffee this morning	
..did exercises this morning	
..has never tried hitchhiking	
..has been on a blind date	
..looked after a baby	
..climbed a mountain	
..been in a car accident	
..left the building through the window	
..likes playing chess	
..can dance salsa	
..has blue eyes	
..likes spinach	
..knows the number of the countries in the world	

Заохочування студентів до говоріння може мати певні проблеми з боку студентів через їх небажання розвивати свої навички говоріння. Серед основних причин, що заважають студентам повноцінно працювати на заняттях можна віднести наступні [2]:

- нестача впевненості;
- страх робити помилки;
- несприятливі відносини з іншими членами групи;
- відсутність інтересу до теми;
- попередній (найчастіше – негативний) досвід навчання;
- причини, пов'язані із культурними особливостями студента тощо.

Можна запропонувати такі техніки та види діяльності, які посприяють заохоченню взаємодії «студент-студент» та «студент-викладач» [3; 4]:

- парні завдання, які передбачають спільну роботу двох студентів;
- групова робота, коли разом працюють мінімум три студента;
- багато видів діяльності, що передбачає повний або неповний контроль з боку викладача перед реалізацією завдань та вправ із креативної комунікації;
- побудова цілеспрямованої мовленнєвої діяльності (створення бажання та необхідності спілкування);
- зміна динаміки занять;
- ретельне планування;
- при виконанні певних видів діяльності, надання студентам спеціально відведеного часу для побудови та планування того, що вони збираються сказати тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, процес оволодіння продуктивними навичками (говоріння та письмо) є невід'ємною та важливою складовою

процесу розвитку іншомовної компетенції. Застосування навичок говоріння реалізується при наявності комунікативної мети, при необхідності щось повідомити чи про щось дізнатися, або коли є зацікавленість у предметі комунікації. Види мовленнєвої діяльності на заняттях з іноземної мови мають вагомий вплив на формування та шліфування й удосконалення мови студентів; їх можна поділити на наступні категорії: контрольована діяльність, або види діяльності, які базуються на точності відтворення та контрольовані викладачем; діяльність, що передбачає менший контроль з боку викладача та можливість більшого прояву креативності з боку студентів; креативна комунікація, яка орієнтується на вільне волевиявлення студентів. Кожен з цих видів діяльності має свої особливості застосування та конкретні форми. Існують фактори, або причини, що можуть сповільнити процес розвитку мови та демотивувати студента, наприклад, невпевненість, страх робити помилки, несприятливі відносини в групі, відсутність інтересу до теми тощо. Варто застосовувати певні техніки та методики, що допоможуть зняти напругу в аудиторії та побудувати сприятливу атмосферу, а також більше заохотити студента/студентів взаємодіяти із аудиторією та викладачем. До таких видів діяльності відносимо наступні: парні завдання, групова робота, види діяльності, що передбачають частковий контроль з боку викладача або його відсутність, штучне створення необхідності спілкуватися, зміна динаміки занять тощо. Професійний та творчий добір методологічного підходу до організації процесу оволодіння продуктивними навичками, а саме: оволодіння навичками говоріння, є важливим елементом побудови здатності правильно поставити мову студента та розвинути вміння вільно спілкуватися іноземною мовою.

Список літератури:

1. Свєрепчук І.А. Розвиток діалогічного мовлення студентів в процесі навчання іноземної мови. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»*. 2014. № 5. С. 6–10.
2. Aryadin F.A. Teaching Productive Skills. 2016. URL: https://www.academia.edu/4912958/Teaching_Productive_skill (дата звернення: 13.09.2019).
3. Harmer J. How to teach English. Harlow : Longman, 2010. 290 с.
4. Hossain M.I. Teaching Productive Skills to the Students: A Secondary Level Scenario. 2015. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/74352632.pdf> (дата звернення: 13.09.2019).

References:

1. Sverepchuk, I.A. (2014). Rozvytok dialohichnoho movlennia studentiv v protsesi navchannia inozemnoi movy [Developing a student's dialogic speech in the process of learning a foreign language]. *Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*, no 5, pp. 6–10.
2. Aryadin, F.A. (2016). Teaching Productive Skills. Available at: https://www.academia.edu/4912958/Teaching_Productive_skill (accessed 11 September 2019).
3. Harmer, J. (2010). How to teach English. Harlow : Longman, 290 p.
4. Hossain, M.I. (2015). Teaching Productive Skills to the Students: A Secondary Level Scenario. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/74352632.pdf> (accessed 11 September 2019).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-83>

УДК 316.77:378

Малинка М.М.

Київський національний університет технологій та дизайну

ЕФЕКТИВНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПЕДАГОГІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У роботі розглядається значення понять «комунікація», «конфлікт», досліджується генезис їхнього походження, а також психологічні особливості учасників конфлікту. Автор стверджує, що уникнути конфліктів у колективі майже неможливо. Потрібно намагатися їх попередити, вживаючи превентивні заходи. У дослідженні стверджується, що найкращим засобом для розв'язання конфліктної ситуації на робочому місці є ефективна комунікація. При чому спілкування вважається успішним, якщо користуватися не лише вербальними, а й додавати до них невербальні засоби. Автор наголошує, що з метою усунення конфліктних ситуацій у педагогічному колективі необхідно раціонально організувати роботу персоналу ЗВО, створювати сприятливий соціально-психологічний клімат, конструктивно вирішувати міжособистісні суперечки за допомогою ефективної комунікації.

Ключові слова: вербальні та невербальні засоби, комунікація, конфлікт, педагогічний колектив, соціально-психологічний клімат.

Malynka Mykola

Kyiv National University of Technologies and Design

EFFECTIVE COMMUNICATION AS A MEANS OF SOLVING INTER-PERSONAL CONFLICTS IN THE PEDAGOGICAL ENVIRONMENT

Summary. In today's world, where communication is an integral part of daily life, it is simply necessary to have all the means of communications to prevent conflicts. The accelerated pace of today requires most people to be at the workplace most of the time. Thus, the ability to communicate with co-workers, to effectively and without any problems perform tasks given by the administration is an essential component of the competencies of the 21st century specialist, including an educator. The article deals with the meaning of the terms "communication", "conflict", examines the genesis of their origin, as well as the psychological features of the participants in the conflict. The author asserts that it is almost impossible to avoid conflicts between staff members. It is necessary to anticipate them by taking preventive measures. To do this it is necessary to carefully observe interpersonal communication between staff members, in order to timely identify increased anxiety, aggressiveness and bias. The study emphasizes that effective communication is the best way to resolve a workplace conflict. Communication is considered to be successful if both verbal and non-verbal means are used. For effective communication it is necessary to take into account the psychological features of the interlocutors. The article emphasizes that a conflict in a team is not always destructive. Sometimes it happens on the contrary, thanks to it the tension is weakened, stability in the relations between the members of the team appears. Trying to use the effective communication to relieve tension in the team, it is not necessary to criticize the interlocutor sharply, to seek a compromise for the conflicting parties, to try to objectively analyze the situation so that none of the opponents remain offended, to choose such words and speech constructions, so that no one feels humiliated. The author emphasizes that in order to eliminate conflict situations in the pedagogical team, it is necessary to rationally organize the work of higher educational institution, to create a favorable social and psychological climate, to constructively resolve interpersonal disputes through effective communication.

Keywords: verbal and non-verbal means, communication, conflict, pedagogical team, social and psychological climate.

Постановка проблеми. Уміти спілкуватися з різними людьми, впливати засобами комунікації на інших із метою досягнення бажаної мети – це мистецтво й наука водночас. Оскільки те, що досить часто здається блискучою промовою харизматичної особистості, насправді є складовою не лише таланту й неординарних здібностей певної людини, а вимагає ґрунтовних знань із різноманітних дисциплін (мовознавства, поезики, риторики, психології тощо).

У сучасному світі, де комунікація є органічною складовою повсякденного життя, просто необхідно володіти усіма засобами спілкування з метою запобігання конфліктів. Прискорений темп сьогодення вимагає від більшості з нас знаходитися значну частину часу на робочому місці. Тому вміти спілкуватися зі співробітниками, швидко і головне без конфліктів ефективно виконувати доручені адмі-

ністрацією завдання, це необхідна складова компетенцій фахівця ХХІ ст., у тому числі й педагога. Отже, вибір теми «Ефективна комунікація як засіб вирішення міжособистісних конфліктів у педагогічному середовищі» напрощуд актуальний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема ефективної комунікації та її роль у вирішенні міжособистісних конфліктів, особливо в педагогічному середовищі, недостатньо висвітлена в наукових дослідженнях останніх років. Серед праць, що всебічно розглядали цю проблему, варто виокремити такі роботи: Волкова Н.П. «Професійно-педагогічна комунікація: теорія та методологія», Леонов М.І. «Психологія делового об'єднання», Урбанович А.А. «Психологія управління»; Юрченко В.В., Мельник Ю.В., Богданова Н.В. «Колектив та основи безконфліктних відносин в ньому».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Уникнути конфліктів на робочому місці майже неможливо, оскільки колектив складається з людей, котрі мають протилежні інтереси, характери, амбіції, різний соціальний статус. Саме тому поняття «комунікація» і «конфлікт» у нашому дослідженні – це дві сторони однієї медалі, які ми спробуємо об'єднати, щоб показати, яким чином ефективна комунікація допомагає вирішити гострі проблемні питання в колективі.

Мета статті: проаналізувати генезис понять «комунікація», «конфлікт», з'ясувати психологічні особливості промовця й учасників конфліктів, а також визначити шляхи запобігання суперечок за допомогою ефективної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Із поняттям «комунікація» ми зустрічаємося на кожному кроці: у колі рідних та друзів, у побутових ситуаціях, на роботі, під час відпочинку. Різні життєві ситуації вимагають комунікації, що швидко змінює свій вектор, використовує різні підходи та методи для спілкування. Сам термін «комунікація» з латинської перекладається як «зв'язок, повідомлення» [6, с. 543]. Або ж з інших джерел означає «роблю загальним, поєдную» [7, с. 347]. Тобто «спілкування, передавання інформації від людини до людини – специфічна форма взаємодії людей у процесі пізнавально-трудої діяльності за допомогою мови чи інших знакових систем» [Цит. за: 1, с. 6]. У цілому немає єдиного визначення даного поняття. Спільним у чому сходяться всі науковці в трактуванні є погляд на комунікацію як на обмін взаємною інформацією.

Генезис походження комунікації як ефективного обміну інформацією потрібно шукати ще в Стародавньому світі. Зокрема, у працях Демосфена, Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона. Особливу увагу варто звернути на погляди софістів, котрі навчали виголошувати промови, проводити бесіди тощо [1, с. 10]. У період становлення наук в Європі до вивчення поняття «комунікація» зверталися Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та ін. Дж. Локк підкреслював необхідність рефлексії для здійснення плідного обміну інформацією. А Ж.-Ж. Руссо наголошував на тому, що ефективним є спілкування, що йде від щирого серця. Тобто фактично започаткував ідею толерантності [1, с. 14]. У 20-х ХХ ст. з'явилася теорія комунікації. Її поява зумовлена розвитком досліджень знакових і мовних структур, що розгорнулася в працях філософів, лінгвістів. У цей же період виникає наука семіотика, яка вивчає комунікаційні канали (вербальний, невербальний та ін.) [1, с. 16]. Остаточно теорія комунікації сформувалася з появою кібернетики (40 рр. ХХ ст.), завдяки якій було «представлено моделі процесу комунікації, розкрито універсальні закономірності її організації й управління, акцентовано увагу на кількісній інтерпретації інформації, отриманої від комунікатора. У II половині ХХ ст. комунікація розглядалася як віднаходження «Я», тобто під кутом зору екзистенціалізму» [1, с. 18–19]. Популярною є ідея моделювання процесу комунікації (Д. Ласуелл, О. Хольсті), а також герменевтичний підхід, що зустрічається в працях В. фон Гумбольдта, М. Хайдеггера, Г. Ріккєрта тощо. Така увага до вивчення самого поняття

пов'язана з необхідністю дослідити специфіку комунікативних аспектів та їхній вплив на особистість. Адже за допомогою спілкування можна маніпулювати великою групою людей, використовувати їх із метою досягнення власної мети.

Сутність поняття «конфлікт» однозначно збагнути непросто. У цілому конфлікт (з латинської перекладається як зіткнення) – це зіштовхування різних інтересів суперників; відсутність взаєморозуміння з різних питань [8, с. 318]. Конфлікт ґрунтується на ситуації, що включає в себе протилежну мету або засоби її досягнення, невідповідність інтересів, бажань тощо [2, с. 104]. Тобто конфліктом можна вважати певний процес загострення суперечностей як мінімум двох сторін, що супроводжується негативними емоціями. Протистояння полярних особистостей може бути відкритим чи прихованим. Кожна з конфліктуючих сторін вважає себе правою, а тому виборює власні інтереси. Конфліктологія як наука виникла в ХХ ст. і продовжує своє виокремлення сьогодні.

Комунікація може бути ефективною, якщо вмilo користуватися вербальними і невербальними засобами. Кожна окрема ситуація вимагає свого підходу, відповідно своїх прийомів для її вирішення.

Вербальне спілкування здійснюється за допомогою мови. Мова є формою обміну думками, досвідом, формуванням мислення. Одним із перших дослідив взаємозв'язок між мисленням і мовою Л.С. Виготський, який стверджував, що хоча думка й не виражається у слові, проте саме через нього здійснюється [1, с. 35]. Завдяки мовленню можна виявити особливості особистості: специфіку побудови структури речень, використання образних висловів, передачу особистих почуттів, рівень культури. На думку мовознавців (А. Богуша, О.О. Потебні, І.О. Синиці), «мова належить до мовлення, як психічне до психофізичного, сутність до явища, загальне до часткового, абстрактне до конкретного, можливе до дійсного. Тобто функціонально мова характеризується як засіб, а мовлення – як процес» [1, с. 36].

Структурною одиницею мови можна вважати слова та речення, основою же комунікації виступає вислів. Виділяють внутрішнє (усне) і зовнішнє мовлення (писемне). Зовнішнє мовлення є результатом підготовки внутрішнього.

Значна кількість науковців розробляла питання писемної комунікації як засобу обміну інформацією між людьми за допомогою певного коду – друкованого слова. Для усного мовлення притаманне ретельне обмірковування, спогади, внутрішній діалог, підготовка до зовнішнього мовлення [1, с. 39–40].

Дослідженням невербальної комунікації активно почали займатися лише з 60-х рр. ХХ ст. (А. Піз, Х. Рюкле, Г.В. Колшанський, В.О. Лабунська, О.О. Леонтьєв та ін.). Науковці відзначають, що під час невербальної комунікації необхідно враховувати оточення, вік, індивідуально-психологічні характеристики, національність [1, с. 46].

Невербальні засоби спілкування (вираз обличчя, жести, погляд, дистанція, поза тіла, тілесний контакт, зовнішній вигляд тощо) допомагають передавати й сприймати думки. Проте існують причини, які ускладнюють комунікацію. До них можна віднести неоднозначність невер-

бальних прийомів, їхнє надмірне та неадекватне застосування. Окрім того, на невербальну комунікацію впливають зовнішні (ситуація спілкування, статус співрозмовників, їхнє розміщення в просторі) та внутрішні чинники (мотив спілкування, психічний і фізичний стан співрозмовників), національність [1, с. 47].

Фахівці стверджують, що основна частина інформації передається на невербальному рівні. Саме тому ефективнішою є комунікація, у якій паралельно застосовуються вербальні засоби з невербальними. Це дає змогу достовірніше донести інформацію до співрозмовника, чіткіше висловити думки. Хоча варто враховувати й те, що невербальні прийоми реалізуються підсвідомо. Тому інколи можна помітити відмінності між словами та поведінкою промовця. Варто завжди контролювати манеру спілкування, щоб вчасно виправити помилки, які можуть вплинути на результат спілкування [3, с. 24].

Для того, щоб комунікація була ефективною, промовцю необхідно враховувати психологічні аспекти як власні, так і слухачів. Перед тим, як починати спілкуватися зі співрозмовниками, варто з'ясувати їхній вік, стать, соціальний статус, освіту, місце роботи.

Потрібно також враховувати, що сучасний соціокультурний простір розвитку мовлення має певні особливості: «домінування аудіо та аудіовізуальних джерел мовлення; низький рівень мовленнєвої культури засобів масової інформації; зближення традиційних книжково-писемних та усних засобів із розмовно-побутовою стихією, міським просторіччям, соціальними та професійними діалектами; наявність у мовленні вульгаризмів, жаргонізмів, арготичних елементів, стилістичне «зниження» та стильове нівелювання» [1, с. 42]. За таких умов необхідним стає осмислення мовлення як частини здорового навколишнього середовища, яке має певні національні мовленнєві традиції [1, с. 42].

Для того, щоб вибудувати ефективну комунікацію і запобігти посиленню конфлікту в колективі, необхідно враховувати психологічний тип співрозмовника. Науковці пропонують наступну класифікацію психологічних типів: запобігливий (така людина прагне догодити іншим, не вступає в суперечки, часто вибачається; її називають миролюбцем), звинувачувальний (особистість, котра постійно шукає винних, прагне завоювати авторитет, здобути владу, бо дістає від цього задоволення), розважливий тип, або ж комп'ютер (коректний, спокійний працівник, який все прораховує наперед), віддалений (індивід немов знаходиться в іншому місці, говорить недоречні речі й невчасно), врівноважений (послідовні, відкриті, толерантні люди, котрі вміють об'єднати навколо себе інших і знайти вихід зі скрутного становища) [9, с. 22]. Звичайно, що дана класифікація є умовною, проте вона може допомогти медіатору в пошуках шляхів вирішення конфлікту в педагогічному середовищі.

Кожен педагогічний працівник повинен володіти індивідуальним стилем мовлення, який слугує показником професійної майстерності. Звичайно, це залежить від здібностей, темпераменту, харизми. Важливим є і гендерний аспект, що теж впливає на стиль мовлення особистості: «схильність жі-

нок до деталізації, опису взаємин людей та увага чоловіків до опису предметного світу; емоційність висловлювання жінок та стриманість чоловіків; вузький прагматизм мовленнєвої поведінки чоловіків та прагнення до поширеного інформаційного поля спілкування жінок тощо» [1, с. 44].

З конфліктними ситуаціями людина зустрічається щодня, у тому числі й у навчально-виховному процесі. Однією з основних ознак конфліктів можна вважати особливості та потреби сторін, котрі беруть у ньому участь. Американський психолог А. Маслоу виділив п'ять рівнів потреб: фізіологічні, безпеки, соціальні, поваги, самовираження. Відповідно до цього виділяють п'ять типів конфліктів.

«Залежно від типу суперечності конфлікти можна поділити на ті, що виникли як результат антагоністичного протиріччя й внаслідок неантагоністичного протиріччя» [5, с. 15].

Не існує чіткої класифікації конфліктів, тому що в їх основі може знаходитися будь-яка з ознак. За своєю природою конфлікти у педагогічних колективах є міжособистісними. Залежно від характеру відносин підпорядкованості опонентів міжособистісні конфлікти класифікують на горизонтальні (не задіяні особи, котрі перебувають в підпорядкуванні один одного), вертикальні (між керівниками і підлеглими), діагональні або ж змішані (між керівником і підлеглими за соціальним статусом, котрі не перебувають у прямому підпорядкуванні). За джерелом виникнення розрізняють особистісні конфлікти (зіткнення протилежних інтересів), міжособистісні (учасники ситуації переслідують несумісні цілі), міжгрупові (соціальні групи мають протилежні погляди), міжнаціональні, міждержавні [5, с. 17–18]. За типом розв'язання можуть бути прості та складні. За результатами конфлікту бувають продуктивні й непродуктивні. Коли конфліктна ситуація тільки виникає в колективі, то вона може бути стихійною, запланованою, спровокованою. На етапі розвитку – короткочасною, довготривалою, затяжною. На стадії усунення конфлікт буває керованим або ж некерованим [3, с. 35].

Існує багато причин виникнення конфліктів, проте найчастіше це такі:

1. Зіткнення інтересів.
2. Слабка розробленість правових та інших нормативних процедур вирішення соціальних суперечностей (керівник образив підлеглого).
3. Недостатність матеріальних і духовних благ.
4. Відносно стійкі стереотипи міжособистісних і міжгрупових відносин суб'єктів навчально-виховного процесу (недостатня толерантність один до одного) [5, с. 37–38].

Досить часто конфлікти виникають через професійну непридатність працівників, перебільшена заслуг одних людей, недооцінювання інших.

Розрізняють три групи міжособистісних конфліктів у педагогічному колективі: фахові конфлікти (реакція на порушення ділових відносин, перешкоди на шляху до мети в професійно-педагогічній діяльності); конфлікти сподівань (невідповідність між поведінкою педагога і нормами відносин у педколективі); конфлікти особистісної несумісності (породженні нестриманістю, завищеною самооцінкою, зарозумілістю) [3, с. 39].

«Конфлікти можуть бути зумовлені як надмірним конформізмом (безпринципною поведінкою, піддатливістю обставинам, підпорядкуванням власної думки, позиції, вчинків інтересам інших осіб), так і негативізмом (безглуздим, впертим опором, спрямованістю проти будь-яких справ та їх ініціаторів)» [3, с. 39].

Не знаючи причини виникнення конфлікту, важко розраховувати на його ефективне вирішення. Оскільки не існує чіткого визначення між конструктивними та деструктивними конфліктами, вплив такої ситуації на її учасників має подвійний характер. До конструктивних функцій конфлікту можна віднести глибше пізнання учасників ситуації один одного, сприяння розвитку особистості, послаблення психічного напруження, зміни в організації, стабільність, оскільки проблеми розкриваються, а не поглиблюються; налаштування до співпраці в майбутньому за умови виникнення складних ситуацій [4, с. 10]. З іншого боку, конфлікт значно погіршує настрої у колективі, перекреслює міжособистісні стосунки, сприяє виникненню хвороб. До особистісних причин виникнення конфліктних ситуацій відносяться також низька конфліктостійкість, неадекватний рівень самооцінки [5, с. 54–56].

Вміння спілкуватися, чути, розуміти один одного – це складний процес, що значно покращує стосунки між людьми, знімає напругу в суспільстві, на робочому місці. Для того, щоб відбувалася ефективна професійна педагогічна комунікація, потрібно дотримуватися певних етапів підготовки: заздалегідь моделювати (прогнозувати) майбутнє спілкування, керувати процесом комунікації, аналізувати спілкування, встановлювати емоційний та діловий контакт (для цього можна застосовувати певні механізми впливу – зараження (співпереживання з іншими людьми), навіювання (вміння зацікавити співрозмовника своїми думками), переконання (усвідомлений вплив на систему поглядів індивіда), наслідування (засвоєння форм поведінки іншої людини) [3, с. 25–26].

Ефективність будь-якого процесу, що відбувається на робочому місці, залежить від стосунків у педагогічному колективі, його соціально-психологічного клімату, до створення котрого долучаються не тільки безпосередньо працівники, а й адміністрація закладу. Взаємодія між людьми в залежності від того, наскільки вони дотримуються інтересів один одного, може розгортатися на таких засадах: співробітництво (взаємодія, за якої педагоги об'єднують свої зусилля добровільно, спираючись на усвідомлення значення і необхідності розв'язання спільного завдання), суперництво (боротьба за реалізацію своїх інтересів, утвердження своєї позиції), домінування (підкорення своїм інтересам інших учасників процесу). У колективній діяльності необхідно вміти правильно планувати спільні дії, узгоджено виробляти, ухвалювати і реалізовувати рішення [3, с. 28].

Дуже важливою складовою будь-якого колективу, у тому числі й педагогічного, є наявність у ньому соціально-педагогічного клімату. Адже ні для кого не секрет, що в ЗВО, як і в інших закладах, працюють люди з різноманітними особистісними якостями, інтересами, різним статусом. Саме це досить часто обумовлює їхню поведінку

і вплив на інших осіб. Кожен намагається відстояти власні права, реалізувати можливості. Соціально-психологічний клімат колективу – це «стан міжособистісних стосунків, що виявляється в сукупності психологічних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній діяльності колективу» [3, с. 30]. До психологічних умов ми можемо віднести умови праці та побуту й ступінь задоволення ними, міжособистісні стосунки, стиль керівництва та особистість самого керівника. Соціально-психологічний клімат у колективі може бути сприятливий (панує довіра, доброзичливість, ділова критика, вимогливість, відсутній тиск керівництва, можливість вільно висловлювати власні думки), несприятливий (працівники ніби ізольовані, перебувають кожен у своєму світі, що стає причиною незадовільних результатів у роботі, конфліктності в особистих стосунках, бажання змінити місце роботи), нейтральний (нестійка збалансованість, що будь-коли може зазнати змін) [3, с. 30].

Існують певні показники, за якими визначають здорову соціально-психологічну атмосферу в педагогічному колективі. До них можна віднести: згуртованість (забезпечення простору для реалізації працівника без руйнування методичної концепції ЗВО), поєднання офіційної та неофіційної сфер комунікації (чим вона вища, тим сприятливіший мікроклімат на робочому місці), атмосфера колективної турботи, взаємоповага та підтримка.

Негативний вплив на стосунки між людьми мають чутки, які передаються емоційно, у суб'єктивній інтерпретації. Їх джерелом досить часто стає брак інформації, у результаті чого народжуються нездорові фантазії. Саме чутки формують нездоровий клімат у колективі [3, с. 31].

Під час виникнення конфлікту дуже важливо знати причину, учасників, особливості його розвитку. Це допоможе в пошуках ефективних шляхів для його подолання. Конфлікти можуть розвиватися конструктивно (застосовуються ділові аргументи, без переходу на особистісні якості) та деструктивно (не гребують різними методами, намагаються принизити й дискредитувати опонентів) [3, с. 40]. Інколи подоланню конфліктів сприяє переключення уваги з проблемного питання на інше, яке не викликає гострої реакції в колективі.

Існують певні методи, застосування яких запобігає конфліктам на робочому місці. До них можна віднести наступні: метод інтроспекції (поставити себе на місце опонента, виробивши на основі цього обґрунтовані висновки про мотиви і зовнішні спонуки його поведінки), метод емпатії (заснований на техніці проникнення в переживання іншої людини), метод логічного аналізу (людина, котра володіє раціональним мисленням моделює ситуацію, у якій перебуває співрозмовник, щоб краще його зрозуміти) [3, с. 40].

Проте який би метод ви не обрали для вирішення конфліктної ситуації, потрібно у будь-якій ситуації залишатися виваженими й толерантними. Адже працювати з людьми найскладніше і водночас найцікавіше.

Висновки і пропозиції. Конфлікт у середовищі працівників педагогічного закладу потрібно не просто допомагати залагоджувати, а

вживаючи превентивні заходи, попереджати його. Для цього потрібно уважно спостерігати за міжособистісним спілкуванням у колективі, щоб вчасно виявити підвищену тривожність, агресивність, упередженість. На цьому етапі головне вчасно виявити причину й зуміти її усунути.

Найкращим засобом для розв'язання конфліктної ситуації на робочому місці є ефективна комунікація. Спілкування може бути успішним, якщо користуватися не лише вербальними, а й додавати до них невербальні засоби. Адже науковці наполягають на тому, що переважна більшість інформації передається за допомогою невербального рівня. Для ефективної комунікації необхідно враховувати психологічні особливості співрозмовників.

Варто усвідомлювати й те, що конфлікт у колективі не завжди має деструктивний характер.

Інколи буває навпаки, завдяки йому послаблюється напруга, настає стабільність у стосунках між членами колективу.

Намагаючись за допомогою ефективної комунікації зняти напругу в колективі, потрібно не критикувати гостро співрозмовника, шукати компроміс для конфліктуючих сторін, намагатися об'єктивно проаналізувати ситуацію, щоб жоден з опонентів не залишився ображеним, добирати такі слова й мовні конструкції, щоб ніхто не відчував себе приниженим.

З метою усунення конфліктних ситуацій у педагогічному колективі необхідно раціонально організувати роботу персоналу ЗВО, створювати сприятливий соціально-психологічний клімат, конструктивно вирішувати міжособистісні суперечки за допомогою ефективної комунікації. А це вимагає подальших ґрунтовних наукових досліджень.

Список літератури:

1. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія та методологія : навч. посібник. Дніпропетровськ, 2006. 88 с.
2. Леонов Н.И. Психология делового общения. Учебное пособие. Москва ; Воронеж, 2002. 216 с.
3. Навчально-методичний посібник з курсу «Основи професійної комунікації» / Укладач: Н.А. Різник. Переяслав-Хмельницький, 2014. 80 с.
4. Профілактика та вирішення конфліктів : методичний посібник / Укладач: В.С. Виноградова. Київ, 2013. 40 с.
5. Психология конфликту : Навчально-методичний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання / В.Я. Галаган, В.Ф. Орлов, О.М. Отич, О.О. Фурса. Київ, 2008. 422 с.
6. Словник іншомовних слів / Уклад.: Л.О. Пустовіт та ін. Київ, 2000. 1326 с.
7. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ, 2000. 680 с.
8. Урбанович А.А. Психология управления : Учебное пособие. Минск, 2005. 640 с.
9. Юрченко В.В., Мельник Ю.В., Богданова Н.В. Колектив та основи безконфліктних відносин в ньому : Навчальний модуль для самостійного вивчення (дистанційна форма навчання). Київ, 2016. 68 с.

References:

1. Volkova, N.P. (2006). *Profesiino-pedahohichna komunikatsiia: teoriia ta metodolohiia: navch. posibnyk* [Professional and Pedagogical Communication: theory and methodology: textbook]. Dnepropetrovsk. (in Ukrainian)
2. Leonov, N.I. (2002). *Psikhologiya delovogo obshcheniya. Uchebnoe posobie* [Psychology of Business Communication. Textbook]. Moscow; Voronezh. (in Russian)
3. Riznyk, N.A. (ed.) (2014). *Navchalno-metodychnyi posibnyk z kursu «Osnovy profesiinoy komunikatsii»* [Manual for the Course "Fundamentals of Professional Communication"] (Compiled by N.A. Riznyk). Pereyaslav-Khmelnytsky. (in Ukrainian)
4. Vinogradova, V.E. (ed.) (2013). *Profilaktyka ta vyrishennia konfliktiv: metodychnyi posibnyk* [Prevention and Resolution of Conflicts: methodological manual] (Compiled by V.E. Vinogradova). Kiev. (in Ukrainian)
5. Halagan, V.Ya., Orlov, V.F., Otich, O.M., & Fursa, O.O. (ed.) (2008). *Psikhologhiia konfliktu: Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia pidhotovky mahistriv usikh form navchannia* [Psychology of Conflict: Methodological manual for Masters of all forms of education]. Kyiv. (in Ukrainian)
6. Pustovit, L.O. (ed.) (2000). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of Foreign Words] (Compiled by L.O. Pustovit and others). Kyiv. (in Ukrainian)
7. Morozov, S.M., & Shkaraputa, L.M. (ed.) (2000). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of Foreign Words] (Compiled by S.M. Morozov, L.M. Shkaraputa). Kyiv. (in Ukrainian)
8. Urbanovich, A.A. (2005). *Psikhologiya upravleniya: Uchebnoe posobie* [Psychology of Management: Textbook]. Minsk. (in Russian)
9. Yurchenko, V.V., Melnyk, Yu.V., & Bohdanova, N.V. (2016). *Kolektiv ta osnovy bezkonfliktnykh vidnosyn v nomu: Navchalnyi modul dlia samostiinoho vyvchennia (dystantsiina forma navchannia)* [Work Community and the Basics of Non-Conflict Relations in it: A training module for self-study (distance learning)]. Kyiv. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-84>

УДК 378.14:811.111

Межуєва І.Ю.

Державний вищий навчальний заклад
«Приазовський державний технічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК МОВИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

Анотація. Інтеграція України у світову спільноту та розширення співпраці з зарубіжними країнами значно підвищили можливість створення контактів між представниками різних соціальних та вікових груп. В сучасних умовах англійська мова для спеціальних цілей стала обов'язковою складовою професійної підготовки кваліфікованого інженера. Були розглянуті труднощі та проблеми з якими стикаються вчителі під час викладання, а також теоретичні роботи щодо деяких аспектів навчання англійської мови для спеціальних цілей. Однак, погляди розділилися і особливості викладання англійської мови для спеціальних цілей майбутніх інженерів залишаються мало вивченими. Мета статті – розглянути особливості викладання англійської мови для спеціальних цілей з метою підвищення ефективності навчального процесу майбутніх інженерів. Формування лексичної компетентності має здійснюватися під постійним наглядом викладача. Зазначається, що до викладача англійської мови для спеціальних цілей пред'являються особливі вимоги, який крім знання мови, повинен мати базу знань профільних дисциплін, які студенти вивчають на конкретному навчальному курсі.

Ключові слова: англійська для спеціальних цілей (ESP), професійна компетентність, термінологія, автентичні матеріали, рівень володіння мовою.

Mezhuyeva Iryna

SHEI «Pryazovskyi State Technical University»

PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH AS A LANGUAGE FOR SPECIAL PURPOSES FOR FUTURE ENGINEERS

Summary. Integration of Ukraine into the world community and expansion of cooperation with foreign countries significantly increased the possibility of contacts between representatives of various social and age groups. In the current conditions English for special purposes has become an obligatory component of professional training for a modern engineer. In the course of the work, various definitions of the concept “a foreign language for special purposes” were studied. The difficulties and problems encountered by teachers while teaching English as a language for special purposes were indicated. Theoretical works on some aspects of teaching English as a language for professional purposes were considered. However, the views are separated and the peculiarities of teaching English as a language for special purposes for future engineers remain little studied. The purpose of this article is to consider the peculiarities of teaching English as a language for special purposes in order to improve the effectiveness of the teaching process for future engineers. It is mentioned in the article that teaching English as a language for special purposes must be started only after the students will get knowledge of basic subjects. Without such a base, students will have difficulty in mastering the course of a professional foreign language since they will not know specialized terminology. The formation of lexical competence should be under the constant teacher's control. Since professionally oriented vocabulary is studied on the basis of special texts their selection should be targeted and careful. It is noted that special requirements are imposed on the personality of the ESP teacher, who, in addition to the knowledge of the language, must have basic understanding of the profiling disciplines studied by students in the specific training course. The author draws attention to the need to integrate foreign language with core disciplines, to select the contents of teaching materials carefully, to combine traditional and innovative teaching methods, to use authentic materials during training. All these components of the learning process will contribute to improving the quality of teaching English as a language for special purposes for future engineers.

Keywords: English for special purposes (ESP), professional competence, terminology, authentic materials, language proficiency.

Постановка проблеми. Інтеграція України в світову спільноту як рівноправного учасника, розширення співробітництва із зарубіжними країнами значно збільшили можливість контактів для представників різних соціальних і вікових груп. З'явилися реальні умови для отримання освіти і роботи за кордоном, для просування українських товарів і послуг на світовий ринок. Унаслідок цього змінилася роль іноземної мови в суспільстві. Англійська мова перетворилася з навчального предмета в базовий елемент сучасної системи освіти, в засіб професійної реалізації особистості.

У сформованих сучасних умовах англійська мова стала реноме освіченої людини і частиною

підготовки висококваліфікованого фахівця будь-якої галузі народного господарства. Сучасний фахівець повинен вміти освоювати все зростаючий потік інформації не тільки на своїй рідній мові, а й мати можливість отримання нових відомостей, доступних світовій спільноті. Володіння іноземною мовою на рівні, достатньому для професійного спілкування, дозволяє працювати з літературою на іноземній мові для своєчасного знайомства з новими технологіями, відкриттями, винаходами, а також здійснювати усні та письмові контакти з зарубіжними партнерами як загально-гуманітарного, так і професійного плану, публікувати свої наукові роботи в іноземних на-

укових журналах. Іншомовна професійна компетенція є однією з вимог сучасного суспільства до молодих спеціалістів і обов'язковим компонентом професійної підготовки сучасного інженера.

Виходячи з вищевикладеного актуальність навчання майбутніх інженерів професійної англійської мови не викликає сумніву. Однак особливості, які виникають в ході навчання студентів технічного вузу англійської мови як мови для спеціальних цілей, залишаються мало вивченими. Недостатня розробленість проблеми навчання англійської мови як мови професійного спілкування визначили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчання іншомовного професійного спілкування – одна з найактуальніших проблем сучасної вищої освіти. Сьогодні вже є монографії з теорії англійської для спеціальних цілей (ESP), розроблені спеціальні методики викладання ESP, ведуться різноманітні дослідження. Аналіз теоретичних робіт свідчить про те, що деякі аспекти навчання англійської мови як мови професійного спілкування вивчалися і продовжують вивчатися вітчизняними та зарубіжними дослідниками, в тому числі: сутність мови для спеціальних цілей і зміст професійно орієнтованого навчання іноземної мови (О.І. Комарова, З.І. Коннова, Т.Н. Хомутова, Т. Дадлі-Еванс, П. Робінсон, А. Уотерс, та ін.); принципи, зміст і організація професійно орієнтованого навчання іноземної мови (Е.А. Китманова, Г.М. Ловцевіч, Л.В. Макара, О.М. Мутовкін, А.Л. Назаренко та ін.).

Окремо необхідно відзначити дослідження Р.П. Мільруд, в яких розглядаються різні аспекти навчання іноземної мови з точки зору розвитку мовної та професійної компетентності, що орієнтуються на майбутню конкретну діяльність учнів. Психологічні особливості оволодіння іноземною мовою виявляли Г.Е. Ведель, Ж.А. Вітлін, І.А. Зимова, А.А. Леонтьев та ін. Здатність студентів технічних вузів проникати в зміст іноземного тексту досліджувалася в роботах Є.І. Бейдер, П.І. Зінченко та ін.

Прихильники використання ранньої професіоналізації мовної підготовки Є.В. Воевода, Е.І. Зіміна, А.А. Кизима, Т.В. Коломієць вважають, що це дозволяє змінити підхід до навчання іноземної мови, коли студенти мотивовані на його вивчення, коли одиницею навчання стає професійний текст, коли вміння вести бесіди, складати діалоги формується на професійному змісті, коли оптимізовано вивчення граматики (розгляд граматичних тем відбувається в залежності від того, яке граматичне явище переважає в даному професійному тексті). Однак погляди на викладання англійської мови для спеціальних цілей розрізнені, що викликає необхідність подальшого вивчення теорії та особливостей навчання професійної іноземної мови та іншомовної лексики, як складових в освітньому процесі в немовному вузі.

Постановка завдання. Розглянути особливості навчання англійської мови як мови для спеціальних цілей з метою підвищення ефективності процесу її викладання для майбутніх інженерів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні викладання іноземних мов переживає дуже складний період корінний переоцінки, перегляду цілей, завдань, розробки нового навчально-методичного

матеріалу, методів і технологій навчання, прийомів викладання. Це пов'язано з тим, що однією з характеристик сучасного навчального процесу іноземної мови в вузі є його професійна спрямованість.

В даний час англійська для спеціальних цілей викладається в усьому світі за різними напрямками. Починаючи з 60-х років минулого століття, коли вперше заговорили про ESP як про окремий напрямок викладання англійської мови як іноземної, даний аспект навчання англійської мови помітно розвинувся і зайняв лідируючі позиції в викладанні англійської для професійних цілей. У науковій літературі можна зустріти різні визначення поняття «навчання іноземної мови для спеціальних цілей»: мова спеціальності, мова для професійних цілей, профільно-орієнтована мова, професійна або професійно-орієнтована мова. У наведеному нижче визначенні, на наш погляд, відбивається його основна відмінність від загальноосвітньої іншомовної підготовки. «Під професійно-орієнтованим розуміється навчання, що будується з урахуванням потреб учнів при вивченні іноземної мови, що диктуються особливостями майбутньої професії або навчальної спеціальності, які, в свою чергу, вимагають його вивчення» [1, с. 6]. У даній статті ми проаналізуємо основні особливості навчання майбутніх інженерів мови спеціальності.

Однією з найважливіших особливостей, яку повинен враховувати викладач в процесі навчання, є наявність у студентів базових знань з профільюючих дисциплін. Без наявності цієї бази студенти можуть відчувати великі труднощі при оволодінні курсом професійної іноземної мови, оскільки вони не будуть знати спеціалізовану термінологію навіть рідною мовою і, відповідно, не зможуть успішно виконувати запропоновані їм завдання.

В ході викладання англійської для спеціальних цілей мова повинна бути представлена не як предмет, який буде вивчений в ізоляції від реального використання, ні як механічне вміння або навички, які треба розвинути. Навпаки, англійська мова має бути представлена в справжніх контекстах, щоб використовувати її в тих функціях, які повинні будуть виконуватися при вивченні спеціальності або в подальшому на робочих місцях. Тому вважаємо за доцільне починати вивчення професійної іноземної мови тільки після того, як студенти отримали основні знання зі спеціальних дисциплін, тобто після проходження курсу «Вступ до спеціальності».

Англійська для спеціальних цілей (ESP) об'єднує предмет спеціальності і викладання англійської мови. Заняття ESP показують студентам, як зміст предмета спеціальності допомагає їм вивчити англійську мову швидше, а викладач може, таким чином, максимально використовувати ці знання студентів. Студенти покращують пізнання в англійській мові через сферу, яка відома і зрозуміла їм. Це означає, що вони можуть також використовувати матеріал, що вивчається на заняттях ESP і на заняттях зі спеціальності. Такий підхід збільшує зацікавленість студентів у матеріалі, що вивчається при проходженні курсу навчання.

Однак у студентів можуть виникати деякі труднощі у вивченні матеріалів ESP через лексичні складності наукових текстів за фахом. Розглянемо ще одну особливість навчання ESP – формування лексичної компетенції.

Даний процес повинен постійно перебувати в полі зору викладача. Лексика в цілому є найважливішим пластом в системі мовних засобів. Це означає її важливе місце на кожному занятті з мови. Більш того, систематичне накопичення, розширення і активне застосування словникового запасу є одним з найголовніших завдань при навчанні англійської мови для спеціальних цілей. Значимість правильного володіння лексикою неодноразово підкреслювалася висловлюваннями психологів і методистів. Складно спілкуватися без знання граматики важко, однак без знання слів спілкуватися неможливо, не можна ні висловити, ні зрозуміти найелементарніших фраз. Від обсягу словникового запасу залежить успішність фахівця, адже за допомогою слів він спілкується з людьми, вирішує конкретні завдання і проблеми, переконує опонентів і відстоює свою точку зору. Чим більше слів він знає, тим точніше і ясніше він висловлює свої думки, тим успішніше в професійному плані він стає.

Однією з основних причин слабого володіння іншомовною лексикою, що спостерігається у майбутніх інженерів, на наш погляд, є недостатня розробленість деяких питань методики навчання англійської мови для спеціальних цілей. До таких питань відноситься методика формування лексичних навичок і розробка системи вправ для ефективного навчання лексиці. Справа в тому, що лексичний навик, як і будь-який інший навик має свою специфіку. Необхідно брати до уваги психолінгвістичні основи, стадіальність і умови роботи, ретельно виконувати підбір адекватних прийомів. Відомо, що в основі володіння словом лежить ціла система зв'язків. Про це йдеться в роботах з фізіології (Н.П. Бехтерева), психології (І.А. Зимня), психолінгвістики (А.А. Леонтьєв). У методиці вказується на те, що мережа зв'язків іншомовного слова не виникає стихійно шляхом перенесення з рідної мови, а повинна формуватися заново [2, с. 17]. Відомо, що професійно-орієнтована лексика вивчається, головним чином на основі текстів, тому ще однією особливістю навчання майбутніх інженерів англійської мови як мови для спеціальних цілей є цілеспрямований і ретельний відбір цих текстів.

Спеціальний текст – це текст, який містить відомості, факти, дані економічного аналізу, основні розділи теорії, рекомендації та досягнення галузей наук. До них можна віднести наукові, ділові, технічні та інші тексти за фахом. Текст повинен бути орієнтований на останні досягнення в тій чи іншій сфері людської діяльності, своєчасно відображати наукові досягнення в сферах, що безпосередньо чіпають професійні інтереси майбутніх інженерів, надавати їм можливість для подальшого професійного зростання.

Найпростішим і досить ефективним завданням для вивчення професійно-орієнтованої лексики студентами є відповіді на питання з професійної тематики на мові, що вивчається. При відповіді на такі питання студенти актуалізують як іншомовні, так і професійні знання. Відповідаючи на питання, що вимагають міркування і висловлення власної думки, студент аргументує свою точку зору, застосовуючи для цього мовні засоби.

Найбільш складною формою як аудиторної, так і самостійної роботи студентів вважається короткий переказ прочитаного тексту за фахом, аналіз і оцінка змісту тексту для вилучення необхідних

відомостей. Таким чином, оригінальний текст є одним з джерел знань за професією, а вторинний, створений студентами, являє собою закріпленій у мовній формі результат розумового дії. Виклад змісту прочитаного іншомовного тексту – це одночасно мета та процес, метод і результат. Методика викладання на матеріалі професійних текстів дозволяє вважати текст вищою одиницею навчання.

Крім того, важливою складовою успіху в процесі навчання англійської мови для спеціальних цілей є якість і ретельний відбір методичних посібників: необхідно використовувати підручники і навчальні посібники, розроблені саме для конкретних спеціальностей. При використанні таких підручників є певні труднощі. У той час як для майбутніх фахівців з деяких напрямків (юридичного, економічного, інформаційних технологій) вже створено і апробовано достатню кількість посібників і підручників, і у викладачів не виникає великих проблем з їх доступністю для студентів, але в більш вузьких напрямках («Хімічна технологія», «Теорія металургійних процесів» і т. ін.) існує брак таких навчальних матеріалів.

Важливо відзначити, що методичні матеріали повинні стосуватися не тільки основ майбутньої професії, а й відображати недавні досягнення в даній сфері, винаходи, наукові відкриття, інновації, які безпосередньо відносяться до цієї професійної діяльності. Це буде сприяти удосконаленню професійної майстерності. Джерелами автентичних професійно-орієнтованих матеріалів для використання на заняттях все частіше стають газети *The Financial Times*, *The Economist* і *The Economic Times*, а також інтернет-портали телерадіомовних компаній *BBC* і *CNN*.

Для відбору професійно-орієнтованих текстів використовуються критерії, розроблені І.А. Гусейновою, а саме: канал поширення інформації (друкований, електронний); характеристика цільової аудиторії (фахівці, неспеціалісти, масовий реципієнт); жанрове розмаїття текстів з урахуванням ознак наративності і аргументування; варіювання мікроструктур (тем); національно-культурна специфіка [3, с. 28].

Автентичні матеріали мотивують учнів, тому що вони більш цікаві внутрішньо і є великим стимулом для навчання, ніж штучні або неавтентичні. Ще одне питання, на яке необхідно звернути увагу при навчанні англійської мови для спеціальних цілей, це професійна підготовка викладачів.

Традиційно вважається, що мову професії може викладати будь-який викладач, який знає термінологію цієї професії. Досвід показує, що викладачі ESP повинні бути добре обізнані про зміст спеціальності, щоб навчання англійській мові в професійних цілях досягало поставлених завдань, які полягають у тому, щоб підготувати студентів до вільного використання англійської мови в їх професійному майбутньому. Викладач ESP повинен бути зацікавлений в удосконаленні процесу викладання, в практичному застосуванні студентами знань, як в галузі іноземних мов, так і в професійній сфері.

Проблема підготовки викладачів англійської мови для спеціальних цілей, що володіють як комунікативною, так і спеціальними компетенціями не вирішена досі, і система їх навчання поки що не склалася і не функціонує. Тут можуть допомогти спеціальні курси підвищення кваліфі-

кації як за мовою професії, так і з профілюючих дисциплін, що вивчаються студентами по конкретному напрямку підготовки.

Викладання англійської мови для спеціальних цілей вимагає вдосконалення існуючих методик і розроблення нових методів навчання, поєднання традиційних та інноваційних прийомів роботи. Для того, щоб домогтися успіху в своїй роботі, викладачеві потрібно знаходити і адаптувати нові технології, щоб залучити покоління Z в роботу за традиційними напрямками за допомогою мультимедійних засобів навчання та цифрових технологій, он-лайн ресурсів і мобільних додатків.

Використання різних методів і прийомів роботи (рольові та ділові ігри, дискусії, проекти, мультимедійні засоби, відеоматеріали та ін.) сприяє підвищенню ефективності викладання, а також реалізації важливої вимоги комунікативної методики «... представити процес оволодіння мовою як осягання живою іншомовною дійсністю» [4, с. 25].

Незважаючи на різноманіття представлених форм роботи, ці питання не є вирішеними в повній мірі. Викладачі ESP повинні знайти способи стимулювати інтерес студентів до вивчення мов. Для вирішення цього завдання необхідно впровадження нових освітніх методик. Однією з таких методик є інтеграція двох дисциплін – іноземної мови та предмета за фахом, яка стає можливою в процесі професіоналізації англійської мови [5, с. 272].

Такий підхід передбачає вивчення кількох профільних дисциплін англійською мовою, що дозволяє значно збільшити кількість аудиторних годин з іноземної мови, а також дає можливість знайомити студентів з новими для них темами, підходами, методами, що існують в тій професії, яку вони вивчають. Однак для впровадження подібної методики потрібно її інтегрувати в уже наявні навчальні плани і мати сформовані мовні навички у студентів, що найчастіше викликає великі труднощі. Тому в даний час для вчених-методистів розробка

інноваційних систем для навчання англійської мови як мови для спеціальних цілей в вищих навчальних закладах є одним з злободенних питань.

Виходячи з вищесказаного для підвищення якості навчання майбутніх інженерів ESP необхідно урахувати наступні особливості: захопленість і інтерес студентів до мови, що вивчається, комунікативна та компетентнісна спрямованість процесу навчання, творчий підхід до вибору методик викладання, інтеграція дисципліни іноземна мова з профілюючими дисциплінами, використання автентичних матеріалів, професійна компетенція викладача.

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах якість вищої професійної освіти тісно пов'язана з якістю вищої мовної освіти. Тому особливістю навчання майбутніх інженерів англійської мови для спеціальних цілей у ВНЗ є освоєння програми з професійно-орієнтованої іноземної мови.

Метою навчання майбутніх інженерів англійської мови як мови для спеціальних цілей є досягнення рівня, достатнього для практичного використання іноземної мови в майбутній професійній діяльності.

Викладання іноземної мови для спеціальних цілей орієнтоване на читання літератури за фахом, вивчення професійної лексики і термінології, а останнім часом і на спілкування в сфері професійної діяльності.

У зв'язку з цим зазначимо таке: по-перше, потрібне подальше осмислення принципів професійно орієнтованого навчання іноземної мови; по-друге, необхідно скласти робочі програми з професійної іноземної мови для конкретних напрямів підготовки інженерів, використовуючи накопичений досвід; по-третє, в якості основного дидактичного засобу слід використовувати медіатексти, а інтерактивні технології повинні стати обов'язковим атрибутом навчання іноземної мови для спеціальних цілей.

Список літератури:

1. Поляков О.Г. Профильно-ориентированное обучение английскому языку и лингвистические факторы, влияющие на проектирование курса. *Иностранные языки в школе*. 2004. № 2. С. 6–11.
2. Пасова Е.И., Кузнецова Е.С. Формирование лексических навыков : учебное пособие. Воронеж : НОУ «Интерлингва», 2002. 40 с.
3. Гусейнова И.А. Принципы обучения профессиональному иноязычному общению в неязыковом вузе. *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Серия «Педагогические науки»*. Москва : Рема, 2012. Вып. 12(645). С. 25–32.
4. Селевко Г.К. Технологии развивающего образования. Москва : Академия, 2005. 185 с.
5. Демьяненко Н.В., Ермакова Я.В. К вопросу о содержании обучения профессиональному иностранному языку в техническом вузе в условиях инновационного образования. *Молодой ученый*. 2010. № 3. С. 272–274.

References:

1. Polyakov, O.G. (2004). Profilno-orientirovannoye obucheniye angliyskomu yazyku i lingvisticheskiye faktory, vliyayushchiye na proyektirovaniye kursa [Profile-oriented teaching of the English language and linguistic factors affecting the design of the course]. *Inostrannyye yazyki v shkole*, no. 2, pp. 6–11.
2. Passova, Ye.I., Kuznetsova, Ye.S. (2002). Formirovaniye leksicheskikh navykov: uchebnoye posobiye [Formation of lexical skills: a training manual]. Voronezh : NOU "Interlingva".
3. Guseynova, I.A. (2012). Printsipy obucheniya professional'nomu inoyazychnomu obshcheniyu v neyazykovom vuze [Principles of teaching professional foreign language communication in a non-linguistic university]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Seriya "Pedagogicheskiye nauki"*. Issue 12(645), pp. 25–32.
4. Selevko, G.K. (2005). Tekhnologii razvivayushchego obrazovaniya [Technology of developing education]. Moskva : Akademiya.
5. Demyanenko, N.V., & Yermakova, Y.A. (2010). K voprosu o soderzhanii obucheniya professional'nomu inostrannomu yazyku v tekhnicheskoye vuze v usloviyakh innovatsionnogo obrazovaniya [On the issue of the content of teaching a professional foreign language in a technical university in the context of innovative education]. *Molodaye uchenyye*, no. 3, pp. 272–274.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-85>

УДК 378:37.07(043.3)

Муромець В.Г.

Інститут вищої освіти

Національної академії педагогічних наук України

УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ТРЕТЬОГО ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ОГЛЯД РОЗВИТКУ ЗАГАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Анотація. У статті проаналізовано вимоги сучасного ринку праці, що висуваються до здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти у контексті реалізації їхньої управлінської діяльності. Проведено аналіз управлінських кадрів (освітньо-кваліфікаційних характеристик, функціонально-посадових обов'язків різних типів управління, типів посад та особливостей їх професійної діяльності). Представлено огляд топ 10 загальних (універсальних) компетентностей здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти.

Ключові слова: загальні (універсальні) компетентності, доктори філософії, управлінська діяльність, сучасний стан розвитку.

Muromets Viktoriia

Institute of Higher Education of the

National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

MANAGEMENT PRACTICES OF PHD STUDENTS: OVERVIEW OF THE DEVELOPMENT FOR GENERIC COMPETENCES

Summary. The article analyzes the requirements of the modern labor market, which are put forward to the applicants of the third educational and scientific level of higher education in the context of the implementation of their management activities. The analysis of management personnel (educational and qualification characteristics, functional and job responsibilities of different types of management, types of positions and features of their professional activity) is carried out. An overview of the top 10 generic (universal) competencies of third-level higher education students is presented. Of particular importance in modern conditions are such general competences as: the ability to self-education, cognitive activity, creativity, mobility, initiative in solving complex and non-standard tasks, which involves conducting research, developing innovative products in the uncertain environment, making appropriate decisions, etc. An even larger list of requirements, taking into account the new needs of the modern labor market, is being put forward by employers to the competencies of managers. Our analysis of the requirements (needs) of employers for PhD doctors of management sphere of activity was carried out by working out an information array of demand features (up to 530 cases – 57% of the structure of announcements in Ukraine for vacant posts of doctors of management specialties), by materials of leading job search sites and employment («hh.ua», «job.i.ua» «raborta.ua»). The study was conducted during 2018, taking into account the key trends in the requirements of the modern labor market, which are advanced to PhD doctors in the management field. In order to obtain more accurate and correctly worded information, we have processed only content-filled and properly written ads. As a result of our study, we have obtained a large list of requirements for the general competencies of third-level (educational) scientific students of higher education in the context of management activities, which we have summarized and unified to the top 10 general competencies required for 2020-2022 and to distribute them in order of importance.

Keywords: generic (universal) competences, PhDs, management, current state of development.

Постановка проблеми. З настанням ери цифрових технологій та нової (креативної) економіки система вищої освіти почала активно трансформуватися, адже велика частина тих компетентностей і навичок, які до цього часу формувалися, з часом почали застарівати та стали не такими важливими, затребуваними. Водночас система вищої освіти до цього часу не встигає змінюватися і трансформуватися так само швидко, як динамічні зміни в оточуючому середовищі, а особливо у науково-технічній сфері. Тому сьогодні найбільш значущими виділяють розвинені загальні компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку докторської підготовки (PhD) в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції досліджували провідні науковці: М. Винницький, В. Луговий, І. Ліньова, Ю. Рашкевич, І. Регейло, О. Слюсаренко, О. Поживілова, Л. Стрельченко, Ж. Таланова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті проаналізовано вимоги сучасного ринку праці, що висуваються до здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти у контексті реалізації їхньої управлінської діяльності. Одним із важливих напрямів підготовки докторів філософії є зорієнтованість на європейські освітні стандарти, відповідно до яких майбутній доктор філософії має володіти як професійними, так і загальними компетентностями. Серед таких компетентностей є загальнолюдські цінності, які потрібні для здійснення соціального досвіду взаємодії, врахування міжкультурних особливостей тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вивчення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел щодо підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти уможливили виявлення низки суперечностей між визначеною потребою сучасного суспільства

у фахівцях, що володіють розвиненими загальними компетентностями у контексті реалізації управлінської діяльності. Виконання вищенаведених завдань означеної проблеми дослідження ми розглядаємо з точки зору вимог роботодавців до загальних компетентностей здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти та сучасного стану умов їх розвитку у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливого значення у сучасних умовах набувають такі загальні компетентності як: здатність до самоосвіти, пізнавальна активність, креативність, мобільність, ініціативність у вирішенні складних та нестандартних завдань, що передбачає проведення досліджень, розробки інноваційних продуктів в умовах невизначеності, приймати відповідні рішення тощо. Ще більший перелік вимог з врахуванням нових потреб сучасного ринку праці висувають роботодавці до компетентностей здобувачів управлінських спеціальностей. Розглянемо такі поняття як «управлінські кадри» або «управлінський персонал» більше детально у контексті нашого дослідження. Безперечно, трудова діяльність працівників, які займаються управлінською діяльністю направлена до виконання безпосередньо управлінських функцій, тому до цієї категорії належать лінійні і функціональні керівники, в тому числі фахівці, які зайняті інтелектуальною управлінською працею.

Традиційно такий персонал поділяють на такі групи [1, с. 76]:

1) управлінці з функціями координації та стимулювання діяльності учасників виробництва (директори, начальники, керівники малих та великих за складом груп персоналу та ін.);

2) фахівці з функціоналом надання кваліфікаційної допомоги керуючому складу кадрів в аналізі й вирішенні професійних питань щодо розвитку діяльності організації (наприклад, юристи, менеджери з персоналу, економісти, інженери, інспектори, психологи, маркетологи та ін.) або ті, які самостійно керують справами – фінансовими, планово-економічними, інженерно- та матеріально-технічними, соціально-економічними, психологічними тощо.

3) допоміжні фахівці з функціоналом надання технічного, інформаційного забезпечення апарату управління – збір, аналіз, збереження, обробку, передачу інформації (архіваріуси, аудиторі, діловоди та ін.).

Першу групу управлінського персоналу традиційно поділяють на керівників вищого, середнього і нижчого рівнів:

1) вищий інституційний (керівники вищого рівня управління – топ-менеджери);

2) середній управлінський (керівники середнього рівня управління – головні фахівці, керівники відділів, підрозділів, департаментів та ін.);

3) технічний (керівники нижчого рівня управління – начальники структурних підрозділів, фахівці, майстри) [1, с. 84].

До основних функцій управлінського персоналу вищого рівня управління належить розробка стратегії розвитку організації та управління персоналом, формування кадрової політики та політики управління організацією, інвесту-

вання, розробка головних напрямів функціонування та розвитку, прийняття та ухвалення головних управлінських рішень. На середньому рівні управління переважно вирішуються питання планування діяльності організації (тактичне, оперативне), нормування та оплати праці, організації виробничого процесу, заміщення вакантних посад, мотивації тощо. До основних функцій управлінського персоналу низового рівня управління належить безпосереднє керівництво виконавцями. Такий керівник доводить до робочих місць виробничі завдання, забезпечує їх необхідними ресурсами, контролює та координує виконання повсякденних робочих завдань, дотримання норм та правил охорони праці, трудової дисципліни, тощо. До управлінського персоналу, який поділяють на рівні управління належать лінійні та функціональні керівники, працівники виробничих та функціональних структур, що забезпечують необхідною інформацією управлінську діяльність, а також виконують функції з обслуговування виробничого процесу [2].

Додаткові труднощі, що виникають у контексті дослідження здобувачів управлінських спеціальностей, зумовлені, відсутністю єдиного розуміння поняття «управлінські кадри», «управлінський персонал», «управлінці», «керівники», «адміністративно-управлінський персонал», «працівники управління». Як свідчить аналіз поширених визначень цих понять, «управлінський персонал» визначають по-різному, наприклад, працівники апарату управління:

а) з функціоналом вирішення адміністративно-координаційних питань діяльності організації та її структурних підрозділів, а також ведення документації, інформаційного забезпечення [3];

б) з органів державного управління і народного господарства (керівники організацій, підприємств, установ та їх заступники; керівники структурних підрозділів, головні фахівці апарату управління) [3];

в) які входять до адміністрації підприємства, організації [3];

г) з функціоналом вирішення питань планування та перерозподілу необхідних ресурсів для забезпечення виробничого процесу (адміністративний персонал організації) [3];

д) які зайняті безпосередньо виробничим процесом, переробкою інформації з використанням технічних засобів управління, досліджують проблеми управління, забезпечують необхідні умови для реалізації найбільш ефективних управлінських рішень та здійснюють контроль за їх виконанням [3];

е) які безпосередньо виконують функції управління технічного характеру (створення нового масиву необхідної інформації, зміна її змісту і форми, аналіз та визначення проблем діяльності організації; підготовка і прийняття управлінських рішень; контроль за їх виконанням) [3].

Більш точне визначення поняття «управління», на нашу думку, буде наступним – *це вміння досягати мети, раціонально використовуючи для цього всі необхідні ресурси, з орієнтацією на одержання оптимальних результатів*. Управління є сферою діяльності керівного складу підприємства, організації (керівників, фахівців підрозділів системи управління), що спрямована на підвищення ефективності роботи.

Головним суб'єктом та об'єктом управлінської діяльності безумовно є людина, її потенціал (здібності, якості, знання, вміння та ін.). Її управлінські дії здійснюються з врахуванням різномірних психологічних чинників управлінського процесу. Ефективність управлінської діяльності залежить, в першу чергу, від індивідуальних, психофізіологічних, соціальних, психологічних, внутрішньо мотиваційних характеристик особистості [3].

З розвитком суспільство постійно вимагає забезпечувати його потреби з врахуванням їх змін. Зумовило і поділ праці у світі – виникнення різних видів функцій (трудовах процесів), підвищення ефективності усіх видів діяльності з мінімізацією витрат та оптимізацією результатів.

Теоретичний аналіз змісту категорій «управління» і «менеджмент», широко досліджувалися багатьма вченими різних суспільних наук. Однак, у визначенні сутності поняття «функції управління» та їхньої класифікації на цей час не характеризується однозначністю розуміння. Деякі науковці класифікують функції управління за ознакою їх першочерговості в діяльності організації, а інші – за пріоритетністю у застосуванні на різних рівнях управління. Але всі вони сходяться до єдиної думки, що тільки раціональне комбінування всіх функцій управління дає конкретні результати. Здебільшого поняття «функція управління» визначають як «вид управлінської діяльності, що забезпечує формування способів управлінського впливу або відокремлені напрями управлінської діяльності. Історично відомо, що функції управління сформувалися в процесі поділу та спеціалізації праці, тому що будь-які управлінські процеси в організації відбуваються на основі функціонального поділу. Процес управління здійснюється шляхом реалізації функцій управління та є їх загальною сумою. Традиційно в усіх видах управлінської діяльності виділяють основні чотири функції – *планування, організація, мотивація та контроль*, які об'єднані процесами комунікації та прийняття рішення [2]. Кожна з цих функцій складається із серії взаємопов'язаних дій.

Ще у 20-х роках ХХ ст. у теорію управління важливий внесок вніс відомий французький вчений-практик, підприємець Анрі Файоль [2]. Він розробив «загальний підхід» до апарату управління, виділив основні принципи теорії управління, визначив їх функції та компоненти. Головна увага у його дослідженнях приділялася безпосередньо самому процесу управління, де він розглядав функцію адміністрування, яка призначена для надання допомоги адміністративному персоналу в досягненні цілей організації. До основних функцій управління Анрі Файоль відносить наступні: *планування, організація, розпорядництво, координування і контролювання*. У колишньому СРСР вчені виділяли функції: *планування, організація, координування, стимулювання, регулювання і контролювання*.

Всі ці функції, на наше переконання, оптимально відображають сутність та зміст управлінської діяльності керівників на всіх рівнях управління та фахівців, які здійснюють управлінську діяльність. Водночас, якщо більш ширше розглядати сам процес управління, то їх значно більше. Тому вчені їх уніфікували та виділили як «основні» або «загальні» для будь-якого виду

управлінської діяльності. Наприклад, функція *координації* узгоджує діяльність між об'єктами та суб'єктами управління у часі і просторі, а така між системою в цілому та зовнішнім середовищем. Вона забезпечує динамізм всієї системи управління, взаємозв'язки та єдність між її елементами. Тому функція *координації* безпосередньо поєднується з функцією організації та регулювання, а, функція прогнозування та розподілу – з функцією планування та ін.

Відомі американські вчені Мескон, Альберт і Хедоурі визначили всім відомі чотири основні функції: планування, організація, мотивація і контроль. Але сучасні науковці та практики дійшли висновку, що до цього переліку необхідно додати ще одну функцію управління – це регулювання, яка за своїм направленням чітко відокремлюється від функції організації, і без неї не можливий будь-який управлінський процес. Зміст функції регулювання полягає у забезпеченні виконання поточних заходів, які пов'язані з усуненням відхилень від норм управлінської діяльності, заданого режиму функціонування системи управління. Функція регулювання безпосередньо поєднується з плануванням, організацією та контролем.

Отже, на сучасному етапі розвитку теорії та практики управлінської діяльності такі функції як планування, організація, мотивування, контролювання і регулювання відносять до загальних (основних) функцій, як таких, що здійснюються шляхом послідовного їх застосування та задіяні в усіх управлінських процесах:

1) *планування* (визначення цілей, майбутнього стану: складається у виборі цілей та плану дій їх досягнення; чітко регламентує послідовність дій (поведінку) об'єкта управління у процесі реалізації поставлених цілей; виділяють стратегічне, тактичне та оперативне планування);

2) *організація* (формування структури управління, системи зв'язків та відносин, за допомогою якої розподіляються завдання, ресурси між окремими структурами (елементами системи або працівниками), встановлюються зв'язки (відносини) між ними, здійснюється координація з метою забезпечення узгодженої та злагодженої роботи);

3) *регулювання* (усунення перешкод та відхилень від заданих планових дій, впорядкування об'єктів управління, підпорядкування нормам (правилам), які встановлених суб'єктами регулювання; більше здійснюється в процесі оперативного управління);

4) *мотивація* (складається з потреб, мотивів та стимулів, сприяє досягненню поставлених цілей та завдань; впливає як окремо на кожну особистість так і на колективи в цілому у формі заохочувальних заходів).

5) *контроль* (оцінка й аналіз результатів: співвіднесення реально досягнутих результатів з запланованими, проявляється у формі виявлення, аналізу результатів, узагальнення, підготовки до вирішення проблем).

Як показали результати проведених досліджень – доктори PhD управлінської сфери діяльності мають обов'язково володіти таким умінням сьогодні, однак у найближчому майбутньому потреба у роботодавців до тих, хто має високий рівень такої компетенції зростає ще на 52%. Крім того, для докторів PhD, що постійно мають працювати з великим

масивом наукової інформації, яка інтенсивно оновлюється, необхідні будуть навички її оперативного та якісного відбору, опрацювання та правильного переосмислення. Для цього потрібні не тільки відповідні інтелектуальні здібності, а й сучасні відмінні навички, яких, за думкою роботодавців, на цей час у багатьох докторів PhD бракує.

На нашу думку, в аспірантурі та докторантурі цьому не учать, де часто використовують застарі технології такої вірної відповіді, як робота з форматом тестів. А розвиток цієї компетенції залежить тільки від самої особистості здобувача третього освітньо-наукового рівня вищої освіти.

Здібності до творчості, як правило, проявляються починаючи з дитинства. Однак, для того, щоб сформувати та розвинути цю компетентність аспірантам часто доводиться використовувати потенціал пізнавальної активності та пошукової діяльності методом постановки нестандартних або незвичних (складних) завдань.

На наше переконання, креативне мислення змінює цінність того, що ми робимо, оскільки творчість збільшує вартість того, що ви створюємо. Наприклад, для того, щоб розробити та реалізувати будь-який науковий проект, недостатньо продумати та прорахувати концепцію, а необхідно левову частку зусиль направити на креативність, і тоді проект буде оригінальний (нестандартний) та успішний.

На наше переконання, це станеться за рахунок зростання значущості трьох попередніх компетенцій, а також зростаючих вимог до технічної і комп'ютерної грамотності. Багато компаній сьогодні та в майбутньому йдуть шляхом зрощування людського і штучного інтелекту, відповідно і середовище стане складнішим. Уміння працювати з людьми, особливо з урахуванням того, що багато хто з них буде ще більш високорозвинений ніж сьогодні, залишається пріоритетним завданням. А для керівників така компетенція як *«управління людьми»* стає ключовою та залежатиме, в першу чергу, від їх *лідерських якостей*.

До докторів PhD управлінської сфери діяльності висуваються вимоги комплексного змісту, який базується більше на якостях лідерської і креативної спрямованості, організаторських вміннях. Роботодавці цінують вміння працівників-дослідників вибирати найбільш ефективні наукові методи, інструменти та засоби для організації діяльності за складних або непередбачуваних обставин (браком достовірної інформації та ін.), можливо навіть за короткий проміжок часу. Їх здатність по новому структурувати наукові та практичні знання характеризуватиме по-

ведінку в колективі та соціумі, вміння приймати рішення, організувати себе та інших, забезпечувати координацію та якісний контроль, налагоджувати спільну роботу себе та інших людей.

Володіння цією компетентністю дозволяє ефективно вести переговори – миттєво адекватно аналізувати ситуацію та обирати чітку та вірну стратегію поведінки, знаходити необхідні аргументи, оптимальну модель поведінки щодо переконання та залучення до співпраці, тощо. Емоційний інтелект може розвиватися самостійно, з набуттям досвіду.

Ефективність управлінської діяльності залежить від особистості керівника-лідера. Нездатність керівника до взаєморозуміння з членами колективу буде позначатися і на соціально-психологічному кліматі, що в результаті призведе до негативних наслідків.

У дослідженні ми порівняли отримані результати досліджень щодо 10-топ загальних компетентностей за вимогою роботодавців за 2015 рік та за 2020 рік.

Отже, як видно з таблиці 1 за п'ять років вимоги до 10-топ загальних компетенцій у роботодавців змінилися, в тому числі і пріоритети значущості щодо кожної з них теж змінилися. Однак інтегральна оцінка всіх компетентностей залишається такою ж самою, посилюється увага щодо вмінь вирішувати складні (нестандартні) завдання потенційних можливостей критичного мислення, креативності, адаптивності та мобільності, в тому числі вміння працювати з інформацією та виділяти головне.

Висновки з даного дослідження. Таким чином можна стверджувати, що проаналізовані нами вимоги сучасного ринку праці, що висуваються до здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти у контексті реалізації їхньої управлінської діяльності, показали, що наразі недостатньо дослідженими є упровадження ефективних методів і технологій, які забезпечуватимуть розвиток загальних компетентностей. Проведений аналіз управлінських кадрів (освітньо-кваліфікаційних характеристик, функціонально-посадових обов'язків різних типів управління, типів посад та особливостей їх професійної діяльності) дозволив нам виокремити топ 10 загальних (універсальних) компетентностей здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти. Тож подальшим питанням є розроблення методології розвитку загальних компетентностей здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти вищої освіти у контексті реалізації управлінської діяльності.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця 10-топ загальних компетентностей за вимогою роботодавців у 2015 та 2020 році

10-топ загальних компетентностей за вимогою роботодавців у 2015 році	10-топ загальних компетентностей за вимогою роботодавців у 2020 році
1. Проактивність мислення	1. Вміння вирішувати складні (нестандартні) завдання
2. Орієнтація на пропонування цінностей	2. Критичне мислення
3. Комунікаційні здатності	3. Креативність
4. Когнітивна гнучкість	4. Уміння працювати з людьми
5. Здатності до розв'язання комплексних проблем	5. Навички організації та координації
6. Координаційна взаємодія	6. Емоційний інтелект
7. Управління людьми	7. Орієнтація на результат
8. Контроль якості рішень	8. Адаптивність і мобільність
9. Орієнтація на пропонування цінностей	9. Вміння приймати рішення
10. Активне усвідомлення інформації	10. Когнітивна гнучкість

Список літератури:

1. Балабанова Л. Управління персоналом : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. С. 391–417.
2. Десслер Г. Управление персоналом : учебное пособие / пер. с англ. под ред. Ю.В. Шленова. Москва, 1997. С. 226–249.
3. Дмитренко Г.А. Стратегический менеджмент: целевое управление персоналом организаций : учебное пособие. Киев : МАУП, 2002. 344 с.
4. Навички для сучасної України. Резюме. Київ : Word Bank Group, 2015. URL: <http://www.ipq.org.ua/ua/news/93> (дата звернення: 26.08.2019).
5. Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 11.08.2019).
6. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe: Report of the Symposium Berne, Switzerland, 27-30 March 1996 / Council for Cultural Co-operation (CDCC) // Secondary Education for Europe Strasburg. 1997. P. 11.
7. Про затвердження Стандарту вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-svita/zatverdzeni%20standarty/2019/07/12/073-menedzhment-magistr.pdf> (дата звернення: 12.08.2019).
8. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 28.1 «Публічне управління». URL: http://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/12/SVO_magistr_281-074-Publichne-upravlinnya-ta-administruvannya_red.pdf (дата звернення: 12.08.2019).
9. Tuning Educational Structures in Europe. URL: http://www.europa.eu.int/comm/education/olicies/educ/tuning/tuning_en.html (дата звернення: 12.08.2019).

References:

1. Balabanova, L. (2011). *Upravlinnia personalom* : pidruchnyk. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Dessler, H. (1997). *Upravlenye personalom* : uchebnoe posobyе / per. s anhl. pod red. Yu.V. Shlenova. Moskva. (in Russian)
3. Dmytrenko, H.A. (2002). *Stratehycheskyi menedzhment: tselevoe upravlenye personalom orhanyzatsyi* : uchebnoe posobyе. Kyev : MAUP. (in Russian).
4. Navychky dlia suchasnoi Ukrainy. Reziume. Kyiv : Word Bank Group, 2015. URL: <http://www.ipq.org.ua/ua/news/93> (accessed 26.08.2019). (in Ukrainian)
5. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity Ukrainy na period do 2021 roku. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (accessed 11.08.2019). (in Ukrainian)
6. Hutmacher Walo. *Key competencies for Europe*: Report of the Symposium Berne, Switzerland, 27-30 March 1996 / Council for Cultural Co-operation (CDCC) // Secondary Education for Europe Strasburg, 1997.
7. Pro zatverdzhennia Standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 073 «Menedzhent». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-svita/zatverdzeni%20standarty/2019/07/12/073-menedzhment-magistr.pdf> (accessed 12.08.2019). (in Ukrainian)
8. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 28.1 «Publichne upravlinnia». URL: http://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/12/SVO_magistr_281-074-Publichne-upravlinnya-ta-administruvannya_red.pdf (accessed 12.08.2019). (in Ukrainian)
9. Tuning Educational Structures in Europe. URL: http://www.europa.eu.int/comm/education/olicies/educ/tuning/tuning_en.html (accessed 12.08.2019).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-86>
УДК 378.011(076)

Тимофеев В.А.

Київський державний коледж туризму та готельного господарства

КЛАСИЧНА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ВИЩИХ ПРОФЕСІЙНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У статті розглядаються методи викладання латинської мови майбутнім молодшим спеціалістам та бакалаврам у галузі правознавства як основи для формування правової компетентності. Пропонується оптимізована технологія викладання латинської мови для студентів юридичної спеціальності. Користуючись власним викладацьким досвідом автор статті наголошує про необхідність відходу від застарілих методів викладання класичної мови, спрямованих на формування комунікативної компетентності, та створення підходів, за яких формуються складові правової компетентності. Розробка такого підходу, на переконання автора, вимагає використання спеціально підготовлених вправ, виконання яких розвиває у студентів як термінологічну компетенцію, так й розумово-логічні здібності до розв'язання професійних завдань та дилем. На виході, завдяки навчання цієї елективної дисципліни, ми готуємо спеціаліста, здатного не спілкуватися латиною, а придатного, користуючись лексичним та фразеологічним матеріалом класичної мови, шукати, аналізувати та підбирати ключі до розв'язування правових ситуацій.

Ключові слова: методи викладання, латинська мова, збірник вправ, правова компетентність, правові ситуації.

Timofeev Vladimir

Kiev State College for Tourism and Hospitality

CLASSICAL LANGUAGE AS A TOOL OF FORMING THE PROFESSIONAL AND LEGAL COMPETENCY AT HIGHER PROFESSIONAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary. The article deals with the teaching methods of the Latin language to would-be junior specialists and bachelors in law as the basis for forming their legal competency. The author suggests an improved model of teaching Latin to law students. Using his own teaching experience, the author stresses the need for alienating from the outdated methods of teaching a classical language aimed at forming a communicative competence. Instead, teachers are supposed to keep to approaches forming key components of the legal competence. To create these approaches the author alleges teachers should design and use special purpose exercises developing both terminological competency and intellectual and logical skills allowing to resolve professional situations and dilemmas. As a result, thanks to teaching this elective subject, we train a specialist to be able not to socialize in Latin but fit to use the words and phrases supplied by the classical language to search, analyze and resolve professional situations. More or less innovative techniques the author suggests are as follows. 1. Latin borrowings in Ukrainian are studied by reading Ukrainian legal texts. 2. Studying grammar is basically inductive based on texts and phrases. 3. Special emphasis is put on practicing Latin procedural formulae as keys to dealing with professional situations. 4. Using standard grammatical models students learn to create their own philosophical and legal statements. When designing an optimized technique of teaching a classical language to would-be lawyers at higher professional educational establishments, the author uses its importance as a discipline that is involved in forming the key components of the legal competency (cognitive, axiological, communicative and reflexive). The normative grammar is recommended to be studied on the base of the authentic language material and reduced to the minimum supported by the practical use of a classical language. Moreover, the suggested methods consider the requirements of teaching teenagers (15-18 year-olds) – further intellectualization of the learning process, i.e. developing crystallized intellect allowing people to set goals, analyze, plan, design, anticipate and predict.

Keywords: teaching methods, Latin, exercise book, legal competency, legal situations.

Постановка проблеми. У концепції розвитку вищої юридичної освіти в Україні від 14.10.2009 р. зазначено: «В умовах розбудови української держави, соціальних і правових реформ, переходу до ринкових відносин стали актуальними проблеми перебудови існуючої системи підготовки юристів, озброєних сучасними знаннями, культурою, високим рівнем громадянської та соціальної свідомості» [3]. Зазначене положення вказує на існування протиріччя між вимогами до підготовки професійних юристів та сучасним станом юридичної освіти. На підставі цієї тези виникає необхідність розробки нових педагогічних засобів, покликаних оптимізувати професійну підготовку майбутніх юристів взагалі та сформувані у них належний рівень правової компетентності зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В останні десятиліття педагоги-дослідники дедалі частіше наголошують на значенні латинської мови як загально-гуманітарної дисципліни, вивчення якої однаково необхідне для філологів і фізиків. Про цей факт може свідчити бодай введення ознайомчого курсу з латинської мови на всіх факультетах Львівського національного університету ім. І.Франка [10, с. 12]. На професійне значення латинської мови для екологів наголошує Р.Попович [9]. У своїй статті дослідниця зазначає, що поруч з латинською екологічною термінологією студентів слід ознайомлювати лише з тими граматичними категоріями, які беруть участь у творенні терміносистеми, що вивчається [9, с. 150].

На важливу роль латинської мови як базису для оволодіння правовими знаннями, вміння-

ми та навичками, зазначає російська дослідниця Л.А. Труженікова [12]. У своєму дослідженні вона розглядає також роль латинської мови як пропедевтичної дисципліни, тобто курсу, вивчення якого сприяє розумінню студентами загальнопрофесійних предметів.

Білоруська дослідниця Круглик Н.А. у своєму дисертаційному дослідженні розробляє методи, за яких викладання латинської мови будується як розв'язання навчально-пізнавальних завдань, що типологічно відповідають професійним завданням юриста [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наше дослідження має за мету доповнити наявні концепції викладання латинської мови шляхом створення системи додаткових вправ, покликаних сформувати у студентів-майбутніх молодших спеціалістів та бакалаврів юридичного профілю професійно-правової компетентності, яка передбачає володіння правовими нормами, установку на необхідність оволодіння правовими знаннями, вміннями та навичками.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування необхідності перегляду традиційних методів викладання латинської мови майбутнім правознавцям у вищих професійних навчальних закладах із зміщенням акценту від схоластичного вивчення латинської мови до формування правової компетентності майбутнього юриста на основі вивчення латинської термінології та фразеології.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, вивчення латинської мови не лише розширює загальноосвітній та лінгвістичний кругозір майбутнього юриста, але й розвиває абстрактне і логічне мислення, даючи майже універсальні правила для розв'язання завдань професійної діяльності. Виходячи з цього, провідним методом у навчанні латинської мови майбутніх юристів має стати розвиток навичок застосування знань з латинської мови як системи формул, що є засобом для розв'язання професійних дилем. Таким чином, під час аргументації важливості латинської мови для майбутньої професії юриста ми відштовхуємось не від її теоретичного значення, а від її цінності як практично-аналітичної дисципліни. Реалізація поставленої мети можлива за умов зміни як існуючих навчальних програм, так і методології підручників.

Викладання латинської мови у системі вищої освіти має багатовікову традицію. З часів середньовіччя латинська мова слугувала не лише предметом вивчення, але й використовувалась як засіб письмового та усного спілкування. Саме останній фактор визначав методіку її викладання. Щоби забезпечити знання латини на рівні говоріння і розуміння розроблялась система спеціальних вправ, спрямованих на ґрунтовне вивчення граматики і лексики. Для пояснення граматичних правил складались штучні речення і тексти, завчались слова і уривки з творів давньоримських письменників, а також широко практикувались вправи на переклад латинською мовою. Таким чином, латина оцінювалась як засіб спілкування, звідки і методи її вивчення, які мало чим відрізнялись від методіки вивчення живих мов.

Порушення встановленої сотні років тому традиції йде повільно. Латинська мова вже давно не є мовою міжнародного спілкування, нею не ведуться лекції в університетах і не пишуться дисертації. Схоластичне зубріння граматики і механічне завчання лексики не виправдовують себе ані з практичної, ані з теоретичної точки зору. Колишній погляд на латину як мову живого спілкування затуляє її справжню цінність як «вправу для розуму» [7, с. 571].

Наше визначення сучасних цілей вивчення латинської мови ґрунтується на наступних положеннях. Ми підтримуємо загальноприйняту думку про те, що латинська мова відноситься до загальноосвітніх дисциплін і носить характер прикладної науки. «Як теоретична дисципліна латинська мова служить для розширення лінгвістичного кругозору, розвитку абстрактного граматичного мислення і наукового підходу до рідної та західноєвропейської мови, що вивчається» [1, с. 9]. Принагідно наведемо й образне висловлювання Первова П.Д.: «На уроках з давніх мов ... щохвилини здійснюється у мініатюрі той процес, який дає студенту університету можливість самостійно вивчати будь-яку науку, який дає вченому можливість відкривати нові закони ...» [7, с. 582]. Завчання слів і зубріння граматики, що тренує пам'ять і збагачує знання практичним матеріалом, на нашу думку, не входить до завдань з курсу латинської мови для юристів у вищих професійних навчальних закладах. Пам'ять сприяє накопиченню знань, але не розвиває навичок комбінування цих знань. Вивчення класичних мов має за мету зробити збагачений за рахунок пам'яті знаннями розум гнучким і здатним до мислення і комбінування. Ця здатність розвивається під час перекладу з класичних мов, оскільки такий переклад вимагає з'ясування значної кількості граматичних категорій [7, с. 571–581]. Додамо, що, крім аналізу на мовному рівні, що найголовніше, необхідно проводити глибинний аналіз на рівні логіки думки.

Як відомо, зміст середньої професійної освіти пов'язаний з інтелектуалізацією подальшого навчання юнацтва від 15 до 18 років., т.т. розвитком у студентів системного мислення, що дозволяє їм здійснювати цілевизначення, проектування та планування у процесі навчання. Тому під час вивчення граматичних тем головною метою слід ставити не запам'ятовування закінчень іменників та дієслів, а вміння їх систематизувати у зведені таблиці, за допомогою яких у подальшому студентам пропонується визначати граматичні форми слів у словосполученнях, реченнях або текстах. Такий метод сприятиме формуванню у майбутніх правознавців діяльнісно-рефлексивного компоненту правової компетентності юриста, т.т. умінню аналізувати, порівнювати та узагальнювати юридичну інформацію, тлумачити тексти правових джерел.

Існування та використання у юридичній літературі процесуальних формул робить беззаперечним значення латини і як практичної дисципліни:

Januis clausis. – Суд за зачиненими дверима.

Audiatur et altera pars. – Надамо також слово іншій стороні.

Actum est, illicit. – Суд закінчено можна розходитись.

Вивчення юридичної фразеології формує у студентів поважне ставлення до норм права:

Facta servanda sunt. – Домовленості необхідно дотримуватися.

Ignorantia non excusat. – Незнання закону не звільняє від відповідальності.

Prior tempore, potior jure. – Першому за народженням надається перевага у праві.

Вивчення латинських формул слугує для розв'язання професійно-етичних дилем у професійній діяльності юриста:

In dubio pro reo. – Сумнів тлумачиться на користь підсудного

Nemo debet bis puniri pro uno delicto. – Ніхто не може бути покараний двічі за один і той же злочин.

Leges cum omnibus una atque eadem voce loquuntur. – Закон для всіх рівний.

Тому в кінці курсу для оцінки досягнутого рівня знань ми пропонуємо студентам такий тест, що складається з 30 запитань:

1. Ви допустили помилку: а) *Verte*. б) *Nota bene*. в) *Mea culpa*.

2. Засідання суду закінчено: а) *Actum est illicit*. б) *Alea jacta est*. в) *Vae victis!*

3. Ви не зобов'язані розбиратися у питанні, яке вам ставлять. а) *Omnia mea mecum porto*. б) *Omne initium difficile est*. в) *Partium mearum non est*.

Для підкреслення значення латинської мови для формування процесуальних фраз студенти під час курсу вивчають та практикують таку систему навчальної лексики (табл. 1).

Вище описані методи є елементом загальної дидактичної системи викладання латинської мови, за якої формуються такі важливі компоненти правової компетентності юриста, як когнітивний (знання правових норм та вміння їх застосовувати) та аксіологічний (позитивне ставлення до загальнолюдських та правових цінностей).

Доцільно, на нашу думку, також приділяти серйозну увагу філологічному вивченню латинських запозичень у рідній мові [6]. Розроблена нами система вправ на засвоєння латинізмів в українській мові покликана сприяти підвищенню у майбутніх юристів рівня культури професійної мови (комунікативний компонент правової компетентності).

Методологія вивчення латинізмів в українській мові поділяється на кілька етапів. I етап – ознайомлення особливостей передачі деяких латинських звуків кириличною системою (із залученням слів грецького походження); II етап – це вивчення значень найпоширеніших латинських префіксів та суфіксів; III етап – виокремлення в українських словах латинського походження афіксів

та утворення за допомогою них та запропонованих корінних слів інших лексем-запозичень.

Актуальним для юристів залишається значення латини і як мови сентенцій. «Латинські вислови посилюють виховну роль занять, сприяють міцнішому засвоєванню граматики, розширюють загальний кругозір студентів і підвищують інтерес до предмета» [8, с. 43].

Отже, латинська мова розвиває аналітичне та логічне мислення майбутнього юриста, дає ілюстративний матеріал для проведення правознавчих досліджень, є ключем до розуміння великого шару насамперед абстрактної наукової лексики в рідній мові і має пізнавальну та виховну цінність.

Попри правильний, як на нашу думку, погляд на значення латинської мови у процесі підготовки юриста, не розробленими залишаються методи, за яких реалізовувались би вищезазначені завдання.

Одним з серйозних недоліків є відсутність збірників вправ, які б зосереджували уваги викладача і студента на матеріалі, необхідному правознавцю для здійснення правової діяльності. Практика показує: людині необхідно давати головне, від чого відштовхуватись, а решту вона помітить сама.

Сучасні навчальні програми і написані за ними підручники підходять лише для підготовки спеціалістів з класичних мов. При розробці навчальних програм і методичних посібників для студентів нефілологічних спеціальностей необхідно мати на увазі наступне. Все, що нам відомо про класичні мови, ми довідуємось лише через писемні пам'ятки, які дійшли до нашого часу від античності та Середньовіччя. На класичну мову слід дивитись як на антикварний недоторканий витвір мистецтва. Збереження значної кількості юридичної літератури латинською мовою дозволяє не вдаватись до реконструкцій у вигляді штучних фраз і адаптованих текстів. Навіть ілюстраціями для пояснення граматичних правил може і має слугувати автентичний мовний матеріал. По-перше такий підхід заощаджує час і прискорює перехід від граматики до читання юридичних текстів, а по-друге скорочує обсяг теоретичного матеріалу завдяки вилученню граматичних одиниць з низькою частотністю, які можна пояснювати *ad hoc* при читанні авторів. Оскільки розвиваюче значення латинської мови реалізується головним чином через читання текстів, то і граMATика потрібна лише у тому обсязі, в якому вона має практичне застосування. Даючи студенту зразу весь граматичний матеріал без підкріплення такою кількістю прикла-

Таблиця 1

Латинська мова в суді

Адвокат	Суддя	Прокурор
<p><i>Mea culpa.</i> – Вибачте. <i>In dubio pro reo.</i> – Сумнів тлумачиться на користь підсудного. <i>Ubi jus, ibi remedium.</i> – Де є право, там і засіб його захисту. <i>De facto.</i> – Фактично. <i>Lex posterior derogat priori.</i> – Наступний закон скасовує попередній.</p>	<p><i>Dura lex, sed lex.</i> – Закон суровий, але це закон. <i>Nemo delictis excusatur.</i> – Ніхто не звільняється від правопорушення. <i>Condemno.</i> – Я засуджую. <i>Omnia peccata sunt paria.</i> – Усі злочини подібні між собою. <i>In custodiam.</i> – Взяти під варту.</p>	<p><i>In vitium ducit culpaе fuga.</i> – Втеча від однієї провини веде до іншої. <i>Contumacia cumulat poenam.</i> – Неявка до суду збільшує покарання. <i>Argumenta ponderantur, non numerantur.</i> – Докази зважують, а не рахують. <i>Ignorantia non excusat.</i> – Незнання закону не звільняє від відповідальності.</p>

Творче завдання. Користуючись вивченими словами, придумайте свої філософсько-юридичні висловлювання за такими граматичними схемами:

Qui tacet, consentit.	Ibi victoria, ubi concordia.	Vivere est cogitare.	Primum discere, deinde docere.
<i>(Qui legit, discit)</i>	<i>(Ibi jus, ubi justitia)</i>	<i>(Judicare est intellegere)</i>	<i>(Primum judicare, deinde condemnare)</i>

дів, щоб упевнити його в достатній частотності даного граматичного явища, викладач порушує один з основних принципів дидактики – свідоме вивчення. Від студента вимагається «механічне завчання матеріалу, який практично на даному етапі йому не потрібен» [1, с. 83]. Таким чином, навчальний процес ми пропонуємо будувати за принципом від тексту до граматики, тобто індуктивним методом.

Під час окреслення кола завдань вивчення латинської мови на першому місці у нас стоїть розвиваючий фактор. Саме йому і підпорядкована вибрана нами стратегія. Метою занять з латинської мови не є вивчення граматики, яка начебто пізніше знадобиться під час перекладу текстів. На початковому етапі граматичний матеріал відразу вводиться в оригінальні речення, і вивчається виключно на їх основі. Згодом під час читання зв'язних текстів вона усвідомлюється лише як засіб для пошуку смислу. Але при цьому не переклад, а шлях до нього стає самоціллю. Ретельний логічний аналіз на рівні мови і думки, який супроводжується інтерпретацією, герменевтикою і перекладом, ось те, що здатне якнайсильніше розвивати абстрактне і логічне мислення майбутнього юриста.

«Хибноакадемічне спирання на афористичні фрази як на оригінальні вирази античних письменників, призводить до невірною поглядом на латину як на мову одних сентенцій» [2, с. 38]. Однак проведене нами дослідження підтвердило, що виклад майже всіх граматичних тем латинської мови для правознавців можна побудувати на фразах юридичного змісту.

Тісний зв'язок між теоретичним матеріалом і реченнями на його закріплення з опусканням

винятків і малочастотних мовних одиниць дозволяє представити граматику латинської мови стрункішою і систематичнішою, сприяючи тим самим її міцнішому запам'ятовуванню.

Здійснення поставлених цілей вимагає також певного відходу від традиційних методів складання посібників. Необхідно проводити чіткий поділ між підручниками для самостійного вивчення мови і підручниками для аудиторної роботи. «Атомістичний» підхід до вивчення класичних мов і непорушна впевненість у його правильності настільки превалює у методичній роботі викладачів, що мало кому спадало на думку переглянути роль посібника у навчальному процесі. Тому у своїй педагогічній діяльності ми надаємо перевагу збірникам вправ, які моделюють професійні пошукові задачі юриста – аналіз і логіка. Граматика при цьому викладається у табличній формі, виконуючи функцію підказки і маючи вигляд системного коментаря. Для демонстрації гнучкості латинської граматики наприкінці курсу ми пропонуємо студентам наступну вправу (табл. 2).

Висновки і пропозиції. Під час розробки оптимізованої методики викладання класичної мови майбутнім правознавцям у вищих професійних навчальних закладах ми, перш за все, відштовхуємось від її значення як дисципліни, що формує основні компоненти правової компетентності юриста (когнітивний, аксіологічний, комунікативний та діяльнісно-рефлексивний). Виклад нормативної граматики рекомендуємо пояснювати на автентичному мовному матеріалі і зводити до того мінімуму, який реально може підкріплюватись практичним застосуванням класичної мови.

Список літератури:

1. Кацман Н.Л. Методика преподавания латинского языка. Москва : ВЛАДОС, 2003. 256 с.
2. Козаржевский А.Ч. Методические основы преподавания древних языков на филологических факультетах. *Всесоюзная конференция по вопросам классической филологии, 3-я*. Тезисы докладов. Киев, 1966. С. 36–38.
3. Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні (редакція від 14.10.2009 р.). URL: <http://www.univer.km.ua/doc/koncers.htm> (дата звернення: 18.09.2019).
4. Крайзмер Н.В. Постановка преподавания латинского языка на вечернем и заочном отделении Ленинградского государственного университета. *Всесоюзная конференция по вопросам классической филологии, 3-я*. Тезисы докладов. Киев, 1966. С. 39–40.
5. Круглик Н.А. Повышение эффективности обучения латинскому языку в юридических вузах Республики Беларусь : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Санкт-Петербург, 2005. 161 с.
6. Лапина М.С., Калининченко А.С., Феоктистова О.Д. Латинизмы в современных языках. Киев : Вища шк., 1985. 192 с.
7. Первов П.Д. Очерки по методике преподавания латинского языка сравнительно с русским. Москва, 1913. 583 с.
8. Петрова О.А. Об этическом и эстетическом воспитании на занятиях по латинскому языку. *Всесоюзная конференция по вопросам классической филологии, 3-я*. Тезисы докладов. Київ, 1966. С. 43–44.
9. Попович Р. Латинська мова в системі освіти студентів-екологів. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2012. С. 150–152.
10. Ревак Н.Г., Сулим В.Т. Латинська мова (для спеціальних факультетів). Підручник. Вінниця : Нова книга, 2006. 440 с.
11. Скорина Л.П., Чуракова Л.П. Латинська мова для юристів. Київ : Атіка, 2000. 416 с.
12. Труженикова Л.А. Латинский язык как средство овладения учащейся молодежью понятийно-терминологическим аппаратом права : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Махачкала, 2002. 174 с.

References:

1. Katsman, N.L. (2003). *Metodika prepodavaniya latinskogo yazyka* [The method of teaching Latin]. Moscow : VLADOS.
2. Kozarzhovsky, A.Ch. (1966). Metodicheskie osnovy prepodavaniya drevnich yazykov na nefilologicheskikh fakultetach [Methodological basics of teaching ancient languages at non-philological faculties]. Proceedings of the *Vsesoyuznaya konferenciya po voprosam klassicheskoy filologii, 3-ya.* (USSR, Kiev, 1966).
3. Koncepciya rozvytku vyshchoi yurydychnoi osvity v Ukraini (redakciya vid 14.10.2009 r.) [The concept of the development of the higher legal education in Ukraine (edition from 14.10.2009)]. Available at: <http://www.univer.km.ua/doc/koncepc.htm> (accessed 18.09.2019).
4. Kraizmer, N.V. (1966). Postanovka prepodavaniya latinskogo yazyka na vechernem i zaochnom otdelenii Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta [Introducing teaching Latin for the evening and part-time departments of the Leningrad State University]. Proceedings of the *Vsesoyuznaya konferenciya po voprosam klassicheskoy filologii, 3-ya.* (USSR, Kiev, 1966), Kiev.
5. Kruglik, N.A. (2005). *Povyshenie effektivnosti obucheniya latinskomu yazyku v yuridicheskikh vuzach Respubliki Belarus* [Increasing the efficiency of teaching Latin at Law Higher Educational Establishments of the Republic Belarus] (PhD Thesis), Saint-Petersburg.
6. Lapina, M.S., Kalinichenko, A.S., & Feoktistova, O.D. (1985). *Latynizmy v sovremennykh yazykakh* [Latinisms in modern languages]. Kiev : Vyshcha shkola.
7. Pervov, P.D. (1913). *Ocherki po metodike prepodavaniya latinskogo yazyka sravnitelno s russkim* [Essay on the method of teaching Latin as compared to Russian]. Moscow.
8. Petrova, O.A. (1966). Ob eticheskom i esteticheskom vospitanii na zanyatiyach po latinskomu yazyku [On ethical and esthetical education in Latin lessons]. Proceedings of the *Vsesoyuznaya konferenciya po voprosam klassicheskoy filologii, 3-ya.* (USSR, Kiev, 1966), Kiev.
9. Popovich, R. (2012). *Latynska mova v syste mi osvity studentiv-ekologiv* [Latin in the system of education of would-be ecologists]. Rivne : Nova pedahohichna dumka.
10. Skoryna, L.P., & Churakova, L.P. (2000). *Latynska mova dla yurystiv* [Legal Latin]. Kyiv : Atika.
11. Truzhenikova, L.A. (2002). *Latynskiy yazyk kak sredstvo ovladeniya uchashcheyshya molodezhyu ponyatiyno-terminologicheskim apparatom prava* [Latin as a tool of learning law conceptual and terminological apparatus by young learners]. (PhD Thesis), Makhachkala.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-87>

УДК 930.253:94(477)“1939/1945”

Шалашна Н.М., Дегтяр К.О.

Донбаський державний педагогічний університет

ЗМІСТОВНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. Аналізуються можливості застосування нових методологічних підходів до оновлення змісту викладання тематики Другої світової війни у вищій школі. Визначено вузлові питання історії України у Другій світовій війні, виклад яких потребує змістовного оновлення, та встановлено причини необхідності цього оновлення. Проаналізовано сучасні методологічні підходи дослідження історії. Запропоновано в якості методологічних підходів принцип антропологізації історичного знання, виклад історії як об'єднання макроісторії з мікроісторією, принцип історії повсякденності. Спроектовано очікувані результати застосування вказаних методологічних підходів для вирішення актуальних питань навчально-виховного процесу у вищій школі. Здійснено аналіз сучасного змістовного наповнення курсу історії України у вищій школі та запропоновано можливі шляхи його вдосконалення. Визначено в якості перспективи подальших досліджень розробку конкретних методичних прийомів оновлення змісту освіти.

Ключові слова: історія України, вища школа, навчально-виховний процес, зміст викладання, Друга світова війна.

Shalashna Nataliia, Dehtyar Kateryna

Donbass State Pedagogical University

CONTENTS ASPECTS OF TEACHING HISTORY OF THE SECOND WORLD WAR IN HIGHER SCHOOL

Summary. The article analyzes the current state of the content of The Second World War topics in the course of the modern higher school. The basis of the study were the works of Y. Shapoval, T. Snyder, V. Grinevich, O. Shevel, N. Yakovenko, N. Mogilner, O. Udod. Were analyzed the features of perception of the events of World War II by Ukrainian society nowadays and the impact of these events on the national history. The necessity of methodological updating of the content of teaching is proved and concrete approaches to its updating are suggested. It has been found that the content of teaching of this topic requires for a major update in accordance with the requirements of modern society. The directions of this update are identified and specific methodological approaches are proposed. The most promising methodological approaches are the principle of anthropologization of historical knowledge, the combination of micro history with macro history, the history of everyday life. The most important components of the topic that need updating are highlighted and the reasons for their change are substantiated. The need to create a paradigm of a unifying national history is emphasized in the present day. The main purpose of updating the content of teaching the theme of World War II is to emphasize the subjectivity of the Ukrainian people in the historical process and the need to form a conscious attitude to the national past among young people. Parallels are drawn between updating the content of teaching World War II history and solving many of the problems of modern society. It has been found that the proposed methodological approaches are opening the prospect of a significant improvement in the quality of assimilation of actual material and enhancement of educational motivation. Possibilities of new methodological approaches for improvement of educational process are analyzed. It is determined that their application opens new opportunities for patriotic education and formation of active citizenship. It is noted that updating the content of coverage of the theme of World War II will have a positive impact on the formation of students' outlook, the development of universal values, patriotism and awareness of the war as a personal tragedy.

Keywords: Ukrainian History, higher school, educational process, content of teaching, The Second World War.

Постановка проблеми. Головним завданням курсу національної історії у вищій школі є формування у молоді усвідомлення себе як активного суб'єкта історичного процесу. Сучасне суспільство з усіма його різноманітними викликами переносить акценти вищої освіти із здобуття певної суми знань і навичок на формування структурованого розуміння себе як учасника історії в контексті історії свого народу та своєї держави як частини світової історії. Майбутній фахівець зобов'язаний усвідомлено використовувати досвід минулого в розбудові власного суспільства. Відповідно перед історичним знанням постають нові вимоги до змісту навчального матеріалу, який пропонується студентам. Це стосується всього навчального курсу, але перш за все вивчення переломних подій, які визначали майбутнє народів світу і продовжу-

ють зберігати актуальність до сьогодні. Однією з таких подій в історії людства є Друга світова війна. Переосмислення змісту викладання цієї теми та наповнення його новими смислами дасть можливість не лише актуалізувати увагу до важливих подій напередодні чергового ювілею, але й надати молоді необхідний інтелектуальний інструментарій для осмислення сучасних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія Другої світової війни як предмет викладання неодноразово досліджувалась вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема, Ю. Шаповалом [5], Т. Снайдером [3], В. Гриневичем [1], О. Шепель [6]. Цими дослідниками було проаналізовано особливості сприйняття подій Другої світової війни українським суспільством на сучасному етапі та вплив цих подій на національну історію. Так само сучасні методологічні

підходи до розробки змісту викладання історії у вищій та середній школі розглядалися Н. Яковенко [7], Н. Могильнер [2], О. Удодом [4]. Було доведено необхідність методологічного оновлення змісту викладання та запропоновано конкретні підходи до його оновлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на докладну вивченість Другої світової війни як періоду національної історії та розробленість методологічних підходів до оновлення змісту історичної освіти, конкретні завдання та способи їх вирішення щодо оновлення змістовного наповнення процесу вивчення історії Другої світової війни у вищій школі на сьогодні не вирішувались.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначити напрями оновлення змісту викладання теми «Україна у Другій світовій війні» у відповідності до проблем сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлячи завдання переосмислення підходів до формування змісту викладання історії Другої світової війни, необхідно виходити із розуміння комплексу соціогуманітарного знання про національну історію не лише як предмету наукового осмислення, а насамперед як одного із засобів організації суспільної практики. В цій іпостасі історичне знання має першочергову задачу створення прийнятної для більшості суспільства узагальнюючої версії національної історії, здатної виконувати інтегративну функцію. Водночас ця версія повинна бути сумісною із системою загальнолюдських цінностей. В умовах сучасного світу це означає, що етнос та держава втрачають роль центрального суб'єкта історії, поступаючись цією роллю конкретній особистості [7]. Сучасна парадигма історіописання передбачає висвітлення історії будь-якої людської спільноти насамперед як суспільства, що складається із конкретних людей, об'єднаних певною системою цінностей.

В системі вищої освіти така зміна парадигми історіописання має вагомий виховний потенціал. Відмовляючись від викладання історії як опису розвитку держав або націй, які значною мірою є абстрактними поняттями, на користь викладання історії конкретної людини, ми надаємо історичній освіті високого морального сенсу, формуючи усвідомлення цінності точки зору іншого як способу подолати процеси конфронтації в суспільстві та акцентувати важливість взаємобогачення через спілкування. Цим же завданням слугує актуальний сьогодні методологічний підхід до висвітлення історії, який має умовну назву «історії повсякденності» [4]. Забезпечуючи увагу науковців до історії малих груп, гендерної історії, конфесійної історії, новітня історична наука формує у молодій людини усвідомлення активної участі у світових глобальних процесах.

Важливим методологічним напрямком оновлення змісту історичної освіти на сьогодні також є залучення студентської молоді до свідомої інтелектуальної роботи із узгодження історичної пам'яті різних суспільних груп, які складають українську націю, та координації різних національних історій [6]. Такий підхід дає можливість перенести увагу з протистояння на можливості співробітництва та культурного взаємобогачення. Методично цей напрям має забезпечуватись

через поєднання в змісті викладання національної історії з макроісторичними процесами і водночас із історією окремих регіонів, національних та соціальних груп. За умови такого змістовного наповнення курсу можна забезпечити розвиток спрямування студента на задачі самореалізації водночас як громадянина та носія етнічної культури, чим забезпечується успішність життєвого сценарію самоцінної особистості.

З огляду на висвітлені вище методологічні підходи історія Другої світової війни в змісті вищої історичної освіти виступає однією з ключових тем, які потребують змістовного оновлення. В історії України цей період позначений багатоплановим переплетенням протистояння світових політичних інтересів, боротьби українців за національний суверенітет, безліччю особистих трагедій. Складне сполучення суб'єктних позицій колективних та індивідуальних учасників історичного процесу визначає необхідність різних підходів до осмислення подій.

В сучасних умовах викликів глобалізованого світу розгляд національної історії без врахування широкого контексту впливів як інших країн, так і субкультур та субетносів самої нації. Врахування цих впливів забезпечується застосуванням нового методологічного підходу поєднання якомога широкого контексту цивілізаційної історії із розглядом історії малих груп [5]. Відповідно вимагає оновлення зміст опрацювання матеріалу, який стосується місця України не лише в планах воюючих сторін напередодні Другої світової війни, але й в широкому геополітичному контексті. Ця проблематика традиційно розглядається в курсі вищої школи достатньо докладно, однак насамперед з точки зору перспектив України для інших держав як території та джерела природних ресурсів. Такий контекст знижує історичну суб'єктність українського народу. Натомість в рамках вивчення цієї тематики необхідно забезпечити увагу до потреб багатьох людських спільнот, які в разі реалізації планів воюючих сторін повинні були докорінно змінити власне повсякденне життя, зректись або змінити свої ціннісні прагнення та світоглядні уявлення, іноді взагалі сенс буття як такий. Зокрема, поширення території СРСР на землі Західної України не лише означало для місцевого населення зміну політичної лояльності (або репресії в разі відмови від такої зміни), але й для багатьох груп населення призводило до втрати власної релігійної ідентичності, звичних європейських цінностей, практик інтелектуальної та мистецької діяльності, традицій суспільного життя [3]. Акцент на цій тематичі дозволить студентам усвідомити події війни водночас як цивілізаційного конфлікту та як індивідуальну й колективну трагедію багатьох людей.

Важливо акцентувати увагу в змістовному наповненні курсу на тому, що як СРСР, так і Німеччина розглядали українські землі саме як територію та джерело ресурсів, тобто в середині ХХ ст. Україна продовжувала перебувати в колоніальному статусі. Колоніальний статус України накладав свій відбиток на її соціальний, політичний та культурний розвиток [6]. Відповідно екзистенційний героїзм українським народом було виявлено в ході Другої світової війни в той момент, коли цей народ зміг заявити про себе як

про свідомий суб'єкт історичного процесу, розпочавши боротьбу за власний політичний суверенітет. Розглядаючи цю тематику, варто простежити історичні паралелі з долею інших народів, які здобували в ході Другої світової війни власну незалежність. При цьому потрібно висвітлювати об'єктивну необхідність для цих народів, як і для українського, активізувати своє політичне життя, побудувати стратегічні перспективи свого майбутнього по завершенні війни, здійснити цивілізаційний вибір. Висвітлення аналогічної політичної боротьби українського народу за свою державність в контексті загального європейського процесу дасть студентам можливість усвідомити свою націю частиною світової історії і зрозуміти всю складність політичного вибору тих часів.

В контексті вищесказаного обов'язковим змістовним компонентом викладання історії Другої світової війни виступає висвітлення ідеології та діяльності тих політичних сил, які змагались за суверенітет України. На сьогодні найбільше уваги серед цих політичних сил привертає Організація українських націоналістів, її діяльність протягом війни представлена в курсі вищої школи достатньо повно [2]. Проте з метою повністю висвітлити суб'єктний статус української політичної еліти в події війни та в боротьбі за незалежність держави, можливо, варто більше уваги приділяти і тим політичним та громадським організаціям, чий внесок не настільки вагомий, хоча все ж важливий. Крім того, необхідно підкреслювати також і наявність в українській радянській політичній еліті власних уявлень про український суверенітет і спроби його обстоювати в умовах війни. Потрібно ввести в зміст викладання розгляд витоків політичної ідеології як ОУН(б), так і ОУН(м), причини відмінностей між ними, еволюцію цієї ідеології протягом війни. За рамками курсу історії України у вищій школі, на жаль, часто залишається роль міжнародної спільноти в боротьбі ОУН та УПА за суверенітет України. Натомість висвітлення цієї тематики дасть можливість студентам правильно зрозуміти причини поразки цих національно-визвольних змагань. Водночас слід наголошувати, що незважаючи на поразку боротьби за незалежність та величезні людські втрати в Другій світовій війні, в соціокультурному сенсі можна говорити про перемогу українського народу у цій війні, оскільки значна його частина змогла ментально здолати власний колоніальний статус та вийти на суб'єктний рівень міжнародних відносин.

Безумовно важливою складовою, без якої вивчення теми «Україна у Другій світовій війні» не буде повноцінним і завершеним, є висвітлення бойових дій на території України [1]. На сьогодні при розробці змісту викладання курсу історії у вищій школі ця проблематика займає належне місце, проте варто активніше застосовувати принцип антропологізації, переносячи акцент із висвітлення ролі у військових діях великих збройних з'єднань та урядів на рівень конкретної людини та її долі у війні. З огляду на це більшої уваги заслуговують персоналії учасників бойових дій, світоглядні ідеї, з яких вони виходили у своїй діяльності, взаємозв'язки та відмінності між різними групами учасників збройних змагань. Висвітлюючи боротьбу і воїнів радянської армії,

і учасників партизанських формувань, і бійців УПА, членів радянського та націоналістичного підпілля, варто закріплювати у студентів усвідомлення, що найчастіше участь в бойових діях була наслідком усвідомленого світоглядного вибору особистості. Слід активніше використовувати історичні джерела особистісного характеру з метою підкреслити інтереси, цінності, прагнення, які спонукали людей брати участь у військових діях. Важливою складовою змістовного наповнення курсу має стати також розгляд культурних процесів, з яких розпочалося формування образу героя війни в національній пам'яті, компоненти цього образу, його виховні можливості та місце в національній міфології й масовій культурі [6]. На цьому образі та зусиллях радянської влади з його формування слід зупинитись окремо, оскільки цей образ значною мірою спотворений пропагандою. Антропологізація як методологічна вимога до формування змісту історичного знання допоможе очистити цей образ від штучних міфологем та надати йому актуального для молоді вираження.

Важливим завданням історичної освіти в цілому на сьогодні є формування об'єднуючого наративу, який би був прийнятний для всіх поколінь та регіональних спільнот сучасної України [7]. В змісті викладання історії Другої світової війни це завдання також можливо вирішити за допомогою застосування методологічного принципу антропологізації. Включення в зміст викладання якомога більш широких відомостей про українців у складі різних армій та рухів опору, насичення курсу інформації про героїчні вчинки українців з акцентом на порятунку життя іншого, самопожертви в ім'я товаришів або мирного населення, а не знищенні найбільшої кількості ворогів – такий підхід дозволить сформувати глибинне моральне несприйняття війни як способу вирішення політичних конфліктів поруч із патріотизмом. Також новим, але необхідним у змісті викладання історії війни з точки зору виховання у молоді сучасної загальнолюдської системи цінностей є висвітлення діяльності тих героїв війни, які спрямовували свої зусилля на порятунок життя інших. Особливо актуальним в цьому контексті є приділення значної уваги трагедії Голокосту [3]. Висвітлення страждань єврейського, ромського та інших народів як світової трагедії із акцентом на індивідуалізації відомостей про загиблих, а також підкреслення участі українців в порятунку цих людей є необхідним компонентом не лише змістовного наповнення курсу історії України, але й виховного процесу у вищій школі.

Одним з перспективних методологічних підходів до створення історичного знання на сьогодні є так звана історія повсякдення. Висвітлюючи повсякденні практики людського життя в умовах війни, можна вирішити важливе завдання наближення історичної події до особистості, створення на особистісному рівні відчуття залученості до історичного процесу та відповідальності за долю народу і країни [4]. Використовуючи історичні документи особистісного характеру (листи, фотографії та ін.), обов'язково варто показати специфіку окремих регіонів, по можливості залучити матеріали з родинних архівів студентів.

При цьому слід дотримуватись правила рівноцінності всіх людських спільнот та забезпечити висвітлення долі жінок, дітей, національних та релігійних спільнот, представників різних процесій в подіях війни. Власне, вивчення історії Другої світової війни своїм головним завданням має не лише закріплення історичної пам'яті про події, але насамперед забезпечення неможливості повторення цих подій в сьогоденні. Сьогодні частина України перебуває в умовах ведення військових дій та окупації. Тому сформований за радянських часів дискурс Великої Вітчизняної війни як праведної війни, яку вів СРСР проти фашизму сьогодні не лише є інформаційно та методологічно застарілим, але й загрожує ментальною конфронтацією і українським громадянам, і міжнародним відносинам між Україною та іншими країнами світу. Викладені вище методологічні підходи до оновлення змісту викладання історії Другої світової війни серед інших завдань мають забезпечити відмову від спотвореної парадигми цієї війни як подвигу штучно сконструйованого народу-переможця на користь розуміння війни як наслідку політичної недалекоглядності та злочинності, які призводять до трагедії як народів в цілому, так і конкретних особистостей і можуть бути подоланими лише за умови поєднання героїчної боротьби проти ворога із глибинним осмисленням причин війни та дотриманням цінностей милосердя і гуманізму. Пережита на особистісному, індивідуальному рівні трагедія війни повинна у молодій людини сполучатись

із навичками її інтелектуального осмислення та екзистенційного подолання через систему людських цінностей.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, запропоновані вище методологічні підходи до оновлення змісту викладання історії Другої світової війни можуть надати значно ширші можливості для вирішення цілої низки завдань навчально-виховного процесу вищої школи. Найбільші перспективи розкривають такі методологічні підходи, як антропологізація історичного знання та розгляд історії України в контексті світової історії в сполученні із увагою до історії окремих людських спільнот. Вказані підходи можуть бути застосовані для покращення якості засвоєння фактичного матеріалу, оскільки емоційність сприйняття, яку забезпечує принцип антропологізації, безумовно сприяє глибшому засвоєнню знань та посиленню навчальної мотивації. Крім того, застосування вказаних методологічних підходів до розробки змістовного наповнення висвітлення теми Другої світової війни є надзвичайно корисним з огляду на формування світогляду молодій людині, розвитку загальнолюдських цінностей, патріотизму та усвідомлення війни як персональної трагедії. Водночас акцент на суб'єктності українського народу в подіях війни, який забезпечується вказаним підходом до розробки змістовного наповнення курсу, дасть можливість підкреслити немарність тих страшних жертв, які доводиться нести народу під час війни.

Список літератури:

1. Гриневич В. Український вимір війни та пам'яті про неї. *Сучасні дискусії про Другу світову війну*. 2012. С. 50–64.
2. Могильнер М. Як писати підручник з історії: досвід і нові виклики. *Сучасні дискусії про Другу світову війну* : Зб. наук. статей. Київ, 2012. С. 190–196.
3. Снайдер Т. Криваві землі: Центрально-Східна Європа між Гітлером і Сталіним. *Сучасні дискусії про Другу світову війну* : Зб. наук. статей. Київ, 2012. С. 19–27.
4. Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям сучасної історіографії. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 6–9.
5. Шаповал Ю. Друга світова війна як предмет викладання, дослідження та суспільно-політичного інтересу. *Сучасні дискусії про Другу світову війну* : Зб. наук. статей. Київ, 2012. С. 8–19.
6. Шевель О. Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Україна модерна*. 2016. № 23. С. 28–34.
7. Яковенко Н. Концепція нового підручника з української історії. *Історія України*. 2010. № 29. С. 13–19.

References:

1. Hrynevych, V. (2012). Ukrainyskyi vymir viiny ta pamiati pro nei [The Ukrainian dimension of war and the memory of it]. *Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern discussions about the Second World War]. Kyiv : Osvita.
2. Mohylner, M. (2012). Yak pysaty pidruchnyk z istorii: dosvid i novi vyklyky [How to write of the history textbook: experience and new challenges]. *Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern discussions about the Second World War]. Kyiv : Osvita.
3. Snaider, T. (2012). Kryvavi zemli: Tsentralno-Skhidna Yevropa mizh Hitlerom i Stalinym [Bloody earth: The Central-East Europe between Hitler and Stalin]. *Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern discussions about the Second World War]. Kyiv : Osvita.
4. Udod, O.A. (2010). Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukrainskoi istoriografii [The history of everyday life as a leading direction of ukrainian historiography]. *Kraieznavstvo*, vol. 3, pp. 6–9.
5. Shapoval, Yu. (2012). Druha svitova viina yak predmet vykladannia, doslidzhennia ta suspilno-politychno interesu [The Second World War as a subject of teaching, research and political interest]. *Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern discussions about the Second World War]. Kyiv : Osvita.
6. Shevel, O. (2016). Chy ye vykhid? Viiny pamiati u postradianskii Ukraini v porivnialnii perspektyvi [Is there a way out? Memory wars in post-soviet Ukraine in comparative perspective]. *Ukraina moderna*, vol. 23, pp. 28–34.
7. Yakovenko, N. (2010). Kontseptsiiia novoho pidruchnyka z ukrainskoi istorii [Concept of the new ukrainian textbook]. *Istoriia Ukrainy*, vol. 29, pp. 13–19.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-88>

УДК 347.7

Батухтин А.В.

Белорусский государственный университет

ТОВАРНЫЙ ЗНАК И ЕГО ОХРАНА В УСЛОВИЯХ РАЗВИВАЮЩИХСЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В статье рассматривается понятие и правовая охрана товарного знака как объекта промышленной собственности в условиях развития технологий и растущего числа методов недобросовестного копирования товарного знака участниками экономического процесса. Статья ставит разницу между «сильными» и «слабыми» товарными знаками. Отмечены этапы правовой защиты товарного знака. В статье описываются и выделяются виды товарного знака, способы и объемы регистрации товарного знака и способы правовой защиты прав на одного владельца в случае нарушения его прав в отношении товарного знака третьими лицами. В статье внимание также уделяется историческим предпосылкам становления товарного знака в хозяйственном обороте.

Ключевые слова: товарный знак, знак обслуживания, охрана товарного знака в мире, особенности охраны товарного знака в Республике Беларусь в условиях технологического развития.

Batukhtin Andrey

Belarusian State University

TRADEMARK AND ITS LEGAL PROTECTION IN CONDITIONS OF DEVELOPING TECHNOLOGIES

Summary. The article deals with the concept and legal protection of a trademark as an object of industrial property in the conditions of development of technologies and a growing number of methods of unfair copying of a trademark by participants of the economic process. The article makes a distinction between "strong" and "weak" trademarks. The stages of legal protection of a trademark are marked. The article describes and highlights the types of trademarks, methods and volumes of trademark registration and methods of legal protection of the rights of one owner in case of violation of his rights in relation to the trademark by third parties. The article also focuses on the historical background of the formation of a trademark in the economic turnover. In addition to the above, the author draws a distinctive line between the "descriptive" and "distinctive" trademark, trademark and service mark, international and national registration of a trademark, as well as between legal protection, simple registration of a trademark and the consequences of violation of the rights of the rightful, titular owner of the right to this intellectual property. The author of the article agrees with the classification of trademarks, the criterion of which is the spectrum of distinctive force. Within the framework of this classification, bizarre, arbitrary and describing trademarks are distinguished, as well as the essence and meaning of the ownership of the trademark itself are revealed. Also, the author presents General recommendations for the protection of a trademark in the following stages: first, the type of trademark, and secondly, the method and scope of registration of the trademark and, thirdly, the method of legal protection of their rights in case of violation by third parties in accordance with both national and international regulation of intellectual property.

Keywords: trademark, service mark, trademark protection in the world, features of trademark protection in the Republic of Belarus under the conditions of technological development.

Формулирование целей статьи. Данная статья призвана определить понятие и правовую охрану товарного знака в условиях развивающихся технологий. В частности, в рамках описания понятия товарного знака автором приводятся характерные черты и основные признаки данного явления. Наряду с раскрытием понятия товарного знака выделяются его виды в соответствии с выделяющимися в литературе классификациями. Далее, отмечаются основные стадии правовой охраны товарного знака и подводятся выводы исследования.

Постановка проблемы. Многие люди не знают, в чем состоит разница между брендом, маркой, товарным знаком и знаком обслуживания. Более того, многие люди не совсем четко могут различить авторское право, патент и товарный знак.

Еще меньше людей в курсе, каким образом необходимо и необходимо ли вообще проводить

достаточно сложную и, возможно, долгую процедуру регистрации товарного знака. Также остаются неизученными многими вопросы правовой охраны и последствий нарушения прав владельца зарегистрированного товарного знака.

Анализ последних исследований и публикаций. На протяжении всей статьи автор ссылается на первоисточники, создателями которых была проанализирована и резюмирована некоторая часть вопросов той или иной сфере правоприменения в отношении товарных знаков и иных объектов интеллектуальной собственности.

Изложение основного материала исследования. Статистические данные свидетельствуют о том, что товарный знак является неотъемлемой частью современного бизнеса, а также зачастую составляет значительную часть нематериальных активов крупных международных компаний. К примеру, одним из ведущих меж-

дународных товарных знаков является «Coca-Cola», стоимость которого оценивается примерно в 70,5 миллиардов долларов США. Далее идут такие известные товарные знаки, как «Microsoft», «IBM», «General Electric», «MacDonalds», «Intel», многие из которых успешно зарегистрированы в Республике Беларусь. Если кто-либо имеет желание выпускать под известным брендом, например, конфеты или одежду, то необходимо получить согласие владельца товарного знака на его использование.

Товарные знаки как знаки, указывающие на источник происхождения товара, использовались изготовителями кирпичей, кожи, книг, оружия, кухонной утвари и других вещей даже в древние времена. Еще около трех тысяч лет назад индийские мастера гравировали свои подписи на своих художественных произведениях, прежде чем отправить их, к примеру, в Иран. Позже было использовано более 100 различных марок Римской керамики, включая бренд «FORTIS», который стал настолько известным, что был скопирован и подделан. С расцветом торговли в Средние века значительно возросло использование товарных знаков, что неудивительно, принимая во внимание их назначение [1, с. 17]. Такими знаками служили буквы, инициалы или другие символы, изображаемые на товарах, чтобы обозначить их изготовителя. Разумеется, эти знаки не выполняли своей современной функции – способствовать распространению товаров на сложно организованном рынке. Однако они являли собой реализацию важного элемента законодательства о товарных знаках, действующего по сей день, а именно: фиксировали взаимосвязь между товаром и его изготовителем [2, с. 58].

Товарные знаки имели особое значение в условиях роста производства товаров на экспорт. Так, в Англии еще задолго до начала индустриальной эры широко изготавливались изделия из металла, и на многих инструментах, предназначенных для ремесленников, оружия, кухонной утвари стояли традиционные знаки, принадлежавшие их английским изготовителям. Товарные знаки ставились также на изделиях из драгоценных металлов. Товарные знаки, хотя еще и не называемые так, ведь термин начали употреблять только в XIX веке, продолжали играть подобную роль на протяжении достаточно длительного времени [3].

В отношении периода возникновения товарного знака в той или иной форме Верклер К.Д., к примеру, достаточно размыто обрисовывает данный этап, а именно: «товарные знаки возникли в тот период, когда стала ощущаться потребность в них, когда культурная сфера экономики, базирующейся на принципах конкуренции, уже не могла без них обходиться. Их применение стало единственным способом идентификации изделия с помощью одного-единственного слова или символа, выражающего намерение купить или продать данное изделие» [4, с. 19].

Однако более подробно в литературе называют позапрошлый век, как стартовый период для товарного знака в выполнении своей нынешней роли. Развитие массового производства, формирование более сложной системы распространения товаров, доведения их до покупателя, расширение

торговли – все это вызвало потребность в универсальной идентификации товаров [2, с. 18]. На роль товарных знаков в коммерции обращает внимание Э. Шефер, характеризуя воздействие товарных знаков на потребителей в странах Дальнего Востока: «товары, отправлявшиеся некоторыми фирмами на дальневосточные рынки, находили там признание только благодаря своей упаковке, и торговля там оказалось бы весьма убыточной при любой попытке изменить внешний вид товаров» [1, с. 35]. Также в литературе отмечают, что общая ценность товарного знака в том, что он обычно способствует завоеванию репутации производителя товара, стимулирует спрос на соответствующие товары и позволяет конкурировать с другими товарами [2, с. 192].

На современном этапе развития общества белорусский законодатель установил следующее понятие товарного знака. Товарный знак – это обозначение, способствующее отличию товаров, работ и (или) услуг одного лица от однородных товаров других лиц.

В соответствии Законом «о товарных знаках и знаках обслуживания», а также Гражданским Кодексом Республики Беларусь в качестве товарных знаков могут быть зарегистрированы словесные обозначения, включая имена собственные, сочетания цветов, буквенные, цифровые, изобразительные, объемные обозначения, включая форму товара или его упаковку, а также комбинации таких обозначений [5].

Владелец товарного знака имеет исключительное право использовать товарный знак, может распоряжаться этим исключительным правом, а также вправе запрещать использование товарного знака другими лицами.

Знак обслуживания – это то же самое, что и товарный знак, за исключением того, что он идентифицирует и отличает источник услуги, а не товар.

Разница между товарным знаком и знаком обслуживания. Их назначение и правовой режим одинаковы. Их отличие состоит в том, что товарный знак используется для отличия товаров, а знак обслуживания – для отличия работ и услуг [6, с. 87].

Охрана товарного знака в Республике Беларусь. Владелец товарного знака имеет исключительное право использовать товарный знак, может распоряжаться этим исключительным правом, а также вправе запрещать использование товарного знака другими лицами.

Однако для обеспечения сохранности и возможности последующей защиты прав на товарный знак, то есть его правовой охраны необходимо прежде всего осуществить регистрацию товарного знака.

Предоставление правовой охраны объектам интеллектуальной собственности возложено на государственное учреждение «Национальный центр интеллектуальной собственности». В частности, национальный центр интеллектуальной собственности осуществляет регистрацию товарных знаков.

Если субъект хозяйствования, зарегистрированный в Республике Беларусь, намеревается реализовывать товары, выполнять работы и (или) оказывать услуги только на территории

нашего государства, ему будет достаточно проинформировать национальную регистрацию товарного знака в национальном центре.

Если же создатель бренда захочет его предлагать за рубежом, необходимо произвести международную регистрацию товарного знака в соответствии со ст. 16 Закона «О товарных знаках», а также рядом международных договоров, к примеру, Мадридским соглашением, Ниццким соглашением, Парижской конвенцией и другими.

Организацией международной регистрации товарного знака занимается структурное подразделение Всемирной организации интеллектуальной собственности.

Итак, с момента завершения регистрации товарного знака в Национальном центре интеллектуальной собственности право владельца данного товарного знака будет нарушено в случае использования без разрешения владельца знака как самого товарного знака, так и сходного с ним до степени смешения обозначения в отношении однородных товаров.

В рамках правовых последствий незаконного использования товарного знака отметим, что в соответствии со ст. 29 Закона «О товарных знаках и знаках обслуживания», а также согласно ст. 11 Гражданского Кодекса Республики Беларусь его владелец или лицо, которому предоставлено право использования товарного знака по договору исключительной лицензии, вправе требовать следующее:

1. Удаления с контрафактных товаров, этикеток, упаковок товаров незаконно примененных товарного знака или обозначения, сходного с ним до степени смешения, а при невозможности удаления – изъятия из гражданского оборота и уничтожения контрафактных товаров, этикеток, упаковок товаров.

2. Удаления товарного знака или обозначения, сходное с ним до степени смешения, с материалов, которыми сопровождалось введение товара в гражданский оборот.

3. Возмещения убытков, причиненных незаконным использованием товарного знака, или выплаты компенсации в размере от одной до пятидесяти тысяч базовых величин, равно как и использовать иные общие способы защиты гражданских прав.

В соответствии с ч. 1 п. 3 постановления Пленума Верховного Суда от 28.09.2005 № 9 споры, связанные с применением законодательства о товарных знаках и знаках обслуживания, принимаются к рассмотрению судебной коллегии по делам интеллектуальной собственности Верховного Суда Республики Беларусь.

Также полагаем, что будет уместно отметить наличие возможности возбуждения административного или уголовного производства в отношении лиц, нарушивших права на товарный знак. Во-первых, административная ответственность по ст. 9.21 Кодекса об административных правонарушениях Республики Беларусь, во-вторых, за повторное действие в течение 1 года после наложения административного взыскания – ответственность по ст. 201 Уголовного Кодекса Республики Беларусь.

«Сильные» и «слабые» знаки. В дополнение к выбору знака, который вряд ли можно пере-

путать с уже существующими знаками, в ваших интересах выбрать знак, который считается «сильным» в юридическом или торговом смысле, т. е. знак, который наиболее легко позволит вам предотвратить использование вашего знака третьими лицами. Некоторые знаки легче защитить, чем другие, и они считаются «сильными» знаками.

С другой стороны, если знак является «слабым», он, скорее всего, является описательным, и другие уже используют его для описания своих товаров или услуг, что затрудняет и дорого обходится попытка полиции и защиты. Следует избегать слабых знаков; они просто не имеют такой же правовой защиты, как более сильный и отличительный знак.

Автор статьи соглашается с классификацией товарных знаков, критерием которой является спектр различительной силы. В рамках данной классификации выделяются причудливые, произвольные и описывающие товарные знаки. Категория, в которую попадает ваш знак, существенно повлияет как на его «регистрируемость», так и на чью-либо способность обеспечить соблюдение ваших прав на знак [4, с. 67].

Во-первых, отметим, что самые сильные и наиболее легко защищаемые типы знаков – это причудливые знаки и произвольные знаки, потому что они по своей сути отличительны. Причудливые знаки – это придуманные слова без словаря или другого известного значения. Произвольные знаки – это фактические слова с известным значением, которые не имеют связи/отношения с охраняемым товаром. Причудливые и произвольные знаки регистрируются и, действительно, имеют больше шансов быть зарегистрированными, чем описательные знаки. Кроме того, поскольку эти типы знаков являются творческими и необычными, менее вероятно, что другие используют их [9, с. 132].

Примеры причудливых и произвольных знаков: причудливый: «*бельмико*» для страховых услуг, произвольный: «*банан*» для шин.

Во-вторых, отметим, что описательные знаки – это слова или конструкции, которые описывают товары и/или услуги. Такие знаки обычно считаются «более слабыми» и поэтому их труднее защитить, чем причудливые и произвольные знаки. Если регистрирующие органы большинства стран определяют, что знак является «просто описательным», то он не подлежит регистрации или охране в основном реестре, если только он не приобретает отличительный характер-как правило, в результате широкого использования в торговле в течение пятилетнего или более длительного периода. Описательные знаки считаются «слабыми» до тех пор, пока они не приобретут отличительность.

Другими словами, описывающий знак представляет собой средства, ассоциирующиеся с качеством или другой характеристикой товара, например, «*Super fresh*», что значит «очень свежий» для названия магазина с продовольственной продукцией. Также полагаем, что наглядным будет пример, установленный решением судебной коллегии по патентным делам Верховного Суда Республики Беларусь от 7 сентября 2001 года, которым было признано, что одним из значений слова «прима», как товарного знака, является «высший

сорт» то есть данное слово и, следовательно, товарный знак являются описательными [9, с. 136].

Заявители часто выбирают описательные знаки для своих товаров и/или услуг, полагая, что такие знаки уменьшают потребность в дорогостоящем потребительском образовании и рекламе, поскольку потребители могут сразу идентифицировать продукт или услугу, предлагаемую непосредственно из знака. Этот подход, хотя и может быть логичным маркетинговым советом, часто приводит к знакам, которые не могут быть защищены, то есть к чрезвычайно слабым правам на товарные знаки. То есть, описательный знак зачастую не может быть зарегистрирован или защищен от последующих пользователей иден-

тичных или похожих знаков, а также лиц, недобросовестно копирующих чьи-либо знаки при помощи современных технологий.

Выводы из данного исследования. Следовательно, подводя итог вышеуказанного, отметим, что в силу явных различий между «сильными» и «слабыми» товарными знаками лицу, желающему осуществить его правовую охрану, необходимо определиться, во-первых, с видом товарного знака, во-вторых, способом и масштаба регистрации товарного знака и, в-третьих, способом правовой защиты своих прав в случае их нарушения со стороны третьих лиц в соответствии как с национальной, так и с международной регламентацией сферы интеллектуальной собственности.

Список литературы:

1. Веркман К.Д. Товарный знак: создание, психология, восприятие. Москва, 1986. 350 с.
2. Елисеев А.И. Институциональный анализ интеллектуальной собственности. Москва, 2005. 192 с.
3. Лосев С.С. Научно-практический комментарий к закону Республики Беларусь о товарных знаках и знаках обслуживания [Электронный ресурс]: Национальный центр правовой информации Республики Беларусь. Минск, 2019.
4. Веркман К.Д. Товарный знак: создание, психология, восприятие / К.Д. Веркман. Москва : Прогресс, 1986. 350 с.
5. О товарных знаках и знаках обслуживания: Закон Респ. Беларусь от 05.01.2016 г., Национальный центр правовой информации Республики Беларусь.
6. Рязузов В.Н. Нарисуем товарный знак. Защитим ли мы его: Национальный центр правовой информации Республики Беларусь. Минск, 20 с.
7. Кодекс Республики Беларусь об Административных правонарушениях. Минск : Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, 2003.
8. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Минск : Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, 1999.
9. Маевская Т.В. Товарный знак (знак обслуживания) как объект промышленной собственности. 2003. 204 с.

References:

1. Verkman, D.K. Trademarks: creation, psychology, perception. Moscow, 1986. 350 p.
2. Eliseev, A.I. Institutional analysis of intellectual property. Moscow, 2005. 192 p.
3. Losev, S.S. Scientific and practical commentary on the law of the Republic of Belarus on trademarks and service marks [Electronic resource]: National center for legal information of the Republic of Belarus. Minsk, 2019.
4. Werkman, K.D. Trademark: creation, psychology, perception. Moscow : Progress, 1986. 350 p.
5. On trademarks and service marks: law Rep. Belarus from 05.01.2016, National center of legal information of the Republic of Belarus.
6. Ryauzov, V.N. Draw a trademark. Will we protect it: the National center for legal information of the Republic of Belarus. Minsk, 20 p.
7. Code of Administrative offences of the Republic of Belarus. Minsk : National centre for legal information of the Republic of Belarus, 2003.
8. Criminal code of the Republic of Belarus. Minsk : National centre for legal information of the Republic of Belarus, 1999.
9. Mayevskaya, T.V. Trademark (service mark) as an object of industrial property. 2003. 204 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-89>

УДК 343.982.43

Зубцова Л.С., Русова О.Л.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АНОНІМНИХ ЛИСТІВ

Анотація. У даній статті приділено увагу проблемним питанням, які виникають в процесі дослідження анонімних листів. Проведення судово-почеркознавчої експертизи, де в якості досліджуваного матеріалу виступають анонімні листи та достовірність наданих висновків, значною мірою залежить від правильно підбраного за якістю і достатнього за кількістю порівняльного матеріалу. Це буде можливим за умови, якщо слідчий (суддя) ретельно продумавши свою роботу, якісно відбере порівняльний матеріал для дослідження. Метою даної статті є подальше вдосконалення провадження судово-почеркознавчих експертиз, об'єктом дослідження яких є анонімні листи, а також надання практичних рекомендацій, що дозволяють слідчим, суддям правильно відбирати порівняльні матеріали та оцінювати отримані експертні висновки.

Ключові слова: анонімні листи, почерк, навмисно змінений почерк, орфографічні помилки, пунктуаційні помилки, зразки почерку.

Zubtsova Lyudmila, Rusova Oksana

Kharkov Scientific-Research Expert-Criminalistic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

FEATURES OF EXPERT RESEARCH OF ANONYMOUS LETTERS

Summary. This article focuses on the problematic issues that arise when researching anonymous emails. Carrying out forensic examination, where anonymous letters and the reliability of the findings are the test material, depends to a large extent on the quality and the quantity of the comparative material. This will be possible provided that the investigator (judge), after carefully thinking through his work, qualitatively selects the comparative material for the study. The purpose of this article is to further improve the conduct of forensic examinations, the subject of which are anonymous letters, and to provide practical recommendations that allow investigators, judges to properly select comparative materials and evaluate the expert findings obtained. The conclusions of this article summarize, in the form of a brief guideline, the main points that should be drawn to the expert's attention when researching anonymous letters, namely, which should be avoided – to draw a conclusion based on first or general impression; justify the similarity in features related to the writing system or national characteristics and what should be noted: 1) examine the samples for comparison and note the main features of them along with the description of the form; 2) pay attention to the overlapping signs; 3) always keep in mind that: in two manuscripts of different persons in the same language there is inevitably a similarity; two manuscripts of the same person, written at different times and under different conditions, inevitably make a difference; 4) in cases where judgments about the identity or not the identity of the handwriting begin to be formed to some extent, it is necessary to establish points which contradict or confirm this opinion; 5) it is necessary to establish what involuntary and unconscious signs are in the handwriting, especially it is necessary to analyze, weigh and compare the signs that are not obvious; 6) the following should be considered and compared: a) handwriting; b) unremarkable features of lowercase letters; c) abbreviations, habits and manner of the letter, the order of the arrangement of the written, the date, the address and the inscriptions, the end of the letter, the fields, the spaces, the direction of the lines, punctuation, insertions; d) clumsiness or roundness of joints; e) the length of the loops in relation to the size of lowercase letters as well as uppercase and lowercase letters in general.

Keywords: anonymous letters, handwriting, intentionally changed handwriting, misspellings, punctuation errors, handwriting samples.

Постановка проблеми. Проведення судово-почеркознавчої експертизи, де в якості досліджуваного матеріалу виступають анонімні листи та достовірність наданих висновків, значною мірою залежить від правильно підбраного за якістю і достатнього за кількістю порівняльного матеріалу. Це буде можливим за умови, якщо слідчий (суддя) ретельно продумавши свою роботу, якісно відбере порівняльний матеріал для дослідження. Судово-почеркознавча експертиза є однією з найпоширеніших криміналістичних експертиз, яка потребує саме такого дослідження де об'єктом виступають анонімні листи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи даній проблемі, приділялась увага у роботах таких вчених як Осборн А.Ш., Винберг А.І., Манцвєтова А.І., Мельникова Е.Б., Орлова В.Ф. та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовано роль анонімних листів як доказів в судовому процесі. Розглянуто особливості проведення судових почеркознавчих експертиз, об'єктами досліджень яких є анонімні листи. Розглянуто такі види помилок як орфографічні, пунктуаційні та синтаксичні і міру, в якій вони впливають на висновок судового експерта. Визначено типові помилки, які допускаються при проведенні даного дослідження. Розглянуто процедуру відбору порівняльного матеріалу.

Мета статті є подальше вдосконалення провадження судово-почеркознавчих експертиз, об'єктом дослідження яких є анонімні листи, а також надання практичних рекомендацій, що дозволяють слідчим, суддям правильно відбирати порівняльні матеріали та оцінювати отримані експертні висновки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Листи нерідко використовуються як засіб для доказу, тому їх ідентифікація часто набуває дуже важливе значення в судовому процесі. Предметами судового розгляду в більшості випадків бувають образливі або загрозові анонімні листи.

Анонімні листи іноді пишуться з дружньою метою, але зазвичай вони більш-менш грубо або мстиво зачіпають характер або поведінку відповідної особи. Важливо знати, що у багатьох випадках повторне написання таких листів є раннім симптомом слабо вираженого розумового розладу – душевної хвороби.

Є різного роду анонімні листи: вони можуть містити в собі прості жарти і можуть загрожувати грабунком, отруєнням і вбивством.

Анонімним листам зазвичай приділяють мало уваги, велика частина їх навіть знищується одержувачами, проте, вони бувають і більш серйозного характеру та можуть служити важливими ланками в ланцюзі доказів при з'ясуванні тяжких злочинів.

У зв'язку з анонімними листами, саме з такими, які вимагають кримінального розслідування, нерідко спостерігаються цікаві факти. Перший з них полягає в тому, що в багатьох випадках написання листів стає хронічним, і нерідко можна зібрати цілу серію листів, що походять з одного і того ж джерела. Такого роду завзятість в анонімних листах свідчить про прагнення звернути увагу, заподіяти неспокій, невдоволення або досаду. Інше звичайне явище полягає в тому, що прийнята спочатку манера письма не дотримується в наступних листах, які вже не відрізняються старанними і нерідко дуже вдалими змінами почерку.

Слід ще звернути увагу на те, що має велике значення та обставина, що в багатьох випадках особи, які пишуть анонімні листи, самі є їх одержувачами і уявляють себе жертвами помсти або образ з боку інших осіб. Тому необхідно відбирати зразки почерку всіх осіб, які стверджують, що вони отримали подібні листи.

Судді, слідчі, прокурори або адвокати, стикаючись з анонімними листами нерідко із-за відсутності необхідної практики в подібних справах звертають насамперед увагу на граматичні та орфографічні помилки, а також на явні похибки в стилі, тим більше, якщо вони зустрічаються в документі неодноразово. У зв'язку з цим за наявності в порівнюваних зразках почерку аналогічних або навіть ідентичних помилок відразу ж робиться висновок, що автором даних документів є одна особа, особливо коли почерки теж здаються схожими. Більшість анонімних листів приходить від малоосвічених осіб. Вже сам цей факт пояснює причини наявності великої кількості помилок, особливо якщо в них використовуються спеціальні терміни або іноземні слова [1, с. 83].

Пристаючи до дослідження анонімного листа, необхідно звернути увагу на загальні ознаки письмової мови:

1. Ступінь розвитку граматичної навички, що визначається кількістю орфографічних, пунктуаційних і синтаксичних помилок: високий, середній, низький.

Види помилок:

– орфографічні помилки — порушення правил написання літер в словах і прописних букв;

– пунктуаційні помилки — порушення правил вживання розділових знаків;

– синтаксичні помилки — порушення правил побудови речень.

2. Ступінь розвитку лексичної навички письма, тобто словарний запас людини.

3. Ступінь розвитку стилістичної навички письма.

Дана ознака характеризується мовою викладених думок і загальною побудовою письмової мови [2, с. 38–40].

Отже при наявності великого за обсягом почеркового матеріалу дослідження необхідно починати з вивчення ознак письмової мови.

Вони зазвичай використовуються в сукупності з ознаками почерку, і за ознаками писемної мови можна вирішити ідентифікаційні питання, особливо діагностичні – фізичний, психічний стан пишучого, визначення його віку, статі і т. д., а іноді і ситуаційні – характеризують умови, обстановку, обставини, в яких виконувався досліджуваний рукопис.

Враховувати орфографічні помилки припустимо лише в окремих випадках, та й то тоді, коли справа знаходиться ще в стадії розслідування. У процесі ж порівняльного дослідження почерку судовим експертом подібні помилки відіграють лише другорядну роль. Ні в якій мірі не слід робити висновки, що порівняння помилок не має ніякого значення. Порівняння помилок може грати позитивну роль, лише на стадії розслідування з метою розшуку злочинця [1, с. 84–85].

Експертна практика, в незалежності від об'єктів дослідження, рекомендує, щоб об'єм зразків почерку складав не менш п'яти аркушів паперу формату А4. Зразки почерку бувають трьох видів: вільні, умовно-вільні та експериментальні.

Вільні зразки почерку – це рукописні записи, написані певною особою до виникнення кримінального провадження, по якому проводиться експертиза, коли їх виконавець не міг припускати, що вони будуть використані в якості порівняльних матеріалів для проведення почеркової експертизи. Вільні зразки почерку є найбільш цінним порівняльним матеріалом, так як у них зазвичай немає навмисного змінення ознак почерку [3, с. 7].

Експериментальні зразки почерку – це такі рукописні записи, які за пропозицією судді або слідчого виконуються ймовірним виконавцем спеціально для проведення експертизи. У випадку із текстами, виконаними латинськими літерами, вони часто можуть виявитися єдиним видом порівняльних зразків, доступних слідчому.

Експериментальні зразки почерку, повинні бути порівняні з досліджуваним документом за мовою, матеріалом письма, способом виконання і, якщо можливо, за змістом. В окремих випадках можливо надати експериментальні зразки іншою мовою, писемність якої заснована на латинській графіці

Слідчому, судді перед одержанням експериментальних зразків необхідно скласти текст для диктування, що містить слова, сполучення букв (цифр) і т. д., що є в документі, який підлягає дослідженню (коли в інтересах кримінального провадження особа, що перевіряється, не повинна знати про те, який саме документ знаходиться в розпорядженні слідчого, судді) [4, с. 275].

Умовно-вільні зразки почерку – це такі рукописні записи, які написані після виникнення кримінального провадження, а часто і за епізодами самого кримінального провадження: пояснення, заяви, скарги, протоколи та інші документи. Особа, яка виконує такі документи і передбачає можливість використання їх в якості зразків почерку при проведенні експертизи, може спотворити свій почерк. Отже, такі рукописи не можна віднести до категорії вільних зразків почерку. Не написані вони і спеціально для проведення експертизи, тому не можуть бути віднесені до експериментальних зразків почерку. Умовно-вільні зразки можна представляти як додаткові до зразків вільних і експериментальних [3, с. 10–11].

Інший факт, який треба взяти до уваги при дослідженні анонімних листів при встановленні особи передбачуваного виконавця, полягає в тому, що почерк який змінений не може бути виконаний почерком з більшою швидкістю і виробленістю, ніж це зазвичай властиво авторові. При такому дослідженні важливо провести ретельний аналіз для встановлення ступеня швидкості письма і точно досліджувати закінченість рухів кожної літери. Цей процес значно скоротить число підозрюваних авторів.

Не менш важливим у стадії попереднього дослідження є аналіз рукопису з метою встановлення розумового розвитку, літературних, стилістичних і граматичних здібностей пишучого. У результаті аналізу можливе виключення підозрюваних осіб, властивості яких в цьому відношенні значно поступаються властивостям, що спостерігаються в анонімному листі.

Не можна стверджувати, що неможливо з успіхом змінити почерк але, як загальне правило, вдалої зміни почерку не зустрічається. Як грамотні, так і малограмотні, люди помилково припускають, що зміна почерку не представляє занадто великих труднощів, і тому даному питанню приділяється лише незначну увагу. Люди, яким зазвичай доводиться писати, не вивчають мистецтва зміни почерку і найчастіше застосовують для цього методи настільки недієві і так легко розпізнаються, що досить невеликого досвіду, щоб відразу їх побачити. Фактично багато авторів анонімних листів, самі того не помічаючи, пишуть на кожній сторінці своє «ім'я»: почерк, використаний матеріал для письма, склад і загальний його вигляд часто виявляють в анонімному листі національність, вік, освіту і рід занять, іноді навіть стать написавшого, і ці дані до певних меж нерідко вказують на особистість автора.

Крім того, повинна бути звернена особлива увага на грамотність, правопис, поділ слів, співвідношення букв, натиск, напрямок рядків, проміжки, поля, звернення, приписки, поправки, підчищення, знаки пунктуації, вживання великих літер, підкреслення, скорочення, складки паперу, пишучий прилад машинний шрифт і нарешті, на той або інший сорт барвника.

Ще на початку дослідження необхідно ретельно розглянути мало помітні ознаки, які набувають особливо важливе значення в почерку який був змінений, так як особа, що писала зазвичай майже зовсім не приділяє їм уваги. Все

своє старання пишучий звертає на добре помітні, впадають в очі форми, які і можуть бути змінені, між тим які постійні, з числа менш які кидаються в очі особливостей, зазвичай залишаються без будь-яких змін.

Таке попереднє дослідження, шляхом ретельного спостереження зазвичай буває вже саме по собі досить, щоб судовий експерт дійшов висновку про виконання досліджуваного тексту і наданого зразку на дослідження, однією особою. Якщо дотримуватися цього методу при порівнянні рукописів, які дуже схожі один на одного, але насправді написані різними особами, то можна дійти висновку, що ці рукописи, що належать почерку різних осіб, відрізняються один від одного багатьма особливостями з числа зазначених що не кидаються в очі дрібних звичок письма.

Особливо улюбленими змінами почерку, що зустрічаються в анонімних листах є – зміна нахилу і розміру букв, застосування друкованого або машинного шрифту, замість рукописного, вживання іншого пишучого прибору замість звичайного, зображення особливих форм літер, які надають почерку своєрідний вид. Як уже зазначено, багато істотні ознаки часто залишаються без зміни, саме тому, що малоосвічений індивідуум не в змозі буває дізнатися загальні та індивідуальні ознаки свого власного почерку в порівнянні з іншими [5, с. 124].

Дуже часто єдиною спробою приховати свій почерк буває зміна нахилу букв, але так як така зміна впливає лише на загальне враження, що отримується від почерку, то цілком зрозуміло, що більша частина ознак почерку в такому письмі фактично залишаються незміненими.

Почерк сам по собі настільки звичний, що автор анонімного листа, особливо, коли він схвилюваний і всю свою увагу приділяє формі і змісту листа, мимоволі забуває про навмисні зміни і неминуче повертається до свого звичайного почерку.

Відносно зміненого почерку в листі, що складається з двох або більше сторінок, можна з упевненістю сказати, що деякі букви, слова або частини слів написані звичним почерком, а до іншої частини, застосовувалося найбільше старання, щоб приховати свій почерк, але зазвичай не можливо приховати ті ознаки, які прямо вказують на особу яка виконувала цей текст.

Проявлена при написанні листа ступінь уваги, оскільки вона встановлюється дослідженням, служить одним із засобів для визначення, чи був рукопис підроблений, змінений та ін. У тих випадках, коли виявляється недбалість, що досягає ступеня «мазні», можна майже з упевненістю сказати, що такий рукопис був підроблений або виконаний зміненим почерком. Зосереджена увага до процесу письма буває ясно виражена в отриманих результатах, і якщо в рукописі відсутні ознаки старанності і уваги до виконання письмових знаків, то можна зробити висновок що почерк не був змінений.

З цієї точки зору важливо дослідити, такого роду поправки, додавання або написи, мета яких легко виявити: наприклад, виправлення слова або дати, або виправлення форм букв, що не має особливого значення. Якщо при цьому по-

черк відрізняється вільними, швидкими, і невимушеними рухами, то його можна прийняти за природний, і поправки не є ознакою «підробки». При вивченні зміни почерку також дуже важливо звернути увагу на дату або інші дані про час написання, а також на те повторюються чи при двох або більше способах зміни почерку певні встановлені ознаки. Якщо такі ознаки повторюються при двох абсолютно різних способах зміни, то можна буде легко з'ясувати, при якому з них ці ознаки є природними або, навпаки, штучними. Завдання ідентифікації зміненого почерку головним чином і полягає у встановленні того, що природно (або не змінено) і що штучно (або змінено) [5, с. 125].

При дослідженні завжди слід звертати увагу на пишучий прилад і що за матеріал на якому написаний лист. Бо можливі такі випадки, що досліджуваний текст, фактично може бути написаний на клаптику паперу, відірваному від листа, на якому був справжній почерк і який потім знайшли під час обшуку у підозрюваного. Це служить у всякому разі доказом того, що папір на якому написаний досліджуваний текст побував в руках особи, яку підозрюють у його написанні.

Ідентифікації може сприяти і те, яким способом було відокремлено папір, – чи був він відірваний, або ж відрізаний ножицями або ножем. Можливі варіації букв в справжніх почерках дуже різноманітні, починаючи від письма малограмотної людини, яка застосовує завжди однакові форми одних і тих же букв, і кінчаючи грамотною людиною яка володіє «технікою письма», вживає різновиди форм не тільки для великих, а й для багатьох малих літер, незалежно від того, чи будуть вони в словах початковими, проміжними або кінцевими. Значення цих фактів полягає в тому, що анонімний лист особи, яка звикла користуватися різними формами літер, може бути ідентифіковано з тим чи іншим зразком почерку при достатній кількості порівняльного матеріалу. Змінений почерк малограмотних осіб часто складається зі сполучення стандартних літер прописів з літерами друкованого шрифту, іноді зустрічаються в таких почерках скорочення, знаки пунктуації або поправки індивідуального характеру, які мають велике значення для встановлення тотожності. Ми маємо справу з дивним і разом з тим важливим фактом, що при вживанні помилкового імені, вигаданий підпис часто призводить до ідентифікації особи, яка намагалася приховати цим шляхом свою особистість. Це пояснюється тим, що при виборі вигаданого імені зазвичай відсутній серйозний роздум і привласнення імені і його початкові літери часто бувають, схожі або однакові з справжнім ім'ям автора.

Симуляція безграмотності належить до часто зустрічаємої форми зміни почерку; дуже важливо встановити, чи написаний лист дійсно малограмотною людиною або ж особою, яка тільки прикидається малограмотною. Грубий, незграбний почерк малограмотної людини буває зазвичай легше ідентифікувати, ніж почерк особи, яка багато і добре пише. Звичайною ознакою некомпетентності служить неправильне розташування рядків, слів, букв і знаків, що свідчить про мале знайомство пишучого з усім процесом письма.

Відсутність грамотності до певної міри позначається також в способі використання письмових матеріалів, а також в складанні листів. Помилки в розділових знаках можуть доводити або недолік грамотності, або ж навпаки. Грамотна людина, приховуючи свій почерк, може навмисно вдатися до помилок у правописі, грамотності і стилістиці, але при цьому легко може випустити з уваги необхідність відповідної розстановки слів, рядків і знаків пунктуації, а це безсумнівно, покаже, що рукопис написаний людиною малограмотною. Насправді малограмотна людина не здатна наслідувати почерку і стилю письма грамотної особи.

Вміщені в цілому ряді анонімних листів і ті що з'являються також у багатьох зразках письма особливі індивідуальні ознаки можуть бути настільки численні, що пропозиція про наявність двох різних осіб, які вживають такі самі літери або володіють однаковими звичками письма, виходить з рамок розумної вірогідності і можливості.

Експертиза аж ніяк не повинна ґрунтуватися на одній якійсь ознаці, а лише на взаємно підсилюючих один одного ознаках.

Перед остаточним будь-яким (позитивним або негативним) висновком необхідно ретельно зважити і оцінити значення загальних і окремих ознак.

Висновки і пропозиції. Отже, аналізуючи вищевикладене, наведемо в формі короткої настанови найголовніші пункти, на які повинна бути звернена увага експерта при дослідженні анонімних листів:

I. Слід уникати:

1) давати висновок, заснований на першому або на загальному враженні;

2) обґрунтовувати схожість на ознаках, що відносяться до системи письма або до національних особливостей.

II. Необхідно:

1) перш за все, досліджувати зразки для порівняння і відзначити найголовніші ознаки їх разом з описом форми;

2) звернути увагу на ознаки, що збігаються між собою;

3) слід завжди мати на увазі: а) що у двох рукописах різних осіб на одній і тій ж мові неминуче буває відома схожість; б) що у двох рукописах однієї і тієї ж особи, написаних у різний час і за різних умов, неминуче є певна різниця;

4) в тих випадках, коли починає до певної міри складатися судження про тотожність або не тотожність почерку, необхідно встановити пункти, які суперечать або які підтверджують цю думку;

5) слід встановлювати, які мимовільні, і несвідомі ознаки є в почерку, особливо потрібно проаналізувати, зважити і порівняти ознаки, що не впадають в очі;

6) слід розглянути і порівняти: а) побудову почерку; б) малопомітні особливості малих літер; в) скорочення, звички і манери письма, порядок розташування написаного, дати, звернення і написи, кінець письма, поля, проміжки, напрямки рядків, розділові знаки, вставки; г) незграбність або округлість з'єднань; д) довжину петель по відношенню до розміру малих літер, а також великих і малих літер взагалі [5, с. 127].

Список літератури:

1. Русова О.Л. Идентификационное значение орфографических и пунктуационных ошибок в исследовании рукописных записей. *Журнал LEGEA SI VIATA*. Кишиньов. 2018. № 7/2(319). С. 83–85.
2. Почерковедческая экспертиза : курс лекций. Волгоград : ВЮИ МВД России, 1999. 200 с.
3. Возможности судебной экспертизы почерка и подготовка материалов при ее назначении : метод. письмо. Москва, 1965. 33 с.
4. Криминалистическое исследование рукописей, выполненных на некоторых языках народов СССР : справочник следователя и эксперта / отв. ред. Б.И. Пинхасов. Москва : Юрид. л-ра, 1973. 280 с.
5. Техника исследования документов. Перевод с немецкого издания «Der technisch hachweis von schriftfälschungen» : учебник / Альберта Ш. Осборна; обработанный С.М. Потаповым. Москва : ГИСЗ, 1932. 197 с.

References:

1. Rusova, O.L. (2018). Identifikacionnoe znachenie orfograficheskikh i punktuacionnyh oshibok v issledovanii rukopisnyh zapisej [Identification value of spelling and punctuation errors in the study of handwritten notes]. *Zhurnal LEGEA SI VIATA*, no. 7/2, pp. 83–85.
2. VYUI MVD Rossii (1999). Pocherkovedcheskaya yekspertiza : Kurs Lektsiy [Handwriting Expertise: Lecture Course]. Volgograd : VYUI MVD Rossii.
3. Vozmozhnosti sudebnoy ekspertizy pocherka i podgotovka materialov pri yeye naznachenii [Possibilities of forensic examination of handwriting and preparation of materials at its appointment] : metod. pis'mo. Moskva, 1965.
4. Pinkhasov, B.I. (ed.) (1973). Kriminalisticheskoye issledovaniye rukopisey, vypolnennykh na nekotorykh yazikakh narodov SSSR : spravochnik sledovatelya i yeksperta [A forensic study of manuscripts made in some languages of the peoples of the USSR : a handbook of the investigator and expert]. Moskva : Yurid. l-ra, pp. 280.
5. Al'berta, Sh.O., & Potapov, S.M. (ed.) (1932). Tekhnika issledovaniya dokumentov [The technique of researching documents]. Perevod s nemetskogo izdaniya «Der technisch hachweis von schriftfälschungen» : uchebnik, Moskva : GISZ.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-90>

УДК 343.982.347

Литовський О.Г., Шевченко С.М.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

РОЗВИТОК ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ СИСТЕМ

Анотація. В статті розглянуті питання значущості дактилоскопічної експертизи для вирішення діагностичних і ідентифікаційних завдань. Підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів, впровадження модернізованих автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем в підрозділи органів внутрішніх справ. Досвід використання автоматизованих дактилоскопічних інформаційних систем в зарубіжних правоохоронних органах. Вибір методів для виявлення слідів і послідовність дій при обробці їх зображення. Розробка, виробництво і постачання криміналістичної техніки, обладнання для проведення слідчих дій, приладів та технічних засобів для МВС України. Постійний, оперативний доступ до баз даних АДІС для передачі дактилоскопічної інформації та проведення всіх видів дактилоскопічних перевірок.

Ключові слова: автоматизована дактилоскопічна ідентифікаційна система, ідентифікація особи за допомогою відбитків пальців рук.

Lytovskiy Oleksandr, Shevchenko Sergiy

Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

DEVELOPMENT OF FINGERPRINT SYSTEMS

Summary. The article considers the issues of the significance of the fingerprint examination for solving diagnostic and identification tasks. Forensic significance of the marks left by criminals at the crime scene. Knowledge of the application of methods for the study of papillary patterns at the crime scene, the prospects for improving the method of production of fingerprint examination in the future. Improving the efficiency of the detection and investigation of crimes, the introduction of modernized automated fingerprint identification systems (ADIS) in the units of internal affairs bodies. Creation of a specialized computer program for comparative poroscopic research, which will play a supporting role for automated fingerprint identification systems. Factors predetermining the success and effectiveness of fingerprinting. Further development of scientific knowledge, the development of effective methods to combat crime. Experience in the use of automated fingerprint information systems in foreign law enforcement agencies. The correct choice of methods for identifying traces and sequence of actions in the processing of their images. The world's largest manufacturer and supplier of forensic materials, devices and laboratories – Sirche. Spectrophotometric instrument RUVIS which is used to search, visualize and fix hidden fingerprints and other traces of biological origin. Development, production and supply of forensic technology, equipment for conducting investigative actions, instruments and technical means for law enforcement agencies of Ukraine by the domestic manufacturer NPK “EXPERT”. Mobile solutions for all types of fingerprint checks, including in real time. Permanent, on-line access to the ADIS databases for transmitting fingerprint information and conducting all types of fingerprint checks.

Keywords: automated fingerprint identification system, fingerprint identification.

Постановка проблеми. Використання П слідів рук для вирішення діагностичних і ідентифікаційних завдань дозволяє отримати важливу доказову і орієнтуючу інформацію. Одним з найважливіших факторів, що обумовлюють успіх і ефективність застосування дактилоскопії, є рівень її інформаційного забезпечення. Практика боротьби зі злочинністю показує, що її ефективність знаходиться в прямій залежності від використаних в ній засобів і методів. У криміналістиці накопичений досвід застосування математики, інформатики, кібернетики, ергономіки для вирішення широкого кола криміналістичних завдань. Найважливішим завданням підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів, є впровадження нових і модернізація вже наявних технологій, в підрозділи органів внутрішніх справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В світі існують виробники і постачальники експертно-криміналістичних матеріалів, приладів і лабораторій – "Sirchie" (США), "Morpho" (Франція), "NEC" (Японія), "Експерт" (Україна), вони займаються новітніми розробками обладнання для проведення експертиз та слідчих дій. Компанії

приймають участь у виставках та форумах, де презентують новітню продукцію у сфері криміналістики, обмінюються контактами, шукають потенційних клієнтів та діляться досвідом між собою.

Метою даної статті є роль сучасних технологій і обладнання в розшукової та доказової інформації, особливо в практиці розкриття і розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення криміналістичних засобів і методів стає однією з найбільш результативних заходів боротьби зі злочинністю. Особливу значущість серед них набуває дактилоскопічна експертиза. Відбитки пальців є одним з головних підтверджень про причетність до злочину. Історія їх дослідження становить майже півтори тисячі років, при цьому сфера застосування технологій дактилоскопування постійно розширюється. Однак зараз спостерігається відставання вітчизняних технологій в області дактилоскопії від рівня сучасних європейських стандартів.

Аналіз експертної практики показує, що сліди рук в середньому вилучаються при кожному третьому огляді місця події. При цьому близько 20% вилучених слідів в подальшому визнаються непри-

датними для ідентифікації особи. У науковому середовищі існує думка, що при наявності 8 і більше деталей папілярного узору, які збігаються за матеріальним становищем, взаємного розташування, формою і розмірами, висновок про тотожність додаткової перевірки не потребує. При наявності менше 8 деталей узору, застосування ототожнення звичайними методами дактилоскопії неможливо, і як раз в таких випадках підлягає застосуванню метод пороскопії. Зважаючи на вищесказане, пропонується створення спеціалізованої комп'ютерної програми для порівняльного пороскопічного дослідження, яка буде здійснювати допоміжну роль для існуючої дактилоскопічної системи «АДІС».

Дактилоскопічна експертиза дозволяє встановити ряд обставин, істотних для розслідування, а саме: виявити з числа підозрюваних злочинця, встановити його особистість за допомогою картотек, виявити факт скоєння кількох злочинів однією особою; ідентифікувати особу злочинця, встановити інші обставини події, що відбулися. Але, як і в будь-якій іншій науковій області, знання, які були виведені, при застосуванні методів дослідження папілярних узорів на місці злочину, не є вичерпними і відкривають багато перспектив для поліпшення самої методики дактилоскопічної експертизи в майбутньому [1].

Великий досвід використання автоматизованих дактилоскопічних інформаційних систем був накопичений в зарубіжних правоохоронних органах. За кордоном, 80% функціонуючих в даний час АДІС, таких виробників як "Morpho" (Франція), "NEC" (Японія), "Printrak" (США), були встановлені в 1984-91 роках. Вітчизняним розробникам, внаслідок слабкого розвитку технічної бази, яка була в країні, довелося користуватися загальнодоступними засобами обчислювальної техніки, що, в свою чергу, вплинуло на більш пізній період установки систем, ніж за кордоном.

Тим часом, роль розшукової та доказової інформації, особливо в практиці розкриття і розслідування злочинів, а відповідно і сучасних технологій її збору, обробки та використання помітно зростає.

Стає актуальним питання про поліпшення інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ, так як експертно-криміналістичні центри є структурною частиною органів внутрішніх справ [2].

Наприклад, чи можливо за допомогою комп'ютерів і найдосконаліших камер відобразити відбиток долоні на тканині і ототожнити злочинця? Потрібно працювати із зображенням, покращуючи його якість. Отримавши цифрове зображення, необхідно починати його обробку, строго дотримуючись правил оформлення речових доказів. При обробці використовувалося програмне середовище AdobePhotoshop. Кожен крок, кожен етап поліпшення зображення реєструвався в окремому протоколі, в якому вказувалися значення певних величин і встановлених параметрів.

Початкове зображення було збережено окремим файлом з обмеженим доступом в форматі JPEG «тільки для читання», з неможливістю редагування і перейменування. Робота здійснювалася з копіями. Однак якість знімка було дуже поганим, папілярні лінії, здавалося, безнадійно змішалися з переплетенням волокон тканини. Необхідно було знайти спосіб зробити їх менш яскравими, або видалити, а потім поглянути на

те, що залишилося, на сам слід. За допомогою спеціальних фільтрів і плагінів програми був прихований малюнок на задньому тлі. Застосовувалися інструменти: розмиття зі значенням 13%, при цьому розмиття піддавався лише синій фон, потім освітлення зі значенням інтервалу 56%.

Повністю приховати текстуру тканини не вдалося, але вона стала більш блідою. Папілярні лінії проступили більш чітким малюнком, але, розмив текстуру тканини, цей процес значно знизив контрастність зображення. Після застосування інструменту Рівні в меню Зображення з виставленим порогом яскравості / контрасту 36-165, нарешті, було досягнуто оптимальне співвідношення світла і тіні, яскравості і контрасту зображення. При збільшенні ділянки гіпотенара долонної поверхні руки і наступному порівнянні його з відтиском на попередньо отриманій дактилокарті були встановлені збіги за окремими ознаками, які стали видимими після обробки за допомогою комп'ютерних технологій.

Комп'ютерні технології при правильному наборі методів для виявлення слідів і послідовності дій при обробці їх зображень дозволяють досягти відмінних результатів, і відкривають нові можливості в криміналістиці в цілому і в дактилоскопії, зокрема [3].

Крім комп'ютерних технологій, в світі існує виробники і постачальники експертно-криміналістичних матеріалів, приладів і лабораторій – найбільший з них це компанія SIRCHIE (США). Вона була заснована в 1927 році в Північній Кароліні і в даний час стала лідером на ринку криміналістичного приладдя, витратних матеріалів, а також обладнання для вирішення експертних завдань. Це стало можливим завдяки постійному контролю над якістю продукції, що випускається і впровадженні нових технологій, що поліпшують споживчі характеристики товару. Каталог SIRCHIE налічує більше 4000 найменувань від різних дактилоскопічних порошоків до пересувних криміналістичних лабораторій. У квітні 2018 року Sirchie отримала сертифікат якості ISO 9001. Даний стандарт є міжнародним стандартом якості і гарантує, що споживачі отримають високоякісні товари і обслуговування, а якість і продуктивність даної компанії постійно вдосконалюється [4].

В науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах МВС України теж користуються матеріалами і приладами компанії SIRCHIE, наприклад використовують спектрофотометричний пристрій RUVIS, який спеціалізується для пошуку, візуалізації та фіксації прихованих відбитків пальців та інших слідів біологічного походження на різних непористих поверхнях.

Електронно-оптичний перетворювач в поєднанні з оптикою, призначеною для зображення короткохвильового (ультрафіолетового) світла, дозволить без обробки поверхонь порошками або хімічними реактивами побачити приховані відбитки пальців.

Унікальний подвійний слайд-фільтр, розроблений для УФ об'єктива, дозволяє користувачеві обрати потрібний йому об'єкт у звичайному світлі, після чого швидко перемкнутися на перегляд в УФ світлі. Новий телескопічний механізм фокусування забезпечує можливість візуалізувати об'єкти від 70 мм до нескінченності без використання додаткових адаптерів або лінз.

Стабілізаційна система Black Talon дозволяє проводити вимірювання, аналіз і візуалізацію відбитків в будь яких умовах. Легка конструкція для забезпечення правильної фокусної відстані від об'єкта обладнання до об'єкта вимірювання для найзручнішого прицілювання, і, відповідно, найкращої якості обробки відбитого УФ-сигналу.

Вбудовані високоточні шкали з лазерним гравіюванням поділок дозволяють легко позиціонувати обладнання як в зоні огляду, так і поза нею.

Дві 4 Вт короткохвильові УФ-лампи кріпляться до системи Black Talon з можливістю регулювання позиції (на гнучких тримачах, які кріпляться на поворотних кронштейнах), що забезпечує можливість обрання кутів падіння, необхідних для досягнення максимального контрасту зображення.

В Україні теж є компанія ТОВ «НВК «ЕКС-ПЕРТ» яка успішно працює на ринку з 2012 року і спеціалізується на розробках, виробництві і поставці криміналістичної техніки, обладнання для проведення слідчих дій, приладів та технічних засобів для правоохоронних органів України і країн ближнього зарубіжжя.

Основними напрямками спеціалізації підприємства є:

- розробка та виробництво техніки для проведення оглядів місць подій;
- поставка криміналістичної техніки для проведення балістичних експертиз і досліджень, експертиз холодної зброї;
- поставка обладнання та витратних матеріалів для проведення дактилоскопічних експертиз;
- розробка та виробництво наборів для проведення одорологічних експертиз та довготривалого зберігання одорологічних слідів;
- поставка, розробка та виробництво уніфікованих комплексів, устаткування і приладів для проведення слідчих дій;
- поставка витратних матеріалів, приладів аудіо-відеофіксації, фототехніки і аксесуарів до неї [5].

Мобільні рішення відповідають щоденній потребі співробітників правоохоронних органів, служб безпеки та інших відомств проводити дактилоскопічну реєстрацію, ідентифікацію та верифікацію особистості в «польових» умовах і мати постійний, оперативний доступ до баз даних АДІС для передачі дактилоскопічної інформації

та проведення всіх видів дактилоскопічних перевірок, в тому числі в режимі реального часу.

Перші мобільні комплекси, побудовані на базі переносних комп'ютерів і використання для взаємодії з АДІС, з'явилися в 2001 році.

В даний час ряд мобільних рішень включає в себе:

- мобільні комплекси різної функціональності, побудовані на базі дактилоскопічних сканерів;
- інтегровані малогабаритні пристрої на базі портативних комп'ютерів і смартфонів;
- комплект експерта-криміналіста для зйомки і передачі зображень слідів пальців рук і долонь в АДІС безпосередньо з місця злочину.

Призначення:

– створення електронних дактилокарт, що містять відбитки десяти пальців, передача дактилокарти в АДІС;

– оперативна перевірка особи за базою даних АДІС та локальної бази даних дактилокарт;

– перевірка паспортно-візових документів нового покоління;

– мобільний комплект – при виїзді на місце події, призначений для якісної фотозйомки і миттєвої передачі на перевірку в АДІС зображень виявлених слідів пальців рук і долонь. Невідкладність перевірки підвищує як загальну ймовірність розкриття злочину, так і ймовірність його розкриття «за гарячими слідами».

Висновки. У ситуації, що склалася органи внутрішніх справ не можуть обійтися без розвиненої інформаційної бази, за допомогою якої можна оперативно боротися зі злочинністю. Потрібен подальший розвиток наукових знань, розробка ефективних методів боротьби зі злочинністю. Це стимулює подальший розвиток автоматизованих дактилоскопічних інформаційних систем (АДІС), так як автоматизація процесу ідентифікації слідів пальців рук, ведення криміналістичних обліків, і відповідно впровадження автоматизованих дактилоскопічних інформаційних систем в підрозділи органів внутрішніх справ є найважливішим завданням підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів. Це має насущне значення для ефективної правоохоронної діяльності та виконання кримінального правосуддя.

Список літератури:

1. Біленчук П.Д. Енциклопедія сучасної України. Дактилоскопія. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23384 (дата звернення: 21.06.2019).
2. Этапы развития дактилоскопической регистрации. URL: https://www.pravo.vuzlib.su/book_z284_page_22.html (дата звернення: 03.07.2019).
3. Применение методов цифровой фотографии для обработки. URL: https://studbooks.net/1157815/pravo/primenenie_metodov_tsifrovoy_fotografii_obrabotki (дата звернення: 01.07.2019).
4. SIRCHIE каталог. URL: https://www.xn----8sbpjdlb6afy.xn--p1ai/catalog/manufacture/sirchie/by,category_name/dirDesc/results,106-255?keyword= (дата звернення: 28.06.2019).
5. ТОВ «НВК«ЕКСПЕРТ». URL: <https://pro-expert.in.ua/p671276955-komplekt-dlya-poshuku.html> (дата звернення: 05.07.2019).

References:

1. Bilenchuk, P.D. Encyklopediya suchasnoi Ukrainy daktiloskopiya [Encyclopedia of Contemporary Ukraine fingerprinting]. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23384
2. Etapy razvitiya daktiloskopicheskoy registratsii [Stages of fingerprint registration]. URL: https://www.pravo.vuzlib.su/book_z284_page_22.html
3. Primenenie metodov cifrovoy fotografii dlya obrabotki [Application of digital photography techniques for processing]. URL: https://studbooks.net/1157815/pravo/primenenie_metodov_tsifrovoy_fotografii_obrabotki
4. SIRCHIE catalog [SIRCHIE catalog]. URL: https://www.xn----8sbpjdlb6afy.xn--p1ai/catalog/manufacture/sirchie/by,category_name/dirDesc/results,106-255?keyword=
5. Expert catalog [Expert catalog]. URL: <https://pro-expert.in.ua/p671276955-komplekt-dlya-poshuku.html>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-91>

УДК 341.1/8

Микитюк Н.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНТИДОПІНГОВА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ У СПОРТІ. ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У статті автором розкрито питання антидопінгової політики, описано проблематику застосування норм Міжнародного антидопінгового законодавства на території України, запропоновано авторське визначення поняття «допінг», вказано на прогалини чинного законодавства, що регламентує використання допінгу та обґрунтовано необхідність внесення змін. Зосереджено увагу на недосліджених раніше питаннях, зокрема проблемах суб'єктного складу спортивної діяльності, що проявляється у відсутності регламентації огляду та наявності санкцій для тварин у спортивних змаганнях на предмет допінгу, можливості застосування аналогії при виявленні допінгу у тілі тварини, виявлено необхідність застосування санкцій як для особи що застосувала допінг по відношенню до тварини, так і для особи що працює з нею в парі, висловлено необхідність щодо дискваліфікації спортсмена, у тварини-партнера якого знайдено допінг, незалежно від наявності допінгу у тілі самого спортсмена.

Ключові слова: антидопінгова політика, допінг, допінг у спорті, боротьба із допінгом, антидопінговий контроль.

Mykytiuk Nataliia

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ANTI-DOPING POLICY AND REGULATION IN SPORT. APPLICATION ISSUES

Summary. The author describes the issue of anti-doping policy, describes the problems of implementing laws of the International anti-doping legislation on the territory of Ukraine, suggests ways to resolve this issue, as well as suggestions for amending the current legislation. The aim of this article is to analyse and compare norms of international and national legislation in order to identify gaps in regulatory regulation and problems its application. Relevance of this issue caused by the necessity of having full and comprehensively legislation debug. Questions doping in sports and will carry out the control and supervision activity of its application. Also important is the unified understanding of the norms of international legal acts, for further joint activities. International European Society actively conducts anti-doping policy, which is manifested in the prohibition agents-stimulants and control over implementation of regulatory norms. Analyzing legislative regulation on the adjustment of the doping issue, we can conclude that «doping in sport» is the use of prohibited substances, precursors and their analogues, methods and mechanisms of artificial influence on the central nervous system for the purpose of short-term stimulation of physical and mental properties of the body. Organization and exercise of doping control in Ukraine in the field of sport rely on the national Anti-doping Organization of Ukraine-National Anti-Doping Center, which is a specialized state institution. The problem of regulation of doping use is also in the subjects, which are covered by anti-doping legislation. According to the paragraph 1 of the Anti-Doping Convention, the term «athletes and sportsmen» means those who regularly participate in organized sports activities. From this definition there is a large number of questions, including not clear how many times you need to participate in organized sports activities that it was considered regular, whether it could distribute its activities to persons, to participate in sports activities on an irregular basis, what sports activities are considered organized (because the law of Ukraine «on physical culture and sports» of 24.12.1993 no 3808-XII contains the concept of «sports activities» without a link to its organization, and most importantly-why it applies only to persons after all, there are sports in which animals are involved. From this definition it is unclear whether the action will be spread by the anti-Doping Code, in case of use of doping relative to the animal participating in competitions. The subjects of physical culture and sport are: physical persons engaged in physical culture and sports, including athletes; Specialists in spheres of physical culture and sport; Physical culture and sport establishments; Appropriate authorities. That is, the animal is not the subject of sporting activities, which doping is prohibited by law. Moreover, it is not a subject of sporting activities at all.

Keywords: anti-doping policy, doping, doping in sport, fight against doping, Anti-doping control.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні антидопінгова політика, а особливо практика її застосування мають важливе значення для реалізації завдань та принципів спортивного права, що має проявлятися у справедливому змагальному процесі та підготовки до нього. Актуальність даного питання зумовлена необхідністю наявності законодавства, що повно і всебічно регламентуватиме питання допінгу у спорті та здійснюватиме контрольну та наглядову діяльність за його застосуванням. Важливим є також уніфіковане розуміння норм міжнародних нормативно-правових актів, задля подальшої спільної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Яскравим прикладом такої співпраці, згідно даних за 2019-ий рік, є об'єднане звернення 16-и національних антидопінгових організацій до Всесвітнього антидопінгового агентства (далі – ВАДА) із закликом негайно вжити заходів по відношенню до Російської Федерації щодо ненадання нею даних своєї антидопінгової лабораторії. Саме завдяки цьому зверненню, понад трирічний антидопінговий скандал, отримав своє завершення.

Спортивне право як достатньо молода галузь права є малодослідженою, однак є вчені які вже розпочали вивчати питання допінгу та методи-

ку запобігання його використанню, серед таких варто виділити Ячинюк Ю.Б., Мосейчук Ю.Ю., Воробій О.О., Романів Л.В., Марценяк І.В.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз та порівняння норм Міжнародного та Національного законодавства з метою вияву прогалин у нормативному регулюванні та проблематики його застосування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вітчизняне законодавство та імплементовані в Україні міжнародно-правові акти що регламентують питання антидопінгової політики, надають лише загальне розуміння поняття «допінг» через ряд ознак що його характеризують, проте конкретного визначення не надають. Питання в тому, що собою являє допінг і досі відкрите, оскільки перелік речовин, що підпадають та можуть підпадати під зазначене поняття не є вичерпним. А отже і окреслити межі дозволеного серед цих речовин складно, тож спортсмени вживаючи препарати, на які немає прямої заборони у законі, не можуть бути впевнені у тому, що діють у межах правового поля. Як наслідок, позбавлення відповідних осіб права представляти країну на міжнародній арені у галузі спорту-дискваліфікація, що може трактуватися як дискредитація держави представника, тобто умисні дії, спрямовані на підірив авторитету, іміджу країни-учасниці, як прояв недобросовісної конкуренції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ч.9 ст.2 «Міжнародної конвенції про боротьбу з допінгом у спорті», що була ратифікована Законом № 68-V (68-16) від 03.08.2006 [1] визначає «Допінг у спорті» як випадок порушення антидопінгового правила. «Порушення антидопінгового правила» в спорті, в свою чергу означає одне або декілька таких порушень: а) наявність забороненої речовини або її метаболітів або маркерів у пробі, взятій із організму спортсмена; б) використання або спроба використання забороненої речовини або забороненого методу; в) відмова з'явитись на взяття проби чи неявка на взяття проби без поважних причин після одержання повідомлення відповідно до діючих антидопінгових правил або від взяття проби ухилення іншим чином; г) порушення застосованих вимог, які стосуються присутності спортсмена для тестування поза змаганнями, в тому числі ненадання необхідної інформації стосовно його місцеперебування і неявки для тестування, яке призначається на основі обґрунтованих правил; е) маніпуляції або спроба маніпуляцій із будь-якою частиною допінг-контролю; ф) володіння забороненими речовинами й методами; г) розповсюдження будь-якої забороненої речовини чи будь-якого забороненого методу; г) застосування чи спроба застосування будь-якої забороненої речовини чи забороненого методу до будь-якого спортсмена, або допомога, заохочення, сприяння, підбурювання, укриття або співучасть в будь-якій іншій формі, пов'язані з порушенням чи будь-якою спробою порушення антидопінгового правила. Як бачимо, поняття «порушення допінгового правила» та «вживання допінгу» не тотожні.

Проаналізувавши законодавчу регламентацію щодо регулювання питання допінгу, можемо дійти висновку, що «Допінг у спорті» – це вико-

ристання заборонених речовин, прекурсорів та їх аналогів, методів та механізмів штучного впливу на центральну нервову систему з метою короткочасного стимулювання фізичних та психічних властивостей організму.

Міжнародне Європейське товариство активно проводить антидопінгову політику, що проявляється у забороні речовин-стимуляторів та контролі за виконанням регуляторних норм.

Зокрема, держави – члени Ради Європи та інші держави, що стали учасниками **Європейської культурної конвенції** [2] запевняють що спорт має відігравати важливу роль у захисті здоров'я, у моральному та фізичному вихованні, а також у сприянні міжнародному взаєморозумінню; висловлюють свою стурбованість зростаючим використанням спортсменами та спортсменками допінгових препаратів і методів під час спортивних заходів і наслідками такого використання для здоров'я учасників і майбутнього спорту. Також запевняють у тому, що ця проблема загрожує етичним принципам і вихователським цінностям, які містяться в **Олімпійській хартії** [3], **Міжнародній хартії спорту та фізичного виховання (995 350) ЮНЕСКО** [4] і **резолюції (76)41 Комітету міністрів Ради Європи**, відомої як «Європейська хартія спорту для всіх». Європейська спільнота впроваджує свою політику, акцентуючи увагу на тому, що не тільки органи державної влади, а й добровільні спортивні організації мають обов'язки у боротьбі проти допінгу у спорті, їх варто вважати взаємокореспондуючими. Метою здійснення такої політики є реалізація принципу справедливості. На підтвердження своїм словам вони посилаються на резолюції з допінгу, ухвалені Конференцією міністрів європейських країн у справах спорту, і **зокрема резолюцію № 1, ухвалену на Шостій Конференції в Рейк'явіку у 1989 році, на ухвалену Комітетом міністрів Ради Європи вже резолюцію (67)12 з допінгу спортсменів, рекомендацію N R(79)8 з допінгу у спорті, рекомендацію N R(84)19 щодо «Європейської хартії проти допінгу у спорті» і рекомендацію N R(88)12 щодо запровадження допінгових перевірок без попередження поза змаганнями та рекомендацію № 5 з допінгу, ухвалену Другою Міжнародною конференцією міністрів і старших посадових осіб, відповідальних за спорт і фізичне виховання, яка була організована ЮНЕСКО у Москві 1988-ого року.** Однією з цілей також є зменшення використання допінгу і, як наслідок, остаточне його усунення. Сторони що уклали міжнародні конвенції, предметом яких є антидопінгова політика, зобов'язались вжити всіх необхідних заходів, що потрібні для реалізації обумовлених ними дій, що відбуватимуться у межах своїх відповідних конституційних положень. Сторони координують політику та практичні заходи своїх урядових відомств й інших державних органів, що відповідають за боротьбу із допінгом у спорті, забезпечують практичне застосування виконання домовленостей шляхом покладення на них відповідальності.

Згідно ст.4 **Антидопінгової конвенції (ETS N 135)**[5], що була затверджена у Страсбурзі 16 листопада 1989 року, ратифікованої в Україні Законом N 2295-III (2295-14) від 15.03.2001) сто-

рони задля обмеження наявності та використання заборонених допінгових препаратів і методів зобов'язані здійснювати такі заходи: 1. приймаючи у разі необхідності законодавство, правила чи вживають адміністративних заходів, які спрямовані на обмеження наявності (включаючи положення щодо здійснення контролю за обігом, володінням, ввозом, розповсюдженням і продажем), а також використання у спорті заборонених допінгових препаратів і допінгових методів та особливо анаболічних стероїдів.

2. З цією метою Сторони або, в разі необхідності, відповідні неурядові організації використовують застосування антидопінгових правил спортивними організаціями як один з критеріїв надання їм державних субсидій.

3. Крім того, Сторони:

а) допомагають своїм спортивним організаціям фінансувати допінгові перевірки та аналізи або шляхом надання прямих субсидій чи грантів, або шляхом зарахування витрат на такі перевірки та аналізи до загальної суми субсидій чи грантів, що надаватимуться цим організаціям;

б) вживають відповідних заходів для зупинення виплати субсидій з державних коштів для цілей навчання окремим спортсменам і спортсменкам, які були тимчасово дискваліфіковані внаслідок допінгового порушення у спорті, під час терміну їх дискваліфікації;

в) заохочують свої спортивні організації до здійснення допінгових перевірок і, в разі необхідності, сприяють їм у проведенні допінгових перевірок, які вимагаються компетентними міжнародними спортивними організаціями під час змагань чи поза ними; та

д) заохочують спортивні організації до проведення переговорів і сприяють проведенню ними переговорів з питання укладання угод, які дозволяють належним чином уповноваженим бригадам допінгового контролю перевіряти їхніх членів в інших країнах.

4. Сторони залишають за собою право приймати антидопінгові правила та здійснювати допінгові перевірки за власною ініціативою та під їхню власну відповідальність, якщо такі перевірки є сумісними з відповідними принципами цієї Конвенції.

Україна зацікавлена у здійсненні запобігання допінгу, цей вияв можна побачити у факті ратифікації від 03.08.2006, підстава – **68-V Міжнародної конвенції «Про боротьбу з допінгом у спорті»**, згідно статті 3 якої, **Україна як держава-учасниця зобов'язана:**

1. Вживати на національному й міжнародному рівнях належних заходів, що відповідають принципам Кодексу (Всесвітньому антидопінговому кодексу, прийнятому Всесвітнім антидопінговим агентством 5 березня 2003 року в Копенгагені на Всесвітній конференції з питань допінгу в спорті).

2. Заохочувати всі форми міжнародного співробітництва, спрямованого на забезпечення захисту спортсменів, дотримання етичних принципів у спорті й спільного використання результатів досліджень.

3. Сприяти міжнародному співробітництву між державами-учасницями й провідними організаціями у сфері боротьби з допінгом у спорті, зокрема, співробітництву з ВАДА («Всесвітнє

антидопінгове агентство (ВАДА)» означає фонд з цією назвою, заснований відповідно до швейцарського законодавства 10 листопада 1999 р.).

Згідно ст. 8 вищенаведеної конвенції, Україна також має обов'язок вживати заходів стосовно обмеження доступності заборонених речовин і методів з метою обмеження їхнього використання спортсменами в спорті, за винятком випадків, коли таке використання ґрунтується на дозволах на терапевтичне використання. Сюди входять заходи з боротьби з продажем заборонених речовин і методів спортсменам і, з цією метою, заходи стосовно контролю за їхнім виробництвом, переміщенням, ввезенням, розподілом і продажем.

Організація та здійснення допінг-контролю в Україні у галузі спорту покладаються на національну антидопінгову організацію України – Національний антидопінговий центр, що є спеціалізованою державною установою. Згідно ст. 3 «**Про антидопінговий контроль у спорті**» [7] за ред. від 04.11.2018, підстава – **2581-VIII Національний антидопінговий центр:** 1) затверджує антидопінгові правила; 2) забезпечує дотримання міжнародних стандартів антидопінгової діяльності; 3) забезпечує організацію впровадження антидопінгових правил; 4) забезпечує проведення досліджень, пов'язаних з визначенням заборонених речовин; 5) видає дозволи на терапевтичне використання заборонених речовин; 6) складає щорічний план тестувань та проводить такі тестування; 7) проводить навчання допінг-офіцерів та уповноважує їх на проведення тестувань; 8) забезпечує моніторинг результатів тестувань та розслідування порушень антидопінгових правил; 9) здійснює інформаційну та просвітницьку діяльність серед суб'єктів спорту; 10) здійснює інші повноваження, визначені цим Законом та **Положенням про Національний антидопінговий центр**.

Окрім того, що державою ведеться активна превентивна робота, Міністерство молоді та спорту України **наказом від 20.11.2018 р. № 5338 [8]**, відповідно до підпунктів 1-3 пункту 6 Положення про **Міністерство молоді та спорту України**, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2014 року № 220, та з метою удосконалення нормативно-правової бази з питань антидопінгової діяльності наказало створити міжвідомчу робочу групу з розробки нормативно-правової бази щодо криміналізації допінгу.

Проблематика регулювання використання допінгу полягає також у суб'єктах, на яких поширюється антидопінгове законодавство. Згідно п.с ч. 1 Антидопінгової конвенції термін «спортсмени та спортсменки» означає тих осіб, які регулярно беруть участь в організованій спортивній діяльності. З даного визначення виникає велика кількість запитань, зокрема не зрозуміло скільки разів потрібно брати участь в організованій спортивній діяльності щоб вона вважалась регулярно, чи може вона поширювати свою діяльність на осіб, щоб беруть участь у спортивній діяльності на нерегулярній основі, яка спортивна діяльність вважається організованою (адже закон України «**Про фізичну культуру і спорт**» від 24.12.1993 № 3808-XII [9] містить поняття «спортивна діяльність» без посилання на її організа-

ність), і найголовніше - чому вона поширюється тільки на осіб, адже є види спорту в яких беруть участь і тварини. З даного визначення незрозуміло чи буде поширювати свою дію Антидопінговий кодекс, у разі застосування допінгу відносно тварини, що бере участь у змаганнях.

Одну з небагатьох згадок про допінг відносно тварин у спорті знаходимо у Всесвітньому Антидопінговому Кодексі, а саме у статті 16, яка регулює допінг-контроль у тварин, що беруть участь у спортивних змаганнях. Згідно ст.16 згаданого Кодексу, у всіх видах спорту, де змагання проводяться за участі тварин, міжнародна федерація, до юрисдикції якої відноситься такий вид спорту, зобов'язана затвердити і застосовувати антидопінгові правила стосовно тварин, що беруть участь у даному виді спорту. Антидопінгові правила повинні включати положення про заборонені речовини, застосовні процедури тестування, і перелік лабораторій, схвалених для проведення аналізу проб. Українське ж законодавство відповідних норм не містить. Єдиною статтею національного законодавства, де згадується про застосування допінгу по відношенню до тварин є ст.18 закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» за ред. від 04.08.2017, підстава – 2120-VIII [10], в контексті якої застосування до тварин фармакологічних та механічних засобів допінгу розглядається як поводження з тваринами, що включає жорстокість. Проте жодної згадки щодо застосування допінгу до тварин у спорті та наслідки такого застосування. В чинному законодавстві України заборонено вживання допінгу суб'єктами спортивної діяльності, проте згідно закону «Про фізичне виховання і спорт»[11], **Суб'єкти сфери фізичної культури і спорту** – фізичні або юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою розвитку фізич-

ної культури і спорту. Суб'єктами сфери фізичної культури і спорту є: фізичні особи, які займаються фізичною культурою і спортом, у тому числі спортсмени; фахівці сфери фізичної культури і спорту; заклади фізичної культури і спорту; відповідні органи влади.

Тобто тварина не є суб'єктом спортивної діяльності, якій законом вживання допінгу заборонено. Більше того, вона взагалі не є суб'єктом спортивної діяльності. Тоді виникає питання чи може підлягати відповідальності за порушення норми той, то не є її суб'єктом. Звичайно, ні. Проте і брати участь у змаганнях на засадах рівності також не може. Це повинно мати наслідки для особи що працює у парі із твариною (наприклад, вершника у кінному спорті) щодо можливості брати участь у змаганнях та особи, що застосувала допінг по відношенню до тварини за жорстоке поводження з нею. Тобто застосування до спортсмена санкції за використання допінгу, незважаючи на факт відсутності допінгу у тілі самого спортсмена.

Висновки з даного дослідження. У результаті аналізу та порівняння норм Міжнародного та Національного законодавства було виявлено прогалини у нормативному регулюванні та проблемі його застосування, а саме відсутність єдиного уніфікованого тлумачення дефініцій, а отже й різниця в їх розумінні; відсутність вичерпного переліку речовин, що відносяться до допінгу; відсутність регламентації процедури приймання спортсменом допінгу у терапевтичних цілях. Виявлено необхідність також регламентувати у законодавстві, українському зокрема, місце та статус тварин, що беруть участь у спортивних змаганнях, встановлення відповідальності для осіб, причетних до наявності допінгу у тілі тварин, обов'язковість настання наслідків для таких осіб як учасників змагань.

Список літератури:

1. Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті: прийнята і проголошена Генеральною конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури на 33-й сесії 18.11.2005 р. Ратифікація Законом № 68-V (68-16) від 03.08.2006 // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_007 (дата звернення: 02.10.2019).
2. Європейська культурна конвенція 1954 року: приєднання для України від 24.02.1994 // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_213 (дата звернення: 02.10.2019).
3. Олімпійська хартія: набрання чинності від 2 серпня 2016 року // База даних «Законодавство України».
4. Міжнародна хартія спорту та фізичного виховання: прийняття від 21.11.1978 // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_350 (дата звернення: 02.10.2019).
5. Антидопінгова конвенція: редакція від 12.09.2002, ратифіковано Законом N 2295-III (2295-14) від 15.03.2001 // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_228?lang=uk (дата звернення: 02.10.2019).
6. Про антидопінговий контроль у спорті : Закон України за ред. від 04.11.2018 / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 11, ст. 102 / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-19> (дата звернення: 02.10.2019).
7. Про утворення міжвідомчої робочої групи з розробки нормативно-правової бази щодо криміналізації допінгу : Наказ Міністерства молоді та спорту України № 5338 від 20.11.2018 / Верховна рада України. URL: http://www.dsmsu.gov.ua/media/2018/11/28/36/5338_1.pdf (дата звернення: 02.10.2019).
8. Про фізичну культуру і спорт : Закон України за редакцією від 03.07.2018 / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 14, ст. 80 / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> (дата звернення: 02.10.2019).
9. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України за ред. від 04.08.2017 3447-IV / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (дата звернення: 02.10.2019).
10. Про фізичне виховання і спорт : Закон України за ред. від 03.07.2018 / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 14, ст. 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> (дата звернення: 02.10.2019).

References:

1. International Convention against Doping in Sport: Adopted and proclaimed by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, at its 33rd session, 18.11.2005. Ratification by Law № 68-V (68-16) of 03/08/2006 // Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_007 (accessed: 02/10/2019).

2. European Cultural Convention of 1954: Accession to Ukraine of February 24, 1994 // Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_213 (accessed 02.10.2019).
3. Olympic Charter: Entry into Force on August 2, 2016 // Database «Legislation of Ukraine».
4. International Charter of Sport and Physical Education: Adoption of 21.11.1978 // Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_350 (accessed 02.10.2019).
5. Anti-Doping Convention: version of 12.09.2002, ratified by Law N 2295-III (2295-14) of 15.03.2001 // Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_228?Lang=uk (accessed 02.10.2019).
6. On Anti-Doping Control in Sport: Law of Ukraine ed. from 04.11.2018 / Verkhovna Rada of Ukraine (BBR), 2017, No. 11, Article 102 / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-19>
7. On the establishment of an interagency working group on the development of a regulatory framework on the criminalization of doping: Order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine No. 5338 of 20.11.2018 / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://www.dsmsu.gov.ua/media/2018/11/28/36/5338_1.pdf
8. On Physical Culture and Sport: Law of Ukraine as of 03.07.2018 / Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1994, No. 14, Article 80 / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> (accessed 02.10.2019).
9. On the Protection of Animals from Cruelty: Law of Ukraine ed. from 04.08.2017 № 3447-IV / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (accessed 02.10.2019).
10. On Physical Education and Sport: Law of Ukraine ed. from 03.07.2018 / Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (OVR), 1994, No. 14, Article 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> (date of appeal: 02.10.2019).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-92>

УДК 343.985

Стрілець С.О.¹Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС ЗІ СЛІДЧИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ У СФЕРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Розглянуто окремі питання взаємодії Експертної служби МВС зі слідчими підрозділами Національної поліції України в умовах реформування правоохоронної системи України. Висвітлено проблеми, які виникають у взаємостосунках цих служб та проаналізовано причини їх виникнення. Висловлено окремі зауваження щодо спільної діяльності Експертної служби МВС та слідчих органів Національної поліції в ході кримінального процесу. Наведено окремі позитивні приклади взаємодії підрозділів криміналістичного забезпечення Національної поліції з Експертною службою. Запропоновані нові форми їх взаємодії в ході розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Внесено пропозиції щодо нормативно-правового врегулювання їх подальшої співпраці.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, криміналістичне забезпечення, взаємодія, Експертна служба, слідчий, судовий експерт, спеціаліст, інспектор-криміналіст, слідчі дії, огляд місця події.

Strilets Serhii

Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN THE FORENSIC DEPARTMENT OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AND INVESTIGATIVE UNITS IN THE FIELD OF FORENSIC PROVISION OF THEIR ACTIVITY

Summary. This article describes process and problematic issues of reforming the Ministry of Internal Affairs, in particular investigative units of the National Police and forensic department. Theoretical views on interaction in the framework of criminal proceedings were analyzed. Certain issues of interaction between forensic department and investigative units of the National Police were considered. A concept of interaction between specialists of various departments was proposed. Problems that appear between specialists of various departments during crime investigation and operational search activities were described. Reasons for their occurrence were analyzed. The author of the article paid attention to analysis of cooperation of forensic experts of forensic department, who act as specialists and forensic inspectors of investigation units of the National Police. Principles of interaction between specialists were developed and proposed. Existing forms of interaction in the course of disclosure and investigation of criminal offenses were investigated and proposed. Some positive examples of the interaction between Kharkov Scientific Research Forensic Center and investigative units of the National Police in Kharkov region were given. The author of the article analyzed statistical data from the main indicators of working forensic department and investigative units of the National Police in Kharkov region according to their effectiveness. Negative factors affecting the low level of training of criminal police inspectors were indicated and ways to overcome them were suggested. Proposals for entering specialist's responsibility as a participant in criminal proceedings for failure to perform or improper performance of their functional duties were made at the legislative level of the institution. Organizational and regulatory measures to increase the level of professional training of police criminal investigators were proposed. The necessity of developing the regulations of a cooperation system between units of the National Police and forensic department with their approval by a separate order of the Ministry of Internal Affairs was substantiated.

Keywords: forensic expert activity, forensic provision, interaction, forensic department, investigator, forensic expert, specialist, crime-scene investigator, crime investigation (inquest), crime scene investigation.

Постановка проблеми. Наразі в Україні проводиться реформування правоохоронної системи, в процесі якого виникла велика кількість проблем, як нормативно-правового, так і суто практичного характеру, що потребують всебічного дослідження та надання пропозицій щодо їх вирішення.

До початку реформ техніко-криміналістичне та експертне забезпечення роботи органів внутрішніх справ здійснювала одна структура – Експертна служба МВС. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» вона не увійшла до її складу, пройшла процес розатестації, а її співробітники набули статусу цивільних осіб.

Експертна служба стала виконувати переважно судово-експертну функцію. А в системі Національної поліції були утворені окремі підрозділи, які покликані забезпечити техніко-криміналістичний супровід розслідування злочинів та оперативно-розшукових заходів. В нову структуру на посади інспекторів-криміналістів почали масово призначати не підготовлених співробітників, як правило без спеціальної освіти. Як результат: низький рівень професійної підготовки особового складу, не розуміння ним перспективи в дослідженні вилученого в ході проведення слідчих дій слідового матеріалу та ряд інших негативних чинників, що призвело до значного зниження

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2598-5008>

якості виконуваної роботи, і, як наслідок, розбалансованості процесу формування доказової бази, а саме проведення судових експертиз.

Отже, виникає ряд питань стосовно сутності та характеру взаємовідносин між слідчими підрозділами Національної поліції та структурними підрозділами Експертної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії слідчого зі співробітниками інших підрозділів під час досудового розслідування досліджували багато вчених-юристів та криміналістів, зокрема О.М. Бандурка, А.Ф. Волобуєв, Г.Л. Грановський, Ю.М. Грошевий, Є.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, А.Я. Дубинський, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Михайленко, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, В.В. Топчий, В.Ю. Шепітько та багато інших.

Окремі аспекти цієї взаємодії в умовах реформування системи МВС розглядали: С.Є. Абламський, С.М. Лозова, А.О. Лозовий, Ю.В. Лук'яненко, С.І. Перлін, Г.С. Римарчук, Ю.О. Пілюков, С.О. Сорока, О.О. Юхно та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У відомих наукових роботах питання взаємодії підрозділів Експертної служби МВС з підрозділами криміналістичного забезпечення слідчих підрозділів Національної поліції в умовах реформування МВС залишається недостатньо дослідженим і потребує більш докладного вивчення.

Метою даної статті є висвітлення наявних проблем та надання пропозицій щодо впровадження найбільш ефективних форм взаємодії між підрозділами Експертної служби та слідчими підрозділами Національної поліції у сфері криміналістичного забезпечення їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. В ході реформування правоохоронної системи України, в системі МВС, як її складової частини, відбулася суттєва перебудова структури, функцій, напрямків діяльності підрозділів. Цей процес не оминув і експертні підрозділи МВС.

Було кардинально реорганізовано структурний підрозділ МВС – Експертну службу, яка функціонувала до 7 листопада 2015 року. З цього періоду створена нова структура, яка також отримала назву – Експертна служба МВС, але її функції було суттєво змінено. Наразі її головна функція – судово-експертне забезпечення розслідування кримінальних проваджень. Водночас, для забезпечення технічної допомоги при проведенні процесуальних дій у складі слідчих підрозділів Національної поліції, створені окремі підрозділи криміналістичного забезпечення. Посадові особи (експерти-криміналісти), які раніше виконували функції техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення роботи органів внутрішніх справ були розведені в різні структури. Тому, між слідчими підрозділами та підрозділами Експертної служби, виникла необхідність у налагодженні взаємодії. В процесі цієї роботи виникло безліч проблемних питань правового, організаційного, криміналістичного, матеріального, технічного, кадрового забезпечення та іншого характеру [1, с. 231–237], вирішення яких потребує докладного дослідження.

Поняття «взаємодія» означає «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [2, с. 346].

З огляду на те, що взаємодія відображає процес впливу речей одна на одну, взаємозв'язок між різними об'єктами, характеристику форм людського буття, людської діяльності і пізнання, філософська категорія взаємодії трактується неоднозначно у різних галузях наукового знання, наповнюючись певним змістом залежно від того, в якій науці її застосовують [3, с. 105].

Тому, необхідно надати чітку відповідь на поняття взаємодії в рамках правоохоронної діяльності і, зокрема, в кримінальному процесі.

У нині діючому кримінальному процесуальному законодавстві України термін «взаємодія» взагалі не визначено. Однак, вчені-правознавці розробили цілу низку визначень взаємодії між учасниками кримінального процесу. При цьому, в цих визначеннях акцент спрямований на керівну роль слідчого в кримінальному процесі. Так, Філіппов А.Г. стверджує, що, взаємодія це заснована на законодавчих актах спільна, узгоджена, планована діяльність слідчого з працівниками оперативних та експертних служб, що базується на властивих їй принципах і знаннях можливостей один одного, і здійснювана з метою успішного розкриття та розслідування злочинів та їх запобігання [4, с. 480].

Г.П. Цимбал у своїй роботі визначила взаємодію, як узгоджену (взаємозаінтересовану) діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на виявлення, розкриття і розслідування злочинів [5, с. 39].

Відомий вчений-правознавець Г.А. Матусовський визначав взаємодію як узгоджену діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на досягнення спільної мети з мінімальною витратою сил, засобів і часу [6, с. 226–229].

Більш детально це поняття визначив С.В. Тищенко, на думку якого під взаємодією у кримінальному провадженні слід розуміти дії учасників кримінального процесу, які реалізуючи свої повноваження стосовно один одного, сприяють виконанню загальних завдань кримінального провадження. При цьому, характер взаємодії може бути різним, залежно від того, керуються безпосередні учасники спільним інтересом чи відмінними. Головне, щоб у кінцевому результаті була досягнута мета, задля якої суб'єкти взаємодіють [7, с. 105].

З огляду на різні тлумачення поняття взаємодії, на нашу думку, визначення дане в роботі С.В. Тищенко видається найбільш розгорнутим та об'єктивно точним.

В багатьох роботах вчені-криміналісти використовують тезу про узгодженість дій слідчого зі спеціалістом, від якої залежить кінцевий результат слідчої (розшукової) дії, і виконуваної роботи в цілому.

Так, у своїй праці В.В. Ковальов абсолютно правильно стверджує, що ця взаємодія — це заснована на нормах закону та підзаконних нормативних актів сумісна діяльність не підпорядкованих організаційно суб'єктів з відмінною компетенцією та спеціалізацією, узгоджена за часом, місцем, засобами і методами реалізації, для вирішення конкретних завдань, що обумовлюються характером слідчої ситуації, для розв'язання якої вона здійснюється, з метою роз-

криття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону [8, с. 17].

Проаналізувавши криміналістичну літературу з цієї тематики можна констатувати, що проблеми взаємодії між слідчим та іншими учасниками кримінального процесу детально вивчена. Однак, питання відносно теоретичних аспектів взаємодії за вектором спеціаліст → спеціаліст, не досліджувались. В умовах реформування правоохоронної системи виникло багато проблемних ситуацій, особливо між спеціалістами з різних відомств. Ці проблеми, які носять організаційний характер, не опрацьовані з теоретичного боку, що негативно впливає на повсякденну службову діяльність.

Тому, беручи за основу, визначення взаємодії сформульоване В.В. Ковальовим, його, на нашу думку, можна застосувати стосовно взаємодії спеціалістів різних відомств між собою у наступному викладі: «взаємодія спеціалістів це заснована на нормах закону та підзаконних нормативних актів сумісна діяльність на паритетних засадах не підпорядкованих організаційно суб'єктів з однаковою компетенцією, узгоджена за часом, місцем, засобами і методами реалізації, для вирішення конкретних завдань, що обумовлюються характером слідчої дії, для проведення якої вона здійснюється, з метою розкриття та розслідування злочинів, і встановлення об'єктивної істини» [8, с. 17].

Розвиваючи цю тему необхідно зазначити, що взаємодія між спеціалістами обов'язково повинна будуватись на певних принципах (крім загальноприйнятих у кримінальному процесі), а саме:

- 1) організованість;
- 2) дисциплінованість;
- 3) паритетність;
- 4) взаємодопомога та взаємоповага;
- 5) культура праці;
- 6) культура поведінки (на жаль цей аспект людського буття в процесі службової діяльності в правоохоронних органах наразі в багатьох випадках нівельований і потребує якнайскорішого відродження (особливо це стосується використання вживання ненормативної лексики у взаємостосунках з колегами та громадянами).

Вивчаючи проблеми взаємодії необхідно розглянути їх форми. В юридичній науці єдиної точки зору на класифікацію та характеристику форм взаємодії немає. Найбільш прийнятною видається позиція, що викладена в навчальному посібнику «Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень», де С.Є. Абламський, О.О. Юхно, Ю.В. Лук'яненко зазначають, що повна класифікація форм взаємодії можлива з урахуванням різних підстав, що дозволить більш комплексно підійти до значеної проблеми [9, с. 26].

Вони пропонують класифікувати форми взаємодії залежно від:

- рівня існування взаємодії;
- від стадії кримінального провадження;
- суб'єкта взаємодії;
- тривалості здійснення взаємодії.

Однак з практичної точки зору, найбільш вдалою на нашу думку, є класифікація в залежності від правової регламентації. Відповідно до неї

форми взаємодії поділяються на: процесуальну та непроцесуальну.

Процесуальна – це форма, яка регулюється виключно нормами КПК України.

Непроцесуальна урегульована іншими законодавчими актами України (закони та відомчі нормативно-правові акти), що регулюють діяльність взаємодії органів і підрозділів, які залучаються під час проведення досудового розслідування [9, с. 29].

Аналізуючи висвітлені форми взаємодії та базуючись на повсякденній практичній діяльності, враховуючи стан взаємовідносин між підрозділами криміналістичного забезпечення Національної поліції та Експертної служби, рівень взаємодії між ними має бути значно вищий. У зв'язку з цим до непроцесуальних форм взаємодії слід також додати наступне:

- проведення співробітниками Експертної служби занять, в тому числі практичних з інспекторами-криміналістами;
- надання консультацій, методичної допомоги, в тому числі з експертної практики;
- проведення курсів з сумісної підготовки особового складу підрозділів криміналістичного забезпечення Національної поліції та експертів Експертної служби для отримання допуску на право самостійної участі в якості спеціаліста у складі слідчо-оперативної групи в слідчих діях та оперативно-розшукових заходах;
- спільні науково-практичні наради для обговорення назрілих проблемних питань та пошук шляхів їх вирішення;
- проведення спільних аналітичних розборів, як позитивних випадків розкриття злочинів, для розповсюдження позитивного досвіду, так і негативних ситуацій, для вироблення заходів щодо попередження їх у майбутньому;
- обмін службовою інформацією.

І цей перелік не має бути вичерпним. За необхідності він повинен бути розширений.

Наприклад, деякі позитивні напрацювання з означених питань наразі є в Харківській області. В практику взаємовідносин між Харківським НДЕКЦ МВС та підрозділами криміналістичного забезпечення Національної поліції, введено періодичне проведення як теоретичних, так і практичних занять з особовим складом інспекторів-криміналістів з метою підвищення кваліфікації за різними напрямками. Серед них: судова фотографія, пошук, фіксація, вилучення, та пакування слідів дактилоскопічного, трасологічного, балістичного, біологічного походження, та інші. Налагоджено постійний обмін інформацією між службами. У 2018 році сумісним рішенням керівництва ГУНП в Харківській області та Харківського НДЕКЦ на базі останнього був організований курс з підвищення кваліфікації, як для новопризначених експертів, так і для інспекторів-криміналістів за участю найбільш досвідчених фахівців Експертної служби.

Наявне співробітництво, взаємодія між службами дає свої позитивні результати, але їх явно недостатньо, тим більше в умовах реформування МВС. В ході аналізу результатів експертної практики за напрямками дактилоскопія та трасологія відділу криміналістичних видів досліджень Харківського НДЕКЦ встановлено, що за перше півріччя 2019 року:

1. Кількість слідів, які надійшли для проведення експертиз до Харківського НДЕКЦ МВС зі слідчих підрозділів відділів (відділень) поліції ГУНП в Харківській області (загальна кількість) – 2902, з них:

- папілярних узорів – 2672;
- транспортних засобів – 2;
- взуття – 131;
- знарядь зламу – 97.

2. Кількість слідів, які визначені придатними – 1458, з них:

- папілярних узорів – 1244;
- транспортних засобів – 2;
- взуття – 120;
- знарядь зламу – 92.

3. Кількість слідів, які визначені непридатними – 1444, з них:

- папілярних узорів – 1428;
- транспортних засобів – 0;
- взуття – 11;
- знарядь зламу – 5.

Як бачимо, кількість непридатних для ідентифікації слідів, яка вилучається в ході оглядів місць подій, дуже велика. Особливу тривогу викликає положення справ з вилученням слідів дактилоскопічного походження, з яких непридатних більше половини.

Аналіз статистичних даних показує, що якість роботи інспекторів-криміналістів в ході оглядів місць подій знаходиться на низькому рівні. Причини такого стану, на наш погляд, криються в низькому рівні підготовки та виконавчої дисципліни інспекторського складу, а в деяких випадках і в прямому небажанні виконувати свої функціональні обов'язки. До причин також можна віднести ту обставину, щодо того, як набрав чинності Закон України «Про Національну поліцію» функції спеціаліста виконував експерт. Після огляду місця події, як правило тому ж експерту доручалось проведення експертизи (якщо він мав відповідний допуск) за тими речовими доказами, які він сам вилучив. Наразі, інспектор-криміналіст, посаду якого обіймає поліцейський, не має права виконувати експертизи. Відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», до системи поліції не належать підрозділи та служби, які можуть проводити експертні дослідження [10].

Судово-експертна діяльність в системі МВС наразі здійснюється експертами Експертної служби, яка складається з НДЕКЦ та територіальних НДЕКЦ. Тому, інспектор-криміналіст не зацікавлений в позитивному кінцевому результаті. Необхідно виробити комплекс заходів для його спонукання. Які ж це заходи?

Так, А.А. Патик, констатував, що «найкращим гарантом виконання обов'язків, є наявність відповідальності за їх невиконання» [11, с. 135]. І далі наголосив, що «важливим фактором зниження якості роботи спеціаліста є непередбаченість відповідальності за якість виконаної роботи» [11, с. 137]. Тому, нормативно-правове закріплення інституту відповідальності спеціаліста за невиконання або неналежне виконання своїх функціональних обов'язків вже давно назріло. Свою частину відповідальності за неякісну роботу спеціаліста в ході огляду місця події та інших слідчих дій повинен нести і слідчий, як старший слідчо-оперативної групи.

Для проведення слідчих дій, особливо оглядів місць резонансних подій, як правило, залучаються співробітники різних служб, відомств (інспектори-криміналісти, судові експерти, судово-медичні експерти), які виступають у якості спеціалістів. Всі спеціалісти відповідно до законодавства підпорядковуються слідчому, як керівникові слідчо-оперативної групи. Але у зв'язку з вирішенням великої кількості завдань, слідчий далеко не завжди може безпосередньо координувати дії всіх спеціалістів. Тому, на нашу думку, необхідно вибудувати алгоритм дій наступним чином. По прибуттю на місце події слідчий складає план огляду місця події, після чого серед найбільш кваліфікованих та досвідчених спеціалістів призначає старшого, через якого у подальшому проводиться координація дій (роботи) кожного із фахівців. При чому, інформація повинна проходити як в одному напрямку, так і в іншому (слідчий повинен володіти повною інформацією в динаміці). Такий спосіб організації проведення слідчих дій буде позитивно впливати на їх результативність.

Також, необхідно розробити і ввести в дію комплекс заходів, в тому числі правових, з організації професійної підготовки інспекторів-криміналістів з наданням їм допуску на право самостійної участі в якості спеціаліста у складі слідчо-оперативної групи в слідчих діях та оперативно-розшукових заходах. Наразі відсутні нормативні акти Національної поліції, які регламентують цей напрямок діяльності. При чому, навчання можна організувати, об'єднавши зусилля Національної поліції та Експертної служби. Цей процес навчання повинен проводитися на постійній основі.

І насамкінець, необхідно підняти взаємодію між службами на більш високий рівень, закріпивши її положення у нормативних актах МВС.

Висновки. Таким чином, необхідно констатувати, що нормотворча діяльність державних органів не відповідає потребам забезпечення службової діяльності структурних підрозділів МВС в умовах реформування правоохоронної системи. Так, на законодавчому рівні необхідно ввести інститут відповідальності спеціаліста за невиконання або неналежне виконання своїх функціональних обов'язків. На рівні МВС необхідно розробити програму професійної підготовки інспекторів-криміналістів, затвердивши її окремим наказом. Також, окремими нормативними актами необхідно закріпити основи взаємодії між Експертною службою та слідчими підрозділами Національної поліції у сфері криміналістичного забезпечення діяльності останніх. В іншому випадку, відсутність правового регулювання за окремими напрямками буде гальмувати і навіть протидіяти проведенню реформ.

Окреслені в роботі пропозиції, зауваження, на думку автора, дозволять глибше зрозуміти суть піднятих проблемних питань, і виробити комплекс конкретних заходів для поліпшення взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції і Експертної служби, і головне, впровадити якнайшвидше їх у службову діяльність.

Проблеми взаємодії підрозділів криміналістичного забезпечення поліції та судових експертів Експертної служби потребують подальшого дослідження у середовищі вчених-криміналістів.

Список літератури:

1. Черноус Ю.М. Особливості взаємодії при розслідуванні злочинів міжнародного характеру. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 231–237.
2. Словник української мови: в 11 т. / ред. рада: І.К. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 1 : А-В. 1970. 800 с.
3. Современный философский словарь / под ред. В.Е. Кемерова. 3-е изд. Москва : Академический проект, 2004. 864 с.
4. Криминалистика : Учебник / под ред. А.Г. Филиппова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Спарк, 2000. 687 с.
5. Цимбал Г.П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2005. С. 39.
6. Матусовский Г.А. Основы взаимодействия и информационного обеспечения в методике расследований преступлений. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студ. юрид. вузов и ф-тов / под. ред. проф. В.Ю. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2001. С. 226–229.
7. Тищенко С. Дефініція поняття взаємодії в кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 105.
8. Ковальов В.В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза»; Нац. у-нт внутр. справ. Київ, 2008. 20 с.
9. Абрамський С.Є., Юхно О.О., Лук'яненко Ю.В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків : ХНУВС, 2017. 152 с. (Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу).
10. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.08.2019).
11. Патик А.А. Статус, повноваження та відповідальність спеціаліста й інспектора-криміналіста в кримінальному процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 135–137.

References:

1. Chornous, Yu.M. (2012). Osoblyvosti vzaiemodii pry rozsliduvanni zlochyniv mizhnarodnoho kharakteru [Features of interaction in the investigation of crimes of an international nature]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 1, pp. 231–237.
2. Bilodid, I.K. (Ed.) (1970). *Slovnnyk ukrainiskoi movy* (Vol. 1). Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
3. Kemerov, V.E. (Ed.) (2004). *Sovremennyy filosofskiy slovar'* (3rd ed.). Moscow : Akademicheskii proyekt. (in Russian)
4. Filippov, A.G. (2000). *Kriminalistika : Uchebnik* (3rd ed.). Moscow : Spark. (in Russian)
5. Tsybal, H.P. (2005). *Vzaiemodiia yak umova zabezpechennia vyavleniia i rozsliduvannia podatkovykh zlochyniv* [Interaction as a condition for ensuring the detection and investigation of tax crimes] (*Candidate's thesis*). Irpin. (in Ukrainian)
6. Matusovskiy, G.A., & Shepit'ko, V.Yu. (Ed.) (2001). *Osnovy vzaimodeystviya i informatsionnogo obespecheniya v metodike rassledovaniy prestupleniy. Kriminalistika. Kriminalisticheskaya taktika i metodika rassledovaniya prestupleniy : uchebnik dlya studentov yuridicheskikh vuzov i fakul'tetov* [Fundamentals of interaction and information support in crime investigation methods. Forensics. Forensic tactics and methods of crime investigation : a textbook for students of law institutions of higher education and faculties]. Xar'kov : Odyssey. (in Russian)
7. Tyshchenko, S. (2014). Definitsiia poniattia vzaiemodii v kryminalnomu provadzhenni [Definition of the concept of interaction in criminal proceedings]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, no. 3, p. 105.
8. Koval'ov, V.V. (2008). *Vzaiemodiia slidchoho z pratsivnykamy ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy* [Interaction of the investigator with the staff of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv : National University of the Interior.
9. Ablamskiy, S.Ye., Yukhno, O.O. (Ed.), Luk'ianenko, Yu.V. (2017). *Vzaiemodiia slidchoho z inshymy orhanamy i pidrozdilamy pry rozkrytti ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen : navchalnyi posibnyk* [Interaction of the investigator with other bodies and units in the detection and investigation of criminal offenses : a textbook] (Bibliotekha slidchoho i detektyva: problemy kryminalnoho protsesu). Kharkiv : KhNUVS. (in Ukrainian)
10. The Law of Ukraine (July 2, 2015). Pro Natsionalnu politsiiu № 580-VIII [About the National Police № 580-VIII]. Kyiv : Verkhovna Rada of Ukraine (Editorial series "The Law of Ukraine"). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (accessed 26.08.2019).
11. Patyk, A.A. (2017). Status, povnovazhennia ta vidpovidalnist spetsialista y inspektora-kryminalista v kryminalnomu protsesi [The status, authority and responsibility of the criminal justice specialist and inspector]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, no. 3., pp. 135–137.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-93>

УДК 336.70

Вареник І.В.

Шосткинський інститут Сумського державного університету

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВІДПОВІДНО ВИМОГАМ ОБЛІКУ НА МІКРО- ТА МАКРОРІВНЯХ

Анотація. У статті визначено особливості процесу обліку економічної інформації на рівні бухгалтерського обліку та на макрорівні в цілому. Розроблено та обґрунтовано необхідність удосконалення застосування економічної інформації відповідно вимог національного рахівництва на мікро– та макрорівнях, запропоновано основні напрямки і практичні рекомендації щодо обліку економічної інформації, який би відповідав пріоритетам формування сучасної економіки. Від початкової орієнтації на рівні бухгалтерського обліку до узагальнення інформаційного ресурсу на макрорівні та формування єдиної системи національного рахівництва, економічна інформація поступово стала не тільки джерелом висвітлення стану економічної системи країни, а й проектом планування в євроінтеграційному механізмі сучасності. Усе це зумовлює необхідність окремого наукового дослідження проблем використання економічної інформації в потребах обліку на мікрорівні та на макроекономічному рівні.

Ключові слова: інформація, облік, комерційна таємниця, конфіденційна інформація, електронний документообіг.

Varenik Irina

Shostka Institute of Sumy State University

ESTIMATION OF ECONOMIC INFORMATION ACCORDING TO THE REQUIREMENTS OF ACCOUNTING ON MICRO- AND MACRO-LEVELS

Summary. The article defines the features of the process of accounting economic information at the accounting level and at the macro level as a whole. The necessity to improve the use of economic information in accordance with the requirements of national accounting at the micro and macro levels has been developed and substantiated, the basic directions and practical recommendations on accounting of economic information that would correspond to the priorities of formation of the modern economy are offered. From the initial orientation at the accounting level to the generalization of the information resource at the macro level and the formation of a unified system of national accounting, economic information has gradually become not only a source of illumination of the state of the economic system of the country, but also a project of planning in the European integration mechanism of the present. All this necessitates a separate scientific study of the problems of using economic information in accounting needs at the micro level and at the macroeconomic level. The relevance of the research is to evaluate the economic information in accordance with the requirements of national accounting and to find the best options for using information. We believe that the normal accounting of an individual company as a whole is only possible provided that the necessary information, any document can be found quickly. This indicates the need for the organization of electronic document management in enterprises. In general, this study addresses the need to improve macroeconomic accounting in accordance with the principles of market economy, contributing to the economic mechanism to perform its functions in full. The directions of effective use of information resources for the formation of SNA in Ukraine are still in the state of development and refinement, which is the prospect of further scientific work in this direction.

Keywords: information, accounting, trade secret, confidential information, electronic document flow.

Постановка проблеми. Для ефективного функціонування СНР у сфері сучасного господарського механізму варто, насамперед, звернути увагу і прийняти заходи щодо поліпшення норм формування економічної інформації. Тому що саме достовірна, повна інформація лежить в основі національного обліку, який формує систему національних рахунків.

Сьогодні важливо не тільки швидко знайти потрібну інформацію, але й вміти захистити власну. В сьогоднішніх умовах не існує інформації, якою ніхто не цікавиться, особливо тієї, завдяки якій можна заробляти гроші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коло інтересів науковців щодо даної проблеми досить широке. Окремі питання забезпечення захисту та безпеки мікро- та макроінфор-

мації були висвітлені в роботах та публікаціях В.І. Андріанова, І. Гавриленка, В. Галатенко, М. Кармінського, В. Коноваленко, О.М. Романова, Б.Є. Одинцова, В.Ф. Ситника. Але систематизованого переліку заходів оптимізації використання інформаційних ресурсів на сучасному етапі розроблено не було.

Мета статті. Мета дослідження полягає в оцінці економічної інформації відповідно вимогам національного рахівництва та пошук оптимальних варіантів використання інформаційних ресурсів в цілях бухгалтерського та макроекономічного обліку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до поставленої мети, основні завдання щодо вирішення проблеми дослідження полягають у наступному:

1. Вивченні законодавчих документів про види інформації та відповідальності за її розголошення.

2. Ознайомленні з системами захисту економічної інформації.

3. Розумінні необхідності удосконалення комп'ютерного документообігу на підприємствах з метою оптимізації процесу економічного обліку.

Виклад основного матеріалу. Чинний Закон України «Про інформацію» визначає, що інформація може бути відкритою або з обмеженим доступом. Згідно зі статтею 30 цього Закону, інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну (в Законі вона названа «конфіденційною») і таємну.

Конфіденційна інформація – це відомості, що знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюється за їхнім бажанням. Фізичні та юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру або такою, що є предметом їхнього інтересу й не порушують передбаченої законом таємниці, самостійно встановлюють режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та запроваджують систему (способи) її захисту. Винятком є інформація, приховування якої становить небезпеку життю й здоров'ю людей. До таємної належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену Законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству та державі. Стаття 30 Закону України «Про підприємства в Україні» передбачає комерційну таємницю підприємства. Під нею розуміють відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди інтересам підприємства. Склад і обсяги відомостей, що є комерційною таємницею, порядок їх захисту визначає керівник підприємства. Однак не всю інформацію можна віднести до комерційної таємниці. Постановою Кабінету Міністрів України № 611 визначено перелік відомостей, які не можуть бути комерційною таємницею:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями та посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів [1].

Інформація щодо діяльності та фінансового стану підприємства, яка стала відомою банку у процесі обслуговування та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні банківських послуг і розголошення якої може завдати вам матеріальної шкоди, відповідно до статті 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність», є банківською таємницею. Банківською таємницею зокрема є:

– відомості про стан розрахунків клієнтів, у тому числі стан кореспондентських рахунків банків у Національному банку України;

– операції, які було проведено на користь чи за дорученням клієнта, здійсненні ним угоди та інші операції.

Вищевказані особливості формування та користування інформаційними ресурсами у процесі економічного розвитку потребують більш якісного контролю та оптимізації процесу використання економічної інформації. Наївно вважати, що ваша інформація (інформація, якою ви володієте) нікому не потрібна. Для належного захисту інформації (тієї, яка дійсно є цінною для вас) обмежте до неї доступ. Обмеження доступу полягає у зменшенні кола осіб, яким відома закрита інформація. Йдеться не лише про встановлення всіляких комп'ютерних паролів, замикання документів у сейф та зниження чернеток [2].

Пропонуємо, перш за все, на підприємстві організувати систему захисту інформації, як від відвідувачів так і від власних працівників. Обмеження доступу до інформації не повинне перетворюватись на параною. Але особи, яким певна інформація не потрібна для виконання своїх службових обов'язків, не повинні мати зайвої нагоди ознайомитися з нею. Організація системи захисту інформації починається з визначення відомостей, які є комерційною таємницею та які є конфіденційною інформацією. Керівник підприємства має затвердити наказом положення про комерційну таємницю та про конфіденційну інформацію на підприємстві, в яких зазначати, що нерозголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації входить до трудових обов'язків працівників, та визначити відповідальність за невиконання цих обов'язків. До того ж велику увагу треба приділити інформації, яку отримують сторонні особи. Існує поняття «інсайдерської інформації», тобто інформації якою володіють інсайдери – особи, які не працюють на підприємстві, але володіють закритою інформацією про це підприємство [3].

Законодавство передбачає відповідальність як за розголошення, так і за збирання інформації, яка становить комерційну таємницю. Так, Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» відносить до протиправних:

- неправомірне збирання комерційної таємниці;
- схилення до розголошення комерційної таємниці;
- розголошення комерційної таємниці;
- неправомірне використання комерційної таємниці;

Санкції у вигляді штрафу за скоєння цих протиправних дій встановлює Антимонопольний комітет України. Особа, винна у цих діях, також несе адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законодавством. Стаття 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення за отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця встановлює відповідальність у вигляді штрафу від дев'яти до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Кримінальний кодекс України передбачає від-

повідальність за умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що є комерційною таємницею, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це не спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності (стаття 231), та за умисне розголошення комерційної таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності (стаття 232).

Однак це, так би мовити, відповідальність перед державою. А хто компенсує підприємству збитки, завдані розголошенням його комерційної таємниці? Відповідь на це запитання однозначна: це має зробити особа, винна у такому розголошенні. Якщо така особа є працівником підприємства, то відповідно до статті 134 Кодексу законів України про працю вона буде нести повну матеріальну відповідальність за розголошення комерційної таємниці, оскільки такі дії працівника переслідуються в кримінальному порядку. Якщо особа, розкрила комерційну таємницю, не працює на підприємстві, то стягнути з неї збитки, завдані таким розкриттям, можна в судовому порядку, притягнувши її до цивільної відповідальності.

Покарання за розголошення конфіденційної інформації передбачено лише статтею 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Однак власник конфіденційної інформації може самостійно встановити відповідальність за її розголошення. Так відповідальність працівника є дисциплінарною – догана, звільнення (на підставі статті 147 Кодексу законів про працю).

Особам, які не працюють на підприємстві, конфіденційну інформацію краще взагалі не надавати. Якщо ж уникнути цього неможливо, скажімо, потрібно укласти договір з новим партнером, а він вимагає надати інформацію, яку ви вважаєте конфіденційною. У такому випадку в договір (до обов'язків сторін) потрібно включити застереження про конфіденційність та зазначити відповідальність сторін за розголошення конфіденційної інформації, слід укласти додаткові угоди або окремі договори про конфіденційність. У крайньому випадку пропонуємо взяти з контрагента розписку про зобов'язання не розголошувати інформації, отриманої від вас. До того ж потрібно пам'ятати, що існують випадки, коли ті чи інші відомості підлягають оприлюдненню незалежно від того, є вони комерційною таємницею або конфіденційною інформацією. Відмова у наданні інформації, яка потрібна цим установам, на підставі того, що вона (інформація) є комерційною таємницею вашого підприємства, буде кваліфікована як небажання співпрацювати з усіма негативними наслідками [1].

Отже, з огляду на декілька видів обліку, на безліч нормативних актів на виконання, роз'яснення, трактування економічних показників може варто було б прийняти єдиний Обліковий Кодекс, вказавши в ньому «все, що регулює облік у країні», що підвищило б якість підготовки інформації, а отже і ефективність макроекономічного управління.

Також вважаємо, що нормальна облікова робота окремого підприємства в цілому можлива тільки за умови, що необхідна інформація, будь-який документ можуть бути швидко знайдені. Це свідчить про необхідність організації на підприємствах електронного документообігу. На сьогодні немає чіткої термінології стосовно комп'ютерного документообігу. Часто під комп'ютерним документообігом розуміють саму комп'ютерну систему управління документами. Але це різні поняття. Під документообігом ми повинні розуміти рух документів від моменту складання на конкретному підприємстві, або одержання від інших підприємств, до здачі після їх опрацювання та систематизації. Для узагальнюючого макрообліку під рухом документів у комп'ютерній бухгалтерії потрібно розуміти не фізичне переміщення електронних документів, тому що вони зберігаються в базі даних, а передачу прав на їх використання з повідомленням користувачів і контролем виконання.

Облікова інформація містить майже всі відомості про діяльність підприємства, тому часто вона є об'єктом уваги конкурентів. З метою запобігання розголосу змісту такої інформації пропонуємо вжити ряд заходів, які б підвищували відповідальність працівників за розголошення такої інформації третім особам. Насамперед інформацію, крім фінансової звітності, яка повинна оприлюднюватися, слід кваліфікувати як комерційну таємницю підприємства. Для цього підприємство повинно: юридично закріпити за собою право на комерційну таємницю, тобто в статуті підприємства повинно бути зафіксовано таке право; визначити обсяг та склад відомостей, що складають комерційну таємницю; організувати її захист. Проблема захисту та безпеки статистичних даних полягає в забезпеченні всього комплексу організаційно-технічних, організаційно-режимних заходів та кадрової роботи, що спрямована на збереження комерційної таємниці та належного контролю роботи працівників обліку [4].

Незважаючи на те, що в Україні прийняті і діють Закони «Про інформацію», «Про захист інформації в автоматизованих системах» та «Про авторське право та суміжні права», проблеми захисту і безпеки даних при застосуванні комп'ютерних програм первісного обліку на сучасних підприємствах досі не вирішені. Так, цими законами ще не передбачена обов'язкова сертифікація програмного забезпечення для ведення обліку на окремих підприємствах. Тому у перспективі подальших економічних досліджень існує гостра необхідність удосконалення принципів використання економічної інформації та посилення контролю ведення обліку на окремих підприємствах з урахуванням вимог макроекономічного обліку.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, можна стверджувати, що економічна інформація відповідно вимогам Системи національних рахунків, охороняється законодавчими документами й передбачає відповідальність, як кримінальну так і цивільну, за її розголошення.

Для підвищення якості підготовки інформації у зв'язку з безліччю нормативних актів, варто було б прийняти єдиний Обліковий Кодекс і створити на підприємствах електронний документо-

обіг з обов'язковою сертифікацією програмного забезпечення для ведення обліку на окремих підприємствах.

В цілому дане дослідження вирішує задачу необхідності удосконалення макроекономічного обліку відповідно принципам ринкової економіки,

сприяючи господарському механізму виконувати в повному обсязі свої функції. Напрямок ефективного застосування інформаційних ресурсів для формування СНР в Україні ще знаходяться у стадії розробок та доопрацювань, що і є перспективою подальших наукових праць у даному напрямку.

Список літератури:

1. Боровик О.В. Методологічні аспекти функціонування національної економіки і національного ринку. *Економічний вісник*. 2018. № 1. С. 62–68.
2. Давидов Г.М. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2002. С. 88.
3. Смирницкий Ю.Н. Бумаг – все больше, ценных – все меньше. *Бухгалтерия*. 2016. № 10. С. 73–81.
4. Україна в цифрах. 2018; стат. зб. / Держ. комітет статистики України. Київ, 2018. С. 188–197.

References:

1. Borovik, O.V. (2018). Metodologicheskie aspekty funktsionirovaniya nasionalnoi ekonomiki i nasionalnogo rinku [Methodological aspects of the functioning of the national economy and national market]. *Economic Bulletin*, vol. 1, pp. 62–68. (in Ukrainian)
2. Davydov, G.M. (2002). Buhgalterski oblik [Accounting : textbook]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
3. Smirnitky, Y.N. (2016). Bumag bolshe, cenih – menshe [Paper – more and more valuable – less]. *Accounting*, vol. 10, pp. 73–81. (in Russian)
4. Ukraine in numbers (2018). Dergavni komitet statistiki Ukraini [The State. Committee of Statistics of Ukraine]. Kyiv. (in Ukrainian)

ОЦІНКА ФІСКАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА РЕГУЛЮЮЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕД В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу податкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Розглянуто наукові концепції регулювання зовнішньоекономічних відносин. Проаналізовано фіскальну ефективність оподаткування зовнішньоторговельних операцій. Досліджено такі інструменти податкового регулювання, як акцизний податок, ПДВ, мито, які впливають на розвиток системи оподаткування держави. Розглянуто податкову політику як важливу складову системи регулювання економіки державою за наявних процесів інтеграційних процесів в економіці України. Проведено оцінку впливу на сталість розвитку економіки України підписання Угоди про асоціацію та поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Сформульовано та наведено висновки і пропозиції на основі опрацьованого матеріалу.

Ключові слова: податкова система, зовнішньоекономічна діяльність, мито, ПДВ, податкове регулювання, фіскальна ефективність.

EVALUATION OF FISCAL EFFICIENCY AND REGULATIVE POTENTIAL OF TAXATION OF FOREIGN TRADE ACTIVITIES IN UKRAINE

Summary. The article is devoted to the analysis of tax regulation of foreign economic activity in Ukraine. In this article, main foreign and domestic scholars have been listed who have formed a theoretical basis for understanding the problems associated with taxation of foreign economic activity. The scientific concepts of regulation of foreign economic relations are considered. Since tax policy is an important component of the system of state regulation of the economy and an effective tool not only to mobilize revenues to the budget, but also to regulate economic processes in countries, the study of taxation as an economic regulator of foreign economic activity is particularly relevant, especially given the membership of Ukraine in the WTO and the existing processes of European integration. The main purpose of the article is to study the fiscal efficiency and regulatory potential of taxation of foreign trade operations in the context of balancing the socio-economic development of Ukraine. The legislative framework regulating the taxation of foreign economic activity is considered and worked out and the levers by which the state is able to influence the foreign economic activity of economic entities. The instruments of tax regulation, such as excise tax, VAT, duties, which influence the development of the state tax system were examined. The place of tax revenues from foreign economic activity in the formation of the revenue part of the state budget of Ukraine was determined. The fiscal efficiency of taxation of foreign trade transactions was analyzed. To assess the impact of tax revenues from foreign economic activity on the state budget of Ukraine, data from the State Statistics Service and the State Treasury were analyzed. The current structure and volumes of agricultural goods trade between Ukraine and the European Union have been estimated. The impact on Ukraine from the opening of the European market and the signing of the Association Agreement with the EU as indispensable condition for ensuring its integration into the global economic space was defined. The conclusions and suggestions based on the material worked out are formulated and presented.

Keywords: taxation system, foreign trade, customs duties, VAT, tax regulation, fiscal efficiency.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток світогосподарських зв'язків й активне включення нашої країни до глобалізаційних процесів, визначають, що одним з найважливіших напрямів підвищення ефективності економіки України є податкове регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Податкове регулювання з однієї сторони – це сукупність податкових форм, методів та інструментів, за допомогою яких регламентується діяльність суб'єктів у сфері зовнішньоекономічних відносин. А з іншої – це система заходів регуляторного, нормативного, законодавчого характеру, яка може адаптуватися до зміни соціально-економічної ситуації в країні та міжнародної кон'юнктури, постійно вдосконалюватися й контролювати досягнення основних цілей податкового регулювання ЗЕД [8, с. 39].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя до розуміння проблем

пов'язаних з оподаткуванням зовнішньоекономічної діяльності описане у працях відомих зарубіжних економістів-науковців: Д. Кейнса, Д. Рікардо, А. Сміта, А. Файоля, Б. Оліна, Дж. Мілля, М. Познера, П. Кругмана, С. Ліндера та інших. Різні питання оподаткування зовнішньоекономічних операцій були розкриті у працях таких українських науковців: А. Войцещука, А. Крисоватого, А. Філіпенка, О. Гребельника, С. Кваши, Ю. Іванова та інших. Але слід відзначити, що серед як класичних так і сучасних досліджень впливу оподаткування на розвиток зовнішньоекономічної діяльності не достатньо розглядається.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки податкова політика є важливою складовою системи державного регулювання економіки і дійовим інструментом не тільки мобілізації доходів до бюджету, а й регулювання економічних процесів в країн,

дослідження оподаткування як економічного регулятора зовнішньоекономічної діяльності набуває особливої актуальності. Особливо за умови членства України у СОТ та наявних процесів євроінтеграції.

Мета статті. Дослідження фіскальної ефективності та регулюючого потенціалу оподаткування зовнішньоторговельних операцій в контексті збалансування соціально-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі розглядають дві концепції регулювання зовнішньоекономічних відносин: протекціонізм та лібералізацію. Протекціонізм ґрунтується на необхідності захисту національного виробника шляхом введення економічних бар'єрів для товарів, що ввозяться в країну. Прикладом такої політики є митне регулювання, введення квот на імпорт, технічне та податкове регулювання. Лібералізація передбачає скасування економічних і технічних обмежень на здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Податкове регулювання зовнішньоекономічної діяльності є одним з дієвих важелів, які впливають на забезпечення конкурентоздатності вітчизняних суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку, а також на формування значної частки дохідної частини державного бюджету України.

Питання оподаткування зовнішньоекономічної діяльності гостро постало з появою транснаціональних корпорацій та прискоренням руху капіталів. Збільшення обсягів зовнішньоторговельних операцій змушують уряди багатьох країн замислюватися над оптимізацією податкового законодавства з метою забезпечення оподаткування доданої вартості в місці її створення та недопущенню розмивання податкової бази. У фінансових методах регулювання використовують такі інструменти, як податки на експортно-імпортні операції, зокрема податок на додану вартість на операції з продажу та акцизний податок з імпортованих товарів, митні платежі. Застосовуючи дані інструменти, уряд, відстоюючи економічні інтереси, може здійснювати вплив на поведінку суб'єктів, що проводять зовнішньоекономічні операції і водночас зберігає їм повну оперативну самостійність. Переважно, такі методи повністю відповідають суті ринкових відносин і тому займають особливе місце у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності.

Під інструментом податкового регулювання розуміється сукупність норм податкового законодавства, які забезпечують вплив держави на господарську поведінку платника податків через його економічні інтереси для досягнення певного економічного та соціально корисного результату.

Інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності подані у табл. 1.

В Україні податкові надходження мають домінуюче значення при забезпеченні наповнення дохідної частини державного бюджету, оскільки за рахунок яких формується близько 78% його доходів. Утім, серед фіскальних доходів особливе місце займають податки від зовнішньоторговельної діяльності (податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції), акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції), мито), які становлять майже половину податкових надходжень до бюджету та активно використовуються як пріоритетний фіскальний інструмент податкової політики. Хоча за останні роки дедалі помітнішою стала тенденція щодо поступового зменшення рівня їх концентрації як у загальних доходах Державного бюджету України, так й у його фіскальних доходах. А в умовах перманентної дефіцитності бюджетних ресурсів необхідним є виявлення факторів, які впливають на зміну податкових надходжень від зовнішньоторговельної діяльності, що здійснимо за допомогою моніторингу.

Першим ваговим коефіцієнтом, що свідчить про важливу роль податків від зовнішньоторговельної діяльності у формуванні доходів Державного бюджету є рівень концентрації податків від зовнішньоторговельної діяльності у доходах Державного бюджету України, який наведений у табл. 2

Як свідчать статистичні дані, що наведені у табл. 2, рівень концентрації податків від зовнішньоекономічної діяльності у доходах Державного бюджету України має стійку тенденцію до збільшення, і у 2018 р. був на рівні 2017 р.: $\approx 40\%$.

Рівень концентрації податків від ЗЕД в 2018 р. збільшився на 4,85 відсоткових пункти в порівнянні з показником 2013 року. Це, перш за все, пов'язано із значною девальвацією національної грошової одиниці в період 2015-2016 рр., що призвело до збільшення вартісних показників імпорту та експорту.

Найбільш суперечливим елементом сучасної системи оподаткування з огляду ефективності

Таблиця 1

Основні інструменти державного регулювання ЗЕД

Правові	Адміністративні	Економічні	
		Фіскальні	Грошово-кредитні
Конституція, закони та кодекси України Укази і розпорядження президента Постанови та інші акти Верховної Ради України Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України Нормативно-правові акти центральних та місцевих органів державного регулювання	Реєстрація суб'єктів ЗЕД Ліцензування Квотування Регламентация митних процедур Державні стандарти якості Специфічні вимоги до товарів Санкції Ембарго Індикатори планування ЗЕД	Податки на експорт та імпорт Податкові пільги Субсидування експорту Державні дотації Експортні премії	Експортне кредитування Пільгові кредити Регулювання валютних курсів Валютні обмеження Експортне страхування і гарантії

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Динаміка рівня концентрації податків від зовнішньоторговельної діяльності у доходах Державного бюджету України у 2013-2018 рр.

Рік	Загальна сума доходів Державного бюджету, млн грн	Загальна сума надходжень податків від зовнішньоекономічної діяльності до Державного бюджету, млн грн						Рівень концентрації податків від ЗТД в доходах Державного бюджету, %
		Усього	ПДВ	Акцизний податок	У т.ч.			
					Усього	Мито		
						Ввізне	Вивізне	
2013	339 227	118 834	96 544	8 947	13 342	13 264	78	35,03
2014	357 084	136 750	107 287	16 855	12 608	12 388	220	38,3
2015	534 694	203 390	138 764	24 326	40 300	39 881	419	38,04
2016	616 283	236 829	181 453	35 006	20 370	20 001	369	38,43
2017	793 441	317 060	250 530	41 989	24 541	23 898	643	39,96
2018	928 114	370 158	295 373	47 708	27 076	26 560	516	39,88

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

є податок на додану вартість. Дискусія щодо напрямів його удосконалення ведеться вже багато років. Тим не менше, ПДВ наразі є головним джерелом податкових надходжень до державного бюджету України. Проведені дослідження основних статистичних показників бюджету свідчать, що станом на кінець 2018 р. частка ПДВ в структурі податкових надходжень становила 49,81% і майже 40,46% у загальних доходах державного бюджету, тоді як акцизного податку – 15,76% та 12,8% відповідно, а на ввізного мита – 3,52% та 2,86% відповідно. Детальніше розглянемо ці показники в табл. 3.

Як видно з табл. 3, частка податків, що стягуються при ввезенні товарів на митну територію

України (ПДВ з імпортованих товарів, акцизного податку з імпортованих товарів та ввізного мита) у доходах бюджету у 2013 р. становила 32,9%, у 2014 р. – 38,26%, у 2015 р. – 37,90%, у 2016 р. – 38,36%, у 2017 р. – 39,90%, а у 2018 р. – 39,82%. Щодо динаміки аналізованих податків то вона була позитивною за усіма платежами.

В період 2015-2016 рр. відбулось двократно – з 39,9 до 20 млрд грн, скорочення надходжень ввізного мита, що було спричинено скасуванням додаткового імпортного збору, що був чинний протягом 12 місяців у 2015 році.

Більш наглядно динаміку надходжень ПДВ до Державного бюджету з вироблених на території України товарів та із ввезених товарів за

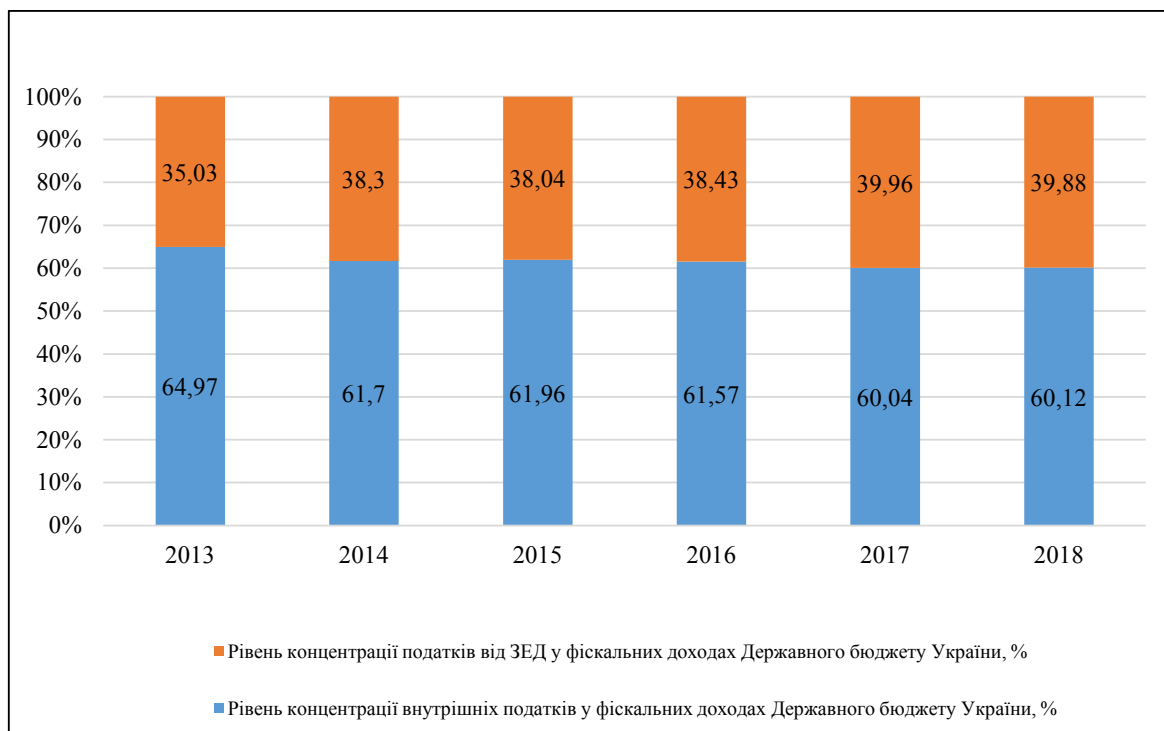

Рис. 1. Рівень концентрації податків від ЗЕД та внутрішніх податків у фіскальних доходах Державного бюджету України в 2013-2018 роках

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 3

**Основні показники фіскальної ефективності ПДВ,
акцизного податку та ввізного мита (млрд грн)**

Показник	Рік					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Валовий внутрішній продукт	1454,2	1586,9	1988,5	2385,4	2982,9	3558,7
Доходи Державного бюджету України	339,2	357	534,7	616,3	793,4	928,1
Податкові надходження	262,8	280,2	409,4	503,9	627,1	753,8
ПДВ з вироблених в Україні товарів	31,1	31	39,7	45	60,1	79,1
ПДВ із ввезених на територію України товарів	96,5	107,3	138,8	181,4	250,5	295,3
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних	26,4	28,1	38,8	55,1	66,3	71,1
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів	8,9	16,9	24,3	35	42	47,7
Ввізне мито	6,3	12,4	39,9	20	23,9	26,6

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 4

Динаміка надходжень ПДВ із ввезених на територію України товарів та обсягів імпорту

Показник	Рік					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг імпорту, млрд дол. США	97,4	70,0	48,6	52,5	62,5	70,5
ПДВ із ввезених на територію України товарів, млрд грн	96,5	107,3	138,8	181,4	250,5	295,3
Середньозважений курс дол. США/гривня	8	12	22	25	26,5	27,2
ПДВ із ввезених на територію України товарів, млрд дол. США	12,1	8,9	6,3	7,3	9,5	10,9
Відношення суми надходжень ПДВ до імпорту, %	12,4	12,8	13,0	13,8	15,1	15,4

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

період 2013-2018 рр. можна оцінити виходячи з рисунку 2.

Дані рис. 2 свідчать, що надходження ПДВ до Державного бюджету із ввезених на територію України товарів зростали значно вищими темпами ніж ПДВ з вироблених в Україні товарів. Причиною цього, переважно, була девальвація національної валюти в період 2014-2016 років.

Розглянемо динаміку обсягів імпорту товарів та надходжень ПДВ із ввезених на територію України товарів в табл. 4.

І це не зважаючи на динаміку імпорту, яка протягом цього періоду була нерівномірною. Так, з 2013 р. по 2015 р., обсяг імпорту знизився більш як вдвічі. Порівняно із 2017 р. експорт товарів та послуг зріс на 9,5% до 59 млрд дол. США, а імпорт товарів та послуг – на 12,8% до 70,5 млрд дол. США.

Варто зазначити, що оподаткування зовнішньоекономічної діяльності здійснюється не тільки у фіскальних цілях, а й з метою регулювання економіки. Так, ввізне мито на імпортні товари застосовують для створення сприятли-

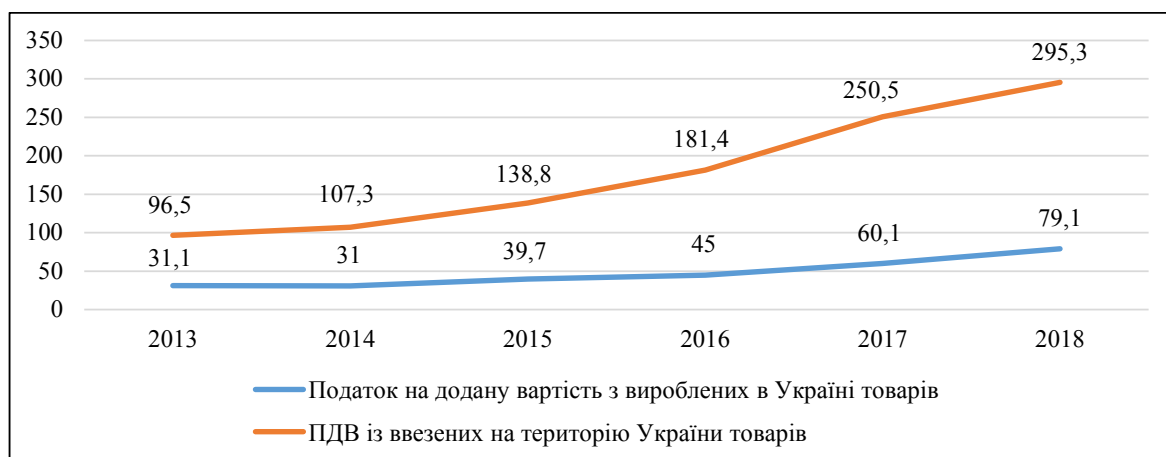

Рис. 2. Динаміка надходжень ПДВ до державного бюджету, млрд грн.

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

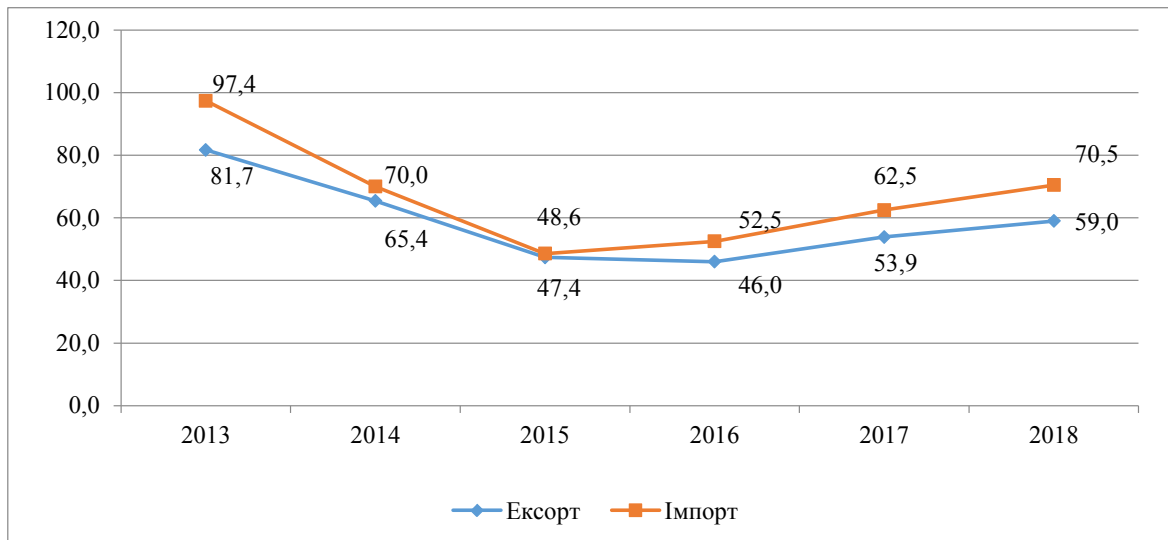

Рис. 3. Динаміка показників зовнішньої торгівлі у 2013-2018 роках, млрд. дол. США

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

вих умов розвитку національного виробництва, регулювання конкурентного впливу іноземних товарів на вітчизняний ринок, захисту окремих галузей економіки від іноземних виробників, які можуть привести їх до збитковості, сприяння збалансуванню платіжного балансу, добросовісної конкуренції. Ввізне мито збільшує ціну товару й знижує його конкурентоспроможність.

Для України відкриття європейського ринку і підписання Угоди про асоціацію з ЄС є безумовно необхідним для забезпечення її інтеграції у глобальний економічний простір, особливо це має значення для сільськогосподарської продукції. Головний позитив полягає в частковому усуненні несиметричності умов торгівлі між ЄС та Україною, яка посилилася після вступу України до СОТ завдяки безмитному доступу для українських сільськогосподарських товарів у рамках тарифних квот. Для продукції рослинництва перевагою є введення квот на експорт в ЄС зернових за нульовою ставкою ввізного мита.

Ринки сільськогосподарських товарів є найбільш захищеними в ЄС. Діюча середня ставка ввізного мита на сільськогосподарські товари становить в ЄС 13,7%, тоді як в Україні – 9,2%. Найвищий рівень тарифного захисту має ринок молока та молочних продуктів ЄС, де середній тариф становив 54,7%, тоді як в Україні – лише 10%. У результаті застосування тарифних квот максимальні тарифи на продукцію тваринного походження в ЄС перевищують 200% [9].

З 2016 р. частка Європейського Союзу в загальній торгівлі України постійно зростає: 41,5% від загального обсягу торгівлі товарами України. Водночас, експорт товарів у 2018р. склав \$20,2 млрд, а за 6 місяців 2019 р. – \$10,3 млрд. В українському експорті до ЄС переважає продукція чорної металургії, зернові культури, електричні машини, руди, жири та олії, деревина й вироби з деревини, енергетичні матеріали.

Станом на 22.08.2019 р. використовуються можливості безмитного експорту 31 із 40 тариф-

них квот. Повністю використано 9 тарифних квот на кукурудзу, мед, виноградний та яблучний соки, цукор, оброблені томати, оброблений крохмаль, пшеницю м'яку, пшеничне борошно та гранули, ячмінну крупу й борошно, вершкове масло та молочні пасти.

Отже запроваджені заходи митно-тарифного регулювання з Європейським союзом через встановлення тарифних квот дозволяють вітчизняним товаровиробникам експортувати зі зниженням загального мита. Наслідком цього є підвищення рівня конкурентоспроможності продукції на європейському ринку і загальний позитивний вплив на умови і обсяги торгівлі вітчизняними товарами.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що найвищу фіскальну ефективність оподаткування зовнішньоекономічної діяльності має ПДВ із ввезених на митну територію товарів і послуг, що відіграє ключову роль у наповненні дохідної частини Державного бюджету України. Відношення надходжень ПДВ із ввезених на митну територію України товарів до загального обсягу податкових надходжень протягом 2013-2018 рр. становив в середньому 37,34%, а найвище значення цього показника було зафіксоване в 2017 році і склало 39,95%. Комплексність проведеного оцінювання продемонструвала, що майже половина податкових надходжень до бюджету формувалася за рахунок платежів від здійснення зовнішньоекономічної діяльності (42,5% у 2013 році та 49,03% у 2018 році).

Таким чином, в умовах поглиблення світової економічної інтеграції та імплементації Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, держава має приділяти відповідну увагу створенню якісно нової ефективної системи реалізації митних та податкових регуляторів, яка має базуватись на якісно новій парадигмі задоволення фіскальних потреб, враховуючи як інтереси держави, так і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Список літератури:

1. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
2. Офіційний сайт Державної фіскальної служби. URL: <http://sfs.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-17 / (Ред. від 19.04.2018) / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
5. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
6. Офіційний сайт Державної казначейської служби. URL: <https://www.treasury.gov.ua/>
7. «Ціна держави». URL: <http://cost.ua/>
8. Васиуренко В.О. Аналіз впливу фінансового регулювання на сталість зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики* : зб. наук. праць. Харків, 2009. Вип. 2(7). С. 37–42.
9. Оцінка впливу Угоди про асоціацію / ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Шинкарук Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2014. 102 с.

References:

1. Legislation of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
2. Official website of State fiscal service of Ukraine. Available at: <http://sfs.gov.ua/>
3. Official website of State statistics service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Customs code of Ukraine, document № 4495-17. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
5. Official website of National Bank of Ukraine. Available at: <http://www.bank.gov.ua>
6. Official website of State treasury service. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/>
7. "The Price of the State". Available at: <http://cost.ua/>
8. Vasiurenko, V.O. (2009). Analiz vplyvu finansovoho rehuliuвання na stalist zovnishnoekonomichnoi diialnosti subiektiv hospodariuvannya [Analysis of the impact from financial regulation on the sustainability of foreign economic activities of business entities]. *Financial-credit activity: problems of theory and science*, vol. 2, no. 7, pp. 37–42.
9. Heiets, V.M., Ostashko, T.O., & Shynkaruk, L.V. (2014). Otsinka vplyvu Uhody pro asotsiatsiiu / ZVT mizh Ukrainoiu ta ES na ekonomiku Ukrainy [Evaluation of impact from Association agreement / ZFT between Ukraine and EU on economy of Ukraine]. *NAS of Ukraine. SU "Institute of Economics and forecasting, NAS of Ukraine"*. Kyiv.

АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Анотація. Сучасні трансформації в економіці, вимоги до регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання обумовлюють впровадження на підприємствах автоматизованої інформаційно-облікової системи. У статті досліджено і узагальнено теоретичні аспекти процесу автоматизації обліку в цілому, та обліку доходів, витрат та фінансових результатів діяльності підприємства зокрема. Наведено характеристику «1С: Підприємство», як одного з найпопулярніших програмних продуктів для ведення бухгалтерського і податкового обліку, проаналізовано його переваги і недоліки. Розглянуто практичні механізми обробки інформації про доходи, витрати, формування фінансових результатів діяльності підприємства з використанням «1С». Узагальнено результати дослідження рекомендаціями по удосконаленню використання автоматизованих інформаційних систем в обліку.

Ключові слова: автоматизація, доходи, витрати, облік, фінансові результати.

Hrechko Anna, Ponomarova Tetiana

V.N. Karazin Kharkiv National University

AUTOMATION OF FINANCIAL RESULTS ACCOUNTING

Summary. Modern transformations in the economy, the regulation requirements of economic activity of enterprises contribute to the implementation of a unified automatic information accounting system. The article deals with the current issues of automation systems, accounting, reasonably, that the creation and use of computer accounting system contributes not only to acceleration of information of processing of enterprises, but also to the significant improvement of its organization, functions. The theoretical aspects of the automation process of accounting and in particular the automation process of income, expenditure and financial results accounting at enterprises have been investigated and generalized. The basic approaches to the implementation of automated information and accounting systems at enterprises are highlighted and the main stages of the process of accounting of financial results in the conditions of automation are considered. Computer technology in accounting is constantly evolving. In the last decade, not only the number of software products has been increasing, but also the technical characteristics of the programs have been improving. Nowadays modern Ukrainian enterprises use various software for computerization of accounting like «1С: Pidpryyemstvo», «Parus», «Halaktyka», «Infosoft», «Inotek», «BEST», «Akvilon», «FinEko» and other. Description of one of the most popular software products «1С: Pidpryyemstvo» that enterprises use for accounting and tax accounting is presented, it analyses advantages and disadvantages. The article states practical mechanisms of processing information on income and expenses, formation of financial results of the enterprise activity using «1С». Results of the study have been summarized and set of recommendations for the improvement of the use of automated information systems in accounting is given.

Keywords: automation, income, expenditure, accounting, financial results.

Постановка проблеми. У теперішніх умовах розвитку господарської діяльності, коли обсяги виробництва і постачання постійно нарощуються, зростають вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня співробітників, збільшуються об'єми роботи покладені на обліковий апарат, що вимагає нових підходів до оптимізації організації роботи підприємств. Тому кожен суб'єкт господарювання частково або повністю впроваджує найсучасніші методи керування і контролю, а саме автоматизує ручні процеси обліку і аналізу для покращення якості, точності вихідної інформації, збільшення швидкості її обробки і передачі, використовуючи при цьому нові інформаційні технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було вивчено за останнє десятиліття наукові роботи спеціалістів у галузі управлінського та бухгалтерського обліку, що у своїх працях торкалися теми автоматизації. Великий внесок в дослідження даного питання зробили Бойчук А.А. [1], Букало Н.А. [2], Шевчук О.В. [8], Мошковська О.А. [3], Прохар Н.В. [7], Шинкаренко О.М. [9] та інші. Проаналізувавши напрацювання науковців, наведених вище, можна сказати, що всі

вони, попри використання різних підходів до характеристики автоматизації облікових процесів, описують загальні концептуальні та теоретичні відомості з автоматизації обліку, наголошують на проблемі підготовки, перепідготовки кадрів для збільшення ефективності від впровадження автоматизації та витратності придбання сучасного ліцензійного програмного забезпечення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість досліджень у даній сфері, актуальною є потреба у формулюванні переваг та недоліків, які надає використання автоматизованих інформаційно-облікових систем на прикладі конкретних програмних продуктів. Беручи за основу наукові роботи сучасних вчених, треба узагальнити різноманітні підходи і погляди щодо автоматизації облікових процесів та виокремити практичні механізми обліку фінансових результатів.

Мета статті. Метою даної статті є узагальнення інформації щодо процесу автоматизації обліку в цілому та автоматизації обліку доходів, витрат та фінансових результатів діяльності підприємств зокрема, аналіз переваг і недоліків використання комп'ютерної програми «1С: Підприємство».

Виклад основного матеріалу. Автоматизована інформаційно-облікова система – це система, що включає в себе комплекс розрахункових, технічних та програмних засобів оброблення даних за допомогою яких інформаційний процес обліку автоматизується з метою здійснення обробки, зберігання, отримання і передачі облікової інформації, потрібної спеціалістам-бухгалтерам для виконання завдань управлінського і фінансового обліку [6, с. 192].

Шинкаренко О.М. у своїй праці виділяє 4 головні підходи до введення автоматизованих інформаційно-облікових систем на підприємствах [9, с. 42]:

- універсальний;
- спеціалізований;
- компонентний;
- індивідуальний.

Універсальний підхід полягає у використанні програмних продуктів з метою автоматизації найзагальніших та найпоширеніших бухгалтерських процесів. Наприклад, складання й обробка первинних документів, облік господарських операцій, створення звітів. Такі системи використовують традиційні способи ведення бухгалтерії, коштують не дорого та потребують адаптації відповідно до особливостей діяльності підприємства.

Спеціалізований підхід вимагає створення програмного продукту у відповідності зі специфікою діяльності підприємства. Це стосується, наприклад, ширшої спеціалізації, але за певними напрямками діяльності, або вузької – за видом діяльності.

Компонентне рішення частіше використовується із-за небажання проводити комплексну автоматизацію або нестачі коштів. Даний підхід передбачає поступову автоматизацію облікового процесу. Це може бути спочатку ділянка виробництва, потім розрахунки постачальниками і покупцями, потім заробітна плата і т.д. Така послідовність переходу є дуже зручною для малого та середнього бізнесу, які планують зростати та збільшувати обсяги діяльності у найближчій перспективі.

Індивідуальний – це підхід, що орієнтований на попит багатого клієнта. Очевидною перевагою цього рішення є те, що розробник створює програмне забезпечення такого вигляду, функціоналу та змісту, як бажає сам покупець. Наявність подібного привілею робить продукт унікальним та значно збільшує його вартість, що робить його недосяжним для середньостатистичних споживачів.

Таким чином, автоматизовані інформаційно-облікові системи залежно від ступеню та масштабу їх інтеграції в обліковий процес збільшують точність та швидкість обробки великих масивів, безпомилково здійснюють складні арифметичні розрахунки, дають можливість отримати різноманітні форми звітності та візуальної інформації, дозволяють відмовитися від багатьох проміжних групувальних журналів та відомостей, можуть поєднувати інформаційні бази управлінського та фінансового обліку, ведуть архів даних та звітності за минулі періоди і т.д.

На практиці використання автоматизованого програмного забезпечення дозволяє оперативно реагувати та контролювати законність здійснення операцій, їх ефективність та доцільність з економічної точки зору, не допускає впливу

людського фактору у випадкових помилках через незнання чи неувважність, що допомагає знизити вірогідність накладання штрафу у декілька разів.

Бухгалтерський облік фінансових результатів в умовах автоматизації розподіляє обліковий процес на декілька етапів. Розглянемо їх детальніше.

Перший етап характеризується документальним оформленням фактів здійснення господарських операцій, що пов'язані з виникненням доходів чи витрат. При введенні первинних документів одночасно формуються типові бухгалтерські проводки за даними операціями. Використання широкої номенклатури статей доходів та витрат на підприємстві дає можливість чітко розмежувати доходи і витрати за типами операції, джерелами отримання доходів й напрямками понесення витрат для правильного відображення даних на рахунках фінансового та податкового обліку.

Другий етап визначається впорядкуванням усіх бухгалтерських проводок по обліку доходів і витрат у хронологічному порядку в узагальнений бухгалтерський реєстр – книгу обліку господарських операцій.

На третьому етапі формуються внутрішні і зовнішні бухгалтерські звіти.

Останній, четвертий етап характеризується закриттям облікового періоду і формуванням архіву облікових даних.

Комп'ютерні технології у сфері бухгалтерського обліку не стоять на місці. Протягом останнього десятиліття стрімкими темпами нарощується не тільки кількість програмних продуктів, а і покращуються технічні характеристики програм, збільшується їх потужність, функціональне наповнення, урізноманітнюється дизайн. Покупцям пропонується придбати як комплекс програмного забезпечення в цілому, так і, у разі потреби, окрему його частину з обмеженою предметною областю використання.

Вибір того чи іншого програмного продукту для автоматизованого ведення бухгалтерського обліку, визначення фінансових результатів та складання звітності залежить від виду і об'ємів діяльності підприємства, фінансових можливостей та масштабів запланованої автоматизації.

Сьогодні сучасні підприємства в Україні використовуються різні програмні продукти для комп'ютеризації бухгалтерського обліку серед яких є «1С: Підприємство», «Парус», «Галактика», «Інфософт», «Інотек», «БЕСТ», «Аквілон», «ФінЕко» та інші. На думку кандидата економічних наук, Букало Н.А., «1С: Підприємство» є найбільш універсальною та розповсюдженою у використанні для ведення бухгалтерського, управлінського, фінансового обліку підприємства. Не зважаючи на порівняно доступну ціну придбання, програма за всіма характеристиками є конкурентоспроможною за рахунок простоти інсталяції й використання, можливості гнучкого налаштування конфігурації, швидкого виконання різноманітних операцій та наявності в системі модулів бухгалтерського і податкового обліку, які адаптовані для всіх країн в яких вона використовується [4].

Програма за своєю структурою є компонентною. Різні конфігурації «1С: Підприємство» запрограмовані виконувати набір певних типових

операцій з довідниками та документами, але кожна з них вирізняється функціоналом відповідним для організації бухгалтерського обліку того чи іншого виду діяльності, наприклад, Бухгалтерія сільськогосподарського підприємства, Бухгалтерія будівельної організації, Підприємство Логістика. Конфігурації програми підтримують обмін між собою. Так, конфігурація Бухгалтерія може обмінюватися обліковими даними з конфігурацією Управління торгівлею, Зарплата і Управління персоналом, Конфігурація Управління невеликою фірмою з програмою Бухгалтерія [10]. Кожна з них вирізняється своїм власним механізмом обробки інформації, але механізм розрахунку доходів і витрат та фінансового результату діяльності у цих прикладних рішеннях простий і однотипний.

Документ «Закриття місяця» проводить ряд регламентних операцій по бухгалтерському та податковому обліку в порядку їх закриття для завершення періоду, а саме нарахування амортизації, переоцінка валютних коштів, коригування фактичної вартості номенклатури, списання витрат майбутніх періодів, розрахунок і коригування собівартості продукції (послуг) та інші регламентні та технологічні операції по бухгалтерському обліку (переоцінка вартості запасів, розрахунок торгові націнки по проданих товарах та закриття реєстрів податкового обліку). Кожна регламентна операція виконується не частіше одного разу на місяць.

Для визначення фінансового результату діяльності підприємства використовують регламентований документ «Визначення фінансових результатів», розташований у підменю «Операції» головного меню, який формує бухгалтерські записи на закриває рахунки витрат за елементами чи видами діяльності, списує загальновиробничі витрати, закриває рахунки з обліку доходів та списує накопичені залишки з рахунків класів 7, 8 і 9 на відповідні субрахунки рахунку 79 «Фінансові результати», а також для формує залишки нерозподіленого прибутку (непокритего збитку) при проведенні документа з встановленим прапорцем «Розрахувати прибуток / збиток». Отриманий фінансовий результат з урахуванням використаного в поточному періоді прибутку (субрахунок 443 «Прибуток, використаний у звітному періоді») списується на субрахунок 441 «Нерозподілений прибуток» або 442 «Непокритий збиток» [11]. Визначення фінансових результатів зазвичай проводять поквартально, після відображення всіх господарських операцій, що впливають на доходи і витрати, включаючи витрати

з податку на прибуток, а розрахунок прибутку і збитку – за результатами року.

Загалом «1С: Підприємство» характеризується високою якістю ведення обліку з використанням універсальної моделі бухгалтерського обліку (синтетичний і аналітичний облік на рахунках, подвійний запис) відповідно до чинного законодавства України, та ще низкою переваг:

- наявна опція введення нових субрахунків;
- ведення обліку з декількома планами рахунків;
- внесення бухгалтерських проводок при документуванні операцій, інформації за якими групуватиметься у облікових реєстрах;
- автоматичне проведення перевірки правильності внесення операцій;
- наявність довідника кореспонденції рахунків;
- вирішення завдань планування, бюджетування та фінансового аналізу [5, с. 250].

Попри всі вищеперераховані переваги «1С: Підприємство», програма потребує постійних оновлень для захисту інформації від вірусних атак, а робота вимагає спеціальних знань щодо інтерфейсу та особливостей конфігурації, що вимагає особливої підготовки співробітників. Ручне введення багатьох фінансових операцій пов'язаних із нарахуванням відсотків по кредиту, з фінансової оренди, нарахуванням дивідендів, відсутність автоматичного розрахунку відсотків за операціями робить роботу в програмі громіздкою за затратною по людських і часових ресурсах.

Висновки і пропозиції. Отже, в даній роботі було узагальнено інформацію про процес автоматизації та автоматизації обліку доходів, витрат та фінансових результатів діяльності підприємств зокрема та аргументовано достатню кількість доказів, що висвітлюють ефективність використання програмного продукту «1С: Підприємство», як найбільш універсальної щодо специфіки українського законодавства та нормативно-методичного забезпечення бухгалтерського обліку. Збільшення роботодавцями витрат на навчання персоналу та усунення розробниками виділених у роботі недоліків програми сприятиме поглибленню інтеграції обліку та аналізу в автоматизованих системах, що підвищить їх якість та достовірність обліково-аналітичного інформаційного ресурсу за результатами фінансової діяльності підприємства.

Подальшими перспективами дослідження в даному напрямку може стати характеристика та аналіз інших програмних продуктів, які на вітчизняному ринку користуються найбільшим попитом, порівняння їх переваг і недоліків за основними ознаками.

Список літератури:

1. Бойчук А.А. Автоматизація обліку на підприємствах України. *Наука й економіка*. 2016. № 2. С. 22–25.
2. Букало Н.А. Автоматизація обліку в сучасних умовах. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2013. Вип. 33. Ч. 2. С. 56–59.
3. Мошківська О.А. Облік фінансових результатів: теорія та методологія : монографія. Київ : КНТЕУ, 2013. С. 315–363.
4. Офіційний сайт фірми «1С Україна». URL: <http://1c.ua/ua/> (дата звернення: 01.09.2019).
5. Панчук І.П. Проблеми автоматизації фінансової діяльності підприємств. *Бізнес Інформ*. 2015. № 2. С. 248–252.
6. Пашніна А.О. Переваги використання автоматизованої інформаційно-облікової системи у контексті функціонування інтегрованої системи господарського обліку. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 1. С. 191–197.
7. Прохар Н.В. Облік доходів, витрат і фінансових результатів: проблеми теорії та практики : монографія / за ред. Н.В. Прохар, Ю.О. Ночовна. Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. С. 134–136.
8. Шевчук О.В. Автоматизація бухгалтерського обліку : навч.-метод. посібник / за ред. О.В. Шевчук, В.О. Фастунова, В.В. Мальцева. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2011. Ч. 1. 203 с.

9. Шинкаренко О.М. Інформаційні системи і технології в обліку і аудиті : навч. посібник. Черкаси : Черкаський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 128 с.
10. «1С:Підприємство 8» – опис і основні характеристики програми. URL: <https://www.netsoft.com.ua/1C-Predpriyatiye-8-opisaniye-osnovnyye-kharakteristiki-ukr.html> (дата звернення: 05.09.2019).
11. «1С:Бухгалтерія 8»: закриття періоду. URL: <https://i.factor.ua/ukr/info/1c/1c-06/> (дата звернення: 05.09.2019).

References:

1. Boychuk, A.A. (2016). Avtomatyzatsiya obliku na pidpryyemstvakh Ukrainy [Accounting automation at Ukrainian enterprises]. *Science and economics*, vol. 2, pp. 22–25.
2. Bukalo, N.A. (2013). Avtomatyzatsiya obliku v suchasnykh umovakh [Accounting automation in modern conditions]. *Collection of scientific works of Cherkasy state technological university*, vol. 33, part 2, pp. 56–59.
3. Moshkovskaya, O.A. (2013). *Oblik finansovykh rezul'tativ: teoriya ta metodolohiya : monohrafiya* [Accounting for financial results: theory and methodology : monograph]. Kyiv : KNTEU.
4. Ofitsiyniy sait firmy 1C Ukraina [Official site of 1C Ukraine]. URL: <http://1c.ua/ua/>
5. Panchuk, I.P. (2015). Problemy avtomatyzatsiyi finansovoyi diyal'nosti pidpryyemstv [Problems of automation of financial activity of enterprises]. *Business Inform*, no. 2, pp. 248–252.
6. Pashchina, A.O. (2015). Perevahy vykorystannya avtomatyzovanoyi informatsiyno-oblikovoyi systemy u konteksti funkcionuvannya intehrovanoyi systemy hospodars'koho obliku [Advantages of using an automated information and accounting system in the context of functioning of an integrated business accounting system]. *Problems and prospects of economy and management*, no. 1, pp. 191–197.
7. Prokhar, N.V. (2011). *Oblik dokhodiv, vytrat i finansovykh rezul'tativ: problemy teorii ta praktyky : monohrafiya* [Accounting for income, expenses and financial results: problems of theory and practice : monograph]. Poltava : Poltava University of Economics and Trade.
8. Shevchuk, O.V. (2011). *Avtomatyzatsiya bukhhalters'koho obliku* [Accounting Automation]. Lugansk : Luhansk Taras Shevchenko National University.
9. Shinkarenko, O.M. (2016). *Informatsiyni systemy i tekhnolohiyi v obliku i audyti* [Information Systems and Technologies in Accounting and Auditing]. Cherkasy : Cherkasy Educational and Scientific Institute of the State Banking University.
10. «1С: Підприємство 8» – опис і основні характеристики програми [«1С: Enterprise 8» – description and main features of the program]. URL: <https://www.netsoft.com.ua/1C-Predpriyatiye-8-opisaniye-osnovnyye-kharakteristiki-ukr.html>
11. «1С: Бухгалтерія 8»: закриття періоду [«1С: Accounting 8»: closing of the period]. URL: <https://i.factor.ua/ukr/info/1c/1c-06/>

АНАЛІЗУВАННЯ ЗБУТОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА-ДИЛЕРА (НА ПРИКЛАДІ ТЗОВ «ІЛТА ЛЬВІВ»)

Анотація. Представлено методику поетапного оцінювання збутової стратегії підприємства. Проаналізовано основні засади діяльності ТзОВ «Ілта Львів» та цілі збутової стратегії. Обґрунтовано зовнішнє середовище діяльності ТзОВ «Ілта Львів». Встановлено, що більшість автодилерів орієнтовані на середньо-ціновий сегмент, що забезпечує високий рівень конкуренції. Виявлено чинники, які здійснюють найсильніший вплив на діяльність ТзОВ «Ілта Львів». Наведено збутові стратегії ТзОВ «Ілта Львів», які стосуються обслуговування повного циклу 3S: sales, service, spare parts. Проаналізовано показники ефективності збутової стратегії ТзОВ «Ілта Львів». Виявлено динаміку щодо зростання обсягів реалізованих автомобілів бренду Peugeot та розширення частки ринку, ефективне управління дебіторською заборгованістю та збутовими витратами.

Ключові слова: підприємство, дилер, збутова стратегія, канали розподілу, обсяги збуту, частка ринку, концепція обслуговування.

Hudza Olha

Lviv Polytechnic National University

ANALYSIS OF DEALER'S SALES STRATEGY (FOR EXAMPLE OF ILTA LVIV LLC)

Summary. The method of estimation of marketing strategy of the enterprise is presented. This technique involves processing a variety of information in several successive steps. These stages include defining the goals of the marketing strategy, analysing the environment, analysing the marketing strategies for product distribution and service organization strategies and calculating relevant financial and economic indicators. The basic principles of the activity of Ilta Lviv LLC and the main goals of the marketing strategy are presented. The external environment, product markets and marketing strategies of Ilta Lviv LLC are considered. Market shares for various car brands have been calculated. The dynamics of the increase in sales of Peugeot vehicles and the expansion of market share have been established. It is established that most car dealers, including Ilta Lviv LLC, are focused on the mid-price segment. This is the reason for the high level of competition in this market. The factors that exert the strongest influence on the activity of Ilta Lviv LLC have been identified. These factors are the level of inflation, the level of tax burden, rates of duty and excise duty, the level of interest rates, bank lending policy, the policy of conducting business activities of competing enterprises, the level of population's income. Ilta Lviv LLC uses marketing strategies to service the full 3S cycle. These are sales (car accessories, corporate programs, trade-in program, credit, leasing, financing, etc.), service (pre-sale, warranty and after-sales service of the car), spare parts (order of original spare parts or cheaper analogues). This concept ensures the loyalty of consumers to the purchase of a car. The performance indicators of the marketing strategy of Ilta Lviv LLC have been calculated and evaluated. The market share of this enterprise, realization, receivables for goods and services, efficiency of sales costs are analysed. An increase in the number of vehicles sold and market share, effective receivables management, satisfactory values in relation to the dynamics of sales costs and product sales were found.

Keywords: enterprise, dealer, sales strategy, distribution channels, sales, market share, service concept.

Постановка проблеми. У сучасних умовах діяльності дедалі більшої актуальності набуває боротьба за ринки збуту продукції та послуг. Для ефективного протистояння за втримання та розширення ринкової частки слід ретельно розробляти збутову стратегію підприємства. Цій стратегії потрібно надавати особливу увагу, оскільки вона безпосередньо формує доходи і прибутки підприємства. Одним із першочергових завдань збутової стратегії є формування збутової мережі, яка пов'язує підприємство-виробника зі споживачами через різноманітні проміжні канали збуту. Організація збутової мережі суттєво залежить від каналів реалізації, від обсягів діяльності торгових посередників, типу продукції та послуг, які пропонує підприємство-виробник тощо. Пристосування збутової мережі під вимоги споживачів дасть підприємству більше шансів на протистояння конкурентам. Формування стратегії збуту здійснюється під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників та обов'язково потребує стимулювання збуту продукції та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У періодичних виданнях широко представлено обґрунтування збутових стратегій підприємства у розрізі їхньої сутності, основних факторів, які впливають на реалізацію, завдань, які потребують першочергового вирішення, ризиків, які можуть знижувати ефективність таких стратегій. Частина періодичних видань присвячена обґрунтуванню послідовності розроблення та реалізації збутової стратегії із зазначенням: цілей, результатів аналізу поточної та перспективної ситуації на ринку, переліку заходів, які забезпечуватимуть відповідні обсяги збуту тощо. У багатьох періодичних джерелах основні акценти щодо формування збутової стратегії спрямовані на побудову та розширення збутової мережі, при чому дуже часто запропоновано враховувати особливості галузі промисловості, до якої належить конкретне підприємство. У вітчизняній літературі збутові стратегії розглянуто такими науковцями, як Бондаренко В.М., Кавтиш О.П., Кучер О.В., Одарченко А.М., Савич О.П., Співаковська Т.В. та ін.

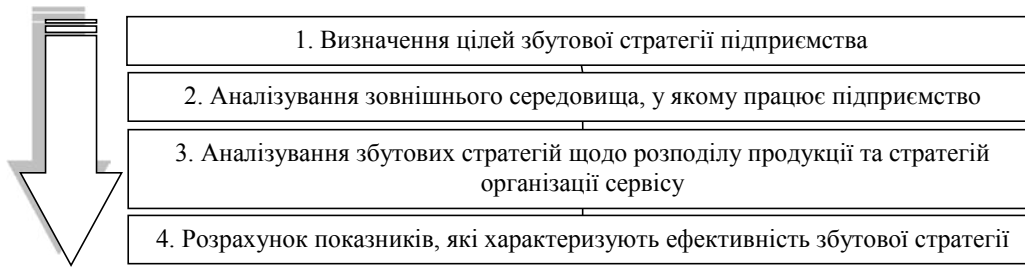

Рис. 1. Послідовність оцінювання збутової стратегії підприємства

Джерело: побудовано автором за даними [1, с. 176; 2, с. 49; 3, с. 101; 4, с. 71]

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість періодичних видань присвячена аналізуванню збутової стратегії у ланцюгу «виробник – споживач». Такі дослідження варто доповнити аналізуванням збутових стратегій посередників, які також докладають значних зусиль, щоб продукція виробника користувалась попитом серед споживачів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінювання ефективності збутової стратегії підприємства, яке працює на засадах дилера на автомобільному ринку.

Виклад основного матеріалу. Збутова стратегія є одним із найважливіших елементів маркетингової діяльності підприємства, адже саме ця стратегія, з однієї сторони, сприяє реалізації продукції на ринку, а з іншої сторони, є безпосереднім чинником формування прибутків підприємства. Збутова стратегія сприяє тому, що витрачений капітал отримує грошовий вигляд, тобто досягнуто основної мети діяльності підприємства [1, с. 174].

Оцінювання збутової стратегії підприємства дає змогу відслідковувати тенденції реалізації продукції або послуг, відобразити частку ринку

підприємства і його положення відносно конкурентів, а також сприяє виявленню відповідних резервів у середині підприємства та за його межами щодо розширення збутового потенціалу. У ході оцінювання збутової стратегії підприємства варто дотримуватись певної послідовності. На підставі аналізування інформації періодичних видань сформовано хід оцінювання збутової стратегії підприємства, що зображено на рис. 1.

Розподіл будь-якої продукції перебуває у рамках відповідного каналу збуту, який характеризується довжиною та рівнем. ТзОВ «Ілта Львів» є складовою частиною каналу розподілу, що перебуває між виробником та споживачем. ТзОВ «Ілта Львів» працює на українському ринку із 1992 року як офіційний імпортер автомобілів Peugeot. Основна мета діяльності ТзОВ «Ілта Львів» – продаж і сервісне обслуговування автомобілів французького бренду. Збутова стратегія ТзОВ «Ілта Львів», як автодилера, містить в собі концепцію обслуговування повного циклу 3S: sales (продаж), service (сервіс), spare parts (запасні частини). Схематично канал розподілу продукції наведено на рис. 2.

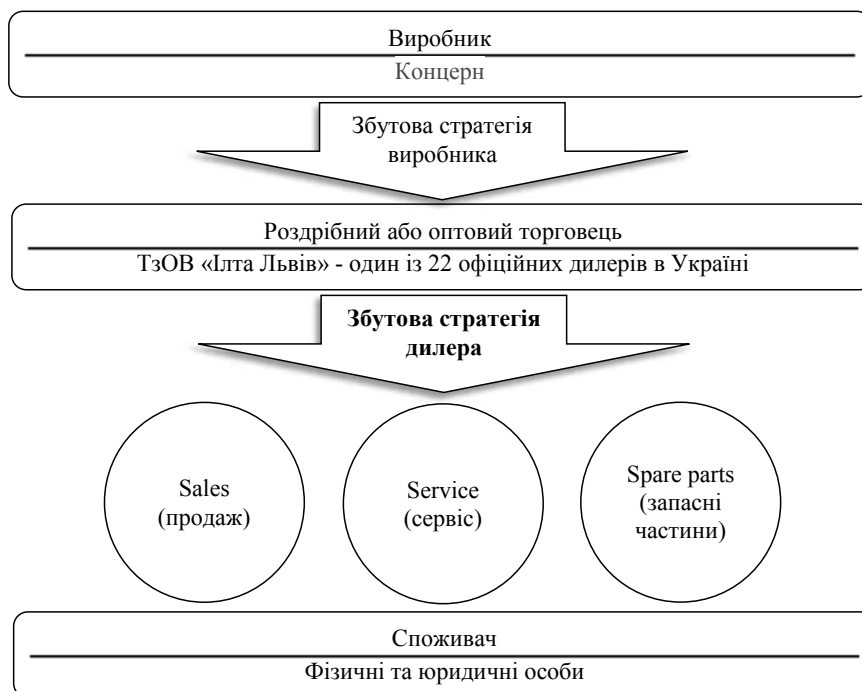

Рис. 2. Дворівневий канал розподілу автомобілів бренду Peugeot, де жирним шрифтом виділено об'єкт аналізування

Джерело: розроблено автором

Аналізування збутової стратегії підприємства виконуємо згідно запропонованої послідовності (див. рис. 1). Основними цілями збутової стратегії ТзОВ «Лта Львів» є:

- збільшення чистого прибутку;
- утримання та розширення частки ринку;
- ефективне використання коштів, які спрямовуються на збут продукції;
- формування попиту на нові види автомобілів за рахунок використання різних видів реклами;
- розроблення нових послуг, які підвищують лояльність споживачів до купівлі автомобілів;
- зміцнення репутації та іміджу підприємства.

На сьогодні автомобільний ринок є одним із найбільш розвинених товарних ринків у світі. Він характеризується жорсткою конкуренцією між виробниками, особливо у сегменті легкових автомобілів. Провідні світові автоконцерни виборюють собі споживачів у своїх країнах та за їхніми межами на підставі укладання дилерських угод. Автомобільна галузь здійснює безпосередній вплив на технічний прогрес і є мірилом пла-

тоспроможності населення та рівнем його життя. Автомобільна промисловість, з однієї сторони, є вагомим споживачем матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, а з іншої сторони – є одним з основних виробників промислової продукції та відіграє вагомий роль у розвитку економіки країни в цілому [5, с. 60]. Варто зазначити, що лідерами на світовому автомобільному ринку є Китай (близько 27% виготовлених автомобілів), США (приблизно 19%) та Японія (близько 6%). Франція, яка представляє бренд Peugeot, займає 10 сходинку у рейтингу із показником 2% світового ринку [5, с. 63].

На українському ринку представлено близько 40 різновидів торгових марок автомобілів. Для більшості із них визначено динаміку обсягів реалізації та часток ринку. Результати розрахунків представлено у табл. 1.

На вітчизняному ринку лідерами із продажу є торгові марки таких автомобілів, як Toyota, Renault і Volkswagen, які займають станом на кінець 2018 року відповідно 12,62%,

Таблиця 1

Частки ринку автомобілів різних брендів в Україні

№	Перелік автомобілів	Кількість реалізованих авто у шт. за роками:			Частка ринку у % за роками		
		2016	2017	2018	2016	2017	2018
1	TOYOTA	7668	9698	10082	11,70	12,21	12,62
2	RENAULT	6389	8671	8722	9,74	10,91	10,92
3	VOLKSWAGEN	5001	6525	6183	7,63	8,21	7,74
4	SKODA	4145	5675	5403	6,32	7,14	6,76
5	KIA	3982	5320	4881	6,07	6,70	6,11
6	FORD	3612	3524	3128	5,51	4,44	3,91
7	NISSAN	3444	4324	5537	5,25	5,44	6,93
8	HYUNDAI	3396	4356	4979	5,18	5,48	6,23
9	BMW	3073	2832	2148	4,69	3,56	2,69
10	ZAZ	2758	1708	559	4,21	2,15	0,70
11	MERCEDES-BENZ	2464	2897	2654	3,76	3,65	3,32
12	MAZDA	2342	2765	3126	3,57	3,48	3,91
13	SUZUKI	1767	2496	2619	2,70	3,14	3,28
14	AUDI	1674	2822	2917	2,55	3,55	3,65
15	VAZ	1533	789	556	2,34	0,99	0,70
16	PEUGEOT	1273	1894	2200	1,94	2,38	2,75
17	CHEVROLET	1203	813	636	1,83	1,02	0,80
18	LEXUS	1164	1371	1563	1,78	1,73	1,96
19	MITSUBISHI	1028	2091	2195	1,57	2,63	2,75
20	LAND ROVER	913	819	781	1,39	1,03	0,98
21	CITROEN	850	1256	1429	1,30	1,58	1,79
22	VOLVO	663	769	758	1,01	0,97	0,95
23	SUBARU	603	721	890	0,92	0,91	1,11
24	GEELY	459	188	362	0,70	0,24	0,45
25	HONDA	405	556	972	0,62	0,70	1,22
26	SEAT	404	816	623	0,62	1,03	0,78
27	FIAT	400	707	911	0,61	0,89	1,14
28	OPEL	393	384	258	0,60	0,48	0,32
29	PORSCHE	315	362	569	0,48	0,46	0,71
30	INFINITI	285	382	445	0,43	0,48	0,56
31	Інші	1956	1917	1821	2,98	2,41	2,28
32	Всього	65562	79448	79907	100	100	100

Джерело: згруповано та виконано розрахунки на основі [6]. Перелік автомобілів складено у порядку спадання обсягів реалізації за даними 2016 року

10,92% і 7,74% ринку. Автомобілі торгової марки Peugeot у 2016 році займали 16 місце у рейтингу (із часткою ринку 1,94%), у 2017 році – 15 місце (із часткою ринку 2,38%), у 2018 році – 13 місце (із часткою ринку 2,75%). Протягом розглянутого періоду кількість проданих автомобілів в Україні всього зросла на 21,9%. Обсяг реалізованих автомобілів Peugeot зріс із 1273 шт. у 2016 році до 2200 шт. у 2018 році, тобто на 72,8% за розглянутий період.

Побудуємо карту стратегічних груп за показниками «ціна – частка ринку» для зображення стану конкуренції на ринку легкових автомобілів в Україні (рис.3). Всього виділено сім стратегічних груп легкових автомобілів.

До групи А віднесено автомобілі преміальних брендів (Mercedes-Benz, Audi, Lexus, Volvo, Infiniti, Land Rover, Porsche, а також Jaguar, Cadillac), у яких є високий імідж на ринку. Такі автомобілі характеризуються високою ціною та високим рівнем сервісу, проте займають низьку частку ринку. Основною ціллю автодилерів є підтримання високого іміджу.

Група Б представлена автомобілями із середньою часткою ринку та цінами, які є дещо вищими від середніх (BMW, Mazda, Suzuki, Mitsubishi). Основними цілями є зміцнення поточних позицій за рахунок індивідуального підходу до споживачів.

У групі В знаходяться автомобілі, які перебувають на середньоціновому сегменті та мають у наявності незначну частку автомобілів із високими цінами (Chevrolet, Peugeot). Така група автодилерів займає середню частку ринку. Основна ціль – зміцнення та розширення поточних конкурентних позицій.

До групи Г віднесено автомобілі, які займають високу частку ринку із цінами, які перебувають на рівні вище середнього (Toyota, Renault і Volkswagen). Представники цих брендів добре зарекомендували себе на вітчизняному ринку,

мають хорошу репутацію. Основна ціль – збереження лідерства за часткою ринку.

У групі Д перебувають автомобілі, які характеризуються достатньо високим рівнем попиту (Skoda, KIA, Ford, Hyundai, Nissan) та цінами, які тяжіють до рівня вищого від середнього. Основне завдання дилерів – підтримання хорошої репутації на ринку.

Автомобілі групи Е характеризуються середніми цінами та невисокою часткою ринку (Citroan, Subaru, Fiat, Opel, Honda, Gelly, Seat, а також SsangYong). Основна ціль – підвищення рівня престижності автомобілів.

Групу Ж представляють автомобілі, які знаходяться на низько-ціновому сегменті із низькою часткою ринку (Zaz, Vaz, а також Cherry). Основна мета – утримання свого сегменту на ринку.

На підставі проведеного аналізу встановлено, що більшість автодилерів, у тому числі Peugeot (група В), орієнтовані на середньо-ціновий сегмент. Саме у цьому сегменті присутній найвищий рівень конкуренції – автомобілі груп Б, В, Е, Д. Тобто даний сегмент представлений близько 18 брендами.

На діяльність будь-якого підприємства суттєвий вплив здійснює зовнішнє середовище. Чинники зовнішнього середовища є некерованими із сторони підприємства, тому підприємствам потрібно пристосовуватись до наслідків такого впливу. Основними зовнішніми чинниками є правові, економічні, науково-технічні, природні та екологічні, інфраструктурні, соціальні, політичні, культурологічні фактори, які частково розглянуто у [7, с. 92; 8, с. 61].

На рис. 4 розглянуто перелік зовнішніх чинників, які впливають на обсяги реалізації автомобілів ТзОВ «Ілта Львів» та й в Україні у цілому. Найбільш сильний вплив на діяльність розглянутого підприємства здійснює рівень інфляції та доходи населення. У 2018 році порівняно із попереднім роком доходи населення у середньому зросли на

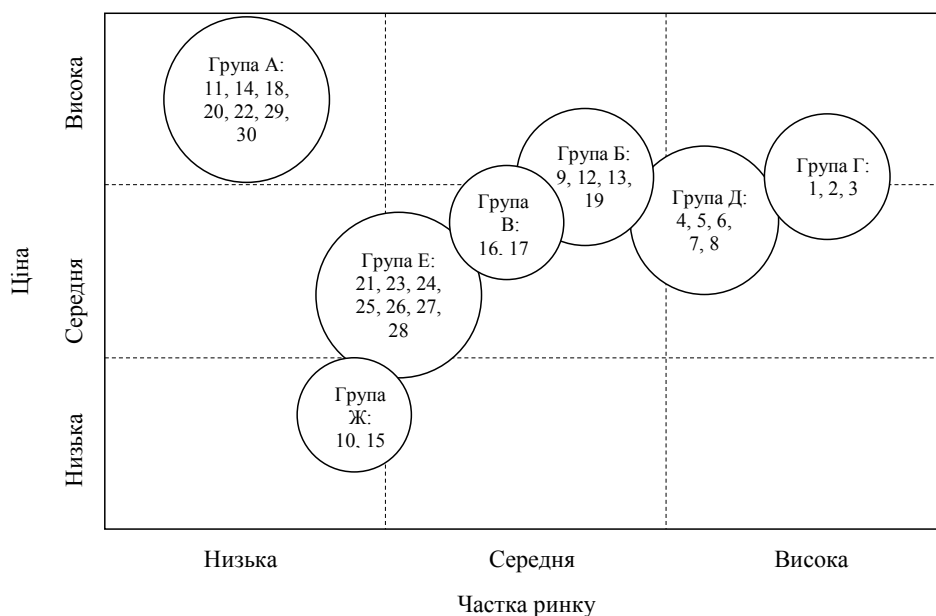

Рис. 3. Карта стратегічних груп автомобілів за показниками «ціна – частка ринку», де числами позначено марки автомобілів згідно переліку у табл. 1

Джерело: побудовано автором на підставі власних досліджень

11%, рівень інфляції склав 10,2% [9]. Із підвищенням інфляції знижуються доходи та рівень платоспроможності населення. Автомобілі не належать до групи товарів першої необхідності, тому придбання автомобіля може бути відкладено на декілька років. Рівень податкового навантаження, у т. ч. ставки мита та акцизу, суттєво впливають на ціну автомобіля, що спричинює придбання автомобілів на вторинному ринку. Ставки ввізного мита залежать від об'єму двигуна і перебувають у межах 5-7,3% від митної вартості. Ставка акцизу стає із 50 євро (залежить від частки об'єму двигуна поділеного на 100). Рівень відсоткових ставок, банківська політика кредитування мають вагомий вплив, оскільки багато споживачів купують автомобіль у кредит. Рівень конкуренції у галузі та дії конкурентів здійснюють значний вплив на діяльність розглянутого підприємства. Дилери, які швидше перехоплюють клієнтів мають змогу отримувати вищі доходи.

Помірний вплив на обсяги реалізації ТзОВ «Ілта Львів» здійснюють такі чинники, як фінансова надійність партнерів, політична стабільність та періодичність внесення змін до законодавства. Дані чинники потребують деякого періоду часу, щоб підприємство змогло пристосуватись до змін. Вартість нафти лише змінить структуру попиту, у складі якого будуть користуватись популярністю малолітражні автомобілі (в умовах зростання цін на нафту). Зміни у структурі населення позитивно впливають на реалізацію автомобілів, оскільки все більше осіб жіночої статі сідають за кермо.

Низький вплив на збутову діяльність ТзОВ «Ілта Львів» здійснюють такі фактори, як протяжність вимощених доріг та захист навколишнього середовища. На ці чинники споживачі звертають найменшу увагу при купівлі автомобіля.

Діяльність досліджуваного підприємства пов'язана із використанням таких основних збутових стратегій, як:

– стратегія прямого збуту, яка характеризує організацію збуту на підприємстві. Прямий збут продукції передбачає встановлення безпосередніх взаємовідносин між підприємством і споживачем. ТзОВ «Ілта Львів» використовує індивідуальний підхід до кожного клієнта. Менеджери із продажу приділяють значну увагу кожному споживачу;

– стратегія ексклюзивного розподілу у рамках розподілу продукції передбачає вибір однієї торгової точки у певному географічному регіоні. У Львівській області є лише один офіційний дилер бренду Peugeot;

– стратегія організації сервісу підприємством-виробником, яка відповідає за сервісне обслуговування. Ця стратегія актуальна, оскільки продукція підприємства складна, споживачів небагато, а обсяги сервісу значні і можуть здійснюватися тільки висококваліфікованими фахівцями.

Більш детально доцільно розглянути концепцію ТзОВ «Ілта Львів» щодо обслуговування повного циклу 3S: продаж, сервіс, запасні частини.

Збутова стратегія розглянутого підприємства націлена на збільшення обсягів збуту та поступове розширення частки ринку (складова sales – продаж). Важливим завданням збутової стратегії є формування довготривалої лояльності споживача до купівлі автомобіля. На лояльність покупця впливають різноманітні чинники. Серед них: задоволення процесом продажів; періодичність гарантійних ремонтів; тривалість та якість проведення ремонтів або технічних оглядів; комунікації з дилером; безпека автомобіля тощо.

Використання індивідуального підходу у збуті продукції передбачає вибір автомобіля під запит окремого споживача. Ціни на автомобілі перебувають у межах від 340000 грн. (модель Peugeot 108) до 1253790 грн. (модель Peugeot Traveller). Окрім цього споживач може замовити додаткові аксесуари до автомобіля. Наприклад, автомобіль Peugeot 108 додатково можна укомплектувати пакетом внутрішньої персоналізації PORCELAIN-BLACK Decor, камерою заднього огляду, тахометром, легкосплавними колісними дисками R15 Thorren. Автомобіль Peugeot Traveller має такі доповнення, як пакет «допомога водієві», навігаційна система, сенсорний екран, радіоприймач, 8 динаміків, USB/AUX-роз'єми, Bluetooth, шторки та бокові подушки безпеки, задній та передній датчики паркування з системою контролю «сліпих зон», камерою заднього огляду, система доступу «Hands Free Access», легкосплавні колісні диски R17, омивач передніх фар, розкладний стіл в пасажирському відділенні [10].

Загалом ТзОВ «Ілта Львів» пропонує додаткову комплектацію автомобіля, яка стосується сти-

Перелік зовнішніх чинників	рівень інфляції	XXX	Ступінь впливу чинників: X – низький XX – помірний XXX – сильний
	рівень податкового навантаження, у т. ч. ставки мита та акцизу	XXX	
	рівень відсоткових ставок, банківська політика кредитування	XXX	
	фінансова надійність партнерів	XX	
	політика ведення діяльності підприємств-конкурентів	XXX	
	вартість нафти	XX	
	політична стабільність та періодичність внесення змін до законодавства	XX	
	рівень доходів населення	XXX	
	структура населення	XX	
	протяжність вимощених доріг	X	
	захист навколишнього середовища	X	

Рис. 4. Зовнішні чинники, які здійснюють вплив на діяльність ТзОВ «Ілта Львів»

Джерело: сформовано автором

лю (легкосплавні диски, декоративні наклейки, захисні накладки на дзеркала, чохла для ключа запалювання та ін.), захисту (захисні бокові молдинги для дверей, бризковики, килимки, накладки на бампер тощо), транспортування (поперечні штанги на даху, кріплення для велосипедів та сноубордів, багажний бокс, багажні сумки та ін.), комфорту (сонцезахисні шторки, підлокітники, зарядні пристрої, кріплення для смартфонів та ін.), безпеки (сигналізація, ланцюги для пересування по снігу, система допомоги при паркуванні, дитячі автокрісла тощо).

Збутовою стратегією ТзОВ «Ілта Львів» передбачено налагодження співпраці із корпоративними клієнтами за спеціальною програмою Peugeot Professional. Корпоративні клієнти мають змогу отримати спеціальні ціни на автомобілі залежно від обсягу партії, індивідуальну програму фінансування, можливість замовлення спеціальних (переобладнаних) версій автомобілів, можливість придбання автомобілів для співробітників компанії на умовах купівлі корпоративних автомобілів, технічне обслуговування та ремонт на пільгових цінових умовах, розширення пакету гарантії тощо.

Збутова стратегія ТзОВ «Ілта Львів» включає у себе програму trade-in, яка дає можливість обміняти старий автомобіль на новий з автосалону, сплативши при цьому лише різницю у ціні. Така програма гарантує юридичну прозорість процедури купівлі/продажу автомобіля, економить час та витрати споживача (реклама, оренда місця на ринку, бензин). Зворотною стороною програми trade-in є реалізація автомобілів із пробігом. Таким чином, збутова стратегія розглянутого підприємства намагається частково вийти на вторинний ринок збуту і зацікавити споживачів із меншим рівнем доходів. Ціни на автомобілі із пробігом перебувають у межах 220000-690000 грн. ТзОВ «Ілта Львів», окрім автомобілів Peugeot, пропонує такі автомобілі із пробігом, як Audi, Land Rover, Renault, Volkswagen, Skoda, KIA, Ford, Nissan, Subaru (станом на квітень 2019 року).

Збутовою стратегією ТзОВ «Ілта Львів» передбачено заходи, які здатні підсилити збут, саме реклама (на телебаченні, бігбордах, в інтернеті), можливість тест-драйву, організація тимчасових акцій (із нагоди свят, зимового періоду, при купівлі двох автомобілів тощо).

У рамках збутової стратегії досліджуваного підприємства споживачу можуть бути запропоновані послуги із кредитування, лізингу та страхування. Кредитування автомобілів може здійснюватися ПАТ «Креді Агріколь Банк» та ПАТ «Кредобанк». ПАТ «Креді Агріколь Банк» пропонує початковий внесок – від 10%, строк кредитування – до 84 місяців, відсоткова ставка є фіксованою на весь строк кредитування. ПАТ «Кредобанк» передбачає початковий внесок – від 10%, строк кредитування – до 84 місяців, відсоткова ставка змінюється із 37-го місяця кредитування. Існує можливість дострокового погашення кредиту без сплати штрафних санкцій. Доступний класичний та ануїтетний спосіб погашення кредиту, як на нові автомобілі, так і на автомобілі із пробігом. Купівля автомобіля у лізинг подібна до кредитування, але право власності реструється в кінці терміну фінансу-

вання, а не на початку. Початковий внесок за автомобіль складає від 20%, термін – до 60 або 84 місяців. ТзОВ «Ілта Львів» пропонує дві умови лізингу – VAV-лізинг та ОTR-лізинг. Страхування автомобілів проводиться за програмою «Каско Плюс» [10].

Збутовою стратегією розглянутого підприємства передбачено широкий спектр послуг у контексті сервісу. Передпродажне підготування автомобілів у себе включає: встановлення аудіо- та відеосистем, сигналізації, механічних протитрунних систем, фаркопів, паркувальних радарів, електросклопідійомників, оригінальних аксесуарів.

У ході гарантійного та післягарантійного обслуговування автомобіля ТзОВ «Ілта Львів» пропонує: комп'ютерну діагностику, регулювання кутів установки коліс автомобіля, ремонт двигунів, ходової, електрообладнання, гальмівних дисків, виконання зварювальних робіт, заправлення кондиціонерів, шиномонтаж тощо. ТзОВ «Ілта Львів» розроблено декілька сервісних програм, які набувають чинності із моменту закінчення гарантії – Peugeot Сервіс Максимум, Peugeot Сервіс Оптимум, Peugeot Сервіс Плюс. Тривалість сервісних програм становить 12-36 місяців, а їхня вартість складає 1808-112643 грн. із врахуванням пробігу 40000-100000 км та марки автомобіля.

Окрім цього, ТзОВ «Ілта Львів» пропонує споживачам мийку, прибирання, хімчистку, та полірування автомобілів будь-яких виробників.

Цього року було розроблено мобільний додаток My Peugeot, який може фіксувати інформацію про поїздки, нагадування про термін технічного обслуговування, запис на сервіс, оперативний зв'язок з дилером та іншу корисну інформацію.

Збутова стратегія ТзОВ «Ілта Львів» спрямована також і на реалізацію запасних частин та мастил для автомобілів, гарантуючи таким чином безпеку та відмінну роботу автомобіля. На даний час розглянуте підприємство пропонує більше 1200 найменувань запасних частин, зокрема, фільтри, амортизатори, свічки запалювання, гальмівні механізми, кермові тяги, кульові опори, наконечники тощо. Також на оригінальні запасні частини діє гарантія протягом одного року.

Концепція обслуговування повного циклу 3S у рамках збутової стратегії розглянутого підприємства представлена на рис. 5.

Збутова стратегія досліджуваного підприємства періодично переглядається та вносяться відповідні корективи. Така стратегія максимально враховує тренди щодо державного впливу на маркетингове управління підприємством (посилення державного регулювання у сфері безпеки та екологічних норм), зростаючу роль сервісу реалізованої продукції, використання інструментів маркетингу, зміну поведінки споживача.

Ефективність збутової стратегії розглянутого підприємства можна проаналізувати за допомогою фінансово-економічних показників – рентабельність продукції, коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, ефективність збутових витрат, коефіцієнт зміни обсягів збуту та ін.

Одним із найважливіших показників ефективності збутової стратегії та діяльності підпри-

Рис. 5. Концепція обслуговування повного циклу 3S ТзОВ «Ілта Львів»

Джерело: побудовано автором за даними [10]

емства у цілому є частка ринку. У підрозділі 3.2 було розраховано частку ринку, яку займають реалізовані автомобілі бренду Peugeot, а також виявлено тенденції до її зростання (1,94% у 2016 році, 2,38% у 2017 році, 2,75% у 2018 році). До уваги було прийнято усіх офіційних дилерів, яких в Україні налічується 22. ТзОВ «Ілта Львів» протягом розглянутого періоду реалізувало 204 автомобілі у 2016 році, 218 автомобілів у 2017 році та 236 автомобілів у 2018 році. Результати розглянутого підприємства є значно вищими від середніх значень, які припадають на одного автодилера. Наприклад, у 2018 році

кількість реалізованих автомобілів ТзОВ «Ілта Львів» на 136 позицій перевищує середнє значення у цілому по Україні. У табл. 2 представлено розрахунки часток ринку, які посідає розглянуте підприємство.

ТзОВ «Ілта Львів» протягом розглянутого періоду у середньому займає 0,29% ринку реалізованих автомобілів із незначним збільшенням цього показника у 2018 році. До 2018 року знижується частка реалізованих автомобілів у загальному обсязі реалізації усіма автодилерами (із 16,03% у 2016 році до 10,73%). У цілому по Україні незначний приріст реалізованих автомобілів (у кількості

Таблиця 2

Частка ринку ТзОВ «Ілта Львів»

№	Перелік показників	Результати показників за роками:			Відхилення	
		2016	2017	2018	2017-2016	2018-2017
1	Кількість реалізованих автомобілів Peugeot ТзОВ «Ілта Львів», шт.	204	218	236	+14	+18
2	Кількість реалізованих автомобілів Peugeot в Україні, шт.	1273	1894	2200	+621	+306
3	Кількість реалізованих автомобілів в Україні разом, шт.	65562	79448	79907	+13886	+459
4	Частка ринку автомобілів Peugeot, реалізованих усіма дилерами разом, %	1,94	2,38	2,75	+0,44	+0,37
5	Частка автомобілів, реалізованих ТзОВ «Ілта Львів» у загальному обсязі усіх реалізованих Peugeot, %	16,03	11,51	10,73	-4,52	-0,78
6	Частка ринку ТзОВ «Ілта Львів», %	0,31	0,27	0,30	-0,04	+0,02

Джерело: розраховано автором за даними [6; 10]

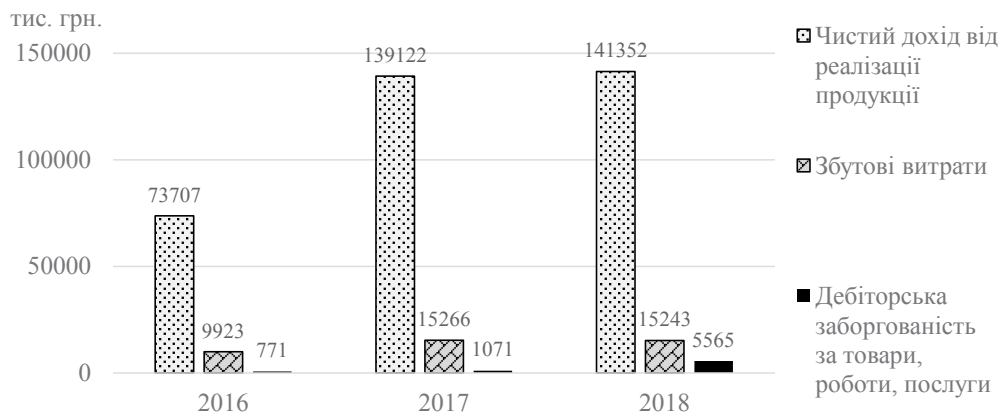

Рис. 6. Динаміка обсягів реалізації, збутових витрат та дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги ТзОВ «Ілта Львів»

Джерело: побудовано автором на основі [10]

ті 459 у 2018 році) пов'язаний із масовим ввезенням автомобілів на європейській реєстрації.

Найбільшим попитом користуються автомобілі марок Peugeot 301 та Peugeot 3008. У 2018 році розглянуте підприємство реалізувало по 60 шт. таких автомобілів. Середні ціни становили: для Peugeot 301 – 352600 грн., для Peugeot 3008 – 880900 грн. (остаточні ціни на автомобілі формуються у залежності від обсягу додатково встановлених аксесуарів).

Ефективність збутової стратегії ТзОВ «Ілта Львів» може бути підтверджена такими показниками, як обсяги реалізації, збутові витрати та дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги. Динаміку цих показників представлено на рис. 6.

Зростання чистого доходу від реалізації продукції ТзОВ «Ілта Львів» відбувалось із такими коефіцієнтами, як 1,43 у 2016 році, 1,89 у 2017 році, 1,02 у 2018 році. Динаміка збутових витрат підприємства має тенденцію до зростання. У середньому на один рік припадає 13477 тис. грн. збутових витрат. Ефективність збутових витрат (визначається як відношення суми цих витрат до обсягу реалізації продукції) для ТзОВ «Ілта Львів» становить 0,135 грн. у 2016 році, 0,110 грн. у 2017 році, 0,108 грн. у 2018 році. Зниження цього показника свідчить про обґрунтоване використання збутових витрат, що призвело до одночасного збільшення обсягів реалізації продукції. Більша частина збутових витрат ТзОВ «Ілта Львів» націлена на рекламу в інтернеті, на бігбордах та на телебаченні.

Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги зростає за рахунок збільшення обсягів

збуту, за рахунок чого збільшується кількість покупок із відстроченням платежів. Враховуючи високий рівень конкуренції у даній галузі, розглянуте підприємство намагається залучити і втримати своїх споживачів, пропонуючи їм поступові розрахунки за придбану продукцію. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості для розглянутого підприємства становить 87 оборотів у 2016 році, 151 оборот у 2017 році, 43 обороти у 2018 році. У ТзОВ «Ілта Львів» досить високі коефіцієнти оборотності дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги, що забезпечує швидке її повернення. Мінімальне значення коефіцієнта дебіторської заборгованості у 2018 році було отримано за рахунок суттєвого збільшення цієї заборгованості на кінець року (із 1071 тис. грн. до 5565 тис. грн.). Тривалість оборотності цієї заборгованості у середньому складає: 5 днів у 2016 році, 3 дні у 2017 році та 9 днів у 2018 році.

Висновки і пропозиції. У ході аналізування збутової стратегії ТзОВ «Ілта Львів» виявлено такі позитивні сторони: наявність концепції обслуговування повного циклу 3S: sales (продаж), service (сервіс), spare parts (запасні частини); збільшення кількості реалізованих автомобілів і частки ринку; ефективне управління дебіторською заборгованістю; задовільні значення щодо співвідношення динаміки збутових витрат та обсягів реалізації продукції. Негативними сторонами, які ускладнюють процес реалізації збутової стратегії досліджуваного підприємства є висока конкуренція на обраному сегментів ринку, збільшення витрат, зміни законодавства.

Список літератури:

1. Кучер О.В., Гофман М.О. Формування принципів маркетингової збутової політики підприємств. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2015. Вип. 10. С. 174–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2015_10_31 (дата звернення: 10.09.2019).
2. Бондаренко В.М., Тягунова З.О. Основні напрямки вдосконалення збутової політики підприємств. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2015. Вип. 18. С. 47–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2015_18_11 (дата звернення: 10.09.2019).
3. Кавтиш О.П., Молоденков П.О. Наукові підходи до формування та запровадження системи управління збутовою політикою комерційного підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2016. Вип. 21(1). С. 99–103. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_21\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_21(1)_28) (дата звернення: 10.09.2019).
4. Одарченко А.М., Одарченко М.С. Аналіз збутової політики підприємства та рекомендації щодо її удосконалення. *ScienceRise*. 2015. № 2(3). С. 70–73. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/texc_2015_2\(3\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/texc_2015_2(3)_14) (дата звернення: 10.09.2019).

5. Ковалевський Л.Г., Коровайченко Н.Ю. Світовий автомобільний ринок: сучасний стан, особливості та перспективи. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 5–6. С. 60–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_5-6_8 (дата звернення: 10.09.2019).
6. Укравтопром: асоціація автовиробників України. Офіційний сайт. URL: <http://ukrautoprom.com.ua/statistika/> (дата звернення: 10.09.2019).
7. Савич О.П. Світові тренди в маркетинговому управлінні підприємств на автомобільному ринку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка*. 2017. Вип. 1. С. 91–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2017_1_17 (дата звернення: 10.09.2019).
8. Співаковська Т.В., Співаковський С.В. Використання маркетингових інструментів на українському автомобільному ринку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 7. С. 59–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2014_7_16 (дата звернення: 10.09.2019).
9. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.09.2019).
10. Офіційний сайт Peugeot. URL: <http://peugeot-lviv.com/> (дата звернення: 10.09.2019).

References:

1. Kucher, O.V., & Hofman, M.O. (2015). Formuvannia pryntsyvov marketynhovoї zbutovoї polityky pidpryemstv [Formation of principles of marketing marketing policy of enterprises]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky* [Herald Kamianets-Podilsky national Ivan Ohienko university. Economic sciences] (electronic journal), no. 10, pp. 174–178. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2015_10_31 (accessed 10 September 2019).
2. Bondarenko, V.M., & Tiahunova, Z.O. (2015). Osnovni napriamky vdoskonalennia zbutovoї polityky pidpryemstv [The main directions of improvement of sales policy of enterprises]. *Torhivlia, komertsia, pidpryemnytstvo* [Trade, commerce, entrepreneurship] (electronic journal), no. 18, pp. 47–50. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2015_18_11 (accessed 10 September 2019).
3. Kavtysh, O.P., & Molodenkov, P.O. (2016). Naukovi pidkhody do formuvannia ta zaprovadzhennia systemy upravlinnia zbutovoiu politykoiu komertsiihoho pidpryemstva [Scientific approaches to formation and implementation of management system of sales policy of commercial enterprises]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Ekonomichni nauky* [Scientific Herald of Kherson State University series: Economics Sciences] (electronic journal), vol. 21, no. 1, pp. 99–103. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhd_u_2016_21\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhd_u_2016_21(1)_28) (accessed 10 September 2019).
4. Odarchenko, A.M., & Odarchenko, M.S. (2015). Analiz zbutovoї polityky pidpryemstva ta rekomendatsii shchodo yii udoskonalennia [Analysis of the sales policy of the enterprise and recommendations for improvement]. *ScienceRise* [ScienceRise] (electronic journal), vol. 2, no. 3, pp. 70–73. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/tehc_2015_2\(3\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/tehc_2015_2(3)_14) (accessed 10 September 2019).
5. Kovalevskyi, L.H., & Korovaichenko, N.Yu. (2015). Svitovi avtomobilnyi rynek: suchasnyi stan, osoblyvosti ta perspektyvy [Global automotive market: current status, special aspects and development prospects]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo* [Foreign trade: economics, finance, law] (electronic journal), no. 5–6, pp. 60–67. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_5-6_8 (accessed 10 September 2019).
6. Ukrautoprom: asotsiatsiia avtovyrobnykiv Ukrainy. Ofitsiinyi sait [Ukrautoprom: Association of Automobile Manufacturers of Ukraine. Official site] (electronic resource). Available at: <http://ukrautoprom.com.ua/statistika/> (accessed 10 September 2019).
7. Savych, O.P. (2017). Svitovi trendy v marketynhovomu upravlinni pidpryemstv na avtomobilnomu rynku [The world trends in marketing management on car market]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Ekonomika* [Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series : Economics] (electronic journal), no. 1, pp. 91–93. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2017_1_17 (accessed 10 September 2019).
8. Spivakovska, T.V., & Spivakovskiy, S.V. (2014). Vykorystannia marketynhovykh instrumentiv na ukrainskomu avtomobilnomu rynku [Use of marketing tools at ukrainian automarket]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini* [Formation of market relations in Ukraine] (electronic journal), no. 1, pp. 91–93. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2014_7_16 (accessed 10 September 2019).
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiinyi sait [State Statistics Service of Ukraine. Official site] (electronic resource). Available at: <http://ukrstat.gov.ua/> (accessed 10 September 2019).
10. Ofitsiinyi sait Peugeot [The official site of Peugeot] (electronic resource). Available at: <http://peugeot-lviv.com/> (accessed 10 September 2019).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-97>

УДК 336.2:339.5

Жінчин В.П.

Львівський національний університет імені Івана Франка

УДОСКОНАЛЕННЯ МИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ

Анотація. У статті розглянуті питання митного регулювання непрямих податків – податку на додану вартість та акцизного податку. Досліджені механізми та принципи справляння даних податків в зовнішньоторговельних відносинах. Пропонується механізм, реалізація якого сприятиме вирішенню проблеми нарахування та сплати податку на додану вартість у разі, коли товари та предмети, що перетинають митну територію України в режимі тимчасового ввезення, не призначені для комерційного використання.

Ключові слова: митне регулювання, непрямі податки, ПДВ, акцизний податок.

Zhinchyn Veronika

Ivan Franko National University of Lviv

IMPROVEMENT OF CUSTOMS REGULATION OF INDIRECT TAXES

Summary. The article deals with customs regulation of indirect taxes – value added tax and excise tax. The mechanisms and principles of tax collection in foreign trade relations are investigated. A mechanism is proposed, the implementation of which will contribute to solving the problem of charging and paying value added tax when goods and items crossing the customs territory of Ukraine in temporary importation mode are not intended for commercial use. A comparative analysis of the mechanism of operation of the tax credit showed that once there is a more effective mode of reimbursement of value added tax than the existing one, at the same time there are a number of contradictions. Thus, according to the amount of value added tax payable to the budget, is defined as the difference between the amount of tax received from buyers for goods sold and the amount of tax paid or payable to suppliers for work performed, services, purchased material resources, cost which relates to the costs of production and turnover, and taxes on the purchase and commissioning of fixed assets and intangible assets. In this case, the tax on raw materials and other products purchased and used for the needs of the main activity is not included in the costs of production and turnover, since it is not deducted from the total tax payable in the budget, the tax on goods used for non-productive needs. If the amount of tax paid or payable to suppliers for the work performed or material resources purchased exceeds the amount of tax received from buyers for goods sold, then the difference between them from the budgets is not compensated. Therefore, we conclude that under this scheme, the compensation mechanism is local in nature, ie it is only applicable in limited cases, whereas the value added tax is generic at each stage of production of goods. The procedure for calculating the tax credit does not solve the problem of compensation for value added tax paid at the expense of income (profit) of enterprises, since the amount of tax credit does not include the total amount paid by the supplier for the reporting period of this type of tax, but only the part related to the purchase of goods (services) that are part of the gross cost of production and fixed assets of the intangible assets that are subject to depreciation.

Keywords: customs regulation, indirect taxes, VAT, excise tax.

Постановка проблеми. Податок на додану вартість є податком непрямої дії, який закладається в ціну продукту, послуги, роботи на кожній стадії руху від виробника до кінцевого споживача і фактично повним обсягом сплачується останнім. За такої схеми дії податку спостерігається «ефект нарощування», який полягає в тому, що в процесі руху товару ціна зростає за рахунок податку на додану вартість пропорційно до кількості операцій (стадій обігу). Внаслідок цього значно підвищується ціна, що, у свою чергу, на тлі низької купівельної спроможності населення є досить важливим чинником, який зумовлює сповільнення не тільки товарообігу імпортованих товарів, але й товарообігу загалом, оскільки ціна на вітчизняні товари також підвищується, що гальмує економічний розвиток. Отже, при низькому рівні споживання податок на споживача фактично перетворюється на податок на виробника.

З метою вирішення даних суперечностей порядок справляння податку на додану вартість має передбачати компенсаційний механізм щодо сплаченого платежу на кожному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження питань податко-

вого забезпечення суспільно необхідних видатків держави зробили видатні представники західної економічної думки: Ш. Бланкарт, А. Вагнер, К. Віксель, Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, Е. Кларк, А. Лаффер, Е. Ліндаль, Р. Масгрейв, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Р. Харрод, праці яких містять фундаментальні засади формування концептуальних положень для подальших розробок у сфері оподаткування. Чимало напрацювань щодо дослідження й удосконалення системи непрямих оподаткування в Україні зроблено і вітчизняними науковцями, у тому числі: О.М. Десятнюк, Ю.Б. Івановим, А.І. Крисоватим, І.О. Луніною, І.О. Лютим, П.В. Мельником, А.М. Соколовською, В.М. Федосовим, С.І. Юрієм та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що проблематиці митного регулювання непрямих податків присвячено цілу низку наукових праць, досі залишається невирішеною частина фінансових аспектів даних процесів. Так, недостатньо дослідженою залишається проблема нарахування та сплати податку на додану вартість у разі, коли товари та предмети, що перетинають митну територію України в режимі тимчасового ввезення, не призначені для комерційного використання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження механізмів та принципів справляння непрямих податків в зовнішньоторговельних відносинах.

Виклад основного матеріалу. У міжнародній практиці існує два механізми справляння даного податку в зовнішньоторговельних відносинах, які ґрунтуються на принципах призначення та походження.

За принципом призначення – товари оподатковуються за місцем їх споживання, тобто при споживанні у країні-імпортері. Застосування принципу призначення в механізмі оподаткування імпорту податком на додану вартість, згідно з діючими в країнах домовленостями Світової організації торгівлі, передбачає, що ставка даного податку не повинна перевищувати внутрішню при реалізації вітчизняних товарів. Перевагою даного принципу є можливість дотримання та контролювання однакового рівня оподаткування на момент кінцевої реалізації відносно імпортованих та національних товарів.

За принципом походження – товари оподатковуються за місцями їх виробництва, тобто стягнення податків у даному разі відбувається при експорті товарів. Недоліком оподаткування за принципом походження є відмінність між механізмами та рівнями оподаткування товарів, що імпортуються, та вітчизняних товарів, особливо, якщо у країні походження при експорті застосовується інша ставка. Застосування принципу походження тягне необхідність врегулювання питання „подвійного оподаткування зовнішньої торгівлі” у зовнішньоекономічних відносинах, що пов'язане з високим рівнем податкової координації між країнами та передбачає прийняття системи розподілу податків.

У ситуації, коли дві торгуючі між собою країни застосовують різні механізми нарахування податку на додану вартість, на перший погляд, втрачає та країна, яка нараховує даний податок за принципом походження, оскільки через подвійне оподаткування і в країні експорту, і в країні імпорту товар стає менш конкурентоспроможним. Але це відбувається за умови існування альтернативного товаропотоку до країни імпорту. Якщо ж країна експорту є монополістом даної товарної групи, то запровадження механізму нарахування податку на додану вартість за походженням дозволяє їй отримувати додаткові надходження до бюджету за рахунок споживачів країни імпорту.

Вважаємо, що повернення податку на додану вартість по експортних операціях не є пільговим заходом – це напрям експортної стратегії країни. На сьогодні заходи уряду щодо скорочення бюджетної заборгованості з відшкодування даного податку є малоефективними.

Порівняльний аналіз механізму функціонування податкового кредиту засвідчив, що раз діє більш ефективний режим відшкодування податку на додану вартість, ніж існуючий раніше, водночас існує ряд суперечностей [1, с. 24].

Так, відповідно сума податку на додану вартість, що підлягає сплаті до бюджету, визначається як різниця між сумою податку, одержаного від покупців за реалізовані товари, і сумами податку, що сплачені або підлягають сплаті постачаль-

никам за виконані роботи, послуги, придбані матеріальні ресурси, вартість яких відноситься на витрати виробництва й обігу, та податку за придбані і введені в експлуатацію основні виробничі фонди і взяті на облік нематеріальні активи. При цьому податок на сировину та інші вироби, що придбаваються та використовуються для потреб основної діяльності, до витрат виробництва і обігу не відноситься, оскільки не вираховується із загальної податкової суми, що підлягає сплаті до бюджету, податок з товарів, використаних на невиробничі потреби. Якщо суми податку, що сплачені або підлягають сплаті постачальникам за виконані роботи або придбані матеріальні ресурси, перевищують суми податку, одержані від покупців за реалізовані товари, то різниця між ними з бюджетів не відшкодовується.

Отже, доходимо висновку, що за даною схемою механізм компенсації має локальний характер, тобто застосовується лише в обмежених випадках, тоді як справляння податку на додану вартість на кожному етапі виробництва товарів має загальний характер. Порядок розрахунку податкового кредиту не розв'язує проблеми компенсації сплаченого податку на додану вартість за рахунок доходу (прибутку) підприємств, оскільки до суми податкового кредиту зараховується не загальна сума сплаченого постачальником за звітний період цього виду податку, а лише та частина, що стосується придбання товарів (послуг), які належать до складу валових витрат виробництва та основних фондів нематеріальних активів, що підлягають амортизації.

Крім того, придбання основних фондів нематеріальних активів для їх подальшої реалізації іншим платникам цього податку не підлягає амортизації, а сплачений податок відноситься до складу валових витрат платника податку на прибуток підприємств. Внаслідок цього податок на додану вартість відшкодовується за рахунок прибутку підприємств.

Таким чином, для національної податкової системи відмінною ознакою застосування податку на додану вартість є те, що він фактично справляється з проміжного учасника господарського товарообігу, а не з кінцевого споживача, як це має бути за класичною схемою [2].

Закономірністю подальшого розвитку міжнародних економічних відносин стало використання різнобічних форм проведення операцій у даній сфері діяльності. Однією з найбільш поширених є проведення лізингових операцій. Світові обсяги інтерлізингових операцій оцінюються в 18-20 млрд. дол. США на рік.

В умовах низької платоспроможності більшості суб'єктів господарювання в Україні проблема забезпечення їх найсучаснішим обладнанням через форму лізингу є однією з найперспективніших та найреальніших. Тому особливої актуальності набуває проблема нарахування податку на додану вартість при здійсненні лізингової операції.

Тому застосування преференцій за даним податком під шифром 05 (звільнення від сплати) щодо таких операцій не відповідає вимогам чинного законодавства [3].

Крім цього, існує проблема нарахування та сплати податку на додану вартість у разі, коли товари та предмети, що перетинають митну те-

риторію України в режимі тимчасового ввезення, не призначені для комерційного використання. Річ у тім, що в такому випадку додана вартість просто не буде створена. А це означає, що прирівнювання даного непрямого податку до рангу ввізного податку суперечить міжнародним правовим нормам.

Пропонується механізм, реалізація якого сприятиме вирішенню зазначених проблем. Припустимо, що за договором оренди на територію України строком на один рік ввозиться новий автобус вартістю 100 тис. дол. США для виконання пасажирських перевезень із поверненням його по завершенні терміну оренди іноземному орендодавцю. Згідно з вимогами чинного законодавства України, автотранспортні засоби за нормами амортизаційних відрахувань належать до 2 групи основних фондів, вартість яких щоквартально зменшується на 6,25% їх первинної вартості. Тобто у даному разі на території України буде «використано» протягом одного року 25% вартості вищезазначеного автобуса. Отже, саме 25 тис. дол. США мають стати підставою для визначення бази оподаткування податку на додану вартість при митному оформленні тимчасового ввезення даного транспортного засобу, враховуючи заявлений у вантажній митній декларації термін його перебування в Україні.

Проте у Митному кодексу України щодо застосування норм податок на додану вартість з питань оподаткування окремих операцій, ввезення товарів на митну територію України зазначено, що майно, яке ввозиться (пересилається) на митну територію України за договорами оренди (лізингу), застави та іпотеки і оформлюється для тимчасового ввезення під зобов'язання зворотного вивезення протягом одного року, є об'єктом оподаткування податку на додану вартість за ставкою 20%, хоча товар не змінює власника [4].

Як свідчить практика митного оформлення, митниця стягує податок на додану вартість з урахуванням всієї заявленої вартості таких вантажів, незважаючи на те, що у господарському обороті на території нашої держави фактично акумулюється лише її частина. До того ж зазначеним вище нормативним документом заборонено включати такі суми податку на додану вартість до складу податкового кредиту. Зважаючи на невикористаний податковий тиск, така ситуація призводить до стрімкого скорочення лізингових та орендних операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності та перешкоджає доступу на територію країни нової техніки та обладнання.

Передбачається, що цей податок не сплачується на товари критичного імпорту, але перелік цих товарів постійно змінюється, і товари, що на час укладання міжнародної лізингової угоди входили до нього, на момент ввезення в Україну вже можуть не значитися у переліку. Вважаємо за необхідне чітко визначити в законодавчому порядку дане питання, при цьому, якщо об'єкт лізингу входив до переліку товарів критичного імпорту на час укладання лізингової угоди, то він повинен підпадати під пільгове оподаткування. Якщо власником майна залишається іноземний лізингодавець, то податок на додану вартість взагалі не має стягуватися або необхідно ввести пільгові ставки.

Під час викупу товару за залишковою вартістю з підприємства знову стягуватимуть 20% податку на додану вартість від залишкової вартості. Це буде фактично третій податок на додану вартість на цей товар, бо перший вже був закладений у ціну товару, другий – сплачено при перетинанні товаром кордону України. Законодавчо обумовлюється, що податок на додану вартість на залишкову вартість не сплачується лише у разі наявності угоди про уникнення подвійного оподаткування між країнами лізингодавця та лізингоотримувача. У випадку, якщо між цими країнами не укладено такої угоди, це стає не вигідним ще й лізингодавцю, тому що крім сплати податків на прибуток у своїй країні з нього, згідно з українським законодавством, утримують ще 15% від комісійної винагороди, тобто податок на репатріацію доходів.

Отже, зважаючи на те, що здебільшого договорів міжнародного лізингу передбачає перетинання кордону лізинговим майном, необхідно враховувати митні правила, бо незнання їх може спричинити певні проблеми та збитки.

Якщо розглянути дану ситуацію в іншому контексті, то можна простежити певні тенденції. Так, наприклад, відповідно до зовнішньоекономічного контракту на територію України ввозиться новий автобус вартістю 100 тис. дол. США для проведення технічних випробувань терміном на один рік, специфіка випробувань передбачає також перевезення пасажирів на цей час, тобто виникає факт комерційного використання цього автобуса на території України. Але сплата ввізних податків за такої ситуації не передбачена діючими нормативними актами.

У подальшому заявлені митниці такого транспортного засобу для імпорту в Україну його митна вартість повинна бути не менше, ніж та, що визначена митницею на час перетинання митного кордону. Тобто фактично визначається необхідність включення до бази оподаткування ввізними податками вартості автобуса, амортизованої за період проведення технічних випробувань.

У разі ж вивезення автобуса по завершенні випробувань за кордон із наступним його поверненням в Україну з метою імпорту (наприклад, згідно з договором купівлі-продажу) база оподаткування (митна вартість) буде визначатися згідно з діючими нормами на момент ввезення за договором, що обумовлює імпорт в Україну. Це означає, що з бази оподаткування буде виведена вартість автобуса, фактично амортизована в Україні в період первинного ввезення з використанням його, у тому числі з комерційною метою.

А якщо термін попереднього тимчасового ввезення, згідно з погодженнями відповідної митниці, дорівнюватиме 3-4 рокам, то тоді існує ймовірність, що, за вищезазначеного митного оформлення автобуса при імпорті, з бази оподаткування буде виведено до 75-95% його первинної вартості, зазначеної у вантажній митній декларації на тимчасове ввезення в Україну.

У даній ситуації можна застосовувати умовне нарахування податку на додану вартість товару ввезеного в митному режимі тимчасове ввезення. По закінченні строку тимчасового ввезення механізм дії даного податку буде залежати від цільової спрямованості. Якщо товар вивозиться

з митної території України, то податок на додану вартість не сплачується. У випадку ж застосування митного режиму „Імпорт” податок на додану вартість нараховується на всю суму первинної митної вартості, яка була визначена митницею на момент перетину митного кордону.

З метою вдосконалення функціонування механізму нарахування податку на додану вартість при імпорті товарів може бути запроваджена диференціація ставок даного податку залежно від об'єкта ввезення. В країнах Європейського союзу існують базові ставки податку: найнижча в Люксембурзі (15%), а найвищі у Данії та Швеції (25%), можуть застосовуватися знижені ставки (не нижче 5%) до товарів та послуг, які мають соціальне або культурне призначення, наприклад, продукти харчування, фармацевтичні товари, готельні послуги тощо, а також застосовується найнижча ставка відносно деяких груп.

Висновки і пропозиції. Запровадження диференційованої системи застосування податку на додану вартість при імпорті товарів в Україну дозволить одночасно і стимулювати потік суспільно необхідних товарів, і створити суттєві вартісні перешкоди для товарів, що конкурують з національними.

Що ж стосується проблеми суперечності між двома контролюючими державними органами вимагає відпрацювання механізму податкових надходжень до Державного бюджету. Доки існує схема, за якою кошти до Державного бюджету над-

ходять через рахунки контролюючих організацій, уникнути даних суперечностей дуже важко, тому що кожна організація зацікавлена в спрямуванні даних фінансових потоків через її рахунок.

Вважаємо, що виходом у даній ситуації може бути відкриття у Держказначействі рахунку, на який будуть надходити відрахування за акцизним податком, минаючи депозити і митниці, і податкової інспекції.

Якщо ж керуватися відповідною чинною законодавчою базою, то в даній ситуації одним із виходів може бути надання новій Державній митній службі України права продажу марок акцизного податку на імпортовані алкогольні напої та тютюнові вироби. У такому разі буде повністю замкнений цикл нарахування, сплати та контролю за акцизним податком при імпорті.

Вважаємо, що це нововведення також є сприятливим для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності тому, що при відмові від контракту механізм повернення коштів імпортера зі спецрахунків митниці є достатньо відпрацьованим, а от механізму прямого повернення коштів із бюджету практично не існує. У даній ситуації переплачені суми акцизного збору повинні бути враховані при розрахунку акцизних платежів під час отримання наступної партії імпортованих товарів. Як правило, даний період вилучення оборотних коштів триває 3-10 місяців, тобто час, коли товар з першої партії буде реалізовано, і плюс час, який проходить від купівлі марок до ввезення товару.

Список літератури:

1. Непряме оподаткування: правова сутність та адміністрування : науково-практична книга / Д.О. Гетманцев, В.Л. Форсюк, Ю.А. Федчишин; за ред. Д.О. Гетманцева. Київ, 2016. 596 с.
2. Голинський Ю.О., Шиманська І.О. Проблеми та шляхи вдосконалення казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. № 12/2017. Ч. 2. С. 169–172.
3. Голинський Ю.О., Муляр В.В. Митна політика та її вплив на менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. 2018. *Молодий вчений*. № 10. С. 745–749.
4. Сідельникова Л.П., Сідельникова Т.П., Костіна Н.М. Податкова система : навчальний посібник. Київ : Ліра-К, 2013. 424 с.

References:

1. Hetmantsev, D., Forsyuk, V., & Fedchyshyn, Y. (2016). *Nepryame opodatkovannya: pravova sutnist' ta administruvannya : naukovo-praktychna knyha* [Indirect taxation: legal nature and administration : a scientific book].
2. Holynskyy, Y., & Shymans'ka, I. (2017). *Problemy ta shlyakhy vdoskonalennya kaznacheys'koho obsluhovuvannya derzhavnoho ta mistsevykh byudzhetyv Ukrayiny* [Problems and ways to improve the treasury service of the state and local budgets of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vyp. 12, ch. 2, pp. 169–172.
3. Holynskyy, Y., & Mulyar, V. (2018). *Mytna polityka ta yiyi vplyv na menedzhment zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti* [Customs policy and its influence on foreign economic activity management]. *Molodyy vchenyy*, no. 10, pp. 745–749.
4. Sidel'nykova, L.P., Sidel'nykova, T.P., & Kostina, N.M. (2013). *Podatkova systema : navchal'nyy posibnyk* [Tax system : a textbook]. Kyiv: Lira-K.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-98>

УДК 33.338.242.2

Зінгаєва Н.Є., Ротко Д.О., Бройко В.А.
Миколаївський національний аграрний університет**ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НА ПСП «ЧАПАЄВСЬКЕ»
БЕРЕЗАНСЬКОГО РАЙОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Анотація. В статті було розглянуто теоретичні, методичні та практичні аспекти формування ефективної системи управління. Виділено складові системи управління на аграрних підприємствах та зазначено особливості визначення ефективності системи управління в цілому. Проведено оцінку ефективності системи управління ПСП «Чапаєвське» Березанського району Миколаївської області. Надано пропозиції щодо підвищення ефективності виробничої (впровадження нового сорту озимої пшениці), фінансової підсистем (впровадити центри відповідальності, що сприятимуть подальшому розвитку підприємства: центр витрат; центр доходу; центр прибутку; центр інвестицій) та підсистем управління людськими ресурсами (залучати до роботи молодих спеціалістів та покращити систему морального заохочення) на досліджуваному підприємстві. Результатом удосконалення системи управління на досліджуваному підприємстві є підвищення прибутковості та конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: менеджмент, система управління, виробнича підсистема, фінансова підсистема, підсистема управління трудовими ресурсами.

Zinhaieva Natalia, Rotko Dmytro, Broiko Vladislav
Mykolayiv National Agrarian University**EFFICIENCY OF THE MANAGEMENT SYSTEM ON THE PAE «CHAPAEVSKE»
OF THE BEREZAN REGION IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS**

Summary. Efficiency of activity of any enterprise is ensured by its management system which includes all activity of enterprise and is divided according to it into certain subsystems. An effective management system ensures the profitability of the enterprise. Proposals have been made to improve the efficiency of production (introduction of a new winter wheat variety), financial subsystems (introduce responsibility centers that will further develop the enterprise: cost center; revenue center; profit center; investment center) and subsystems of human resources management (involve young specialists in the work) and improve the moral incentive system) at the enterprise under study. Thus, in recent years, there is a need to increase the efficiency of the management system of agricultural enterprises of different forms of ownership and management. The study uses the conventional methods of economic research: historical (to retrospectively summarize the achievements of domestic and foreign authors); comparison and generalization (in the analysis of scientific and economic literature on the problem under study and the disclosure of the essence and content of the enterprise management system); observation and economic analysis (in assessing the current state and effectiveness of management systems); economic-statistical and comparisons (to assess the current state of enterprise management systems). The authors highlight the components of the management system at agricultural enterprises and indicate the features of determining the effectiveness of the management system as a whole. The efficiency of the management system of the PAE «Chapayevske» of the Berezansky district of the Mykolayiv region is conducted. Suggestions are made to improve the efficiency of the production, financial and human resources management subsystems of the enterprise under study. The result of the improvement of the management system at the studied enterprise is to increase the profitability and competitiveness of the enterprise in the present economic conditions. The study is based on the statistical reporting of the operating enterprise. All the results obtained and proposals made were adapted to the farm under study and presented to the management of the enterprise for further implementation.

Keywords: management, management system, production subsystem, financial subsystem, labor management subsystem.

Постановка проблеми. Розвиток та ефективне функціонування будь-якого підприємства, в перше чергу, залежить від ефективної системи менеджменту, яка охоплює всю діяльність підприємства та поділяється на певні підсистеми. Для посилення конкурентних позицій потрібно вибрати ефективну систему управління, яка буде відповідати умовам сьогодення та забезпечувати конкурентоздатність підприємства галузі сільськогосподарського виробництва

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та методичним аспектам управління діяльністю сільськогосподарських підприємств присвячені дослідження багатьох провідних вітчизняних учених-економістів, зокрема І.А. Бланка, О.Є. Гудзь, Й.С. Завадсько-

го, В.К. Збарського, Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, В.М. Опаріна, А.М. Поддєрьогіна, П.Т. Саблука, Г.М. Чорного, В.В. Юрчишина та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на цінність проведених досліджень, на позитивні зрушення в системі управління діяльністю сільськогосподарських підприємств України, але все ще зберігається тенденція щодо недооцінки ролі професійного менеджменту в ефективній організації діяльності суб'єктів господарювання на селі.

Мета статті. Проаналізувати та систематизувати знання про ефективні системи управління підприємствами. Оцінити ефективності системи управління ПСП «Чапаєвське» Березанського району.

Виклад основного матеріалу. Діяльність будь-якої організації потребує такої форми управління, без якої неможливо не тільки її ефективне функціонування і розвиток, але і саме існування. Більше того, управління організації зумовлює ставлення до неї з боку інших суб'єктів господарювання і певною мірою впливає на їх управлінські рішення.

У діяльності сільськогосподарських підприємств ми розглядаємо систему управління як процес впливу на виробничі, майнові, фінансові відносини, їх організацію та реалізацію стратегічної політики господарюючого суб'єкта, спрямованої на результат. Крім того, систему управління можна визначити як сукупність усіх органів апарату управління сільськогосподарського підприємства та їх управлінських дій. Основною метою системи управління діяльністю є отримання прибутку, зростання ефективності та збереження і примноження капіталу підприємства.

Для ефективного управління діяльністю підприємств важливим є механізм, який визначає порядок формування виробничого потенціалу, джерел фінансування та інформаційного забезпечення.

Система управління діяльністю не залежить від форми власності і має суттєве значення для зростання ефективності як самої діяльності, так і використання ресурсного потенціалу підприємства. Разом зі змінами обсягів і темпів виробництва змінюються і джерела формування ресурсного потенціалу підприємств [1, с. 273].

Для визначення ефективності системи менеджменту аграрних підприємств необхідно дослідити її окремі складові та розрахувати показники, які характеризують дані складові. Ефективність системи менеджменту можна проаналізувати за допомогою використання якісних та кількісних показників комплексно, так як вони доповнюють один одного і дають нам більше можливостей побачити систему менеджменту підприємства повністю. За допомогою них ми можемо дослідити всі сфери діяльності підприємства, так як ці показники включають в себе аналіз фінансової, виробничої, оперативної, стратегічної та управлінської діяльності підприємства [2, с. 389].

Процес управління сільськогосподарськими підприємствами повинен врахувати також специфіку аграрного виробництва, вплив природних факторів, склад і структуру виробничих витрат,

особливість технологічного процесу, стан забезпеченості сільськогосподарською технікою тощо.

Важливою обов'язковою складовою в управлінні підприємств є проведення діагностики розвитку, яка передбачає здійснення повного аналізу за результатами господарської діяльності. Основними складовими економічної діагностики на основі аналізу можуть бути: оцінка фінансового стану та економічної стійкості підприємства; оцінка динаміки ліквідності та платоспроможності підприємства; ефективність використання ресурсів; оцінка конкурентоспроможності та стану на ринку.

Отже, наступним кроком нашого дослідження буде аналіз основних підсистем управління на ПСП «Чапаєвське» Березанського району, а саме: виробничої, фінансової та підсистема управління людськими ресурсами.

На виробничу діяльність підприємства, його структуру управління впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. До зовнішніх відноситься насамперед створене державою підприємницьке середовище, яке забезпечує умови діяльності сільськогосподарського підприємства [2].

Для аналізу розміру досліджуваного господарства розглянемо табл. 1.

Аналізуючи показники розміру виробництва ПСП «Чапаєвське» за останні три роки показує, що у звітному 2018 році в порівнянні з базисним 2016 роком відбулось скорочення майже всіх показників окрім вартості основних засобів, який збільшився на 4466,2 тис. грн, що у відсотковому значення складає 12,1%. Збільшення даного показника відбулось за рахунок закупівлі нового плуга у 2018 році.

Порівнюючи показники 2018 року з попереднім 2017 роком слід відмітити збільшення всіх показників розміру виробництва, що обумовлено збільшенням обсягів виробництва, посівних площ та обсягами реалізації продукції. Найбільше зріс показник валова продукція у постійних цінах 2010 року (в 2 рази), вартості основних фондів (на 18,6%), грошова виручка від реалізації товарної продукції (на 9,3%), середньорічна чисельність працівників (на 4,5%), площа сільськогосподарських угідь (на 1,2%). Тенденція збільшення показників вказує на «розширення» масштабів основної діяльності товаровиробника.

Наступним етапом нашого дослідження буде визначення забезпеченість виробничими ресурсами та ефективність їх використання у досліджуваному підприємстві (табл. 2).

Таблиця 1

Показники розміру виробництва ПСП «Чапаєвське» Березанського району

Показники	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. у % до	
				2016 р.	2017 р.
Валова продукція (у постійних цінах 2010 року), тис. грн	7894,7	2484,7	5024,0	63,6	в 2 рази
Грошова виручка від реалізації товарної продукції, тис. грн	17509,3	13816,0	15104,2	86,3	109,3
Площа сільськогосподарських угідь, га	3112,0	3068,0	3105,0	99,8	101,2
Вартість основних фондів, тис. грн	3984,0	7125,0	8450,2	212,1	118,6
Середньорічна чисельність працівників, чол	43	22	23	53,5	104,5

Джерело: розраховано автором з використанням статистичної та фінансової звітності ПСП «Чапаєвське» Березанського району та джерело [2]

Таблиця 2

**Забезпеченість виробничими ресурсами та ефективність їх використання
в ПСП «Чапаєвське» Березанського району**

Показники	2016 р.	2017 р.	2018 р.	В середньому за 3 роки	2018 р. у % до	
					2016 р.	2017 р.
Припадає на одного середньорічного працівника, зайнятого в с-г. виробництві с-г. угідь, га	72,4	139,5	135,0	115,6	186,5	96,8
Одержано на 100 га сільгоспугідь, тис. грн:						
- валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р.	253,7	81,0	161,8	165,5	63,8	199,8
- грошової виручки від реалізації	562,6	450,3	486,4	499,8	86,5	108,0
- прибутку	190,4	50,7	130,5	123,9	68,5	257,5
Одержано на одного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві, тис. грн						
- валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р.	183,6	112,9	218,4	171,7	119,0	193,4
- грошової виручки від реалізації	407,2	628,0	656,7	564,0	161,3	104,6
- прибутку	137,8	70,7	176,1	128,2	127,8	249,3
Рівень рентабельності (збитковості), %	51,2	12,7	36,7	33,5	-14,5 в.п.	24,0 в.п.

Джерело: розрахунки проведені на основі форми 50-сг ПСП «Чапаєвське» Березанського району, джерело [2]

За даними таблиці 2 можна зробити висновки, що ПСП «Чапаєвське» Березанського району забезпечене виробничими ресурсами і ефективно їх використовує. Таким чином, в середньому за 3 останні роки на одного середньорічного працівника зайнятого в сільськогосподарському виробництві припадає 115,6 га, в 2018 році – 135,0 га, що на 86,5% більше ніж у базисному 2016 році, але на 3,2% менше ніж у попередньому 2017 році. На 100 га сільськогосподарських угідь було одержано 165,5 тис. грн валової продукції сільського господарства (в постійних цінах 2010 р.) в середньому за 3 роки, при цьому у 2018 році порівняно з базисним 2016 роком цей показник зменшився на 36,2%, а у порівнянні з 2017 роком збільшився на 99,8%, що зумовлено збільшенням обсягів виробництва у 2018 році. В середньому за 3 роки на 100 га сільськогосподарських угідь припадає 499,8 тис грн та 123,9 тис грн прибутку. На одного працівника припадає 171,7 тис. грн вартості валової продукції (в постійних цінах 2010 р.), 564 тис. грн грошової виручки та 128,8 тис. грн прибутку, при цьому спостерігається тенденцію збільшення у 2018 році вказаних показників в порівнянні з 2017 роком та з базисним 2016 роком.

Щодо рівня рентабельності (збитковості) слід відмітити, що за аналізований період підприємство отримувало прибутки. Рівень рентабельності склав 51,2%, 12,7%, 36,7% відповідно у 2016, 2017 та 2018 роках.

ПСП «Чапаєвське» спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, грошова виручка від якої займає в середньому за аналізований період

45,7% його грошових надходжень та соняшнику з питомою вагою в структурі (39%).

Для поглиблення аналізу обсягів виробництва проаналізуємо динаміку врожайності сільськогосподарських культур досліджуваного підприємства.

Аналізуючи дані таблиці бачимо, що врожайність культур є досить низькою, що зумовлено кризовою ситуацією, яка унеможливило купівлю добрив та засобів захисту рослин, а також порушення сівозмін з метою максимізації прибутків, що негативно впливає на якість ґрунтів і знижує врожайність культур. Виявлені недоліки ми плануємо усунути шляхом впровадження змін у виробничу підсистему системи менеджменту досліджуваного підприємства в наступному розділі.

Головною метою управління виробничою підсистемою є виробництво продукції своєчасно та з мінімальними витратами. Задачі кожного окремого виробничого підрозділу є різними, але головною управлінською ціль є однією для всіх: реалізація наявної виробничої програми та досягнення при цьому найбільш підходящого рівня затрат ресурсів, праці, часу та фінансів.

Таким чином, нами розроблено інвестиційний проект з впровадження нового сорту озимої пшениці на ПСП «Чапаєвське». Для реалізації даного проекту підприємство може використовувати частину вже наявної площі 400 га сільськогосподарських угідь. Устаткування для виробництва озимої пшениці, як і для інших культур підприємство вже має своє. Порівняємо ефективність нового сорту озимої пшениці з тим, який вирощує підприємство.

Таблиця 3

**Динаміка врожайності сільськогосподарських культур
ПСП «Чапаєвське» Березанського району, ц/га**

Культури	2016 р.	2017 р.	2018 р.	В середньому за 3 роки
Пшениця озима	23,0	22,1	20,8	22,0
Ячмінь ярий	19,9	12,6	18,9	17,1
Ячмінь озимий	14,8	11,9	21,3	16,0
Соняшник	24,8	8,0	14,8	15,9

Джерело: розрахунки проведені на основі форми 50-сг ПСП «Чапаєвське» Березанського району

Порівняння старого та нового сорту озимої пшениці

Показники	Озима пшениця ПСП «Чапаєвське» за 2018 р.		Благодарка Одеська за один рік дії проекту		Благодарка Одеська за 4 роки дії проекту	
	загалом	на 1 га	загалом	на 1 га	загалом	на 1 га
Собівартість, грн	5374900,0	4112,5	13280870,1	33202,2	53123480,4	132808,7
Виручка, грн	7365900,0	5635,7	19795203,3	49488,0	79180813,3	197952,0
Прибуток, грн.	1991000,0	1523,3	6514333,2	16285,8	26057332,9	65143,3
Площа, га	1307,0	1,0	400,0	1,0	400,0	1,0
Врожайність, ц/га	21,3	21,3	76,3	76,3	76,3	76,3

Джерело: розраховано автором з використанням джерел [2; 3]

Отже, з розрахунків таблиці 4 ми бачимо, що новий сорт озимої пшениці є більш ефективний ніж старий, і таким чином на 1 га старого сорту озимої пшениці ми отримували прибуток в розмірі 1523,3 грн, а нового – 16285,8 грн, що на 14762,5 грн більше. Додатково мінімізувати ризики вирощування озимої пшениці допоможе страхування культури, закупівля якісного сортового посівного матеріалу, впровадження досягнень науки, техніки передового досвіду, постійне планування і аналіз робіт агропідприємств.

Жодне підприємство не може здійснювати виробничу діяльність без відповідного матеріального і фінансового забезпечення, що є майновою складовою підприємства.

Фінансова підсистема забезпечує присутність у певний час та в необхідному розмірі фінансових ресурсів. Дана підсистема бере на себе взаємозв'язки з: іншими підприємствами (плата за постачання сировини, продукції, певних матеріальних цінностей, реалізацію продукції), засновниками (розподілення прибутку), персоналом (оплата праці, розподілення доходів та прибутку, виплата дивідендів по акціях), державними органами управління (сплата податків) [4, с. 59].

Для аналізу фінансової підсистеми менеджменту ПСП «Чапаєвське» Березанського району нами використано метод «ККК», розроблений викладачами МНАУ, який складається з п'яти показників, у т.ч. рівня рентабельності активів (норматив знаходиться в межах >0), коефіцієнта автономії (норматив знаходиться в межах >0,5) і трьох показників ліквідності: абсолютної ліквідності (норматив знаходиться в межах 0,2-0,35 і вище), швидкої ліквідності (норматив знаходиться в межах 0,7-1,0 і вище) та покриття (норматив знаходиться в межах 1-2,5 і вище). Якщо рівень рентабельності має позитивне значення, а коефіцієнти фінансового стану знаходяться в межах нормативу, показник оцінюється в 20 балів. Якщо підприємство отримує менше 60 балів – йому загрожує банкрутство. Метод «ККК» складається з показника фінансових результатів і показників фінансового стану [4, с. 61].

Таким чином, для ПСП «Чапаєвське» даний показник має наступний рівень в період з 2016 по 2018 роки (табл. 5).

За методом «ККК» ПСП «Чапаєвське» протягом аналізованого періоду знаходиться в далекому від банкрутства фінансовому стані, так як розраховані показники в більшості випадків відповідають, або більші нормативних.

Але слід відмітити погіршення ситуації у 2017 та 2018 роках, на що вплинули показники абсолютної та швидкої ліквідності. Ліквідність підприємства характеризується наявністю в його розпорядженні ліквідних засобів у формі залишку грошей у касі, грошових коштів на рахунках у банку та тих елементів оборотних активів, що легко реалізуються [5, с. 96]. На зниження вказаних показників вплинули інвестиції в основні засоби (підприємство закупило нову техніку для обробки землі).

Для підтримки наявного стану фінансової підсистеми ми пропонуємо впровадити центри відповідальності, що сприятимуть подальшому розвитку підприємства: центр витрат (структурний підрозділ, керівник якого несе відповідальність тільки за витрачання коштів у відповідності із доведеним йому бюджетом); центр доходу (структурний підрозділ, керівник якого несе відповідальність тільки за формування доходів у встановлених обсягах); центр прибутку (структурний підрозділ, керівник якого несе відповідальність за доведені йому завдання щодо формування прибутку); центр інвестицій (структурний підрозділ, керівник якого несе відповідальність за використання наданих йому інвестиційних ресурсів і отримання необхідного прибутку від інвестиційної діяльності).

Підсистема управління людськими ресурсами є дуже важливою для підприємства. Для підвищення ефективності функціонування системи управління людськими ресурсами на ПСП «Чапаєвське» Березанського району, ми можемо використати систему мотивації працівників. Спочатку визначимо як на даний момент на підприємстві мотивують працівників (табл. 6).

Таблиця 5

Розрахунок коефіцієнтів за методом «ККК»

Коефіцієнти	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Абсолютна ліквідність	0,003	0,009	0,010	0	0	0
Швидка ліквідність	0,92	0,33	0,41	20	0	0
Покриття	2,19	1,35	2,01	20	20	20
Автономії	0,67	0,55	0,62	20	20	20
Рівень рентабельності активів	0,21	0,19	0,24	20	20	20
Сума балів	80	60	60			

Джерело: розраховано автором на основі фінансової звітності ПСП «Чапаєвське» Березанського району

Таблиця 6

**Основні показники використання трудових ресурсів
ПСП «Чапаєвське» Березанського району**

Показники	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. в порівнянні з		В середньому за 3 роки
				2016 р.	2017 р.	
Середньооблікова кількість штатних працівників, чол.	43	22	23	53,5	104,5	29,3
Прийнято працівників, чол.	5	2	4	80,0	в 2 рази	3,7
Плинність кадрів, %	18,9	48,8	4,5	29,9 в.п.	-44,3 в.п.	24,1
Фонд робочого часу, люд.-год.	1465,3	756,6	1024,2	69,9	135,4	1082,0
Фонд оплати праці штатних працівників, тис. грн.	657,0	700,5	815,9	124,2	116,5	724,5
Фонд основної заробітної плати, тис. грн.	128,5	120,9	135,1	105,1	111,7	128,2
Фонд додаткової заробітної плати, тис. грн.	93,0	38,5	21,0	22,6	54,5	50,8
Заохочувальні та компенсаційні виплати, тис. грн.	64,5	25,9	38,6	59,8	149,0	43,0
Оплата за невідпрацьований час, тис. грн.	31,0	20,0	18,0	58,1	90,0	23,0

Джерело: розраховано автором з використанням статистичної та фінансової звітності ПСП «Чапаєвське» Березанського району

Аналізуючи дані таблиці бачимо різке скорочення кількості штатних працівників у 2017 році, що було спричинено економічною ситуацією в країні. Плинність кадрів у 2017 році становила 48,8%, але у 2018 році бачимо стабілізацію ситуації, на що вплинуло вдосконалення системи матеріального стимулювання і нормування праці. У звітному 2018 році в порівнянні з базисним 2016 роком спостерігається погіршення всіх показників, що спричинено кризою. В порівнянні з 2017 роком відбулось зменшення плинності кадрів на 44,3%, збільшилась кількість найманих працівників.

Середня заробітна плата одного штатного працівника за місяць у 2018 рік складала 2956,16 грн, що менше за мінімальну заробітну плату (3200 грн), але треба враховувати, що у 2018 році з 23 штатних працівників 4 особи прийняті на умовах неповного робочого дня.

Для збільшення ефективності системи управління праці ми пропонуємо залучати до роботи молодих спеціалістів та покращити систему морального заохочення.

Висновки і пропозиції. Аналіз діючої системи менеджменту на ПСП «Чапаєвське» Березан-

ського району дав змогу виявити деякі її недоліки: виробнича підсистема потребує збільшення виробництва продукції, але не за рахунок розширення посівних площ, а за рахунок підбору нових сортів культур; фінансова підсистема знаходиться на відповідному рівні, але враховуючи мінливе середовище потребує більшої гнучкості; підсистема управління людськими ресурсами включає в себе лише матеріальне стимулювання працівників, що є недосконалим підходом керівництва та додатковими затратами, коли є дієві нематеріальні стимули.

У підсумку проведеного дослідження зазначимо, що сучасний менеджмент має складну природу. Управління передбачає виконання суспільно необхідних завдань щодо формування, організації, регулювання, контролю та координації процесів, тобто функцій менеджменту.

Основною передумовою підвищення ефективності процесу управління діяльністю сільськогосподарських підприємств є використання внутрішніх та зовнішніх механізмів управління, орієнтованих на максимальне використання сукупного потенціалу, кожен з яких реалізується на певному рівні діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Завадський Й.С. Менеджмент : навчальний посібник. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 2007. 543 с.
2. Назарчук Т.В., Косіюк О.М. Менеджмент організацій : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 560 с.
3. Збарський В.К. Управління розвитком малих сільськогосподарських підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Фінанси і кредит*. 2013. № 1. С. 108–115.
4. Шапурова О.О. Моделі оцінки банкрутства та кризового стану підприємств. *Економіка і держава*. 2015. № 4. С. 59–64.
5. Бойчик І.М. Економіка підприємства : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 528 с.

References:

1. Zavadsky, Y.S. (2007). *Management [Management]*. Kiev : Ukrainian-Finnish Institute of Management and Business. (in Ukrainian)
2. Nazarchuk, T.V. (2015). *Management orhanizatsiy [Management of Organizations]*. Kiev : Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
3. Zbarsky, V.K. (2013). *Upravlinnya rozvytkom malykh sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv [Management of development of small agricultural enterprises]*. *Bulletin of Sumy National Agrarian University. Finance and Credit*, vol. 1, pp. 108–115.
4. Shapurova, O.O. (2015). *Modeli otsinky bankrutstva ta kryzovoho stanu pidpryyemstv [Models of bankruptcy and crisis assessment of enterprises]*. *Economy and the state*, vol. 4, pp. 59–64.
5. Boychuk, I.M. (2007). *Ekonomika pidpryyemstva [Business Economics]*. Kiev : Center for Educational Literature. (in Ukrainian)

ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ НА ДИСТАНЦІЙНІЙ ОСНОВІ

Анотація. Висвітлено недосконалість системи управління персоналом сільськогосподарських підприємств і існування певних проблем в його зростанні. Підкреслено важливість персоналу у підвищенні ефективності функціонування та конкурентоспроможності сучасних сільськогосподарських підприємств. Розглянуто особливості управління професійним навчанням працівників сільськогосподарських підприємств. Досліджено теоретичні погляди на проблему підвищення кваліфікації. Наведено принципи забезпечення високої ефективності підвищення кваліфікації. Обґрунтовано доцільність розробки дистанційної форми навчання та використання пріоритетних методів навчання, якими є інтерактивні методи. Визначено механізм реалізації заходів організації управління розвитком персоналу. Підкреслено актуальність дистанційної освіти.

Ключові слова: управління, працівники, професійне навчання, дистанційна форма, зростання.

Kislyak Anna, Stylnik Vita

Mykolayiv National Agrarian University

PROFESSIONAL TRAINING OF AGRICULTURAL EMPLOYEES ON THE REMOTE BASIS

Summary. Theoretical issues of professional training of employees are considered. It is noted that high-quality higher education and professional training of agricultural workers are dominant in creating an economic value system and the ability to adapt quickly in a changing environment. Acquiring new knowledge, skills and abilities gives you the opportunity to put them into practice. The importance of staff for every modern organization is emphasized. Qualification considered as a set of special knowledge and practical skills that determine the degree of readiness of the employee to perform professional functions of appropriate complexity. The impossibility without the qualified personnel to achieve the goals set before the organization is affirmed. The imperfection of the personnel management system of agricultural enterprises and the existence of certain problems in its growth are highlighted. The importance of staff in improving the efficiency and competitiveness of modern agricultural enterprises is emphasized. The current situation on the labor market can be characterized by rising unemployment, reduced employment, exacerbating the problem of providing jobs to people with higher education. Considered features of management of vocational training of employees of agricultural enterprises. Theoretical views on the problem of advanced training are investigated. The principles of ensuring high efficiency of advanced training are given. The expediency of developing distance learning and the use of priority teaching methods, which are interactive methods, are substantiated. The mechanism of realization of measures of organization of management of personnel development is defined. The relevance of distance education is emphasized. It is proved that the quality of distance learning depends on the degree of involvement of teachers, who are charged with the development of interactive training courses and control over the process of learning students. It is concluded that the low quality of distance learning and poor results can be explained only by insufficient efforts in practical implementation of training courses or by misunderstanding by teachers of all the endless possibilities of computer technologies and the Internet.

Keywords: management, employees, vocational training, distance form, growth.

Постановка проблеми. Якісна вища освіта і професійне навчання сільськогосподарських працівників є домінантою у створенні економічної системи цінностей та вмінні швидко адаптуватися в умовах мінливого середовища, оскільки придбання нових знань, умінь і навичок, в першу чергу, дає можливість застосувати їх на практиці. Сучасні інформаційні та комп'ютерні технології дозволяють реалізувати управління навчанням і розвитком персоналу у віддаленому форматі. Система дистанційного навчання персоналу реалізується на основі «хмарної технології», в форматі комплексу комп'ютерних програм або сервісів, доступних учням через Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз результатів діяльності сільськогосподарських підприємств України дозволяє зробити висновки про недосконалість системи управління персоналом і існування певних проблем в його зростанні, що підтверджується рядом досліджень. Даною проблематикою займалися такі вітчиз-

няні та зарубіжні вчені, як В.Я. Брич, В.Р. Весніна, А.Н. Винник, А.Я. Гугулі, А.П. Егоршин, А.М. Колот, В.І. Шульга та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до проведених науковцями досліджень, існує достатньо відпрацьоване теоретично питання професійного навчання працівників. Але недостатньо розкриті питання, щодо вагомості та можливостей застосування системи дистанційного навчання персоналу на сільськогосподарських підприємствах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розглянути організацію системи дистанційного навчання і розробити напрямки професійного розвитку персоналу сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах динамічних інноваційних перетворень в Україні, підвищення ринкової конкуренції і глобалізації економічних процесів, персонал виступає важливим чинником підвищення ефективності функціонування та конку-

рентоспроможності сучасних сільськогосподарських підприємств. Економічна криза спонукає до використання нових підходів до управління персоналом, які можуть забезпечити стабільний розвиток підприємства. Особливе місце в забезпеченні соціально-економічної ефективності управління персоналом підприємства належить управлінню його професійним розвитком. Невизначеність економічного середовища відзначається не тільки на формі господарювання, орієнтуючи його на ефективне використання обмежених ресурсів, в тому числі трудового потенціалу особистості, а й самої природи людської діяльності, її цілей, структури, спрямованості, характеру переваг і цінностей. В системі цих змін все більш важливе місце займає кар'єрний ріст, який дозволяє підприємству більш повно розкривати і використовувати потенціал працівників, а персоналу – задовольнити широкий спектр потреб [1].

Здатність організації постійно підвищувати професійний рівень своїх співробітників є одним з найважливіших чинників забезпечення конкурентоспроможності її на ринку з огляду на те, що в сучасних умовах швидко старіють теоретичні знання, вміння та практичні навички персоналу. Якісно нові підходи кадрової політики є запорукою успішної діяльності та вирішення проблем.

Як правило, на українських підприємствах не ведеться цілісний моніторинг розвитку персоналу, не приділяється належна увага зростанню коефіцієнта рівня використання кадрів – підвищення кваліфікації тощо.

Підвищення кваліфікації персоналу організації – це безперервний динамічний процес, який являє собою один з видів професійного навчання, що має на меті підвищення рівня теоретичних знань, практичних навичок і вмінь персоналу.

Сучасну ситуацію на ринку праці можна охарактеризувати зростанням безробіття, скороченням чисельності зайнятого населення, загостренням проблеми надання робочих місць людям з вищою освітою. Однак, час змінюється, і зміни відбуваються в економічній, політичній і соціальній політиці країни. У ринковому середовищі, де йде жорстка конкурентна боротьба за виживання, працювати доводиться по-новому. Персоналу висувуються нові умови, а саме: гнучка реакція на існуючий попит, знаходження потенційного попиту і переведення його в реальний, боротьба за нового споживача і утримання старого, вміння пристосовуватися до частих змін структури виробництва і функціональних обов'язків, обліку психологічних чинників та тощо. Така ситуація спонукає кожного працівника постійно турбуватися про своє професійне навчання або підвищення кваліфікації.

Проблема навчання персоналу – це проблема, яка в даний час набуває особливого значення для вітчизняних організацій, адже в умовах ринкової економіки пред'являється колосальна безліч вимог до рівня знань персоналу, його компетенції. Для кожної сучасної організації персонал має велике значення, так як без кваліфікованих кадрів жодна організація не зможе досягти поставлених перед нею цілей. Саме тому можна зробити висновок, що організація, зацікавлена в досягненні стратегічних цілей і основної місії

в цілому, повинна максимально ефективно не тільки використовувати, а й розвивати свій кадровий потенціал.

Кваліфікація – це сукупність спеціальних знань та практичних навичок, що визначають ступінь підготовленості працівника до виконання професійних функцій відповідної складності.

Спонукаючи причини підвищення кваліфікації:

- 1) прагнення зберегти займану посаду;
- 2) прагнення до просування по кар'єрних сходах;
- 3) прагнення до підвищення заробітної плати;
- 4) прагнення отримати нові знання, навички, досвід;
- 5) прагнення розширити ділові контакти;
- 6) формування у працівників цінностей і установок, що підтримують стратегію, цілі організації та сформовану корпоративну культуру.

До принципів, реалізація яких забезпечує високу ефективність підвищення кваліфікації, можна віднести:

- 1) облік вихідного рівня знань персоналу, який проходить навчання;
- 2) формування і підтримка високої мотивації персоналу до навчання;
- 3) здійснення зворотного зв'язку між організацією і її персоналом;
- 4) можливість практичного застосування отриманих знань;
- 5) перенесення отриманих знань в реальні робочі умови;
- 6) затребуваність результатів навчання персоналу та інші.

Стереотипно прийнято мати на увазі під підвищенням кваліфікації навчання, організоване або в рамках робочого місця (дане навчання застосовують великі організації за умови, що роботодавець організовує навчальний процес від початку до кінця самостійно), або в рамках спеціалізованого навчального закладу (державні або приватні освітні установи, як вітчизняні, так і зарубіжні).

У більшості випадків таке навчання має на увазі очну форму навчання, але в той же час для передачі теоретичних знань можна скористатися дистанційною формою навчання. З підвищенням рівня кваліфікації у працівників розширюється діапазон їх професійних можливостей, але в той же час можна виділити якусь особливість підвищення кваліфікації: в зв'язку з володінням теоретичними знаннями і практичними навичками виконання тієї чи іншої роботи, які навчаються можуть критично поставитися до пропонованого для вивчення матеріалу.

Управлінська діяльність в сучасних економічних умовах відрізняється вагомою роллю демократизації і побудови партнерських взаємовідносин – це знаходить своє відображення в системному підході до навчання в рамках підвищення рівня кваліфікації персоналу [2, с. 64].

Пріоритетними методами навчання є інтерактивні методи, що дозволяють практично відпрацювати отримані знання, навички та вміння. Зростаючий потік інформації вимагає впровадження таких методів навчання, які сприяють передачі великого обсягу інформації в максимально короткий термін, при цьому забезпечують високий рівень оволодіння розглянутого матеріалу і його практичного закріплення. Саме в цьо-

му і відбивається системність підвищення рівня кваліфікації персоналу.

Вибір співвідношення форм, видів і методів розвитку персоналу залежить від специфіки діяльності організації.

Важливо аналізувати і переймати досвід з управління розвитком персоналу в розвинених країнах світу. Як відомо, основою японської системи професійного навчання є концепція «гнучкого працівника», складова частина процесу праці – це безперервна освіта.

В Америці найбільш поширеними формами навчання є: короткострокові курси при школах бізнесу і вищих навчальних закладах (2-4 тижні) вечірні курси; перепідготовка персоналу на основі двосторонніх договорів між фірмами та навчальними закладами. Всі перераховані форми навчання сприяють якійсь підготовці та підтримці конкурентоспроможності робочої сили.

В Україні навчання в основному проводиться поза робочим місцем і включає: відвідування семінарів; ділові ігри, які передбачають розбір складних ситуацій, в ході яких учасники отримують ролі в діловій ігровій ситуації і розглядають варіанти прийняття рішень; навчальні ситуації – реальна або вигадана управлінська ситуація з питаннями для аналізу. Також проводять тренінги сенситивності, які підвищують людське сприйняття і покращують взаємодію з іншими. Вони необхідні для службовців сфери послуг, які повинні володіти бездоганними навичками комунікації. Також державні служби проводять підвищення кваліфікації персоналу, спрямоване на підтримку, вдосконалення, розширення та поглиблення професійного рівня знань, навичок і вмінь персоналу, пов'язаних з вимогами ринку.

Метою сучасних програм підвищення кваліфікації є: навчити службовців самостійно думати, вирішувати комплексно проблеми, працювати командою. Вони дають знання, що виходять за рамки посади та формують бажання вчитися. При плануванні підвищення кваліфікації проводять аналіз потреби в навчанні, визначають існуючі навички і знання, виявляють розбіжності і потреби в навчанні і пріоритети їх задоволення. Для керівників і фахівців підвищення кваліфікації здійснюється у вузах, в аналогічних організаціях та за кордоном.

Розвиток і навчання повинні бути чітко організовані для досягнення поставленої мети організації щодо поліпшення конкурентоспроможних переваг персоналу. Структура управління професійним розвитком персоналу складається з наступних компонентів:

- 1) планування і прогнозування професійного розвитку персоналу;
- 2) організація професійного розвитку;
- 3) мотивація персоналу до професійного розвитку персоналу;
- 4) контроль за реалізацією професійного розвитку, контроль успішності і результативності навчання.

Кожен із структурних елементів управління професійним розвитком персоналу на першому і другому рівні має свій сенс і призначення.

Так, планування професійного розвитку персоналу передбачає визначення стратегічних цілей в управлінні розвитком персоналу, обґрунтуван-

ня необхідності та напрямків професійного навчання в організації та визначення його завдань.

Організація процесу професійного розвитку здійснюється в наступній послідовності:

- визначають еталон працівника для даної організації, який відповідає як вимогам зовнішнього ринку праці, так і потребам самої організації;
- вивчаються особливості професійного розвитку персоналу організації і його резерви;
- реалізується програма професійного розвитку персоналу, тобто заплановані заходи щодо професійного навчання персоналу;
- спонукання персоналу до самостійної роботи з професійного розвитку.

Система оцінки навчання персоналу найчастіше виконується в формі інтерактивних тестів. З боку викладачів управління навчанням і розвитком персоналу при цьому фактично обмежується загальною координацією процесів, в цілому повністю відбуваються на основі комп'ютерних алгоритмів.

Дистанційне навчання привабливо по ряду причин:

- напрямок співробітників на навчання до навчальних центрів досить дорого обходиться організації;
- співробітники можуть підвищувати кваліфікацію у вільний час, без відриву від основної роботи;
- створення сайтів і розробка комп'ютерних програм коштує значно дешевше змісту в штаті кваліфікованих викладачів.

Однак такого роду комп'ютерна «механізація» навчального процесу практично виключає один з найбільш значущих для якісного навчання фактор – участь викладача як особистості, особливо це актуально при організації дистанційного навчання з охорони праці, промислової та пожежної безпеки.

Викладачами в навчальних центрах, як правило, працюють досвідчені професіонали, що володіють великим досвідом, які знають всі секрети професії зсередини. У живому спілкуванні з викладачем учні дізнаються про реальні події, так звані «кейсах», що відбувалися на виробництві.

Розповіді про реальні випадки виробляють глибоке емоційне враження на слухачів, що призводить до полегшення засвоєння інформації та глибокому запам'ятовуванню.

Комп'ютерні програми для дистанційного навчання розробляються програмістами, які не є фахівцями в інших сферах знання, на відміну від викладачів. Це призводить до суттєвих обмежень щодо наданого навчального матеріалу.

Живі викладачі не тільки мають великий трудовий досвід, а й самі намагаються триматися в курсі всіх актуальних подій по галузі. Кожну інновацію викладач може донести до знаходяться в процесі підвищення кваліфікації співробітників компанії невідкладно, у міру надходження нової інформації.

Тоді як комп'ютерні програми оновлюються лише час від часу. В результаті галузеві нововведення стають відомі співробітникам компанії з істотним запізненням.

В цілому якість дистанційного навчання залежить від ступеня залученості викладачів, яким доручено займатися розробкою інтерактив-

них навчальних курсів і контролем над процесом засвоєння знань учнями.

Немає ніякої складності і в тому, щоб організувати «живе» спілкування викладача з учнями в чатах, за допомогою відеоконференцій.

Таким чином, при грамотному і комплексному підході, дистанційне навчання може практично нічим не відрізнятися від навчання «вживу» в навчальних закладах. Для цього тільки потрібно, щоб самі викладачі та організатори віддаленого навчання отримали відповідну підготовку в знанні всіх сучасних можливостей інтернет-технологій і оволоділи їх практичним застосуванням.

Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок – низька якість дистанційного навчання і слабкі кінцеві результати можуть пояснюватися тільки недостатніми зусиллями щодо практичної реалізації навчальних курсів або в незрозумінні викладачами всіх нескінченних можливостей комп'ютерних технологій та Інтернету.

Список літератури:

1. Корсаков Д.О. Організаційна діагностика системи управління персоналом підприємства. *Національна бібліотека імені В.І. Вернадського*. 2011. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113kors.pdf
2. Мажник Л.О. Місце технології управління персоналом підприємства у системі управління. *Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ*. 2008. № 4(16). С. 63–65.

References:

1. Korsakov, D.O. (2011). Organizational diagnostics of enterprise personnel management system [Organizational diagnostics of enterprise personnel management system]. *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho*. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113kors.pdf (accessed 10 September 2019).
2. Mazhnyk, L.O. (2008). Mistse tekhnolohii upravlinnia personalom pidpryemstva u systemi upravlinnia [The place of enterprise personnel management technology in the management system]. *Visnyk Kryvorizkoho ekonomichnoho instytutu KNEU*, no. 4(16), pp. 63–65.

Однак слід розуміти і те, що повномасштабна реалізація дистанційних курсів підвищення кваліфікації з залученням всіх сучасних технологій зажадає серйозних фінансових вкладень і залучення висококваліфікованих фахівців.

– Придбання або оренда професійного освітлювального, звуко- та відеозаписувального обладнання, програмного забезпечення.

– Залучення до роботи над проектами професійних фотографів, режисерів, акторів.

– Безперервне адміністрування та модерування дистанційних інтерактивних навчальних курсів.

Висновки і пропозиції. При всіх недоліках і складнощах – за дистанційним навчанням майбутнє. Тенденція до віддалених форматів організації різного роду процесів ось уже на протязі багатьох років у всьому світі посилюється. У технологічно розвинених державах уже сьогодні значна частина зайнятого населення працює і підвищує кваліфікацію в дистанційному форматі.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ГРОШОВИХ КОШТІВ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена удосконаленню обліку грошових коштів суб'єкта господарювання в контексті забезпечення його платоспроможності. Визначено актуальність проблематики обліку грошових коштів у контексті забезпечення сталого та стратегічного розвитку суб'єкта господарювання. З'ясовано сутність видозміни понять «грошові кошти» та «платоспроможність» у ринкових умовах господарювання. Визначено класифікацію грошових коштів відповідно до нормативних актів та з'ясовано важливість їх раціонального поділу для організації аналітичного обліку на основі якого формується інформаційне забезпечення управління платоспроможністю суб'єкта господарювання. Визначено мету та завдання управління грошовими коштами. Ідентифіковано основні проблеми обліку грошових коштів суб'єкта господарювання й шляхи їх вирішення. Наведено один із напрямів вирішення загально визначених проблем, що забезпечить підвищення інформаційної цінності облікових даних при прийнятті управлінських рішень.

Ключові слова: аналітичний облік грошових коштів, грошові кошти, грошові потоки, класифікація грошових коштів, управління грошовими коштами, платоспроможність, проблеми обліку грошових коштів.

Kuz Vasyl, Kitsen Tetiana

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

IMPROVING CASH ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF THE PROVIDING ENTERPRISE'S SOLVENCY

Summary. The article focuses on improving cash accounting in the context of the providing enterprise's solvency. The relevance of cash accounting issues in the context of ensuring sustainable and strategic development of the enterprise is determined. The essence and changes of the terms «cash» and «solvency» in the market conditions are clarified. It is stated that cash accounting should be considered as a set of interconnected sequential, organizational, logical, settlement operations and procedures for generating information on accounts receivable and payable, payroll for employees, with accountable persons, other creditors, taxes and payables. The classification of funds in accordance with the regulations is determined and the importance of their rational division for the organization of analytical accounting is formed, on the basis of which the information support of the solvency management of an entity is formed. The purpose and objectives of cash management have been identified. The main problems of accounting of the cash of the economic entity and the ways of their solving are identified. One of the ways of solving common problems is investigated, which is the direction of improvement of organization and methodology of accounting, and directions of improvement of information support of cash flow management of the enterprise, improvement of organization and methodology of accounting of funds and directions of consistency of policies of management of cash and related objects. The theoretical and methodological provisions of the study have been brought to the level of specific proposals for the development of a new accounting account and the opening of analytical accounts to it, which will reflect the cash receipts from the sale of goods to obtain information on the enterprise's solvency.

Keywords: analytical accounting of cash, cash, cash flows, classification of funds, cash management, solvency, problems of accounting of funds.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку економіки України характеризується такими негативними рисами, як криза платежів, погіршення платоспроможності підприємств, значний розмір заборгованості підприємств перед партнерами тощо. Одна з причин цього – недостатнє володіння керівництвом методами управління грошовими потоками та ефективної організації облікового відображення. Своєчасне прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо ефективного використання та управління рухом грошових коштів є однією з важливих передумов успішної діяльності суб'єкта господарювання, забезпечення його платоспроможності.

Платоспроможність та ліквідність прямо залежать від спроможності суб'єкта господарювання, від ефективності рішень його управлінського персоналу, своєчасно і в потрібному обсязі генерувати грошові потоки. Все це вимагає реалізації цілісної

системи управління (прогнозування, планування, обліку та контролю над грошовими потоками) грошовими активами. В умовах потенційної появи негативних фінансово-економічних явищ на мікрорівні, ускладнення господарських й управлінських процесів, управління грошовими потоками підприємств є надзвичайно актуальним, що вимагає раціональної організації та ведення бухгалтерського обліку грошових активів.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблематиці грошових коштів присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Хоча автори й досліджують проблематику грошових коштів з різних точок зору, всі вони акцентують увагу на вирішенні таких проблем бухгалтерського обліку грошових коштів, як їх класифікація, створення інформаційної бази даних для аналізу й контролю грошових коштів та, головне, правильне і своєчасне їх відображення у фінансовій звітності підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми обліку грошових коштів присутні як в теоретичній так і в практичній площині. Не зважаючи на те, що система організації та ведення бухгалтерського обліку грошових коштів в Україні постійно зазнає удосконалення, все ж існують невирішені проблеми, пов'язані із необхідністю побудови, за допомогою облікового інструментарію, раціонального інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень, спрямованих на забезпечення платоспроможності суб'єкта господарювання в поточному та перспективних періодах.

Облік грошових коштів слід досліджувати як сукупність взаємопов'язаних послідовних, організаційних, логічних, розрахункових операцій і процедур формування інформації щодо дебіторської та кредиторської заборгованості, розрахунків за виплатами працівникам, з підзвітними особами, іншими кредиторами, за податками й зборами тощо. У даному контексті окреслення напрямів удосконалення облікового відображення операцій з грошовими коштами слід розглядати як елемент формування інформаційного забезпечення процесу управління платоспроможністю суб'єкта господарювання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування теоретичних та організаційно-методичних положень, а також розробка практичних рекомендацій з удосконалення бухгалтерського обліку грошових коштів задля ефективного управління грошовими потоками в цілях забезпечення платоспроможності суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан розвитку вітчизняної економіки характеризується процесами, які свідчать про те, що загальна її стабільність напряму залежить від фінансової стійкості суб'єктів господарювання. Основною характеристикою їх фінансової стійкості є здатність в достатніх обсягах генерувати свої грошові кошти для подальшого функціонування та розвитку.

Грошові кошти посідають значне місце в діяльності суб'єктів господарювання, установ та організацій. Вони виступають відокремленим об'єктом системи бухгалтерського обліку та водночас грошовим вимірником для всіх інших облікових об'єктів.

Для кращого розуміння сутності грошових коштів в сучасній літературі визначається, що найкраще сутність проявляється через їх функції. Загалом виділяють п'ять функцій грошей: міри вартості, засобу обігу, засобу накопичення, засобу платежу та світові гроші (рис. 1).

Багатогранність функцій, що виконуються грошовими коштами зумовлює складність трактування досліджуваного поняття, а також призводить до включення грошових коштів (грошових потоків) до активних управлінських об'єктів.

Відповідно до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» «грошові кошти (гроші) – готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання» [14]. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 «Звіт про рух грошових коштів» визначає «грошові кошти як готівку в касі та депозити до запитання» [13]. Національними правилами ведення обліку встановлено, що до грошових коштів суб'єктів господарювання належать: «готівка в касі, кошти на рахунках у банку та депозити до запитання» [14].

Питанню, яке стосується підходів до визначення сутності поняття «грошові кошти», в економічній літературі присвячували чимало зарубіжних та вітчизняних авторів, проте підходи авторів (М. Дерій [5, с. 62], І.С. Несходовський [15, с. 15], С.М. Остафійчук [17, с. 217], В.І. Єфіменко [7], Й.С. Завадський [8, с. 323] та Г.В. Осовська [16, с. 235]) до розгляду обліково-економічної сутності грошових коштів в ринкових умовах господарювання значно відрізняються між собою.

Дерій М. же наголошує, що грошові кошти – основні сегменти для здійснення готівкових і безготівкових розрахунків між державними бюджетними установами та підприємствами [5, с. 62]. Несходовський І.С. аналізує досліджуваний об'єкт як функціональний показник: «абстрактний вимірник економічних процесів, явищ, об'єктів, який суб'єкти згодні приймати як платіжний засіб» [15, с. 15]. Також окремі автори вважають, що грошові кошти – це окремий вид активів підприємства. До таких авторів можемо віднести: С.М. Остафійчук [17, с. 217] та В.І. Єфіменко [7]. Завадський Й.С. [8, с. 323] та Г.В. Осовська [16, с. 235] стверджують, що грошові кошти це доходи та надходження.

Таким чином бачимо, що ознайомлення з теоретичними напрацюваннями зарубіжних та вітчизняних економістів свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення поняття «грошові кошти». Це пов'язано з тим, що інформація про грошові кошти використовується для різних цілей, адже саме вони продукують набір функцій, які виконуються грошовими коштами в ринкових умовах господарювання.

Питанню класифікації грошових коштів, а не грошових коштів як самостійного об'єкта, свою увагу присвятили чимало вітчизняних та зарубіжних дослідників [5; 15; 17], адже ефективна

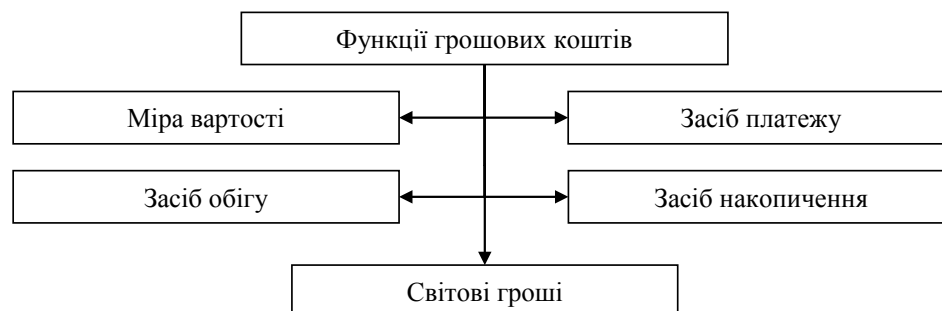

Рис. 1. Функції грошових коштів

класифікація грошових коштів це підґрунтя для організації аналітичного обліку на основі якого формується інформаційне забезпечення управління платоспроможністю суб'єкта господарювання. Тому слід приділяти значну увагу класифікації грошових потоків при виборі моделі управління ними.

Розглянемо детальніше види грошових потоків підприємства від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності відповідно до чинного бухгалтерського законодавства (рис. 2).

Дане розмежування витрачань та надходжень грошових коштів від різних видів діяльності дозволяє надійніше оцінювати платоспроможність суб'єкта господарювання, тому що забезпечує управлінський персонал необхідними даними про зміст та предмет операцій за результатом здійснення яких відбувається надходження чи витрачання грошових коштів, а отже й посилення чи погіршення позицій фінансової стійкості. За допомогою такої ідентифікації суб'єкти прийняття управлінських рішень зможуть оцінити які саме види діяльності, господарські операції чи управлінські дії призводять до синхронності надходжень грошових коштів, а які до обсягів їх витрачань.

Рациональне та збалансоване управління грошовими коштами значно впливає на забезпечення та управління платоспроможністю підприємства. Оперативна, повна і достовірна інформація про рух грошових коштів повинна сприяти підвищенню якості управлінських рішень, які безпосередньо в подальшому впливають на фінансовий стан підприємства. Тому необхідно розробити ефективну систему інформаційного забезпечен-

ня, яка б дозволила охопити значний обсяг бухгалтерської та аналітичної інформації, зокрема про його платоспроможність.

Тому з метою ефективного управління грошовими потоками та фінансовою діяльністю підприємства в цілому доцільно вводити в практику розрахунків системи показників грошових потоків як вимірників фінансової стійкості, платіжної стабільності та нормальної платоспроможності [6].

Різні автори трактують поняття «платоспроможність» по-різному, проте більшість із них пов'язують це із здатністю суб'єкта господарювання сплачувати за зобов'язаннями.

Так, наприклад, Н.М. Давиденко під платоспроможністю розуміє «наявність у підприємства грошових коштів та їх еквівалентів, достатніх для розрахунків за кредиторською заборгованістю, що потребує негайного погашення» [4], В.М. Вовк розуміє «достатність ліквідних активів для погашення в будь-який момент усіх короткотермінових зобов'язань перед кредиторами» [3].

З іншого боку, В.І. Іващенко В.І. і М.А. Болюх [10] вважають платоспроможність «найважливішим показником, який характеризує фінансовий стан підприємства», І.М. Макарчук [12] – «важливим узагальненим показником стійкості фінансового стану підприємства», а І.В. Зятковський [9] ототожнює платоспроможність із фінансовою стійкістю.

Савицька Г.В. розглядає платоспроможність у «взаємозв'язку з ліквідністю підприємства та ліквідністю його балансу, і порівнює цей зв'язок з багатоповерховим будинком, у якому всі поверхи рівнозначні, але другий поверх не можна звести без першого, а третій – без першого

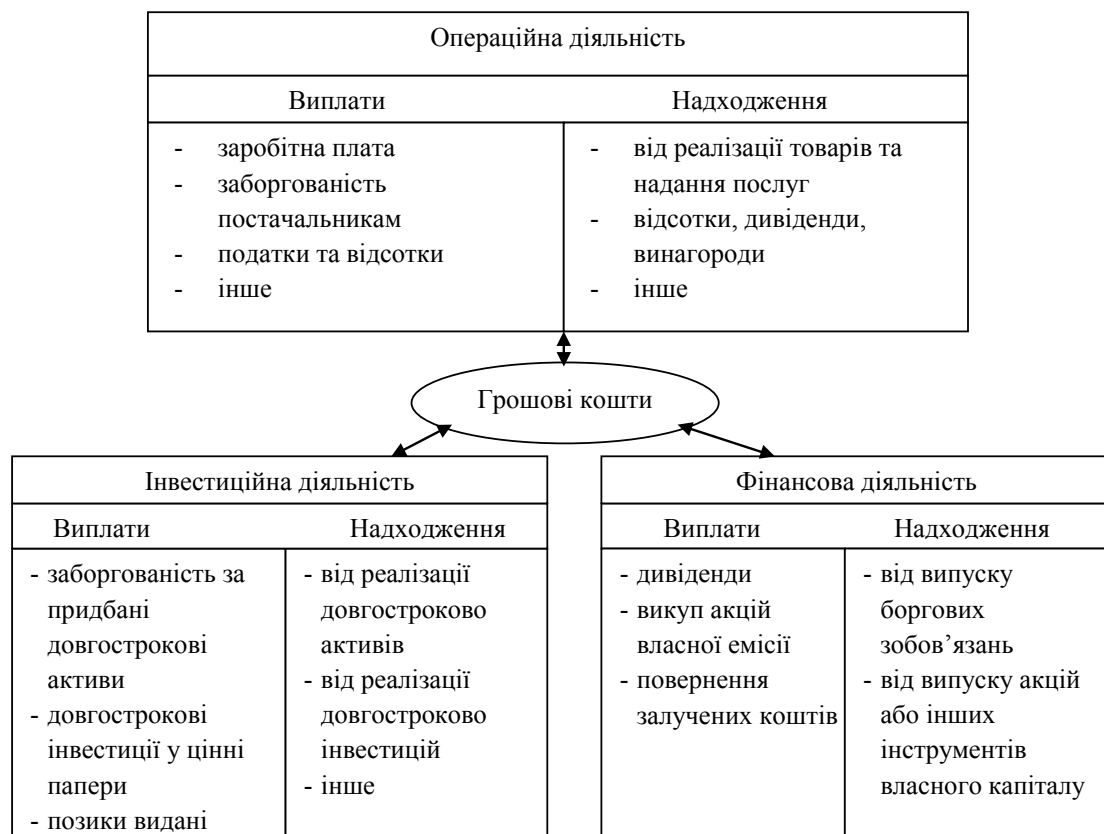

Рис. 2. Рух грошових коштів у результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності

і другого. Тобто ліквідність балансу, що базується на рівновазі активів і пасивів, є основою (фундаментом) ліквідності і платоспроможності підприємства, але разом з тим, якщо підприємство має високий імідж і постійно платоспроможне, то йому легше підтримувати свою ліквідність» [21].

Регулювання платоспроможності складається з аналізу та управління рухом грошових потоків суб'єкта господарювання. Функцією управління є оцінювання грошових коштів, методи проведення якого залежать від цілей застосування його результатів. Аналіз платоспроможності здійснюється за допомогою застосування різних систем показників, основними серед підходів яких виділяють статистичний та динамічний.

Простим способом управління платоспроможністю є складання суб'єктом господарювання матричного балансу, який відрізняється від бухгалтерського балансу формою подання. Баланс складається у вигляді таблиці, де у графах відображаються статті пасиву, а у рядка – статті активу. Статті пасиву розташовуються в порядку зменшення терміновості, а статті активу від найбільш ліквідних до найменш. Саме ця форма балансу допомагає суб'єкту господарювання зрозуміти рахунок яких пасивів формуються статті активів, чи достатньо власних джерел фінансування, оборотних коштів тощо.

Метою управління грошовими коштами можна вважати забезпечення збалансованості між надходженнями і витратами грошових коштів, що забезпечуватимуть достатній рівень фінансової стійкості та платоспроможності суб'єкта господарювання.

Управлінський облік грошових коштів – це внутрішньогосподарський облік, який передбачає управління грошовими потоками, а саме: розрахунок обороту грошових коштів, аналіз і прогнозування грошових коштів, визначення їх оптимального залишку та складання бюджетів поточних надходжень та витрат суб'єкта господарювання.

Основною метою управлінського обліку є отримання інформації відповідно центрів відповідальності про рівень надходжень та витрат грошових коштів. Для отримання цієї інформації суб'єкти господарювання складають управлінську звітність про рух грошових коштів.

Для суб'єктів господарювання найціннішою є саме облікова інформація, яка є складовою економічної та управлінської інформації. Облікова інформація може бути подана у формі натуральних, трудових, якісних та вартісних показників.

Управлінська звітність має такі особливості: у ній наявні лише ті показники, аспекти і аналітичні аспекти, які впливають на прийняття рішень, і, відповідно, вона має різну спрямованість і аналітику для дочірніх і управлінських компаній; вона передбачає щорічне якісне оновлення; допускає використання різних методик для розрахунку показників і оснований на обізнаності менеджерів щодо економічних процесів, які відбуваються на підприємстві [15].

Основним управлінським звітом є Звіт про рух грошових коштів, який відображає усі надходження грошових коштів в розрізі основних видів діяльності та всі витрати суб'єкта господарювання. Звіт складається з трьох основних розділів: грошові потоки від операційної діяльності

(відображаються усі надходження від основної діяльності), грошові потоки від інвестиційної діяльності (відображаються усі надходження від операцій з довгостроковими активами) та грошові потоки від фінансової діяльності (відображаються усі надходження від операцій пов'язаних з довгостроковими зобов'язаннями та власним капіталом). Залежно від специфіки роботи суб'єкта господарювання, за власним бажанням, у Звіті можуть відображатись додаткові розділи.

Також виділяють управлінські звіти у вигляді касових бюджетів, які включають платіжні календарі та графіки майбутніх платежів (контроль за надходженнями та витратами та забезпеченні платоспроможності) та управлінську звітність за центрами відповідальності (контроль діяльності окремих відділів).

Загалом складання управлінської звітності суб'єкта господарювання, який виступає інформаційним забезпеченням в прийнятті рішень, є важливим етапом в управлінні грошовими коштами, що впливає на зміцнення платіжної дисципліни, здійсненню контролю за касовою дисципліною та грошовими потоками, а також ефективністю використання грошових коштів.

Найчастішою проблемою, яка виникає в суб'єкта господарювання є дефіцит грошових коштів, тому важливим є правильне забезпечення платоспроможності та ліквідності, а також гарантування максимального прибутку підприємства.

Нагального вирішення потребують проблеми обліку грошових коштів, тому що від достовірності та оперативності обліку залежить уся фінансово-господарська діяльність та звітність підприємства. До ідентифікованих облікових проблем стосовно руху та наявності грошових коштів слід віднести:

- 1) визнання та класифікацію грошових коштів;
- 2) правильне їх відображення у фінансовій звітності;
- 3) організацію контролю над процесом збереження та використання грошових коштів;
- 4) оптимізацію надходжень і виплат готівки та формування інформаційної бази даних для аналізу отриманих і втрачених вигод від проведених заходів;
- 5) повноту та своєчасність відображення в системі обліку рух грошових коштів [2].

Доцільно виділити ще таку проблему облікового відображення операцій з грошовими коштами як недосконалість системи управлінського обліку та загалом відсутність практики формування управлінської звітності про рух грошових коштів на вітчизняних підприємствах.

Одним із шляхів вирішення окреслених проблем управління грошовими коштами є удосконалення організації та методики ведення їх обліку, а саме:

– напрями покращення інформаційного забезпечення управління грошовими потоками підприємства (формування єдиної інформаційної політики для управління, яка передбачала б складання управлінської звітності);

– напрями удосконалення організації і методики бухгалтерського обліку грошових коштів (удосконалення класифікації грошових коштів та їх руху, відповідні зміни в системі аналітичного обліку та звітності);

– напрями узгодженості політик управління грошовими коштами та суміжними об'єктами (при розробці комерційної та договірної політики слід врахувати факт необхідності досягнення збалансованості грошових потоків у короткостроковому та довгостроковому періодах тощо).

Задля пошуку нових раціональних шляхів використання грошових коштів, методів мінімізації негативних грошових потоків, визначення стану кредиторської заборгованості та шляхів її усунення, а також покращення стану платоспроможності необхідно забезпечувати управлінський персонал суб'єкта господарювання необхідною та актуальною інформацією про його фінансовий стан, шляхом деталізації джерел надходжень грошових коштів.

З метою формування даних обліку про надходження та витрачання грошових коштів в контексті забезпечення платоспроможності слід сформувати окремі синтетичні рахунки, аналітичні рахунки та субрахунки відповідно до джерел надходження та напрямів витрачання грошових коштів (в розрізі видів діяльності, обслуговування виробничих програм, стратегічних напрямів розвитку).

Тому доцільним буде відкриття управлінського рахунку 32 «Грошові потоки в розрізі видів (напрямів) діяльності», до якого будуть відкриті такі субрахунки, як: 321 «Грошові потоки від операційної діяльності» та 322 «Грошові потоки від фінансової діяльності» та 323 «Грошові потоки від іншої діяльності».

До субрахунку 321 «Грошові потоки від операційної діяльності» необхідно відкрити аналітичні рахунки наступного порядку (на прикладі хлібокомбінату): 321.1 «Хлібобулочні вироби», 321.2 «Кондитерські вироби», 321.3 «Печиво, пряники», 321.4 «Хлібці, сухарі, грінки».

Запропонований рахунок в системі бухгалтерського обліку виконуватиме транзитні функції, тобто слугуватиме тільки для акумулювання даних в управлінських цілях. Тобто, по дебету відображатимуться усі надходження суб'єкта господарювання в розрізі ідентифікованих напрямів діяльності, а по кредиту – витрачання. Таким чином, за допомогою запропонованих облікових інструментів можна відслідковувати залишки грошових коштів, напрями втрачання, а також визначати періодичність надходження грошових коштів.

На практиці це не нестиме додаткового навантаження на облікового працівника, оскільки дані проведення із використання транзитного рахунку формуватимуться програмним забезпе-

ченням з ведення бухгалтерського обліку (додатково налаштування) самостійно.

Така система субрахунків та аналітичних рахунків дозволить формувати управлінський звіт, форму якого наведемо нижче (табл. 1).

Даний управлінський звіт допоможе суб'єкту господарювання побачити на певний обраний період (день, місяць, квартал, рік) усі надходження та витрачання по кожному виду продукції. Це допоможе з'ясувати, який саме вид товару приносить найбільший дохід, а який найменший. Також можна визначити необхідність продовження виробництва і продажу певного виду товару, а який зовсім припинити виробляти. Наявність даного звіту забезпечить управлінський персонал релевантною інформацією щодо надходжень та витрачання від виробництва основних видів продукції, що в свою чергу допоможе значно підвищити рівень знань щодо платоспроможності даного суб'єкта господарювання.

Висновки з проведеного дослідження.

Важливе значення для перспективного розвитку суб'єкта господарювання має управління грошовими коштами, що являє собою забезпечення збалансованості між їх надходженнями і витрачаннями, що надає можливість підтримувати достатній рівень платоспроможності та фінансової стійкості. Ефективне управління грошовими потоками суб'єкта господарювання передбачає формування раціонального інформаційного забезпечення, в основу якого слід покласти облікову інформацію, систематизовану та інтерпретовану під інформаційні потреби управлінського персоналу. Для виконання даних завдань у контексті забезпечення необхідного рівня платоспроможності суб'єкта господарювання слід розширити межі аналітичного обліку грошових коштів, а саме ввести у практику транзитний рахунок 32 «Грошові потоки в розрізі видів (напрямів) діяльності», до якого будуть відкриті такі субрахунки, як: 321 «Грошові потоки від операційної діяльності», 322 «Грошові потоки від фінансової діяльності» та 323 «Грошові потоки від іншої діяльності». Додатково відкриття аналітичних рахунків здійснюватиметься відповідно до інформаційних потреб управлінського персоналу при визначенні рівня платоспроможності чи контролі за його дотриманням. Сформована додаткова система аналітичних рахунків з обліку грошових коштів повинна відповідати показникам прийнятого до застосування (формування) управлінського звіту про грошові потоки суб'єкта господарювання.

Таблиця 1

Звіт про грошові потоки від операційної діяльності

№	Назва рахунку	За минулий звітний період, тис. грн.		За звітний період, тис. грн.	
		Надходження	Витрачання	Надходження	Витрачання
1	2	3	4	5	6
2	321 «Грошові потоки від операційної діяльності»:				
3	321.1 «Хлібобулочні вироби»				
4	321.2 «Кондитерські вироби»				
5	321.3 «Печиво, пряники»				
6	321.4 «Хлібці, сухарі, грінки»				
	Результат (прибуток/збиток) (рядок 3-4(5-6))				

Список літератури:

1. Бочаров В. Аналіз грошового потоку. *Фінансовий ринок України*. 2011. № 10(96). С. 23–24.
2. Бріггем С.Ф. *Основи фінансового менеджменту* : переклад з англ. Київ : Молодь, 1997. 1000 с.
3. Бугай О., Вовк В. Ліквідність та платоспроможність: економічна суть та експертна оцінка. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 3. С. 169–173.
4. Давиденко Н.М. Ліквідність та платоспроможність як показники ефективності фінансового менеджменту підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 36–40.
5. Дерій М. Дефініції «грошові кошти» і «грошові потоки»: відмінності та взаємозв'язок. *Економічний аналіз*. 2010. № 6. С. 60–64.
6. Губачова О.М. Деякі аспекти управління рухом грошових коштів та їх вплив на фінансовий стан підприємства. *Економіка і регіон*. 2005. № 2(5). 252 с.
7. Єфіменко В.І., Лук'яненко Л.І. Облік у зарубіжних країнах : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2005. 211 с.
8. Завадський Й.С. Словник економічних термінів: менеджмент, маркетинг, підприємництво. Житомир : ЖІТІ, 1999. 444 с.
9. Зятковський І.В. Фінанси підприємств : навчальний посібник. 2 вид., перероб. та доп. Київ : Кондор, 2003. 364 с.
10. Іващенко В.І., Болюх М.А. Економічний аналіз господарської діяльності. Київ : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2001. 204 с.
11. Кот А.Д., Филиппов В.Е., Якименко А.А. Переход к корпоративной управленческой отчетности. *Газовая промышленность*. № 11.
12. Макачук І.М. Платоспроможність і ліквідність аграрних підприємств. *Фінанси України*. 2014. № 4. С. 120–126.
13. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 «Звіт про рух грошових коштів». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.07.2019).
14. Національне положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 №7. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 28.07.2019).
15. Несходовський І.С. Облік грошових коштів та контроль їх виконання в підприємствах торгівлі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Київ, 2009. 20 с.
16. Осовська Г.В., Юркевич О.О., Завадська Й.С. Економічний словник. Київ : Кондор, 2007. 358 с.
17. Остафійчук С.М. Грошові кошти та їх еквіваленти – найліквідніші активи підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 33. С. 215–220.
18. Положення про ведення касових операцій в національній валюті в Україні. Затверджене Постановою правління Національного банку України від 29.12.2017 № 148. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17> (дата звернення: 29.07.2019).
19. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : станом на 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 30.07.2019).
20. Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки : Указ Президента України від 12.06.1995 року № 436/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/95> (дата звернення: 28.07.2019).
21. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навчальний посібник, 2 вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2005. 662 с.

References:

1. Bocharov, V. (2011). Analiz ghrshovogho potoku [Cash flow analysis]. *Financial market of Ukraine*, no. 10(96), pp. 23–24. (in Ukrainian)
2. Brihkhem, Ye.F. (1997). *Osnovy finansovoho menedzhmentu* [Fundamentals of Financial Management]. Kyiv : Young. (in Ukrainian)
3. Bughaj, O., & Vovk, V. (2013). Likvidnistj ta platospromozhnistj: ekonomichna sutj ta ekspertna ocinka [Liquidity and solvency: economic substance and expert judgment]. *Galician Economic Bulletin*, no. 3, pp. 169–173. (in Ukrainian)
4. Davydenko, N.M. (2015). Likvidnistj ta platospromozhnistj jak pokaznyky efektyvnosti finansovogho menedzhmentu pidpryjemstva [Liquidity and solvency as indicators of financial management effectiveness of the enterprise]. *Current problems of the economy*, no 2, pp. 36–40. (in Ukrainian)
5. Derij, M. (2010). Definiciji «ghroshovi koshty» i «ghroshovi potoky»: vidminnosti ta vzajemovz'jazok [Definition of cash and cash flows: differences and relationships]. *Economic analysis*, no. 6, pp. 60–64. (in Ukrainian)
6. Ghubachova, O.M. (2005). Dejaki aspekty upravlinnja rukhom ghroshovykh koshtiv ta jikh vplyv na finansovyj stan pidpryjemstva [Some aspects of cash flow management and their impact on the financial position of an enterprise]. *Economy and region*, no. 2(5), p. 252. (in Ukrainian)
7. Jefimenko, V.I., & Luk'janenko, L.I. (2005). *Oblik u zarubizhnykh krajinah* [Accounting in foreign countries]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
8. Zavadsjkyj, J.S. (1999). Slovnyk ekonomichnykh terminiv: menedzhment, marketyngh, pidpryjemnyctvo [Dictionary of economic terms: management, marketing, entrepreneurship]. Zhytomyr : ZHITI. (in Ukrainian)
9. Zjatkovsjkyj, I.V. (2003). *Finansy pidpryjemstv* [Business finance]. Kyiv : Kondor. (in Ukrainian)
10. Ivashhenko, V.I., & Boljukh, M.A. (2001). *Ekonomichnyj analiz ghospodarsjkoji dijalnosti* [Economic analysis of economic activity]. Kyiv : ZAT «NICHLAVA». (in Ukrainian)
11. Kot, A.D., Fylyppov, V.E., & Jakymenko, A.A. (2003). Perekhod k korporatyvnoj upravlencheskoj otchetnosti [Transition to corporate management reporting]. *Gas industry*, no. 11. (in Russian)
12. Makarchuk, I.M. (2014). Platospromozhnistj i likvidnistj aghrarnykh pidpryjemstv [Solvency and liquidity of agricultural enterprises]. *Finance of Ukraine*, no. 4, pp. 120–126. (in Ukrainian)
13. Mizhnarodnyi standart bukhhalter'skoho obliku 7 «Zvit pro rukh hroshovykh koshtiv» [Statement of Cash Flows]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (accessed: 28.07.2019). (in Ukrainian)
14. Natsionalne polozhennia (standartu) bukhhalter'skoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti» [General requirements for financial statements]. Zatverdzhene Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013 № 7. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (accessed: 28.07.2019). (in Ukrainian)
15. Neskhodovsjkyj, I.S. (2009). *Oblik ghroshovykh koshtiv ta kontrolj jikh vykonannja v pidpryjemstvakh* [Cash accounting and control of their performance in trade enterprises]. Kyiv. (in Ukrainian)

16. Osovsjka, Gh.V., Jurkevych, O.O., & Zavadsjka, J.S. (2007). *Ekonomichnyj slovnyk* [Economic Dictionary]. Kyiv : Kondor. (in Ukrainian)
17. Ostafijchuk, S.M. (2011). Ghroshovi koshty ta jikh ekvivalenty – najlikvidnishi aktyvy pidpryjemstva [Cash and cash equivalents are the most liquid assets of an enterprise]. *Uzhgorod University Scientific Bulletin*, no. 33, pp. 215–220. (in Ukrainian)
18. Polozhennia pro vedennia kasovykh operatsii v natsionalnii valiuti v Ukraini. Zatverdzhene Postanovoy pravlinnia NBU vid 29.12.2017 № 148. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17> (accessed: 29.07.2019). (in Ukrainian)
19. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: stanom na 16.07.1999 р/ № 996-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed: 30.07.2019). (in Ukrainian)
20. Pro zastosuvannia shtrafnykh sanktsii za porushennia norm z rehuliuвання obihu hotivky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.06.1995 roky № 436/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/95> (accessed: 28.07.2019). (in Ukrainian)
21. Savycjka, Gh.V. (2005). *Ekonomichnyj analiz dijalnosti pidpryjemstva* [Economic analysis of the enterprise]. Kyiv : Knowledge. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-101>

УДК 657.1:657.2.016

Марценюк Р.А.

Львівський торговельно-економічний університет

ОБЛІК КОНСИГНАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено економічну суть консигнаційних операцій підприємства. Розкрито особливості консигнаційних операцій як форму торговельного посередництва в системі економічних відносин. Виділено можливі взаємовідносини учасників консигнаційних операцій. Розглянуто порядок документального оформлення консигнаційних операцій як початкову складову системи обліку. Розкрито систему обліку руху товарів у консигнанта та консигнатора та запропоновано напрями його удосконалення. Досліджено порядок формування доходів та їх визнання в бухгалтерському обліку. Розкрито порядок формування винагороди консигнатора відповідно до чинного законодавства України. Охарактеризовано систему витрат за консигнаційними операціями та запропоновано системне вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення системи менеджменту про понесенні витрати, які є важливою складовою прийняття управлінських рішень. Розкрито порядок оподаткування консигнаційних операцій в Україні.

Ключові слова: консигнаційні операції, торговельне посередництво, консигнант, консигнатор, облік, доходи, витрати, оподаткування.

Martsenyuk Roman

Lviv University of Trade and Economic

ACCOUNTING OF CONSIGNMENT TRANSACTIONS: PRACTICAL ASPECT

Summary. In the article, the economic essence of consignment transactions of the enterprise is researched. The features of consignment transactions as a form of trade mediation in the system of economic relations are revealed, which provides the following types of economic relations: internal relations between the consignor and the consignee, regulated by the consignment agreement and the relationship of the consignee with the buyers of goods based on the terms of the contract of sale. The possible relationships between participants in the consignment transactions are identified, which suggest that the consignee acts as a reseller who provides a service to the consignor. This service is to find a potential buyer and sell the product to him, or the consignee is the supplier of the product because it acts on its own behalf, though at the expense of the consignor. The procedure for documenting the consignment transactions as an initial component of the accounting system is considered. The directions of improvement of forms of primary documents are proposed in order to generate reliable information for management needs. The accounting system of movement the product by the consignor and the consignee in accordance with the Instruction on the application of the plan of accounts is disclosed and the directions of its improvement are proposed taking into account the property right and possession of material values. The features of recognition and formation of incomes on consignment transactions and the order of its reflection in accounting are researched. The procedure of formation the consignee fee is disclosed in accordance with the current legislation of Ukraine. The cost items for the consignor and the consignee for the business process are identified. The cost system for consignment transactions is characterized and the systematic improvement of accounting and analytical support of the management system about the cost incurred is proposed, which is an important component of managerial decision-making. The procedure for taxation of consignment transactions is disclosed in Ukraine.

Keywords: consignment transactions, intermediary, consignee, consignor, accounting, revenue, expenses, taxation.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси, що супроводжують національну економіку сприяють застосування непрямого методу у сфері товарного обігу – здійснення торговельних операцій через посередників. Проте, слід відзначити, що у сучасній теорії та практиці існує багато дискусійних аспектів управління й обліку консигнаційних операцій, що призводить до формування недостовірної інформації. З метою формування належного інформаційного забезпечення постає потреба подальших досліджень у зв'язку з наявністю невирішених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії, організації і методики обліку руху товарних запасів, первинного обліку, доходів та витрат на умовах торговельного посередництва у своїх працях досліджували В.І. Бачинський, О.Г. Дроздова, В.О. Іваненко, М.В. Корягін, П.О. Куцик, М. Нестеренко, В.О. Озеран,

Н.О. Рязанова, Н.В. Секіріна, Д.М. Чирка, М.Ю. Чік та інші. Проте, слід відзначити, що теоретико-методологічні та практичні аспекти обліку консигнаційних операцій не достатньо є висвітленими в науково-економічній літературі та потребують сучасного дослідження.

Постановка завдання. Дослідження сучасної системи обліку консигнаційних операцій як інформаційної складової управління та наукове обґрунтування напрямів удосконалення в сучасних умовах менеджменту.

Виклад основного матеріалу. А. Ткаченко відзначає, що консигнація – вид торговельного посередництва, умовою якого є продаж товарів через консигнаційні склади посередників, коли право власності на товар, що надійшов на склад посередника, залишається за експортером до моменту продажу товару покупцеві [13].

Операції за договором консигнації – операції з реалізації товарів, згідно з якими одна сторо-

на (консигнатор) зобов'язується за дорученням іншої сторони (консигнанта) протягом певного часу (терміну дії контракту) за обумовлену винагороду здійснити продаж з консигнаційного складу від свого імені товари, що належать консигнантові [12].

Згідно ЦКУ, визначення договору комісії співпадає з визначенням договору консигнації, але у визначенні комісійної торгівлі не згадується про консигнаційний склад, що є особливістю консигнаційних операцій підприємства [14].

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що консигнаційний продаж товару містить два види господарських відносин: внутрішні відносини між консигнантом і консигнатором, які регулюються договором консигнації та відносини консигнатора з покупцями товарів, що ґрунтуються на умовах договору купівлі-продажу. Найбільш можливі взаємовідносини учасників консигнаційних операцій систематизовано на рис. 1.

Результати дослідження засвідчують, що за першим видом господарських відносин консигнатор виступає посередником, який надає послугу консигнанту, яка полягає в пошуку потенційного покупця і реалізації йому товару. За другим видом відносин консигнатор є поставальником товару, оскільки діє від свого імені, хоча за рахунок консигнанта.

Надходження товару на умовах консигнації здійснюється на спеціалізовані консигнаційні склади (в Україні ліцензійні митні склади). В такому випадку, митне оформлення товару відбувається відповідно до митного режиму «митний склад» [12].

Відповідно до митного кодексу України, митний склад – це митний режим, відповідно до якого іноземні або українські товари зберігаються під митним контролем із умовним повним звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [8].

Для поміщення товарів у митний режим митного складу митному органу подається митна декларація, товарно-транспортний документ на перевезення та рахунок (інвойс) або інший документ, який визначає вартість товару. Товари,

що поміщуються у митний режим митного складу, декларуються митному органу утримувачем митного складу.

Консигнатор, отримавши товар від консигнанта, зберігає і здійснює реалізацію покупцям у межах консигнаційного складу. Оскільки, за консигнаційним контрактом можна здійснювати продаж товару частинами, тому економічно недоцільно відразу здійснювати розмитнення всієї партії товару, отриманого від консигнанта (це пов'язано з можливістю повернення консигнанту частини нереалізованого товару). У випадку не розмитнення товару, вони перебувають під контролем митного органу і здійснюють реалізацію за їх дозволом. Після отримання дозволу від митного органу консигнатор проводить митні процедури, пов'язані з митним режимом імпорту.

Якщо товари отримані на умовах консигнації підлягають поверненню консигнанту, то консигнатор складає вантажно-митну декларацію, заповнену в митному режимі транзиту для митного оформлення товарів з метою їх подальшого вивезення.

Відвантаження та приймання товарів на консигнацію здійснюється на підставі Акту приймання-передачі товарів, який підписується консигнантом і консигнатором [7]. Крім того, консигнатор надає консигнатору документи, що засвідчують якість і безпечність товару (сертифікати якості та сертифікати походження).

Доставка товару здійснюється як власними силами так із залученням третьої сторони (передбачається у контракті). У випадку транспортування товарів третьою стороною, послуги оплачуються замовником на підставі підписаного Акту виконаних робіт (наданих послуг).

У зв'язку з тим, що передача консигнантом товарів консигнатору на умовах консигнаційних операцій не передбачає перехід права власності, відповідно до принципу обачності, облік товарів у консигнанта переданих на консигнацію відображається на рахунку 283 «Товари на комісії» [5].

Стверджуємо, що облік товарів, переданих на консигнацію у консигнанта слід побудувати у розрізі консигнаторів, контрактів, первинних документів на відвантаження і передачі това-

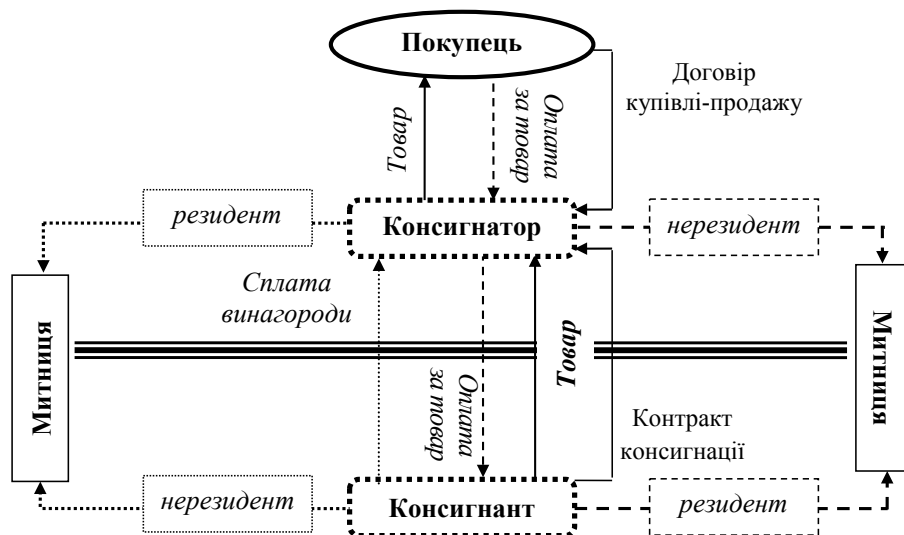

Рис. 1. Взаємовідносини учасників консигнаційного контракту

рів на консигнацію, їх назвою й кількістю, звітів консигнатора та актів виконаних робіт (наданих послуг). На рахунок 283 «Товари на комісії» передані товари обліковуються до того моменту, коли консигнатор здійснить їх продаж [2].

В.О. Іваненко та О. Г. Дроздова відзначають, що посередник одержуючи товарні запаси, на які він не має права власності, не може ставити їх на баланс, оскільки це порушує принцип обачності [4]. Тому, чинна методика обліку консигнаційних операцій передбачає обліковувати отриманий товар на позабалансовому рахунку 024 «Товари, прийняті на комісію». Проте, М. Несеренко, вважає, що отриманий товар на таких умовах слід відображати на рахунку 025 «Матеріальні цінності довірителя», оскільки іншого позабалансового рахунку, який дає змогу обліковувати отримані товари на умовах консигнації в Інструкції не передбачено [1]. У свою чергу, Інструкція про застосування Плану рахунків приписує відображати на рахунку 025 «Матеріальні цінності довірителя» лише товарні запаси, отримані в межах договору доручення [1]. На наше переконання, даний підхід є невірним, оскільки в Інструкції про застосування плану рахунків чітко виділено окремий рахунок для обліку товарів, прийнятих за договором консигнації.

Також слід відзначити, що В.О. Іваненко та О.Г. Дроздова наголошують на недоцільній назві рахунку 024 «Товари, прийняті на комісію», який слід перейменувати у «Товари без права володіння» з відповідними аналітичними розрізами: 024.1 «Товари, прийняті на комісію»; 024.2 «Товари тимчасово без права володіння»; 024.3 «Товари, реалізовані транзитом» [4]. Свою позицію вони пояснюють тим, що наведені пропозиції спрямовані на підвищення повноти і достовірності облікового відображення операцій з придбання та реалізації товарів у цілях контролю їх використання і збереження [4].

На наш погляд, позабалансові рахунки призначені для обліку майна без права володіння, тому перейменовувати рахунок є недоцільним. Також викликає певну дискусію позиція авторів щодо рахунку «Товари тимчасово без права володіння», який на нашу думку дублюється з рахунком 023 «Матеріальні цінності на відповідальному зберіганні». Також не зрозуміло є пропозиція авторів щодо рахунку «Товари, реалізовані транзитом», в частині того, які саме товари можуть підлягати реалізації транзитом?

Після реалізації товару консигнатор списує реалізований товар з позабалансового рахунку 024 «Товари, прийняті на комісію». При цьому, зазначимо, що одночасно з визнанням доходу консигнант списує з субрахунку 283 «Товари на комісії» реалізовані товари на собівартість реалізації [11].

Відповідно до П(С)БО 15 «Дохід», датою визнання доходу від продажу товарів за консигнаційним контрактом є дата продажу товарів, які належать консигнанту, що зазначена у звіті консигнатора [10].

Операції з надання товарів у межах договорів консигнації, які не передбачають передачі прав власності на такі товари, не вважаються продажем товарів [9]. Тобто, Податковий кодекс України передбачає передачу товарів на підставі договору консиг-

нації від консигнанта до консигнатора і навпаки не спричиняє змін у складі доходів або витрат сторін такого договору.

Товари, які консигнатор отримав від консигнанта для подальшого продажу, не включаються у такого консигнатора до складу доходів. Якщо ж консигнатор продасть ці товари, то кошти, які він отримає за такі матеріальні цінності від покупців (і які підлягають наступному перерахуванню власнику товарів), також не відображаються у консигнатора у складі доходів [9].

Відповідно до п.6.2 П(С)БО 15 «Дохід», сума надходжень за консигнаційним договором на користь консигнанта у консигнатора не визнаються доходами, оскільки такі кошти прирівнюються до транзитних. Причому робиться це у кореспонденції із субрахунком 704 «Вирахування з доходу» [5].

Консигнатор виконує своє зобов'язання визначені у договорі з метою отримання винагород. Слід відзначити, що за своєю суттю договір консигнації є договором надання послуг. За надані послуги консигнант зобов'язаний сплатити йому винагороду (плату) в розмірі та порядку, встановленому договором.

Відповідно до Цивільного кодексу України, консигнант повинен виплатити консигнатору плату в розмірі та порядку, встановлених у договорі [14]. У випадку якщо договором консигнації розмір плати не визначений, вона виплачується після виконання договору виходячи із звичайних цін за такі послуги. Якщо консигнатор вчинив правочин на умовах більш вигідних, ніж ті, що були визначені консигнантом, додатково одержана вигода належить консигнанту. Проте, консигнатор може отримати додаткову плату (винагороду) якщо такі умови передбачено договором.

Згідно Податкового кодексу України, дохід від наданих послуг, у тому числі винагорода консигнатора, належить до складу доходів від операційної діяльності. Для обліку доходів від надання таких послуг пропонуємо побудувати облік за центрами доходів – місцем отримання такої винагороди, що дасть змогу визначити результативність діяльності кожного центру доходів.

Щодо доходу від послуг, безпосередньо наданих консигнатором, то його визнають у загальному порядку на дату фактичного надання. Дохід визнають виходячи зі ступеня завершеності операції з надання послуг на дату балансу, якщо можна достовірно оцінити результат операції [10].

Оцінити ступінь завершеності операції з надання послуг можна, зокрема, шляхом вивчення виконаної роботи [10].

За результатами продажу товару за умовами консигнаційного контракту консигнатор надає консигнанту звіт, у терміни встановлені контрактом (не може бути більшим ніж місяць). У звіті зазначається назва, кількість реалізованих товарів, ціна реалізації, дата продажу, а також сума витрат, які понесені консигнатором у зв'язку з виконанням своїх обов'язків (якщо це передбачено умовами контракту) тощо. Це необхідно для того, щоб консигнант мав змогу відобразити в обліку доходи і витрати, пов'язані з реалізацією товару, переданих на консигнацію. Також у звіті зазначається розмір винагороди консигнатору за надані послуги.

Після підписання звіту, на суму наданих послуг консигнатор складає акт виконаних робіт (наданих послуг) в якому зазначає розмір винагороди, який обумовлений у контракті за здійснення операцій з продажу такого товару.

У випадку, якщо Акт не складається, документом для нарахування винагороди консигнатору є звіт. Звіт та акт, які виступають документами при здійсненні консигнаційних операцій є довільної форми, що обумовлюється сторонами. Однак важливо, щоб у них було відображено всі обов'язкові реквізити первинного документа, наведені в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Якщо консигнат відшкодовує понесені витрати консигнатором у зв'язку з виконанням своїх обов'язків, то в такому випадку до звіту додаються копії первинних документів, що підтверджують понесення консигнатором додаткових витрат. На підставі погодженого звіту консигнатора та підписаного акту виконаних робіт (наданих послуг) між сторонами здійснюються розрахункові операції.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в сучасних умовах господарювання важливим аспектом є системне вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення системи менеджменту про понесені витрати, які є важливою складовою прийняття управлінських рішень, які позитивно впливають на результати діяльності.

Витрати звітного періоду визнаються одночасно із визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені, якщо вони можуть бути достовірно оцінені з одночасним зменшенням активів або збільшенням зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу.

Витрати підприємств, які здійснюють консигнаційні операції поділяються на витрати, що стосуються витрат консигнатора та витрат консигнанта. За результатами проведеного дослідження нами виділено основні витрати на підприємствах, які здійснюють консигнаційні операції. До них слід віднести витрати на: приймання; зберігання; передпродажну підготовку; уцінку та реалізацію товарів.

Стверджуємо, що сучасна система обліку витрат за операціями комісійної торгівлі не забезпечує систему менеджменту деталізованою інформацією в розрізі виділених бізнес-процесів підприємства, тому на наше переконання, побудову обліку витрат слід здійснювати за інтегрованою системою, яка передбачає взаємозв'язок елементів управлінського та регламентованого фінансового обліку. Пропозиція автора полягає у побудові обліку витрат в розрізі виділених центрів відповідальності (центрів витрат), за якими відбувається акумулювання інформації у розрізі видів реалізованих товарів.

Список літератури:

1. Внутрішньукраїнське посередництво. Облік купівлі. *Податки та бухгалтерський облік*, 2017. № 64. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2017/august/issue-64/article-29604.html> (дата звернення: 19.08.2019).
2. Внутрішньукраїнське посередництво, документальне оформлення та облік продажу. *Податки та бухгалтерський облік*, 2017. № 64. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2017/august/issue-64/article-29603.html> (дата звернення: 23.08.2019).
3. Занько Б. Бухгалтерський і податковий облік продажу товарів за договором комісії. *Вісник Міністерства доходів і зборів України*. 2011. № 21. С. 42.
4. Іваненко В.О., Дроздова О.Г. Особливості облікового відображення руху товарів за різними каналами збуту. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки*. 2013. № 2. С. 56–62.

У свою чергу, витрати, що формують собівартість реалізованих товарів за консигнаційним контрактом визнаються витратами того звітного періоду, в якому визнано доходи від реалізації таких товарів та відображаються на рахунок 93 «Витрати на збут» – для обліку витрат, пов'язаних зі збутом товарів (наприклад: винагорода, яку консигнант нараховує на користь консигнатора).

Податковим кодексом України не передбачено коригування фінансового результату, сформованого в бухгалтерському обліку на різниці, зазначені в розділі III ПКУ (пп. 134.1.1 ст. 134 ПКУ) за операціями здійсненими в межах консигнаційних операцій.

Відповідно до п. 189.4 ст. 189 ПКУ збільшення податкових зобов'язань та податкового кредиту платників податку, що здійснюють постачання/отримання товарів/послуг у межах договорів консигнації, визначається за датою, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше: дата зарахування коштів на банківський рахунок як оплата товарів/послуг, що підлягають постачанню; дата відвантаження товарів, а в разі експорту товарів – дата оформлення митної декларації, що засвідчує факт перетину митного кордону України.

Однак, слід враховувати, те, що норми п. 189.3-189.5 статті 189 не поширюються на операції з експортування товарів за межі митної території України (п. 189.6 ст. 189 Кодексу). Попередня (авансова) оплата вартості товарів, що ввозяться за межі митної території України чи ввозяться на митну територію України, не змінює значення сум податку, які відносяться до податкового кредиту або податкових зобов'язань платника податку, такого експортера або імпортера (п. 187.11 ст. 187 Кодексу).

Операції з вивезення товарів за межі митної території України у митному режимі експорту оподатковуються за нульовою ставкою. Товари вважаються вивезеними за межі митної території України, якщо таке вивезення підтверджене в порядку, визначеному КМУ, митною декларацією, оформленою відповідно до вимог МКУ. Експорт товарів із залученням консигнатора не впливає на порядок визначення податкових зобов'язань з ПДВ.

Таким чином, запропоновані автором напрями вдосконалення системи обліку консигнаційних операцій забезпечать системний підхід для визначення та відображення у звітності деталізованої інформації щодо показників діяльності за кожним структурним підрозділом та видом реалізованих товарів, що розширить можливості її використання для прийняття відповідних управлінських рішень.

5. Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 року № 291. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 27.08.2019).
6. Комісійна торгівля: особливості обліку. *Вісник. Офіційно про податки*. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/news/id/3046> (дата звернення: 23.08.2019).
7. Марценюк Р.А. Облік консигнаційних операцій у консигнанта: теоретико-практичний аспект. *Обліково-аналітичне забезпечення системи менеджменту підприємства* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, НУ «ЛП», 27-28 квітня 2017 р.). Львів, 2017.
8. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 10.09.2019).
9. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 29.08.2019).
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : наказ Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99> (дата звернення: 30.08.2019).
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318 зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 19.08.2019).
12. Рязанова Н.О. До питання про практичне використання консигнаційних операцій у зовнішньоекономічній діяльності. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2014. № 1(208). С. 118–123.
13. Ткаченко А. Особливості договору консигнації. URL: <http://blog.liga.net/user/atkachenko/article/28454.aspx> (дата звернення: 01.07.2019).
14. Пивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 23.08.2019).
15. Чирка Д.М. Документування на підприємствах зовнішньоекономічної діяльності. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/792/1/393.pdf> (дата звернення: 13.08.2019).

References:

1. Vnutrishn'oukrains'ke poserednytstvo. Oblik kupivli [Intra-Ukrainian mediation. Purchase accounting]. *Podatky ta bukhholders'kyj oblik*, 2017. № 64. Available at: <https://i.fatstor.ua/ukr/journals/nibu/2017/august/issue-64/artitsle-29604.html> (accessed 19.08.2019).
2. Vnutrishn'oukrains'ke poserednytstvo, dokumental'ne oformlennia ta oblik prodazhu [Intra-Ukrainian mediation, documentation and sales records]. *Podatky ta bukhholders'kyj oblik*, 2017. № 64. Available at: <https://i.fatstor.ua/ukr/journals/nibu/2017/august/issue-64/artitsle-29603.html> (accessed 23.08.2019).
3. Zan'ko, B. (2011). Bukhholders'kyj i podatkovyj oblik prodazhu tovariv za dohovorom komisii [Accounting and tax accounting of the sale of goods under the commission agreement]. *Visnyk Ministerstva dokhodiv i zboriv Ukrainy*, no. 21, p. 42.
4. Ivanenko, V.O., Drozdova, O.H. (2013). Osoblyvosti oblikovoho vidobrazhennia rukhu tovariv za riznymi kanalamy zbutu [Features of accounting movement of goods across different sales channels]. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky*, no. 2, pp. 56–62.
5. Ministerstvo finansiv Ukrainy (1999). Instrukttsiia pro zastosuvannia planu rakhunkiv bukhholders'koho obliku aktyviv, kapitalu, zobov'iazan' i hospodars'kykh operatsij pidpriemstv i orhanizatsij [Instruction on the application of the plan of accounts for the accounting of assets, capital, liabilities and business transactions of enterprises and organizations] : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11.1999 roku № 291. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/lavs/show/z0893-99> (accessed 27.08.2019).
6. Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrayiny. Komisijna torhivlia: osoblyvosti obliku. *Visnyk. Ofitsijno pro podatky*. Available at: <http://vww.visnuk.tsom.ua/ua/nevs/id/3046> (accessed: 23.08.2019).
7. Martseniuk, R.A. (2017). Oblik konsyhnatsijnykh operatsij u konsyhnanta: teoretyko-praktychnyj aspekt [Accounting for consignment operations for a consignee: theoretical and practical aspect]. *Oblikovo-analitychne zabezpechennia systemy menedzhmentu pidpriemstva* : materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (L'viv, NU «LP», 27-28 kvitnia 2017 r.). L'viv.
8. Verxovna rada Ukrayiny (2012). Mytnyj kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine] vid 13.03.2012 № 4495-VI zi zminamy ta dopovnenniamy. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/lavs/show/4495-17> (accessed: 10.09.2019).
9. Verxovna rada Ukrayiny (2010). Podatkovyj kodeks Ukrainy [tax code of Ukraine] vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI zi zminamy ta dopovnenniamy. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (accessed 29.08.2019).
10. Ministerstvo finansiv Ukrainy (1999). Polozhennia (standart) bukhholders'koho obliku 15 “Dokhid” [Accounting Standard 15 Income] : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.11.1999 r. № 290. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/lavs/show/z0860-99> (accessed 30.08.2019).
11. Ministerstvo finansiv Ukrainy (1999). Polozhennia (standart) bukhholders'koho obliku 16 “Vytraty” [Accounting Standard 16 Costs] : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31.12.1999 r. № 318 zi zminamy ta dopovnenniamy. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed 19.08.2019).
12. Riazanova, N.O. (2014). Do pytannia pr praktychne vykorystannia konsyhnatsijnykh operatsij u zovnishn'oekonomichnij diial'nosti [To the question of the practical use of consignment operations in foreign economic activity]. *Visnyk Skhidnoukrains'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, no. 1(208), pp. 118–123.
13. Tkachenko, A. Osoblyvosti dohovoru konsyhnatsii [Features of the consignment agreement]. Available at: <http://blog.liga.net/user/atkachenko/artitsle/28454.aspx> (accessed 01.07.2019).
14. Verxovna rada Ukrayiny (2003). Tsyvil'nyj kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] vid 16.01.2003 № 435-IV zi zminamy ta dopovnenniamy. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/lavs/show/435-15> (accessed 23.08.2019).
15. Chyrka, D.M. Dokumentuvannia na pidpriemstvakh zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti [Documentation at enterprises of foreign economic activity]. Available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/792/1/393.pdf> (accessed 13.08.2019).

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті розглянуто критерії оцінювання і прогнозування фінансового стану та результатів діяльності підприємства. Дана стаття присвячена вивченню фінансового аналізу діяльності підприємства в умовах економічної нестабільності, яка існує нині на території держави. Авторами розглянуто та проаналізовано сутність, ціль, головні прийоми та методика проведення фінансового аналізу, в контексті фінансового стану та результатів діяльності підприємства, яка виступає необхідною складовою апарату управління задля підтримки фінансової незалежності підприємства в період кризи. Також розглянуто види фінансового аналізу. Наведено характеристику основних методів фінансового аналізу діяльності підприємства. Визначено переваги та недоліки окремих методів фінансового аналізу діяльності підприємств. Досліджено роль фінансового аналізу в системі антикризового управління підприємством. Наведено низку рисунків та таблиць, дослідженими авторами.

Ключові слова: оцінювання, прогнозування, фінансовий стан, діяльність підприємства, фінансовий аналіз, ліквідність, платоспроможність, рентабельність, фінансова стійкість.

Tomchuk Olena, Levchuk Marina

Vinnytsia National Agrarian University

CRITERIA FOR EVALUATION AND FORECASTING OF FINANCIAL STATUS AND RESULTS OF ENTERPRISE ACTIVITY

Summary. The criteria of estimation and forecasting of financial status and results of activity of the enterprise are considered in the article. This article is devoted to the study of the financial analysis of the activity of the enterprise in the conditions of economic instability that exists today in the territory of the state. The authors examined and analyzed the nature, purpose, main techniques and methods of conducting financial analysis in the context of the financial status and performance of the enterprise, which acts as a necessary component of the management apparatus to maintain the financial independence of the enterprise in times of crisis. Financial analysis is part of an overall, complete analysis of financial business activity. Another component is production management analysis, also called "economic analysis". But it is necessary to distinguish economic analysis in a general sense (as an analysis of economics at the micro and macro levels) from economic analysis in a narrow sense (as a production management analysis only at the micro level), so the authors carried out this study in their work. Financial analysis is based on analysis and management financial resources of economic entities. In order for an enterprise to survive in the face of fierce competition and be profitable and profitable, management must have a methodology of financial analysis, have a certain information base for its conduct and the appropriate qualifications to put this methodology into practice. Financial analysis is one of the most important management functions. Types of financial analysis are also considered. The description of the main methods of financial analysis of the enterprise. The advantages and disadvantages of individual methods of financial analysis of the activity of enterprises are determined. The role of financial analysis in the system of crisis management of the enterprise is investigated. A series of figures and tables are provided by the authors and the conclusions of the study are outlined.

Keywords: valuation, forecasting, financial condition, activity of the enterprise, financial analysis, liquidity, solvency, profitability, financial stability.

Постановка проблеми. Стабільність фінансового стану підприємства в умовах ринкової економіки обумовлена значною мірою його грошових потоків, фінансових результатів, рентабельністю підприємства, його кредитоспроможністю. Показники, які характеризують ділову та інвестиційну привабливість залежать від широти ринків збуту продукції, його ділової репутації (іміджу), ступеня виконання плану за основними показниками господарської діяльності, рівня ефективності використання ресурсів (капіталу) і стабільності економічного зростання. Таким чином, об'єктивна необхідність подальшого розвитку теоретичних і методико-прикладних основ і практична значущість прогнозування фінансового стану підприємства, якій належить суттєва роль у забезпеченні його стабільного фінансового стану й обумовили актуальність і доцільність вибору даної теми дослідження.

Тому необхідно мати широке поняття, значення та необхідність комплексної оцінки фінансового стану підприємства

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансовий аналіз виступає досить важливим важелем кожного підприємства. Ось тому велика кількість вітчизняних та зарубіжних вчених присвячують свої роботи цій темі, серед яких доцільно виділити праці: М.О. Юнацький, І.П. Ткаченко, Ю.В. Ковтуненко, І.П. Косарева, Р.К. Шурпенкова, І.З. Адамова, Л.О. Волощук, О.І. Цмоць, О.Ф. Томчук та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині існує велика кількість наукових праць, збірників, видань, де описано доцільність фінансового аналізу, особливо у сфері фінансового стану, рентабельності, висвітлені проблеми та їх усунення. В умовах ринкової економіки важливою вихідною основою

для прийняття управлінських рішень є результати фінансового аналізу, проте на сьогоднішній день в ринковій економіці, виникають питання, які постійно потребують додаткового дослідження, висвітлення нових завдань та потреб для функціонування підприємства. Таким чином, об'єктивна необхідність подальшого розвитку теоретичних і методико-прикладних основ і практична значущість прогнозування фінансового стану підприємства, якій належить суттєва роль у забезпеченні його стабільного фінансового стану, й обумовили актуальність і доцільність вибору даної теми дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є деталізація оцінки і прогнозування фінансового стану та результатів діяльності підприємства. Дослідження сутності нинішніх проблем оцінки та прогнозування фінансового стану підприємства виступає в ролі фінансової нестабільності підприємств, що допоможе виявити пріоритетні чинники впливу на формування умов для прийняття дієвих управлінських рішень щодо мінімізації фінансових ризиків підприємств та їх своєчасної адаптації до зовнішніх змін і тенденцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізації економіки та постійно зростаючого рівня вимог до забезпечення конкурентоспроможності підприємства як у коротко- так і довгостроковому періодах особливе значення відіграє проблема формування ефективної системи інформаційного забезпечення прийняття менеджментом управлінських фінансових рішень. Базою прийняття таких рішень мають бути результати фінансового аналізу та прогнозування на майбутнє. Поряд з цим у новітній практиці управління корпоративними фінансами помітні тенденції до домінування методів фінансового аналізу, прогнозування та оцінки стану ефективної діяльності підприємства, спрямованих на дослідження об'єкта управління як цілісної системи взаємопов'язаних фінансових відносин.

Під прогнозуванням фінансового стану О.І. Цмоць розуміє передбачення обсягу та розміщення фінансових ресурсів підприємства на певний термін наперед шляхом вивчення динаміки розвитку підприємства як суб'єкта господарської діяльності на фоні реалій економічного життя суспільства і держави [1, с. 349].

Р.К. Шурпенкова в своєму дослідженні зазначила, що економічне прогнозування фінансового

стану – це процес розроблення науково обґрунтованого судження щодо перспектив розвитку певного економічного явища, що ґрунтується на наукових методах пізнання і використанні всієї сукупності методів, засобів і способів економічної діагностики. Воно, з одного боку, передує плануванню, а з другого – є його складовою частиною, оскільки використовується на різних стадіях стратегічного управління, а саме на стадії аналізу середовища, визначення передумов для формування стратегій, їх реалізації [2, с. 33].

Розглядаючи питання, стосовно сутності прогнозування необхідно виокремити окремі категорії аналізу прогнозу (табл. 1).

Прогнозування ефективної фінансово-господарської діяльності підприємства в сучасних умовах розвитку ринкових відносин необхідно для оцінки поточного фінансово-економічного стану, але майбутні його зміни з урахуванням залежать всіх різних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Найважливішими функціями прогнозування в системі аналізу є [2, с. 33]:

- визначення можливих цілей і напрямів розвитку об'єкта прогнозування;
- оцінка соціальних, економічних, наукових, технічних та екологічних наслідків реалізації кожного з можливих варіантів розвитку об'єктів прогнозу;
- визначення змісту заходів щодо забезпечення реалізації можливостей і послаблення загроз кожного з можливих варіантів розвитку прогнозованих подій;
- оцінка необхідних витрат і ресурсів для впровадження розроблених заходів і наслідків щодо обмежень у системі «час – гроші».

Від прогнозування можна очікувати різні результати, адже воно може відбуватися на основі певних сценаріїв розвитку подій (табл. 2).

При цьому прогнозування переслідує мету створення інформаційної бази для вибору оптимального шляху розвитку в майбутньому. Воно не лише виявляє об'єктивні тенденції (як позитивні, так і негативні) процесу розвитку для визначення майбутнього стану, але й надає інформацію для розробки заходів щодо прийняття управлінських рішень для виникнення бажаних тенденцій [3].

І.З. Адамова, дослідивши сутність економічного прогнозування з позицій ймовірно-статистичного підходу, наголошує що воно полягає у зменшенні ступеня невизначеності майбутньо-

Таблиця 1

Характеристика прогнозування фінансового стану підприємства

№ з/п	Критерій	Прогноз
1	Задачі	передбачення перспектив зміни різних факторів, що впливають на діяльність підприємства
2	Функції	аналіз і оцінка тенденцій зміни процесів і явищ для виявлення альтернатив розвитку об'єкту на перспективу
3	Самостійність	більш незалежне поняття, ніж планування, але через останнє реалізується управлінський аспект прогнозування
4	Об'єкт	об'єктом може виступати будь-яке явище або процес
5	Альтернативність	може бути поліваріантним
6	Логіка	припущення (думка) про стан об'єкту в майбутньому може бути істинним або помилковим
7	Терміни	коригуються залежно від цілей прогнозування

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Характеристика сценаріїв розвитку подій при прогнозуванні

№ з/п	Назва сценарію	Характеристика сценарію
1	Оптимістичний сценарій	Передбачає виконання всіх умов прогнозування, закладених фінансовим менеджером.
2	Реалістичний сценарій	Передбачає виконання лише частини найбільш можливих для реалізації умов прогнозування, закладених фінансовим менеджером.
3	Песимістичний сценарій	Показує, що буде з підприємством, якщо існуючі тенденції не змінювати.

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

го шляхом обмеження області можливих станів системи або об'єкта. Ефективність прогнозування фінансового стану підприємства значною мірою залежить від дотримання послідовності всіх його етапів (рис. 1).

Практичне забезпечення такої потреби здійснюється проведенням зведеного дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання – комплексного фінансового аналізу та прогнозування. Функціонально-організаційна структура комплексного фінансового аналізу представлена на рис. 2.

Виступаючи формою організації фінансового аналізу, комплексний фінансовий аналіз частково використовує спільні принципи та методи, однак характеризується реалізацією суттєво іншої функціонально-організаційної структури моделі дослідження фінансів підприємства. Тому І. П. Ткаченко вважає, що доцільно зупинитися на вивченні структури моделі комплексного фінансового аналізу більш докладно. Системо-утворюючим елементом моделі комплексного фінансового аналізу є мета організації та проведення аналізу, від чіткості формулювання якої залежить як ефективність усієї моделі аналізу, так і достовірність результатів дослідження [5, с. 200].

Л.О. Волощук зазначає, що фінансовий аналіз – спосіб акумулювання, трансформації та використання зібраної інформації фінансового характеру, яка має на меті надання оцінки ретроспективному і перспективному фінансовому стану підприємства; розкриття ймовірних темпів розвитку господарства з позицій їх фінансового забезпечення; передбачення положення підприємства на ринку капіталу [6].

На рис. 3 визначенні основні сфери оцінки фінансового аналізу на підприємстві. Інформаційною базою для розрахунку даних показників

фінансового аналізу є дані річної фінансової звітності підприємства: Баланс, Звіт про фінансові результати, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал, дані статистичної звітності та інші оперативні дані підприємства [7].

Водночас, вважаємо, що найбільш пристосованим видом аналітичного процесу з розглянутих є комплексний аналіз (табл. 3).

Наведена в таблиці 1 інформація свідчить про складний, багатогранний процес виконання аналізу фінансового стану підприємства. Для його практичної реалізації потребується не тільки час, статистична інформація, але й методичні підходи до виконання аналізу, розроблення моделей та інтегрованих показників для виконання аналізу фінансового стану підприємства [8].

Важливість фінансового аналізу полягає в тому, що він є основою розроблення фінансової політики підприємства, засобом визначення недоліків у його функціонуванні та ухваленні управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності фінансової діяльності підприємства оскільки дає змогу:

- вишукувати резерви покращення фінансового стану підприємства;
- об'єктивно оцінювати раціональність використання усіх видів фінансових ресурсів;
- своєчасно вживати заходів, спрямованих на підвищення платоспроможності, ліквідності та фінансової стійкості підприємства;
- забезпечувати оптимальний виробничий та соціальний розвиток колективу за рахунок використання виявлених у результаті аналізу резервів;
- забезпечити розроблення плану фінансового оздоровлення підприємства [9].

Однією з основних складових комплексного фінансового дослідження є аналіз фінансових результатів діяльності підприємства. Залежно

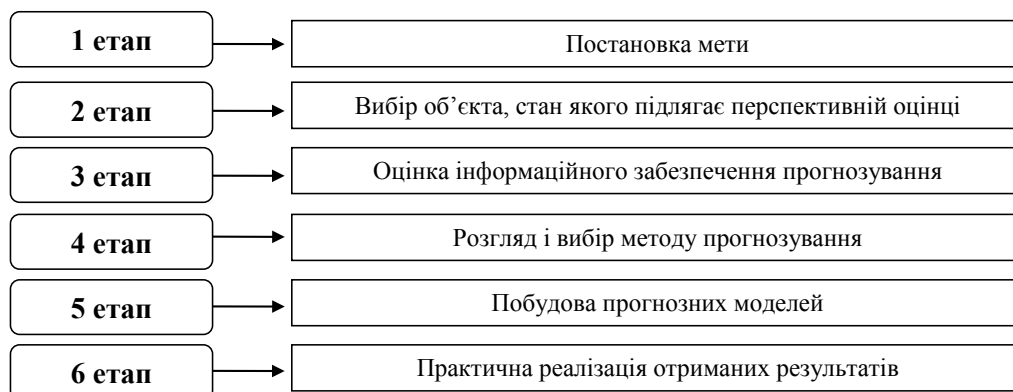

Рис. 1. Послідовність прогнозування фінансового стану підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

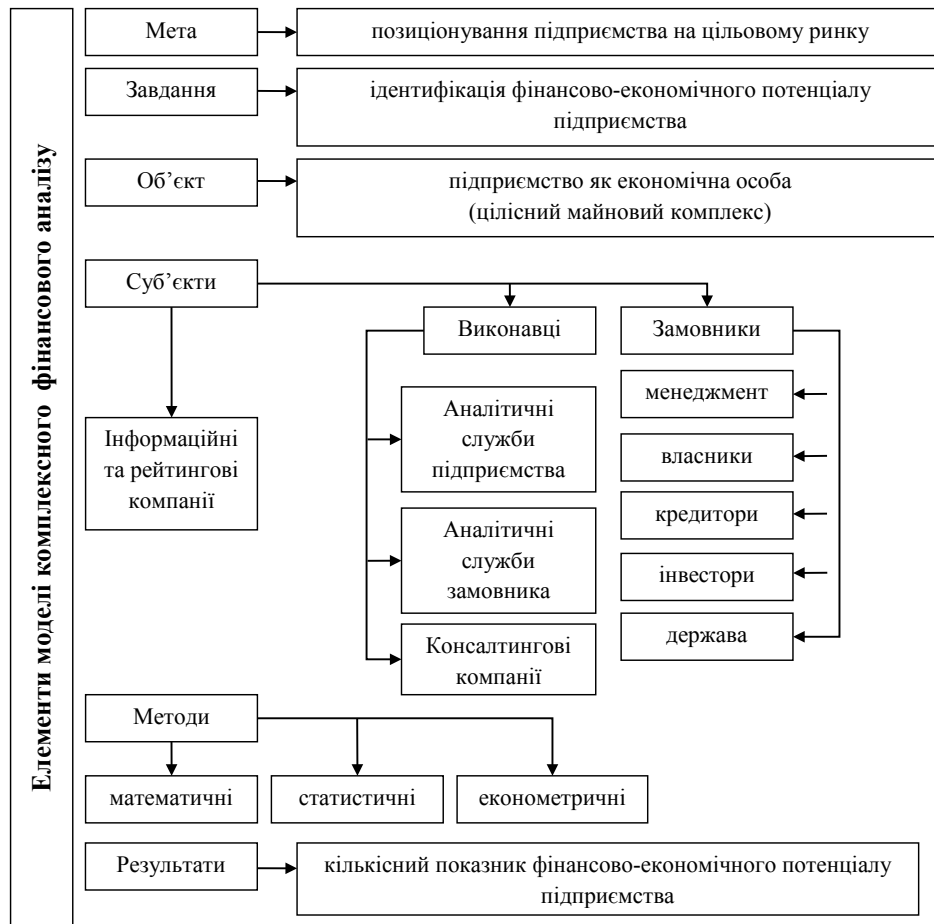

Рис. 2. Функціонально-організаційна структура комплексного фінансового аналізу

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

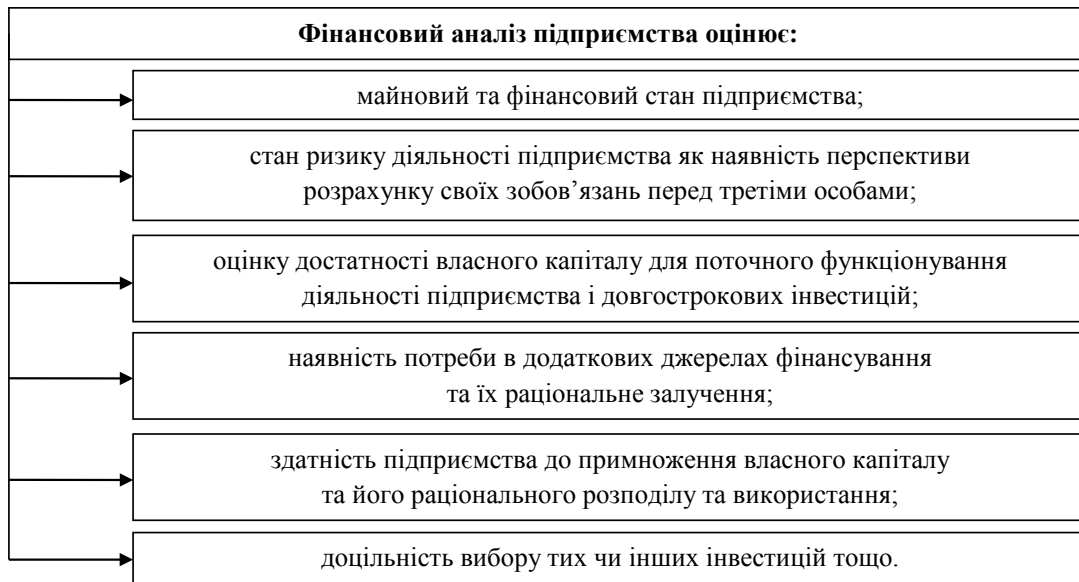

Рис. 3. Основні сфери оцінки фінансового аналізу діяльності підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

від мети проведення та виділених кваліфікаційних ознак розрізняють декілька форм аналізу фінансових результатів діяльності підприємства. Основні з них подано у таблиці 4.

І.П. Ткаченко наголошує, що існує також декілька напрямів аналізу фінансових результатів

підприємства. Перелік основних напрямів наведений у таблиці 5.

У сучасних умовах постає питання щодо узагальнення результатів дослідження окремих фінансових аспектів операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства, а

Сутнісні особливості комплексного фінансового аналізу діяльності підприємства

№ з/п	Напрями аналізу:	Сутність
1	фінансових результатів діяльності	Аналіз рівня, динаміки і структури прибутку – основного показника, що характеризує результат діяльності підприємства; оцінювання факторів, що його визначають
2	потоків грошових коштів	Аналіз джерел та напрямів використання коштів. Аналіз достатності коштів для ведення поточної фінансової діяльності. Аналіз достатності коштів для ведення інвестиційної діяльності
3	фінансового стану	Загальний аналіз фінансового стану, зокрема аналіз: – фінансової стійкості; – ліквідності та платоспроможності; – ділової активності; – оборотності запасів, кредиторської та дебіторської заборгованості – аналіз рентабельності
4	ефективності діяльності	Динаміка показників прибутку, рентабельності та ділової активності
5	ефективності інвестиційних проєктів	Оцінювання ефективності реалізації інвестиційних проєктів підприємства
6	визначення сутності та завдань комплексного фінансового аналізу;	формулювання сутності й завдань
7	визначення інформаційної бази комплексного аналізу та системи вимог до неї;	створення інформаційної системи для комплексного аналізу
8	визначення особливостей побудови моделі оброблення вхідної інформації відповідно до специфіки об'єкта дослідження;	розроблення моделі оброблення інформації для виконання комплексного фінансового аналізу
9	визначення цільового елемента комплексного фінансового аналізу – інтегрованого показника оцінювання фінансового стану підприємства;	розроблення інтегрованого показника комплексного фінансового аналізу фінансового стану підприємства
10	визначення комерційної надійності підприємства об'єкта дослідження;	розрахунок показників комерційної надійності підприємства
11	визначення ймовірності банкрутства підприємства;	обґрунтування ймовірності банкрутства підприємства
12	визначення майбутніх трендів фінансово-господарської діяльності підприємства на основі інтерпретації результатів комплексного фінансового аналізу	прогнозування тенденцій розвитку фінансового стану підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Основні форми аналізу фінансових результатів підприємства

№ з/п	Ознаки	Форми аналізу
1	За об'єктами дослідження	♦ аналіз формування прибутку; ♦ аналіз розподілу і використання прибутку
2	За суб'єктами дослідження	♦ зовнішній аналіз; ♦ внутрішній аналіз
3	За ступенем деталізації	♦ аналіз прибутку по підприємству; ♦ аналіз прибутку за центрами відповідальності; ♦ аналіз прибутку окремої операції
4	За обсягом дослідження	♦ повний аналіз прибутку; ♦ тематичний аналіз прибутку;
5	За періодами проведення	♦ попередній аналіз прибутку; ♦ оперативний аналіз прибутку; ♦ ретроспективний аналіз прибутку; ♦ прогнозний аналіз прибутку

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

також дотримання всіма учасниками комплексного фінансового аналізу певної процедури його проведення.

Аналіз фінансових результатів діяльності підприємства дозволяє дати оцінку темпів зростання прибутку як в цілому по підприємству за певний період, так і за кожною його складовою; вивчити вплив суб'єктивних і об'єктивних фак-

торів на зміну прибутку та визначити рівень їх впливу; виявити резерви збільшення прибутку. Оцінка фінансових результатів починається з аналізу динаміки й структури доходів і витрат, що дає можливість одержати найбільш загальне подання про фактори, що зробили вплив на їхнє формування. Далі необхідно проаналізувати динаміку показників прибутку підприємства. Ана-

Основні напрямки аналізу фінансових результатів підприємства

№ з/п	Напрямок аналізу	Види аналізу
1	Горизонтальний аналіз	<ul style="list-style-type: none"> ◆ порівняння показників прибутку звітного періоду з показниками попереднього періоду; ◆ порівняння показників прибутку звітного періоду з показниками аналогічного періоду минулого року; ◆ порівняння показників прибутку за ряд попередніх періодів
2	Вертикальний аналіз	<ul style="list-style-type: none"> ◆ структурний аналіз прибутку за видами діяльності; ◆ структурний аналіз прибутку за видами продукції; ◆ структурний аналіз доходів за видами діяльності; ◆ структурний аналіз витрат за видами діяльності; ◆ структурний аналіз використання прибутку
3	Порівняльний аналіз	<ul style="list-style-type: none"> ◆ порівняльний аналіз показників прибутку підприємства з середньогалузевими значеннями; ◆ порівняльний аналіз показників прибутку підприємства з контрагентами; ◆ порівняльний аналіз показників прибутку окремих центрів відповідальності; ◆ порівняльний аналіз показників прибутку підприємства із запланованим

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

ліз проводиться методом порівняння фактичних даних за звітний період зі звітними даними за попередній період.

Таким чином, можна навести низку рекомендацій щодо процесу прогнозування фінансових результатів діяльності на підприємстві [2, с. 35]:

– щоб якісно оцінити тенденції майбутнього періоду, потрібен великий масив інформації про результати діяльності підприємства в минулому. Це дасть можливість підвищити точність прогнозу;

– прогнозування результатів діяльності підприємства обов'язково має здійснюватися з подальшим проведенням перспективної фінансової діагностики, адже прогноз не має зводитися тільки до розрахунку орієнтирів, що мають кількісне вираження. Під ним також потрібно розуміти метод пошуку оптимальних стратегічних дій для підприємства;

– для зменшення величини похибки прогнозування слід урахувувати ймовірні зміни в зовнішньому середовищі підприємства та інші чинники, які впливають на його діяльність і не можуть

бути ним усунені чи послаблені (наприклад, темпи інфляції, зміни в податковому і митному законодавстві, активні дії конкурентів тощо);

– при прогнозуванні доцільно використовувати метод сценаріїв і розглядати не лише найбільш імовірне значення певного показника, а й те значення, що матиме місце за крайнього несприятливого і крайнього сприятливого стані в середовищі.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, можна виділити, що критерії оцінювання і прогнозування фінансового стану та результатів діяльності підприємства виступають основним інструментарієм і гарантією стійкого функціонування підприємства. Фінансова стійкість залежить від правильно розподілених коштів та економічно-врегульованого використання фінансів у процесі господарської діяльності. В той же час прогнозування виступає основною розроблених прогнозів на майбутнє щодо економіки підприємства у цілому та його окремих структурних підрозділів.

Список літератури:

1. Цмоць О.І. Прогнозування фінансового стану підприємства за допомогою штучних нейронних мереж. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. № 21.9. С. 347–352.
2. Шурпенкова Р.К. Прогнозування фінансового стану та розміщення фінансових ресурсів суб'єкта господарської діяльності. *Вісник Університету банківської справи*. 2015. № 1. С. 31–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2015_1_7 (дата звернення: 15.09.2019).
3. Юнацький М.О. Огляд сучасних методів прогнозування фінансового стану підприємства. *Ефективна економіка*. 2018. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/42.pdf (дата звернення: 17.09.2019).
4. Адамова І.З., Романчук А.Л. Прогнозування фінансового стану підприємства: теоретичні та методичні аспекти. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchetei_2012_2_58 (дата звернення: 19.09.2019).
5. Ткаченко І.П. Конспект лекцій з дисципліни «Фінансовий аналіз». *Редакційно-видавничу секція науково-методичної ради ДДТУ*. 2019. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/36/7-36-kl92.pdf> (дата звернення: 30.09.2019).
6. Волошук Л.О., Юдин М.А. Финансовый анализ : учебное пособие / под ред. С.В. Филипповой. Киев : Кафедра, 2012. 320 с. (дата звернення: 15.09.2019).
7. Ковтуненко Ю.В., Олексійчук А.Г. Финансовий аналіз діяльності підприємства в умовах економічної нестабільності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 18. С. 234–238. URL: <http://global-national.in.ua/archive/18-2017/45.pdf> (дата звернення: 18.09.2019).
8. Косарева І.П., Хохлов М.П. Дослідження теоретичних основ фінансового стану підприємства. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 19. С. 101–107. URL: http://www.marketinfr.od.ua/journals/2018/19_2018_ukr/20.pdf (дата звернення: 16.09.2019).
9. Денисенко М., Зазимко О. Основні аспекти оцінки фінансового стану підприємств. *Агросвіт*. 2015. № 10. С. 52–58. URL: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=1890&i=8> (дата звернення: 27.09.2019).
10. Стришенець О. Аналітичний огляд фінансової стійкості підприємства. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 3. С. 58–65. URL: <https://echas.eenu.edu.ua/index.php/echas/article/view/367/313> (дата звернення: 15.09.2019).

11. Томчук О.Ф. Оцінка фінансової стійкості важлива характеристика фінансового стану підприємства. *Економічні науки. Серія : Облік і фінанси*. 2015. № 12(2). С. 240–250. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/esnof_2015_12\(2\)_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/esnof_2015_12(2)_31) (дата звернення: 15.09.2019).

References:

1. Czmocz, O.I. (2011). Prognozuvannya finansovogo stanu pidpryyemstva za dopomogoyu shtuchnyx nejronnyx merez [Predicting the financial state of an enterprise using artificial neural networks]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21.9, pp. 347–352. (in Ukrainian)
2. Shurpenkova, R.K. (2015). Prognozuvannya finansovogo stanu ta rozmishhennya finansovykh resursiv sub'yekta gospodarskoyi diyalnosti [Forecasting the financial position and allocation of financial resources of an entity]. *Bulletin of the University of Banking*, vol. 1, no 1, pp. 31–36.
3. Yunaczkyj, M.O. (2018). Oglyad suchasnyx metodiv prognozuvannya finansovogo stanu pidpryyemstva [An overview of modern methods of forecasting the financial state of the enterprise]. *Anefficient economy*, vol. 4, p. 42.
4. Adamova, I.Z., & Romanchuk, A.L. (2012). Prognozuvannya finansovogo stanu pidpryyemstva: teoretychni ta metodychni aspekty [Predicting the financial state of an enterprise: theoretical and methodological aspects]. *Bulletin of Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*, vol. 2, p. 58.
5. Tkachenko, I.P. (2019). Konspektlekcij z dyscypliny «finansovyj analiz» [Summaries of lectures on the discipline "financial analysis"]. *Redaktsiino-vydavnycha sektsiia nauково-metodychnoi rady DDTU*. (in Ukrainian)
6. Voloshhuk, L.O., & Yudyn, M.A. (2012). Fynansovyj analiz [Financial analysis]. Kiev. (in Ukrainian)
7. Kovtunencko, Yu.V., & Oleksijchuk, A.H. (2017). Finansovyj analiz diial'nosti pidpryyemstva v umovakh ekonomichnoi nestabil'nosti [Financial analysis of the enterprise in the conditions of economic and instability]. *Global and national problems of economy*, vol. 18, no. 236, pp. 234–238.
8. Kosarieva, I.P., & Khokhlov, M.P. (2018). Doslidzhennia teoretychnykh osnov finansovoho stanu pidpryyemstva [Research of theoretical bases of the financial state of the enterprise]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryyemstvamy*, vol. 19, pp. 101–107.
9. Denysenko, M., & Zazymko, O. (2015). Osnovni aspekty otsinky finansovoho stanu pidpryyemstv [The main aspects of assessing the financial condition of enterprises]. *Ahrosvit*, vol. 10, pp. 52–58.
10. Strishenets', O. (2018). Analitychnyj ohliad finansovoi stijkosti pidpryyemstva [Analytical review of financial stability of the enterprise]. *Ekonomichnyj chasopys Skhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 3, pp. 58–65.
11. Tomchuk, O.F. (2015). Otsinka finansovoi stijkosti – vazhlyva kharakterystyka finansovoho stanu pidpryyemstva [Assessment of financial stability – an important characteristic of the financial condition of the enterprise]. *Economic sciences. Series : Accounting and Finance*, vol. 12, no. 2, pp. 240–250.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-103>

УДК 658.62.018.2

Царинний Є.О., Канівець П.П.Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України**ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ТА МЕТОДИ ЇЇ ОЦІНЮВАННЯ**

Анотація. Потреби споживачів напряму пов'язані з якістю, такою економічною категорією, що задовольняє потреби споживачів. Вся продукція має володіти деякою кількістю особливостей, за допомогою яких можливо оцінити якість. Показники якості продукції тісно пов'язані зі станом потреб та їх задоволенням, які своєю кількістю характеризують особливості продукції. Для того щоб визначити методи оцінки якості збираються теоретичні підходи, оскільки один з важливих етапів оцінювання якості є також управління якістю. За результатами проведеного узагальнення було виявлено, що система сучасної оцінки якості продукції має брати до уваги ринкові потреби, які висловлюються у вимогах споживачів до продукції. Ринкові відносини знаходяться в таких умовах, в яких якість певної продукції повинна задовольняти потреби споживача, котрі постійно досліджуються, займаючи центральне місце, адже неможливо дослідити якість продукції не беручи до уваги існуючі суспільні потреби, бо ці категорії тісно пов'язані одна з одною.

Ключові слова: якість, оцінка якості, показники якості, потреби споживачів, продукція та її властивості.

Tsarinnyy Yevgeniy, Kanivets PavloKharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine**PRODUCT QUALITY AND METHODS OF ASSESSMENT**

Summary. Consumer needs are directly connected with the quality by such an economical category that satisfies the needs of consumers. Each individual property of products is an objective feature that can determine itself in its creation, circulation and expenditure and it is characterized by certain indicators. All products must have a few number of features that can be used to put value on quality. In order to solve the problem of high quality, the essence of the concept of «quality» must be clearly imagined and understood. In modern society the quality of products is directly related to meeting the needs of consumers. Market relations are under such conditions, in which the quality of certain products must meet the needs of consumers who are constantly researched, occupying a central place, because it is impossible to examine the quality of products without taking into account existing social needs, because these categories are closely linked. Product quality indicators are closely connected with the state of needs and their satisfaction, which characterize the features of production. Control of the quality is not well implemented in factories but it is not fully addressed by control departments. To define the methods of quality assessment theoretical approaches are gathering, because one of the most important qualification cycles is also a quality management. By results of generalization it was detected that the system of modern quality assessment has to take in attention market needs, which are determined by product requirements of consumers. Any manufactured products must satisfy the needs of consumers in order to be successful and compete successfully in the market. In order to achieve this by developing quality standards, on the one hand, market needs must be taken into account at the state level, and on the other hand, this is also a manufacturer's problem. Production of products of a certain quality and quantity is a basic requirement of meeting the needs. Governance of product quality must take into account before making management decisions that the needs of consumers and manufactured products should be differentiated by quality level and take into account market saturation. Legal norms, standards, contracts, specifications of supplies and other documents fix the identified needs.

Keywords: quality, quality assessment, quality indicators, consumer needs, products and its properties.

Постановка проблеми. Актуальна проблема ринкової економіки – постійне підвищення вимог до якості продукції на рівні підприємств та на загальному державному рівні. Вагома складова високої якості продукції – це її конкурентоспроможність. Тому потреба контролювати оцінку якості є важливим етапом в її управлінні, а також науковим та практичним завданням, для цього досліджуються та розробляються методи з оцінювання якості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ряд науковців: Азальдов Г.Г., Гличев А.В., Панов В.П., Жигоцька Н.В., Кальцев В.Ф., Зенкін М., Бичкова К., Шипукова Н., Гаванмех А., Джуран Дж.М., Фейгенбаум А. присвятили свої роботи дослідженню питань оцінки якості. Тим не менше, контроль оцінки якості недостатньо впроваджено на підприємствах, та не в повній мірі приділяється увага контролюючими органами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з тим, що підприємства на сьогоднішній день мають змогу виготовляти свою продукцію за власними технічними умовами, які не є у відкритому доступі для пересічних споживачів, контролювати якість продукції стало майже неможливо у зв'язку з відсутністю загальних норм та вимог. Необхідно створити державні стандарти якості продукції, яких будуть дотримуватися абсолютно всі підприємства України.

Постановка завдання. Задача представленої вашій увазі статті – дослідити неналежну увагу до дотримання контролю якості на приватних підприємствах.

Мета цієї статті – оцінка якості продукції, визначення її показників та методів дослідження, показати їх зв'язок між потребами споживачів та виявлення недосконалої сучасної системи оцінювання якості продукції.

Виклад основного матеріалу. Щоб вирішити проблему підвищеної якості до продукції треба чітко уявляти та розуміти сутність поняття «якість». Беручи до уваги емкість та складну категоризацію, в літературі зустрічається множина її формулювань. Для початку треба розглянути трактування поняття якості вітчизняними та закордонними науковцями та їх нормативною документацією. Категорію «якість» вперше проаналізував Аристотель у III ст. до н.е. та сказав «те, що існує саме по собі, і утворює якість», потім подібними дослідженнями щодо категорії «якість» займався філософ Гегель. [1]. Чимало наукових досліджень були присвячені питанням еволюції розвитку поняття якості продукції. Радянські економісти Глічева А.В., Панова В.П., Азгальдова Г.Г. дослідили питання сутності якості та присвятили роботу «Что такое качество?» [2]. Поняття якість зазнала в процесі еволюції певних змін, інакше сприймалося розуміння його сутності. У сучасному суспільстві якість продукції безпосередньо пов'язана із задоволенням потреб споживачів.

Неможливо не погодитись з думкою Соболевої М.А., яка зазначає, «Пряма відповідність стандартам забезпечує лише мінімальний рівень якості виробів» [3, с. 150], тобто спиратись лише на існуючі креслення, стандарти, нормативні документи, одна з ознак якості продукції, але не вичерпує весь зміст цього поняття. Економіст Сисюков В.І. зазначав, що «під якість продукції слід розуміти ступінь, міру задоволення потреби в даному виді продукції за фіксованих умов споживання, що визначаються сукупністю характеристик, створених в процесі виробництва продукції у відповідності до вимог стандартів» [4, с. 15].

Відомий американський спеціаліст з якості Дж.М. Джуран розбираючи визначення «якості» писав: «поняття якості виробу відрізняється від поняття якості конструкції, технології. Перше означає лише ступінь відповідності кресленням, нормативам та стандартам, а друге – характеристику застосовуваної сировини, спосіб виробництва і контролю і т.д. Але відповідність кресленням, технічним умовам та нормативам характеризує не тільки якість продукції як таку, а скільки якості робіт по її досягненню». Дж. Джуран розділяє поняття «якості, виробу, конструкції, технології» та розглядає питання якості як «придатність до використання, що являє собою певну відповідність призначенню та ступінь задоволення споживачів, з чим не можна не погодитись в умовах сьогодення» [5, с. 30].

Спираючись на погляди вченого Фейгенбаума А. щодо поняття «якості», показують, що якість та задоволення сподівань і потреб споживачів взаємозв'язані. Вчений трактує поняття «якість», як повне задоволення потреб споживача [6].

Інші дослідники: Зиков Ю.А., Матвеев Л.А., Полишко С.П., Козлов А.Л., Аристов О.В., Мішин В.М. визначають якість як «набір властивостей, які визначають ступінь їх відповідності заданій конкретній потребі у фіксованих умовах споживання» [7, с. 18]. Врахування прояву різних властивостей продукції за конкретними умовами споживання є найбільш важливим критерієм.

Стандарт КО 8402-86 розділяє якість «як сукупність властивостей та характеристик продукції або

послуги, які надають їм здатність задовольняти обумовлені або передбачувані потреби» [8].

Правові норми, стандарти, договори, технічні умови поставок та інші документи фіксують установлені потреби. Важливо брати до уваги те, що вищевказані вимоги мають бути зазначені при складанні контракту, нормативна документація вимагає виконання умов збереження навколишнього середовища. Якщо недотримуватись більшості установлених вимог можливе притягнення до правової чи адміністративної відповідальності. «Передбачувані потреби повинні бути виявлені та визначені (результати маркетингових досліджень, нові розробки, формування споживчого попиту тощо). Це можуть бути естетичні вимоги, відповідність продукції моді, вподобання споживачів, національні та культурні особливості» [9].

Міжнародний стандарт КО 9000:2000 розглядає якість, як «ступінь з якою сукупність характеристик продукції, процесу або системи задовольняє потреби або очікування, які є встановленими, передбачуваними чи обов'язковими» [10].

Згідно до стандарту ДСТУ КО 9000:2007 якість – «ступінь, до якого сукупність характеристик об'єкту задовольняє вимоги зацікавлених осіб» [10].

Розбираючи поняття якості, необхідно розуміти, що потребам споживачів відводиться перше місце. Але треба зауважити, що споживачі мають нестійкі потреби, котрі постійно змінюються. Здається, що продукція має параметри, які чітко відповідають нормативним та технічним документаціям, але вимоги споживачів змінилися, тому така якість навіть при незмінних параметрах погіршується чи втрачається зовсім.

Майже усі автори сучасності підкреслюють, що якість – це суміш властивостей продукції, які направлені на задоволення потреб споживачів.

Ринкові відносини знаходяться в таких умовах, в яких якість певної продукції повинна задовольняти потреби споживача, котрі постійно досліджуються, займаючи центральне місце, адже неможливо дослідити якість продукції не беручи до уваги існуючі суспільні потреби, бо ці категорії тісно пов'язані одна з одною.

Показники якості продукції пов'язані зі станом та задоволенням потреб, які в свою чергу своєю кількістю характеризують особливості властивостей певної продукції. Розрізняючи потреби можна брати за основу класифікацію показників якості продукції. Існують потреби споживачів, які Ребрин Ю.І. «класифікує по декількох категоріях, що відрізняються один від одного часовими факторами дії: базові, що є головними та об'єктивними при виборі товару та додаткові, що відображають суб'єктивні бажання споживачів» [11, с. 30].

Якщо говорити про стан сучасної залежності між поняттями потреби та якості продукції, треба зазначити недостатність високого рівня якості продукції, залежної від потреб в асортименті та насиченості конкретним товаром, які невивчені. Потреби на сьогоднішній день та на перспективу мають вивчатися – це буде першим кроком до вирішення задач підвищення якості продукції.

«Із різноманітних характеристик якості продукції виділяється сукупність властивостей, які обумовлюють її придатність задовольняти певні потреби. Кожна окрема властивість продукції – це

об'єктивна особливість, яка може виявити себе при її створенні, обігу та споживанні і характеризується певними показниками. Тобто, якість продукції оцінюється на основі кількісного виміру визначальних її властивостей, і сучасна наука і практика виробили систему кількісної оцінки властивостей продукції, що і дають показники якості» [12].

ДСТУ 2925-94 трактує показник якості, як «кількісна характеристика одної чи декількох властивостей продукції, що складають її якість, яку розглядають стосовно визначених умов її створення та експлуатації або споживання». Властивості продукції – це «об'єктивна особливість продукції, яка може виявлятися під час її створення, експлуатації чи споживання» [13].

Властивості продукції можуть характеризуватись різними показниками та поділяться на: «показники призначення товару, показники надійності, показники технологічності, показники стандартизації й уніфікації, ергономічні показники, естетичні показники, показники транспарентності, патентно-правові показники, екологічні показники, показники безпеки» [13; 14].

Автори науковці виділяють різні методи визначення показників та їх значення: «вимірювальний, що базується на інформації, що отримується за допомогою технічних засобів вимірювання; реєстраційний, базується на використанні інформації, що отримується шляхом підрахунку числа певних подій; розрахунковий метод при якому значення показників якості знаходяться за допомогою розрахунків з використанням, формул, моделей та інших математичних залежностей; органолептичний метод – це метод, де замість вимірювальних засобів використовують органи чуття експертів; метод опитувань, який може застосовуватись в різних формах: соціологічній та експертній. Соціологічний метод полягає у використанні масових опитувань споживачів чи користувачів продукції та оброблення їх результатів експертами. Експертний метод вимірювання показників якості полягає у визначенні показників якості продукції експертами» [9; 12].

Визначивши рівень якості, можна оцінити й саму якість продукції. Спираючись на ДСТУ 2925-94 «Якість продукції. Оцінювання якості. Терміни та визначення рівень якості продукції визначається як «відносна характеристика якості продукції, яка ґрунтується на порівнянні значень оціночних показників якості продукції з базовими значеннями відповідних показників» [13].

Тобто, вся продукція має володіти певним набором властивостей, які у сукупності визначаються показниками якості. Склавши кількісні характеристики властивостей продукції, отримаємо показники якості.

Сучасна наука виділяє такі методи оцінювання рівня якості продукції – «диференційний, комплексний, змішаний, які дозволяють оцінити якість продукції, порівнявши виміряні значення показників якості з базовими показниками. Диференційний метод визначення рівня якості продукції полягає у знаходженні окремих одиничних показників її якості із відповідною множиною значень відповідних базових показників якості. Комплексний метод визначення рівня якості продукції полягає у порівнянні, так званих, комплексних показників рівня якості

замість одиничних, як у диференційному методі. Виділяють статистичний метод визначення рівня якості виробів, який використовують у серійному та масовому виробництві, полягає у періодичному доборі певної групи виробів, вимірюванні показників їх якості і на підставі оброблення отриманих результатів розроблення заходів із забезпечення заданого у технічних вимогах рівня якості виробів» [12].

Розробляючи певну продукцію варто приділити особливу увагу оптимізації показників її якості.

Шаповал М.І. відзначає, що «оптимальними називаються такі характеристики показників якості продукції, за яких досягається або максимальний ефект від експлуатації чи споживання продукції при заданих витратах на її створення і експлуатацію чи споживання, або заданий ефект при мінімальних витратах, або максимальне відношення ефекту до витрат. У випадку, коли при заданих витратах на одиницю продукції визначається найкраща характеристика узагальненого показника якості, який характеризує максимальний ефект від експлуатації чи споживання продукції, він розглядається як критерій оптимізації, а задані витрати є обмеженнями при оптимізації. Визначення оптимальних значень характеристик показників якості має сенс тільки в тому випадку, коли встановлено критерій оптимізації та вказано обмеження» [9, с. 331].

«Оптимальні значення характеристик показників якості не обов'язково належать до реально існуючої продукції, вони можуть бути визначені розрахунковим способом для тільки що розробленої або навіть гіпотетичної продукції зі значенням характеристик показників якості, які реально можуть бути досягнуті. В останньому випадку такі розрахункові значення оптимальних характеристик показників якості використовуються як базові для порівняння з ними відповідних характеристик показників якості зразків продукції, що вже існують. Оптимальні значення характеристик показників якості продукції за наявності цільової функції й обмежень на витрати або ефект визначаються методами лінійного і нелінійного програмування, динамічного програмування, теорії ігор і статистичних рішень, теорії оптимального управління та іншими математичними методами, викладеними у спеціальній літературі» [9, с. 332].

Висновки та пропозиції. Будь-яка виготовлена продукція повинна задовольняти потреби споживачів щоб мати успіх та успішно конкурувати на ринку. Щоб це здійснити, розробляючи стандарти якості, з одного боку потрібно на державному рівні врахувати ринкові потреби, а з іншого це також й проблема виробника. Виготовлення продукції певної якості та кількості є основною вимогою задоволення потреб. Державне управління якістю продукції повинно взяти за основу перед прийняттям управлінських рішень, що потреби споживачів та вироблену продукцію потрібно розрізняти за рівнем якості та брати до уваги насиченість ринку.

Виготовлення якісної продукції безпосередньо залежить від потреб сьогодення, але виробник повинен знати, що якість – динамічна складова, яка постійно змінюється залежно від часу, бо споживачі змінюють свої потреби, а саме, змінюється якість. Коли споживачі змінюють потре-

би, те, що колись вважалося якісним товаром, зараз вже не відповідає технічним нововведенням, які здатні ліпше задовольнити потреби.

Оглянувши джерела та проаналізувавши методи та показники з оцінки якості, можемо ска-

зати, що немає чітко вираженої концепції оцінки якості. Потрібно поєднати дії, методи та засоби при виготовленні продукції та постійно спиратись на потреби споживачів та враховувати їх динамічну зміну.

Список літератури:

1. Гегель Г.В.Ф. Наука логіки. Москва : Издание профкома слушателей Института красной профессуры, 1929. 686 с.
2. Гличев А.В., Панов В.П., Азгальдов Г.Г. Что такое качество? Москва : Экономика, 1968. 135 с.
3. Соболева М.А. Роль стандартизации в решении проблем качества промышленной продукции в США. Экономические проблемы повышения качества продукции. Москва, 2006. С. 148–152.
4. Сиськов В.И. Статистические измерения качества продукции. Москва : Статистика, 1966. 167 с.
5. Джуран Дж. М. Ответственность руководителей работников промышленности за качество продукции. Стандартизация и качество. Москва : Комитет стандартов, 1966. С. 30–32.
6. Фейгейбаум А. Контроль качества продукции. Москва : Экономика, 1986. 471 с.
7. Аристов О.В., Мишин В.М. Качество продукции : учебное пособие. Москва : Издательство стандартов, 1982. 142 с.
8. ISO 8402: 1994. Управление качеством и обеспечение качества : Словарь. URL: <https://files.stroyinf.ru/Data1/5/5812/index.htm#i575683> (дата звернення: 01.09.2019).
9. Шаповал М.І. Менеджмент якості : підручник. Київ : Знання, 2006. 471 с.
10. ДСТУ ISO 9000:2007 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Київ, 2008. 28 с.
11. Ребрин Ю.И. Управление качеством : учебное пособие. Таганрог, 2004. 174 с.
12. Боженко Л., Гутта О.Й. Управління якістю, основи стандартизації та сертифікації продукції : навчальний посібник. Львів, 2001. 176 с.

References:

1. Hehel, H.V.F. (1929). *Nauka logiki* [Science of logic]. Moscow : Publication of the trade union committee of the Institute of Red Professors. (in Russian)
2. Hlychev, A.V., Panov, V.P., & Azghaldov, H.H. (1968). *Chto takoe kachestvo?* [What is quality?]. Moscow : Economics. (in Russian)
3. Soboleva, M.A. (2006). *Rol standartizatsii v reshenii problem kachestva promishlennou prodytsii* [The role of standardization in solving industrial quality problems in the United States]. Moscow : Economic problems of product quality improvement. (in Russian)
4. Siskov, V.I. (1966). *Statisticheskie izmereniya kachestva produktsii* [Statistical measurements of product quality]. Moscow : Statistics. (in Russian)
5. Juran, J.M. (1966). *Otvetstvennost rykovodyashih robotnikov promishlennosti za kachestvo prodytsii. Standartizatsiya i kachestvo* [Responsibility of industry executives for product quality. Standardization and quality]. Moscow : Committee of Standards. (in Russian)
6. Feigeybaum, A. (1986). *Kontrol kachestva produktsii* [Product quality control]. Moscow : Economics. (in Russian)
7. Aristov, O.V., & Mishin, V.M. (1982). *Kachestvo produktsii : uchebnoye posobiye* [Product quality : study guide]. Moscow : Publishing house of standards. (in Russian)
8. ISO 8402: 1994. *Upravleniye kachestvom i obespecheniye kachestva : Slovar* [Quality management and quality assurance : Vocabulary]. URL: <https://files.stroyinf.ru/Data1/5/5812/index.htm#i575683>
9. Shapoval, M.I. (2006). *Menedzhment yakosti* : pidruchnyk [Management Yakosti : a textbook]. Kiev : Knowledge. (in Ukrainian)
10. DSTU ISO 9000: 2007 *Systemy upravlinnya yakisty. Osnovni polozhennya ta slovnyk terminiv* [Quality management systems. Basic terms and glossary]. Kyiv.
11. Rebrin, Yu.I. (2004). *Upravleniye kachestvom : uchebnoye posobiye* [Quality management : a training manual]. Taganrog. (in Russian)
12. Bozhenko, L., & Gutta, O.Y. (2001). *Upravlinnya yakisty, osnovy standartyzatsiyi ta sertyfikatsiyi produktsiyi : navchal'nyy posibnyk* [Quality management, the basics of product standardization and certification : a textbook]. Lviv. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-104>

УДК 336.221:631.11

Черкас Т.С., Долженко І.І.

Національний університет біоресурсів та природокористування

ПОДАТКОВЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Стаття присвячена розкриттю науково-практичних підходів щодо визначення ролі податкового планування в системі фінансового управління підприємства. Розглянуто сутність, мету, завдання податкового планування, а також обґрунтовано його роль в системі фінансового управління підприємства. Визначені основні підходи науковців відносно класифікації принципів податкового планування. Вивчено показники для формування системи оцінювання податкового навантаження та ефективності податкової політики підприємства щодо мінімізації податкових платежів. Запропоновано реалізацію концепції податкового планування через принципи, методи, інструменти, моделі податкового менеджменту. Розкрито взаємозв'язок між складовими процесу реалізації концепції податкового планування в системі менеджменту організацій.

Ключові слова: податки, податкове навантаження, податкове планування, принципи, методи, інструменти.

Cherkas Tetiana, Dolzhenko Inna

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

TAX PLANNING AS A COMPONENT OF THE ENTERPRISE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM

Summary. The article is devoted to the disclosure of scientific and practical approaches to determining the role of tax planning in the system of financial management of the enterprise. Most of the work left out of the question of developing a comprehensive tax planning system in the context of a dynamic change in tax legislation. The corporate tax system is an important regulator of the economy. Tax, and can stimulate production and scientific and technological progress, limit price increases and inflation. But at the same time, it is holding back investment, reducing consumption, slowing down savings and savings. Perfect tax planning can significantly improve business practices, increase production profitability, strengthen commercial settlement as a basis for a stable financial position and stable operation of the enterprise and fulfill its obligations to the budget, bank and counterparties. The essences, purpose, task of tax planning are considered, and its role in the system of financial management of the enterprise is substantiated. The main approaches of scientists to the classification of tax planning principles are determined. The indicators for the formation of the system of assessment of the tax burden and the effectiveness of the enterprise tax policy to minimize tax payments were studied. The importance of tax planning as a factor of economic growth of economic entities is studied and under what circumstances it is caused. It can be argued that tax planning, closely interacting with finance, accounting, supply, is one of the basic tools for calculating business performance indicators, because such calculation without tax consequences does not reflect the complete picture of the economic situation. The implementation of the concept of tax planning through principles, methods, tools, models of tax management is proposed. The relationship between the components of the process of implementing the concept of tax planning in the organizational management system is revealed. Conclusions have been made regarding the implementation of tax planning elements in enterprises, which requires a sound use of methods and unconditional adherence to tax planning principles.

Keywords: taxes, tax burden, tax planning, principles, methods, tools.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки визначення ролі податкового планування в управлінні податками на підприємстві є дуже актуальним, тому що рівень податкового навантаження має тенденцію до зростання. До того ж більшу частину економіки складає тінювий сектор, в якому податкові платежі до бюджету не сплачуються. Тому особливого значення набуває впровадження в систему управління податками підприємства підсистеми податкового планування.

Однак існує проблема недостатньої теоретичної та методологічної бази для впровадження методів податкового планування в практику, оскільки на даному етапі розвитку підприємницької діяльності жодне підприємство України не має відділу податкового планування або окремих спеціалістів у цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам податко-

вого планування присвячено наукові праці таких вчених, як П.К. Бечко [1], В.А. Горб [2] Л.М. Єріс [4], А.Г. Загородній [5]. Водночас, віддаючи належне значному науковому доробку цих та інших вчених, варто підкреслити, що увага авторів здебільшого сконцентрована на вивченні окремих аспектів податкового планування. Низка завдань концептуального, теоретико-методичного та практичного характеру залишається недостатньо вирішеними, що ускладнює процес організації податкового планування на вітчизняних підприємствах. Зокрема, поза увагою в більшості робіт лишилися питання розробки комплексної системи податкового планування в умовах динамічної зміни податкового законодавства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні немає єдиного підходу до економічної сутності податкового планування, його мети, завдань та формування концепції з її складових у системі менеджменту

(принципів, методів, інструментів та моделей), а також реалізації податкового менеджменту в підприємстві. Саме ці проблеми, а також їх теоретичне та прикладне значення визначили вибір теми та актуальність основних напрямів наукового дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка теоретичних основ та практичних напрямів удосконалення податкового планування у фінансовій системі управління на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку вітчизняна податкова система характеризується складністю, мінливістю та надмірним податковим навантаженням, що призводить до зниження ділової активності, збільшення частки збиткових підприємств, правової незахищеності платників податків та тінізації діяльності суб'єктів господарювання. За таких умов процес успішного функціонування та розвитку підприємств залежить від ефективності податкового планування, здійснення якого дозволить підвищити якість управлінських рішень, націлених на мінімізацію податкових ризиків та оптимізацію податкових платежів підприємства.

У науковій літературі не існує єдності стосовно тлумачення поняття «податкове планування», що породжує необхідність дослідження його економічного змісту та визначення його особливостей. Для детального аналізу підходів до визначення податкового планування розглянемо сутність поняття у визначеннях різних авторів. Так, науковці у своїх дослідженнях трактують податкове планування, як: інтеграційний процес, систему заходів, діяльність, сукупність інструментів, методів, прийомів, способів і засобів інформаційно-аналітичного забезпечення [6]. На нашу думку, така багатовекторність у трактуванні сутності поняття «податкове планування» викликана відсутністю його чіткого визначення у нормативних документах та пов'язана з підвищенням актуальності його застосування в практиці господарювання сучасних підприємств, що спричинено достатньо високими витратами на оплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Ми вважаємо, що трактування податкового планування як системи заходів або інструменту дещо звужує його сутність та не враховує складності і багатоаспектності даної категорії. Визначення податкового планування як діяльності, на наш погляд, є дискусійним, оскільки діяльність характеризує процес взаємодії людини з об'єктами управління, завдяки чому досягається свідомо поставлена мета, яка виникла внаслідок появи потреби.

Таким чином, на основі аналізу та узагальнення досліджень вітчизняних та зарубіжних економістів запропоновано податкове планування розглядати як процес оптимізації податкових платежів, ефективного вибору або зміни режиму оподаткування та зменшення податкових ризиків підприємства в контексті чинного податкового законодавства, що дозволяє максимізувати прибутковість та ринкову вартість підприємства в теперішньому та майбутніх періодах.

У сучасних умовах господарювання вітчизняні підприємства переважно використовують у своїй діяльності разові дії в сфері податкового планування, що знижує ефективність його ре-

зультатів. З огляду на це, на підприємстві необхідно впровадити комплексну систему податкового планування, що включатиме цільовий, інформаційний, організаційний та функціональний блок податкового планування, що дозволить об'єднати низку взаємодіючих і взаємообумовлених компонентів та міститиме моніторинг виконання податкових планів і оперативного коригування розроблених заходів.

Значущим чинником для забезпечення позитивної динаміки ділової активності є оптимальний рівень податкового навантаження. Через те, що платник податків прагне зменшити своє податкове навантаження, а держава – мобілізувати якнайбільшу суму коштів для виконання своїх функцій, оподаткування обов'язково має базуватися на принципі відкритості. Тому перед державою виникає завдання щодо створення таких умов, які б виключали випадки ухилення, а тим більше уникнення, від сплати податків, а перед суб'єктами господарювання постає проблема надання достовірної та правдивої інформації про фінансові результати господарства у податкові органи.

Оцінка податкового навантаження має бути обов'язковою при аналізі впливу податків на фінансово-господарську діяльність підприємства. Аналіз абсолютного податкового тиску охоплює:

- просторовий аналіз податків і зборів;
- часовий аналіз податків і зборів, які сплачуються;
- аналіз динаміки і структури податкових платежів.

Проте розрахунок розміру абсолютного податкового тиску не зможе дати повне уявлення про рівень впливу податків і зборів на результативність діяльності господарства. Тому паралельно з показниками абсолютного податкового тиску розраховуються показники відносного податкового тиску.

Комплекс відносних показників, які використовують при аналізі податкового навантаження, представлений в таблиці 1.

Збільшення або зменшення податкового навантаження підприємства залежить від виду його діяльності та обраної системи оподаткування. Зміна або розширення видів діяльності суттєво впливають на суму податкових платежів, при цьому розраховується найбільш ефективний варіант отримання позитивного результату.

Концепція податкового планування – це система поглядів платників податків на максимальне використання можливостей чинного законодавства з метою оптимізації податкових платежів чи зміни терміну їх сплати, відповідно, збільшення доходів та прибутків суб'єктів господарювання. Взаємозв'язок складників реалізації концепції податкового планування в організації наведено на рис. 1.

Ми пропонуємо, щоби концепція податкового планування на підприємстві базувалась на відповідних принципах, а її реалізація, використання методів, інструментів та моделей оптимізації податкових платежів дали змогу контролювати виконання податкових зобов'язань, підвищили ефективність планування податків, змінили термін сплати чи оптимізували податкові платежі.

Отже, під податковим плануванням розуміються способи вибору «оптимального» поєднання

Таблиця 1

Комплекс відносних показників, які використовують при аналізі податкового навантаження

№ з/п	Показник	Розрахунок	Економічний зміст
1. Загальне податкове навантаження			
1.1	Рівень ефективності оподаткування	$ЕСП=Пзаг/БП$	Показує відношення загального обсягу податкових відрахувань до бази оподаткування
1.2	Рівень податкомісткості реалізованої продукції (податкоспроможності підприємства)	$КВР=Пзаг/ВР$	Визначає питому вагу загальних податкових платежів, які здійснює підприємство в бюджет із суми виручки від реалізації
1.3	Рівень податкового навантаження доходів	$Пнд=Пзаг/Д$	Визначає частку всіх податків і зборів у доходах суб'єкта господарювання
1.4	Рівень податкового навантаження витрат	$Пнв=Пзаг/В$	Частка всіх податків і зборів у витратах суб'єкта господарювання
1.5	Рівень податкового навантаження прибутку	$Пнп=Пзаг/П$	Частка всіх податків і зборів у прибутку суб'єкта господарювання
1.6	Дохід на 1 гривню сплачених податків	$Дп=Д/Пзаг$	Показник обернений до коефіцієнта податкового навантаження доходів
2. Податкове навантаження з податку на додану вартість			
2.1	Коефіцієнт податкового навантаження доходів із ПДВ	$Пндпдв=(ПЗ-ПК)/Д$	Частка ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету в загальній сумі доходів
2.2	Коефіцієнт податкового навантаження витрат із ПДВ	$Пнвпдв=(ПЗ-ПК)/В$	Частка ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету в загальній сумі витрат
2.3	Коефіцієнт податкового навантаження витрат від реалізації продукції із ПДВ	$Пнврпдв=(ПЗ-ПК)/ВР$	Частка ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету у виторзі від реалізації продукції

Джерело: розроблено автором за даними [7]

побудови правових форм відносин і можливих варіантів їх інтерпретації в рамках діючого податкового законодавства. І його можна визначити, як вибір між різними варіантами методів здійснення діяльності і розміщення активів, спрямований на досягнення можливо більш низького рівня податкових зобов'язань. Очевидно, що в ідеалі таке планування має бути перспективним, оскільки багато рішень, що приймаються в рамках проведення угод особливо при проведенні великих інвестиційних програм,

дуже дорогі, і їх необґрунтованість може спричинити за собою великі фінансові втрати.

Тому податкове планування має ґрунтуватися не тільки на вивченні діючих податкових законів та інструкцій, але і на загальній принциповій позиції, що займають фіскальні органи з тих чи інших питань, проектах податкових законів, напрямків податкових реформ, а також на аналізі напрямів податкової політики, що проводиться урядом. Ефективність податкового планування завжди слід співвідносити з витратами на його

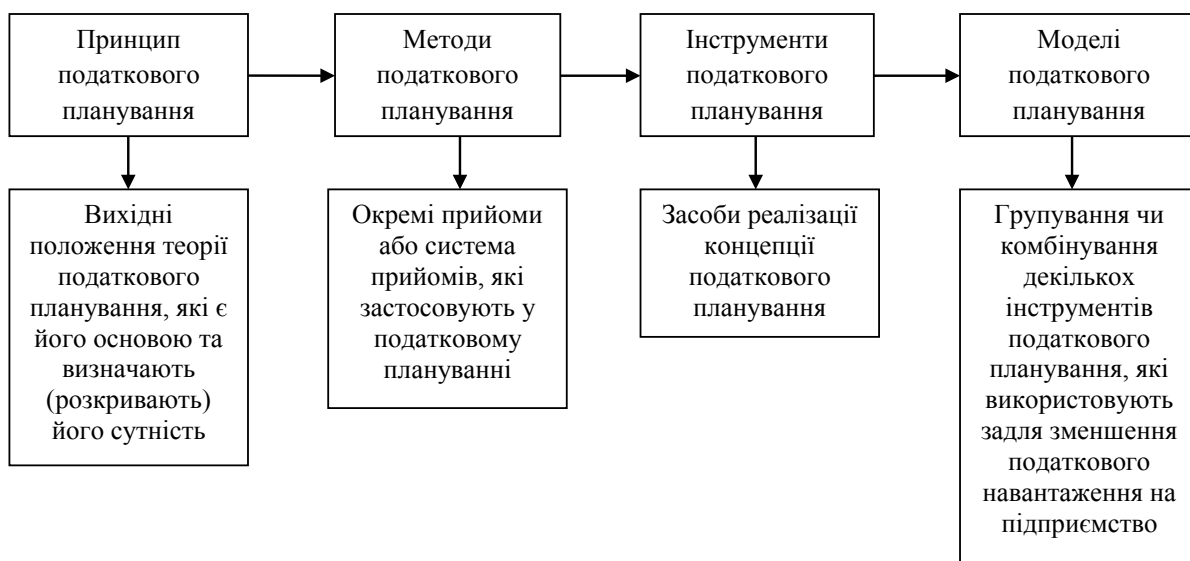

Рис. 1. Взаємозв'язок складників реалізації концепції податкового планування в системі менеджменту організацій

Джерело: [8]

Принципи податкового планування

Принцип	Зміст принципу
Адекватності витрат	Вартість впроваджуваної схеми не повинна перевищувати суму, на яку зменшуються податки.
Юридичної відповідності	Схема оптимізації повинна бути легітимною у відношенні як до вітчизняного, так і міжнародного законодавства.
Конфіденційності	Доступ до інформації про фактичне призначення та наслідки проведених трансакцій має бути максимально обмежений.
Підконтрольності	Досягнення бажаних результатів від використання схеми оптимізації податкових зобов'язань залежить від добре продуманого контролю та існування реальних важелів впливу на всіх виконавців і на всіх етапах реалізації.
Допустимого поєднання форми і змісту	Якщо дійсність трохи прикрашає, то робити це бажано без елементів абсурду.
Нейтралітету	Оптимізацію податкових платежів необхідно проводити за рахунок своїх податкових платежів, а не за рахунок збільшення відрахування контрагентів.
Диверсифікації	На оптимізацію податкових зобов'язань, як один з видів економічної діяльності, можуть впливати різні зовнішні і внутрішні факторів несприятливого характеру.
Автономності	Дії щодо оптимізації оподаткування повинні якомога менше залежати від зовнішніх учасників.

Джерело: [3]

проведення. Слід також співвідносити цілі податкового планування зі стратегічними (комерційними) пріоритетами організації. Крім того, податкове планування має враховувати наступні принципи (табл. 2).

Значення податкового планування як чинника економічного зростання господарюючих суб'єктів зумовлене, перш за все, такими обставинами:

– політична та економічна нестабільність і поправки, що часто вносяться, в податкове законодавство роблять більш конкурентоздатними ті організації, які оперативно реагують на такі зміни, а зробити це можуть, як правило, тільки господарюючі суб'єкти, що займаються багатоваріантними розрахунками податкової оптимізації;

– податкова економія є резервом для збільшення чистого прибутку фірми і дозволяє здійснювати модернізацію, технічне переозброєння, закупівлю нового устаткування і таке інше, тобто служить джерелом фінансування інвестиційних довгострокових програм і створює основу для фінансової значущості господарюючого суб'єкта;

– максимізація чистого прибутку створює умови для зростання дивідендних виплат і відповідно вартості акції та зростання капіталізації (ціни) фірми.

Податкове планування за умови його правильної організації дає підприємству можливість:

– дотримуватися податкового законодавства шляхом правильності розрахунку податків та інших платежів податкового характеру; звес-

ти до мінімуму податкові зобов'язання; максимально збільшити прибуток; розробити структуру взаємовигідних угод із постачальниками і замовниками; ефективно керувати грошовими потоками і уникати штрафних санкцій.

Висновки і пропозиції. Податкове планування на підприємстві являє собою цілеспрямовану діяльність, орієнтовану на максимальне використання всіх нюансів існуючого законодавства з метою досягнення найвищого фінансового результату шляхом законної оптимізації господарської діяльності підприємства з точки зору її податкових наслідків, тобто податкове планування сприяє оптимізації податкового портфеля на підприємстві.

Можна стверджувати, що податкове планування, впритул взаємодіючи з фінансами, обліком, постачанням, є одним із базових інструментів розрахунку показників ефективності бізнесу, тому що такий розрахунок без обліку податкових наслідків не відображає повну картину економічного стану.

Отже, податкове планування є обов'язковим інструментом менеджменту підприємства при прийнятті фінансових рішень. Впроваджуючи на підприємствах елементи податкового планування, необхідно вирішити питання його організаційного забезпечення, тобто закріпити за виконавцями функції податкового планування, для виконання яких необхідно обґрунтоване використання методів й безумовне дотримання принципів податкового планування.

Список літератури:

1. Бечко П.К., Лиса Н.В. Податковий менеджмент : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 288 с.
2. Горб В.А. Управління податковими платежами підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Маріуполь, 2005. 21 с.
3. Долженко І.І. Методичні засади управління податковими зобов'язаннями підприємства. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент і бізнес»*. 2012. № 177, ч. 2. С. 210–217.
4. Єріс Л.М. Управління фінансовими ресурсами підприємств переробної галузі Сумської області : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. Суми, 2004. 20 с.
5. Загородній А.Г., Єлісєєв А.В. Податки та податкове планування підприємницької діяльності : монографія. Львів : Центр Бізнес-Сервісу, 2003. 152 с.
6. Супруненко С.А. Податкове планування як засіб гармонізації взаємовідносин держави та суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз : Збірник наук. праць*. 2013. Т. 13. С. 194–200.

7. Ткачик Л.П. Методика проведення податкового аналізу суб'єктами підприємництва. *Потенціал стійкого розвитку та фінансова безпека соціально-економічних систем* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (смт Гурзуф, 17-18 жовт. 2013 р.). Сімферополь, 2013. С. 81–84.
8. Zagorodniy A.G., Olikhovskiy V.Ya. Concept of tax planning at the enterprise. *Economics, Entrepreneurship, Management*, 2017. № 4(1). P. 15–24.

References:

1. Bechko, P.K., & Lysa, N.V. (2009). *Podatkovi menedzhment : navch.posibnyk* [Tax management]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury.
2. Horb, V.A. (2005). *Upravlinnia podatkovymy platezhamy pidpriemstva* [Management of enterprise tax payments] (PhD Thesis), Mariupol.
3. Dolzhenko, I.I. (2012). *Metodychni zasady upravlinnia podatkovymy zoboviazanniamy pidpriemstva* [Methodological principles of enterprise tax liability management]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya «Ekonomika, ahrarnyi menedzhment i biznes»*. vol. 177(2), pp. 210–217.
4. Yeris, L.M. (2004). *Upravlinnia finansovymy resursamy pidpriemstv pererobnoi haluzi Sumskoi oblasti* [Management of financial resources of enterprises of processing industry of Sumy region] (PhD Thesis), Sumy.
5. Zahorodnii, A.H., & Yeliseev, A.V. (2003). *Podatky ta podatkove planuvannia pidpriemnytskoi diialnosti* [Business taxes and tax planning]. Lviv : Tsentr Biznes-Servisu.
6. Suprunenko, S.A. (2013). *Podatkove planuvannia yak zasib harmonizatsii vzaiemovidnosyn derzhavy ta subiektiv hospodariuvannia* [Tax planning as a means of harmonizing relations between the state and economic entities]. *Ekonomichnyi analiz : Zbirnyk nauk. prats*, vol. 3, pp. 194–200.
7. Tkachyk, L.P. (2013). *Metodyka provedennia podatkovoho analizu sub'yektamy pidpriemnytstva* [Methods of conducting tax analysis by business entities]. *Proceedings of the Potentsial stiikoho rozvytku ta finansova bezpeka sotsialno-ekonomichnykh system* (Ukraine, Gurzuf, October 17-18).
8. Zagorodniy, A.G., & Olikhovskiy, V.Ya. (2017). Concept of tax planning at the enterprise. *Economics, Entrepreneurship, Management*, vol. 4(1), pp. 15–24.

НАШІ АВТОРИ

1. **Баклашова Тамара Михайлівна** – старший викладач кафедри культурології, естетики та історії Донбаського державного педагогічного університету
2. **Баліка Марина Валеріївна** – магістрант Ізмаїльського державного гуманітарного університету
3. **Батухтин Андрей Вячеславович** – преподаватель военного факультета Белорусского государственного университета
4. **Бачієва Лариса Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії
5. **Безвесільна Олена Миколаївна** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри приладобудування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
6. **Білас Андрій Андрійович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри французької філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
7. **Бондаренко Олег Євгенійович** – начальник науково-дослідного відділу Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
8. **Бондаренко Тетяна Василівна** – науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
9. **Бородіна Галина Григорівна** – кандидат історичних наук, доцент, Київський університет культури
10. **Бройко Владислав Андрійович** – студент Миколаївського національного аграрного університету
11. **Вареник Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки і управління Шосткинського інституту Сумського державного університету
12. **Величко Ірина Георгіївна** – викладач кафедри англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України
13. **Воробей Руслан Євгенійович** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
14. **Врублівська Оксана Олегівна** – магістр Маріупольського державного університету
15. **Герашенко Ярина Михайлівна** – старший викладач кафедри маркетингу, менеджменту та туризму Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій
16. **Грачова Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету
17. **Гречко Анна Віталіївна** – студентка економічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
18. **Гудзь Ольга Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національного університету «Львівська політехніка»
19. **Дегтяр Катерина Олександрівна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
20. **Долженко Інна Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України
21. **Дротенко Валентина Іванівна** – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
22. **Жабенко Олександр Вікторович** – кандидат наук з державного управління, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
23. **Ждан Вячеслав Миколайович** – доктор медичних наук, професор кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
24. **Жінчин Вероніка Павлівна** – магістрант Львівського національного університету імені Івана Франка
25. **Закревська Анна Ігорівна** – студентка Національного авіаційного університету
26. **Зінгаєва Наталя Євгеніївна** – асистент кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету
27. **Зубцова Людмила Сергіївна** – старший судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
28. **Іваницький Ігор Валерійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
29. **Івершинь Анжеліка Геннадіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

30. **Ільченко Микола Васильович** – провідний інженер-конструктор Публічного акціонерного товариства «Науково-виробниче об'єднання «Київський завод автоматики»
31. **Ічанська Олена Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету
32. **Канівець Павло Павлович** – головний судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
33. **Квітка Аліна Сергіївна** – молодший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби; аспірант Хмельницького національного університету
34. **Кисляк Ганна Миколаївна** – магістрант Миколаївського національного аграрного університету
35. **Кіцен Тетяна Олегівна** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
36. **Коваль Мар'яна Олегівна** – магістрант Львівського національного університету імені Івана Франка
37. **Колеснікова Марина Борисівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування Харківського державного університету харчування та торгівлі
38. **Колодіна Лариса Степанівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
39. **Крайнюков Олександр Олексійович** – магістрант Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
40. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
41. **Кривицька Іветта Анатоліївна** – доцент кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
42. **Кузь Василь Іванович** – кандидат економічних наук, асистент кафедри обліку і оподаткування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
43. **Кущенко Сергій Володимирович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хореографії та художньої культури Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
44. **Лазебна Олена Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
45. **Лакша Катерина Костянтинівна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
46. **Левчук Марина Сергіївна** – магістрантка Вінницького національного аграрного університету
47. **Литовський Олександр Геннадійович** – головний судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
48. **Малинка Микола Миколайович** – старший викладач кафедри гуманітарно-мистецьких дисциплін та технологій легкої промисловості Київського національного університету технологій та дизайну
49. **Марценюк Роман Анатолійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку Львівського торговельно-економічного університету
50. **Межуєва Ірина Юхимівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет»
51. **Мельник Ірина Валеріївна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
52. **Микитюк Наталія Сергіївна** – студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
53. **Міщенко Анатолій Олександрович** – провідний науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
54. **Муляр Наталія Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
55. **Муромець Вікторія Григорівна** – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
56. **Новак Аліна Олександрівна** – науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
57. **Окрушко Світлана Євгенівна** – доцент кафедри ботаніки, генетики та захисту рослин Вінницького національного аграрного університету

58. **Опацький Ігор Юрійович** – викладач кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
59. **Петренко Олексій Володимирович** – начальник СКБ Публічного акціонерного товариства «Науково-виробниче об'єднання «Київський завод автоматик»
60. **Пиж'янова Наталія Володимирівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри музикознавства та вокально-хорового мистецтва Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
61. **Пічугіна Юлія Олександрівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, докторант кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
62. **Побережець Тетяна Василівна** – старший науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
63. **Пономарьова Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
64. **Прус Людмила Миколаївна** – студентка Київського університету культури
65. **Ротко Дмитро Олегович** – студент Миколаївського національного аграрного університету
66. **Русова Оксана Леонідівна** – судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
67. **Свинаренко Юлія Валеріївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Національного авіаційного університету імені М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
68. **Семенченко Оксана Володимирівна** – студент ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
69. **Скрипниченко Юрій Федорович** – вчитель ЗОШ II-III ст. № 69, м. Харків; здобувач кафедри «Історія України» Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
70. **Стільник Віта Володимирівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету
71. **Стрілець Сергій Олександрович** – старший судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень та обліків Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
72. **Теслицька Галина Іллівна** – асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
73. **Тимофеев Володимир Анатолійович** – викладач вищої категорії англійської та латинської мов Київського державного коледжу туризму та готельного господарства
74. **Тимошук Оксана Василівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
75. **Тіміна Альона Олександрівна** – магістрантка Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
76. **Томчук Олена Феліксівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри аналізу та статистики Вінницького національного аграрного університету
77. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Асоціації искусствоведов (г. Москва)
78. **Фриз Петро Іванович** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
79. **Царинний Євгеній Олександрович** – старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
80. **Черкас Тетяна Сергіївна** – магістр Національного університету біоресурсів та природокористування
81. **Шалашна Наталія Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри культурології, естетики та історії Донбаського державного педагогічного університету
82. **Шевченко Сергій Миколайович** – судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
83. **Шейкаш Аліна Олегівна** – студентка факультету початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету
84. **Шилкіна Людмила Миколаївна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
85. **Шмельова Римма Ігорівна** – молодший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби; магістр Херсонського державного університету
86. **Юрченко Світлана Леонідівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування Харківського державного університету харчування та торгівлі

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити електронну форму реєстрації, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть науковий розділ журналу, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. Статті студентів публікуються за

наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: «Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації».

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

– індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

– назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;

– анотація (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;

– назва статті, прізвище та ім'я автора (-ів), місце роботи (навчання) англійською мовою;

– анотація (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;

– текст статті може бути українською, російською або англійською мовою;

– список літератури подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (Arial і Courier New для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноска та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 9 (73) вересень 2019 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

Телефон: +38 (0552) 399 530
Email: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 30.09.2019 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 33,71. Тираж 100 прим.
Зам. 0919-81.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.